

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

DEVLET AKLI KÜRT SORUNU VE AK PARTİ

FECRİ ARSLAN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ertan ÖZENSEL

KONYA-2016

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı: Fecri ARSLAN

Numarası: 114105001003

Ana Bilim / Bilim Dalı: SOSYOLOJİ

Programı

Tezli Yüksek Lisans ☐

Doktora ☒

Tezin Adı: Devlet Aklı Kürt Sorunu ve AK Parti

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Doktora Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı: Fecri ARSLAN		
	Numarası: 114105001003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı: Sosyoloji/Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒
	Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ertan ÖZENSEL		
Tezin Adı: Devlet Aklı Kürt Sorunu ve AK Parti			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Devlet Aklı Kürt Sorunu ve AK Parti başlıklı bu çalışma 26/01/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç. Dr. Ertan ÖZENSEL	Danışman	
Prof. Dr. Mahmut ATAY	Üye	
Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU	Üye	
Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN	Üye	
Yrd. Doç. Dr. Ferhat TEKİN	Üye	

ÖNSÖZ

Bu araştırmanın geliştirilmesinde, çok kişinin katkısı söz konusudur. Tezin ilk safhasından son aşamasına kadar, fikirlerinden ve önemli katkılarından dolayı, danışmanım Doç. Dr. Ertan ÖZENSEL'e çok teşekkür ederim. Bir üyesi olduğum Bingöl Üniversitesi'nin Sosyoloji ve Psikoloji Bölümlerindeki hocalarımın, meslektaşlarımın, dostlarımın ve öğrencilerimin tezin geliştirilmesindeki katkıları takdire şayandır. Doktora programı boyunca, Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümündeki hocalarımın samimi davranışları, unutulmayacak kadar güzeldi. Ayrıca, hocam Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN'ın ve Yrd. Doç. Dr. Ferhat TEKİN'in manevi destekleri unutulmayacaktır. Annemin duaları, eşimin engin sabrı ve yardımları, oğlum Hikmet Ali'nin kitaplarımı yere serip üzerine oturması, benim için çok değerlidir. Görüşme talebini kabul edip, çalışmaya zaman ayıran katılımcılara/görüşmecilere de teşekkür ediyorum. Rahmetli babamın bu çalışmayı görmesini isterdim, ancak hüküm Allah'ındır. Çocukların ölmediği ve farklılıkların birlikte yaşadığı bir Dünya dileğiyle.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fecri ARSLAN		
	Numarası	114105001003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji / Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☐	Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ertan ÖZENSEL		
	Tezin Adı	Devlet Akli Kürt Sorunu ve AK Parti		

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Kürt sorunun kuramsal olarak tanımlanması ve 21. yy'daki yansımalarının AK Parti örneğinde incelenmesidir. “Devlet Akli Kürt Sorunu ve AK Parti” adlı çalışma, nicel ve nitel araştırma yöntemlerine ait anket ve mülakat teknikleri kullanılarak, Diyarbakır, Van, Batman, Ağrı, Bingöl ve Hakkâri il merkezlerinde yapılan uygulamalı bir alan araştırmasıdır. Araştırmada, 1285 katılımcıyla anket, 24 katılımcıyla da mülakat yapılmıştır. Kürt sorunu, geleneksellikten modernliğe geçiş döneminde ortaya çıkmış, modern Cumhuriyetin pratikleriyle dönüşmüş ve 21. yy'da meydana gelen gelişmelerle, Ortadoğu'nun merkezine yerleşmiş, ontolojik bir mücadele olarak ifade edilebilir. 21. yy Türkiye'sinde, Kürt sorununda önemli gelişmeler olmuştur. Kürt sorunu, resmi söylemin dışında değerlendirilmiş ve sorunun çözümüne yönelik çeşitli kültürel gelişmeler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, AK Parti, çeşitli politikalar geliştirmiş, Çözüm Süreci olarak tanımlanan yeni bir aşama başlatılmış ve sorun Akil İnsanlar Heyeti'nin aktörlüğünde kamusal alanda tartışılmıştır. Bu çalışmanın sonunda, Kürt sorununun geleneksel Osmanlı'nın ve modern Cumhuriyet'in deneyimlerini barındıran, çok zamanlı, çok mekânlı, çok aktörlü ve çok uluslu bir muhteviyata sahip sosyolojik bir olgu olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, Ortadoğu'daki gelişmeler ve Türkiye'deki birlikte yaşaması olgusu, sorunun siyaset kurumu ile çözülmesini zorunlu kılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin sosyolojik gerçekleri, toplumsal barışın sağlanmasında, Çözüm Süreci gibi politikaları zorunlu kılmaktadır. Bu toplumsal olgu, ideolojilerde arındırılmış, bütünleştirici ve farklılıkları ifade eden yeni bir toplum sözleşmesini de gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın, sosyal bilim

literatürüne, muhtemel Kürt sorunu tartışmalarına ve çokkültürlü yaşam pratiklerine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kürt, Kürt Sorunu, PKK, AK Parti, Çözüm Süreci, Kürt Politikası

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fecri ARSLAN		
	Numarası	114105001003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji / Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ertan ÖZENSEL		
	Tezin Adı	State Mind the Kurdish Problem and the AK Party		

ABSTRACT

The aim of this study is to theoretically define Kurdish problem, and make an investigation of its implications in the 21st century in the case of Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) (Justice and Development Party). Titled as “State Mind the Kurdish Problem and the AK Party”, this study is a field study that was carried out by using questionnaire and interview techniques of quantitative and qualitative research methods in the city centers of Diyarbakir, Van, Batman, Ağrı, Bingöl and Hakkari. In the study, a questionnaire with 1285 participants and interviews with 24 participants were conducted. The Kurdish problem can be expressed as an ontological struggle that has evolved through the transition from traditionalism to modernity, and transformed in the course of the experiences during the Republican Turkey, and centered on the Middle East with the ensued socio-political and socio-cultural developments. In the 21st century Turkey, major improvements have advanced regarding the Kurdish problem. The problem has been evaluated out of official discourse; various cultural progresses have been introduced for the solution of the problem. In this regard, AK Party has developed a number of policies; he started a new step which has been identified as ‘resolution process’, and the problem has been debated under the guidance of the Committee of Wise Men (Akil İnsanlar Heyeti) in public sphere. In the end of study, it has been understood that the Kurdish problem is a sociological phenomenon which comprises the experiences of traditional Ottoman and modern Republican Turkey as well as embracing a character of multi-time, multisite, multi agent and cosmopolitan. On the other hand, the developments in the Middle East and the reality of coexistence in Turkey have obliged to solve the problem via politics. In other words, the sociological facts of

Turkey make such new politics as resolution process necessary in order to provide the social peace. This social phenomenon requires a new social contract which is free from ideology, and integrating and expressing differences.

This study is expected to contribute to social sciences literature in terms of the probable debates about Kurdish problem and multi-cultural living practices.

Key Words; Kurd, Kurdish Problem, PKK, AK Party, Resolution Process, Politics of Kurdish Problem

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	II
TEZ KABUL FORMU.....	III
ÖNSÖZ.....	VI
ÖZET.....	V
SUMMARY.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR VE SİMGELER SAYFASI.....	XIII
TABLolar LİSTESİ	XIV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM: KÜRTLER

1.1.Tarihsel Süreçte Kürtler ve Türkler.....	10
1.2. Geleneksel Osmanlı İdari Sisteminde Kürtler	11
1.3. Millet Sistemi	16
1.3.1. Millet Sistemi ve Kürtler	18
1.4. Modernleşme ve Geleneksel İktidarların Çöküşü	19
1.4.1. İdari Modernleşme: Merkezileşme	22
1.5. Kürt Sorunun Tarihselliği.....	22
1.5.1. Tanzimat Geleneği, Merkezileşme Politikaları ve Kürtler	23
1.5.2. II. Abdülhamid ve Kürtler	27
1.5.2.1. Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi.....	29
1.5.3. İttihatçılık ve Kürtler	32
1.5.3.1. Türkçülük Politikaları ve Kürtler.....	35
1.5.3.2. 1908-1919 Dönemi ve Kürtler	37
1.5.4. Kürt Sorunu: Aile İçi Bir Mesele.....	38
1.5.5. Milli Mücadele Dönemi ve Kürtler	39
1.6. Modern Türkiye Cumhuriyeti ve Kürtler	43
1.6.1. 1924 Anayasası ve Kürtler.....	45
1.6.2. Yeni Bir Toplumsal Mühendislik Söylemi: Kürtler Yoktur	47
1.6.2.1. Toplumsal Mühendisliğin Kurumları	49
1.6.3. Kürt Sorununda Sessizlik Dönemi.....	55

1.6.3.1. Çok Partili Hayat ve Kürt Sorunu	57
1.6.3.2. 49'lar Olayı	58
1.6.5. 1960-1980 Dönemi ve Kürt Sorunu.....	59
1.6.5.1. Modern Örgütlenmeler ve Kürt Sorunu.....	62
1.6.5.2. Türkiye İşçi Partisi Deneyimi	63
1.6.5.3. Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi.....	65
1.6.5.4. Devrimci Doğu Kültür Ocakları	66
1.6.6. 1980-1999 Dönemi ve Kürt Sorunu.....	70
1.6.6.1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Kürt Sorunu	70
1.6.6.2. Kürt Sorunun Çocuğu: Partije Karkerên Kürdistan (PKK)	71
1.6.6.3. 1990-2000 Döneminde Kürt Sorunu	74
1.7. AK Parti ve Kürtler.....	77
1.7.1. AK Partililerin Siyasi Geleneği: Milli Görüş Hareketi.....	78
1.7.2. Milli Görüş Partileri ve Kürt Sorunu	83
1.7.2.1. Milli Görüş Geleneğinin Kürt Sorunu Raporları	88
1.7.3. Adalet ve Kalkınma Partisi	92
1.7.3.1. 28 Şubat Tecrübesi ve AK Parti	96
1.7.3.2. Yeni Bir Kimlik: AK Parti ve Muhafazakâr Demokrat Kimliği	97
1.7.4. Ötekileştirilen İki Aktör.....	94
1.7.5. AK Parti, Avrupa Birliği ve Kürt Sorunu	100
1.7.6. Kürt Sorunu ve Yeni Bir Yöntem: Müzakere	103
1.7.7. Kürt Sorunu: 21. yy'da Güvenlik Siyasetinden Açılım Siyasetine	105
1.7.8 AK Parti'nin Kürt Ajandası	106
1.7.8.1. Demokratik Açılım	109
1.7.8.2. Çözüm Süreci.....	112
1.7.8.2.1. Kürt Sorununda Yeni Bir Yöntem: Akil İnsanlar Heyeti	115
1.7.8.2.2. Çözüm Süreci'nin Geleceği	116

İKİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Konusu.....	119
2.2. Araştırmanın Amacı	120
2.3. Araştırmanın Metodu.....	120

2.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	125
2.5. Araştırmanın Sınırları	127
2.6. Bilgi Toplama Teknikleri	128
2.7. Araştırmada Kullanılan Araçlar.....	128
2.8. Ön Araştırma	128
2.9. Anket Soruları	129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: NİCEL BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Demografik Bulgular	130
3.2. Kürt Sorunu ve Anadil.....	144
3.3. Kürtlerde Kürt Sorunu	162
3.4. 21. yy’da Kürt Sorunu ve Yansımaları	183
3.5. Demokratik Açılım, Çözüm Süreci ve Beklentiler.....	235
3.6. Recep Tayyip Erdoğan	248
3.7. PKK, Kürt Siyasi Hareketi ve Çözüm Süreci.....	253

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: NİTEL BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Kürt Sorunu Tartışmaları.....	266
4.1.1. Kürt Sorunu, Şiddet ve PKK.....	275
4.1.2. Hikaye Oluşturma	275
4.2. 21. yy’da Türkiye’de Kürt Siyaseti	281
4.2.1. Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci.....	284
4.2.2. Açılım Politikalarının İlkesi: Yaradılanı Severiz Yaradan’dan Ötörü.....	289
4.2.3. Kültürel Reformlar	291
4.2.4. Sürecin Aktörleri ve Yöntemi.....	296
4.2.5. Bilgi Edinme Yöntemi Olarak Akıl İnsanlar Heyeti (AİH).....	302
4.2.6. Çözüm mü, Çözülme mi?	305
4.2.7. Çözüm Süreci ve AK Parti’nin Dış Politikası	306
4.2.7.1. Kürt Fobisi	307
4.3. Tarihsel Süreçte Siyasal Partiler, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci	309
4.3.1. 21. yy’da Kürt Sorunu ve Siyasal Partiler	312
4.3.2. Seksen Milletvekili	315
4.4. 21. yy’da Kürt Sorununun Çözümü	319

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	326
KAYNAKÇA.....	340
EK 1: ANKET SORULARI.....	361
ÖZGEÇMİŞ	367

KISALTMALAR VE SİMGELER SAYFASI

AİH: Akil İnsanlar Heyeti
 AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi
 AMMU: Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmisi
 ASAGEM: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü
 ÇSYTÖ: Çözüm Süreci'ne Yönelik Tutum Ölçeği
 DDKO: Devrimci Doğu Kültür Ocakları
 DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
 DİSA: Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü
 F: Frekans
 IMF: Uluslararası Para Fonu
 DAESH: Al Dawla al İslamiyye F'ill Iraq W'al Sham
 KSH: Kürt Siyasi Hareketi
 MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi
 MDD: Milli Demokratik Devrim
 MG: Milli Görüş
 N: Katılımcı Sayıları
 OHAL: Olağanüstü Hal
 PKK: Partiye Karkerên Kürdistan
 SS: Standart Sapma
 TESEV: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
 TKDP: Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi
 DDKD: Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri
 UKAM: Uluslararası Kültürel Araştırmalar Merkezi
 X: Ortalama
 YPG: Halk Savunma Birlikleri
 VD. Ve diğerleri
 YY: Yüzyıl

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet Durumuna Göre Dağılımı.....	131
Tablo 2: Anketlerin Yapıldığı İllere Göre Dağılımı	132
Tablo 3: Katılımcıların Yaş Durumuna Göre Dağılımı.....	132
Tablo 4: Katılımcıların Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı.....	132
Tablo 5: Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Dağılımı.....	134
Tablo 6: Katılımcıların Meslek Durumuna Göre Dağılımı	134
Tablo 7: Katılımcıların Gelir Durumuna Göre Dağılımı.....	135
Tablo 8: Katılımcıların İkâmet Durumuna Göre Dağılımı	136
Tablo 9: Katılımcıların Haberleri Takip Ettiği İletişim Araçları.....	137
Tablo 10: Katılımcıların Haberleri Takip Ettiği Gazeteler.....	139
Tablo 11: Katılımcıların Haberleri İzlediği TV Kanalları.....	140
Tablo 12: Katılımcıların Etnik Köken Durumuna Göre Dağılımı.....	142
Tablo 13: Katılımcıların Kendilerini Tanımlama Biçimleri.....	143
Tablo 14: Katılımcıların Siyasi Parti Tercihleri	143
Tablo 15: Katılımcıların Anadil Durumuna Göre Dağılımı	147
Tablo 16: Katılımcıların Dil Durumuna (Evde konuştukları) Göre Dağılımı	148
Tablo 17: Katılımcıların Dil Durumuna (Dışarıda konuştukları) Göre Dağılımı.....	149
Tablo 18: Evinizde Türkçe bilmeyen var mı?	150
Tablo 19: Evinizde Kürtçe/Zazaca Bilmeyen Var mı?.....	151
Tablo 20: Kürtçe Anadilde Eğitimi Destekliyor musunuz?	151
Tablo 21: Kürtçe Eğitim Hangi Aşamada Verilmelidir?.....	154
Tablo 22: Kürtçe Eğitimle İlgili İfadelerin Değerlendirilmesi	156
Tablo 23: Kürtçe Eğitimle İlgili Uygulamaların Yansımaları.....	158
Tablo 24: Kürt sorunu Var mı?.....	162
Tablo 25: Kürt Sorununu Çözmeye Yönelik Gelişmeleri Nasıl Değerlendiriyorsunuz?.....	164
Tablo 26: Kürt Sorununun En Önemli İki Sebebi Nedir?	164
Tablo 27: Türkiye'nin En Önemli Meselesi Kürt Sorunu mu?	172
Tablo 28: Kürt Sorunu Çözülür mü?	173
Tablo 29: Kürt Sorununun Çözümü İle İlgili İfadeler	174
Tablo 30: Kürt Sorunu Neden Çözülmez?	177
Tablo 31: Kürt Sorununun Muhatapları	179

Tablo 32: PKK Algısı	180
Tablo 33: 2000'den Sonra Kürtlere Yönelik Anlayışı Nasıl Değerlendiriyorsunuz? ...	183
Tablo 34: Partilerin PKK İle Görüşmesini Doğru Buluyor musunuz?.....	184
Tablo 35: Çözüm Süreci'nin Yansımalarının Faktör Yüklenmeleri	186
Tablo 36: Çözüm Süreci'ne Yönelik Tutum Ölçeği Faktör Yük Değeri Çözüm Süreci'nin Olumlanması Alt Ölçeği	187
Tablo 37: Çözüm Süreci'ne Yönelik Tutum Ölçeği Faktör Yük Değeri Sürecin Sürdürülebilirliği Alt Ölçeği.....	188
Tablo 38: Çözüm Süreci'ne Yönelik Tutum Ölçeği Faktör Yük Değeri Paradigma Değişimi Alt Ölçeği	189
Tablo 39: Çözüm Süreci'ne Yönelik Tutum Ölçeği Faktör Yük Değeri Sürecin Olumsuzlanması Alt Ölçeği.....	190
Tablo 40: Çözüm Süreci'nin Cinsiyet Değişkenine Göre T Testi Sonuçları	191
Tablo 41: Çözüm Süreci'nin Medeni Durumu Değişkenine Göre T Testi Sonuçları ...	191
Tablo 42: Çözüm Süreci'nin Parti Durumu Değişkenine Göre T Testi Sonuçları	192
Tablo 43: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	194
Tablo 43.1: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	194
Tablo 44: Sürecin Sürdürülebilirliği Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	194
Tablo 44.1: Sürecin Sürdürülebilirliği Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	195
Tablo 45: Paradigma Değişimi Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	195
Tablo 45.1: Paradigma Değişimi Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	195
Tablo 46: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	196
Tablo 46.1: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	196

Tablo 47: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	197
Tablo 47.1: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	197
Tablo 48: Sürecin Sürdürebilirliği Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	198
Tablo 48.1: Sürecin Sürdürebilirliği Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	198
Tablo 49: Paradigma Değişimi Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	199
Tablo 49.1: Paradigma Değişimi Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	199
Tablo 50: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	200
Tablo 50.1: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	200
Tablo 51: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	200
Tablo 51.1: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	201
Tablo 52: Sürecin Sürdürebilirliği Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	201
Tablo 52.1: Sürecin Sürdürebilirliği Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	202
Tablo 53: Paradigma Değişimi Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	202
Tablo 53.1: Paradigma Değişimi Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	202
Tablo 54: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	203
Tablo 54.1: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları.....	203

Tablo 55: Çözüm Süreci Politikalarının Yansımaları.....	204
Tablo 56: Çözüm Süreci'nin Dinamikleri	209
Tablo 57: Toplum İle Devlet Arasında Arabulucu: Akil İnsanlar Heyeti	211
Tablo 58: AK Parti ve Çözüm Süreci'nin Geleceği	213
Tablo 59: AK Parti'nin Çözüm Süreci'ndeki Tavrı, Cumhuriyet Döneminin En Cesur Girişimi mi?	215
Tablo 60: Abdullah Öcalan ve Çözüm Süreci	218
Tablo 61: 21. yy Türkiye'sinde Toplumsal Alanda Türkler İle Kürtler Eşit mi?.....	220
Tablo 62: Askeri Operasyonları Nasıl Değerlendiriyorsunuz İfadesinin İl Durumu Değişkenine Göre Dağılımı	222
Tablo 63: Kürt Sorunu, PKK'nın Silah Bırakmasıyla Çözülür İfadesinin İl Durumu Değişkenine Göre Dağılımı	225
Tablo 64: Kürtlere Kürtçe Eğitim Verilse de Kürt sorunu Çözülmez İfadesinin İl Durumu Değişkenine Göre Dağılımı	227
Tablo 65: Kürtçe Eğitim, Bireylerin Mezuniyet Sonrası İş Bulmalarını Zorlaştırabilir İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı.....	230
Tablo 66: Kürtçe Eğitim, Kürtlerin Vazgeçilmez Hakkıdır İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı	231
Tablo 67: Kürt Sorunu Dil Sorunudur, Kürtçe Eğitim Verilirse Kürt Sorunu Biter İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı.....	232
Tablo 68: Kürtlerin Kendi Dillerini Geliştirmeleri Türkiye'yi Güçlendirir, Kürtçe Eğitime Geçilmelidir İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı.....	233
Tablo 69: Kürtçe Eğitim, Kürt Gençlerinin Mezuniyet Sonrası İş Bulmalarını Zorlaştırır İfadesinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	234
Tablo 70: AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci İle Çok Önemli İş Yaptı/Yapıyor İfadesinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	237
Tablo 71: AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci İle Çok Önemli İş Yaptı/Yapıyor İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı	238
Tablo 72: AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci İle Çok Önemli İş Yaptı/Yapıyor İfadesinin Yaş Durumuna Göre Dağılımı	239
Tablo 73: AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci İle Çok Önemli İş Yaptı/Yapıyor İfadesinin Etnik Durumuna Göre Dağılımı.....	240

Tablo 74: AK Parti Olduğu Sürece Demokratik Açılım/Çözüm Süreci Bitmez İfadesinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	241
Tablo 75: On Beş Sene Öncesine Oranla Demokratik Açılım/Çözüm Süreci Kapsamında Gerçekleştirilen Politikalar Çok İyi İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı	242
Tablo 76: AK Parti, Demokratik Açılım İle Kürt sorunun Çözülmesine Ortam Hazırlıyor İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı	244
Tablo 77: Demokratik Açılım Kürtleri Oyalamaktan Başka Bir Şey Değildir İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı	245
Tablo 78: Demokratik Açılım Kapsamında Yapılanlar Göstermelik, Uygulamada Karşılığı Pek Yok İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı	246
Tablo 79: Demokratik Açılım Kapsamında İyiye Yönelik İcraatlar Var, Ama Yapılanlar Az İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı	247
Tablo 80: Demokratik Açılım'ı Başbakan R. Tayyip Erdoğan başlatmıştır İl Durumuna Göre Dağılımı	249
Tablo 81: Demokratik Açılım'ı Başbakan R. Tayyip Erdoğan Başlatmıştır İfadesinin Yaş Durumuna Göre Dağılımı	250
Tablo 82: Demokratik Açılım'ı Başbakan R. Tayyip Erdoğan Başlatmıştır İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı	251
Tablo 83: Demokratik Açılım, R. Tayyip Erdoğan'dan Sonra Bitebilir İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı	252
Tablo 84: Kürt Siyasi Partileri Demokratik Açılım Sürecini Desteklemektedir İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı	254
Tablo 85: Kürt Siyasi Partileri Demokratik Açılım Sürecini Desteklemektedir İl Durumuna Göre Dağılımı	256
Tablo 86: Demokratik Açılım PKK'nin Baskısı Sonucunda Başladı, İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı	257
Tablo 87: PKK Demokratik Açılım Sürecini Desteklemiyor İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı	258
Tablo 88: PKK Demokratik Açılım Sürecini Desteklemiyor İfadesinin Yaş Durumuna Göre Dağılımı	259

Tablo 89: PKK Demokratik Açılım Sürecini Desteklemiyor İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı	260
Tablo 90: CHP ve MHP'nin, Açılım Politikalarına Yaklaşımını Nasıl Buluyorsunuz .	261

GİRİŞ

Kürt sorununu, kısaca, Kürtlerin ontolojik gereklilikleri olan kimliği, dili ve kültürünün, Ortadoğu'daki ulus devletlerce kabul edilmemesi ve yasaklanması olarak tanımlamak mümkündür. Başka bir tanımla, Kürt sorunu, bir halkın modern ve postmodern zamanlarda var olma mücadelesini ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle, çok zamanlı, çok aktörlü ve çok mekânlı olan Kürt sorunu, modern dönemde ortaya çıkmış, tarihsel süreçte çözül(e)memiş, postmodern dünyada da varlığını dönüştürerek sürdüren, Kürtlerin kimlik ve statü talebini içermektedir.

Kürt sorunu; halk pratiğinde, 21. yy'da, bir oğlu Tokat'ta asker, bir oğlu Van'da polis ve bir oğlu da YPG'li olarak ölmüş bir annenin acısıdır. Kürt sorunu; mezarları yan yana olan, aynı okulda okuyan, aynı iş ortamını paylaşan, ekmek parası peşinde koşarken, aynı evde kalan ve en sonunda acıları ortak olan teyze çocuklarının, ölümlerine “şehit” ya da “terörist” demeden yan yana gömülmeleridir. Kürt sorunu; on üç yaşındaki Cemile'nin öldürülüp, cesedinin derin dondurucuda üç gün dondurulmasıdır. Kürt sorunu; vatani böldürmeyeceğini söyleyen genç asker ve polislerin, hayatlarının baharındayken, gençliklerinden, eşlerinden, ismini yeni koyduğu çocuklarından ayrıldığı, geldikleri yerlere ve sonsuza, kırmızı beyaz bayraklarla uğurlanan Kürt ve Türk gençlerinin yansımasıdır. Kürt sorunu; dağlarda halkı için özgürlük ve kimlik mücadelesi verdiğini söyleyen Kürt gençlerinin, kendilerini gerilla olarak adlandırarak, ölüme gitmeleridir. Kürt sorunu; arkada gözü yaşlı babaları, anneleri, eşleri ve çocukları bırakan sosyolojik bir olgudur. Kürt sorunu; boşaltılan binlerce mezranın, köyün, kasabanın çeşitli saiklerle boşalt(tır)ılması, yaşadığı yerlerden ve anılarından kopan insanların, yabancı ülkelerde, büyük kentlerde, varlık mücadelesini vermeleridir.

Bu tanımlar, Kürt sorunun günümüzdeki toplumsal yansımalarından bazılarını oluşturmaktadır. Ancak Kürt sorunu yeni bir olgu değildir. Kürt sorunu, etnik ve kültürel bakımdan farklı olan, genelde Ortadoğu'da, özelde de Türkiye'de önemli bir sosyolojik ve demografik yapıya sahip Kürtlerin, çok önceden, kurucu sistemler tarafından yetkisizlendirilmesi, görmezden gelinmesi, inkâr edilmesi ve dışlanmasına karşı Kürtlerce gösterilen tepkisel eylemlerin genel adıdır. Kürt sorunu, ilk olarak, on

dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'sında, Kürt beylerinin kendi yetkilerini merkeze devretmek istememeleriyle ortaya çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanından itibaren, üzerinde anlaşılan, Kürtlerin sahip olduğu ve kullandığı yetkilerin merkezi yönetime devri kolay olmamış, Osmanlı'da merkezileşme ile birlikte huzursuzluk hâli/ısyanlar meydana gelmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde, geleneksel millet sistemi ve ümmetçilik anlayışı, modern gelişmelere karşı etkisizleşmiş ve modern pratikler olan ideolojilerle yer değiştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Osmanlıcılık, ideolojilerin ilki olmuştur. Tanzimat döneminin temel ideolojisi haline gelen Osmanlıcılık, gayrimüslimlerin devletten ayrılmasını önlemeye yöneliktir. Ancak, gayrimüslimlerin devletten ayrılması, bu ideolojiyi geçersiz kılmıştır. II. Abdülhamid döneminde, Osmanlıcılıktan İslamcılığa yönelik bir dönüşüm meydana gelmiştir. Müslüman unsurların ayrılmasını engellemek ve devletin birliğini sağlamak için İslamcılık ideolojisi benimsenmiştir. Nitekim, bu ideolojinin önemli muhataplarından biri de Kürtler olmuştur. II. Abdülhamid, merkezileşme politikalarından kaynaklanmış Kürtlerdeki huzursuzluğu gidermeye yönelik çeşitli bütүнleştirici politikalar geliştirmiştir.

Bu politikalar, kısmen başarılı olmuştur. Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi gibi güvenlik ve eğitim kurumlarıyla birliktelik kısmen sağlanmıştır. İslamcılıkla, Kürtler, devlete bağlılıklarını bir kez daha belirtmişlerdir. İslamcılık, her ne kadar diğer Müslüman unsurların ayrılmasını engellememişse de, Kürtler baz alındığında, başarı sağlamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde, İslamcılık ideolojisi toplumsal sorunlarda çözüm ol(a)mayınca, Türkçülük temel politik ideoloji haline gelmiştir. Müslim ve gayrimüslim unsurların faaliyetlerine karşı Türkçülük, duygusal reaksiyoner bir milliyetçilik olarak ortaya çıkmıştır. Diğer fikir akımları gibi Türkçülüğün de temel hedefi, ilk başlarda, devleti kurtarmak olmuştur.

Bu gelişmelerle beraber, Kürt sorunu dönüşmeye başlamıştır. Özellikle, Türkçülük esaslı İttihatçılığın etno-politik ve etno-dinsel mühendisliği ve ulus-devlet sürecinde, Anadolu'yu çeşitli şekillerde homojenleştirme politikası, beraberinde Kürt sorununu şekillendirmiştir. Yani, daha önce kendi kültürel hak ve yetkilerini isteyen kesimlerin, sürgün, göç ve asimilasyon gibi ötekileştirici politikalara maruz kalması,

Kürt sorunun doğuşunu hızlandırmıştır. II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde, oluşan özgürlük ortamında, açılan dernek ve gazetelerin kapatılması, Emin Ali Bedirhan ve Şerif Paşa gibi milliyetçi kesimlerin gıyaben ölüm cezasına çarptırılması, Kürtleri bu politikalara direnmeye sevk etmiş ve Kürt milliyetçiliğinin oluşumunu da hızlandırmıştır.

I. Dünya Savaşı, sonuçları itibariyle, Osmanlı'nın Müslüman unsurlarından biri olan Kürtler için çeşitli sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Savaş esnasında ve sonrasında Kürtler, göç olgusuyla karşı karşıya gelmiştir. Çok sayıda Kürt aile, çeşitli yerlere ya göç etmiş ya da sonrada belirli saiklerle göçe zorlanmıştır. Savaş sonrasında, Ortadoğu'da sınırlar yeniden çizilmiş, Osmanlı'daki Kürt nüfusu üç parçaya bölünmüştür. Bölünmeyle birlikte, Kürt nüfusunun büyük bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti'nde, diğer bir bölümü İngiliz mandası olan Irak'ta, Kürt nüfusunun belli bir bölümü de Fransız mandası olan Suriye'de kalmıştır. Böylece, Ortadoğu'da Kürtlerin yaşadığı yerler modern sınırlarla parçalandığı gibi, Kürtlerin toplumsal ilişkileri de parçalanmıştır. Aralarında akrabalık olgusu olan insanların bir kısmı Türkiye'de, bir kısmı Suriye'de bir kısmı da Irak'ta kalmıştır. Kürt nüfusu Ortadoğu'ya yayılmış, geleneksel Osmanlı İmparatorluğu yerini modern ulus devletlere bırakmıştır. Bu gelişmelerle birlikte, Kürtlere Türkiye'de Türk, Irak'ta Arap oldukları anlatılırken, Suriye'de de bir kısmı Arap ve bir kısmı da kimliksiz bir insan grubu olarak ortaya çıkmıştır. Oysa bu insanların kavim, dil, kültür ve akrabalık olguları gibi göz ardı edilmeyen sosyolojik gerçeklikleri vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte Kürt sorunun mecrası da değişmiştir. Kürt sorununun ve taşıyıcılarının yeni muhatapları, ulus devletler olmuştur. Sorun, modern politik yapılar olan ulus devletler ile Kürtler arasındaki sıkıntılara dönüşmüştür. Kürt sorunu, böylece, yeni bir paradigma ile karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Kürt ileri gelenleri tarafından organize edilen isyanlar, bağımsızlık söyleminin dışındaki nedenlerden dolayı gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle, isyanların meydana gelmesinde Kürt milliyetçiliğinin etkisi sınırlı olmuştur. İsyanlar, Yavuz Sultan Selim'den beri üzerinde anlaşılan hakların ve statülerin merkezileşme ve benzeri politikalarla geri alınmasına yönelik olmuştur. İlk dönem Kürt hareketleri, genel olarak kendilerinden

alınmış hakların tekrar geri verilmesine yönelik olmuştur. Bu ilk başkaldırıları, Kürt sorununun ilk şeklini oluşturmuştur. Bu dönemde, Kürt sorunu bir kimlik sorunu değildi. Çünkü Kürtler, hem kendi kadim kimliklerini önemli bir oranda yaşıyordu hem de genelinde, modern anlamda, politik bir kimlik bilinci yeteri oranda oluşmamıştır. Temel sorun, Kürt beyleri ile merkezi hükümet arasında meydana gelen yetki paylaşımından kaynaklanmıştır. Yani, Kürt beyleri, halifeye bağlı, klasik Osmanlı sisteminde olduğu gibi, adem-i merkeziyetçiliğin kendilerine sunduğu imkanları kullanarak, varlıklarını devam etmeyi istemişlerdir.

Bu bağlamda, gerek Osmanlı döneminde, gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürtlerin temel isteklerinden birinin, Kürt olarak kalmak olduğu ifade edilebilir. Bu talep, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde, Kürtlerin üzerinde hemfikir olduğu temel olgu olarak gösterilebilir. Ancak, bu talep, modern ulus devletlerce kabul görmemiştir. Bu talebin karşılanmaması, Kürtleri tepkisel ve kitlesel eylemlere yöneltmiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde daha da belirgin olmaya başlayan Kürt sorunu, o dönemdeki karar vericilerinin de dikkatini çekmiştir. Nitekim, Atatürk Diyarbakır'da Kürt Kulübü ile Türkler arasında yapılan tartışmaları gidermek ve ortak birlikteliği sağlamak için Kürt sorunun özünü oluşturan “idare usulü, ırkların haklarının korunması” esasına dikkatleri çekmiş, sorunu bir aile meselesi olarak değerlendirmiş ve çözümünün de Türklerle Kürtler arasında gerçekleşeceğini belirtmiştir. Ancak, I. Dünya Savaşı'nda ve milli mücadele döneminde vaadedilenler, daha sonra, yeni kurulan modern Cumhuriyetin seküler olarak işleyen tedip, temdin, temsil ve tenkili esas alan politikalarına yansımamıştır. Gerek vaadedilenlerin sağlan(a)maması, gerekse Kürtlerin geleneksel kimliklerini aşındırmaya yönelik yeni yasalar, Kürt toplumda çeşitli tepkileri beraberinde getirmiştir. Böylece, I. Dünya Savaşı'ndan sonra iyice belirginleşen sorunun şiddet içerikli yansımaları, modern Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra, kitlesel bazda gerçekleşmeye başlamıştır.

1924 Anayasası ve halifeliğin kaldırılması, Kürtlerce kabul edilmemiştir. Çünkü, 1924 Anayasası'yla birlikte Kürtlerin varlığı, teoride, işlevsizleştirilmiştir. 1924 Anayasası'nın 88. maddesi ile din ve ırk farkı yapılmadan vatandaşların hepsinin Türk sayılması, Kürtlerin beklediği bir gelişme olmamıştır. Bu yüzden, Kürtlerin önemli bir kesimi, bu yeni durumu onaylamamıştır. Modern devletin

halifeliği kaldırması ise millet sisteminin ruhunu oluşturan geleneksel kaynakların ve bu kaynakların toplumsal yapılarında egemen olduğu Kürtlerin toplumsal yapıya eklemlenmesini sağlayan bağın kopması şeklinde algılanmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinden beri oluşan ve özüne Türkçülüğün konulduğu Cumhuriyetin modern paradigması, toplumsal alanın her kurumuna yansımıştır. Cumhuriyetin bu etno-politik ve asimilasyoncu paradigmasına, tepkisel olarak çok sayıda Kürt isyanı meydana gelmiştir. Kürt sorununun şiddet boyutunu oluşturan bu isyanlar, tarihsel süreçte, beraberinde baskı, göç ve ötekileştirmeyi getirmiştir.

Şeyh Sait İsyanı, Ağrı İsyanları, Dersim İsyanı ve 29. Kürt İsyanı olarak ifade edilen PKK'nin modern kalkışması, Osmanlı'nın son dönemlerinden beri çözilemeyen Kürt sorunun, bir damar bularak, yaratmış olduğu büyük toplumsal tepkilerden bazılarını oluşturmıştır. Ancak, bu toplumsal tepkilerin, milli devlet refleksiyle, çok sert bir şekilde bastırılması ile oluşan travma, sorunu çözmenin aksine, beraberinde bir taraftan dönemsel sessizlikleri getirirken, diğer taraftan da meselenin etki alanını yerel yöneticilerden halka doğru genişletmiştir. Kürtlerin kültürel isteklerinin modern ol(a)mama hali olarak kodlanması, yasaklanması, asimile edilmesi gereken talepler olarak görülmesi, bu taleplere “imhacı” bir şekilde yaklaşılmasını beraberinde getirmiş ve böylece sorunun etki alanı olabildiğine genişlemiştir. 20. yy'ın ortalarına doğru gelindiğinde sorunun muhatap kitlesi genişlemiş, geleneksel Kürt karar vericilerinin dışında, çeşitli Kürt kesimleri de soruna müdahil olmaya başlamıştır. Kürt sorununa; Diyarbakır, Ankara, İstanbul gibi şehirlerde Cumhuriyetin modern okullarında okuyan, Türkiye'nin Doğusu ile Batısı arasındaki ayrımın farkına varmış yeni muhataplar dahil olmuştur. Politik ve kültürel talepleri olan bu yeni kesimler, çeşitli şekillerde örgütlenerek, Kürtlerin yaşadığı sıkıntıları ifade etmeye başlamışlardır.

Kürt siyasetindeki bu gelişmelere karşın, devlet, Kürt sorununa yönelik klasik politikaların dışına pek çıkamamıştır. 20. yy'ın ikinci yarısında, devletin Kürt politikasında, askeri müdahaleler ön plana çıkmıştır. Dönemin bir geleneği haline gelen ve reel siyaseti şekillendiren bu operasyonlar, Kürt hareketlerinin siyaseten gelişmesini engellemiştir. Askeri müdahalelerle, çok şiddetli bir şekilde cezalandırılan Kürt hareketleri, yasal zeminde gelişme imkanı elde edinememiştir.

Bastırma politikalarıyla Kürt sorununun bitebileceğini varsayan dönemin asker, sivil ve bürokratik karar vericileri, uzun bir süre bu politikalara başvurmuştur. Ayrıca, İşçi Partisi (İP) örneğinde olduğu gibi, yasal olarak faaliyet gösteren partiler de Kürtlerle ilgili söylemlerinden dolayı kapatılmıştır. 1980'lere gelindiğinde, siyaseten yasaklanan Kürt sorunu, PKK damarı ile birlikte modern tarzda kendi şiddetini tekrar doğurmuştur. Devlet ile PKK militanları arasında uzun yıllarca süren çatışmalar, her alanda ve farklı oranlarda, beraberinde büyük insani ve iktisadi kayıpları getirmiştir.

Bu çatışmalar ve kayıplar, toplumsal hayatın her bölümünü saran korumacı formlara sebep olmuştur. Eğitim, hukuk, siyaset, iktisat, sanat vb. toplumsal hayatın tüm ana kurumları ve bu kurumların alt kurumları, meselenin ağırlığında ya işlevsizleşmiş ya da otoriterleşmiştir. Bu kurumlar, Dünya ölçeğinde uygulanan, insan hak ve özgürlüklerini baz alan gelişmeleri uygulamak yerine; meselenin etkisinde kalarak, daha korunmacı ve ötekileştirici bir nitelik kazanmıştır. Bu anlayış, beraberinde diğer toplumsal hoşnutsuzlukları getirmiştir. Parti kapatmaları, toplumsal alanda meydana gelen linç girişimleri, üniversitelerdeki öğrenci çatışmaları, kamu çalışanlarının tasfiye edilmesi, “bölücü” ya da “Kürtçü” olarak adlandırılan bireylerin çeşitli kamu kurumlarına alınmaması ya da işten çıkarılması gibi çok sayıda örnek bu anlayış bağlamında ifade edilebilir. Bunlarla birlikte, 21. yy'da, Türkiye'nin Kürt politikasında çeşitli yeni gelişmelerin imkanından bahsedilebilir. Bu imkana işaret eden çeşitli toplumsal gelişmeler de söz konusudur. Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci ve bu süreci arzulayan AK Parti'nin alışılmışın dışına çıkma çabası, beraberinde yeni gelişmeleri getirmiştir.

Bu gelişmelerle birlikte, dönemin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan'ın 2005'teki Diyarbakır konuşması ve bu konuşmasında Kürt sorunu realitesine vurgu yapması, 21. yy'da, bir ilke işaret etmesi bakımından önemli olabilir. Her ne kadar bu konuşmasının öncesinde ve sonrasında, sorunun olmadığına yönelik başbakanın farklı söylemleri olsa da O'nun Diyarbakır konuşması, kamusal alanda tartışma yaratmış ve Kürt sorunun çözümüne yönelik hamlelerin merkezine yerleştirilmiştir. Özellikle de Kürt Açılımı ile başlayan, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Beraberlik Projesi ile süreklilik sağlayan ve son olarak da Çözüm Süreci ile daha geniş taban bulan gelişmelerde Erdoğan'ın 2005'teki konuşmasına vurgu yapılmıştır. AK

Parti'nin Kürt politikasının, önceki hükümetlerin politikalarına göre daha ılımlı olduğu ifade edilebilir. Ancak, AK Parti, sorunu Kürtlerin antropolojik realitesi ekseninde ele almamış, meseleyi daha çok bir demokrasi sorunu olarak algılamıştır. Oysa, Kürt sorunu, demokrasi boyutu olmakla birlikte salt bir demokrasi sorunu da değildir. Sorunun statü ve siyasi temsiliyet boyutu söz konusudur. Yalnızca Türkiye ile sınırlı olmayan Kürt sorunu, Ortadoğu'nun önemli bir yekününü oluşturan bir halkın, kendini idare etme sorunsalıyla ve kendi antropolojik realitesinin sunduğu kitlesel haklarla doğrudan ilişkilidir.

Kürt sorunu bağlamında, AK Parti Hükümetleri döneminde, kültürel alanda önemli adımlar da atılmıştır. Kürtçe başta olmak üzere önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Kürtçenin kendi metinleriyle buluşması ve özel okullarda serbestlik kazanması, üniversitelerde Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde verilmeye başlanması, çeşitli TV kanallarıyla Kürtçenin kamusal alanda görünmesi, yerel bürokrasinin tüm direnişlerine rağmen bazı yöre ve şahıs isimlerinin iade edilmesi, Andımız'ın kaldırılması bu bağlamda ifade edilebilir. Ayrıca, AK Parti Hükümetlerinin Kürt sorununu parti programlarına alması ve sorunu çözme denemeleri, örgütün lideriyle yapılan alenen görüşmeler, Kürt Siyasi Hareketi'nin (KSH) etki alanının genişlemesi ve Akil İnsanlar Heyeti (AİH) ile sorunun toplumsal tabandan tartışılması postmodern zamanlarda önemli gelişmeler olarak toplumsal hafızaya yerleşmiştir.

Bu gelişmeler, Kürt toplumunda destek görmüştür. Bu desteğin genel olarak “yetmez ama evet” oranında olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, bu gelişmeler, Kürtlerin önemli bir kesiminde, sorunun çözümü ile ilgili çeşitli beklentileri de beraberinde getirmiştir. Kürt sorunun hem öznesi hem de nesnesi olan Leyla Zana'nın *“Bu işi isterse en güçlü durdurur. O güçlü kimdir, şimdiki hükümettir. O hükümetin başı R. Tayyip Erdoğan'dır. Tarihin en güçlü hükümetinin başındaki isim isterse o iradeyi gösterir, buna gücü yeter ve bu sorunu da çözer. Ben onun bu işi çözeceğine inanıyorum. Buna dair umudumu da, inancımı da asla yitirmedim. Yitirmek de istemiyorum. Yitirseydim giderdim, burada olmazdım. Şimdi hepimizin yapması gereken, hepimizin başbakanın sorunu çözmesinde yanında olduğumuzu ona*

hissettirmemiz, onu teşvik etmemizdir” ifadeleri, Kürt toplumunda oluşan iyimserliğin göstergesi olabilir.

Bu gelişmelerin, Kürtlerin bireysel taleplerini karşılamaya yönelik olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda, AK Parti ile KSH ve PKK örgütü arasında politika farklılığı ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, KSH ve örgüt, kimlik ve statü başta olmak üzere, Kürtlerin daha çok kitlesel taleplerini dillendirirken; AK Parti ise yukarıda belirtilen ve bireysel olarak nitelendirilen kültürel hakların verilmesini gündeme taşımıştır. Arap Baharı ile başlayan ve Suriye’de zirve yapan gelişmeler, özellikle Ortadoğu toplumlarını, şiddet içerikli yeni gelişmelerle karşı karşıya getirmiştir. Kürt toplumu da bunlardan biridir. Suriye’de meydana gelen iç savaş ile birlikte Suriye Kürtleri başta olmak üzere Ortadoğu’daki tüm Kürtlerin gelecekleri yeniden şekillenmeye başlamıştır. Uzun yıllardır kimlikleri dahi olmayan Kürtlerin DAESH/DAEŞ ile mücadeleleri, dünyanın ilgisini kazanmalarını sağlamıştır. Ayrıca, bu gelişmelerle nüfus cüzdanları dahi olmayan Kürtler, Suriye’de kimlikleri ile birlikte politik statülerini de elde etmişlerdir.

21. yy, Kürt sorunu için yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Kürt sorununun uluslararası boyutu önemli oranda belirginleşmiştir. Kürtler bu gelişmeler sonucunda, yönetsel açıdan statü talep etmektedirler. Irak’ta bunu başaran Kürtler, bu mücadeleyi Suriye’de de vermektedirler. Türkiye Ortadoğu’da en büyük Kürt nüfusunu barındıran ülkelerin başında gelmektedir. Ayrıca, Türkiye Kürtlerinin önemli bir kesimi ülkenin iç ve batı bölgelerinde yaşamaktadır. Türkiye’de Kürtlerin belli bir kesimi entegrasyonu benimsemiştir. Bu toplumsal olgularla birlikte, Kürtlerin önemli bir kesimi de kültürel ve kimliğe dayalı talepte bulunmaktadır. Kobani örneğinde olduğu gibi, Ortadoğu’da meydana gelen gelişmeler, Türkiye’deki Kürtleri de etkilemiştir. Ayrıca, Suriye’deki savaşta hayatını kaybedenlerin Türkiye’ye getirilmesi de Türkiye Kürtleri ile Suriye Kürtleri arasındaki canlı akrabalık olgusunun sosyolojik göstergeleri olarak okunabilir. Bu sosyolojik olgular, Ortadoğu’daki gelişmelerin tüm Kürtleri etkilediğini gösterebilir.

Türkiye’nin Kürt politikası ve payına düşen Kürt sorununun geleceği, Ortadoğu’daki gelişmelere karşı sergilenecek tutuma göre şekil alabilir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’nin Kürt sorunu, Ortadoğu’da olduğu gibi sert

müdahaleleri/çatışmaları getirebilir. Ancak, son zamanlarda gerçekleşen, Çözüm Süreci örneğinde olduğu gibi, siyaset merkezli gelişmelerle de ilerleyebilir. Tüm bu gelişmelere rağmen, Kürt sorunun varlığı devam etmektedir. Kürt Açılımı ile başlayan ve Çözüm Süreci ile belli bir aşamaya gelen tüm görüşmeler askıya alınmıştır. Hükümetle PKK ve legal KSH arasındaki görüşmeler kesilmiş, PKK'nin "*Hendek*" stratejisiyle çatışmalar şehirlere taşınmış ve bu çatışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Yoğun bir şekilde süren çatışmaların akıbeti bilinmemektedir; ancak sonuçları, tarihsel süreçte meydana gelen diğer çatışma deneyimleri gibi sürgün, yıkım, göç ve ölümle şekillenmektedir. Bu şiddet olgusunun sürekliliği, Kürt coğrafyasını Suriyeleştirebilir. Açılım süreçlerinden sonra Türkiye'de gerçekleşen çatışmaların yeni sosyolojik boyutları taşıdığı belirtilebilir. Önceki çatışmalar, Kürt inkarına yönelikken, yani Kürtlerin varlığını ispatlamaya çalışırken; "*Hendek*" stratejisiyle meydana gelen çatışmalarsa, varlığı kabul edilen Kürtlerin ontolojik gereklilikleri etrafında yapıldığı ifade edilebilir.

Bu çalışma, Kürt sorununa ve AK Parti'nin Kürt politikasına odaklanmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm, tezin teorik kısmını içermektedir. Bu bölümde, Kürt sorunu, tarihsel süreciyle birlikte ele alındıktan sonra, AK Parti'nin Kürt politikası analiz edilmiştir. AK Parti'nin ontolojik arayışı, tarihsel geçmişi ve yaşadığı dönüşümler, Milli Görüş (MG) deneyimi dikkate alınarak ifade edilmiş ve sonrasında partinin Kürt politikası ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, araştırmanın metodolojisi ifade edilmiştir. Çalışmada, hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerine ait teknikler kullanılmıştır. Bu bölümde, araştırmanın konusu, araştırmanın amacı, araştırmanın metodu, araştırmanın evren ve örnekleme, araştırmanın sınırları, araştırmanın teknikleri ve araştırmada kullanılan araçlar ifade edilmiştir. Tezin üçüncü ve dördüncü bölümlerinde Kürt sorunu ve sorunun tarihsel seyrinin günümüzdeki yansımaları ele alınmıştır. Bu çerçevede AK Parti'nin Kürt politikası incelenmiş, Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesiyle Çözüm Süreci ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: KÜRTLER

Kim demiş imparatorluklar kötüdür diye? Etnik çeşitliliğe sahip Osmanlı İmparatorluğu azınlıklara karşı, tıpkı çağdaşı Habsburg İmparatorluğu gibi, kendisinden hemen sonra gelen tek etnik kökene dayalı demokratik devletlerden daha hoşgörülüydü. Osmanlı halifesi, Türkleri, Kürtleri ve diğer Müslümanları bağrına basıyor, Hristiyan Ermenilere ve Yahudilere hoşgörüyle yaklaşıyordu.....Osmanlı hoşgörüsünün temelinde bölgesel ayrımcılık yapılmaması vardı. Balkanlar'dan Mezopotamya'ya, oradan güneydeki Yemen'e dek gevşek imparatorluk idaresi aynı şekilde uygulandığından dolayı, azınlıklar egemenlik meselesini kışkırtmadıkları bir düzlemde istedikleri gibi yaşayabiliyordu. Hangi grubun hangi bölgenin denetimini alacağına dair şiddetli çatışmalar ancak, imparatorluk Birinci Dünya Savaşı sonrasında yolun sonuna geldiğinde ortaya çıktı. Robert D. Kaplan/ (Aylık Amerikan Dergisi, Aralık 2004)

1.1. Tarihsel Süreçte Kürtler ve Türkler

Kürtler, Ortadoğu'da yaşayan otokton/yerli halklardan biridir. Acemler, Araplar ve Türkler gibi Kürtler de modern zamanlara kadar kendi geleneksel kültür çevrelerinde, etraflarındaki halklarla birlikte yaşamışlardır. Tarihi metinlere başvurulduğu zaman, genelinin Müslüman etnik gruplardan olan bu halkların ortak tarihleri bulunduğu ifade edilebilir.

Tarihsel süreçte kültürlerini ve dillerini yaşayarak ve geliştirerek modern zamanlara kadar gelmiş toplumlardan biri olan Kürtler, Kürdistan'da yaşarken, toplumsallaşma sürecini birlikte yaşadıkları halklardan biri de Türkler olmuştur. Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu gibi devletler, Türklerle Kürtlerin geçmişte birlikte yaşadıkları devletler olmuştur. Tarihsel süreçte Türkler, Kürtler ve Araplar arasındaki etkileşimlerle ilgili Kürt tarihi konusunda uzman McDowall'ın tespiti çarpıcıdır:

“Daha ileriki bir aşamada kimi Arap ve Türkmen aşiretlerinin kültürel olarak Kürtleştiği kuşkusuzdur. Kürt ve Türkmen aşiretler birlikte varlık sürdürmüşler ve hatta Türk reislerin çoğunlukla Kürt taraftarlarını cezbediği ya da Kürt reislerin Türk takipçileri etkilediği birlikler içinde erimişlerdir. Osmanlıların yükselişinden önce Batı Anadolu'da yaşayan iki Türkmen hanedanının genel olarak Türkmen ve Kürt kökenlerinin karışımından oluştuğu düşünülmektedir” (McDowall, 2004: 31).

Bu halklar, tarihsel süreçte, Ortadoğu'da çeşitli ortak kültürler, inşa etmişlerdir. Kürt komutan Selahaddin'in Eyyubi'nin kardeşlerinin isimlerinin Tuğtekin ve Börî olması aradaki etkileşimin önemli bir örneği olarak gösterilebilir (Armağan, 2011). Sultan Selahaddin'in ordusunda, Haçlılara karşı, birlikte zafer kazanıldığı gibi,

Anadolu’da, Sultan Alparslan’ın ordusunda da birlikte hareket edilmiştir. 1071’de yapılan Malazgirt Savaşı’nda, sayısı yaklaşık olarak elli beş/altmış bin olan Alparslan’ın ordusunda, Kürt güçler 10.000 kişilik askeri güçle Yahya Muzuri liderliğinde Bizans’a karşı savaşmıştır¹. Savaşın sonunda, alınan zaferi taltif eden ve “*Çok çabuk aldık- Me-lez-girt*” anlamında bölgeye Kürtçe Malazgirt adının verilmesi de bu birlikteliğe işaret olabilir (Bulaç, 2010: 21; Akyol, 2014: 24). Ancak Kürtlerin sağladığı desteğin temel hedefi, Anadolu’nun Türkleşmesi amacından ziyade, bölgeyi Müslümanlaştırma olduğu ifade edilebilir (Bulaç, 1992a: 101). Geçmişteki bu birlikteliklere rağmen, modern zamanlarda, çeşitli toplumsal gelişmelerle birlikte, toplumsal barışın sağlanmasında çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntıların başında, modern dönemlerin bir meselesi olan Kürt sorunu gelmektedir.

Mezopotamya coğrafyasında şimdide, geçmişte olduğu gibi, birliktelikler ve farklılıklar inşa edilmektedir. Coğrafyanın farklı etnisiteli halkları arasında evlilik gibi çok sayıda sosyolojik olgu söz konusudur. Ayrıca, 21. yy’da, coğrafyanın sakinlerinden olan Kürtlerin en çok yaşadığı kentlerden biri İstanbul’dur. Türkiye Cumhuriyeti, Suriye, İran, merkezi Irak, Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Azerbaycan, Suriye gibi Ortadoğu’nun dört bir yanında Kürtler, Türkler/Türkmenler ve diğer halklar birlikte yaşamaktadır. Bu bağlamda, Kürt-Türk birlikteliğini ifade eden çok sayıda olay ve olgu olmakla birlikte, Osmanlı-Kürt ilişkilerinin tarih skalasında günümüze daha yakın olması ve Kürt sorununu tetikleyen ilk gelişmelerin Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkması, Devlet-i Aliyye’nin son dönemindeki bazı gelişmelerin Kürt sorunu bağlamında ifadesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki bazı gelişmeler ifade edilebilir.

1.2. Geleneksel Osmanlı İdari Sisteminde Kürtler

16. yy’da, Ortadoğu, büyük oranda iki büyük imparatorluğun hakimiyetine girmiştir. Bunlardan biri Osmanlı, diğeri de İran İmparatorluğu olmuştur. Çok etnisiteli bu iki geleneksel devletin karşılaşma yeri ise Kürtlerin ağırlıklı olarak

¹ Kürtlerin Sultan Alparslan’ın ordusuna katıldığı bilgisi, Sıbt İbnu’l-Cevzî’nin “Mir’atu’z-Zamân”ı ile İbnu’d-Devâdârî’nin “Kenzü’l-Durer” adında iki Arap kaynağında geçmesine rağmen, söz konusu bilginin tartışmalı olduğu ifade edilmektedir (Hür, 2012a; Armağan, 2009).

yaşadığı Kürdistan² olmuştur (Bruinessen, 2011: 205). Kürt emirlikler, Osmanlı İmparatorluğu doğuya açıldığında karşılaştığı ilk toplumsal yapılardan bir olmuştur.

² Tarihsel süreçte, Kürtlerin yaşadığı yerler, belli bir coğrafya ile sınırlı olmasına rağmen, “Kürdistan” kavramı ile ifade edilen yerlerin coğrafik koordinatları belli ve sabit olmamıştır (Özoğlu, 2009: 32). Meydana gelen savaşlar, istilalar ve göçler gibi toplumsal olay ve olgular sonucunda, Kürtlerin yaşadığı yerlerin sınırları, sürekli değişmiştir. Bu yüzden, “Kürdistan” kavramı, çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı bölgelerin belli bir kısmını ifade etmek için kullanılmış ve Osmanlı’nın son dönemlerine kadar, salt etnik anlama sahip ve nüfusunun büyük kısmını Kürtlerin oluşturduğu yerleri ifade etmiştir (Lazarev ve Mihoyan, 2013: 31). Tarihsel kaynaklara başvurulduğunda, “Kürdistan” ismi, ilk olarak, Reşideddin Fazlallah Hemedani’nin Cavaî et Tarih’inde ve Mustafa Kazvini’nin “Nuzhat el Kulub” isimli kitabında geçmektedir (Lazarev ve Mihoyan, 2013: 31). Ancak, “Kürdistan” adı, idari anlamda ilk olarak, 12. yy’da Selçuklu Sultanı Sencer tarafından merkezi “Bahar” kenti olan Hamedan’ın kuzeydoğusuna düşen ve Hamedan’a yakın bir eyalete verilmiştir (Özoğlu, 2009: 32; Lazarev ve Mihoyan, 2013: 31). Eyalet, şimdiki Irak ve İran devletlerinin sınırları içinde kalmıştır (Kreyenbroek, ve Allison, 2003: 25). Bu eyaletin valisi ise Sultan Sencer’in yeğeni Süleyman Şah Ayba olmuştur (Biçer, 2013: 199). Müstafî’nin kimi eserlerde “Nuzhat el Kulub” kimi eserlerde de “Nüzhetü’l Kulûb” olarak ifade edilen eyaletin, 16 kazadan meydana geldiği ifade edilir: “[Kürdistan’ın sınırları] Arap Irak’ı Kuzistan, Farsi Irak’ı Azerbaycan ve Diyarbakır’ı [kapsamaktadır]. (Selçuklu) Süleyman Şah Abuh zamanındaki gelirleri bu günün parasıyla yaklaşık 2.000.000 dinardı. Ancak şimdiki kayıtlardaki miktar yalnızca 201.500 dinardır” (Özoğlu, 2009: 39). Bir Kürt tarafında hazırlanmış, Kürtlerin tarihine dair bilinen en eski eser *Şerefname’dir*. Farsça yazılan bu eser, dönemin Bitlis emiri Şerephan Bitlisi tarafında 1596’da yazılmıştır. Şerephan’a göre Kürdistan’ı “Kürtlerin memleketinin sınırları, Okyanus’tan ayrılan Hürmüz Denizi (Basra Körfezi) kıyısından başlar; bir doğru çizgi üzerinde oradan Malatya ve Maraş illerinin nihayetine kadar uzanır. Böylece bu çizginin kuzey tarafını Fars, Acem Irak’ı (güneybatı Kuzistan eyaleti) Azerbaycan, Küçük Ermenistan ve Büyük Ermenistan teşkil eder. Güneyine ise Arap Irak’ı, Musul ve Diyarbakır illeri düşer” (Özoğlu, 2009: 40). *Kürdistan’ın* kapsamı sürekli değişiklik göstermiştir. Evliya Çelebi’nin *Seyahatname’sinde* Erzurum, Van, Hakkâri, Diyarbakir, Cezire, Amadiye, Musul, Şehrîzor ve Erdelan olmak üzere Kürdistan’ın dokuz vilayetinden bahsedilmiştir. Ancak, Osmanlı ve İran arasındaki rekabet Kürdistan’ın sınırlarını değiştirmiştir. 17. yy’da, Osmanlı İmparatorluğu’nda, Kürdistan eyaletine Muş, Dersim ve Diyarbakir olmak üzere 3 liva verilmiştir. Bu üç liva için Kürdistan ismi kullanılmıştır. Ayrıca, 16. yy’da, İran’da da merkezi Şîno olan Erdelan bölgesi Kürdistan olarak ifade edilmiştir (Minorsky, vd., 2004: 11). Osmanlı İmparatorluğu zamanında Kürt ve Kürdistan kavramları rahatlıkla kullanılmıştır. Bu bağlamda Şemseddin Samî’nin Kürdistan ile ilgili ifadeleri zikredilebilir: “Asya-yı garbîde kısm-ı a’zamı Memâlik-i Osmaniye’de ve bir kısmı İran’a tâbi büyük bir memleket olup, ekseriyet üzere ahalisi bulunan Kürd kavminin ismiyle tesmiye olunmuştur. Bu isim taksimât-ı mülkiye ve siyâsiye dahil olmayıp, vaktiyle bizde Kürdistan valiliği ve şimdi İran’da Kürdistan eyâleti bu isimle müsemma memleketin bütününe ihata etmediği gibi, Kürdler dahi dağılık ve sâir akvâmla karışık bulunduklarından, Kürdistan’ın hududunu tamamıyla tayin etmek müşkildir. Ancak takrîbî olarak diyebiliriz ki Kürdistan Urmiye ve Van göllerinin sevâhilinden Kerha ve Diyale nehirlerinin menâbiine ve Dicle’nin mecrâsına dek mümted olup garb-ı şîmâlîye doğru hudûdu Dicle’nin mecrâsını takiple Fırat’ı terkip eden Karasu mecrâsına ve oradan şîmâlîye doğru Aras havzasını ve Fırat ve Dicle havzasından ayıran taksîm-i miyâh hattına kadar vâsıl olur. Bu itibarla Memâlik-i Osmaniye’de Musul vilâyetinin kısm-ı a’zamı yani Dicle’nin Musul’da bulunan yerleri ve Van ve Bitlis vilâyetleriyle Diyarbakir ve Mamûretülaziz vilâyetlerinin birer parçası ve Dersim sancağı Kürdistan’dan ma’dûd olduğu gibi, İran’da dahi Kürdistan namıyla maruf olan eyâletle Azerbaycan eyâletinin nısfı yani cenub-ı garbî kısmı Kürdistan’dır. Bu vechile Kürdistan şîmâl-i şark-î cihetinden Azerbaycan Şarken Irak-ı Acemî, cenûben Luristan ve Irak-ı Garbî, garb-i cenûbî cihetinden Cezire, garb-ı şîmâlî tarafından dahi Anadolu ile mahdûddur. Bu hudud dahilinde 34 ile 39 arz-ı şîmâlî ve 37 ile 46 tûl-i şarkî aralarında mümted olup büyük bir müselle ve daha doğrusu sivri tarafı garb-ı şîmâlîye doğru dönüş bir armut şeklini ibrâz ediyor” (Aktaran Özoğlu, 2009: 52). Modern dönemlere gelindiğinde, 1847 yılında, Kürdistan, Osmanlı’da kullanılmıştır. O dönemde, Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürdistan

Bu emirlikler, çok sayıda aşiretin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış toplumsal birliklerdi. Bölgede askeri egemenliği sağlamış ve ekonomik olarak güçlü bir aile (hanedan), bu toplumsal birlikteliğe liderlik yapmıştır. Bu emirlikler, devlet olmamakla birlikte normal, aşiretlerin bir toplamı da olmamıştır. Emirlikler halktan vergiyi toplayabilmiş, boyun eğmeyen gruplara ve aşiretlere çeşitli yaptırımlarda bulunabilmiştir (Bruinessen, 2011: 200). 16. yy'da, Kürdistan'da, aşiretler ve emirlikler arasında tarihsel ve güncel birçok sorun yaşanmıştır. 11. ve 14. yy'ları arasında, çeşitli zamanlarda, Ortadoğu'ya yönelik Moğol saldırılarının oluşturduğu istikrarsızlığın etkileri devam etmiştir. Moğol saldırılarıyla birlikte çok sayıda Kürt ileri geleninin öldürülmesi, Kürtlerin yaşadığı şehirlerin tekrar tekrar yağmalanması ve Kürtlerin lidersiz kalmasının etkileri "iktidar boşluğu" olarak sürmüştür. Ayrıca, Kürtlerin birbirleriyle olan mücadeleleri de durumu daha da karışık hale getirmiştir. Böylece gerek iç, gerekse dış gelişmelerin etkisiyle, o dönemde, Kürtlerden oluşmuş güçlü askeri yapılar oluşmamıştır (Özoğlu, 2009: 63-64; Akyol, 2014: 24).

Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuya yönelik ilgisi, esas olarak, doğudaki sınırlarının denetimini güçlendirme ve muhtemel bir Safevi tehdidine karşı kendi güvenliğini sağlama ihtiyacından kaynaklanmıştır. Yavuz Sultan Selim, 1514'te sefere çıktığı zaman, Şah İsmail, çok sayıda Kürt beyini tutuklamış ve Kürt yerleşimlerini işgal etmiştir. Kürtlere yönelik politikası daha önceki yönetimlerden farklı olmayan Şah İsmail, Akkoyunlu Hükümdar'ı Uzun Hasan gibi düşünmüştür (Bruinessen, 2011: 211). Yani, iki hükümdar da Kürtlerin hareket kabiliyetini sınırlandırma gayretini göstermiştir. Bu eksende, 1510'lara gelindiğinde, Şah İsmail, kendisine karşı direnen Kürt beylerini bastırmayı sağlamıştır. Kendisine biatlerini ifade etmeye gelen çok sayıda Kürt beyini de çeşitli gerekçelerle tutuklamış,

adında sınırları belirlenmiş idari bir yapı oluşturulmuştur. Böylece, Ortadoğu'da Kürdistan adında üçüncü kez idari bir yapı kurulmuştur. Ancak, Osmanlı'nın kurduğu bu eyalet, 1867 yılında dağıtılmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı'da, Kürdistan, Kürtlerin yurdu olarak ifade edilirken; Kürt ise Osmanlı toplumunu oluşturan bir alt grup olarak ifade edilmiştir (Özoğlu, 2009: 40; Bayrak,?: 36-37). Günümüzde, İran'da, Kürdistan adında bir eyalet vardır. Ancak, bu tanım idari anlama sahip değildir. 21. yy'ın başlarında, Kürdistan, idari olarak, 15 Ekim 2005'ten itibaren yasal olarak tanınan ve merkezi Erbil olarak belirlenen Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin hâkimiyetindeki coğrafyayı ifade etmektedir. Suriye'de ve Kürtlerin en çok yaşadığı Türkiye'de ise böyle bir adlandırma, resmîyetle, kabul edilmemektedir. Ancak, halk arasında bu ülkelerin bazı bölgeleri Kürdistan olarak ifade edilmektedir.

Kürtlerin önem verdiği din adamlarına ait çok sayıda türbeyi yıkmıştır. Bu durumdan memnun olmayan Sünni ve Şafii Kürt aşiretleri, çeşitli vesilelerle, bunu dile getirmişler ve yaşadıkları sıkıntıların üstesinden gelmeye çalışmışlardır (Burkay, 2008: 172). Kürtlerin yaşadığı bu sıkıntılar, daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile Kürtler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemiş, Kürt beyleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun birlikte hareket etmesine imkan sağlamıştır (Akyol, 2014: 28). Yani, Kürtlerin, Şah'ın esaretinden kurtulmak ve kaybettikleri topraklarını ve kalelerini geri almaya çalışmaları; Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının güvelliğini sağlamak istemesi, Kürt beyleri ile Osmanlı Devleti'nin beraber hareket etmesine zemin hazırlamıştır (Özer, 2009: 99).

Yavuz Sultan Selim, 20 Nisan 1514'te çıktığı İran seferinden lojistik gereksinimler ve yeniçerilerin gönülsüzlüğünden dolayı geri dönmüştür (Bruinessen, 2011: 216). Bunu fırsat olarak değerlendiren Şah İsmail, kaybettiği yerleri almak ve etki alanını genişletmek için Tebriz'e geri dönmüş ve ilk olarak Utaclu/Ustajlu Muhammed Han'ın kardeşini görevlendirerek, Diyarbakır'da kaybettiği hakimiyetini geri almak istemiştir. Bunun üzerine, Akkoyunlu hükümdarının sekreterliğini yapmış tarihçi ve diplomat İdris-i Bitlisi'nin örgütlediği Kürtler ve yerli halk, şehri savunmaya geçerek; Kürt aşiret güçleri ve Sultan'dan istedikleri yardım gelene kadar, bölgelerini savunmuşlar ve geri vermemişlerdir (Özoğlu, 2009: 65). Kürtlerden ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardımın gelmesiyle, Şah İsmail ağır bir yenilgi almış, Kürdistan'ın büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olmuş ve Kürt coğrafyası, siyasi/idari olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimine girmiştir (Bruinessen, 2011: 217). 16. yy'ın ilk dönemlerinde, Osmanlı Devleti doğuda/Mezopotamya'da önemli bir ilerleme sağlamış ve Kürt beylerini hâkimiyetine almayı başarmıştır. Kürtler, İran'a karşı Osmanlı'yı tercih etmiş ve Kürtler ile Osmanlı Devleti'nin, uzun sürecek, birlikteliği başlamıştır (İzady, 2011). Kürtlerle Devlet-i Aliyye'nin birlikteliğini hızlandıran ve meşrulaştıran bir diğer faktör ise İslam'ın yorumlama şekli olmuştur. Türkmen olan Şah İsmail, egemenliğini sağladıktan sonra 12 İmam Şiiliğini devletin resmi dini yapmıştır. Bu durum, başka bir İslam yorumu olan Sünni ve Şafii Kürtleri, Sünni ve Hanefi Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırmıştır (Bruinessen, 2011: 212). Böylece, beylikler ve

emirlikler şeklinde örgütlenen Kürtler, çok dilli ve çok kültürlü Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelerek, de facto olarak bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir (Yeğen, 2011: 226).

Çaldıran Savaşı'ndan sonra, Amasya'da, savaşta birlikte hareket eden Yavuz Sultan Selim ile Kürt beyleri arasında anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma, Kürtler ile Osmanlı Sultanı arasında özerklik anlaşması olmuştur. Yapılan anlaşmayla Kürdistan Osmanlı'ya dahil olmuştur (Akyol, 2014: 30). Bu anlaşmada; Farsça, Kürtçe ve Türkçeyi çok iyi bilen İdris-i Bitlisî, önemli başarılar kazanmıştır. Çaldıran Savaşı'nda, Kürt beylerini Osmanlı'nın yanında savaşmaya ikna eden Bitlis-î, bu anlaşmada, Yavuz Sultan Selim tarafından yetkilendirilmiştir. Osmanlı İmparatoru, İdris-i Bitlisi'ye doldurma yetkisinin olduğu ve padişahın imzası ve mührünü taşıyan çok sayıda boş ferman vermiştir. Osmanlı'da, üzerinde anlaşmaya varılan yetkileri, Kürtler, uzun süre kullanmışlardır. Yavuz Sultan Selim'den sonra, Kanuni Sultan Süleyman döneminde de bu yetkiler devam etmiştir³. Böylece, Kürtler için yeni bir süreç başlamıştır. Kürt beylikleri, İmparatorluğun egemenlik sınırına dahil

³Daha sonra bu uygulamalar devam etmiştir: “Kanuni Sultan Süleyman, babası Yavuz Sultan Selim zamanında Kızılbaşlara karşı cephe alarak müspet ve hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de Devlet'e doğrulukla hizmetler ifa eden, bilhassa (serasker-i Sultan İbrahim Paşa'nın) bu defaki İran seferine katılarak Kızılbaşların yenilmesinde yararlılıklar gösteren Kürt beylerine, gerek Devlet'e karşı gösterdikleri özkulluk ve dilâverliklerin karşılığı olarak ve gerek kendilerinin vaki müracaat ve istihramları göz önüne alınarak, her birinin öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan eyalet ve kaleler, geçmiş zamanlardan beri yurtları ve ocakları olduğu gibi ayrı ayrı beratlarla ihsan edilen yerleri de kendilerine verilip mutasarrıf oldukları eyaletleri, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezraları bütün mahsulleriyle, oğuldan oğla intikal etmek şartıyla kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir. Bu münasebetle aralarında asla anlaşmazlık ve geçimsizlik çıkmamalı, dışardan müdahale ve taarruz edilmemelidir. Bu emr-i celile riayet edilecek, hiç bir suretle üzerinde kalem oynatılmayacak, hiçbir yeri değiştirilmeyecektir. Bey öldüğünde eyaleti kaldırılmayıp bütün hududu ile mülknâme-i Humayun uyarınca, oğlu bir ise ona kalacak, eğer müteaddit ise istekleri üzerine kale ve yerleri aralarında paylaşacaklardır. Uzlaşamazlarsa Kürdistan beyleri nasıl münasip görürlerse öyle yapacak ve mülkiyet yolu ile bunlara ebediyete kadar ilâ ebeddevrân mutasarrıf olacaklardır. Eğer bey, vârisiz, akrabasız ölmüşse o zaman eyâleti hariçten ve yabancılardan hiç kimseye verilmeyecek. Kürdistan beyleriyle görüşülüp ve ittifak edilip onlar bölgenin beylerinden veya beyzâdelerinden her kimi uygun görürlerse ona tevcih edilecektir. Cenab-ı Hakk'ın birliği üzerine yemin ederek bu muahede-i Hümayunumu, emr-i celilimi tekrar eder ve mühürlerim. Ulu peygamberimizin nübüvvet ve risâleti hakkı için mademki Kürt beyleri doğruluk üzere dostuma dost, düşmanıma düşman olmaktadırlar, Devletime sadık kaldıkları müddetçe ferman-ı şerifime riayet etmelidirler. Bu emrime karşı gelenlerin, Allah'ın izni ile hesap gününe suçlu ve günahkâr ve zalimlerden olmalarını niyaz eylerim amma asıl isteğim doğruluk yolundan ayrı düşülmemesidir. Bu yoldan üzerlerine din ve devletime ait işler düştüğü zaman Diyarbakır ve Bağdat beyleri ve etrafta bulunan Kürt beyleri birlik ve beraberlik içinde olmalı, cümle askerileri ve savaş araçları ile düşman üzerine saldırmak için dakika kaybetmemelidirler. Şeriat ve kanun dairesinden ayrılmayıp emirlerindeki reayaya zulüm ve her tür fenalıklardan kesinlikle sakınmalıdırlar” (Tan, 2009: 78-79).

olmuşlardır. Kürtlerin idari, mali ve askeri yetkileri, yeniden düzenlenmiştir. Kürtler vergi vermişler, savaş halinde orduya asker göndermişler ve halifenin meşruluğunu kabul etmişlerdir (Yeğen, 2011: 227; Koyuncu, 2014: 206). Buna karşılık olarak, Yavuz Sultan Selim, bölgenin idaresini Kürtlere bırakmıştır. Kürtlerin devletle olan bu durumu, 19. yy'a kadar, pek değişmeden gelmiştir. Yani, Osmanlı İmparatorluğu, son dönemlere kadar, Kürt emirliklerinin iç işlerine fazla karışmamıştır. Millet sisteminde, iç işlerinde serbest olan emirlikler, idari yöneticilerini kendileri belirlemişlerdir. Ortaylı, bu olguyu “*Bu bölgelere Kürt hükümeti denirdi. Merkezi hazineye ipotek ödenmezdi ve herhangi bir biçimde düzenli askeri hizmetlerle yükümlü değillerdi*” şeklinde belirtmiştir (Aktaran: Kökce, 2011: 81).

Millet sisteminin Müslüman unsuru içinde yer alan Diyarbakır, Musul, Van gibi Kürtlerin yaşadığı yerler, 16.yy'ın başlarından itibaren, İmparatorluğun hakimiyetine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetine eklemlenen bu bölgelerin yerel yöneticileri; vakıf, medrese, eğitim, ulaşım, sağlık, ekonomi, hukuk gibi alanlarda yerel düzeyde yetkili olmuşlardır. Ayrıca, Kürt bölgelerinde yekvücut bir yönetim tarzı da olmamıştır. Yani, Kürt bölgelerinde, sancak beyinin merkez tarafında atandığı klasik Osmanlı idare sistemi olduğu gibi, özerk sancak hükümetleri de olmuştur. Bu hükümetlerde, yurtluk ya da ocaklık olarak da bilinen bu idari yapıda, babadan oğla gecen bir idare tarzı hakim olmuştur. İdari yönetimdeki bu çeşitlilik, imparatorluğun diğer bölgeleri için de geçerli hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, merkeziyetçi ve adem-i merkeziyetçi idari düzenlemeler olmuştur (Yeğen, 2011: 59-61).

1.3. Millet Sistemi

Etimolojik olarak, millet, Arapça bir kelime olan “mille/milla” sözcüğünden türetilmiş ve terim, dini cemaat, aynı inanca sahip topluluk gibi anlamları içermiştir (Kurat, 1999: 217; Beşikçi, 2013b: 161). Osmanlı'daki millet tanımı, bir dine mensup insan birliktelikleri anlamını taşımıştır. Millet, bir ırkı veya bir etnik birlikteliği nitelememiş, dini bir aidiyeti ifade etmiştir (Eryılmaz, 1999: 236). Modern zamanlarda, belli bir etnisitenin ifadesi olarak yeni form edinmiş olmasına rağmen, etimolojik olarak, millet sözcüğü, “din” veya “şariat” anlamında

kullanılmıştır. Millet sözcüğü, bugünkü “ulus” anlamını ise 19. yy’ın ortalarında kazanmıştır (Bulaç, 2007: 147).

Osmanlı İmparatorluğu’nun saltanatla yönetilen, pre modern, laik ve demokratik olmayan yapısına rağmen; Osmanlı’da dili, dini ve adetleri farklı çeşitli sosyal gruplar, altı asrı açkın bir süre, birlikte yaşamayı başarmıştır. Kendi içlerinde kültürel ve dinsel faaliyetleri gerçekleştirebilen bu kesimler, aynı zamanda, devletin küçük bir modeli olarak yapılanmıştır. Bu toplumsal yapının temelini, Batılı düşünürlerin bir formülasyonu olan millet sistemi, oluşturmuştur (Eryılmaz, 1999: 236). Osmanlı İmparatorluğu’nda farklı cemaatlerin birlikte yaşamının hukuki temellerini belirleyen bir yönetim anlayışı ya da örgütlenme biçimi olan millet sisteminde, Fatih Sultan Mehmet tarafından geliştirilmiş bu sistemde, ilk olarak, tüm Ortodoks Hristiyanlar İstanbul Patriği etrafında bir milleti oluşturmuştur (Salem, 2012: 62; Karpat, 2012: 35). Zamanla benzer yetkiler, “ehl-i kitap” olarak kabul edilen Ermenilere (Katolik Hristiyanlara) ve 15. yy’da Yahudi milletine de verilmiştir (Eryılmaz, 1999: 236). Bu geleneksel sistemde, her milletin yöneticileri vardı. Yöneticiler, sultanın onayından geçerek göreve başlamış; merkez-taşra ilişkisinde devlet bürokrasisinin bir parçası olarak görülmüş, vergilerden muaf tutulmuştur (Karpat, 2012: 36). Milletlerin Bâbîâli’yle olan ilişkileri ve millet sistemindeki mali, idari ve adli meselelerin hâlli, bu yöneticiler tarafından yapılmıştır (Ortaylı, 1985: 997). Millet sisteminde, din, ibadet gibi manevi; eğitim, evlilik, boşanma, vesayet miras gibi dünyevi hizmetler yerelin, yani millet grubunun idaresine bırakılmıştır (Özensel, 2014: 157).

Osmanlı İmparatorluğu’nda, millet sisteminde, gayrimüslimler için; “tebaa-i gayrimüslime”, “cemaat-ı muhtelif”, “mîle-i saire” ve “mîle-i muhtelif” gibi tanımlamalar kullanılmıştır. Ancak, her cemaat, aynı zamanda, salt bir dini grubu da ifade etmemiştir (Eryılmaz, 1999: 236). Bu sistemde, hukuk ve eğitim başta olmak üzere, cemaatlerinin idari ve kültürel işleyişi önemli oranda yerelde gerçekleşmiştir (Karpat, 2012: 36). Geleneksel idari bir sistem olarak, uzun bir süre, Osmanlı Devleti’nde hakim olan, farklı kültürel yapıdaki insanları, İslâm hukukunda gayrimüslimlere hukuki bir himaye sağlayan “zimmi” ilkesinden hareketle, dini gruplar şeklinde bir arada tutan siyasi ve kültürel bir yapılanma olan millet sistemi,

Osmanlı'nın son dönemlerinde yeniden düzenlenmiştir. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, 18 Şubat 1856'da çıkartılan Islahat Fermanı, 1876 Anayasası ve 1909 Anayasası, millet sistemince, yıllarca bir arada yaşayan farklı din ve mezhepteki cemaatleri bir arada tutmak ve devletin dağılmasını engellemeye yönelik olmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti'nin iktisaden zayıflaması ve Batılı devletlerin kışkırtıcı/müdahaleci politikaları, hedeflenen yeniliklerin, aksiyel sonuçlanmasına sebep olmuştur. Osmanlı'nın birliğini tekrar oluşturmak için yapılan yenilikler, 1829 Yunan bağımsızlığı ile parçalanmaya başlayan millet sisteminin çöküşünü hızlandırmıştır (Küçük, 1985: 1015-1023). Ortaylı, yapılan yeniliklerle birlikte, sistemi oluşturan cemaatlerin laik unsurlarının cemaati belirleme talebiyle birer nizamname çıkarttığını, patrik ve ruhanî kurulların yanında millet meclislerinin teşekküllü safhasına girdiğini, millet teşkilatı adeta bir şahsiyet-i hükmiye kazandığını; cemaatlerin vakıf, okul ve içtimai tesislerinin idaresi ve denetimi bu meclislerin eline geçtiğini, bunlarla beraber patrikhanelerin yetkileri azaldığını ve ruhban dışı laik unsurların idarede yönetsel ve fikirsell rollerini artırdığını belirtmektedir (Ortaylı, 2002: 219).

1.3.1. Millet Sistemi ve Kürtler

Osmanlı'da, millet sistemi, 18. yy'a kadar, Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi dini grupların esas alındığı devletin toplumsal ve idari yapısını ifade etmiştir (Ortaylı, 1985: 1001). Osmanlı Devleti'nde çok sayıda etnik grup olmasına rağmen, millet sistemi, etnik bir ayrışmaya dayanmamıştır. Sistem, dini bir tasnif olarak gelişmiştir. Kürtler, Yavuz Sultan Selim döneminden beri devletle anlaşmaya varmışlardır. Millet sistemi içinde, hükümet ve emirlikler şeklinde Müslüman milletin bir etnik unsuru olarak, 19. yy'a kadar varlıklarını sürmüşlerdir. Levis, bu toplumsal olguyu, "İmparatorluk'ta Müslüman bir millet vardı, ama Türk veya Arap veya Kürt milletleri yoktu. Rum ve Ermeni ve Yahudi milletler de vardı, ama bunlar etnik milletler değildi, dini cemaatlerdi" şeklinde ifade etmiştir (Levis, 2011: 454). Osmanlılar için Türk, Çerkez, Arap gibi etnik yapıyı vurgulayan unsurlar Müslümanların aslen nereden geldiğini belirtmesi dışında pek bir öneme sahip olmamıştır (Mardin, 2008: 217). Kürtler, millet yapısı içinde, Müslüman milletin

bir parçası olarak, modernleşme ve merkezileşme hareketlerinin başladığı son döneme kadar merkezle pek sorun yaşamamışlardır (Kökce, 2011: 82).

Postmodern dönemde de sürekliliğini sağlayan Kürt sorunu için millet sistemi bir çözüm olabilir mi? Bu soruya olumlu cevap vermek kolay olmayabilir. Çünkü modern ve postmodern deneyimlerinden sonra, millet sistemi gibi geleneksel toplumsal bir yapının tekrar canlanması kolay olamayabilir. Millet sistemi, inanç merkezli bir sistem olmuştur. Yani, Türk ve Arap olup da Hristiyan millete mensup olan kişiler de vardı. Ermeniler ise Ermeni, Katolik ve Protestan olma üzere 3 milletten oluşmuştu. Katolik Ermenilerle Ortodoks Ermenilerin konuştukları dillerin aynı olmasına rağmen, millet sistemi içindeki tarifleri farklı olmuştur. Kürtler de Arap, Türk ve Arnavutlar gibi diğer Müslüman milletlerle “Elhamdülillah Müslümanız” ifadesiyle bir araya gelmiştir (Ortaylı, 2009).

1.4. Modernleşme ve Geleneksel İktidarların Çöküşü

Osmanlı İmparatorluğu ile Kürtler arasında geliştirilen ilişkiler, modern dönemlere kadar, Yavuz Sultan Selim döneminde kurulduğu şekliyle gelişmiştir. Ancak, millet sistemi ekseninde Kürtler ile devlet arasındaki üç asırdan fazla geçerli olan idari teşkilat, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden itibaren değişmeye başlamıştır. Avrupa’da meydana gelen değişimler ve gelişmeler ile birlikte yeni bir dünyanın yaratılmasına ön ayak olmuştur.

Modern dönemlerde yeni bir sosyo politik yapı gelişmiştir. Bu yeni sistem, eski sistemlerden farklılaşmıştır. Yeni ticaret yollarının bulunması ile birlikte, maddi servetin Avrupa’ya akışı sağlanmıştır. Hammadde ve artı ürünü taşıyacak ticaret bilgisi ve teknolojisi gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmelerle Avrupa modern dünyanın temellerini atmıştır. Bilgi ve teknolojinin ve yeni toplumsal ilişkilerin hakim olacağı seküler/modern medeniyet şekillenmiştir. Geleneksel toplumların modernliğini sağlayacak devrimsel nitelikli gelişmeler meydana gelmiştir. Özellikle bilimsel, siyasal, kültürel ve endüstriyel alanda meydana gelen bu gelişmeler sadece Avrupa’nın değil; tüm dünyanın çehresini değiştirmiştir. İktidar merkezleri ve iktidarlara meşruiyet sağlayan temel referans noktaları değişmiş ve bu referans noktaları Batılı olmuştur. Siyaset yapma şekli değişmiştir. Bilimsel

devrimlerle birlikte, yeni bir bilim anlayışı gelişmiştir. Seküler Batılı insan, modern dünyanın merkezine yerleştirilmiştir. Batı merkezli bu yeni bilim anlayışı ile birlikte, tanrının mükemmeliyetini anlatan dünyanın merkezine insan ve insan aklı konulmuştur. Laik düşünce gelişmiş ve toplumsal hayatın temelleri, akıl çerçevesinde belirlenmiştir. Toplumların tarihselliği sayısallaştırılmıştır. Modern dünyada, geleneksel paradigmlar çökmeye başlamıştır. Siyasal alanda meydana gelen gelişmelerle iktidarın kaynağı ve şekli değişmeye başlamıştır. Otorite el değiştirmiş, otoritenin kaynağı insan ve insan aklı olmuştur (Jeanniere, 2011: 111-120).

Merkantilizm olarak ifade edilen yeni bir politik iktisadi sistem gelişmeye başlamıştır. Bu iktisadi sistem, daha sonra, ilerleyerek, geleneksel dünyaya yayılmıştır. Kapitalizm olarak ifade edilen modern dünya sistemi oluşmuştur. Wallerstein'in ifade ettiği modern dünya sistemi, sosyal bir sistemdir. Sınırları, üyeleri ve kuralları olan bir politik sistemdir. Sistemin merkezini, egemen Batılı devletler oluşturmaktadır. Sistemde çeşitli iktisadi ağlar geliştirilmiştir. Wallerstein'in modern dünya sisteminde birbiriyle ilişkili sosyal yapılar vardır. Bu sosyal yapılar kimi zaman güçlü, kimi zaman da zayıf işlemektedir. Bu sistem, artı ürün etrafında birbiriyle mücadele eden iktidarlardan oluşmaktadır. Sistem, bir organizmanın özelliklerine sahiptir. Bu özellikler, bazen değişime uğramasına rağmen, sistem varlığını devam ettirmektedir. (Wallerstein, 2004: 359-362).

Kapitalist ekonomi sisteminde, gerçek güç, iktisadi araçlara dayanmaktadır. Bu sebeple sermaye, kapitalizmde/dünya sisteminde önemli bir özerkliğe sahiptir. Sermaye ise birikmiş artı ürün anlamına gelmektedir. Üretilen sermaye ya da artı ürün, modern dünya sisteminde, güçlü egemen devletlerin oluşmasını sağlamaktadır (Wallerstein, 2005: 53). Kapitalizm olarak aklileştirilen bu tarihsel toplumsal sistemin en önemli hususiyeti, sermayenin kesintisiz işlemesidir (Wallerstein, 2009: 100). Sermayenin işlemesindeki temel saik, kendisini büyütmesi ve sürekliliğini sağlamasıdır. Kapitalist ekonomi sisteminde, eski birikim olan sermayeden, yararlanıldığı oranda, sermaye gerçek işlevini yerine getirmektedir. Yani, sermayenin, belki de en önemli özelliği, kendini ürettiği ölçüde sermaye olmasıdır. Wallerstein'e göre kapitalist sermayeyi elinde tutanlar, durmak bilmeyen bir arzuyla,

hedefine ulaşmak için başka kişilerle bağ kurmak zorundadırlar (Wallerstein, 2002: 12). Batı merkezli ideolojilerle, yöntemlerle meydana gelen bu sistem, geniş ölçekli etkilere sebep olmuştur. Meydana gelen bu siyasi ve iktisadi gelişmeler, Batı toplumları ile sınırlı kalmamış, Batı dışı toplumları da etkilemiştir. Modern zamanlarda, toplumsal olanın hallerinde meydana gelen radikal devrimler, Avrupa'nın toplumsal gerçeğini değiştirdiği gibi Avrupa dışında kalan çok sayıda geleneksel toplumu da etkilemiştir. Modern dünyanın temelini oluşturan siyasi, iktisadi vb. alanlara ait akımlar ve maddi gelişmeler, çevreye/ Batı dışına kimi zaman dayatılmış, kimi zaman da çare olarak sunulmuş ve zorunlu olarak kabul görmüştür.

Modern zamanlardaki gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu gibi dönemin çok uluslu-kültürlü yapılarını etkilemiştir. Bu gelişmelerle, devletin geleneksel idari yapısı, işlevini kaybetmeye başlamıştır. Böylece Osmanlı'yı oluşturan unsurlar, de facto olarak merkezi hükümete karşı alternatif siyasi ve idari faaliyetlere girişmişlerdir. Bu durumdan yararlanmak isteyen egemenler, çeşitli taleplerle, Osmanlı bakiyesindeki gayrimüslimleri diplomasiyle desteklemişlerdir. Belli bir devlet geleneğine sahip olan Osmanlı'daki karar alıcılar ise bu durumun ıslahı için çabalamışlardır. Başvurulan arayışlar sonucunda, Batı ile Osmanlı arasındaki farkın ve Osmanlı aleyhine seyreden sıkıntıların temelini Batı'da meydana gelen teknolojik ilerlemelerin oluşturduğu saptanmıştır. Osmanlı modernleşmesinin temel sebebi, Osmanlı'yı yaşatmak için ilerlemeyi yakalamak olmuştur. Bu saikle, hızlı ve sistematik olmayan çeşitli uygulamalara gidilmiştir. Osmanlı modernleşmesi, önceliğini, askeri yenilgilerinin sebebine dayamıştır. Bu ekseninde ilk yenileşme hareketleri, askeri alanda yapılmıştır (Jwaideh, 2012: 117).

Osmanlı'nın modernleşme projesi, iç çatışmalarla orantılı olarak genişletilmiş, askeri alanda yapılan yeniliklerle birlikte idari yapı başta olmak üzere, birçok alanda yenilikler yapılmıştır. Ancak, bu yeniliklerin beraberinde getirdiği modern pratikler, devletin geleneksel yapısı ile uyumlu olmamış ve beraberinde çeşitli tartışmaları getirmiştir. Merkezileşme politikaları, bu bağlamda değerlendirilebilir. Yerel yetkilerin merkeze aktarımını ifade eden merkezileşme, Kürtlerin önemli oranda etkilemiştir.

1.4.1. İdari Modernleşme: Merkezileşme

Modernleşme süreci bağlamında, Osmanlı'nın idari yapısında çeşitli kısmi yenilikler yapılmıştır. Yapılan bu yeniliklerden biri, klasik idari yapının değiştirilmesi olmuştur. Yüzlerce sene işlemiş adem-i merkeziyetçi teşkilat sisteminden, merkezi sisteme geçilmiştir. 1768'de meydana gelen Osmanlı Rus Savaşı ve 1798 Napolyon'un Mısır'ı işgali ve sonrasında meydana gelen ekonomik krizler, değişme fikrini güçlendirmiş ve III. Selim ve II. Mahmut'u merkezileşmeye yöneltmiştir (Findley, 2011: 23). Merkezileşme, Tanzimat Dönemi'nde karar vericilerin öncelikli politikası haline gelmiştir. Bu uygulamanın amacı, Osmanlı'nın dağılmasını önlemek olmuştur. Dönemin karar alıcıları merkezileşme ile askerliği düzenli hale getirme, Avrupa'dan yayılan fikir akımlarının etkisiyle hızla ayrışmakta olan toplumun birlikteliğini sağlama, Tanzimat ile gayrimüslimlerden alınan vergilerin düşürülmesi ile ortaya çıkan mali sıkıntıları giderme ve yarı otonom bölgelerdeki vergilerin merkeze aktarımını sağlama gibi tedbirleri hedeflemişlerdir (Özer, 2009: 161-167; Yeğen, 2011: 66; Tan, 2009: 87). Ancak, Osmanlı modernleşmesi ekseninde yapılan yenilikler, beraberinde yeni sıkıntıları getirmiştir. Günümüzde devam eden Kürt sorununun bu sorunlardan biri olduğu ifade edilmektedir. 21. yy'da Kürt sorunu olarak ifade edilen meselenin sebeplerin Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki gelişmelere kadar götürülmektedir (Koyuncu, 2014: 206). Bu tarihsellik, Kürt sorununun evveliyatını gösterdiği gibi sorunun derinliği konusunda da bilgi sunabilir. Kürt sorunu, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet birikimi, birlikte, bir bütün halinde, ele alınmadan anlaşılmayabilir.

1.5. Kürt Sorunun Tarihselliği

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan sorun, Cumhuriyet deneyimi ile birlikte dönüşerek sürekliliğini korumuş ve 21. yy'ın ilk çeyreğinde, çözümü bekleyen sosyolojik bir olgudur. Kürt sorununun çok sayıda bileşeninden bahsedilmektedir. Soruna yönelik tanımlamalar arasında farklılıklar arz etmiştir. Soruna dair tasvirler ve tespitler, bu evveliyatla doğru orantılı olmuştur. Sorunu meydana getiren ve besleyen olay ve olgular zamana göre değişmesine rağmen,

sorunun tartışma yöntemi pek değişmiştir. Sorunu anlaşılması ve çözülmesi zarurieti, bu tarihselliğin göz ardı edilmemesi gerektiğini de göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, kendi tarihselliğinin son dönemlerine kadar, sınırları dışındaki bölgelere kayıtsız kalmıştır. Devlet-i Aliyye'nin Avrupa'da elçilikleri açması dahi çok sonralara denk gelmiştir. Osmanlı'nın, sahip olduğu uygarlığın üstün olduğu, düşüncesi bu algının sebebini oluşturmuştur. Bu, Osmanlı Devleti'nin öncesinde hiçbir medeniyetle iletişime geçmediği bağlamında ele alınmamakla birlikte, toplumdaki hakim Batı anlayışını göstermiştir (Mardin, 2011: 9). Osmanlı Devleti, modern paradigmaya dair eksikliğini fark ettiği zaman, Avrupa ile toplumsal hayat pratiklerinde fark epey açılmıştır. Devletin Batı medeniyeti ile olan gelişmişlik düzeyini ifade eden bu farkı kapatmaya çalışması, Osmanlı yöneticilerini modernleşme projesiyle karşı karşıya getirmiştir. Bu anlamda, modernleşme çabasının kökleri eskilere dayanmaktadır. Beraberinde çok sayıda gelişmeyi getiren bu çabalar, günümüzde AB'ye üyelik süreciyle sürmektedir.

Kürt sorunu, modernleşmenin bileşenleri, uygulama yöntemi ve sonuçları bağlamında değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle, "Türkiye'nin son iki yüz yıllık toplumsal tarihine yayılan ve merkezileştirme, millileşme ve sekülerleşme gibi büyük toplumsal süreçlerden oluşan modernleşme serüveni arasında doğrudan bir ilişki" bağlamında değerlendirmek mümkündür. Yani, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süreklilik arz eden modernleşme serüveninde, II. Mahmut ve sonrasında yapılan merkezileşme politikaları, II. Meşrutiyet sonrasındaki millileştirme çabaları, Cumhuriyet'in ilk dönemini belirleyen tek partinin tekçi icraatları, çok partili dönemde somutlaşan çoklu darbe geleneği ve Kürtlerin bu politikalara karşı koymaları, meselenin anlaşılmasında belli bir öneme sahiptir (Yeğen, 2011: 15).

1.5.1. Tanzimat Geleneği, Merkezileşme Politikaları ve Kürtler

Kürt sorununun anlaşılmasında, resmi modernleşme hamlesi olarak formüle edilebilen Tanzimat Fermanı ve sonrasındaki uygulamaların yansımaları önemli olmuştur. Modernleşme bağlamında Batı'nın önemsenmesi, çok eskilere dayanmıştır. Askeri yenilgiler, askeri yenilgilerle gelen toprak kayıpları ve iktisadi sıkıntılar Osmanlı'da çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Temel tartışma ise devletin

kurtarılması ekseninde yapılmıştır. Batı tarzı askeri eğitime geçilmesi, askeri örgütlenmede düzenlemeye gidilmesi ve akademilerin kurulması gibi yenilikler bu bağlamında şekillenmiştir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2009: 13). 1839 yılında, Mustafa Reşit Paşa tarafında, saray dışında, Gülhane Parkı'nda, yerli ve yabancı çok sayıda kişiye okunan; idari, mali ve hukuk açıdan bir dönemin ve zihniyetin simgesi olan Tanzimat Fermanı, batılılaşma sürecinde bir dönüm noktası olmuştur (Tan, 2009: 87). Ferman, Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi dönemin yetkili devlet adamları tarafından yürütülmüş ve saray dışında, Padişah adına ilan edilmiştir. Gülhane Hatt-ı Hümayun ile başlayan bu dönem, 1870'lere kadar sürmüştür. (Tanör, 1985: 13). Elçilik, Dış İşleri Bakanlığı, Sadrazamlık gibi önemli görevlerde bulunmuş, Batıyı iyi tanıyan Mustafa Reşit Paşa ve ekibi tarafından, saray dışında, Padişah adına, fermanın ilan edilmesi, Babıali'nin devlet işlerinden etkinliğini gösterdiği gibi, devlet işleyişinin modern anlamda bürokratik bir tarzla işlediğini de göstermiştir (Zürcher, 2011: 83). Tanzimat reformlarının startı olan fermanın temel amacı, gerek idari ve iktisadi, gerekse hukuki alanında, içine düşülmüş sıkıntılı halden kurtulmak, Osmanlılık bilinciyle devletin dağılmasını engellemek olmuştur (Mardin, 2011: 12).

Merkezileşme, Tanzimat reformlarının önemli boyutunu oluşturmuştur. Merkezileşmeyle, devleti tek merkezden yönetme, diğer ayanlarla birlikte Kürt beylerinin otoritesine son verme, Tanzimat Fermanı'yla gayrimüslimlerden alınan vergilerin azaltılması sonucunda doğan mali açığın kapatılması için vergilerin doğrudan merkeze ulaşmasını sağlama gibi yeni uygulamalar amaçlanmıştır. Bu sebeplerden dolayı, yüzyıllardır devletin toprakları üzerinde hakim sistemlerden biri olan adem-i merkeziyetçi yapıdan, merkeziyetçi yapıya geçilmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti, siyasi ve iktisadi denetimi sağlamak için güçlü ve yarı bağımsız beyleri ile emirlikleri tasfiye etmeye başlamıştır (Yeğen, 2011: 66). 1830'lu yıllara gelindiğinde, Osmanlı modernleşmesinin önemli simalarından olan II. Mahmut, otonom şeklinde yaşayan Kürt beylerinin hakimiyetine son vermeye karar kılmış, Kürt beylerinin yetkilerini azaltma ve yerelde, merkezi hakimiyeti sağlamak amacıyla, harekete geçmiştir. Bu minvalde, daha önce, Kürtlerle yapılan anlaşmalar, tek taraflı fes edilmiştir (Özer, 2009: 161).

Merkezileşme politikaları, ilk olarak, Edirne, Bursa, Aydın, İstanbul, Konya, Sivas gibi hükümetin denetimindeki vilayetlerde başlamıştır (Akyol, 2014: 40). Bu yerler, bir tür pilot bölge görevini görmüştür. Daha sonra, uygulamalar, merkezden uzak bölgelere götürülmüştür. Merkezileşme uygulamaları, ilk zamanlarda, Kürtlerin yaşadığı saraydan uzak bölgelere götürülmemiştir. Ancak, 1845'e doğru gelindiğinde, idari, siyasi ve iktisadi bu yeni kanunlar, yayılmaya başlamış, merkezileşme siyaseti, kısa zamanda Kürdistan'da da uygulamaya konulmuş, Kürtlerin yaşadığı Diyarbakır, Erzurum gibi vilayetlerde uygulamalar başlamıştır. Merkezileşme hareketleri, ilk zamanlarda, Diyarbakır'da sorunsuz bir şekilde işlemeye başlamıştır. Öyle ki, bundan memnun olan Sultan Abdülmecit, oradaki çalışan memurları ödüllendirmiştir. Ancak, bu uygulamaların yürürlüğe girmesi, her bölgede istenildiği gibi olmamıştır. Örneğin, Erzurum ve Hakkâri vilayetlerinde uygulamalar, tepkilere neden olmuştur. Halk, uygulamalardan rahatsızlığını ifade etmiştir. Çadircı'ya göre rahatsızlıklar, genel olarak, yurtluk-ocaklık olarak verilen ve tarihte ekonomik ve siyasi idarenin babadan oğla geçtiği bölgelerden gelmiştir. Bölgenin yerel sahipleri, maaş karşılığında yetkilerini merkeze devretmek istememiştir (Aktaran: Kutlay, 2011: 49). Bu yüzden, Hakkâri gibi yerlerde modern uygulamalara karşı geleneksel tepkiler kitleselleşmeye başlamış, en büyük tepki ise Bedirhan Bey ve destekçilerinden gelmiştir (Akyol, 2014: 40).

Merkezileşme bağlamında, II. Mahmut ve Tanzimat döneminin vazgeçilmez uygulamalarından biri de askerlik meselesi olmuştur. Devletin kurtuluşu için güvenlik kurumu ile ilgili çalışmalar yeni değildi. Ancak, 18. yy'da güvenlik kurumunun geliştirilmesi temel amaç haline gelmiştir (Mardin, 2011: 10). Bu dönemde, ıslahatların merkezine güvelik kurumu konulmuştur. İlk ıslahat hareketlerinin güvenlik kurumu ile ilgili olması da durumu somutlaştırmıştır. Bu ekseninde, Tanzimat'la birlikte getirilen bir diğer yenilikse askerliğin zorunlu hale getirilmesi olmuştur. 1841'de eyalet orduları kurulmuş ve İstanbul'daki seraskerin emrine verilmiş, yerel beylerin ya da valilerin, denetimlerindeki askeri güçlerin üzerindeki yetkileri sona ermiştir (Zürcher, 2011: 93; Ahmad, 2012: 10).

Modernleşmenin yapıldığı bir diğer kurum ise vergi sistemi olmuştur. Tanzimat'la beraber iltizam sistemi kaldırılmıştır. Bölgedeki vergileri toplayan Kürt

beyleri, fermanın “Aşar vergilerinin maliye memurları, cizyenin ise patrikhaneler vasıtasıyla toplatılması” maddesi ile bu yetkilerinden mahrum kalmışlardır. Ancak, öncesinde gayrimüslimlerden alınan cizye ile birlikte Kürt mirleri, kendi bölgelerindeki tüm vergileri toplamışlardır. Bu durum, huzursuzluğa neden olmuştur. İdari, askeri ve mali yetkilerini kaybeden Kürt beylerini ikna etmek kolay olmamış, Tanzimat uygulamalarının tanıtılması ve anlaşılması için Kürdistan’a gönderilen nasihat heyetlerinin çabaları da pek sonuç vermemiştir (Balcı, 2010: 74). Ancak, Kürt beylerinin hakimiyetleri uzun zaman sürmüştür. Kürtlerle meskun yerlerde, Kürt liderlerin hakimiyetlerinin sürmesinin temel sebebi ise bütün merkezîleşme politikalarına rağmen, yerelde devlet, belirli siyasetleri yürütecek güçte hemen olmamıştır. Osmanlı modernleşmesinin merkezileşme politikasına rağmen, bölgede, hakimiyeti sağlamak için, son dönemlere kadar yerel Kürt beylerine ihtiyaç duyulmuştur. Seyyid Ubeydullah gibi dini kimliği ağır basan yerel dini liderler, bu boşluğu son dönemlere kadar doldurmuştur (Konda, 2011: 45).

Tanzimat reformların büyük bir kısmı, modernleşme projesi bağlamında yapılan mecburi ve zorlama uygulamalar olduğu için, halkı ve yerel iktidarları ikna etmek çok zor olmuştur (Zürcher, 2011: 107). Halk, kendilerine yönelik modern uygulamaların, Batılı güçler tarafından karar alıcılara zorla dayatıldığını düşünmüş ve merkezileşme kapsamındaki gelişmelere tepkisel yaklaşmıştır (Bruinessen, 2013: 156). Bu durum, merkezi iktidarının konumunu tartışmaya açtığı gibi, yeniliklerin meşrulaşmasını engellemiş ve Osmanlı modernleşmesinin merkezileşme kapsamındaki uygulamalarının iç dinamiklere dayanmadığını göstermiştir. Böylece, Osmanlı modernleşmesi beraberinde çeşitli sıkıntıları getirmiştir. Kendi yetkilerini merkeze devretmek istemeyen ayanlar, merkeze karşı alternatif dirençler göstermişlerdir (Kutlay, 2012: 46-47). Revandiz’in güçlü beylerinden Muhammed Paşa, Botan emiri Bedirhan Bey ve Nehrili Şeyh Ubeydullah gibi yetkilerini merkeze devretmek istemeyen Kürt beyleri, Osmanlı Devleti’nin Tanzimat ile getirilen merkezileşme politikalarına karşı çıkmışlardır (Jwaideh, 2012: 116-200). Devlet yetkilileri, çeşitli ayrıcalıklarla, tepkileri minimize etmek istemesine rağmen, başarılı

olamamış, Kürdistan bölgesinde, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyanlar⁴ meydana gelmiştir (Kökce, 2011: 84).

1.5.2. II. Abdülhamid ve Kürtler

II. Abdülhamid, devletin sıkıntılı zamanlarında görev yapmış ve kendi selefleri gibi çökmekte olan devleti kurtarmaya çalışmıştır. Uyguladığı politikalarla, en çok tartışılan Osmanlı liderlerinden biri haline gelmiştir. O'nu "Gök Hakan", "Ulu Hakan" olarak övenler olduğu gibi, O'na "Kızıl Sultan" deyip eleştiren kesimler de olmuştur (Akyol, 2014: 43). Kürtlerin bir kesimi de onun için "Bavê Kurdan", yani "*Kürtlerin babası*" ifadesini kullanmıştır. II. Abdülhamid, iktidara geçtiğinde, devletin genelinde çeşitli sıkıntılar mevcuttu. Modernleşme politikaları tam kabul görmemiş, getirilen yeni düzenlemelerse tartışmalara yol açmıştır. Yeniliklerin İslam'a ve Osmanlı kültürüne uygunluğu tartışıldığı gibi Osmanlı modernleşmesinin temel meselelerinden olan merkezileşme ile yetkileri ellerinde alınmış yerel beylerin huzursuzlukları da devam etmekteydi.

Modernleşme ve merkezileşme politikaları ile ortaya çıkan iktidar boşluğuyla birlikte, Kürdistan'da sıkıntılar artmış; Kürtler, hem kendi aralarında hem de merkezi hükümetle mücadele etmişlerdir (Balcı, 2010: 100). II. Abdülhamid, iktidara geldiğinde, Osmanlı'da merkez ile çevre arasında sıkıntılar hakimdi. Milliyetçiliğin etkisiyle, Osmanlı tebaasından Hristiyan milletler, bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdi. Avrupalı devletlerin baskısı, Rus Savaşı ve Berlin Konferansı sonrasında Hristiyan milletlerin siyasi özerkliklerini sağlamaları, II. Abdülhamid'i, İslam birliği olarak ifade edilen Panislamizm ideolojisine yöneltmiştir. Özer'e göre

⁴ Tarihsel süreçte çok sayıda Kürt İsyanı/kalkışması meydana gelmiştir. Etkisi ve etkinliği birbirinden farklı olan bu isyanları Yayman (2011: 52) şöyle sıralamıştır: 1806, Babanzade Abdurrahman Paşa Hadisesi, 1833-1837, Mir Muhammed (Soran Hadisesi), 1843 Bedirhan Hadisesi, 1855 Yezdan Şér Hadisesi, 1878-1881 Şeyh Ubeydullah Hadisesi, 1919-1922 Simko (İsmail Ağa) Hadisesi, 11 Mayıs 1919 Ali Batı Hadisesi, 16 Mart 1921 Koçgiri Hadisesi, 12-28 Eylül 1924 Nasturi Ayaklanması, 13 Şubat-31 Mayıs 1925 Şeyh Sait İsyanı, 9-12 Ağustos 1925 Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı, 1925-1937 Sason Ayaklanmaları, 16 Mayıs 17 Haziran 1926 Birinci Ağrı İsyanı, 7 Ekim-30 Kasım 1926 Koçuşağı İsyanı, 26 Mayıs-25 Ağustos 1927 Mutki İsyanı, 13-20 Eylül 1927 İkinci Ağrı İsyanı, 7 Ekim 17 Kasım 1927 Bicar Tenkil Harekâtı, 22 Mayıs- 3 Haziran 1929 Asi Resul İsyanı, 14-27 Eylül 1929 Tendürek Harekâtı (Şeyh Abdülkadir İsyanı), 20 Mayıs-9 Haziran 1930 Savur Tenkil Harekâtı, 20 Haziran 1930 Zilan Ayaklanması, 16 Temmuz- 10 Ekim 1930 Oramar İsyanı, 7-17 Eylül 1930 Üçüncü Ağrı İsyanı, 8 Ekim-14 Kasım 1930 Pülümür İsyanı, Eylül 1930 II. Mahmut Berzenci İsyanı, Ocak 1937 II. Sason İsyanı, 21 Mart 1937 Dersim İsyanı ve 14 Ağustos 1984 PKK'nin Eruh ve Şemdinli Baskını. Ancak bu konuda da çeşitli tartışmalar yapılmaktadır.

konjoktürel olarak Panislamizm düşüncesi, Osmanlıcılık fikrine göre daha gerçekçiydi; çünkü Berlin Kongresi, Osmanlıcılık ideolojisinin istenen birliği sağlamadığını göstermiştir. Reel politika, İslamcılık için daha uygun düşmüştür. Bu şartlarda, II. Abdülhamid, merkezîyetçiliğin maddi, hilafet makamının da manevi imkanlarını değerlendirerek, devletin kalan bütünlüğünü İslam birliği düşüncesiyle sağlamaya çalışmıştır (Özer, 2009: 225). II. Abdülhamid iktidara geldiğinde, Devlet-i Aliyye çoktan küçülmeye başlamıştır. Tanzimat döneminin temel ideolojisi olan Osmanlıcılık, gayrimüslim milletlerin ayrılmasını engelleyememiştir. Bu olgu, yeni iktidarın ilgisini Osmanlı Devleti'nin esasını oluşturan Müslüman kesime yöneltmiştir. İslamcılık, Balkanlarda Arnavutları, Kürdistan'da Kürtleri ve güneyde de Araplara yönelik bir politika haline getirilerek, devletin belirleyici ideolojisi yapılmıştır (Kökce, 2011: 86).

Kürtler, Müslüman milletlerin İmparatorluktan ayrılmasını engellemeye yönelik II. Abdülhamid'in Pan-İslamist politikasının muhatabı olan Müslüman kesimlerden biri olmuştur. II. Abdülhamid, bu politika ile Kürtleri devlete entegre etmeyi ve merkezileşme uygulamalarından kaynaklanan Kürtlerle devletle arasındaki gerginliği gidermeyi amaçlamıştır. Sultan ile Kürtler arasında yapılan ittifak, II. Meşrutiyet dönemin kadar sürmüştür. Kürtler, Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi gibi askeri ve eğitim kurumları ile devlete yakınlştırılmış, Sultan'ın politikası, çeşitli açılardan da başarılı da olmuştur. Bu uygulamaların başarılı olmasının temelinde, Kürtlerin Halifelik kurumuna ve Sultan'a olan bağlılığı, büyük kısmının devletten ayrılma gibi bir isteklerinin olmaması ve kültürleriyle birlikte eski düzenin devamına, yani eski yetkilerini alacağına inanması olmuştur. Nitekim, bu etmenler, son dönemlere kadar, Kürtlerin devletle hareket etmesini sağlamıştır (Kutlay, 2011: 77).

Osmanlı Devleti'yle Kürtlerin anlaşabilmesini sağlayan bir diğer etkense Avrupalı devletler tarafından dile getirilen bağımsız Ermenistan fikri olmuştur. Ermenistan kurulması, hem Osmanlı'nın hem de Kürtlerin kabul edebileceği bir olay değildi. Bu proje, devleti kaygılandırıldığı gibi, bölgenin sakinleri olan Kürtleri de kaygılandırmıştır. Nitekim Şeyh Ubeydullah'ın bu konudaki tutumu bu durumu teyit etmektedir: “Bu işittiğim nedir böyle! Ermeniler Van'da müstakil devlet kuracak,

Nasturileri İngiliz bayrağı çekerek kendilerini İngiliz tebaası ilan edeceklermiş. Kadınları silahlandırır, böyle bir şeye gene müsaade etmem” (Kutlay, 2012: 101). Benzer düşünceler, Kürt şair Hécî Qadiri Koyî’de de görülmektedir: “Ey Cezire ve Botan, Kürtlerin memleketi/ Bu ne büyük bir felaket ki/ Seni Ermenistan yapmak istiyorlar... Kuran’a el basarım ki/ Eğer bir Ermenistan oluşursa/ Tek bir Kürt kalmaz bu diyarda” (Bozarslan, 2008: 844). Gayrimüslimlerce kurulacak bir devletin Müslüman Kürtlerden kabul görmeyeceği net bir durum olmuştur. Çünkü, geleneksel dönemde kimliklerin temel belirleyicisi din olgusu, halen toplumsal birlikteliği sağlamaktaydı. Özellikle Kürt toplumunda, halifenin meşruluğu çok etkiliydi. Bu olgu, Kürtler ile Osmanlı Devleti’nin birlikteliği pekiştirmiş ve Hamidiye Alayları’nın yolunu açmıştır. Hamidiye Alayları, hem Ermeni tehlikesine karşı güç olmuş hem de asayiş sağlamaya için kurulan askeri bir teşkilattı (Kökce, 2011: 87). II. Abdülhamid, seleflerinin politikalarını sürdürmekle birlikte, belirli meselelerde seleflerinden farklı yöntemleri izlemiştir. Gerek iç, gerekse dış ilişkilerde diplomasiye önem vermesi ve Kürt beylerini kısmen de olsa tekrar aktifleştirmesi bu yönüye örnek gösterilebilir. Osmanlı Devleti’nde yapılan reformlar, göçer Kürtlerin yerleşik hayata geçmesi ve aşiret yapıların çözülmesine yönelik olmuşken; Sultan, Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi projeleriyle, Kürtleri devlete yakınlaştırmak gayesiyle, yöntem değişikliğine gittiği göstermektedir (Tan, 2009: 100).

1.5.2.1 Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi

Hamidiye Alayları, Rus Kazak Alayları model alınarak, büyük bölümünün Kürtlerin oluşturduğu milis güçlerdi (Bruinessen, 2011a: 19). Alayları, Şakir Mehmet Paşa’nın önerisiyle, Sultan Abdülhamid tarafından kurulmuştur. Şakir Paşa, Rusya’da elçilik yaptığı dönemde, Kazak Alayları’ndan etkilenmiş ve bu durumu Abdülhamid’e açarak benzer bir tarzda Kürtlerin örgütlendirebileceği fikrini ifade etmiştir. Bu fikir, Sultan Abdülhamid’e uygun gelmiş ve 20 Ekim 1890-91’de Hamidiye Alayları kurulmuştur (Kutlay, 2010: 29). Hamidiye Alayları’nın kuruluş gerekçesi, 1891’de oluşturulan nizamnamede, şöyle dile getirilmiştir:

“Memleketin yabancılara tecavüz ve düşmanlığından korunması için tertibi gerekli olan askeri heyetin terakki bir memleket halkının tamamına ait bir görevdir.

Bu görevden halkın bir kısmının istisnası genel kuvvetin eksilmesini netice verir. Bu meşru kaidenin uygulanması ve Osmanlı askeri kuvvetlerinin artırılması için özel durumları gereği şimdiye kadar askeri bir disiplin içinde askerlik hizmetinde bulunmayan ve savaşçılık ile meşhur olan göçebe aşiret mensuplarından yeniden ‘Asakir-i Hamidiyye’ nam-ı celiliyle Süvari Aşiret Alayları teşkil edilecektir” (Balcı, 2010: 102).

Sultan, Hamidiye Alayları ile Kürdistan’da asayiş sağlamayı, aşiretlerin devletin denetimine almayı, İmparatorluğun doğu sınırını korumayı, Kürt milliyetçiliğin gelişimini önlemeyi, Kürdistan’ı Rusların ve İngilizlerin kışkırtıcı politikalarından korumayı, Panislamizm politikasını uygulamayı, askeri alanda aşiretlerin gücünden yararlanmayı, entegrasyonu sağlamayı ve aşiretleri kendi aralarında gerginleştirerek bazı Kürt kesimlerden gelebilecek saldırılara karşı Kürtleri hareketlendirmeyi amaçlamıştır (Özer, 2009: 234-235; Bozarslan, 2008: 845; Önder, 2015: 43). Alaylar, yarı göçebe ve göçebe Sünni Kürt aşiretlerinden oluşturulmuştur. Yılın belli mevsimlerinde bir araya gelen Kürt süvarileri, düzenli orduya bağlı görevliler tarafından eğitilmişlerdir (Bruinessen, 2011: 286). Hamidiye Alayları, sadece Doğu Anadolu’da görev yapmamıştır. Alaylar, Balkan Savaşları’nda da görev alarak etkili olmuşlardır. Balkan Savaşları’ndaki başarılarından dolayı madalyalarla ödüllendirilip, Uzunköprü’den İstanbul’a kadar halk tarafından sevgi gösterileriyle uğurlanmışlardır (Akyol, 2014: 47).

II. Abdülhamid’in, Kürt birlikleriyle, Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezileşme politikalarına ters hareket ettiği ifade edilmesine rağmen, durumun hiç de öyle olmadığına dair çeşitli görüşler vardır. Özer’e göre II. Abdülhamid, katı merkezîyetçi bir yapıyı savunmuştur. Kürt coğrafyasında güvenliğin sağlanmasında aşiretsel bir yapıya sahip Hamidiye Alayları, önemli görevler üstlenmiş, Ermeni milliyetçiliğin önlenmesinde aktif olarak görev yapmıştır (Özer, 2009: 221-72). Sultan’ın Hamidiye Alayları politikası, Osmanlı modernleşmesinin temel amacına aykırı algılanmıştır. Çok sayıda modern karar alıcı, bu politikaya karşı çıkmıştır. Fakat Bruinessen’a göre II. Abdülhamid’in bu politikası, O’nun merkezileşme reformlarını farklı bir yöntemle ilerletmek istemesinden gelmiştir. Şark’taki bürokratların toplum tarafında rüşvetçi ve reformcu olarak algılanmasından dolayı etkin olamamaları, Sultanı, bu politikaya yöneltmiştir (Bruinessen, 2013: 116).

Sultan II. Abdülhamid'in Kürtlerle ilişkisini açıklayan bir diğer projeyse, aşiret çocuklarının eğitimi için yapılan Aşiret Mektebi'dir. 4 Ekim 1982'de eğitim-öğretime başlayan ve 12-16 yaş arasındaki erkek çocukların alındığı Aşiret mektebinde, ilk başlarda, Arap aşiretlerin çocuklarına eğitim verilmiştir. Mektebe, daha sonra, Doğu Anadolu Bölgesi'nden de öğrenci alınmıştır. Özellikle, Hamidiye Alayları'nda görev almış Cıbranlı, Zilan, Şemski ve Celali aşiretleri gibi Kürt ileri gelenlerinin çocukları mektebe alınmıştır (Kodaman, 1991: 9-11).

Aşiret Mektebi, mühendislik politikası yürüttüğü ifade edilebilir. Çünkü mektep, Osmanlı Devleti'nin uzak yerlerinde hakim olan aşiretlerin devlete bağlılığını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Mektebe, aşiretlerin fakir kesimlerinden ziyade, toplumun ileri gelenlerinin çocukları alınmıştır. Bu anlamda, bir hayır kurumundan ziyade, planlı bir toplumsal mühendislik kurumu olmuştur (Akpınar ve Rogan, 2001). 1892 yılında kurulan Aşiret Mektebi, Kürt ileri gelenlerinin de okutulduğu eğitim merkezi olmuştur. II. Abdülhamid, bu politikayla aşiret liderlerinin gönlünü kazanmayı hedeflemiştir. Mektep, bir tür ikna aracı olarak da düşünülmüştür (Tan, 2009: 104). II. Abdülhamid, kurmuş olduğu Aşiret Mektebi'yle Kürtleri devlete entegre etmeyi amaçlamıştır. Ancak, Sultan'ın bu eğitim politikası, beraberinde çeşitli tartışmaları da getirmiştir. O dönemde, Kürtler, okulların Kürdistan'da da açılmasını talep etmiştir. Nitekim bu talebi⁵, Said Nursi/Kürdi yazdığı dilekçede Anadolu'nun birliği ve bütünlüğü için yerel dillerden eğitim verebilecek okulların açılmasını ifade etmiştir. Lakin bu istek kabul edilmemiştir (Heper, 2008: 82).

Aşiret Mektebi'nde verilen yemeği beğenmeyen öğrencilerin çıkardığı isyan sonucunda, mektep, 1907 yılında kapanmıştır. Ancak, Özer, mektebin tek bir sebepten ötürü kapatılmadığını, mektebin amaçlanan işlevi sağlayamaması, kapatılmasındaki en büyük etken olabileceğini ifade etmiştir (Özer, 2009: 268). II.

⁵ Bu talep, Kürt sorunun esaslarından birini oluşturduğu gibi tüm Kürtleri de bir araya getiren temel taleplerdendir. Bu talep, halen, güncelliğini korumaktadır. Muhafazakarından liberaline, sağcısından solcusuna, Osmanlıcısından Cumhuriyetçisine kadar tüm Kürtler, bu talebi ifade etmektedir. Karşılanamayan, sürekli olarak görmezden gelinen ve zaman zaman yok sayılan bu istek; Kürt sorununda sürekli mağduriyet ve Kürt sorununun haklılığına dair Kürtlerde meşruiyet oluşturarak sorunun canlılığını sağlamaktadır. Bugün, anadilde eğitim Türkiye'de Kürt sorunu ekseninde tartışılan ana başlıklardan birini oluşturmaktadır.

Abdülhamid, gerek Hamidiye Alayları, gerekse Aşiret Mektebi gibi askeri ve eğitim kurumlarıyla, Kürtlerin önemli bir kesiminin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bu politikalar, Kürtlerin önemli bir kısmını etkilemiştir. Kürtler, son dönemlere kadar, Osmanlı İmparatorluğu'na olan bağlıklarını sürdürmüşlerdir (Özer, 2009: 242). Bunlarla birlikte, Kürtlerin belli bir kesiminde de huzursuzluk ve hoşnutsuzluk durumu da devam etmiştir. Hamidiye Alayları'yla ilgili tartışmalar, günümüzde de sürmektedir. Kürt milliyetçileri, alayların, Kürt kimliğine zarar verdiğini ifade ederken, Genelkurmay'ın yayınlarında ise Hamidiye Alayları'nın Kürt kimliğine, Kürdistan'ın oluşumuna katkı yaptığı ifade edilmiş ve politikaya olumsuz yaklaşmıştır (Akyol, 2014: 45). Ayrıca, Türkiye'de devam eden koruculuk sistemi, bu politikaların modern anlamda devam ettiğini de göstermiştir.

1.5.3. İttihatçılık ve Kürtler

Bazı Kürt aşiretleri, “Bavê Kurdan” olarak gördükleri II. Abdülhamid'in iktidardan alınmasını onaylamamışlar ve bu durumdan rahatsız olmuşlardır. McDowall, Jön Türk Devrimi'nin Kürtlerde yarattığı rahatsızlığın sebebini şöyle ifade etmektedir:

“Kimi dini şeyhler yerel halkı yeni rejime karşı kışkırtmaya başlamışlardı. Tanzimat başladığından beri Osmanlı reformcularının ümmet yerine kullandıkları, sultan ve halifeye bağlılıktan çok soyut ve laik kavramları ifade eden ‘ulus’, ‘toplum’ gibi, yeni sözcüklerden hoşlanmamışlardı. Sultan Abdülhamit otuz yıllık bir mola önermişti; şimdi ise alarm zilleri çalmaya başlamıştı ve hiçbir yerde Doğu Anadolu'dan daha yüksek ses çalmıyordu. Harput'un Kürt Müftüsü devrimden haber olduğunda, “Bu İslam'ın sonu” diye bağırıyordu” (McDowall, 2004: 145).

Abdülhamid'e yönelik Jön Türk devrimini onaylamayan bazı Kürtler, isyan etmişlerdir. Örneğin 1908'de Süleymaniyeli Şey Said Berzenci, devrime meydan okuyarak; meclise karşı Padişahı desteklemiştir. Ancak, isyan daha sonra bastırılmış ve Şeyh Said Berzenci, 1909'da Kürt karşıtı bir ayaklanma sırasında, evinin önünde, öldürülmüştür. Öte yanda devrimi duyan Hamidiye Alayları Komutanı İbrahim Paşa, 1500 kişilik askerleri ile Şam'a yönelmiş, Şam'ı Padişah adına aldığını belirtmiş ve Suriyelileri, Sultan Abdülhamid'in lehinde yeniden birleştirmeye çalışmıştır. Fakat isyan, kısa sürede, İttihat ve Terakki (İT) yönetimi tarafından bastırılmıştır. Yenilen

İbrahim Paşa, aşiretin merkezi olan Viranşehir'e dönerken, kendisini yakalamak için görevlendirilen Şamar Aşireti tarafından öldürülmüştür (Armağan, 2007).

II. Abdülhamid, 1908 darbesiyle, iktidardan indirildikten sonra ülkenin yönetimi, 1918'e kadar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) geçmiştir. İTC, İttihad-ı Osmani'nin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. İttihad-ı Osmani, farklı etnisiteye sahip öğrenciler tarafından kurulmuştur. II. Abdülhamid'in iktidarına karşı basın, yayın ve diğer yollarla propagandif eylemlerde bulunan, 1889 yılında kurulan İttihad-ı Osmani'nin ilk kurucularından Abdullah Cevdet ve İshak Sukuî Kürt'tü. Cemiyetin diğer kurucuları ise Çerkez (Mehmet Reşit), Azeri (Hüseyinzade Ali) ve Arnavut (İbrahim Temo) idi (Kutlay, 2010: 69). Bu farklılık, onların yaşam şekline ve felsefesine de yansımıştır. Doğdukları ve geldikleri toplumsal süreçler, onları farklılaştırmış olmakla birlikte, Osmanlılık ideali ise onları aynı hedefte tutmuştur: "Onların Batı yanlılığı, laikliği, maddeciliği, elitistliği ve otoriter bakış açıları, İmparatorluğun modern okullarındaki eğitimlerinin, okudukları dış kaynaklı dergilerin ve Avrupa'da kaldıkları zaman edindikleri tecrübenin bir sonucu olarak pozitivizmden aldıkları özelliklerdir" (Kökce, 2011: 91).

Farklı toplumsal geleneklerden gelen bu insanların, bir diğer benzerliği Osmanlı İmparatorluğu'nu, barındırdığı tüm etnik ve dinsel unsurlarla, yaşatma hedefi olmuştur. Osmanlı elitlerinin ve Jön Türklerin ilk başlardaki düşüncesi olan Osmanlılık fikri, bir çözüm önerisi olarak devletin hükmettiği tüm unsurların birliğini hedeflemiştir (Kutlay, 2006: 32). 1895'te Emin Arslan'ın önerisiyle oluşturulan cemiyetin nizamnamesine, bu anlayış, yansımıştır. Nizamnamede, Osmanlı İmparatorluğu ortak vatan olarak belirtilmiş, bu ortak vatanda yaşayan herkesin kardeşlik hukukuna vurgu yapılmıştır. Cemiyet, nizamnamesinde cinsiyet, mezhep ve kavmiyet farklılıkları kabul edilmiştir (Aydın, 2009: 118). İTC'nin ilk kongresi 4-9 Şubat 1902'de Paris'te yapıldığında, kongreye Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan Türk, Kürt, Arap, Rum, Ermeni, Arnavut, Yahudi, Çerkez gibi değişik uluslardan çok sayıda kişi katılmıştır. I. Jön Türk Kongresi olarak ifade edilen bu kongrede, Osmanlılık anlayışı bağlamında, imparatorlukta yaşayan halklarının eşit olduğu vurgulanmıştır. Gerek kongrenin başkanı Prens

Sabahattin kongre konuşmasında, ⁶ gerekse kongreden çıkan kararlarda ⁷ Osmanlıcılığa vurgu yapılmıştır. Ancak, dönemin somut gerçekleri, bu fikirlerin uygulanabilirliğini zora sokmuş; Osmanlıcılık ve İslamcılık daha sonra yerini İTC'nin Türkçülüğüne bırakmıştır (Dündar, 2011: 36).

İTC, iki oluşum şeklinde ifade edilmektedir. Birinci oluşum, arkasında yeni Osmanlıların olduğu harekettir. Bu hareket, 3 Haziran 1889'da farklı etnik kökene sahip Askeri Tıbbiye öğrencilerinin kurduğu İTC'dir. İkinci oluşumu ise 1906'da Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti etrafında bir araya gelmiştir. İkinci oluşumun ilk on üyesinin büyük kısmı, Üçüncü Ordu'ya bağlı subaylardı. Bu grubun önemli özelliklerinden biri, üyelerinin büyük kısmının Mason olmasıydı. İlk başta, Paris'te bulunan birinci oluşumun üyeleri, ikinci oluşuma seyirci kalmasına rağmen, daha sonra, birinci oluşumun Paris temsilcisi, ikinci oluşumla birleşme kararını almıştır (Tunaya, 1988: 22). Aydın'ın Selanik merkezli ikinci oluşum olarak ifade ettiği İTC'liler, farklı bir oluşumdur. Her ne kadar isim benzerliği olsa da aslında ikinci oluşum, yeni bir örgütlenme olmuştur. Birinci oluşumla organik bağları yoktu. Yöntem, düşün ve üyelerinin toplumsal kökeni bakımından ikinci oluşum farklı bir organizasyon olarak şekillenmiştir. Gerek devlet anlayışları, gerekse ortak tasavvurları Osmanlıcılıktan Türkçülüğe kaymış ve devletin yürütücü öznesi, Türklük ekseninde şekillenmiştir. İkinci oluşum, paramiliter bir tarzda ortaya çıkmış, subay-memur ağırlıklı bir yapılanmaydı. Fransız Devrimi'nin hürriyet, insan hakları,

⁶ “Şurası kesinlikle belirtilmelidir ki, imparatorluğun çoğunluğunu oluşturan Türkler, kendileri adına istedikleri hakların, Müslüman olsun ya da olmasın, diğer bütün vatandaşlara kayıtsız şartsız tanınmasını istemektedirler. Üstelik, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşundan yapılanışına dek kaderlerine hakim oldukları halkın dillerine, geleneklerine ve dinlerine saygı göstermekte kusur ettiği görülmemiştir. Tekrar edelim: Ülkemizde uygulamasını istediğimiz ve yolunda vargücümüzle çalıştığımız ıslahat, belirli bir halk, din ya da grup için değildir. İsti(s)nasız bütün Osmanlılar adına ıslahat istemekteyiz” (Ramsaur, 1987: 84; Aktaran Kutlay, 2010:118).

⁷ “İmparatorluğun çeşitli halkları ve ırkları arasında, Hattı Hümayun ve uluslararası anlaşmalarca tanınacak haklardan ayrılık gözetilmeksizin yararlanmalarını sağlanacak bir uzlaşma yaratmak amacındayız. Böylelikle yerel yönetimde söz sahibi olmak konusundaki haklı istekleri yerine getirilecek, bütün vatandaşlara eşit hak ve görevler tanınacak ve bu birliği sürdürebilecek biricik güç olan Osmanlı hanedanına ve tahtına bağlılık duygusunun uyanması ve yaşaması sağlanacaktır. Koşullar ne olursa olsun, Osmanlı halklarının emellerine ve vatanseverlerin çabalarını şu üçlü amaca yöneltmeyi görev biliyoruz: A) Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün ve bölünmezliğinin sürdürülmesi, B) İlerleme için ön koşul olan iç işlerinde düzen ve barışın sağlanması, C) İmparatorluğun temel kanunlarına ve bu kanunların en önemlisi ve Osmanlı halklarının hak ve siyasal özgürlüğünün ve genel ıslahatın keyfi idare karşısında tek savunucusu olan 1876 Anayasasına saygı beslemesi” (Ramsaur, 1987: 84; Aktaran Kutlay, 2010:119).

anayasacılık gibi Osmanlıcılık ideolojisini oluşturan değerler, birinci oluşumla birlikte etkisiz hale gelmiştir (Aydın, 2009: 124).

1.5.3.1 Türkçülük Politikaları ve Kürtler

İç ve dış sebeplerden, Osmanlı'nın kozmopolit birlikteliğini tekrar sağlama girişimleri uzun sürmemiştir. Etnik ve dini unsurların Avrupa'dan edindikleri fikirlerle ulusçu ve ayrılıkçı eğilimlere yönelmesi, İmparatorluğun çok dinli, çok etnikli yapısını tehdit etmiştir. Böylece, Devlet-i Aliyye'nin çok unsurlu yapısını muhafazaya yönelik Osmanlıcılık gibi fikirler, geçersiz olmaya başlamıştır. Bu durum, aynı zamanda, kendini devletin asli unsuru olarak ifade eden ikinci grup İTC'nin önüne, seküler milliyetçiliği, seçenek olarak sunmuştur. Balkanlarda dağılmaların meydana gelmesi ve Afrika'daki toprakların elden çıkmasıyla birlikte; İttihatçılarda, Türkçülük ideolojisinin oluşumu hızlanmıştır. Balkanlarda 1908-1914 yılında meydana gelen kayıplarla İmparatorluğun, Rumeli'nin oluşturduğu, topraklarının büyük bir kısmı, yani 1,1 milyon karesi kaybedilmiştir (Dündar, 2011: 31). Bu kaybedişler, Türkçülük ideolojisini büyük ölçüde etkilemiştir; fakat, İTC'nin Türkçülük ideolojisine karşın o dönemde hakim eğilim, kurtuluşu Osmanlıcılıkta aramıştır. Yani, genel eğilim, farklılıkların birlikte yaşamasından yana olmuştur. O dönemde, Türkçülük ideolojisi, modern tarzda eğitim veren okullarda, mezun olan sınırlı sayıdaki kişiler arasında hakim olmuştur (Kutlay, 2012: 107). Osmanlı'da birçok etnik ve dinsel grup vardı; İTC'nin, Türkçülük ideolojisiyle bunları belli bir birlikteliğe taşıması başarılı olmayabilirdi. Bundan dolayı 1908'e kadar Türkçülük, Osmanlıcılığın arkasında varlığını sürdürmüştür (Lundgren, 2008: 32). Fakat daha sonra İTC, yapı ve anlayış değişikliğine gitmiştir. Cemiyet içinde, önceleri, gizlice vurgulanan Türk milliyetçiliği, giderek daha açık bir şekilde, vurgulanmaya başlanmıştır. İTC, 1913'ten itibaren çeşitli unsurlara karşı, Kürtler de dahil olmak üzere, asimilasyon politikalarını devreye sokmuştur (Dündar, 2008: 403).

Bu politikaların bazıları, gerçekleşmemesine rağmen, dönemin algısını vermeye yönelik örnek teşkil etmektedir. Örneğin, İTC'nin göçmenleri yerleştirmeye yönelik talimatnamenin 12. Maddesi, “....Kürtler ufak tefek kabilelere ayrılıp silahlarından arındırılarak değişik bölgelere gönderilecek ve orada genel nüfusun

yüzde beşini geçmeyecektir. Kürt mülteciler eski yerlerine geri gönderilmeyecektir. Yozgat ve Ankara'ya Kürt reisleriyle molla ve nüfuz sahibi kişiler, ilkin diğer kişilerle sevk olunacak ve orda diğer kişilerle ilişkide bulunmayacak şekilde ayrılacak ve hükümet gözetimi altında bulundurulacaktır”, bu algının en net örneğini olmuştur (Yayman, 2011a: 32). Bu politikaların benzerleri, çeşitli yayınlarla devam etmiştir. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmisi AMMU, tarafında yapılan “Kürtler Tarih-i ve İctimai Tedkik” isimli çalışma, dönemin politik havasına örnek gösterilebilir. Çalışmanın yazarı Dr. Fritz olarak belirtilmiştir. Ancak gerçeklikte böyle bir kişi de yoktur. Kitapta, Kürtlerin kökeni, yaşadığı bölgeler, konuştuğu diller ve Kürt kültürüne dair izler ifade edilmiştir. Ancak kitap, Kürt tarihi olarak bildiğimiz tarihin aslında başka ulusların tarihi olduğuna dair söylemlerle doldurulmuştur (Dündar, 2008: 141).

Türkçü söylemlerden dolayı cemiyetin oluşumunda ve yayılışında önemli katkıları olan cemiyetin Türk olmayan üyeleri, cemiyetten çekilmeye başlamıştır. Pek çok kişi (Ermeni, Arap, Kürt ve Rum) ya cemiyetle ilişkilerini kesmiş, ya da cemiyetten uzaklaştırılmıştır. Örneğin, önceleri II. Meşrutiyet lehine olan ve bunu çeşitli yollarla ifade eden Bediuzzaman Said Nursi/Kürdi, cemiyetteki dönüşüme karşıt bir konum almıştır (Kutlay, 2012: 9). İTC'nin yönetimindeki daha reformist Osmanlı hükümeti, merkezileşmeye yönelip Türkleştirmeye ilgi gösterdiğinde, çeşitli Kürt örgütleri, Osmanlıcılıktan uzaklaşıp, Kürt milliyetçiliğiyle yönelmiştir. Ziya Gökalp ve Süleyman Nazif gibi önde gelen bazı Kürtler ise vatandaşlığa dayalı bir Türk milliyetçiliğinin daha uygun olduğunu söyleyip, Türkçülük ideolojisinin önemli savunucuları olmuşlardır (Kirişçi ve Windrow, 2011: 97). İTC, Kürtlerin asimilasyonu amaç haline getirmiş, Ziya Gökalp ise bu politikanın mimarlığını yapmıştır. Ziya Gökalp İstimlal isimli makalesinde de asimilasyon (Temsil), yutma (bel) ve karışma (İhtilat) terimlerini irdelleyerek Kürtlerle Türklerin benzerliğini ve benzeşebileceğine de dikkatleri çekmek istemiştir. Gökalp, Araplara oranla, Türklerin Kürtlerle daha çabuk benzeşebileceğini ifade etmiştir (Dündar, 2008: 400-422).

Osmanlıcılıktan Türkçülüğe ideoloji dönüşümü anlayışına karşı çıkan çeşitli görüşler de ifade edilmiştir. Gerek Keyder, gerekse Hanioğlu bu konuya dikkatleri

çekmiştir. Keyder, İTC ile ilgili ifade edilen Osmanlıcılıktan Türkçülüğe ideolojik dönüşümü tezini olumlamamaktadır. Çünkü, O'na göre bu tez, İTC'nin merkezileşme politikalarını göz ardı etmiştir (Keyder, 2007: 37). İTC'deki Osmanlıcılık algılamasının sınırlı olduğu ve Osmanlıcılık ideolojisinin altında yer alan ve kendini gizli olarak sergileyen Türk milliyetçiliği olduğu ifade edilmektedir. 1897 yılında ortaya çıkan ve cemiyetin üyeleri arasında gizlice dolaştırılan bir mektup buna örnek gösterilmektedir: “Hedefimiz büyük birliktir. Bu nedenle Hristiyanların da Cemiyete üye olmasına izin verebilirsiniz. Ancak Cemiyet’in gizli mektuplaşma şifrelerini onlara sakın vermeyin! Yalnızca yayınlanmış belgeleri gösterin” (Göçek, 2008: 75).

Genel olarak ifade edilirse, cemiyetin gelişmeye başladığı ilk dönemlerde Türk ve Türkçülükle ilgili çeşitli yayınlar yapılmıştır. Nitekim cemiyetin üyeleri bu yayınlardan etkilenmiştir. O dönemde Genç Türklerin büyük kısmı, Türkçülüğü benimsemiştir; fakat çeşitli sebeplerden dolayı bu özlem belli bir zamana kadar açık bir şekilde ifade edilmemiştir.

Osmanlı modernleşmesini tamamlayan ve tazimatla başlayan merkezileşme çabaları, İTC döneminde meydan gelen Türkleştirme/millileştirme politikaları ile birleşince, Kürt kamuoyunda reaksiyoner milliyetçiliğin ortaya çıkışını tetiklemiştir. Özellikle II. Meşrutiyet sonrasında Bidlis, Barzan ve Soran ayaklanmaları Kürt milliyetçiliğin ortaya çıkmasını etkilemiştir (Bozarslan, 2008: 841). Bu gelişmeler ile birlikte Kürt sorunu siyasallaşmaya başlamıştır (Kökce, 2011: 97).

1.5.3.2 1908-1919 Dönemi ve Kürtler

1908'den sonra İTC, Kürtlerle merkezi idare arasındaki esnek birlikteliğe dair hukuki dayanakları tasfiye etmesine rağmen; Kürtler, buna direnmeyi sürdürmüşlerdir (Yeğen, 2011: 134-135). Kürtler, bu dönemde Trablusgarp, Yemen ve Balkan Savaşları'na katıldıkları gibi Doğu'daki Osmanlı kuvvetlerinin önemli bir kısmını da oluşturmuşlardır (Akyol, 2014: 61). Diğer milletler gibi Kürtler, bu savaşlarda, özellikle I. Dünya Savaşı'nda, var olma mücadelesini vermişlerdir. Kürtler, Türklerle birlikte savaşmıştır. Savaşanlar arasında modern eğitim görmüş laik Kürtler gibi muhafazakar Kürtlerde vardı ve Osmanlı ordusunda görev almışlardır (Tan, 2009: 153-155). Kürtler, I. Dünya Savaşı esnasında İmparatorluğu

bağlılıklarını ifade etmişlerdir. İmparatorluğa rağmen hareket eden Kürt aşiretleri olmakla birlikte bu sayı nispi olarak az olmuştur. Bu bağlılığı sağlayan temel bileşenlerden biri hilafet ve saltanat, yani İslam kimliği olmuştur. Nitekim daha sonra hilafet ve saltanatın kaldırılması ile Kürtler ile merkez iktidar arasındaki siyasi ve toplumsal bağlar iyice aşınmıştır (Yeğen, 2011: 135). I. Dünya Savaşı, Osmanlı için yıkım olmuştur. Kürtlerin yaşadığı Erzurum ve Van gibi illerin Ermeni milislerinin ve Rusların işgaline uğraması, Kürtleri oldukça sert süreçlerle karşı karşıya getirmiştir. İşgaller, Kürtlerin bir kısmını göçe zorlamış, bir kısmını da savaş ortasında bırakmıştır. Savaşta, Osmanlı Devleti'yle birlikte savaşan Kürtler olduğu gibi Ruslarla hareket eden Kürtler de vardı: Bedirhan Bey'in torunu Abdürrezak Beyin bu anlamda yoğun çabası olmuştur (Hakan, 2013: 14-22).

1.5.4. Kürt Sorunu: Aile İçi Bir Mesele

I. Dünya Savaşı, 1918'de sonlanmaya başlarken, Osmanlı İmparatorluğu ile büyük devletler arasında çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. İmzalanan Mondros Mütarekesi'yle, daha önceden, üzerinde karara varılan projelere imkân doğmuştur. Ancak, 1917'deki Bolşevik İhtilali, bu karların Rusya ile olan ayağını sekteye uğratmıştır. Bunun üzerine İttifak Devletleri, Paris Barış Konferansı'nda Rusya'nın payını Ermenilere vermek istemiştir. Bu süreç ve görüşmeler, 1920'de yapılan Sevr Antlaşması ile teoride nihai karara bağlanmıştır. (Kirişçi ve Windrow, 2011: 80). Ancak, alınan bu kararlar, Osmanlı camiasında kabul görmemiş, gerek devlet ricalinde, gerekse Kürt-Türk kamuoyunda toplumsal direnişi hızlandırmıştır. Kürt sorunu, böyle bir konjonktürde, aile içi mesele olarak ifade edilmiştir.⁸ I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ilan edilen Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi, Türklerle Kürtleri Ermenilere karşı birleştirmiştir. Çünkü, Kürtlerin Kürdistan'nın, Ermenilerin

⁸ Osmanlı son dönemlerinde Kürt sorunu bir aile içi sorun olarak algılanmıştır. Nitekim 28 Mayıs 1918'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Kürtlere gönderilen bir telgrafta bu konu ifade edilmektedir: "İştilenlere göre, dış düşmanlarımıza karşı din kardeşlerinin el ele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu tehlikeli anda Diyarbekir'de Kürt Kulübü ile Türkler arasında bazı çeşitli muhalefet varmış. Bunun her iki kardeş ırk için ne elim neticelere sebep vereceğini siz çok iyi takdir edersiniz. İdare usulü, ırkların haklarının korunması gibi arada halledilecek aile meselelerinin dış düşmanın milli haklarımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına almaya başladığı bu günlerde ortaya atılmış en büyük hıyanet olacağına, vatanın kurtulması için milli birliğin hedef alınması bakış açısıyla, Kürt Kulübü'ne gerekli öğütlerde bulunulmasını memleket selameti adına rica eder, neticenin yazıyla bildirilmesini beklerim" (Hakan, 2013: 152).

ise Ermenistan'ın parçası saydıkları yerler aynıydı. Özellikle, bölgenin Ermenistan'a bırakılmak istenmesi, bu minvalde Batılı ülkelerin tavır belirtmeleri, Kürtlerle Türkleri Ermenilere karşı bir araya getirmiştir (Hakan, 2013: 14-17). Ermenilerin ortak düşman olarak belirmeye başlaması algısı, Kürtleri, isyan stratejilerini terk edip, devletle ittifaka sevk etmiştir (Bozarslan, 2008: 847).

Kürtlerin büyük çoğunluğu, milli mücadeleye destek vermiştir. Yani, Kürtler, I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında tercihlerini Osmanlı ve halifeden yana kullanmışlardır. Batılı devletler olarak bilinen büyük kapitalist güçlerin, Müslüman Osmanlı'yı yıkmak istemesi, Rusya ve Batılı devletlerce desteklenen Ermeni devleti kurma projesi ve Rumların İzmir'i ele geçirmeye yönelik faaliyetleri bu birlikteliği sağlamıştır (Kutlay 2012: 51). Hanioğluna göre Kürtlerle Türklerin bu birlikteliği, ortak düşmana karşı beraber hareket etme şeklinde değerlendirilebilir (Hanioğlu, 2013: 93). Bu bağlamda, Kürdistan'ın Ermenilere bırakılacağına dair söylentiler, Kürtlerden de sert tepkiler almıştır. Dönemin ABD Başkanı Wilson'a, İngiliz Kralı 7. George'a ve Paris Barış Konferansı'na katılan diğer yetkili kişilere çok sayıda protesto telgrafları çekilmiştir (Hakan, 2013: 107). Buna karşılık, gittikçe millileşen Osmanlı Hükümeti de olası bir Kürdistan fikrinin hayat bulmasını istememiştir. Bundan dolayı, dönemin hükümeti, Kürt milliyetçiliğine sıcak bakmamıştır. O dönemde, Kürt milliyetçiliğini savunacak Kürt dernekleri ve çeşitli yayımlar yasaklanmıştır. Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti gibi oluşumlar, kısa zamanda, kapatılmıştır. Bununla birlikte, Kürtler, son dönemlerde dahi, Osmanlı idaresi altında kendi topraklarında yaşamak istemiştir (Bozarslan, 2008: 846).

1.5.5. Milli Mücadele Dönemi ve Kürtler

Bağımsızlık mücadelesi ve devleti kurtarma, Milli Mücadele Dönemi'nin felsefesini oluşturmuştur. Bu dönemde, kimlik mühendisliği, uygulamada yapılmamıştır (Bora, 2015: 20). Kürtler, I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı'dan ve Halife'den yana diğer Müslüman halklarla birlikte savaştıkları gibi, Milli Mücadele Dönemi'nde de benzer tavrı sergileyerek, hem Heyet-i Temsiliye'ye hem de Ankara Hükümeti'ne büyük destek sağlamışlardır. Kürtler, milli mücadeleye destek vererek,

Osmanlı İmparatorluğu'nda eskide kazandıkları konumlarını tekrar kendilerine sağlanacağını da hesaplamışlardır (Özer, 2009: 286).

Kürtler, Milli Mücadele'de çeşitli kaygılardan dolayı, diğer Müslüman halklarla birlikte hareket etmişlerdir. Bu dönemde, Türk-Kürt birlikteliğini sağlayan ortak kaygılardan ilki, olası bir Ermenistan devleti projesi olmuştur. Batılı devletlerce de desteklenen bu fikir, gerek Kürtler arasında, gerekse Türkler arasında Anadolu'nun elden çıkması kaygısına sebep olmuştur. Bu fikir, Kürt-Türk birlikteliğini güçlendirmiştir. Kürt-Türk birlikteliğini sağlayan bir diğer kaygı ise Halifelik ve Saltanat makamlarını/kurumlarını kurtarmak olmuştur. Ülkeleri parçalanan Müslümanlar, dinlerinin de parçalanmasını istememiştir. Çünkü, tarihte, İslam dini Müslümanları bir araya getirmede başarılı olmuştur. Kurtuluş Savaşı boyunca, İslam, ortak değer üreterek, bu birlikteliği tekrar sağlamıştır. Özellikle gayrimüslimlerin Hilafet ve Saltanat makamını zayıflatmak istemesi, ümmetçilik vurgusunu daha da belirgin kılmıştır. Kürt-Türk birlikteliği sağlayan bir diğer unsur ise Misak-ı Milli sınırlarında kalan Müslüman coğrafyası olmuştur. Bu coğrafya, Kürtler ve Türkler başta olmak üzere, Müslüman ahalinin yaşadığı yer olmuştur. Milli Mücadele Dönemi'nde halkların mobilizasyonunu sağlayan bir diğer etkense, Kürtlerin bir halk olarak görülmesi ve Kürt kimliğinin tanınması olmuştur. Bu etkenler, hem Müslüman ahalinin birlikteliğini hem de Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na katılımını sağlamıştır (Konda, 2011: 50).

1920'lerde, karar alıcılarda, ülkede bir Kürt sorunu olduğu fikri oluşmuştur. Osmanlı son döneminde meydana gelen Kürt sorunu, bu dönemde daha da belirgin hale gelmiştir. Sorun, yapılan toplantılarda, sürekli dile getirilmiştir. Sorunu çözmeye yönelik çeşitli fikirler, bu toplantılarda, ileri sürülmüştür. Buna karşın, Milli Mücadele Dönemi'nin yetkilileri, Müslümanları bir arada tutmaya yönelik politikaları ve söylemleri üretmeye özen göstermişlerdir. Bu dönemde, etnisite merkezli kimliklerden ziyade, daha bütünleştirici ve ortak özelliklere vurgu yapılmıştır. Anasır-ı İslam, Türkiye Milleti, Türkiye Halkı, Türkiye Devleti, Türkiye Ordusu ve Türkiye Hükümeti gibi milli mücadeleye destek veren tüm Müslümanları kapsayan söylemler kullanılmıştır (Özer, 2009: 286). Kürtlerin nispi çoğunluğu, I. Dünya Savaşı'nda, Milli Mücadele Dönemi'nde ve Lozan görüşmelerinde

Osmanlı'dan yana birlikteliklerini sürekli göstermişlerdir. Lozan'da Kürt-Türk birlikteliği sağlanmıştır. İsmet Paşa'nın başkanı olduğu heyet, Kürtlerin ve Türklerin beraber olduğunu ve bu heyetin iki halkı temsil ettiğini ifade etmiştir. Lozan'da bunlar yaşanırken, mecliste de Bitlis, Diyarbakir, Van, Siirt, Urfa gibi çok sayıda vilayetin milletvekilleri Kürt Türk birlikteliğine vurgu yapan ortak açıklamalar yapmışlardır (Konda, 2011: 52).

Kürt gerçeği ve Kürt sorununun varlığı kabul görmüştür. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, dönemin ileri gelenleri, bu durumun farkına varmıştır, fakat devletin temel politikası, potansiyel bir Kürt hareketi/ayrılığı ülkeyi daha da kötüye götüreceği düşüncesinden dolayı Kürt milliyetçiliğin kontrol altına alınması ve sonrasında hal edilmesi olmuştur. Bu dönemde, Kürt sorunu, bir iç sorun olarak gösterilmiş, birinci öncelik, işgal altındaki Hilafet ve Padişahlık makamlarının kurtarılması olmuştur. Sorun, aile içi bir mesele olarak ifade edilmiş, Kürtlerin temel haklarının sağlanmasıyla birlikte, sorunun halledileceği vurgulanmıştır (Ekinci, 2000: 138). O dönemde, Kürtlerin temel haklarına yapılan vurgu, Kürt sorunun mahiyetini de ortaya koymuştur. Sorunun temel hak ve kimlik sorunu olduğu anlaşılmıştır. Bu hakların verilmesi ile birlikte, sorunun da ortadan kalkacağı ifade edilmiştir. Erzurum Kongresi Beyannamesi'nde,⁹ Sivas Umumi Kongresi'nde,¹⁰ 20 Ekim 1919'da İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında yapılan Amasya Görüşmesi Protokolü'nde,¹¹ Mustafa Kemal'in 1 Mayıs 1920 Meclis

⁹ Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin ilk maddesi şöyledir: "Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilayat-ı Şarkıye adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakir, Mamüretülaziz, Van, Bitlis vilayetleri ve bu saha içindeki bağımsız sancaklar hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir bütündür. Saadet ve felakette tam ortaklığı kabul eder ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef alır. Bu sahada yaşayan bütün İslami unsurlar yekdiğerine karşı karşılıklı bir fedakârlık hissiyle dolu ve ırki ve toplumsal vaziyetlerine riayetkâr, öz kardeşirler" (Hakan, 2013: 216; Beşikçi, 2013: 247).

¹⁰ 4 Eylül 1919'da çalışmalarına başlayan Sivas Umumi Kongresi'nin 11 Eylül 1919'da yayınlanan 10 maddelik sonuç beyannamesinin ilk maddesi şöyledir: "Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında akdedilmiş Mütareke'nin imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız dâhilinde kalan ve her noktası ezici İslam çoğunluğu ile meskûn olan Osmanlı memleketleri kısımları birbirinden ve Osmanlı topluluğundan bölünmez ve hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütün teşkil eder. Bu memleketlerde yaşayan bütün Müslüman unsurlar, yekdiğerine karşı hürmet ve fedakârlık hissiyatıyla dolu ve ırk sosyal hukukları ile muhitlerinin şartlarına tamamen riayet eder öz kardeşirler" (Hakan, 2013: 261; Beşikçi, 2013: 268).

¹¹ Amasya Görüşmesi, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nden sonra İstanbul Hükümeti'nin temsilcileri ile Heyeti Temsiliye'nin temsilcileri arasında 20-23 Ekim 1919'da yapılmıştır. Amasya Görüşmesi'nin 2 No'lu Protokolü'nün 1. Maddesi şöyledir: "Beyannâmenin birinci maddesinde Devlet-i Osmâniye'nin tasavvur ve kabûl edilen hudûdu Türk ve Kürdlerle

Konuşması'nda,¹² 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu'nda¹³ ve Mustafa Kemal'in 16 Ocak 1923 İzmit Konuşması'nda¹⁴ Kürt sorunun çözümüne dair önemli ifadeler bulunduğu gibi, bu söylemler, Mustafa Kemal'in Kürt halkına dair tutumunu da ortaya koymuştur. O dönemde, Kürtlerin etnik hukukuna saygı gösterilmiş, Kürtler, diğer milletler gibi kabul edilmiş ve kavmi mevcudiyetlerinin gerektirdiği niteliklere karışılmamıştır. Bu söylemler, kurulacak devletin çokkültürlülük politikasını da ifade etmiştir. Lozan Görüşmeleri'nde de çokkültürlü bir toplumsal yapı hedefleri ifade edilmiştir. Ülkede yaşayan tüm unsurların kendi dil ve kültürlerini yaşamaları gerekliliği vurgulanmış, 39. madde ile bunun hukuksal zemini hazırlanmıştır. Devlet, kültürel faaliyetleri geliştireceğini ifade etmiş ve kültürel farklılıklara vurgu yapmıştır. Lozan, yeni kurulan ulus devletin uluslararası tescilli belgesi olmuştur (Yeğen, 2011:

meskûn olan arâziyi ihtivâ eylediği ve Kürdlerin câmi'a-i Osmâniye'den ayrılması imkânsızlığı îzâh edildikten sonra, hudûdun en asgarî bir taleb olmak üzere te'mîn-i istihsâlî lüzûmu müştereken kabûl edildi. Ma'a-hâzâ Kürdlerin serbestî-i inkişâflarını te'mîn edecek vech ve sûrette hukûk-ı ırkiye ve ictimâ'îyece mazhar-ı müsâ'adât olmaları dahi terviç ve ecânib tarafından Kürdlerin istiklâlî maksad-ı zâhirîsi altında yapılmakta olan tezvirâtın önüne geçmek için de bu husûsun şimdiden Kürdlerce ma'lûm olması husûsu tensib edildi" (Koçak, 2010a: 38; Yeğen 2009: 50; Beşikçi, 2013: 367).

¹² Mustafa Kemal'in 1 Mayıs 1920 tarihli Meclis Konuşması şöyledir: "Yüce Meclis'inizi teşkil eden zevat, yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslâmiye'dir, samimi bir mecmuadır...bu heyetin temsil ettiği... emeller, yalnız bir unsur-u İslam'a mahsus değildir. Anasır-ı İslâmiye'den mürekkep bir kitleye aittir... İşte milli sınırimız bu dedik! Halbuki Kerkük kuzeyinde Türk olduğu gibi Kürd de vardır. Biz onları ayırmadık. Dolaysıyla, muhafaza ve müdafaasıyla meşgul olduğumuz millet, bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif İslami unsurlardan meydana gelmektedir" (Konda, 2011: 51).

¹³ 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu'nun 11. Maddesi şöyledir: "Vilâyet mahallî umurunda mânevî şahsiyeti ve muhtâriyeti hâizdir. Hârici ve dâhilî siyâset, şer'i adlî ve askerî umur, beynelmilel iktisâdî münâsebet ve hükûmetin umûmî tekâlifî ile menâfîi birden ziyâde vilâyâta şâmil husûsat müstesnâ olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nce vâz edilecek kavânin mûcibince Evkaf, Medâris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nâfiâ ve Muâveneti içtimâiye işlerinin tanzim ve idâresi vilâyet şûrâlarının salâhiyeti dâhilindedir" (Koçak, 2010a: 40).

¹⁴ Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Ocak 1923'te İzmit basın toplantısındaki açıklaması şöyledir: "Kürt meselesi, bizim yâni Türklerin menfaatine olarak da kat'îyen mevzubahis olamaz. Çünkü mâlûmu âliniz, bizim hudut-u millîyemiz dâhilinde mevcut Kürt anâsır o surette tavattun etmiştir ki, pek mahdut yerlerde hâiz-i kesâfettir. Fakat kesâfetlerini kaybede ede ve Türk anâsırının içine gire gire öyle bir hudut hâsıl olmuştur ki, Kürtlük nâmına bir hudut çizmek istersek, Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lâzımdır.(...) Binâenaleyh başlı başına bir kürtlük tasavvur etmektense, bizim Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu mucibince zâten bir nevi mahallî muhtâriyetler teşekkül edecektir. O hâlde hangi livânın ahâlisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idâre edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı mevzuu bahis olurken, onları da berâber ifâde etmek lâzımdır. İfâde olunmadıkları zaman, bundan kendilerine âid mesele ihdâs etmeleri dâimâ vâridir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin sâhibi salâhiyet vekillerinden mürekkebirdir ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve mukadderatlarını tevhit etmiştir. Yâni onlar bilirler ki, bu müşterek bir şeydir. Ayrı bir hudut çizmeye kalkışmak doğru olamaz" (Koçak, 2013: 370; Yeğen, 2009: 51).

117). Kürt-Türk birlikteliği Lozan'da da sergilenmiş ve nihayetinde Lozan'da önemli başarılar sağlanmıştır. Bu politikalar, farklı zamanlarda dile getirilmiş olsa da belli bir politikanın eseri olmuştur. Bu söylemler, bir araya getirildiğinde, dönemin teorideki hâkim olumlu algısını ortaya koymaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde, Kürtlerin toplumsal hallerine ve Kürt sorunun çözümüne yönelik çok sayıda kayıt söz konusudur. Bu belgelerde/kayıtlarda ifade edildiği gibi Müslüman Osmanlı camiası, bir millet olarak ifade edilmiştir. Üst kimlik olarak Osmanlı ve İslam gösterilmiştir. 20. yy'ın ilk çeyreğinde, üst kimlik, herhangi bir etnik aidiyete göre belirlenmemiştir. Belgelerde, Müslümanlık temelli bir birliktelik öne çıkartılmış, her bir etnik unsurun diğerlerinin hakkına riayet etmesi vurgulanmıştır. Kürtler, Türkler ve diğer milletler arasında herhangi bir hiyerarşi ifade edilmemiş, Osmanlı'yı oluşturan tüm unsurların çeşitliğine ve eşitliğine vurgu yapılmıştır (Hakan, 2013: 261). Ancak, daha sonra, bu siyasetlerin hiçbiri, uygulamaya geçmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, bu politikalarla, Kürtlerin desteğini hedeflemiş ve önemli başarılar sağlamıştır. Cumhuriyet ilan edildikten sonra, bütün bu söylenenler, adeta unutulmuş ve Kürtler ile Türklerin birlikteliği yeni bir mecraya girmiştir. Özellikle de Milli Mücadele Dönemi'nde kurulan birlikteliğin bozulması ile birlikte Kürt sorunu, genişlemiş ve daha çok insan kaybı meydana gelmiştir. Şeyh Sait İsyanı, bu birlikteliğin bozulmasına ilk tepki olarak, ortaya çıkmıştır. Daha sonra, bu tepkiler hız kazanmış ve sorun günümüze kadar gelmiştir (Koçak, 2010: 32).

1.6. Modern Türkiye Cumhuriyeti ve Kürtler

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte, tarihsel süreçte, Türk-Kürt ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Her şeyden önce, bu yeni dönem, modern felsefeden şekillenmiştir. Bu dönemin politikaları, planlı bir toplumsal mühendislik olmuştur. Yukarıdan belirlenen ve modern bir tarzda tasavvur edilen vatandaşlara dayatılan bu toplumsal mühendislik, geleneksel değerleri ötekileştirmiş, milliyetçilik, laiklik gibi modern ideolojiler/değerler üretmiş ve ulus devlet imgelemine oluşturmuştur. Ayrıca, yoğun bir laikleşme ve milliyetçilik hareketi başlatılmış, modernleşme/batılılaşma her politikanın özüne konulmuştur.

Bununla birlikte, Türk-Kürt ilişkilerinde farklılıkları koruma ve geliştirme zemininde çeşitli olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Mevcut ilişkiler, gittikçe aşınmış ve çok sayıda Kürt İsyanı meydana gelmiştir. Devletin bu isyanlara tepkisi de Osmanlı'nın klasik müdahalelerine oranla, hem farklı ve hem de sert olmuştur. Osmanlı dönemindeki tepkilere benzemeyen devletin yeni modern refleksleri, Kürt kimliğini ortadan kaldırmaya yönelik milliyetçi ve merkezîyetçi tonda ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet ile birlikte Kürtlerin ve Kürt sorunun yeni muhatabı artık modern ulus devletler olmuştur. Geleneksel Osmanlı yönetiminde, kayda değer bir dışlanma yaşamayan Kürtler, ulus devlet ile birlikte baskı görmüşler ve adeta devletin hışmına uğramışlardır. Cumhuriyet kurulduktan sonra, öncesinde, ifade edilen birlikte ve eşit şekilde yaşama taahhütleri teoride kalmıştır. Cumhuriyetin asli unsuru sayılması gereken Kürtler, asli Türk olarak tasavvur edilmiştir. Bu taahhütlerin gerçekleşebileceği siyasal ortam, laikçi devrimci modernleşme projesiyle oluşturulmuştur. Habituslarında geleneklerin ve geleneksel değerlerin işlevsel olduğu tüm kesimler, ötekileştirilmiştir. Bu politikalar, Kürtlerin belli bir kesiminde devletin meşruluğunu aşındırmıştır. Milliyetçi Kürtlerle birlikte muhafazakar Kürtler de bu yeni reformları benimsemekte güçlük çekmişlerdir.

Kemalist rejimin bu politikalarından dolayı daha önce devlet yanlısı tutum sergileyen ve kurutuluş savaşında önemli görevler ifa eden geleneksel Kürt seçkinleri rahatsız olmuştur. Bu karşı duruş, aynı zamanda, Kürt milliyetçiliğini de beslemiştir (Bozarslan, 2011: 90). Cumhuriyetin kuruluşuna kadar, Kürt ve Kürdistan kavramları başta olmak üzere, Kürt kültürü ve Kürt kimliği rahatlıkla ifade edilmiştir. Dönemin yöneticileri tarafında yazılan çeşitli belgelerde “Kürt”, “Kürdistan” kavramları yer almıştır. Kürt sorunun varlığı da başta Mustafa Kemal olmak üzere dönemin politikacıları tarafından kabul görmüştür; fakat Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte bu imgelemden vazgeçilmiştir; çünkü Cumhuriyetin modern Türk kimliği ve homojen ulus devlet tasavvuru var olmuştur. Özer'e göre Kürtlerin varlığı, Müslüman Türk tasavvuruna göre olmamıştır. Kürtler, Müslümandı ama Türk değildi. Bunun için yapılacak tek şey vardı: Kürtleri ana unsur içerisinde eritmek ve homojen ulus devleti kurmaktır. Bundan dolayı Kürtlere asimilasyon, ret ve inkar politikaları çeşitli hallerde uygulanmıştır (Özer, 2012: 23).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlüğe ait değerleri yaşayarak idari, askeri ve iktisadi haklarına sahip Kürtler, Cumhuriyet kurulduktan sonra bu sosyolojik haklarını kaybetmiştir (Bruinessen, 2013: 154). 1921 Anayasası'na göre daha katı ve daha tekçi 1924 Anayasası ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürtler için yeni bir dönem başlamıştır (Çelik vd., 2015: 29). Kürtlerin yok sayılmadığı; fakat Kürt olarak da kabul görülmedikleri bir dönemdi bu. 1924 Anayasası ile oluşturulan bu yeni söylem, Kürtlerin mevcudiyetini kabul etmekteydi; fakat mevcudiyetin gereklilikleri olan bireysel ve kollektif kültürel haklarını yaşama ve geliştirmeyi pratikte istememiştir (Yeğen, 2009: 53).

Vatandaş olmanın ölçütünü Türklük belirlemeye başlamıştır. Devletin kurumlarına üye/memur olmanın temel kriteri her şeyden önce Türklük belirlemiştir. Bu politikaya karşı çıkan ya da etnik kökeninden ve kültüründen vazgeçmeyen Kürtler, modern tasavvurda, potansiyel tehdit olarak görülmüştür (Fuller ve Barkey, 2011: 32). İlk başta, vatandaşlık esasına göre bir milliyetçilik fikri geliştirilmiş olsa da daha sonra oluşan uygulamalarla etnik milliyetçilik ağırlık kazanmıştır. 1924 Anayasası ile birlikte bu yeni politikanın hukuki dayanağı da oluşturulmuştur. Yeğen, 1924 Anayasası ile Kürtlerin etnik kimliği dışlandığını ve hukuki ve siyasi olarak da yok sayıldığını söyler: “1924 Anayasası'nda Kürtlerin fiziksel mevcudiyeti henüz sorgulanmamakla birlikte, Kürtlerin ve öteki kavimlerin etnik unsurları olarak hukuki ve siyasi mevcudiyetlerinin tanınması yeni rejim için artık mümkün değildir. Kürtler hukuki ve siyasi özneler olarak artık Kürt değildirler. Ülkenin öteki yurttaşları için artık Türk olmuşlardır” (Aktaran: Kökce, 2011: 109). Diğer bir söylemle, modern Cumhuriyet, artık milli bir ulus devletti. Vatandaş olmaya başlayan Kürt Osmanlı tebaası ise artık Türk olmuştu (Beşikçi, 2013c: 30).

1.6.1. 1924 Anayasası ve Kürtler

1924 Anayasası ve diğer öteki uygulamalarla birlikte, Kürtlerin etnik ve kültürel hakları da yasaklanınca, ardı arkası kesilmeyen isyanlar meydana gelmiştir. Kürt sorununun tarihselliğinde önemli eşiklerden biri olan ve devletin Kürtlere yönelik inkar anlayışını daha da hızlandıran/şiddetlendiren Şeyh Sait İsyanı meydana gelmiştir. İsyanı bastırmak için karar vericiler, güvenlik merkezli politikalara

başvurmuş, ancak karar alıcıların militarist uygulamaları, sorunu çözememiştir (Koçak, 2010: 32). Şeyh Sait İsyanı, Cumhuriyet'in zorlu imtihanlarından biri ve Cumhuriyetin rüştünü ispatlayacağı bir hadise olmuştur. Yeğen'e göre Şeyh Said İsyanı'nın sebepleri, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası'ndaki uygulamalarda aranabilir. Müslüman unsurlar arasında ortak birlikteliği sağlayan halifeliğin kaldırılması ve 1924'te yapılan toplum sözleşmesiyle Kürtlerin görünmez hale gelmesi, Kürt sorununu dönüştürmüştür. İnkâr endeksli bu sert hukuki uygulamalar, Kürt kimliğinin ve kültürünün yasaklanmasını beraberinde getirmiştir. Benimsenen milliyetçilik anlayışıyla ve dinin toplumsal alandan özel alana itilmesi ile uygulanan seküler projeye birlikte, sorun etno-politik bir hal almıştır (Yeğen, 2009: 53).

Şeyh Sait'in bazı Kürt ileri gelenlerine gönderdiği çeşitli mektuplar, liderliğini yaptığı kalkışmanın sebeplerine dair açıklayıcı bilgiler sunabilir. Özellikle, Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra yapılmak istenen modernizasyon, Şeyh Sait'e göre yanlış olmuştur: "Daha önce ortak bir Halifemiz vardı ve bu, bizim dindar halkımıza, Türklerle aynı toplumun bir parçası olmanın derin bir hissiyatını veriyordu. Hilafetin ilgasından beri bize kalan tek şey Türk baskısıdır". Başka bir mektubunda da Şeyh Sait, "İslam, Kürt ve Türk birliğinin temeliydi. Türkler bunu bozdular. Bundan dolayı Kürtler artık, kendi gelecekleri için sorumluluk almalıdırlar" şeklinde amacını dile getirmiştir (Kutlay, 2012a: 60). Ancak modern ulus devletin, isyanı bastırma yöntemi çok sert olmuştur. Çünkü Şeyh Sait İsyanı, Kemalist yönetimin modernleşme projesi için iyi olmamıştır. Yeni rejim, ilk ciddi sınavını vermiştir. Ayrıca, bu isyan, muhalefetin kaldırılmasını hızlandırarak, rejimin otoriterleşmesine neden olmuştur (Bruinessen, 2013: 107).

İsyan ile birlikte varlığını ve ciddiyetini bir kez daha ortaya koyan Kürt sorunu, beraberinde çeşitli tartışmaları getirmiştir. Özellikle de isyanın nitelik olarak "etnik mi, dinsel mi" tartışması çok yapılmıştır. İsyanın dinsel boyutunu öne çıkaran olduğu gibi etnik tarafını öne çıkaranlar da olmuştur. İsyanı karar vericilerin yaklaşımı da stratejik olmuştur. Ankara Hükümeti, isyanı, Batılı devletlere, "şeriatçı-dinci-gerici" bir isyan olarak gösterirken; iç kamuoyuna da "Kürtçü-bölücü" bir isyan olarak algılatmak istemiştir (Tan, 2009: 211). Ayrıca, Şeyh Sait İsyanı ve diğer isyanlarda, Kürtlük, devlet tarafında medeniyete, dürüstlüğe, gelişmeye karşı, geriçi ve yok

edilmesi gereken feodal bir düşünce olarak kurgulanmıştır (Bozarslan, 2008: 848). Genel olarak değerlendirildiğinde, Şeyh Sait'in Kürt ileri gelenlerine gönderdiği mektuplardaki ifadeler bakıldığında isyanın dini, idari ve etnik kaygıları taşıdığı ifade edilebilir.

1.6.2. Yeni Bir Toplumsal Mühendislik Söylemi: Kürtler Yoktur

1930'larla birlikte, Cumhuriyetin laikçi, merkeziyetçi ve devrimci modernleşme projesi egemen politika haline gelmiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde ve Lozan'da uygulanmak istenen çokkültürlü yapı terk edilmiş, yeni Cumhuriyetin vatandaşlarına modern bir kimlik kurgulanmıştır. Ancak bu kurgu, devlet ile Kürtleri karşı karşıya getirmiştir. Çünkü tüm alternatif görüşler/kimlikler bastırılmış ve tekçi bir devlet felsefesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Kürt varlığı tartışmaya açılmıştır. Yapılan tartışmalarda, Kürtlerin olmadığı, Kürtlerin aslında Türk olduğuna dair çok sayıda çalışma, bilimsel faaliyetler adı altında, yapılmıştır¹⁵. Bu dönemde temel düstur "*Türk vatanında Kürt yoktur*" olmuştur. Kürt kimliğinin fiziki mevcudiyetine dair çabalar da yanlış bilinç olarak ifade edilmiştir (Yeğen, 2009: 53). Dönemin, egemen Kemalist rejimin, resmi anlayışına göre Kürtler, Türk asıllıdır. Türk asıllı bu halk, tarihsel süreçte kültürel ve dilsel olarak yozlaşmıştır. Kullandıkları dil Arapça, Farsça ve Türkçe karışımıdır. Kürtlerin dilsel olarak yozlaşmaları, onları geri bırakmış ve gelişmelerini engellemiştir. Aslen Türk olan; fakat Kürt olarak bilinen bu halk, Türkçe öğrenerek bu geri kalmışlık halinden kurtulabilir. Dönemin resmi ideolojisi, kendi modernleştirici misyonunu bu şekilde meşrulaştırırken, Kürtlerin kendi kültür ve dillerini korumaya yönelik faaliyetlerini de gericilik olarak nitelendirilmiş, uygarlaşmaya karşı çıkışlar da sert bir şekilde engellenmiştir (Bruinessen, 2013: 297). Tuncay, 1930'lardaki değişimi şöyle ifade etmektedir:

"Kemalizm başlangıçta Türk'ü, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı diye tanımladı. Böyle olduğu sürece hiçbir sorun yoktu. Kürt de, Ermenide Rumda Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşı anlamında Türktü. Ama işin içine soy, ırk filan girince, ki

¹⁵ Bora bu dönemde Kürtlere yönelik devlet aklını şöyle ifade etmektedir. "Kürt politikası, milletin oluşumunda iradî ve siyasal etkenin ve zorunsuzluğun ikrarının (ki milliyetçi ideoloji bu ikrarı iyi örtmek mecburiyetindedir.) en aşıkâr hale geldiği vesiledir aynı zamanda. "Türkçeden başka dil konuşan" topluluklar diye, millet-öncesi bir 'ham oluşum' olarak tanımlanan Kürtler; rahatlıkla Türk yapılabilecek ama bu yapılmazsa gayrı Türk hatta "düşman" bir kimlik inşasına 'yem' olabilecek bir *tabula asa* gibi telakki edilir" (Bora, 2015: 37).

1930’larda girmeye başladı, tabii bu, kötü bir gelişme oldu. Sanıyorum Kemalizme bir Kürt politikası izafe etmek gerekirse; Kemalizm ırkçı değildi, ama Kürtlerin Ermenilerin, asimile olmalarını ve böyle yaşamalarını öngörüyordu” (Tuncay, 1992: 278).

Ayrıca, 1930’larda, Türkiye’de etnik milliyetçilik, teoriden pratiğe; gazete, dergi ve kitaplardan çıkarak, devlet dairelerine, orduya, bürokrasiye, yani tüm ana aktör kurumlara inmiştir. Türklük, herhangi bir göreve seçilen personelin temel kriterlerinden biri haline gelmiştir. “Öz Türk olmak”, personel ilanlarında liyakati vurgulayan diğer objektif şartlarının yanında temel kriter olmuştur. Bu dönemde, millet tanımı da değişmiştir. Millet, “Türk yurdu üzerinde yaşayan, Türk dili ile konuşan ve Türk kanını taşıyan insanların birlikteliği” olarak tanımlanarak, kan bağı ve Türk ırkına vurgu yapılmıştır (Yıldız, 2013). Batı’da, 1930’larda meydana gelen gelişmeler, Türkiye’de olan biteni meşrulaştırmamakla birlikte, Türkiye’nin iç politikasına da yansımıştır. Yani, Türkiye’de meydana gelen gelişmeler, Dünya’daki gelişmelerden kopuk olmamıştır. 1930’larda Dünya ölçeğinde meydana gelen milliyetçi ve faşist ideolojilerle birlikte Türk milliyetçiliğinin de etnik ve ırkçı yapısı daha da güçlenmiştir. Kürtleri medenileştirmek, modernleşmenin temel amaçlarından biri olmuştur. Bu politikalar, Kürtlerin kendi kültürel kimlikleri ile Cumhuriyete bağlanmasını, iyice zorlaştırdığı gibi Kürt kimliğinin ifade enstrümanlarını da engellemiştir.

Cumhuriyet’in ilk zamanlarında, çok sayıda Kürt isyanı meydana gelmiştir. Bu isyanlar, devlet algısında genellikle geri kalmış bir halkın modernleşmeye ve medenileşmeye direnmesi olarak tanımlanmış, isyanları bastırmak için devletçe yapılan müdahaleler rejimin uygarlaştırma misyonu ile ilintilendirilmiştir (Bruinessen, 2013: 107-108). Ancak, Kürt isyanlarının belirgin amacı, Osmanlı’daki yetkilerini geri kazanmak olmuştur. Nitekim, Cumhuriyet tarihinin önemli olaylarından Şeyh Said İsyanı’nın liderinin, Cumhuriyet’e karşı, II. Abdülhamid’in Beyrut’taki oğlu Mehmet Selim Efendi liderliğinde Saltanat ve Hilafet makamını tekrar geri getirmek istemesi de bu niyeti gösterdiği belirtilmektedir (Akyol, 2014: 89). Fakat idari yönetimin eskisi gibi olamayacağına dair çeşitli işaretler de yok değildi. Bu işaretlerden biri, Şeyh Said’in Azadi Örgütü’nün 1924’teki kongresine

katılmasıdır. Akyol, Şeyh'in ateist bir örgütle bir araya gelmesinin ancak etnik saikler ile ifade edilebileceğini ifade eder (Akyol, 2014: 91). Bir diğer işaret ise Olson'un ifade ettiği gibi isyana katılan kişilerin etnik ve dini duygularla hareket etmeleridir. Bu göstergeler, Kürtlerin Kürt kimliğini ön plana aldıklarına işaret olarak okunabilir. Dolayısıyla böyle bir ortamda, Osmanlı tipi bir idari sistemi kurmak da zor olabilirdi (Aktaran: Akyol, 2014: 93).

1.6.2.1. Toplumsal Mühendisliğin Kurumları

Türkiye Cumhuriyeti, modern ulus devlet olarak kurulmuştur. Pozitif felsefeyi benimseyen Cumhuriyetin aktörleri eğitim, hukuk, bilim ve teknoloji gibi yönlendirici ve emredici araçlar ile standartlaştırma seferberliğine girilerek, yeni bir kimliği inşa etmeye çalışmıştır. Bu yeni kimlik, Türklük ekseninde geliştirilmiştir. Bu kimliğin ispatı için çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, bilimsel faaliyetler adı altında gerçekleştirilmiştir. Diğer bilimlerle birlikte fizik ve antropoloji, erken Cumhuriyetin önem verdiği temel bilimlere haline gelmiştir. Yapılan çalışmalar, önemli oranda devlet desteğiyle yapılmıştır. Nitekim antropoloji alanında Türkiye'de altmış dört bin (64000) kişiye anket uygulanmış ve devletin her kademesindeki kişiler seferber edilmiştir (Toprak, 2012).

Modern ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi, Kemalizm olarak formüle edilmiştir. Batıcı, ilerlemeci, milliyetçi, devrimci, kalkınmacı, laik ve medeniyetçi söyleme sahip devlet ideolojisi olan ve homojen bir kolektif kimlik yaratımını hedefleyen Kemalizm, yaşanan sıkıntıların milliyetçi bir dayanışmayla giderileceğini ifade etmiştir (Başbuğ, 2013: 12). Ancak, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman, toplumun belirleyici kimliği İslam'dı. Kolektif modern Türk kimliği henüz inşa edilmemiştir. Bununla birlikte, modern devletin çeşitli kurumları, tasarlanan yeni kimliğin somutlaşması için önemli faaliyetleri ifa etmiştir. Kemalizm devlet ideolojisi, dönemin çeşitli kurumlarıyla, modernleşmeyi ve medenileşmeyi gerçekleştirmek, milli bir kimliği oluşturmak ve bu yeni kimliği halka kabul ettirmeyi amaç edinmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için devletin tüm kurumları seferber edilmiş olmakla birlikte Türk Ocağı, Halk Evleri, Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve Köy Enstitüleri gibi stratejik bazı

kurumların, modern Türk kimliğinin tasavvurunda önemli çabaları olmuştur (Yeğen, 2011: 203-207). Karar alıcılar; bilimsel, siyasal, kültürel, ve akademik alanlarda inşa ettiği kurumlarla Osmanlı bakiyesinden kalan tüm kimliklerde kolektif Türklük bilincini oluşturma, modern öncesi dönemde kalan değerleri millileştirerek, vatandaşları Cumhuriyetin çatısı altında toplama ve bunları modernleşme projesince belirlenen ilkeler doğrultusunda denetlemeyi hedeflemiştir (Başbuğ, 2013: 16-17).

Bu kurumlardan biri, 1912 yılında kurulan Türk Ocakları, milli kimliğinin önemli üretim merkezi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk Ocakları, Türk kimliğinin gelişmesini sağlamıştır (Üstel, 2010: 403). Ülkenin çok dilli ve etnikli yapısı milli bir kimliğin ortaya çıkmasını engellemesi, milli kimliğin oluşması ve olgunlaşmasında önemli çabaları olan Türk Ocakları'nın hedefi olmuştur. 1926'daki III. Kurultayında, Dr. Şakir Bey verdiği önergede, Türkçe dışında farklı dil konuşulmasına karşı çıkmış, ısrar edilmesi halinde, çeşitli caydırıcı yaptırımları savunmuştur. Bu dönemde, toplumsal hayatta, Türkçe konuş(a)mayan kesimlere para cezası gibi çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır (Üstel, 2010: 186). I. Dünya Savaşı'nda, "Pan Türkist" bir stratejiyi savunan Türk Ocakları, dönemin Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerini eleştirmiş, Türkçülük ideolojisinde belli bir tutarlığı göstermiştir. İlk başlarda, Ocak, siyasetle uğraşmayacağını, kendi nizamnamesinde, belirtmiş olmasına rağmen, dönemin siyasal ortamında bu tutum sağlanamamış ve Ocak, İttihatçılıkla eleştirilmiştir (Tunaya, 1988: 436-437). Türk Ocakları, siyasete uzak durmamıştır. Türk Ocakları'nın siyasetle organik bağı, Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. Ocak ile Cumhuriyetin kurucu partisi CHP arasında çok sayıda hedef birlikteliği söz konusu olmuştur. Bu birliktelik, 1931'de, Ocak-parti bütünleşmesiyle, son bulmuştur (Yeğen, 2011: 179).

Cumhuriyetin uluslaşma sürecini tamamlamak ve İslami kolektif kimliğin yerine milli kolektif kimliği oluşturma amacını güden diğer bir aracı kurum ise Halkevleri olmuştur.¹⁶ 1931 yılında kurulan Halkevleri, ulusal eğitim kurumlarına

¹⁶ Halkevlerinin amacı tüzükte şöyle ifade edilir: "Partimizin program temelleri cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimciliktir. Programımız bu ana ve temel prensiplerin hâkimiyeti ve ebediliği için bu vasıflarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini; milli seciyenin, Türk tarihinin ilham ettiği derecelere çıkarılması, güzel sanatların yükseltilmesi, milli

takviye bir kurum olmuştur (Yeğen, 2011: 182). Halkevleri'ne benzer kurumlar,¹⁷ 1930'ların otoriter rejimlerin hüküm sürdüğü politik ortamda, başta Sovyetler Birliği, Almanya ve İtalya olmak üzere çoğu ülkede kurulmuştur (Başbuğ, 2013: 47). “Kitlelerin belli bir ideoloji çerçevesinde politizasyonunu sağlamak” bu örgütlerin görevlerindendi. Ulus devlet ve milli kimliğin inşasında önemli görevler üstlenen halkevleri, yayınlarında Osmanlı İmparatorluğu'nu çeşitli yönleriyle eleştirmiş ve Türklüğü öne çıkarmıştır (Yeşilkaya, 2009: 113-115). Bu bağlamda, Tunceli, Mardin, Siirt, Urfa, Muş, Malatya, Bingöl, Hakkari gibi illerde halk evleri açılmış, temel görevleri ise Türkçeyi yaygınlaştırmak ve halkı yeni kimlikle/Türklükle tanıştırmak olmuştur (Çağlayan, 2015: 55).

İslam kültüründen arınmış modern ve homojen Türk kültürü oluşturmak için kurulan bir diğer reformcu ve aracı kurum ise Türk Tarih Kurumu (TTK)'dır (Karpat, 2011: 28). Dönemin kamu otoritesiyle organik bağı olan TTK, kadrosunun önemli bir kısmı, eşzamanlı olarak, CHP'de milletvekili olan kişilerden oluşmuş ve siyaset dışında ‘işlev özerkliği’ oluşmamıştır (Taşkın, 2009: 419). İslami bir kolektif kimliğe sahip toplumu, yeni kurgulanan modern Türk kimliğine kavuşturma, kurumun temel amaçlarından bir olmuştur. I. Türk Tarih Kongresi'nde ortaya konulan Türk Tarih Tezi (TTT) ile bu kurgu, inşa edilmeye başlanmıştır. TTT'ye göre, Türklerin tarihsel süreçteki varlıkları, yeteri kadar ya ifade edilmemiş ya yanlış ifade edilmiş, ya da Osmanlı da olduğu gibi, kimlikleri engellenmiştir (Başbuğ, 2013: 291). Bu teze göre, Anadolu başta olmak üzere Mısır, Çin, Girit, Latin, Ege gibi çok sayıda büyük medeniyetin kökünde Orta Asya'dan kuraklık ve benzeri nedenlerle göç eden ve Dünya'ya dağılan Türklerin izleri vardır. TTT, bu izlerin bilimsel izahatını hedeflemiştir (Yeğen, 2011: 190; Beşikçi, 2013e: 19). Tez, ilk

kültürün ilmi hareket ve faaliyetlerinin kuvvetlendirilmesini ehemmiyetli vasıtalar olarak tespit eder. Bu vasıtaların hepsi birden medeniyet yolunda Türklüğün kaybettiği uzun yılları, cesur, atılgan ve yorulmayan hamlelerle kazanacak nesiller yetiştirmeyi, medeniyet sahasında Türk'ün tabii meziyet ve kabiliyetleriyle mütenasip şeref mevkiini tekrar almasını sağlayacaktır. Halkevleri'nin amacı bu uğurda çalışacak ülkülü vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olmaktır” (Başbuğ, 2013: 46).

¹⁷ Bu dönemde, çok sayıda ülkede, benzer kurumlar kurulmuştur: Almanya'da Yurttaş Evi, Toplum Evleri ve Hemşire Evi; İngiltere'de Halk Eğitim Cemiyeti, İtalya'da Dopolavaro Sovyet Rusya'da Narodnidom, Çekoslovakya'da Mozarih, Macarsitan'da Macar Ulusal Kültür Cemiyeti, Uranya Cemiyeti gibi kurumlar bu bağlamda değerlendirilebilir (Çağlayan, 2015: 54).

olarak, 28 Nisan 1930'da ¹⁸ yapılan Türk Ocakları Genel Kurulu'nun son toplantısında Affet İnan tarafından dile getirmiştir:

“Beşeriyetin en yüksek ve ilk medeni kavmi, vatanı Altaylar ve Orta Asya olan Türklerdir. Çin medeniyetinin esasını kuran Türklerdir. Mezopotamya'da, İran'da milattan en aşağı 7000 sene evvel beşeriyetin ilk medeniyetini kuran ve beşeriye ilk tarihi devri açan; Sümer, Akat, Alâm isimleri verilmekte olan Türklerdir. Mısır'da deltanın otokton sakinleri ve Mısır medeniyetinin kurucuları Türklerdir. Mezopotamya'da, milattan evvel 2300 tarihinde şöhret bulan Sami Hamurabi, tarihte mevki alan Asurlular, tarih içinde tarihtirler. Grek namını alan Doryanlar Anadolu'nun otokton ahalisi, ilk ve hakiki sahipleri, ataları, Etileri başlarında bulunan (olan) Türklerdir” (Maksudyan, 2007: 58; Beşikçi, 2013e: 19).

TTK'nın ilk kongresi, tarihsel süreçte önemli medeniyetlerin Türkler tarafından kurulduğunu ve Türk ırkının üstünlüğüne vurgu yapan TTT'yi kamuoyuna duyurmuştur (Maksudyan, 2007: 59). TTT, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihini 1919'la başlatan bir tarih kurgusuna sahiptir. Kurgulanan bu tarih algısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun birikimi göz ardı edilmiş ve Anadolu'nun ezelden beri Türk'e ait olduğu ileri sürülmüştür (Yeğen, 2011: 194).

Milli bir kimliğin kurgulanmasında önemli bir diğer kurum, Köy Enstitüleri olmuştur. Köy Enstitüleri'nin öncelikli hedefi, kırsal alanları çeşitli yönleriyle ıslah etmektir. Milli Şef Dönemi'nin önemli kurumlarından olan Köy Enstitüleri, 1935'te yapılan nüfus sayımında ortaya çıkan eğitim eksikliğini gidermeye yöneliktir (Koçak, 2010: 115). Köy çocuklarından öğretmen yetiştirerek, bu amacı gerçekleştirmek isteyen bu kurum, daha sonra, yoğun politik tartışmaların yapıldığı yer olmuştur. Kemalist ideolojinin köylerde yaygınlaşmasını, kitlelere ulaşmasını hedeflemiş ve Türk milliyetçiliğini köylere taşıyan aracı kurum olmuştur (Karaömerlioğlu, 2009: 286). Köy Enstitüleri, köylerde, Türkçenin öğretilmesini ciddiye almıştır. Bu kurumlardaki bazı öğretmenlerin, köyde, öğrencilerden kimin Türkçe konuşup konuşmadığının takibini yaptırmıştır (Bayrak, 1999: 353). Beşikçi'ye Köy Enstitüleri'nin Kürtler ve Türkler için aynı anlamı taşımadığını

¹⁸ İsmail Beşikçi, söz konusu konuşmanın 23 Nisan 1930'da yapıldığını ifade etmiştir.

ifade etmiştir. O'na göre Kürtçenin konuşulmadığı bu kurumunun “*aydınlanma*” işlevi, Kürtler için söz konusu değildir (Beşikçi, 2013f: 80).

Yeni rejim, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, modern ulus devlet ve modernleşme projesi paradigmasına uygun yeni bir kollektif kimlik kurgulamıştır. Cumhuriyetin tüm kurumları, bu söylem etrafında toplumu yeniden oluşturma araçları olarak ortaya çıkmış ve yeni kurguyu üretme seferberliğine girişmiştir. Ancak, yeni rejimin modern kurgusuyla kitlelerinin reel düşüncesi, dünya algısı ve referans kaynakları arasında fark vardı. Bu yüzden, bu farklar, yeni söylemin inşasını zorlaştırmıştır. Rejimin seküler söylemi ile halkın geleneksel yaşamı, gerilimlere neden olmuştur. Gerilimlere neden olan bu söylem farklılığı, rejimin seküler politikaları lehine kapanmasını gerektirmiş ve kitleler halktan vatandaşlığa dönüştürülmüştür. Bu bağlamda, Türk Ocağı, Halkevleri, Türk Tarih Kurumu ve Köy Enstitüleri rejimin seküler paradigmasını inşa etmeye yönelik temel aracı kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Modernleşme, merkezileşme, laiklik ve milliyetçiliğin oluşturduğu bu yeni söylem, bu kurumların çabasıyla halka götürülmüştür (Yeğen, 2011: 181).

Althusser'in devletin ideolojik ve baskı aygıtları dediği bütün bu kurumlar, rejimin yeni yaşam algısını sunmak istemiştir. “Cumhuriyet kurumları ve bu kurumlardaki pozisyonları dolduran öznelere, devlet söyleminin ‘otantik’ yazarları olmadılar; ancak bu kurumlar, Cumhuriyet dönemi devlet söylemine imkan veren söylemsel kuruluşu oluşturan birçok ‘söylemsel süreçte, daha doğru bir ifadeyle, bu söylemsel kuruluşu koşullandıran ‘kuruluş kurallarının’ oluşumunda oldukça anahtar roller üstlendiler” (Yeğen, 2011: 205). Bu kurumlar, beraberinde, köklü değişimleri getirmiştir. Çok uluslu Osmanlı Devleti'nden, laik ve milliyetçi yeni modern ulus devlet yaratılmıştır. Bu yeni devletin ilgi alanlarından biri, merkezden uzak ve kendi kültürünü yaşayan Kürt kesimleri olmuştur. Kürt bölgelerinde, Türkleştirme politikasına ağırlık veren karar vericiler, Türk Ocakları, Halkevleri gibi kurumları, bu bağlamda, işlevsel hale getirmişlerdir (Çağlayan, 2014: 16).

1930'ların sonlarına doğru gelindiğinde, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uygulanan politikalar, zahiride sonuç vermiştir. Kürtlerle meskun yerlerde denetim geçici olarak sağlanmış, çok sayıda köyde karakol kurulmuş, Kürtçü fikirler denetim

altına alınmış, Kürtlerin dili, kültürü, folkloru yasaklanmış; çok sayıda Kürt, ülkenin batı bölgelerine gönderilmiş ve Balkanlardan gelen Türk göçmenler Kürdistan'a yerleştirilmiştir (Bruinessen, 2013: 300). 1938 Dersim hareketi ile birlikte modernleşme projesinin asıl ayağı tamamlanmıştır: Merkezileşme hedefi gerçekleştirilmiş ve merkezileşme başarısında son noktaya gelinmiştir. Kendi kolektif kimlikleri ile ortaya çıkabilecek ve Kürtlerin hakkını savunabilecek geleneksel Kürt hareketi kalmamıştır (Kökce, 2011: 114). Rejim, bu politikalarla, Kürt isyanları karşısında dirayetini ortaya koymuş ve kısmen başarılı olmuştur. Yeni rejim, varlığını pekiştirip ve süreklileştirmiştir. Kürt sorunu da çözülmeden sessizliğe gömülmüş ve belli bir süre, çok partili döneme kadar, sessizlik halini korumuştur. Bu sessizlik hali, Kürt sorununun çözüldüğüne dair işaretleri barındırmış olsa da aslında sorunun şiddetle bastırılmasından başka bir anlam taşımamıştır. İfade edilmesi gereken bir diğer nokta ise bu dönemde, Kürt hareketlerinin/milliyetçiliğin yaşadığı dönüşümdür. Bu dönemde, Kürt örgütleri, seküler hale gelmeye başlamışlardır. Sekülerleşmeye başlayan ve Türk milliyetçiliğine reaksiyoner bir şekilde ortaya çıkan Kürt milliyetçiliği, Türk milliyetçiliğinin geliştirildiği yöntemlerle geliştirilmeye çalışılmıştır. Kürt hareketleri, bu dönemde, Kürtlerin geleneksel değerlerini eleştirmeye, bu değerleri, Kürtlerin içine düştüğü olumsuz durumun temel nedeni olarak zikretmeye başlamıştır (Akyol, 2014: 127).

Kürt milliyetçiliği, devletin esas ideolojisi haline getirilen Kemalizmden etkilenmiştir. Xoybun Kürt örgütünün liderleri olan Celadet Bedirhan, İhsan Nuri, Kadri Cemil Paşazade, Nuri Dersimi gibi Kürt milliyetçileri, Kemalizmin yaptığı gibi, medeniyet ile tarih öncesi dönemler arasında bağ aramaya başlamışlardır. Milliyetçi bir tarihyazımı için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Kürtlerin tarih öncesini canlandırmak istemişlerdir. “Tarih öncesi medeniyete katkıda bulunmuş, milletlerin tarihte yer alma hakkın sahip olduğu” önermesinden hareketle, Türkler gibi, Kürtlerin medeniyete katkısını ortaya koyma çabasına girmişlerdir. Celadet Bedirhan yaptığı çalışmalarda, TTT ve Güneş Dil Teorisi'nin (GDT) ileri sürdüklerinin¹⁹ aksine, dünya kültürüne asıl katkıyı Türklerin değil, Kürtlerin yaptığını ifade etmiştir. Bu dönemde, benzer çalışmaları, Kadri Cemil Paşazade ve Nuri Dersimi de

¹⁹ Bu bağlamda, Güneş Dil Teorisi'ndeki Dünyalılara yönelik evrensel Türklük argümanları zamanla, mikro ölçekte, Kürtlere tatbik edilmiştir (Bora, 2015: 37).

yapmıştır. Kadri Cemil Paşazade, GDT'nin adeta Kürt versiyonunu yazarken; Nuri Dersimi de Mustafa Kemal'in Türk Gençliğe Hitabesi'ne benzer bir Kürt Gençliğe çağrısını geliştirmiştir (Bozarslan, 2008: 850-852). Bu eserlerde ileri sürülen görüşler, daha sonraki dönemlerde, kurulan Kürt örgütlerinin temel tezleri haline gelmiştir (Tuncay, 1992: 273). Genel olarak değerlendirildiğinde, 1925-1938 döneminde, çok sayıda Kürt muhalefeti ortaya çıkmış ve her seferinde, bu hareketler, sert müdahalelerle bastırılmıştır. Kürtler, taleplerini gerçekleştirmek için çok sayıda isyana başvurmuş; fakat bu kalkışmaların hepsi sert bir şekilde bastırılmıştır. Bu dönemde, çok sayıda iktidar karşıtı Kürt hareketi ortaya çıkmış olmakla birlikte Şeyh Said İsyanı, Ağrı İsyanları ve son olarak Dersim İsyanı geniş etki yaratan ve etkisi halen de süren isyanlar olarak tarihe geçmiştir.

1.6.3. Kürt Sorununda Sessizlik Dönemi

Cumhuriyetin ilk zamanlarında, süreç, Kürt hareketlerinin aleyhine işlemiştir. Hem iç hem de dış gelişmeler, bu isyanların başarısını etkilemiştir. Dersim İsyanı ile birlikte, çok önceden başlatılan asimilasyon süreci, görünürde tamamlanmış ve etkin bir Kürt sorunu kalmamıştır. Kürt sorunu, şiddet boyutuyla, sessizlik dönemine girmiştir. Bu sessizlik dönemi, çok partili dönemin arifesine kadar sürmüştür (Özer, 2005: 332). Yani, 1940'lara gelindiğinde, tüm Kürt muhalefeti sert bir şekilde bastırılmış, Osmanlı ve Cumhuriyetin modern deneyimlerine itiraz eden geleneksel ve modern Kürt egemen sınıfı kontrol altına alınmıştır (Gündoğan, 2012: 103).

Kürt siyasi mücadelesinde, çok sayıda kişi hayatını kaybetmiş, geride kalanların belli bir bölümü de ülkenin Batı taraflarına sürgüne gönderilmiştir. Yani, "*Ben Kürt'üm*" lafzını alenen dillendirecek kimse kalmamıştır. Böylece, zahiride, Kürt sorununda sessizlik/çözüm hali sağlanmıştır (Özer, 2009: 289; Tan, 2009: 299; Gündoğan, 2008: 1180; Bozarslan, 2008: 848). Bu yeni dönem, yaklaşık olarak, 1937'den 1960'lara kadar sürmüştür. Bu dönem, şiddet bakımında sessiz geçen bir dönem olmasına rağmen, Kürt sorunu, içten içe devam etmiştir. Bu dönemde, sorunun kendisi ve taşıyıcıları, sosyolojik olarak, değişmeye başlamıştır. Geleneksel değerler dışında, modern politikaları benimseyen yeni bir Kürt muhalefeti, şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde, yeni sosyal kesimler, yeni bir entelektüel

sınıfı oluşmuştur. Bu sınıf, ülkenin doğusu ile batısı arasındaki sosyo-ekonominin niteliğinin farkına varmış ve Irak, İran gibi komşu ülkelerdeki Kürt muhalefetinden haberdar olmuştur. Bu dönem, geleneksel Kürt ileri gelenlerinin Kürt ulusal mücadelesinde, önemli oranda, eski yetkilerini kaybettikleri bir süreçte de başlangıçlık etmiştir (Konda, 2011: 59).

Osmanlı ve Cumhuriyet deneyiminde Kürtler, çok defa sürgün edilmiştir. 1926, 1933, 1938 ve 1946'da Kürtlerin yaşadığı sürgünler, en bilinenleri olarak ifade edilebilir (Özer, 2009: 564). Tek Parti Dönemi'nde sürgüne gönderilen Kürt aileleri, 1950'de, sürüldükleri yerlerden geri gelmişlerdir. Bu ailelerin çocukları, sürgünde okuma şansı bulmuş, eğitim almış ve bir önceki kuşaktan farklılaşmışlardır. Bu yeni nesil, KSH'nin yeni aktörleri olmuştur. Bitlisli Şeyh Selahattin İnan'ın oğlu Kamuran İnan, Bitlisli Şeyh Abdülbaki Efendi'nin oğlu Kasım Küfrevi, Diyarbakırlı Yusuf Azizoglu, Mehmet Bayazit, Halis Öztürk, Celal Yardımcı, Mustafa Ekinci, M Remzi Bucak, Ömer Cevheri gibi sürgün edilmiş ailelerin üyeleri çok partili dönemde çeşitli partilerde siyasete girmişlerdir (Kutlay, 2012: 403).

Bu dönemde, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, tüm Dünya'da sağlanan barış ortamı ile birlikte iktisadi alanda gözle görülür iyileşmeler de meydana gelmiştir. Türkiye, modernleşme projesi bağlamında, Batı ile olan yakın ilişkisini sürdürmüştür. Türkiye, 1945'te "Uluslararası Para Sistemi" olan Bretton Woods anlaşmasını kabul etmiştir. 1946'da Türk Lirası dolar ile uyumlu hale getirilmiş, Türkiye Marshall Planı çerçevesinde çeşitli yardımlar almıştır. 1947'de Dünya Bankası'na ve IMF'ye üye olmuştur. Dış politikada bunlar olurken, içerde de tarıma yatırım yapılmış ve hızlı traktörleşme/makinalaşma ortaya çıkmıştır (Findley, 2011: 275). 1950'lerde, Türkiye'de, batıdan doğuya doğru kapitalist gelişmeler hız kazanmıştır. Böylece, kapitalist gelişme hızlanmış, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarım teknolojisi gelişmeye başlamıştır. Traktörün köylere girmesiyle birlikte insan gücüne olan ihtiyaç azalmış ve tarımda "atıl iş gücü" işlevini kaybederek büyük şehirlere göç etmiştir (Gündoğan, 2012: 106). Böylece, Kürtler büyük kentlerde toplanmaya başlamıştır.

Osmanlı'nın son ve Cumhuriyetin ilk zamanlarında Kürt sorununda geleneksel olarak ifade edilen toprak sahibi ağalar ve dini liderler, ön plana çıkmıştır. Ancak, bu

kesimler, II. Dünya Savaşı'ndan sonra modernleşmenin hız kazanmasına orantılı eğitim-öğretim faaliyetlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, Kürt sorununda pasifleşmeye başlamışlardır. Bu kesimlerin yerine Ankara, İstanbul ve Diyarbakır başta olmak üzere çeşitli kentlerde yükselen yeni bir aydın kentli sınıfı geçmiştir. Eğitim imkanlarının gelişmesiyle birlikte, toplumsal dikey hareketlilikle, okumuş yeni Kürt orta sınıfı oluşmuştur. Bu yeni sınıf, doğdukları coğrafyanın dışına çıkmış, farklı sosyo-kültürel ortamlarla karşı karşıya gelmiş ve kendi aidiyetlerinin farkına varmış kişilerden oluşmuştur. Ötekileştirilmiş, politize olmuş Kürt gençliği, modernleşmeyle ortaya çıkan yeni hayat tarzını öğrenmiş, bu ortamda Sol ve İslamcılık gibi çeşitli fikir akımlarıyla tanışmışlardır. Bu eğitilmiş gençler, önceki kesime göre daha aktif ve serbest olmakla birlikte, daha çok eserle tanışmışlar ve Kürt sorununun yeni aktörleri olmuşlardır (Konda, 2011: 59). Bu yeni kesim, “doğu” meseleleri kapsamında, Kürtlerin yaşadığı siyasi, iktisadi ve kültürel sıkıntıları tartışmıştır. Bu tartışmalarda, Kürt gerçeğine vurgu yapılmış, kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu tartışmalar, “Dicle-Fırat”, “Liberal Barış Dünyası”, “Türk Solu”, “Yön” gibi yayımlarla halka sunulmuştur (Gündoğan, 2008: 1180).

1.6.3.1. Çok Partili Hayat ve Kürt Sorunu

Demokrat Parti (DP), çok partili hayatın ilk meşru siyasal iktidarı olmuştur. Çok partili hayata geçişle birlikte, kısmen de olsa, toplumsal işleyişte belli bir serbestlik ortamı ortaya çıkmıştır. Örneğin asimilasyon politikalarında gevşemeler olmuş, hükümet önemli gördüğü toprak ağaları, dini liderler gibi Kürt ileri gelenleriyle yakın ilişki kurarak Kürt coğrafyasına açılmayı denemiştir. Merkez, parlamenter sistemle birlikte çevrede olan Kürtlerle etkileşime geçmiştir (Bruinessen, 2013: 300). DP'nin iktidarıyla birlikte, Tek Parti Dönemi'nde işkence gören, sürgüne gönderilen “şeyh”, “mir”, “dede”, “seyit”, “aşiret lideri” vb. kişilerin yakınları Türk siyasal sistemine girmeye başlamışlardır. Böylece, tek partinin politikalarından dolayı köşelerine çekilen Kürt egemenleri, DP'nin geleneksel değerlere karşı ılımlı politikalarını benimsemişlerdir. Örneğin, 1925'te, Cumhuriyetin modernleşme yöntemine ve idaresine karşı çıkarak isyan eden Şeyh Said'den çok sonra, torunu Abdülmelik Fırat, DP'den milletvekili olmuştur. Ayrıca çok sayıda toprak ağası da yeni hükümetin bu tavrına sıcak bakmıştır. Özellikle de

Osmanlı'dan kalan özel toprakların mevcut sahiplerinde kalması, devlet ile yapılacak iş birliğe bağlıydı. Bu durum, toprak sahiplerini devletin yeni politikasına yaklaşmasını hızlandırmıştır (Gündoğan, 2012: 104).

DP'nin kırsal alanlara ulaşma politikası başarılı olmuştur. Böylece, Kürt toprak sahipleri, hem siyasete girmiş hem de hakimiyetlerindeki toprakların tapularını almışlardır (McDowall, 2004: 527). 1946'da kurulan DP, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde iktidar partisi olarak çıkmıştır. Askeri ve bürokratik seçkinler, DP'nin başa gelmesiyle birlikte, Tek Parti Dönemi'ndeki hakimiyetlerini kısmen kaybetmiştir (Zürcher, 2004: 273).

Dönemi'nin otoriter elitist politikalarının, muhafazakar kesimlerin medreselerin kaldırılması, ezanın Türkçeleştirilmesi ve dini eğitimin yasaklanması gibi hassasiyetlerini göz ardı etmesi, halkın büyük bölümünün yeni kurulan DP'den yana tavır almasını sağlamıştır. DP, Tek Parti Dönemi'nde sıkıntı yaşayan muhalifleri ikna etmiştir. Tek Parti Dönemi'nde yaşanan sıkıntılar, DP'nin meşruiyetini artırmıştır (McDowall, 2004:526). Ötekilerin ilgisini önemli oranda çeken DP, Kürt kamuoyunu da etkilemiştir. Parti, küstürülmüş, sürgüne gönderilmiş, hapsedilmiş ya da idam edilmiş Kürtlerin yakınlarını ve Tek Parti Dönemi'ne muhalif çevreleri tekrar siyasete katmıştır (Tan, 2009: 316). Ancak DP, tek partinin asimilasyoncu tavrına oranla, ılımlı politikaları olmakla birlikte, Kürt sorununda alternatif siyaseti geliştirememiştir. Parti, Kürt kimliğinin tartışılmasını demokratik zemine taşıyamamıştır. Kürtlerin kendi kimlikleriyle siyaset yapmaları için politika üretememiştir. Yani, DP'nin Kürt sorununa yönelik tavrı, klasik devlet söyleminden pek farklı olmamıştır. Bu dönemde, modern devletin ulusalcı söylemi, Kürt sorununda kendini üretmeye devam etmiştir. Sorunun yeni aktörleri olan modern Kürtlere siyaset yolu açılamamıştır. Cumhuriyetin modern okullarında okumuş bu kesimlerin Kürt sorununa dair siyasi talepleri, siyaset mekanizmasıyla gerçekleşmiş olsaydı, Kürt sorunu bugünkü halini almamış olabilirdi (Konda, 2011: 60).

1.6.3.2. 49'lar Olayı

DP'nin ilk zamanlarında, şiddet boyutuyla, Kürt sorunu sessizlik halini yaşamasına rağmen, bu dönemde önemli siyasi gelişmeler olmuştur. Bu

gelişmelerden biri 49’lar Olayı olarak bilinen ve Irak’ta Türkmenlerle Kürtler arasında meydana gelen çatışmalardan dolayı Türkiye’de, çeşitli bölgelerden, 52 Kürt aydınının “Yabancı devletlerin müzaheretini ile Devlet’in birliğini bozmağa ve Devlet’in hakimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını Devlet İdaresi’nden ayırmağa matuf fiil işlemek” iddiasıyla tutuklanmasıdır (Kutlay, 2012: 408). 49’lar Olayı, belli bir süredir oluşan sessizliği bozarak, Kürt sorununun kırılğan ve sınır aşırı niteliğini gösterdiği gibi KSH’nin sağcı ve solcu olarak ayrılmasını da beraberinde getirmiştir. Yaşanılan bu ayrışmada sağ ve muhafazakâr Kürtler, sistem partileriyle yoluna devam ederken sol gruptakiler ise Türkiye’de TİP gibi sosyalist hareketlerle siyaset yapmışlardır (Alış, 2012: 65).

Uzun bir sessizlik döneminde sonra Kürt sorununda hareketlenmeler olmuştur. 49’lar Olayı, özellikle sonradan yön dergisinden yayımlanan gizli belgede de aşikar olduğu gibi, soruna yönelik devlet algısının değişmediğini ortaya çıkartmıştır (Tan, 2009: 323-330). Klasik devlet yöntemi tekrar işletilmiş, Şeyh Sait İsyanı’ndaki yöntemlerin benzerleri uygulanmıştır. 49’lar Olayı, Batı kamuoyuna “komünist” faaliyetler olarak servis edilirken; iç kamuoyuna da “bölücülük” olarak gösterilmeye çalışılmıştır (Gündoğan, 2008: 1181). 49’lar olarak bilinen arkadaş çevresi, Cumhuriyet sonrasında doğmuş ve modern okullarda Kemalist eğitimi almış Kürtlerden oluşmuştur. Bu kişiler, modern tarzda faaliyet göstererek, Kürt milliyetçiliğinin ve Kürt sorununun yeni entelektüel aktörleri olmuştur. Bu kesim, Kürt-Türk beraberliğini vurgulayan Nutuk gibi Cumhuriyetin ilk dönemindeki eserleri öne çıkartmış, Kürtlerin Cumhuriyetin inşasındaki rollerine vurgu yapmış ve Kürt varlığına meşruluk kazandırmaya çalışmıştır. Bir formel grup ya da örgütten ziyade “Kürdlük” ideolojisi etrafında toplanan arkadaş çevresi olan 49’lar, Kürt milliyetçiliğinin yeni bir safhasını oluşturmuştur (Bozarslan, 2008: 852).

1.6.5. 1960-1980 Dönemi ve Kürt Sorunu

Kürt milliyetçiliğinin yükselmesi, DP’ye karşı koz olarak kullanılmıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi’nin karar alıcıları, DP’yi doğuda “Kürdistan” devletini kurmakla suçlamışlardır (Kökce, 2011: 122). Ancak, DP’nin Kürt politikası, diğer partilerin politikalarından pek farklı olmamıştır. Kürt kamuoyunun sıkıntılarına kayıtsızlığından dolayı bazı DP milletvekillerin, parti politikalarına karşı çıkıp, istifa

ettikleri ifade edilmektedir. 1960'lara gelindiğinde, DP'nin, doğu sorunu olarak ifade edilen Kürt sorununa dair herhangi bir projesi de yoktu. Parti, çoğu zaman, Kürt sorununu çözmede kayıtsız kalmaktan öteye bir siyaset geliştirmemiştir (Tan, 2009: 339). Modern Türkiye tarihinde, Kürtler, siyasi platformda, taleplerini hep demokratik bir oluşumu, daha az demokratik oluşuma tercih ederek aramışlardır. Kürtler, DP'ye onun için yönelmiş; ancak talepleri bir kez daha gerçekleşmemiştir. Türkiye'de darbe olmuş ve çok partili dönemdeki kısmi kazanımlar tekrar kaybedilmiştir. Darbe sonrasında parlamento kapatılmış ve çok partili hayat askıya alınmıştır (Yayman, 2011a: 178).

1960 Askeri Darbesi, Kürtlüğü tehlikeli, DP'yi ve partilileri de suçlu ilan etmiştir. Parti'nin genel başkanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı Adnan Menderes ve yakın çevresi idam edilmiş, DP'ye mensup, ya da yakın çok sayıda Kürt ileri geleni –bu sayının 485 kişi olduğu belirtilir- Sivas'ta kurulan kampa sürgün edilmişlerdir. Tutuklanan kişilerden 55 kişi, daha sonra, ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderilmişlerdir (Tan, 2009: 339). Ayrıca, darbeden sonra, 1963'te, 23'ler olarak bilinen, siyasi Kürt muhalefeti bastırılmış ve Kürt milliyetçileri tutuklanmışlardır. 1960'ların politik ortamında, meydana gelen benzeri gelişmeler, Kürt sorununu yeniden aşikar kılmıştır (Bozarslan, 2008: 853).

1960 Darbesi, dönemin Kürt söylemini ortaya çıkartmıştır. Son Kürt isyanı üzerinden, yaklaşık olarak, 20 yıl geçmesine rağmen, darbeye ortaya çıkan toplumsal olgu, klasik güvenlikçi ve tekçi paradigmayla ortaya çıkış şekli, zamanı bakımından farklı olmakla birlikte; üretilen söylemler, neredeyse aynı olmuştur. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in, Diyarbakır'da yaptığı konuşma²⁰ ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) hazırladığı rapor²¹ olanları doğrulamıştır. Kürt sorunun

²⁰ Cemal Gürsel “Reisicumhur Gürsel Paşa, ilk fırsatta soluğu Kürdistan'ın manevi ve kültürel merkezi Diyarbakır'da alıyor; sırf beryi tecessü toplanan halka, yepyeni bir tedavi şekli sunuyor: “Bu memlekette Kürt yoktur, Kürdüm diyenin yüzüne tükürürüm....” (Bucak, Aktaran: Tan, 2009: 340).

²¹ Bülent Ecevit'in arşivinde çıkan ve Askerler tarafından DPT'ye hazırlatılan raporda, Kürt sorunu ve sorunla mücadele yöntemi belirtilmektedir. Raporda Kürtler terimi yerine “kendini Kürt sananlar” ifadesi yer alırken, Kürtlerin yaşadığı yerler de asimilasyon politikalarına hız verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Raporda dikkatleri çeken bir diğer nokta ise yıllardır sürmekte olan Kürt sorununun inkar edilmesidir. Rapora göre Türkiye'de Kürt sorunu yoktur. Kürt sorununun olmadığı tüm dünyaya anlatılmalıdır (Yayman, 2011a: 181).

algılama ve çözme şekli değişmemiştir. Uzun bir sessizlik döneminden sonra Kürt sorunu tekrar kendini göstermiştir.

1960'lara gelindiğinde okullaşmanın gelişmesi ile birlikte belli alanlarda teknik eğitim almış yeni Kürt kesimi ortaya çıkmış ve aktif siyasetle uğraşmıştır. Bu kesim, klasik baskıcı devlet pratiğine karşı muhalif söylemler geliştirmiştir. 1961'de kabul edilen anayasanın verdiği örgütlenme hürriyetinden yararlanan bu yeni kesim, çeşitli siyasi örgütler bünyesinde toplanmıştır. Böylece Kürt sorunu, Türkiye'nin gündemine tekrar girmiştir. Öğrenci ve aydınların oluşturduğu KSH, bölgelerinde yaşadıkları sıkıntıları dile getirerek, Kürtlerin yaşadıkları sosyo-ekonomik sıkıntıları etnik sebeplere dayandırmışlardır. O dönemde, uluslararası alanda meydana gelen gelişmelerden etkilenen modern Kürtler, Kürt kimliğinin yeni taşıyıcıları olmuşlardır (Güneş, 2013: 95-96).

49'lar Olayı, 485 Kürt ileri gelenin Sivas'ta toplatılması ve 55 Kürt'ün sürgüne gönderilmesi, 23'ler olayı Kürt sorununda sessizlik döneminin bittiğini göstermiştir. Darbeden sonra yaralarını sarmak adına çıkartılan af kanunu, Kürtler için hayal kırıklığı olmuş, çünkü Kürtler af yasasında yararlanmamışlardır. Ayrıca 1961'de çıkartılan 1587 sayılı yasa ya göre Kürtçe, Rumca ve Ermenice olan yöre isimleri değiştirilmiş ve yatılı bölge okullarında asimilasyon politikası uygulanmıştır (Kökce, 2011: 123; Gündoğan, 2008: 1182). Sokakta “vatandaş Türkçe konuş” politikası gereğince Kürtçe konuşanlara çeşitli cezai yaptırımların uygulanması ve köylere askeri operasyonların sıklıkla yapılması otoriter devlet algısını canlandırmıştır. Bu politikalar, eskide olduğu gibi, Kürtlerin devlete mesafeli davranmasına sebep olmuştur. Özellikle laik, milliyetçi ve kentli Kürt kesimlerinde rahatsızlığın radikalleşmesine zemin hazırlamıştır (Kökce, 2011: 123).

49'lar Olayı'nda, Kürt aydın kesimi arasında ortaya çıkan sağ-sol bölünmesi, darbeden sonra daha da belirgin hale gelmiştir. Kürt milliyetçisi aydınlar da sol-sosyalist eğilim ağırlık kazanmaya başlamış ve bu kesim Kürtlük, Marksist-Leninist ideolojiyle yakınlaşmıştır (Kökce, 2011: 122). Böylece yaşanan bu pratikler, “Kürt hareketi” ve “Kürt solu” gibi kavramları benzer anlamlarla doldurmuştur (Bozarslan, 2008a: 1169). Kürtler, bu dönemde, gerek mevcut partiler bünyesindeki faaliyetleriyle, gerekse de parti dışı kişisel faaliyetleriyle yaşadıkları sıkıntıları dile

getirmişlerdir. Yaşadıkları sosyo ekonomik sıkıntıların arkasındaki asıl nedenleri sorgulamışlardır. Bu yeni aktörler, Kürt sorununu tanımlama çabasını vermiştir. Onlara göre, bilinenin aksine, Kürtlerin sıkıntıları “azgelişmişlik”, “ağalık/feodalizm” ya da “irtica” gibi söylemlerle açıklamak sorunu çözmez. Dönemin Kürt aydınlarına göre bütün bunlar, resmi ideolojinin yanlış tezleridir. Aydınlar, sıkıntıların altında etnik talepleri ve bu talepleri yerine getirme(me) stratejisi olduğunu belirterek, Kürtlerin Türk olduğu tezine karşı çıkıp; Kürt varlığını ispatlama kaygısına girmişlerdir. Musa Anter, “Dicle –Fırat”(1962) ve Deng’i (1963) yayımlamıştır. Mehmet Emin Bozarslan Mem û Zin eserini (1968) Türkçeye çevirmiştir. Bunlar dışın da “Reya Rast”(1963), “Roja Newe”(1963) ve “Yeni Akış”(1966) gibi yayınlarda, Kürt sorununa dair tartışmalarla, kamuoyu oluşturulmak istenmiştir. Kürtçe Gramer kitabı (1965), Kürtçe-Türkçe Sözlük (1967) gibi eserlerle Kürtçeyi geliştirme çabaları olmuştur. Bütün bu entelektüel faaliyetler, Kürtleri kamusal alana çıkartmıştır (Güneş, 2013: 96-110). Fakat 1960’lı yılların reel şartlarında bu yayınlar uzun süreli olamamıştır. Bu yayınlar, çeşitli gerekçelerle, çok geçmeden yasaklanmıştır (Bruinessen, 2013: 301).

1.6.5.1. Modern Örgütlenmeler ve Kürt Sorunu

Tarihsel süreçte, Kürtler tarafından çeşitli dernekler ve örgütler kurulmuştur. Kürtler Osmanlı’nın son zamanlarında ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde çeşitli modern dernekler kurarak, örgütlenme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. 1919’da İstanbul’da kurulan Kürt Teali Cemiyeti, 1923’te kurulan ve Şeyh Said hareketini örgütleyen Azadi Komitesi, 1927’de Lübnan’ın Bilhamdun kasabasında kurulan Xoybun (Öz olma-Öz kalma) Cemiyeti, Kürtlerce kurulan önemli örgütlenmelerden bazıları olmuştur. Ancak, gerek Osmanlı’nın son dönmlerinde, gerekse Cumhuriyet yıllarında Kürtler tarafında kurulan dernekler, dönemin hakim anlayışından sürekli nasibini almışlardır. 1925-1938 döneminde, oluşan KSH etkisizleştirilmiş, etnik homojenlik amaçlanmış ve ulus devlet paradigmasına sahip Türkiye Cumhuriyeti’nde Kürt etnik kimliğinin temsiliyeti engellenmiştir. 1940’lara gelindiğinde, Kürtler için içten içe yanan bir sessizlik dönemi başlamış ve bu dönem, 1960’lara kadar sürmüştür (Özer, 2009: 562). 1960’lı yıllara gelindiğinde, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi’nden sonra, Kürt siyaseti, hareketlenmeye başlamıştır. Kürtler,

taleplerini resmi söyleme ters düşmeyerek- “Kürt” yerine “Doğulu” kelimesinin kullanımı gibi- ifade etmeye çalışmışlardır (Güneş, 2013: 97).

1961 Anayasası, bazı demokratik hakları göz ardı etmemiş, en azından, anayasada, sendikal haklara ve özgürlüklere yasak getirmemiştir. Ayrıca, düşün ve örgütlenme alanında, yayım faaliyetlerinde olumlu düzenlemeler olmuştur. Kürtler de dahil olmak üzere, çeşitli amaçları ve talepleri sağlamaya dönük farklı toplumsal kesimlerin örgütlenme faaliyetleri için kısmen ortam oluşmuştur. Kürt siyaseti, bu dönemde, iki kanalda gelişmeye başlamıştır. Kürt hareketi özerk/kendine has bir yapıya sahip olmamasına rağmen, sol düşünceye sahip Kürtler, faaliyetlerini sürdürmek için Türkiye İşçi Partisi (TİP) bünyesinde örgütlenirken, geleneksel sağ görüşe sahip Kürt milliyetçileri ise Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) ve mevcut sistem partileri bünyesinde örgütlenmişlerdir (Yıldız, 2009: 554).

1.6.5.2. Türkiye İşçi Partisi Deneyimi

TİP, 13 Şubat 1961’de kurulmuş ve 1971’e kadar legal bir parti olarak siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür. “Sosyalist Devrim”, TİP’in temel stratejik görüşü olmuştur. Bu strateji, TİP’in on senelik faaliyet sürecinin bütününde etkili olmamasına rağmen, O’nu özgün kılan bir anlayış olmuştur. TİP, azgelişmiş tüm ülkelerde, “İşçi Sınıfı Öncülüğü” ilkesini sahiplenmiştir. TİP’i oluşturan sosyal olgular, çeşitlilik arz etmiştir. TİP; işçiler, sendikacılar, aydınlar ve “doğulular(ı)”²² gibi farklı sosyal statü ve fikriyata sahip kesimleri barındırdığından, homojen bir yapıya sahip olmamıştır (Şener, 2008: 356-357). Ayrıca, TİP örgütlenme tarzı ve siyasi anlayışı başta olmak üzere kendisinden önceki Türkiye Komünist Partisi (TKP), Milli Demokratik Devrim (MDD) gibi sosyalist hareketlerden farklı olarak, sosyalizmi, aydınlardan kamusal alana taşımıştır (Alış, 2012: 72).

TİP ile birlikte sol ideoloji, hem Kürtler hem de Türkler arasında etkinlik kazanmıştır. TİP, Kürt sorununa ve Kürtlerin yaşadığı sorunlara duyarlı bir tavır

²² O dönemde yasaklar nedeniyle “Kürt”, “Kürtçe” ve “Kürdistan” kelimeleri kullanmak çeşitli yaptırımları beraberinde getirmiştir. “Doğu” ve “Doğulu” kelimelerini “Kürdistan” ve “Kürt” kelimelerinin yerine kullanılmıştır (Güneş, 2013: 97). O dönemde “Sosyalist” kelimesi, Kürtleri ifade eden bir diğer kavramdır. Kürt ve Kürt sorunu, 1970’lerin başında ifade edilmiş ve TİP, Türkiye’de Kürtlerin yaşadıkları sıkıntıları Kürt sorunu olarak formüle eden ilk parti olmuştur (Ekinci, 2010: 145).

sergilediği için 1960'larda, Kürtler -ilk olarak TİP bünyesinde- yaşadıkları sosyal, siyasal ve iktisadi sıkıntılarını dile getirmişlerdir (Kökce, 2011: 124). İlk başta, Kürt sorununu az gelişmişlik bağlamında değerlendirmiş olmasına rağmen, TİP içinde siyaset yapan ve "Doğulular" olarak bilinen Kürtler, TİP'in Kürt sorununu az gelişmişlikle açıklamasına karşı çıkmıştır. TİP, 1963'te Gaziantep'te yaptığı Genel Yönetim Kurulu toplantısında Kürtlerden bahsetmiştir. Dönemin koşullarında bu çok zor olmuştur. TİP, zamanla Kürtler ile ilgili söylemlerini geliştirerek, eski söylemlerini terk etmiştir. 9-12 Kasım 1968 tarihindeki III. Olağan Büyük Kongresi'nde ve 29-31 Ekim 1970'te yaptığı 4. Kongresi'nde aldığı kararlarda, Kürt sorununa yönelik anlayışının²³ zamanla değiştiğini göstermiştir. TİP, rahatlıkla Kürtlerden ve Kürt sorunundan bahsetmiş ve sorunun gerçek mahiyetine vurgu yapmaya başlamıştır (Alış, 2012: 74-75). TİP, ilk dönemlerinden itibaren, Kürt sorununa kayıtsız kalmamıştır. İlk başlardaki isteksiz tavrına rağmen, zamanla Kürtlerin yaşadığı sıkıntıları ifade etmiştir; fakat 1960'lı yılların başlarında

²³ 9-12 Kasım 1968'de yapılan TİP'in III. Olağan Büyük Kongresi'nde alınan karar, Kürt sorununa dair anlayışını belirtir: "(TİP) Anayasa'mızın vatandaşlar arasında dil, ırk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeyeceğini ve kanun önünde eşit bulunduğunu belirten ilkesine karşın, Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşlarımızın bundan dolayı horlanmalarını, ezilmelerini, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmelerini kınar. Doğu ve Güneydoğu sorununun çözümünde ekonomik köklü dönüşümlerle beraber, psiko-sosyolojik faktörlerin de göz önüne alınması gerektiğini ve ancak bu açıdan bakılması ile gerçekçi bir çözüme ulaşabileceği bilir." 29-31 Ekim 1970'te yapılan TİP'in 4. Kongresinde Kürt sorununa dair alınan karar 9-12 Kasım 1968'dekine oranla daha belirgin tespitler yapılmıştır: "-Türkiye'nin Doğu'sunda Kürt halkının yaşamakta olduğu, - Kürt halkı üzerinde, baştan beri hakim sınıfların faşist iktidarların, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikasını uyguladıklarını, - Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla, geri bırakılmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hakim sınıf iktidarlarının, güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu, - Bu nedenle, "Doğu sorunu" bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarının şoven-milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka bir şey olmadığını, - Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti- demokratik, faşist, baskıcı, şoven- milliyetçi akımların amansız düşmanı olan Partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunun,- Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve gerçekleştirmek mücadelesi ile, işçi sınıfının ve onun öncü örgütü Partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin Parti içinde omuz omuza çalışmaları gerektiğini,- Kürt halkına uygulanan ırkçı-milliyetçi şoven burjuva ideolojisinin, Partililer, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, Partinin ideolojik mücadelesinin ve gelişmesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu,- Partinin Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder" (Alış, 2012: 74-75; Beşikçi, 2013g: 204).

nesnel/reel koşullarda Kürtlerden bahsetmek zaten mümkün olmamıştır. (Bruinessen, 2013: 301-302).

TİP'in içinde sadece sosyalist Kürtler olmamakla birlikte daha sonra muhafazakâr parti kuran ya da muhafazakâr partilerde yer alan çok sayıda Kürt aydını da vardı. Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Mehmet Ali Aslan, Kemal Burkay, Tahsin Ekinci, Musa Anter gibi sosyalist Kürtler olduğu gibi Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Mehmet Emin Bozarslan, Abdülkadir Ceylan gibi TKPD çizgisinde milliyetçi ve sağ görüşe sahip Kürt aydınları da vardır. Öbür yandan, partiye, Kürt öğrencileri de gönül vermişlerdir. Bu gruplar, genel olarak, “Doğulu” olarak bilinmişlerdir (Alış, 2012: 76-77). TİP, 9-12 Kasım 1968 ve 29-31 Ekim 1970 olağan kongrelerinde, Kürtlere ve Kürt sorununun varlığına vurgu yapmış ve Kürtlerin anayasal vatandaşlık haklarının demokratik bir zeminde gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir; fakat, daha sonra, TİP'in Kürtler ve Kürt sorunu konusundaki tavrı, Kürtçülük propagandası olarak değerlendirilerek, partinin kapatılma sebebi olmuş, parti 20 Temmuz 1971'de kapatılmıştır (Şener, 2008: 370).

1.6.5.3. Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi

Solcu ve sosyalist Kürtler, TİP bünyesinde siyasi faaliyetlerini sürdürürken; sağcı, milliyetçi Kürtler 1965'te Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) bünyesinde örgütlenmişlerdir. Parti, Türkiye'den ayrılmaksızın, Kürtlerin taleplerine çözüm aramıştır. Partinin kurucuları Said Elçi, Şerafettin Elçi, Şakir Epözdemir, Derviş Akgül ve Ömer Turhan olmuştur (Tan, 2009: 349-350). TKDP, muhafazakar Kürtler arasında yaygınlık kazanmıştır. Parti; “ağa”, “aşiret reisi”, “mela” gibi geleneksel hayat tarzına sahip kesimlerce desteklenmiştir (Gündoğan, 2012: 112). TKDP, dönemin reel şartlarında yasal bir parti olma imkanı bulamadığından, illegal bir örgüt olarak kurulmuştur. TKDP, ideolojik olarak, milliyetçi bir yaklaşıma sahip olmuş, Irak'taki Barzani hareketini örnek almıştır. Bu bakımdan, ideolojik çizgisi Molla Mustafa Barzani'nin KDP'sine yakın olmuştur. Ancak TKDP, Kürt siyasi hayatında fazla etki oluşturmamıştır. Kurulduktan 8 ay sonra partinin kurucu sekreteri Faik Bucak'ın 1966'da, Sait Elçi'nin de 1971'de öldürülmesi ve geriye kalanların tutuklanması, başarısızlığın zahiri nedenleri olarak ifade edilmiştir

(McDowall, 2004: 540; Güneş, 2013: 112). Geleneksel değerleri benimsemiş, dergi ve gazete çıkarmak, dernek kurmak gibi modern yayın ve örgütlenme faaliyetlerince desteklenmeyen parti, Gündoğan'a göre Kürt siyasi hareketinde geleneği ötekileştirmiş modern kesimler tarafında pasifize edilmiştir (Gündoğan, 2012: 113).

Türkiye'deki Kürt hareketinin Barzani ve Türk solundan özerkleşmesi, 1960'lı yılların sonlarına rastlamıştır. Kürt hareketi, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) olarak bilinen yeni bir oluşumla bunu sağlamıştır. Kürt hareketi, Türk solundan ekseri Kürtlük ekseninde farklılaşırken; Barzani hareketinden farkı Kürt sorununda edinen tavrın radikalliğinde ortaya çıkmıştır. Böylece, Kürt hareketi, iki geleneğin basit bir uzantısı olmaktan çıkmıştır. Yeni resmi formasyonlu Kürt hareketi, "Türkiye halkı" söylemi yerine "Türkiye halkları" gibi yeni söylemler üretmiştir. (Bozarslan, 2008: 856).

1.6.5.4. Devrimci Doğu Kültür Ocakları

1960'lı yılların ortalarından itibaren, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, kitlesel katılımlarla, "Doğu Mitingleri" olarak adlandırılan gösteriler yapılmıştır. Geniş kitlesel katılımlarla gerçekleşen bu mitinglerde, Doğu'nun geri kalmışlığı, komando baskınları, Kürtlerin dilini ve kültürlerini geliştirememesi, Kürtlerdeki iktisadi az gelişmişliğin sebepleri gibi Kürtlerce sorunsallaştırılan toplumsal olgular dile getirilmiştir. Aydınlar, öğrenciler ve halkın belli bir kesimi bu gösterilere destek vermişlerdir. DDKO, bu mitinglerin mobilizasyonunu sağlamak için Kürt sorununa duyarlı TİP'li ve TKDP'li Kürt aydınları tarafından kurulmuştur. Önceden TİP ve TKDP içinde aktif görev yapan çok sayıda aydın ve öğrenci, "Doğu Mitingleri'nin" organizasyonunda görev almıştır (Tan, 2009: 351-353). 1969'da Ankara ve İstanbul'da, 1970'te Diyarbakır'da ve 1971'de Batman'da kurulan DDKO'ların temel amacını ".... Türkiye'nin metropol merkezlerindeki üniversite gençliğini belli bir kültür çalışması içine almak, aralarında maddi dayanışmayı kolaylaştırmak, Türkiye'deki ırkçı-şoven ve faşist şartlanmaları kırmak, HALKLARIN KARDEŞÇE VE EŞİTÇE YAŞAMALARINI, daha mutlu olmaları yolunda mücadele veren devrimci demokrat kuruluşlar yelpazesinde yerini almak" şeklinde ifade etmiştir (Aktaran: Özer, 2009: 576).

DDKO, Kürtlerin yaşadıkları sıkıntıları ifade etmek için kurulmuş ilk legal örgüt olarak önem kazanmıştır (Bruinessen, 2013: 302). DDKO, politik olarak homojen bir yapı olmamış ve farklı politik eğilimlere sahip kesimleri barındırmıştır. Ancak, bu kesimler, Kürtlük ortak paydasında örgütlenmişlerdir (Fırat, 2009: 1202). DDKO'lular, mevcut siyasi iktidarların Kürt sorununa kayıtsız kaldığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü gerek sosyalist düşünce, gerekse diğer politik örgütler için Kemalist ideolojiden farklı politika üretecek nesnel koşullar oluşmamıştır. Bu yüzden DDKO'lular, Kürt kimliği ve Kürt kültürüne vurgu yaparak, Kürtlerin sosyolojik olarak var olduklarını ve belli bir tarihsel geçmişe sahip olduklarını sık sık vurgulamışlardır. Kürtlerin çok eski zamanlardan beri Anadolu'da yaşadıklarına dair Arapça, Farsça ve Batı'dan çevrilmiş çeşitli kaynaklar dayanak gösterilmiş; Mustafa Kemal Atatürk'ün geçmişte Kürtlerle ilgili söylediklerine gönderme yapılmıştır (Güneş, 2013: 128-135). DDKO, yaptığı kültürel faaliyetlerle, Kürt kimliği ve kültürü başta olmak üzere, Kürtlere ait çok sayıda konuyu gündeme getirmiş, Kürt toplumunda ulusal duyguların gelişimini hızlandırmıştır (Beşikçi, 2013: 13). İsmail Beşikçi ve Mehmet Emin Bozarslan gibi düşünürlerin katıldığı seminer, sempozyum panel ve toplantılar düzenlenmiş, buralarda, "doğu sorunu" olarak ifade edilen Kürt sorunu tartışılmıştır (Özer, 2009: 572; Alış, 2012: 82).

Doğu mitingleri, Kürt sorununun yıkıcı gerçekliğini göstermiş ve sorunun bitmesine yönelik çözümlerin ertelenmesini eleştirmiştir. Bu mitingler, beraberinde komandoların firari ya da silah arama gibi sebeplerle köylere yönelik baskınlarını ve halkı sindirmeye yönelik sert uygulamalarını artırarak getirmiştir (Beşikçi, 2013: 13). Güvenlik operasyonlarıyla, çok sayıda gözaltı ve tutuklanma olmuştur. Bu gelişmeler, Kürt sorununu tekrar şiddetlendirmiş ve beraberinde yıllarca sürecektir yargılamaları getirmiştir. Musa Anter, Sait Elçi, Tarık Ziya Ekinci ve İsmail Beşikçi gibi Kürt sorunuyla özdeşleşen isimler, hapsedilmiştir. 12 Mart 1971 Askeri Darbesi ile birlikte TİP, TKDP'li Kürtler ve Kürt sorununa duyarlı ve herhangi örgütle organik bağı olmayan Kürtler tutuklanmıştır. TİP'li, TKDP'li ve DDKO'lu başta olmak üzere tutuklananlar, Diyarbakır'da toplatılmıştır (Tan, 2009: 353). Tutuklananlar, Diyarbakır'da kurulan Sıkı Yönetim Askeri Mahkemesi'nde yargılanmış, "ulusal duyguları zayıflatmak ve yok etmeyi hedefleyen bir

örgütlenmenin faaliyetlerinde yer almak ya da bulunmakla” suçlanmıştır (Güneş, 2013: 133). TİP’le başlayan, “Doğu Mitingleri”, “Doğu Duruşmaları”, DDKO süreci ve sonrasında meydana gelen gelişmeler, Kürtler için yeni bir dönemi getirmiştir. 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle tutuklananlar, toplu halde savunma hazırlamışlardır. Savunmalarında, Cumhuriyet tarihi boyunca sürekli üretilen resmi ideolojiye ve “Kürt yoktur, Kürtçe diye bir dil yoktur ” söylemine karşı çıkmışlardır (Fırat, 2009: 1204; Beşikçi, 2013h: 114). Kürtler için politik olarak örgütlenmek, vaz geçilmez olmuştur. Bu süreçte, Kürt politik söylemi iyice belirginleşmiştir. Yeni politik söylemler üretilmiş, iktidarların resmi söylemlerine ters düşmemek ve yaptırımlarına maruz kalmamak için daha önce kullanılan “Doğulu” ve “Doğu” kavramları, yerini “Kürt” ve “Kürdistan’a” bırakmıştır.

Böylece, Kürtler, “Doğu Mitingleri” ve DDKO gibi modern siyasi enstrümanları kullanarak, kamu otoritesinin asimilasyon politikasına yönelik tepkiler geliştirmişlerdir (Yeğen, 2009: 15). 1970’lerin ortalarında, Türkiye’de, sağ-sol siyasi hareketliliğin yanında, Kürt sorunu da devam etmiştir. Kürt sorununda siyaset mekanizmasını kullanmama, Cumhuriyet hükümetlerinin geleneği haline gelmiştir. 1975’te de aynı paradigma geçerli olmuştur. Siyasi hükümetlerin ve partilerin, şiddet ya da güvenlik dışında alternatif çözüm paketleri pek olmamıştır. Bu durum, devleti yönetenlerin söylemlerinde de görülmüştür. Bülent Ecevit’in 1975’te, Diyarbakır’da, “halklara özgürlük” sloganı karşısında “Türkiye’de halklar yok halk var” cevabı, klasik devlet söyleminin tekrarından başka bir şey olmamıştır. Benzeri söylemler, Türkiye’de çok geliştirilmiştir, fakat bu söylemler, her zaman karşı söylemini doğurmuştur. 1980’lere gelindiğinde, 1930’ların söylemleri yeniden üretilmiş ve Kürt sorunu çözümü, güvenlikçi anlayış dışında düşünülmemiştir (Konda, 2011: 62).

Darbe ve yasalarla, yasaklanan ve şekillendirilmek/sindirilmek istenen Kürt milliyetçiliği, engellenememiştir. Aksine, sert müdahaleler, Kürt milliyetçiliğinin mağdur bir formda gelişmesini hızlandırmıştır. 1971 Askeri Darbesi’yle çok sayıda Kürt, ya sürgün hayatı yaşamış, ya da tutuklanmıştır. DDKO’nun kurucusundan yöneticisine, üyesinden çalışanına kadar çok sayıda kişi tutuklanmıştır. Yargılama ve savunmalar, çok zaman almıştır. Böylece bu gelişmeler, KSH’yi daha da

radikalleştirmiş, siyaset zemininden uzaklaştırarak, yer altına itmiştir. 1974'te çıkartılan af ile darbenin yıkıcı etkisi giderilmek istenmiştir; ancak daha önce TKDP ya da DDKO gibi Kürt siyasi hareketlerinden Kawa, Rızgari ve Özgürlük Yolu gibi yeni toplumsal örgütler ortaya çıkmıştır. Önceki KSH'ye oranla bu örgütlerde, şiddet olgusu daha belirgin olmaya başlamıştır (Konda, 2011: 62).

1974'te koalisyon hükümetinin çıkardığı af ile tutuklanan çok sayıda Kürt serbest kalırken, 12 Mart Askeri müdahalesinde Türkiye'den giden Kürt siyasetçileri de geri gelmiştir. Serbest kalan ve geri gelen Kürt milliyetçileri, kısa süre içinde, çeşitli gruplar kurarak, siyasi eylemlerde bulunmuşlardır. Marksist-Leninist, Maocu gibi sol ideolojiler ekseninde gelişen yeni örgütlerin çoğu, 12 Mart 1971 müdahalesiyle dağıtılan legal ve illegal örgütlerin devamı olmuştur. 1974 affıyla birlikte Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri (DDKD), Rızgari ,Özgürlük Yolu, Kawa ve Apocular gibi Kürt örgütleri kurulmuştur. DDKD, eski DDKO'nun bir devamı olarak şekillenmiştir. DDKD gibi Rızgari örgütü de eski DDKO'larda faaliyet gösteren kişilerce kurulmuştur. Rızgari örgütü ise Marksist-Leninist ideolojiyi benimsemiş ve bağımsız Kürdistan fikrini savunmuştur. Kawa ve Özgürlük Yolu gibi örgütler de diğer Kürt örgütleri gibi eski DDKO'cular tarafından kurulmuş Kürt örgütleri olmuştur. Maocu ve Çin yanlısı politik tutuma sahip Kawa, Türk solunun Kürt sorununa yönelik tutumunu eleştirmiş ve Kürt sorununda silahlı mücadeleyi savunmuştur. Özgürlük Yolu örgütü ise Kawa'nın aksine Kürt mücadelesinde siyasi mücadeleyi onaylamış ve Sosyalist-Marksist ideolojiye sahip olmuştur (Tan, 2009: 355-357).

Apocular, KSH içinde en radikal örgüt olarak ortaya çıkmıştır. İlk başta insan ve maddi kaynaklar bakımında zayıf olan ve Dev Genç'in içinde çıkan Apocular, kısa zamana da, Kürt sorunun etkili modern illegal Kürt örgütü haline gelmiştir. Apocular, 1978/9'da "Partiya Karkerên Kurdistan" (PKK) olarak partileşerek, Kürt sorununun silahlı aktörü olmuştur (Bruinessen, 2013: 308). PKK ve Kawa gibi örgütler, Kürt sorunun çözümünde bağımsız Kürdistan'la olabileceğini ve bunun da halk savaşıyla mümkünüğünü belirtirken; Özgürlük Yolu, Rızgari gibi diğer bazı örgütler de öncelikle demokratik federasyonu çözüm olarak görmüş ve halk

savaşından önce ideolojik bilinçlendirmenin yapılmasının gerekliliğini benimsemişlerdir (Özer, 2009: 584).

1.6.6. 1980-1999 Dönemi ve Kürt sorunu

Her dönemin algısını belirleyen önemli olay ve olgular olmuştur. 1980 sonrası dönemin önemli gelişmeleri, 1980 Asker Darbesi ve bu dönemde ortaya çıkan reaksiyoner Kürt milliyetçiliğini benimseyen PKK'dır. Darbe deneyimi ve yansımaları, PKK'nin genişlemesi ve güçlenmesini sağlayarak, sorunu şiddet sarmalına itmiştir. Özellikle de 1990'larda meydana gelen olayların sonunda, artan binlerce faili belli ve faili meçhul ölümlerle birlikte Kürt sorunu, en kanlı dönemlerinden birine imza atmıştır. Ayrıca bu dönemde meydana gelen yerinden edilmeler, beraberinde çok sayıda sıkıntıyı da getirmiştir. Yerinden, yurdundan ve anılarından kopan insanların kimisi büyük kentlerin banliyölerine yerleşirken, kimisi de çareyi sınır dışında aramıştır.

1.6.6.1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Kürt Sorunu

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, 20. yy'ın son çeyreğinde modern Türkiye'de gelişen en önemli olaylardan biridir. 12 Eylül, Türkiye toplumunda, yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Darbe, hem Kürtler hem de toplumun geri kalanı için etkisi yıllarca sürecektir yeni bir dönemi başlatmıştır. Türkiye'de demokrasi ve insan hakları büyük zarar görmüştür. 12 Eylül, Kürt milliyetçiliği için, şiddete dayanan bir toplumsallaştırma aracı haline gelmiştir. Kısa sürede, başta Kürt aydınları olmak üzere, çok sayıda kişi tutuklanmış ve işkenceye maruz kalmıştır. İşkence sırasındaki uygulamalara dayanamayıp hayatını kaybedenler olmuştur. Bazı militanlar, uygulamaları protesto etmek için zindanlarda kendilerini yakmıştır. Kemalizm bir kez daha egemen kurtarıcı ideoloji haline getirilerek, Türkiye'de yaşayan herkese dayatılmıştır. Kürt kimliği ve bu kimliğini oluşturan başta dil olmak üzere tüm semboller yasaklanmıştır (Bozarslan, 2008: 860-61). 12 Eylül döneminde taraflara uygulanan şiddet, bireylerde travmaya ve radikal milliyetçiliğe neden olmuştur. Yaşanılan süreç, kimi örgütleri yeraltına çekerken; Suriye'ye kaçan PKK'nin kurucuları için de silahlı yöntemin meşruluğuna dair inancı sağlamlaştırmıştır. İşkenceye maruz kalan çok sayıda kişi için silahlı çatışma, alternatifsiz olmuştur.

PKK’li abilerine yapılanları duyanlar için PKK’li olmak, bir hayal haline gelmiştir. Bu ortamda PKK, militan bulmakta zorlanmamış, çok sayıda Kürt için “gerilla” olmak, gaye-i hayal olmuştur (Bozarslan, 2008: 861).

1980 ve sonrasında meydana gelen gelişmeler, tarihsel sürece sahip Kürt sorununu yeni bir mecraya taşımıştır. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, kısa zamanda, kapsamlı bir mühendislik projesine dönüşmüştür. Bu dönemde, Kürt sorununun yarattığı gerilimler ve Kürt milliyetçiliği yayılırken, dönemin militarist karar vericileri de Kürt sorununun, “Türk-İslam Sentezi” ekseninde geliştirilen Türk milliyetçiliğin yaygınlaştırılmasıyla çözülebileceği anlayışında karar kılmışlardır. Bu kapsamda, başta eğitim ve anayasa olmak üzere, çeşitli alanlarda güçlü bir Türklük düşüncesi üretimine gidilmiştir. Uygulanan mühendislik projesi kapsamında, yapılan anayasada, Türk kimliğinin tanımı geliştirilmiştir. Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk olarak tanımlanmış, diğer kimlikleri dışlamayan kapsayıcı bir kimlik tanımı tekrar yapılmamıştır (Konda, 2011: 64-65).

1983’te Kürtçe toplumsal alanda yasaklanmış ve 1985’te köy koruculuğu sistemi getirilmiştir. 1987’de OHAL ilan edilmiş ve gerçekleşen süreç, Kürt sorununu iyice siyasetin dışına taşımıştır. Bu gelişmelerle beraber ortaya çıkan aktörlerin ürettiği şiddet ortamı, çok sayıda kişiyi doğdukları yerleri terk etmeye zorlamıştır. Meydana gelen göçlerle birlikte, önemli sayıda Kürt nüfusu, büyük merkezlere yerleşmiş, oralarda tutunmaya çalışmıştır. Göçürülen bu yeni kent yoksulları, tutundukları coğrafyanın uzağında, ötekileştirme ve yalnızlık gibi evrensel toplumsal gerçekliklerle tanışmıştır. Yersiz, yurtsuz ve soğuk bu gerçekliklerde, göçle yerlerinden edinen Kürt kesimlerinde, güçlü bir reaksiyoner milliyetçilik algısı oluşmaya başlamıştır (Kökce, 2011: 143-144).

1.6.6.2. Kürt Sorunun Çocuğu: Partiye Karkerên Kürdistan (PKK)

Partiya Karkerên Kürdistan (PKK), Öcalan liderliğinde, 27 Mayıs 1978 tarihinde Diyarbakır’ın Lice ilçesine bağlı Fis köyünde kurulmuştur. Örgüt, Marksist-Leninist anlayış ile bağımsız Kürdistan ulus devletini kurmayı hedeflemiştir. Kürtlerin vatani olan Kürdistan’nın sömürgeleştğini ifade eden PKK’ye göre, Türkiye sömürgeci bir devlet, örgütün eylemleri ise sömürgeciliğe

karşı yapılan haklı mücadelelerdir (Tan, 2009: 367). PKK'nin kurucuları arasında, Kemal Pir gibi Marksist-Leninist projeye gönül vermiş Türk militanları da vardı. Türk militanların, PKK'nin içinde olmasının temel sebebi ise hareketin Marksist-Leninist ideolojisiyle ifade edilmiştir (Akyol, 2014: 135).

1978'de kurulan PKK'nin 1980 Darbesi'nden kurtulan kurucuları, Suriye ve Lübnan'a kaçmışlardır. Suriye ve Lübnan gibi komşu ülkelerde kamplar kurarak, militarist yöntemlerini ve eğitimlerini geliştiren PKK, bu kamplarda edindiği askeri yetenek ve çevre ülkelerden aldığı lojistik destekle, 1984'te Eruh ve Şemdinli bölgesinde şiddette dayalı stratejisini yürürlüğe koymuş ve Kürt sorununda yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemde, silahlı yöntemler, alternatifsiz olarak öne çıkmıştır (Ergil, 2009: 332). Modern söylemlerle ideolojisini geliştiren PKK, "Kürdistan'ı" dört ulus devlet arasında parçalanmış bir sömürge bölgesi olarak göstermiştir. Ulusal kurtuluşu, Kürtlerin temel amacı olarak öne çıkaran PKK, Kürt sorununu, "Kürdistan'nın dört parçasının özgür ve birlikte olması sorunu" olarak tanımlamıştır (Bozarslan, 2008: 859).

Sol kökenli örgüt PKK, diğer Kürt örgütlerinden sosyo-politik ve sosyo-kültürel olarak farklı olmuştur. Osmanlı'nın son zamanlarında ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ortaya çıkan Kürt örgütlerine oranla PKK, modern ideolojiye dayanan farklı bir yapıya dayanmıştır. Önceki KSH, belirli bölgesel ve aşiret kültürüne dayanan geleneksel Kürt aristokrasinin faaliyetlerine dayanırken, hiyerarşiye ve belirlenmiş bir emir komuta zincirine dayanan PKK, Kürtlerin eğitilmiş ve eğitimsiz alt kesimlerine dayanmıştır (Laçiner, 2009: 608). Önceki Kürt örgütlerine göre farklı ideolojik ve sınıfsal yapıya dayanan PKK'nin ilk eylemleri, belirli aşiret düzenine ve ilişkilerine sahip toprak ağalarına ve feodal sınıf kültürüne yönelik olmuştur (Fuller ve Barkey, 2011: 46). PKK'nin önceki Kürt örgütlerden diğer bir farkı ise Marksist-Leninist ideolojisinin yanı sıra komünizmin bir diğer versiyonu olan ve "devleti silah yoluyla yıkmayı hedefleyen klasik Marksizm-Leninizm'e "gerilla savaşı", "etnik milliyetçiliği" ve "köylü devrimi" ekleyen Maoculuğu da benimsemiş olmasıdır (Akyol, 2014: 135).

Kürt toplumunun geleneksel aşiret yapısı, modern PKK örgütünün ideolojisine ve politikasına engel teşkil ettiğinden, PKK'nin ilk eylemleri, Kürt toplumdaki

geleneksel yapıyı erozyona uğratmaya yönelik olmuştur. Geleneksel hayatı sürdürmek isteyen Kürt aşiretleri ile PKK arasında yoğun çatışmalar olmuştur. PKK kendisi gibi düşünmeyen ve kendisine engel olarak gören farklı toplumsal yapıları pasifize ettikten, sonra devletle çatışmaya girmiştir. Böylece, PKK, Kürt modernleşmesinin de aktörü haline gelmiştir. PKK, Kürt toplumunda feodalizmin tasfiyesi, dini taassubun azalması, kadınların toplumsal alanda aktif olmasında ve Kürtlerde ulusal bilincin gelişmesi gibim modern toplumsal olguların ortaya çıkmasında aktör güç olmuştur (Kökce, 2011: 146).

PKK, Kürtlerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu ve modern bir diskurla hareket eden örgüttür. Modern parametrelerden beslenen PKK, Kürt toplumunda seküler bir anlayışı geliştirmeye çalışmış; Kürtlerin şehirleşmesini ve modernleşmesini de hızlandırmıştır. Geleneksel hayatı ötekileştirerek Kürtlerde, toplumsal alanda, radikal kopuşları beraberinde getirmiştir (Tan, 2009: 379). 1980'lerin ortalarına gelindiğinde, Kürt sorunu tarihsel seyrinde süreklilik sağlamış ve sorunun çözümüne dair başvuru yöntemler, meseleyi yeni bir mecraaya taşımıştır. Kürt sorunu, kitlesel şiddetini doğurmuş, sorun sadece Kürtlerle devlet arasında olmamış, geleneksel aşiret ilişkilerine dayanan Kürt feodal kesimlerini de kapsayan bir meseleye dönüşmüştür. Ayrıca bu dönemde PKK, eylemlerini sadece kamu otoritesinin meşru güvenlik görevlerine yöneltmemiş, aynı zamanda devletle yakın ilişkileri olan Kürt ileri gelenleri, imamlar ve öğretmenler gibi aktörler ve kurumlar PKK eylemlerinin hedefi haline gelmiştir (Konda, 2011: 67).

PKK, Kürt sorununun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Uzun tarihsel ve sosyolojik arka plana sahip olan Kürt sorunun yarattığı şiddet ortamı, Kürt sorunun tarihiyle orantılı olarak yakıcı olmuştur. Tüm siyasi kanallar kapanmış, Kürt sorununun ürettiği PKK örgütü, tüm alternatifleri kapatacak kadar belirgin hale gelmiştir. Kürt sorunun yıllarca çözülmeşişinin yarattığı gerginlik ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin getirdiği baskı ve sindirme ortamı, PKK'nın belirgin hale gelmesini hızlandırmıştır. Kürt sorununa siyasetçe bakmama ve PKK'nın kendisine alternatif olabilecek Kürt siyasetleri etkisizleştirme, PKK'yi Kürt sorununda temel aktif aktör haline getirmiştir.

Devlete karşı gerilla savaşı tekniğini benimseyen örgüt ile devlet arasındaki çatışmalarda her iki tarafta meydana gelen ölümlerle ilgili kesin ve güvenilir bilgiler bulunmamaktadır. Bu durumun en temel sebebi ise psikolojik üstünlüğünü sürdürmek isteyen tarafların kayıplarının gerçek sayılarını açıklamaması ve siyasi sebeplerdir. Ancak çeşitli kaynaklara dayanarak bazı veriler sunulabilir: Tezçür (2014: 155), 1992'ye kadar yaklaşık olarak 5200 kişinin çeşitli şekillerde hayatını kaybettiğini ifade etmiştir. 1 Kasım 1995 yılında çıkan İnsan Hakları İnceleme Raporu'nda 1984-1995 arasında geçen 11 yılda taraflar arasında çıkan çatışmalarda 19.000'den fazla insanın hayatını kaybettiği belirtilmiştir (Hrw.org, 1995).

Kemal Kirişçi ve Windrow (2011: 146), 1984-1995 döneminde devlet ile PKK arasında çıkan çatışmalarda 5.014'u sivil, 11.546'sı örgüt mensubu ve 3.621'i güvenlik güçleri olmak üzere yaklaşık olarak 20.181 insanın öldüğünü dile getirmişlerdir. McDowall (2004: 585), 1996'ya kadar 20.000, 1999'da ise meydana gelen çatışmalarda, 35.000'den fazla insanın hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Benzer bir açıklamayı 1999'da, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel yapmıştır. Demirel, 25.139 PKK mensubu, 5.882 güvenlik görevlisi ve 5.424 sivil olmak üzere, 1984'ten beri devam eden 15 yıllık çatışmalarda, toplam 35.445 kişinin hayatının kaybettiği açıklamıştır (State.gov, 2000).

Hasan Cemal ise OHAL döneminin verilerini vermiştir. Cemal'in (2011: 520), aktardığı, Diyarbakır Olağanüstü Hal Valiliği verilerine göre, 19 Temmuz 1987 ile 31 Mayıs 2001 tarihleri arasında, bu dönem genel olarak OHAL dönemi olarak bilinir, yaşanan çatışmalarda, 23.473 örgüt mensubu, 5.040 güvenlik görevlisi ve 4.444 sivil vatandaş Kürt sorununun doğurduğu şiddet ortamında hayatını kaybetmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 1984-22 Haziran 2010 yılları arasında 6.654 güvenlik görevlisi ve 5.687 sivil; 1984- Mart 2009 yılları arasında toplam 29.639 PKK mensubu çatışmalarda hayatını kaybetmiştir (Milliyet, 2010).

1.6.6.3. 1990-2000 Döneminde Kürt sorunu

Irak'ın Kuveyt'i işgalı, 1990 Körfez Krizi, Sovyet Rusya'nın dağılması, Soğuk Savaş Dönemi'nin bitmesi ve ABD liderliğinde yeni Ortadoğu politikası 1990'ların

paradigmasını belirlemiş gelişmelerdir. Bu gelişmeler, Ortadoğu’da, Kürtleri önemli bir aktör haline getirdiği gibi ülkelerin, Kürt sorununa dair geleneksel algılarını ve mücadele yöntemlerini de belirlemiştir. Irak’ta Kürtler, özerk bir devlet yapılanmasını oluştururken, Türkiye’nin liberal teori ve AB eksenli demokratikleşme çabası hakim Kürt algısını belirlemiştir. 1984’ten beri “terör” sorunu olarak tanımlanan Kürt sorunu, bu dönemde, liberal politikalarla birlikte, kısmen de olsa, demokrasi ve insan hakları ekseninde ifade edilmeye, Türkiye’de, demokrasi sorununa dönüşmeye başlamıştır (Kıymaz, 2010: 1). 1990’larda, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın liberal politikaları benimsemesi ve öncesinde, 1989’da, kişisel olarak kendisinin de Kürt olduğunu açıklaması, hakim Kürt algısındaki değişimi hızlandırmış, Kürt gerçeğinin dile getirilmesindeki psikolojik engelleri yumuşatmıştır. Cumhurbaşkanı Özal, Kürtçe radyo ve TV yayının yapılmasını, okullarda Kürtçenin öğretilmesini savunarak, devletin Kürt kimliğine yönelik geleneksel retçi anlayışına karşı çıkan ilk liderlerden biri olarak değerlendirilebilir. Bunlarla birlikte, Cumhurbaşkanı Özal’ın Irak’taki Kürtlerle, devlet nezdinde, görüşmeler yapması ve onları desteklemeleri, Türkiye’nin Kürt paradigmasında önemli dönüşümlere ön ayak olmuştur (Kirişçi ve Windrow, 2011: 137).

Bu dönemde, sorunun demokratik yollarla tartışılmasını sağlayan yasal Kürt siyasi partileri kurulmuştur. Kurulan bu partiler, devletin birliğini aşındırmaya yönelik beyanlarda bulundukları iddiasıyla, Anayasa Mahkemesi tarafından, kısa aralıklarla, kapatılmış olmasına rağmen, Kürt sorununun siyasal alanda tartışılmasını sağlamışlardır. KSH’nin kurduğu Halkın Emek Partisi (HEP), Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZEP), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP), Demokrasi Partisi (DEP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) ve Demokratik Halk Partisi (DEHAP) gibi Kürt sorunu hakkında ajandası olan yasal partiler, Kürtlerin taleplerini dile getirmeye başlamışlardır. Yasallaşan KSH, yeni mücadele pratiklerini geliştirmiş, diğer merkez partileri tercih eden Kürtlerin belli bir kesimi, Kürt siyasi partilerini tercih etmeye başlamıştır. Yasal Kürt siyasi partileri, zamanla Kürt oylarının önemli kısmını alarak, Kürt hareketinin gelişmesinde aktör haline gelmişlerdir (Özhan ve Ete, 2008: 8). Ancak, 1990-2000 döneminde, Kürt siyasi partilerinin parti programları, önerileri ve eylemleri “ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğüne” karşı olarak görülmüştür. Bu

gerekçelerle, Kürt siyasi partileri, Türkiye’de siyasal çevreler ve siyasal karar vericiler başta olmak üzere, çeşitli kesimler tarafından hoşgörü ile karşılanmamışlardır. Legal Kürt siyasi partileri, Türkiye’de siyasal hareketliliğin, insan haklarının ve demokrasinin gelişmesinde önemli aktör olmasına rağmen, çeşitli gerekçelerle, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmışlardır.

1990’lı yıllarda, Kürt sorununda, siyasetin çözüm olabileceğine dair çeşitli tartışmalar yapılmasına rağmen, “güvenlikçi yaklaşım”, sorunla mücadelede, adete paradoksal bir şekilde, tek seçenek olarak öne çıkarılmıştır. Kürt sorunu ile mücadele, bu paradigmaya teslim edilmiştir. Bu dönem, çok sert tedbirle birlikte, paramiliter örgütlerin de devrede olduğu yıllar olarak bilinmektedir. 1990’lardaki bu yöntem, Kürt sorununu iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir (Yayman, 2011: 13, Kardaş, 2008). 1990-2000 döneminde, Kürt sorunun sebep olduğu çok kanlı şiddet olayları yaşanmıştır. Çok sayıda kamu görevlisi, PKK mensubu ve çatışan taraflar arasında kalan sivil halk ölmüştür. Bunlarla birlikte, failleri ortaya konulmamış ve bundan dolayı da “faili meçhul” ölüm olayları olarak bilinen binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Binlerce köy, güvenlik gerekçesiyle boşaltılmış, yerlerinden edilen sivil nüfus, büyük kentlere göç etmiştir. Bu dönemde, PKK’nin ideolojisinde ve amaçlarında çeşitli dönüşümler olmuştur. Örgüt amaç, araç ve ideoloji boyutlarında çeşitli dönüşümleri yaşamıştır. İlk başlarda “sömürgeci Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı bağımsız Kürdistan’ı kurmak” iddiasıyla ortaya çıkan PKK, zamanla bu anlayışını terk etmiştir.

1980’lerin sonunda Soğuk Savaş Dönemi’nin bitmesi ve küreselleşmenin hız kazanması dünyada kimlik politikalarının yayılmasını da beraberinde getirmiştir. Kürt sorunu, küresel bazda gerçekleşen bu politikalardan etkilenecek, dönüşmeye başlamıştır (Koyuncu, 2014: 211). 1990’larda, örgüt, toprak talebinden vaz geçerek, üniter yapı içinde, demokratik cumhuriyet fikrini öne çıkartmıştır. Taleplerini, demokratik cumhuriyette yerinden yönetim ve çokkültürlülük olarak değiştirmiştir. Radikallikten ılımlılığa doğru gerçekleşen bu dönüşüm, PKK’nin, Marksist Leninist ideolojisiyle Kürt toplumunun geleneksel değerlerine karşı olan duruşunu değiştirdiği belirtilebilir.

Bu dönemde, devlet-PKK çatışmasına, JİTEM, Hizbullah gibi paramiliter grupların da müdahil olduğu belirtilmektedir. Hizbullah üyeleri, daha sonra, devletin 1990’larda PKK ile mücadelede kendilerine yardım ettiğini, 2000’lerde çatışmaya katılmadıkları içinde tutuklandıklarını belirtmişlerdir (Akkoç, 2011). Abdullah Öcalan savunmasında “keşke 1973’te bugünkü bilinç düzeyinde olsaydım. O zaman bu yol (şiddet) izlenmezdi... Hakikatten, en büyük acıyı bu millet çekti. Savaşın bir temeli, bir dayanağı yoktur... Barış içinde (birlikte) yaşam demokratik cumhuriyette aranabilir” ifadesiyle bu dönüşümü dile getirmiştir (Aktaran Ergil, 2009: 339). Öcalan, mahkemede, ayrı devlet söylemine karşı çıkmış ve tarihsel süreçteki Türk-Kürt birlikteliğine de vurgu yapmıştır. Selçuklu ve Osmanlı deneyimlerini örnek gösteren Öcalan, Türk-Kürt birlikteliğinin, demokratik cumhuriyetle mümkün olabileceğini söylemiştir (Tan, 2009: 368). Geline nokta, örgüt, silahlı eylemin artık miadını doldurduğunu, zorlanarak da olsa, kabul etmektedir. PKK, ayrılıkçı, milliyetçi söylemi terk etmiş, üniter yapı içerisinde, “demokratik özerklik” anlayışını geliştirmiştir.

1.7. AK Parti ve Kürtler

AK Parti, 21. yy’ın ilk zamanlarında, Türkiye Cumhuriyeti’nin iç ve dış politikasını belirlemiş önemli bir siyasal iktidar ve aktördür. Parti, Cumhuriyet tarihi boyunca ötekileştirilmiş İslamcılık siyasal akımının bazı aktörlerinin, söylem değiştirmesiyle, Türkiye’de siyasal iktidar olma hâli olarak formüle edilebilir. Partinin içinde, farklı siyasi gelenekten gelenler olmakla birlikte, partinin kurucuları, ağırlıklı olarak, Milli Görüş (MG) hareketinde yıllarca siyaset yapan kişilerdir. Her ne kadar ilk dönemlerde, partinin liderleri, kendi arkaik söylemlerini sahiplenmemesine rağmen, son dönemlerde, partinin, MG çizgisine yaklaştığı ifade edilebilir. Son zamanlarda, AK Parti kadroları, önemli oranda, MG geleneğinden gelen kişilerden oluşmuştur. AK Parti, beraberinde çok sayıda tartışmayı getirmiş ve yıllarca çözilemeyen problemlere talip olma imajını vermiştir. Bu tartışmalardan biri, Osmanlı’nın son dönemlerindeki gelişmelere dayandırılan Kürt sorununa dair partinin geliştirdiği politikalarıdır. Kürt sorunu tartışmalarında, AK Parti, diğer partilerden farklı bir irade ortaya koymayı hedeflediği belirtilebilir. Partinin Kürt

Açılımı ile başlayan ve Çözüm Süreci ile gelişen politikaları, bu minvalde değerlendirilebilir.

1.7.1. AK Partililerin Siyasi Geleneği: Milli Görüş Hareketi

MG hareketi, çok partili dönemde, İslamcılığın Türkiye deneyiminde kazandığı yeni formlarından biridir. İslamcılık, diğer birçok ideoloji gibi, Tek Parti Dönemi'nde siyasal alana çıkma şansı bulamamış ve devlet söyleminde Osmanlı kültürü ile birlikte ötekileştirilmiştir (Bulaç, 2005: 48). Türkiye'de İslâmcılığın ötekileştirilmesinin ve sıkı takibe alınmasının temel sebebi, Cumhuriyetin dayandığı pozitif devlet felsefesi olmuştur. Din, bu felsefede, muhtemel bir karşı devrimin kaynağı olarak kodlanmıştır (Kurtoglu, 2005: 211). 1950'lere kadar, her türlü İslâmi eylem ve fikir yoğun bir takibe tutulduğundan, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, belirgin bir İslâmi eylemden bahsedilemez. Türkiye'de, çok partili hayata geçişle birlikte, ortaya çıkan sınırlı özgürlük ortamında, İslamcılık akımı da gelişmeye başlamıştır. 1970'li yılların sonlarına gelindiğinde, MG hareketi ile birlikte İslamcılık, siyasi bir eğilim olarak, siyasal alana sirayet etmiştir (Çiğdem, 2005: 28).

Cumhuriyet'in egemen pozitivist aklı tarafından ötekileştirilen MG hareketi, modernizasyon projesine karşı olmamış; ama vesayetçi modernleşme yöntemine çeşitli eleştiriler getiren bir anlayışa da sahip olmuştur. Osmanlı modernleşmesine yakın bir anlayışa sahip olan MG hareketi, kültürün korunarak, kurumsal ve teknik alanda çeşitli yeniliklerin yapılması gerektiğini savunmuştur. MG hareketi, İslam eksenli, İslam'ın sınırladığı bir modernlik anlayışını savunmuş, Kemalist anlayışının katı laik politikaları başta olmak üzere, yürüklükteki çeşitli iktisadi ve kültürel politikalarını onaylamamıştır. Başta Erbakan olmak üzere, MG hareketinin modernleşme anlayışı, iktisadi olarak ağır ve milli sanayiye geçişi ve sağlık gibi önemli kurumlarda çağdaşlaşmayı içermiştir (Yavuz, 2011: 69). Tek Parti Dönemi'nde, sessizlik halini yaşayan İslamcılık, MG ile tekrar siyasi hayata dahil olmuştur. Milli Nizam, Milli Selamet, Refah, Fazilet ve Saadet Partisi MG hareketinin önemli partileri olmuştur (Çakır, 2005: 544).

Türkiye'de İslami kimliği siyasete taşıyan ve uzun süre baskı altına alınmış MG'nin fikri temelleri, 1960'lı yıllarda, AP içinde görev yapan Kahramanmaraş

senatörü A. Tevfik Paksu, Adana Milletvekili Hasan Aksay ve Rize Milletvekili Arif Hikmet Güner'in çalışmaları ile şekillenmiştir. MG, 26 Ocak 1970'de Necmettin Erbakan önderliğinde, Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuş ve Türkiye siyasetine girmiştir. Böylece, MNP, MG'nin Türkiye siyasetinde İslâmi referanslarsa sahip ilk politik organizasyonu olmuştur. Diğer siyasal hareketleri, “gayri milli”, “taklitçi” gibi kodlarla ötekileştiren MNP'nin lideri Erbakan, sahiplendiği “milli” sıfatıyla, “dinsel/ümmetçi” anlayışın ifadesi olduğunu açıklamıştır (Çakır, 2005: 544-545).

MNP, Anadolu'da, ticaret ve sanayi ile uğraşan meslek erbapları ile Cumhuriyetin laik eğitim veren kurumlarında eğitim almış taşra kökenli dindarların oluşturduğu, İslâmi referanslarsa sahip MG hareketidir. Nakşibendi tarikatının Türkiye'deki İskender Paşa kolu başta olmak üzere, çok sayıda tarikat ve cemaat, MNP'nin kurulmasını teşvik etmiştir. Anadolu'ya yayılmış Nurculuğun önemli bir kesimi de MNP'ye destek vermiştir (Çakır, 1994: 21). MNP lideri Erbakan, “milliyetçi ve mukaddesatçı bir Türkiye yaratmak” sloganıyla yeni bir düzen ve medeniyet tasavvurunu vurgulamıştır. Ekonomik ve sosyal hayattaki problemlerin sebebini modernizasyonun doğurduğu sonuçlarda arayan MNP, çözümü modern dünyanın dışında, İslâm kültüründe aramıştır (Sarıbay, 2005: 577). MNP, Kuruluş Beyannamesi'nde, Selçuklu-Osmanlı deneyimindeki başarıları öne çıkararak, yeniden örnek bir üstün medeniyeti geliştireceğini belirtmiştir:

“Bugün; bundan bin sene önce şahlanıp haçlı ordularını göğsünde söndüren, beş yüz sene önce gemileri karadan yürüten, dört yüz sene önce Viyana kapılarını zorlayan, yarım asır önce Çanakkale ve İstiklal Harbimizin şaheserlerini meydana getiren Milli ruh yeniden şahlanıyor, coşuyor ve Milli Nizam Partisi'ni kuruyor” (Aktaran: Çakır, 2005: 546).

Türkiye'nin mevcut modernleşme sürecini ve yöntemini kritize eden MG partisi, MNP'nin, Osmanlıvari, teknoloji ve bilim ağırlıklı alternatif modernleşme çabalarına rağmen, mevcut yasalar çerçevesinde, politikaları, laiklik karşıtı olarak değerlendirilmiş, Cumhuriyet'in kutsallarına tehdit olarak algılanmış ve kısa sürede, 20 Mayıs 1971'de, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

Partinin kapatılmasından sonra, Necmettin Erbakan, İsviçre'ye gitmiştir. Ancak, MNP'nin kapatılmasından kısa bir süre sonra, 11 Ekim 1972'de, Süleyman

Arif Emre genel başkanlığında, Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuş ve MG, MSP ile yoluna devam etmiştir.²⁴ MSP'nin 19 kurucusu içinde, MNP'nin kurucularının olmamasına rağmen; MNP'nin tecrübesine sahip olan MSP, kısa sürede, Türkiye'de çok sayıda il ve ilçede örgütlenmiştir. 14 Ekim 1973'te yapılan seçimde, önemli başarı elde eden MSP, 20 Ekim 1973'te, Necmettin Erbakan'ın genel başkanlığında siyasi varlığını sürdürmüştür. 1973'te yapılan genel seçimde, MSP, TBMM'de, 48 milletvekiliyle, hatırı sayılır partilerden biri haline gelmiştir (Poyraz, 2010: 315-316). 26 Ocak 1974'te, CHP ile koalisyon hükümetini kuran MSP, 31 Mart 1975'te Süleyman Demirel önderliğinde kurulan I. Milliyetçi Cephe ve 21 Temmuz 1977'de II. Milliyetçi Cephe ile kurulan koalisyon hükümetleriyle, iktidara tekrar tekrar ortak olmuştur (Poyraz, 2010: 316). MSP, partinin yeniden kapatılmaması, iktidar paylaşımının sağladığı nimetlerden yararlanmak ve parti programında belirttiği amaçları gerçekleştirmek için koalisyon fikrini desteklediği belirtilmektedir (Çakır, 2012: 232).

İktidar yıllarında, MSP, “önce ahlak ve maneviyat” sloganıyla İslâmcı, “ağır sanayi hamlesi” ile ulusal kalkınmacı bir anlayışı benimsemiştir (Çakır, 2005: 547). Ancak, 1980'de yapılan askeri darbeyle, diğer çok sayıdaki parti gibi, MSP de kapatılmıştır. MG, bir kez daha, Kemalist modernleşme projesi için tehdit olarak algılanmıştır. Konya'da, daha önce, düzenlediği Kudüs Mitingi gerekçe gösterilerek, MSP, 1981'de Milli Güvenlik Konseyi tarafında kapatılmıştır. Laiklik karşıtı faaliyetlerinden dolayı partinin genel başkanı Necmettin Erbakan ve diğer yöneticilerine 10 yıl siyaset yasağı getirilmiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 32).

İki partisi kapatılan ve ileri gelenlerine getirilen siyaset yasağına rağmen, MG, 19 Temmuz 1983'te, 33 kişiyle, Ali Türkmen başkanlığında, Refah Partisi'ni (RP) kurmuştur (Çakır, 1994: 24). RP, Ağırlı avukat Ahmet Tekdal genel başkanlığında,

²⁴ Süleyman Arif Emre, MNP'nin kapatılmasından sonra, kurulan MSP'nin lideri olmuştur. İlk zamanlarda Erbakan'ın genel başkan olmayışının sebebini, Süleyman Arif Emre, anılarında, ifade etmektedir: “Ha sahi başkanlık yapabilecek Necmettin Erbakan Bey vardı. Onu unutmuş mu idik? Tabii ki unutmamıştık, ama kabul edemezdik. Bir kere biz yeni parti idik. Laikliğe aykırı olduğu için kapatılan bir partinin elemanları ile ne işimiz vardı? Saniyen 12 Mart döneminde rejimin binasını inşa için dökülen beton henüz donmamıştı. Erbakan Bey'in ağırlığını götüremezdik. Cenab-ı Hak bile herkese ancak taşıyabileceği kadar yük yüklemiyor mu? Biz de Allah'ın sünnetine uymak zorundaydık. Rejim istikrara kavuşmadan, sistem iyice kemikleşmeden onun taşıyamayacağı kadar yük vuramazdık” (Aktaran: Çalmuk, 2001: 12).

kısa sürede örgütlenerek, siyasi faaliyetlerine başlamış, fakat siyasal süreç, MG için kolay olmamıştır. Seçimde, 3 partiden fazlasını istemeyen Milli Güvenlik Kurulu (MGK), RP'nin 1983 seçimlerine katılmasına izin vermemiştir. Böylece, MG, 12 Eylül Askeri Darbesi'nden sonra, uzun süre, iktidara gelememiştir. Ancak RP, 1984'teki mahalli seçimlerde oyların yüzde 4.4'ünü almış ve Şanlıurfa, Van gibi Kürt illerinde belediye başkanlığını kazanmıştır (Poyraz, 2010: 315-317; Çakır, 1994: 24). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra siyaset yap(a)mama cezası alan Erbakan, 1987 yılında, yasağın kaldırılmasıyla, tekrar partinin başına geçmiştir. Erbakan, MG çizgisinin tartışmasız liderlerinden olmuştur. Siyasi yasaklar kaldırıldıktan sonra, Necmettin Erbakan'ın kısa sürede partinin başına getirilmesi, MG geleneğinde, Erbakan liderliğinde somutlaşan yönetim alternatifsizliğini gösterebilir (Çakır, 2012: 238).

RP, 1987 milletvekili seçimlerinde oyların yüzde 7.2'sini almış, ancak yüzde on barajını geçemediğinden, parlamentoya temsilci gönderememiştir. RP, 1989 yerel seçimlerindeyse oylarını yüzde 9.8'e çıkarmayı başarmıştır. Parti, 1991 genel seçimlerinde, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile ittifak yapmış ve yıllar sonra, TBMM'ye, 62 milletvekili göndermiştir. Ancak, daha sonra, kurulan ittifak bozulmuş, MÇP ve IDP partilerinden 22 milletvekilinin ayrılmasıyla, RP parlamentoda, 40 milletvekiliyle siyasete devam etmiştir. Siyasal süreçte ilerleyişini sürdüren RP, 1994 yerel seçimlerinde, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere, büyük illerde önemli başarılar elde etmiştir. Oyunu yüzde 19.1'e çıkartan parti, Türkiye'nin 29 il merkezinde belediye başkanlığını kazanmıştır. Bu başarı, laik kesimde de şaşkınlığa sebep olmuştur. Diğer partilerin krizlerini iyi değerlendiren parti, disiplinli çalışmayla seçimlerde önemli başarı elde etmiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 32). Devam eden bu başarı, beraberinde ilkleri getirmiştir: RP, Ortadoğu'da seçimle iktidara gelen ilk İslamcı parti unvanını kazanmıştır (Fuller ve Barkey, 2011: 151).

MG, 1990'larda, siyaset yapma yöntemini değiştirmeye başlamış ve MSP dönemindeki tebliğe dayanan siyaset anlayışını değiştirmiştir. Partide, propaganda önemli bir siyaset üretme yöntemi haline gelmiştir. Eski AK Parti lideri ve 12. Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan'ın da sık sık ifade ettiği "Yaradılanı severiz

Yaradan'dan ötürü" söylemiyle, Erbakan, daha geniş kitlelere açılmıştır. "İki tip insan vardır: Refahlı olanlar ve refahlı olmayı bekleyenler", "Kötü Müslüman" yok, "Kötü yönetici" var sloganlarıyla daha rasyonel politikalar üretilmiştir (Çakır, 2005: 549). 1994 genel seçiminde RP, tarihinin en önemli başarısını elde etmiştir. Yapılan seçimlerde, oyların yüzde 21.4'ünü alan RP, parlamentoya 158 milletvekili göndermiştir. Ancak, bu başarısına rağmen, parti tek başına hükümet kurma yeter sayısını oluşturamadığı gibi RP ile kurulabilecek koalisyon hükümetine diğer partiler, ilk başlarda, yanaşmamıştır (Poyraz, 2010: 318). Tüm engellere rağmen, 1996 yılında, RP, merkez sağ partisi olan Doğru Yol Partisi (DYP) ile Erbakan başbakanlığında koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak, kurulan koalisyon hükümeti on bir ay sürmüştür. 1997'de, laik STK'ların, üniversitelerin ve basının desteğiyle 28 Şubat Süreci olarak adlandırılan postmodern darbesi ile hükümet düşürülmüştür. MGK'nın hükümete alenen verdiği ultimatoma, beraberinde hükümetin kapatmasını getirmiş, MG, bir kez daha anti laik ve gerici olarak kodlanarak, sistem dışına çıkarılmıştır (Özbudun ve Hale, 2010: 32-33).

RP'nin kapatılmasında, partinin modernleşme yöntemine yönelttiği eleştirileri önemli olmuştur. Partinin modern zihniyetin önemli bir ideolojisi olan neoliberal teoriye ve Batı kültürü ile çatışma halinde olması, partinin anti modernist, Batı ve mevcut sistem karşıtı olarak algılanmasına sebep olmuştur (Koyuncu, 2014: 55). Cumhuriyet döneminde, siyasal İslamcılığın lideri olan Erbakan'ın sırasıyla kurduğu üç parti de irtica ve bölücülük gibi sebepler gerekçe gösterilerek kapatılmıştır (Çalmuk, 2001: 7). Partisi kapatılan Erbakan ve yakın çevresinin, beş yıl süreyle siyaset yapmaları yasaklandığı için MG geleneğinin bir diğer partisi, Fazilet Partisi (FP), Recai Kutan genel başkanlığında kurulmuştur. Laikliğe aykırı faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla partilerinin kapatılması, MG içinde gelenekçiler ve yenilikçiler arasındaki farklılığı iyice gün yüzüne çıkardığı gibi FP'yi, önceki partilere oranla, daha ılımlı ve sistem yanlısı politika üretmeye de zorlamıştır. Ancak, partinin ılımlı politikalarına rağmen, karar alıcıların MG partilerine yönelik ön yargısı giderilememiştir. Partinin, 2001'de, kız öğrencilerinin okula başörtü ile girmesini desteklemesi, Anayasa Mahkemesi tarafında kapatılma gerekçesi olarak gösterilmiş,

FP, kısa sürede, laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline gelmesiyle suçlanıp kapatılmıştır. (Özbudun ve Hale, 2010: 34).

FP'nin kapatılması, milli görüş içinde yapılan gelenekçilerle yenilikçiler arasındaki tartışmayı oldukça belirginleştirmiş ve MG'nin ayrışmasını beraberinde getirmiştir. MG çizgisi, AK Parti ve Saadet Partisi (SP) olmak üzere ikiye bölünmüştür. AK Parti, yenilikçi kanat olarak merkeze yerleşirken, SP, eski MG çizgisini sürdürmüştür. AK Parti MG hareketi ile organik bağının olmadığını ve tamamen yeni bir oluşum olduğunu defaatle ifade etmiş, daha önce, MG partileri içinde önemli görevleri ifa eden çok sayıda AK Partili, MG söylemini terk ettiklerini, çeşitli vesilelerle, ifade etmişlerdir. Ancak, AK Parti ile MG geleneği arasındaki geçişgenliğin, sürekliliğini koruduğu ifade edilebilir. AK Parti, daha sonra, Numan Kurtulmuş gibi MG geleneğinden gelmiş ve ilk başta partiye destek vermeyen, muhalif olan politikacıları da teşkilatına dahil etmiştir.

1.7.2. Milli Görüş Partileri ve Kürt Sorunu

Türkiye’de, Kürt sorunu politikasında, İslamcı geleneği, diğer ana akım eğilimlerden ayıran esaslardan biri “ümmet” anlayışı, diğeri de bu anlayış bağlamında etnik milliyetçiliğe yapılan aleyhte vurgudur. Teoride, etnik milliyetçilik “ümmet” anlayışını aşındıran ve Müslümanları birbirinden ayıran modern ideoloji olarak nitelenir, Batılı bir ideoloji olarak olumsuzlanır ve İslam coğrafyasına olan yabancılığı vurgulanır. Bu minvalde, Türkiye’de İslamcı gelenek, Kürt sorununun ağırlığını Kemalist, laik, milliyetçi anlayışa yüklemiştir. İslamcılara göre Cumhuriyetle birlikte, pratikleşen modernleşme projesiyle, dinin geleneksel dünyaya ait bir değer olarak özel alana itilmesi, Osmanlı’daki geriliğin müsebbibi olarak gösterilmesi anlayışı ve kamusal alanda dinsel referansların reddedilmesi Müslümanları ve Kürtleri küstürmüştür (Özbudun ve Hale, 2010: 131).

Modern bir siyasi eğilim olan MG hareketi, Cumhuriyetin modernleşme politikasını eleştirmiştir. Modernleşme ile birlikte, kültürel alanda yozlaşmanın meydana geldiğini belirten MG, Batı felsefesini ve kültürünü eleştirmiş, bu kültürün çözüm olamadığını belirtmiş ve çözümü İslâmi değerlerde aramıştır. Diğer bir söylemle, MG, Kürt sorunu başta olmak üzere, mevcut sıkıntıların önemli müsebbibi

olarak, çağdaş seküler kültüre dayanan Kemalist ideolojiyi göstermiştir; çünkü MG'ye göre, Osmanlı'da Kürt Türk birlikteliğini sağlayan İslâm üst kimliği, Cumhuriyetle beraber lağvedilmiştir. Bu fikir, gerek MG geleneğinde, gerekse de Kürtlerin muhafazakar kesimlerinde karşılık bulmuştur.

MG partileri, Kürt seçmenden genellikle destek almışlardır. Merkez partilerin İslâm konusundaki tutumları ve Kürt sorununa dair klasik söylemleri, Kürtleri siyasal İslamcılığın önemli taşıyıcısı olan MG partilerine yöneltmiş olabilir. MG hareketinin Kürtlerce benimsenmesinin bir diğer sebebi ise Kürtlerin siyaseten başka bir alternatiflerinin olmaması ve Kürtlerdeki ehven-i şer arayışı olabilir. Ayrıca, diğer partilere ve örgütlere oranla MG hareketi, Kürtleri ümmetin bir bileşeni olarak görmeleri de Kürt seçmenini etkilemiş olabilir. Ki bu bulgu, sıklıkla dile getirilmektedir. Özellikle, mütedeyyin Kürt seçenleri ve Kürtlerin medrese kesimi, bu kaygıyla, siyasal katılımı gerçekleştirdiği belirtilmektedir. MG geleneği, ilk başlardan itibaren, bazı zamanlarda alenen ifade etmekten çekinmiş olsa da, Kürtlere inkârcı ve ırkçı bir söylemle fazla yaklaşmamış, otantik Kürt kimliğini tanımada diğer merkez sağ partilerine oranla daha ılımlı davrandığı belirtilebilir. Kürtlerle MG geleneğinin birlikteliğini sağlayan bir diğer etkense, hakim pozitivist devlet felsefesinin mağdurları olmaları gösterilebilir. Çünkü, Cumhuriyet ile birlikte, Osmanlı ve Osmanlı'ya ait bütün değerler, modernizasyon hedefini sağlamak için ötekileştirilmiştir. Örneğin, Saltanat kaldırılmış, Halifelik lağvedilmiş ve Osmanlı yöneticileri de yurt dışına çıkarılmıştır. Toplumsal hayatın her alanı, Batı merkezli anlayışla şekillendirilmiştir. Bu modern paradigmadaki modernleşme ile birlikte olumsuzlanan geleneksel hayatın mağdurları ortaya çıkmıştır: Cumhuriyetle birlikte ötekileştirilen bu mağdur kesimlerin başında, İslâmi hayat şeklini benimseyen genel olarak Müslümanlar ve toplumsal alanda kültürleri yasaklanan Kürtler olmuştur.

Diğer partilerle karşılaştırıldığında, MG partileri, Kürtlere daha az düşmanlık beslediği belirtilebilir. Özellikle, fikirlerinden ötürü, Kürtlerin çok sıkıntı çektiği 80 sonrası politik kültürde, Kürtçülük ideolojisiyle en az sorun yaşayan kesim, MG olmuştur. Dolayısıyla MG'nin bu tutumu, Kürtlerin büyük kesiminin ilgisini çekmeyi başarmıştır (Fuller ve Barkey, 2011: 122). Türkiye'de, Kürtler ve Kürt sorunu hakkında MG hareketinin önemli çabaları olmuştur. MG geleneği ilk

zamanlardan beri Türkiye Kürtlerinden karşılık bulmuş, Kürtlerin üzerinde etkili olmuş ve Kürtlerden önemli destekler almıştır. Nitekim Erbakan, parti çalışmalarını yetiştirmeyince bağımsız olarak Konya’da aday olmuştur. Erbakan, Konya’nın Yunak ilçesinde, 1940’larda buraya gönderilen Kürt ailelerin düğününde bağımsız milletvekili olacağını açıklayarak, düğünde, Kürtlerin İslam’a yaptığı hizmetlere değinmiştir (Çalmuk, 2001: 11).

1970’lerde, Türkiye’de, siyaset sahnesine çıkan Necmettin Erbakan liderliğindeki MG’nin önemli bir kesimini Kürtler oluşturmuştur. MSP’nin 1973 seçimlerinde parlamentoya gönderdiği 48 milletvekilinin 17 tanesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden seçilmiştir (Tan, 2009: 463). MSP, 1977’de, 1973 seçimlerine oranla, Türkiye genelinde önemli derecede oy kaybetmiştir. 1977 seçimlerinde geçerli oyların ancak % 8.6’sını alabilmiştir. Buna rağmen, MG partisi, Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerden önemli oranda oy almış ve Doğu Anadolu Bölgesi’nde 13 milletvekili çıkarmıştır (Toprak, 1983: 2109).

1984 yerel seçimlerinde, RP liderliğinde MG, Özal’ın liderliğindeki Anavatan Partisi’nin Türkiye genelindeki başarısına rağmen, Kürtlerin ağırlıklı yaşadığı Van, Batman ve Urfa gibi yerlerden önemli başarılar sağlamıştır (Tan, 2009: 463). 1994 yerel seçimlerde ve 1995 genel seçimlerinde, Kürtler, ana akım partilere tepki olarak topluca RP’ye oy vermiştir. 1995 genel seçimlerinde, RP, Türkiye genelinde 158 milletvekili çıkararak parlamentoda birinci parti olmuştur. Ayrıca, parti, 34 Kürt milletvekili ile Kürtlerin önemli temsilcisi olmuştur (Fuller ve Barkey, 2011: 123). Nitekim, İslami kesimin önemli yazarlarından Ali Bulaç, Kürtlerin Türkiye’de İslami siyaseti desteklediği ve RP’nin başarısının altında Kürtlerin olduğunu; fakat buna rağmen, MG’nin, Kürtlere yönelik tutumunun, yeteri derecede olmadığını ifade etmiştir. Bulaç’a göre, son dönemlere kadar, “Kürt” sözcüğü, MG hareketi tarafında dile getirilmemiştir:

“Kanaatimce bunun en son ve dramatik örneğini ekim 1991 seçimlerinde yaşadık. MNP’nin kurulduğu 1969’dan beri İslamcıların politik hareketleri Türkler ve Kürtler (tabii olarak Araplar, Çerkezler, Lazlar ve diğer etnik topluluklar) tarafından ortaklaşa yürütüldü ve hatta Kürtler, herkesten biraz daha fazla katkı sağladılar ve İslam’ın politik mesajını hep omuzladılar. Bütün tarafsız

gözlemcilerin kabul ettiği gibi MNP, MSP ve RP'yi parti durumuna çıkartan ve bugünkü hale getiren, Türkiye'de yaşayan ve adeta karşılıksız olarak destek veren Kürtlerdir. Üstelik bu partinin önde gelen zatlari, son aylara kadar 'Kürt' sözcüğünü ağızlarına bile almadılar. Tam aksine Diyarbakır, Mardin, Batman, Muş, Bingöl, Van vb. Kürt bölgelerinde Kürtlere 'Fatih'in torunları' dediler, onları da bin yıllık tarih içine kattılar. Oysa herkes biliyor ki Kürtler, daha Türkler Anadolu'ya gelmeden 400 yıl önce İslam'a girmiş bir kavimdir ve işin ilginç yanı, Türklerin Anadolu'ya gelişlerini kolaylaştıran kendileri olmuştur. Bütün bunlara rağmen Refah Parti çevresinin herkesten ancak çok daha sonra ve adeta istemeye istemeye- neredeyse "kerhen" "Kürt" sözcüğünü telaffuz etmeye başlaması çok düşündürücüdür" (Bulaç, 1992: 94-95).

Buna rağmen, diğer siyasal eğilimlerle karşılaştırıldığında, MG geleneğinin partileri, Kürtler ve Kürt sorunu konusunda önemli çabaları olmuştur. AK Parti'nin, Kürt sorunu konusunda, diğer partilere oranla, deneyimli olmasının temel sebebi, MG geleneğinin Kürt sorunu konusundaki çalışmaları örnek verilebilir. MG geleneğinin, ilk günden itibaren, Kürt ajandası olmuştur. Kürtlerin resmi ideoloji tarafında kabul görmediğı zamanlarda, MG geleneğı, diğer eğilimlere göre Kürt sorunu ile daha yakından ilgilenmiş, çabaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde karşılık bulmuştur.

MG hareketinin içinde çok sayıda Kürt kökenli ismin olması, İslamcı kesimi Kürt sorunu konusunda aktif bir tutum sergilemesini sağlamış olabilir. Erbakan ve MG geleneğı, Türkiye'nin yaşadığı çok sayıda problemi ve Kürt sorununu yanlış modernleşmeden kaynaklandığını ifade etmiştir. Özellikle, milliyetçilik ekseninde geliştirilen politikaları eleştiren Erbakan, devletin resmi ideolojisi olan Kemalizmin tezlerini, dönemine göre radikal sayılacak şekilde eleştirmiştir. Nitekim, 1994 yılında, yerel seçimlerden önce, Bingöl'de yaptığı bir konuşmadan dolayı Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılanmış, söyledikleri, partinin kapatma sebebi olarak gösterilmiştir:

"Ülkenin evlatları asırlar boyu mektebe başlarken besmeleyle başladığı halde siz geldiniz, bu besmeleyi kaldırdınız. Ne koydunuz yerine? "Türküm, doğruyum, çalışkanım". Ee sen bunu söyleyince öbür tarafta da Kürt kökenli bir Müslüman

evladı “Ya öyle mi ? Ben de Kürt’üm, daha doğuyum, daha çalışkanım” deme hakkı kazandı” (Yayman, 2011a: 405).

Erbakan, bu konuşmasıyla, hem Türk milliyetçiliğine hem de diğer milliyetçi söylemlere karşı çıktığı belirtilebilir. Türkiye’deki siyasal İslâm geleneğinde, Erbakan, önemli bir lider olmuş ve bu gelenek sayesinde, Kürtlerle iyi ilişkiler kurmuştur. Kemalist projeye karşı çıkan Kürtlerin, MG geleneğiyle bir araya gelmeleri zor olmamıştır. Çünkü bu gelenek, Kürtlere önemli vaatler sunmasa da en azından Kürtleri inkar etmemiştir. Kürt kimliğini dile getirmemesine karşın, Kürtlere Türklüğü de dayatmamıştır. Hatta, Kürtlere, Andımız’la dayatılan Türklüğe de, Bingöl örneğinde olduğu gibi, karşı çıkmıştır (Kutlay, 2012: 438). O dönemde, Kürtler, Erbakan’ı, Türkiye’de önemli bir lider olarak görmüştür: Erbakan, Kürtleri düşünen, haksızlık ve yolsuzlukla mücadele eden, haram yemeyen ve dindar bir lider şeklinde algılanmıştır (Çalmuk, 2001: 205).

Kürt sorunun, devletin yanlış politikalarından kaynaklanan bir mesele olduğunu dile getiren genel olarak MG ve özel olarak RP, Kürt sorunu konusunda mevcut ana akım partilerden farkı bir tutum sergilemiştir. RP’ye göre Cumhuriyetin, Türk milliyetçiliği temelinde inşa edilmesi, Kürtlerin Cumhuriyetin kurucuları tarafından bilinçli olarak ötekileştirilmesi, Kürt sorununun oluşmasına sebep olmuştur. RP’ye göre, eğer İslâm eksenli politikalar geliştirilmiş olsaydı ve İslâm eksenli bir üst kimlik oluşturulsaydı Kürt sorunu olmayabilirdi. Bu nedenle, Türkiye, sorunu çözmek için Kürt-Türk birlikteliğini sağlayacak İslâm eksenli bir politikayı geliştirmelidir (Fuller ve Barkey, 2011: 151).

Erbakan’ı diğer ana akım partilerden ayıran özelliği, ümmet politikasını gütmesidir. Parti, yönetiminde, farklı etnik yapıya sahip insanlara yer vermiştir. Parti bünyesinde Kürt, Arap, Balkan Göçmeni, Çerkez ve Gürcülere yer vererek onları siyasal alana katmıştır (Çalmuk, 2001: 7). Ayrıca, MG, Kürtlerin desteğini alabilmek için devlet politikası haline gelen Kürtlere yönelik çoğu politikayı eleştirmiştir. RP, Kürtlerin desteğini kazanmak için Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde uygulanan OHAL politikasına karşı çıkarak, sorunun çözümü İslâm çatısı altında oluşacak bir kardeşlik projesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir (Fuller ve Barkey, 2011: 154).

1.7.2.1. Milli Görüş Geleneğinin Kürt Sorunu Raporları

MG, Kürt sorununu tespit etmek, sorunun tanımlamak ve sorunun çözümüne dair politika geliştirmek için çok sayıda rapor hazırlamıştır. Dönemin konjonktürüne göre ele aldığı, bu raporlar, radikal önerileri dile getirmiştir. Kürt sorununa dair MG geleneğinin ilk çalışması, R. Tayyip Erdoğan başkanlığında hazırlanan, 18 Aralık 1991 tarihli rapordur. Rapor, dönemin şartlarında düşünüldüğünde, ezberleri bozan bir içeriğe sahip olduğu ifade edilmektedir. Erbakan'a sunulan raporda, sorunun sebepleri tespit edilmiş, sorun tanımlanmış ve soruna dair çeşitli çözüm önerileri zikredilmiştir. Raporda, Kemalist ideoloji ekseninde uygulanan siyasetin iflas ettiği ve yaşanan tüm gelişimlere rağmen Kürtlerin ayrılma isteklerinin olmadığı dile getirilmiştir. Raporda, Güneydoğu sorunu olarak adlandırılan meselenin, Kürt sorunu olarak ifade edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine, raporda, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın eski adının Kürdistan olduğu ve Kürtlerin konuştuğu dillinde Kürtçe olduğu ifade edilir. Benzer çok sayıda tespiti dile getiren rapora göre, orda yaşayan halka Kürt denmesi, resmi ideolojinin sorgulanması ve Türkiye'de Kürt kimliğinin tanınması gerektiği ifade edilmiştir (Yayman, 2011a: 414-418). Ayrıca, raporda, hangi taraftan gelirse gelsin, her türlü terör eyleminin kınanması gerektiği belirtilmiş, "Bölücü", "terörist" ve "ayrılıkçı" gibi üretilen popüler söylemlerin yanlışlığına vurgu yapılmış ve çatışmalarda devletçi bir safta görünmemenin gerekliliğine vurgulanmıştır. Raporda, soruna yönelik klasik söylemler benimsenmemiştir. Dönemin şartları ele alındığında, radikal olarak değerlendirilebilecek, raporda geçen bir diğer çözüm önerisi ise anadilde eğitim hakkının verilmesine yönelik tespitler olmuştur (Çalmuk, 2001: 69).

RP, 1994 yerel seçimlerinden sonra, 1995'teki genel seçimlerinden önce, bölgeye daha çok önem vermiş ve bölgenin nabzını tutmak için rapor hazırlamıştır. 18 Temmuz 1994'de Lice'de yaşanan olayları yerinde görmek amacıyla, RP kurmaylarınca "Güneydoğu Anadolu Bölgesine ilişkin Tespit ve Öneriler" isimli rapor hazırlanmıştır. Raporda, askerin "terörü" sona erdirmeye çalıştığını ve buna rağmen "terörün" bitmediğini, güvenlik görevlilerin bir kısmının halka potansiyel suçlu muamelesi yaptığını, bölgede bazı görevlilerin ırkçı düşüncelerle siyasi şov yaptığını, bölgeden hak arama yollarının kapandığını, yüzlerce hektar ormanın

operasyon gerekçesiyle yakıldığını ve OHAL'in yarardan çok bölgeye zarar verdiği gibi çok sayıda tespit yapılmıştır (Bulut, 1998: 149). Yayman (2011: 424), RP'nin hazırladığı raporda, daha çok "terörün" yarattığı tahribat üzerinde durduğunu, doğrudan siyasi mesaj vermekten çekindiğini ve heyet mesajlarını, daha çok, bölgede yaptığı yerel toplantılarda dile getirdiğini belirtmektedir.

24 Aralık 1995 genel seçimlerinde birinci parti çıkarak önemli bir başarı elde eden MG partisi RP, milletvekilleri tarafından oluşan bir komisyon kurmuştur. Çoğunluğu Kürt olan 20 milletvekilliden oluşan komisyon, hazırladıkları raporu, Mart 1996'da, genel başkana sunmuştur. Söz konusu raporda, OHAL valiliğinin kaldırılması, akan kanın durması için geçmişte denenmiş ama başarı sağlamamış politikanın gözden geçirilmesi, sorunun ancak ilimin ve aklın ışığında ele alınması gerekliliğine dair önemli tespitler belirtilmiştir. Ayrıca, raporda, Kürtlerin kendi kimliklerini koruma ve geliştirme haklarının olduğu, bu hakların gerçekleşmesindeki engellerin kaldırılması gerektiği ifade edilmiştir (Akçura, 2009: 305). MG lideri Erbakan'a sunulan bir diğer rapor, Ekim 1996'da Ömer Vehbi Hatipoğlu tarafından hazırlanan "Terör ve Güneydoğu Sorunu-Ekonomik Boyut" adlı çalışmadır. Bölge siyaseti ve Kürt sorunu konusunda bilgi sahibi olan Hatipoğlu, çalışmasında, daha çok, Kürt sorununun iktisadi boyutu üzerinde durmuştur. Hatipoğlu, raporunda, Kürtlerin 1514 yılında Osmanlı ile anlaştığını, bu antlaşma sonucunda, Kürt beylerinin özerk olduğunu ve idari örgütlenmenin ilk gerçekleştiği yerlerden birinin de Diyarbakır olduğunu belirtmiştir (Akçura, 2009: 301).

MG geleneğinin devamı olan Saadet Partisi (SP), 2009'da "Barış ve Kardeşlik İçin Gönüllü Birliktelik Projesi" isimli bir kitapçık hazırlayarak, Kürt sorunu hakkında görüşlerini belirtmiştir. Ağustos 2009'da hazırlanan bu kitapçıkta, sorunun çözümü için manevi boyutu belirgin olan bir "yeni medeniyet perspektifi" önerilmiş ve rızaya dayalı bir birlikteliğin sağlanması gerektiğini ifade edilmiştir. Bununla birlikte bu barışın oluşması için gerekli siyasi ve hukuki reformların başlamasına vurgu yapılmıştır. SP, raporda gerçekleştirecek politikaların tek muhatabının millet

olduğunu ve Abdullah Öcalan başta olmak üzere PKK'nin muhatap alınmasının, süreci bozduğunu belirtmiştir²⁵ (saadetkadin.org, 2009).

Kürt sorunu konusunda, MG geleneği, diğer partilerden farklı politikalar geliştirmiş olmasına rağmen, bu politikaların uygulanması, mümkün olmamıştır. MG, Kürtlerle organik bir bağ kurmayı başarmış, ancak, muhalefet partisi iken rahat bir şekilde dile getirdiği tespitleri, iktidara geldiğinde, bu politikalardan ısrar etmediği görülmüştür. RP'nin diğer hükümetlerin Kürt politikasını eleştirmesine rağmen, öz itibarıyla, "devletçi" bir düşünce yapısına sahip olduğu belirtilmiştir. RP, mevcut devlet otoritesinin tasfiyesinden ziyade, dönüşümünü istemiştir. İslami ilkeleri çerçevesinde üniter bir devlet hayali olmuştur. RP, her türlü milliyetçiliğe, Müslüman ümmetini böldüğü için karşı çıkmıştır. RP, Kürt kimliğinin tanınmasını ve Kürtlerin Türk olmadığını anlaşılmasını istemiş, ama, başta Türkiye olmak üzere, etrafında kurulacak muhtemel bir Kürdistan fikrine de karşı çıkmıştır. RP, devlet gücünün merkezden yönetilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim 1996 yılında Diyarbakır milletvekili Haşim Haşimi, "Irak'ta Kürdistan kurulsun" dediği için ordu, ana akım partiler ve MG sert tepki vermiştir (Fuller ve Barkey, 2011: 152-188).

Benzer bir çıkışın, dönemin İslamcı yazarı Ertuğrul Düzdağ'dan gelmiştir. Bir Kürt genci tarafından kendisine İran'daki Kürtlerin özerklik istedikleri ifade edildiğinde Düzdağ "İslamiyet bütün dünyadaki mensuplarını Halifenin nüfusuna bağlı büyük bir devlet halinde toplamak isterken etrafını biraz kalabalıkça gören herkesin kafasını dikip bayrak açmasını dinin neresine sığdırdığınızı anlamak mümkün değildir" şeklinde cevap vererek MG geleneğinin Kürt sorununa yaklaşımını belirtmiştir. MG geleneği, Kürt sorununa, Osmanlı tarzı bir millet anlayışıyla bakmıştır. Dönemin önemli İslamcı yazarlarından Selahattin Eş Çakırgil, milliyetçiliğin Anadolu insanını param parça ettiğini ifade eder ve İslam milletine vurgu yapar:

²⁵ Kürt sorunun çözümünde, milletin muhatap seçilmesi, çok önemli olmakla birlikte; PKK'nin, Kürt sorununda muhatap seçilmemesi, rasyonel bir politika olarak görülmeyebilir. Bugün, PKK, Kürtlerin büyük bir kesiminden dolayı ya da doğrudan onay almaktadır. Bunun en belirgin işareti, Kürtlerin PKK'nin insan kaynağını oluşturmasıdır. PKK, Kürtlerin her kesiminden özellikle de yoksul ve okumuş kesimlerinden belirli oranlarda destek almaktadır ve bu destek, Kürtlere yönelik devlet şiddeti ile orantılı olarak azalmış ya da artmıştır.

“Kürt kesiminden olanların tek bir bayrak, tek bir ülke hudutları içinde toplanması gibi bir ideal hedef olarak alan birtakım gizli güçlerin oyuncağı olmak istemiyorsak, şurasını belirtelim ki, sanki Türk kavminden olanlar bir bayrak altında birleşmekle gerçek birlik ve saadete erişebildiler mi? İşte yanlış olarak milliyetçilik denilen şu kavmiyetçilik tarzı yarım, hatta bir asırdır geçer akçe olduğu halde Müslüman Anadolu insanının parça-parça olmasına vesile olmadı mı?” (Çalmuk, 2001: 18).

MG geleneğinin önemli bir partisi olan RP’nin, Kürtlere dair politikasını Kürtleri kandırmaktan öteye gitmediğini, tamamen rey endeksli olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Mehmet Bayrak, mevcut düzen partileri içinde RP’nin “en demagogu ve en çok takkiye yapanı” olduğunu, “Milli Görüş adı altında Türkçülük yayıp” Kürtleri kandırdığını dile getirmiştir (Bayrak, 1999: 134). Erbakan’ının Kürtlere yönelik genel yaklaşımı, ırkçılığa karşı, ümmetçilik eksenli olmasına rağmen, bu yaklaşım, partinin tüm tabanı için geçerli olmamıştır (Çalmuk, 2001: 7).

MG’nin Kürt sorunu ile ilgili yaklaşımı, genel olarak değerlendirildiğinde, MG, ne federasyon ne de Bağımsız Kürdistan’a yeşil ışık yaktığını söylenebilir. Diğer siyasi eğilimlere oranla, MG, partilerinin Kürt sorununa daha ilgili/ılımlı olduğu ifade edilmektedir. MG, tarihsel süreçte, devletçe yapılan hatalara dikkatleri çekmeye yönelmiştir. Bu hataların, Kürt sorununu günümüze taşıdığını ifade eden MG, aynı hataların tekrar edildiğini belirtmiştir. Kürt sorunun oluşmasında, aslan payını resmi ideolojiye veren hareket, Kürt gerçeğinin sürekli inkar edilmesini ve Kürtçenin yasaklanmasını, sorunun asıl taşıyıcıları olduğunu belirtmiştir. Erbakan ve yakın çevresi; baskı, inkar, zulüm ve insanlık dışı uygulamaların şekillendirdiği eski söylemlerin yerine, tam demokrasi ve kültürel çoğulculukta sorunu çözümünü mümkün görmüştür. Erbakan’a göre Cumhuriyetin ilk yıllarından beri sergilenen milliyetçi, materyalist ve ırkçı uygulamalarla hesaplaşılmalıdır. Çözümün sağlanması, ancak, bu uygulamaların telafisiyle mümkün olabilir. MG, Bağımsız Kürdistan’nın, Müslüman Kürt halkını yeniden köleleştirmekten başka bir proje olmadığı ve 1980 sonrasında Ortadoğu’da meydana gelen gelişmelerin Batı eksenli olduğunu ifade etmiştir (Çalmuk, 2001).

MG partilerinin, Kürtlere ve Kürt sorununa sessiz kaldığı durumlar da söz konusudur. Kürtlere yönelik bu ikilemin, konjoktürel olduğu ifade edilebilir.

Kürtlerin olmadığını sürekli vurgulayan, neredeyse tek politik örgüt olan, MÇP ile seçim ittifakını yapması en belirgin örnek olarak belirtilir. Nitekim, bu durum, Kürtlerde, özellikle dindar Kürtlerde, MG'nin ihaneti algısına sebep olmuştur. MG geleneğinin Kürtlere yönelik bu ikili uygulamaları çoğaltılabilir. Bu politikanın, partilerinin sık sık kapatılmasının Erbakan ve arkadaşlarını temkinli davranmaya itmiş olması gibi anlaşılır sebeplerle birlikte, genel olarak değerlendirildiğinde, Kürt sorunu konusunda MG ile devletin benzer görüşlere sahip olduğu tezini de anlaşılır kılmaktadır (Çakır, 1994: 150).

1.7.3. Adalet ve Kalkınma Partisi

RP'nin kapatılması, Türkiye'de, önemli bir seçmen tabanına sahip olsada, siyasal İslam'ı temsil eden partilerin iktidara gelmelerinin kolay olmayacağını bir kez daha göstermiş ve partinin kapatılması beraberinde çeşitli tartışmaları tekrar başlatmıştır. Yapılan tartışmalar, yeni bir siyaset anlayışı bağlamında gerçekleşmiştir.

RP'nin kapatılmasıyla siyaset yasağı almayan milletvekilleri, MG geleneğinin bir diğer partisi, FP'ye geçmiştir. Ancak, RP'nin kapatılması, daha önce Anavatan Partisi'nde görev yapmış RP'li milletvekilleri, MG geleneğinin politik anlayışını ve siyaset etme yöntemini tartışmaya açmışlardır. Kimi partililer de siyasette, gençlerin daha aktif hale gelmesini önermişlerdir. Bu tartışmalar, FP çatısında, 2001'e kadar devam etmiştir. FP'nin de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması ile birlikte; “yenilikçi kanat” olarak ifade edilen bir grup partili, MG hareketinin devamı olan SP'ye katılmayarak, R. Tayyip Erdoğan liderliğinde, AK Parti'yi kurmuşlardır (Koyuncu, 2014: 57). 14 Ağustos 2001'de kurulan parti, çok kısa bir süre sonra, 3 Kasım 2002 yapılan seçimlerde, iktidar partisi olmuştur. Son dönemlerde, Türk siyasi yaşamının etkili siyasi hareketlerinden biri olan AK Parti, 3 Kasım 2002 milletvekili seçimlerinde, oyların %34.3'ünü alarak, 363 milletvekiliyle uzun süre koalisyon hükümetleri tarafından yönetilen Türkiye'de, siyasal iktidarı temsil etmiştir (Akdoğan, 2005: 620).

AK Parti, bin yıl sürmesi planlanan 28 Şubat 1998 post modern darbesi, kamudaki yolsuzlukların, koalisyon dönemlerindeki olumsuz deneyimlerin, 2001

ekonomik krizin, bu krizle gelen mali sıkıntıların ve AB süreci gibi gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. AK Parti, hem bu gelişmelerle şekillenmiş hem de bu gelişmelerin Türkiye’de şekillendirdiği sürecin aktörü haline gelmiştir (Yavuz, 2011: 30-31). AK Parti, ilk seçimde, kendisinden önceki partilerin doğrudan varisi olmamasına rağmen, diğer tüm partilerin seçmenlerinden oy almayı başarmıştır. Parti, çok sayıda farklı sosyal kesimleri barındırdığından, partinin heterojen bir yapısı söz konusudur. AK Parti, partilerin birleşiminden ziyade, seçmenlerin bir araya gelerek, farklı siyasal algıya sahip kesimlerin oluşturduğu bir koalisyon parti imajını oluşturmuştur. AK Parti hem sağ ve sol seçmenden hem de liberal seçmenden oy almıştır. Türkiye’nin hemen hemen her bölgesinden ve her kesiminden seçmenler, AK Parti’yi tercih etmiştir. Kırsal nüfus ile birlikte, şehirli nüfusun, esnafın ve zanaatkârların önemli bir kesimi, AK Parti’yi tercih ettiği gibi, işçi sınıfı ile birlikte orta sınıfın önemli bir kesimi de AK Parti’yi tercih etmiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 84). Farklı kesimlerin AK Parti’ye oy vermesinin temel sebebi, partinin kimlik siyasetine fazla girmemesi olarak ifade edilebilir. Parti kurmayları, iktisadi ve idari hizmetler ekseninde davrandıklarını, halka hizmet sunmaya çalıştıklarını, sürekli vurgulamışlardır. Nitekim, geçmişte yerel düzeyde yöneticilik yapan, yerel düzeyde ideolojilerden ziyade, topluma hizmetin çok önemli olduğunu bilen partinin genel başkanı R. Tayyip Erdoğan, AK Parti’yle, yerel siyasetin bu etkili kuralını, daha da geliştirerek, ulusal ölçekte hükümetinin temel politikası haline getirmiştir (Yavuz, 2011: 26).

AK Parti programı, önemli ölçüde, neoliberal bir içeriğe sahip olmuştur. “Her şey Türkiye için” sloganıyla yola çıkan parti, Kopenhag Kriterleri’ne riayet etmeyi ve rekabetçi küresel pazara katılmayı prensip olarak kabul etmiştir. AK Parti, mevcut laiklik kavramını da önceki yorumundan, devletin toplum üzerinde hegemonyasını oluşturan bir kurumdan çıkartarak, onu agresif bir toplumsal mühendislikten ayırmıştır. Laikliği, herkesin kendi inancını serbest bir şekilde yaşaması, şeklinde yorumlamıştır. Laikliğin bu yeni yorumunda, belli bir inanca sahip olmayanların da hayatlarını, istediği şekilde, yaşamaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, AK Parti, dinin siyaset kurumunca istismar edilmesine karşı çıkmış, dini serbest bir konuma

getirmeyi ve bireyin özgür tercihine bırakmayı hedeflemiştir (Karpat, 2012a: 246-247).

AK Parti; ilk dönemlerde, laik kesimlerce, “yabancı”, “davetsiz misafir” ve “anomali” olarak ötekileştirilmiştir, ki bu ötekileştirme milli bayramlarda partililerin örtülü eşlerinin davet edilmemesi ekseninde yer yer somutlaşmıştır. AK Parti halkın arasından gelen ve halkın temel değerlerini, çevrenin değerlerini, bilen ve bu temel değerleri merkeze taşıma hedefi olan bir siyasal iktidar olarak ortaya çıkmıştır. Kendi siyasi kimliğini “Muhafazakar Demokrat” olarak tanımlamış, MG’den farklı olduğunu ifade etmiş ve yeni bir anlayışın temsilciliğini üstlendiğini dile getirmiştir. Nitekim, 2002 seçimlerinde hemen sonra Erdoğan “muhafazakâr ve demokrat” oldukların sık sık ifade etmeye başlamıştır (Dağı, 2010: 121-122). AK Parti’nin başarısı, İslamcılığın başarısı olmadığını dile getiren Akdoğan’a göre, AK Parti, çıkarları birbirinden farklı çok sayıda kesimin oluşturduğu bir örgüttür. Çekirdek kitlesinde İslamcılar olduğunu, ancak sadece İslamcılardan oluşmadığını ifade eden Akdoğan, partinin başarısının altında yatan esasları partinin hizmet ve insan merkezli oluşu, katı bir ideolojiye sahip olmaması ve karizmatik lider faktörü şeklinde sıralamıştır (Akdoğan, 2010: 64).

R. Tayyip Erdoğan, partisinin kuruluş toplantısı başta olmak üzere, diğer tüm platformlarda, bu yeni durumu ifade etmiştir. Genel başkan ve Başbakan Erdoğan, politikasını demokrasi, AB, laiklik, insan hakları, ortak akıl, hoşgörü ve diğer farklı kültürlerle saygı gibi temel ilkelere oluşturduğunu defaatle seslendirmiştir. Parti, milli irade, bilim ve toplumsal değerleri sürekli vurgulamıştır. Tüm inançlara ve farklılıklara hürmet edeceğini, bu farklılıkları zaaf olmaktan ziyade, milli dayanışmayı sağlayan artılar olarak göstermeyi hedeflemiştir (Karpat, 2012a: 246). AK Parti’nin MG içinde, her seviyede, yıllarca görev yapan kurucu kadrosu, yeni duruşlarını, Necmettin Erbakan’ının başlattığı MG hareketinden farklı konumlandırmıştır. Erbakan’ın eski talebeleri ve AK Parti’nin karar vericileri, partinin durduğu yerin yeni bir anlayışı ifade ettiğini defaatle belirtmişlerdir. Ayrıca parti, her şeyden önce, laik kesime karşı rüşünü ispatlamaya çalışmıştır. Yeni olduklarını, eski söylemleri terk ettiklerini, laik kesimi ikna etmek istercesine politikalarını somutlaştırmaya yönelmiştir. Nitekim, çok sayıda farklı kesimi

barındıran hizmet eksenli politikalara önem veren bir siyaset anlayışını gütmüştür. AK Parti, ideoloji partisinden ziyade, Türkiye'nin fazla alışık olmadığı bir tarzla, hizmet politikasıyla, siyasi arenaya çıkmıştır (Dağı, 2010: 122).

AK Parti'nin Batı'ya dair anlayışı, MG çizgisinden çok farklılaşmıştır. RP başta olmak üzere, MG çizgisindeki diğer pratiklere bakıldığında, Batı, “batıl” ve “hak” kavramları ekseninde ele alınmış ve “batıl” Batı'nın sömürgeciliğini ifade etmiştir. ABD ve AB, MG anlayışında, “batıl” olarak kodlanmıştır. Türkiye toplumu için İslâmi değerler ekseninde bir kimlik ve kültür tasarlanmıştır. MG hareketinin modern, ama, anti batıcı çizgisine karşı AK Parti, Batı ile ilişkilerini bu düşüncenin dışına taşımıştır. MG hareketinin anlayışında, olumsuz olarak kodlanan AB, AK Parti iktidarında temel hedeflerden biri olmuştur (Kökce, 2011: 63). Genel olarak ifade edilirse, AK Parti'nin yeni tutumu, öncülü olan MG geleneğinden bir kopuşu ifade etmiştir. Ancak, AK Parti mensupları, her ne kadar MG geleneğini benimsemediklerini, yeni bir anlayışın temsilcileri olduklarını ifade etmesine rağmen, AK Parti, Anayasa Mahkemesi tarafından bütün partileri kapatılan MG partilerinin küllerinden doğmuştur (Yavuz, 2011: 8).

Genel olarak değerlendirildiğinde, AK Parti, referans kaynakları ve siyasi geçmişi bakımından yeni bir politik örgüt olmamasına rağmen, birçok açıdan, yeni bir oluşum olarak ifade edilebilir. Her şeyden önce, AK Parti, yıllarca Kemalist anlayış tarafından ötekileştirilmiş ve kendini ifade etme şansı bulamamış/verilmemiş kesimlerinin iktidara gelmesini ifade edebilir. Bu kesim, toplumda yoğun bir desteğe sahip olmasına rağmen, yıllarca, iktidarın uzağında tutulmuştur. Ancak, AK Parti, 2002'de, tarihsel süreçte yaşadığı mağduriyetlerle, AB projesiyle, demokrasi ve insan hakları değerleriyle iktidara talip olmuş ve iktidarı büyük bir destekle kazanarak, büyük oranda, meşruluğunu sağlamıştır. Bu, Türkiye'de az rastlanan bir durum olarak ifade edilebilir. Nitekim, neredeyse seksen senelik iktidar erkinin el değiştirmesi Türkiye'de “sessiz devrim” olarak da ifade edilmiştir. AK Parti'nin yeni bir oluşum olduğunu gösteren bir diğer gelişme de MG geleneğinde meydana gelen önemli farklılaşmasında yenilikçi taraf olmasıdır. Parti, MG geleneğinin geleneksel siyaset tarzını dışına çıkararak, hizmet eksenli bir siyaset anlayışını tedavüle sokmuş ve Cumhuriyet'in modernleşme projesini önemli oranda onaylamıştır.

1.7.3.1. 28 Şubat Tecrübesi ve AK Parti

Türkiye’de, modernleşme projesi ekseninde, geleneksel olan her şey, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden beri ötekileştirilmiştir. Modernleşme projesinin en büyük hedeflerinden biri, modern demokrasiye geçmek olmuştur. Bu eksende, geleneksel hayatta önemli ve tüm meşrulaştırmaların merkezinde olan din, radikal bir şekilde ötekileştirilmiştir. Ancak, tarihsel süreçte, bu kaygı, her zaman kendi çelişkilerini de beraberinde taşımıştır. Yani, toplumun önemli bir kesiminin etnik ve laik güdülerle ötekileştirilerek merkezin dışında tutulması, modern Batılı demokrasiye geçişin yöntemi olarak seçilmiştir.

28 Şubat Süreci, pozitivist devlet aklının, yeniden, yoğun şekilde işlemesi olarak değerlendirilebilir. Dayanışmacı ve homojen ortak bir ideal oluşturamayan Kemalist kesim, 1980’lerin başında bu hedefini gerçekleştirmek için dine ait değerleri kullanmış ve dinsel eylemlerin gerçekleştirilmesinde esnek davranmıştır, fakat, 28 Şubat süreciyle, özellikle de Kürt muhalefetine ve komünizm tehlikesine karşı ortak bir birliktelik oluşturmada, 12 Eylül sonrasında, dine sağlanan esneklik tekrar ortadan kaldırmıştır (Kurtoglu, 2005: 214). Sivil ve askeri karar vericiler, 28 Şubat Süreci ile önce toplumu laik ve anti laik olarak tanımlamış sonra da laik olmayanlarla mücadele etmiştir. Bu mücadele çerçevesinde, toplumun büyük bir kesimi sakıncalı olarak kodlanmıştır (Kökce, 2011: 66).

28 Şubat postmodern müdahalesi, muhafazakar cenahta da çeşitli değişimleri beraberinde getirmiştir. Eski anlayışla iktidara gelemeyeceğini anlayan muhafazakar kesimlerin bir kısmı, bu durumdan çıkmaya çalışmıştır. AK Parti, bu yeni anlayış sonucunda ortaya çıkan bir partidir. Bu minvalde, AK Parti deneyimi ve ifade ettiği muhafazakar demokrat kimliği, 28 Şubat Süreci olarak adlandırılan asker-sivil dayanışması sonucunda yapılan postmodern darbeden bağımsız ele alınmamaktadır. MG çizgisindeki dönüşümün önemli sebebi, İslamcılığın, kendini Kemalist düzene, sisteme kabul ettirme düşüncesidir. Nitekim, hakim düzende, dini düşünce ekseninde parti kurmanın yasak olmasından, AK Parti’ye başka çare bırakmamıştır (Aktay, 2005: 13-25; Yavuz, 2011: 17). Bu mecburiyetlik, sadece devletin rasyonel hassasiyetleri ile ifade edilemez. Toplumun da böyle bir talebe sahip olduğu ifade edilmektedir. Nitekim, Akdoğan, merkez sağ partilerin lehindeki reel politığın hem

toplumun hem de devletin taleplerinden kaynaklandığını belirtmektedir (Akdoğan, 2010: 91).

Bu reel şartlar, bir kısım MG kökenli politikacıyı, kendi siyasi geleneği içinde radikal sayılacak böyle bir kararı almalarını sağlamıştır. Nitekim, Gül, Başbakan olduğunda, “Benim şahsen 28 Şubat’tan çıkarttığım ders, ne kadar iyi niyetli olursanız olun, Türkiye ve Dünya gerçeklerinden uzak politika yapılamaz. Diyalog kurmazsanız, düşüncelerinizi birinci elden karşılıklı aktarmazsanız iyi niyetli olmanız yetmez” şeklinde görüşlerini belirtmiştir (Hürriyet, 2002a). Bu anlayış, 28 Şubat 1997 sürecinin, uzun süre MG geleneğinin merkezinde yer almış aktörlerin etkili bir kesiminde tetiklediği değişimin en somut örneği olarak sunulabilir. 28 Şubat 1997 postmodern süreci, sadece MG geleneği içerisinde yükselen yenilikçi kanadı belirginleştirmemiş, bununla birlikte, yoluna devam eden MG geleneğini de değiştirmiştir. Nitekim, 28 Şubat Süreci’nden sonra MG geleneğinin söylemlerinde de yumuşama olduğu görülmektedir. Bu ekseninde, FP, demokrasi, hukuk insan hakları özgürlük söylemlerini iyice somutlaştırmıştır (Koyuncu, 2014: 57).

AK Parti, yeni bir dönemi ve zihniyeti, yeni bir duruşu ifade etmek için “muhafazakâr demokrat” ideolojisini ve bu ideoloji çerçevesinde şekillenen muhafazakar demokrat kimliğini kendince uygulamasını yapmıştır. AK Parti; Menderes’in DP’si, Süleyman Demirel’in AP’si ve Turgut Özal’ın Anavatan Partisi’nin devamı şeklinde okunabilir. Bunun temel sebebi ise Kemalizmin dayandığı pozitivist felsefeyle İslami referansları dikkate alan akımların üzerindeki baskısı belirtilebilir.

1.7.3.2. Yeni Bir Kimlik: AK Parti ve Muhafazakâr Demokrat Kimliği

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu devlet ideolojisi olan Kemalizm, uzun süre hakimiyetini sağlamayı başarmıştır. Günümüzde iç ve dış gelişmelerden etkilenecek ilk zamanlardaki etkisini kaybetmiş olmasına rağmen, halen Türkiye’de belirleyici ideolojilerden biri olarak ifade edilebilir. Kemalizmin siyaseti rasyonelleştirme çabası ve bu çaba doğrultusunda uyguladığı yoğun toplumsal mühendislik politikaları, Türkiye’de siyaset yapma biçiminin mümkün sınırlarını uzun süre belirlemiştir. “Siyaset grameri” olarak da belirtilen Kemalizmin, modern ulus devleti

yaşatma gayesi, halifelîğe ve saltanata mesafeli duruşu, laikliğı savunması ve modernizasyon sürecinin devamını sağlama gibi temel hedefleri, Türkiye’de siyasal hayatın sınırlarını belirlemiştir. Dolayısıyla, bu yeni paradigma dışında kalan İslamcılık gibi akımlar, Türkiye siyasetinde, uzun süre, yer edinememiştir (Çınar, 2005: 163-167). Türkiye’de İslamcılık, sürekli “meşru ve mümkün bir dil arayışına” girmiştir. İslamcılığın sürekli “meşru ve mümkün bir dil arayışını” sürdürmesinin nedeni, Türkiye’de milliyetçilik, laiklik ve ulus devlet anlayışları ekseninde gelişen kurucu ideoloji Kemalizmin İslamcılık üzerindeki yoğun tesiri ve İslami kesimleri siyasal kararlardan dışlamalarıdır. Kemalizmin bu yoğun ve yaygın toplumsal mühendislik yaklaşımından dolayı İslamcılık, Milliyetçilik ve Muhafazakarlık gibi ideolojilere yanaşarak uzun süre var olma mücadelesi vermiştir. 1980’lerde, devlet tarafından önu açılan İslamcı anlayış, 1990’larda, tekrar aynı güç tarafından ötekileştirilmiştir. İslamcılık ideolojisinin Cumhuriyet tarihi boyunca takındığı bu arayış, 28 Şubat Süreci’nde bir kez daha canlanmıştır. AK Parti’nin, politikalarını muhafazakâr-demokrat olarak nitelendirmesi, 28 Şubat 1997 sürecinde siyasal İslam’a yapılan ötekileştirme anlayışıyla da ilgilidir (Duran, 2005: 155).

AK Parti’nin teorisyenlerinden Yalçın Akdoğan ise partisinin benimsediğı muhafazakâr demokrat anlayışının değışimi, dönüşümü ve her türlü reform fikrini reddeden Kıta Avrupa’sı muhafazakarlığından ziyade; daha ılımlı, değışim fikrini benimseyen Anglo-Amerikan tarzına yakın olduğunu ve üzerinde yaşanan coğrafyadaki hakim değerleri de baz aldığını dile getirmiştir (Akdoğan, 2010: 61). AK Partililer, Türkiye’de siyasal İslam’ı temsil eden MG kimliklerini, bu yeni kimlikle değıştirdiğini ifade etmişlerdir. R. Tayyip Erdoğan başta olmak üzere, çok sayıda AK Parti mensubu, bu yeni durumu, MG ile ilgilerinin olmaması bağlamında ifade etmiştir. AK Parti’nin, Özal’ın dört eğilimi birleştirme politikasını benimsediğı söylemine cevap olarak, Türkiye’de herhangi bir siyasi akımın devamı olarak görülmesinin de doğru olmadığını eklemişlerdir (Hürriyet, 2001; Haber7, 2014). Bununla birlikte, AK Parti’nin Özal’ı olumlayan çok sayıda söylemi söz konusu olmuştur (Çölaşan, 2004; Özkök, 2004; Özipek, 2009; Hürriyet, 2007).

Partinin ileri gelenleri, özel hayatlarındaki duyarlılıklarını siyasi bir proje olarak sergiledikleri tutumlarından istisna tutmuşlardır. Özel hayatlarında daha

muhafazakar eylemlere sahip partililer, kamusal alanda daha modern reflekslere başvurabilmiştir. Liberal iktisadi politikaları benimseyen ve aynı zamanda muhafazakar demokrat olarak kendini ifade eden AK Partililerin bu duruşu, onlara yönelik eleştirilerin de kaynağı olmuştur (Çiğdem, 2009: 119). Ancak, Ahmet Çiğdem'e göre AK Parti'nin sahip olduğu muhafazakâr demokrat kimliği aldatıcıdır. O'na göre, aslında, AK Parti'nin ne muhafazakârları tatmin edecek kadar muhafazakâr ne de demokratları ikna edecek kadar demokrattır. Partinin bu iki kimlikle ilişkisi, oportünizm bağlamında ele alınabilir (Çiğdem, 2009: 128).

AK Parti'nin merkez sağ partilerin tabanından oy aldığı ifade edilebilir. Ancak, AK Parti'yi motamot merkez sağ partilerin bir devamı olarak görmek yanıltıcı olabilir. AK Parti'nin klasik merkez sağ partisi görüntüsünün dışına çıktığı ifade edilebilir. Özellikle, merkez partiler çevreye giderken koltuklarının altına aldıkları tezleri merkeze döndüklerinde arkalarına saklamaları, Türkiye'de merkez sağ partilerin görünür ortak özeliği olmuştur. Merkez sağ partilerin İslami kesimler ve Kürtler ile ilgili tutumları bunun örneği olarak gösterilebilir. AK Parti'nin merkeze yerleşme iddiası olmakla birlikte, merkezin isteklerini dikkate almanın yanında, kendi isteklerini de merkeze taşıma konusunda merkez sağ partilerine oranla daha istikrarlı davrandığı ifade edilebilir. AK Parti'nin laiklik, Kürt sorunu ve askeri vesayet konusundaki tavrı, diğer önceki sağ partilere oranla, istikrarlı olduğu belirtilebilir.

1.7.4. Ötekileştirilen İki Aktör

Modernizasyon, modern olanın talep edilmesidir. Modern ise Batı'ya özgüdür, yeni bir anlayışı ve insan merkezli seküler bir dönem belirtir. Dolayısıyla, modern ve modernizasyon seküler öze dayanır. Din ve gelenek bu yeni anlayışta, olumsuz olarak kodlanır ve çoğu zaman tüm kötülüklerin müsebbibi olarak gösterilir.

Osmanlı modernleşmesi deneyimi değerlendirildiğinde, Türkiye'de modernizasyon sürecinin yeni bir çaba olmadığı belirtilebilir. Osmanlı modernleşmesi, savaş meydanlarındaki yenilgilerle sistematik hale gelmiştir. Tanzimat'la resmileşen modernizasyon talebi, kurumsal alanda meydana gelen yenilikleri nitelendirmiştir. İlk etapta, devletin kurumsal yapısında yapılan

değişimleri içeren modernizasyon projesi, içerik ve hedefler ekseninde dönüşüme uğramıştır. Cumhuriyetle birlikte, kurumsal yeniliklere ek olarak, Batı yaşanması gereken bir felsefe ve kültür olarak belirgin hale gelmiştir. Bu yeni tarz, yeni kurulan Cumhuriyetin temel felsefesini oluşturmuştur. Halka rağmen halk için tasarlan bu yeni toplum tipinde, Osmanlı'ya ait çok sayıda şey, kurgulanan yeni kimlik ve değer sisteminde geçerliliğini yitirmiştir. Bu yeni medeniyet projesine direnenler ise bilinçli ve planlı olarak ötekileştirilmiştir. Ötekileştirilenlerin başında İslami duyarlılığı olan kesimler ve Kürtler gelmektedir. Bu iki kesim, Kemalist modernleşme projesinde olumsuz olarak kodlanmıştır.

Kürtlerin, hem dindar olması hem de kendi habituslarında modern olandan uzak geleneksel hayatlarını sürdürmesi, onları Kemalist modernleşmeye karşı hem en dirençli kesimlerden biri haline getirmiş hem de en çok ötekileştirilen kesim yapmıştır. Türkiye'de Kürtlerle birlikte referans kaynakları dinsel kaynaklar olan kesimlerde sıkıntı çekmişlerdir. Resmi ideoloji, tarafında istenilmeyen bir diğer kesim olan muhafazakarlar, modern Türkiye'de neredeyse her yerde dışlanan dini kimliklerine rağmen, vaz geçmemiş ve mücadele etmişlerdir. Bundan dolayı, Kemalist rejimin ikinci baş tehdidini oluşturmuşlardır (Kökce, 2011: 33). Bu iki kesim, modernleşme projesinin hedeflediği homojen ve kaynaşmış bir toplum misyonu için bertaraf edilmesi gereken tehlikeli unsurlar olarak kodlanmıştır. Bu kesimler, Cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli şekillerde Cumhuriyetin hışmına uğramıştır. 21. yy'da, Kürtlerin mücadelelerini devam ettirdiği ve muhafazakârların da iktidara geldiği Türkiye'de modernleşme projesinin hedeflediği Müslüman milletten seküler Türk milletine geçiş hedefinin, tam olarak gerçekleştiği söylenemeyebilir. Ayrıca, Kürt sorununun, Cumhuriyet tarihinde, sürekli ötekileştirilen kesimleri olan eski İslamcılar ve Kürtler arasında müzakere edilmesi ve Türkiye'nin dönüştürücü iki aktörü olmaları bu olguyu gösterebilir.

1.7.5. AK Parti, Avrupa Birliği ve Kürt Sorunu

Modernleşme, modern olanın talep edilmesi ve bu talep edilenin iyi olacağı düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yapılan tartışmalara kadar götürülmektedir. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük, bu tartışmaların en

belirginlerini oluşturmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra da bu tartişmalar devlet ideolojisi olan Kemalizm bağlamında yenilenmiştir. Cumhuriyet döneminde Kemalizm, modernleşme projesinin lokomotifi olmuş, böylece modernleşme çabaları sürekli ve derinlik arz ederek devam etmiştir.

2002’de, çok farklı gerekçelerle, seçmenin önemli bir kesimi, AK Parti’yi tercih etmiştir. Ezilmişlerin, yıllarca Ötekileştirilenlerin ve temel insani hakları yasaklanan kesimlerin adeta bir koalisyonu olan AK Parti, başta Kürtler olmakzere, statükoyu değiştirmek isteyen farklı kimliklere ve taleplere sahip kesimleri AB, insan hakları ve demokrasi sylemleriyle ikna etmeyi başarmıştır. Böylece, AK Parti, Türkiye’de atanmışlar arasında yayılmış ve uzun bir tarihsel sürece sahip statükoyu aşmak için parti programını AByeliği ve insan hakları ekseninde şekillendirmeyi gerekli grmştir. Çünkü statükonun en önemli glerinden biri olan militarizmin sivillerin denetimine girmesi, AByeliğinin zorunlu bir koşulu olduğu gibi, hakim statükonun kontrolünün sağlanması, ancak, AB gibi meşrulaştırıcı bir dış desteğe ihtiyaç duymuştur (Yavuz, 2011: 21). AK Parti, özellikle ilk dönemlerde, AB politikasında çok hevesli bir duruş sergilemiş, AB’yeyelik hedefi, dış politikasının önemli bir bölümünü oluşturmuştur. AB süreci/modernleşme projesi, partiyi, küresel dünya ile entegre olmasını da sağlamıştır. AB politikası, hem içerde hem de dışarda partinin siyasi hayatı için adeta bir kalkan olmuştur. Özellikle iç politikada, AB, AK Parti’nin siyasi varlığının garantisi olmuş, kendini MG çizgisinden ayıran parti, MG çizgisinin geleneksel anti Batı anlayışının aksine, modernleşme sürecinin aktörlerinden biri haline gelmiştir.

AB süreci, Türkiye’de ordu ve ordunun sivil destekçilerine karşı AK Parti’ye uluslararası destek sağlamıştır. Çünkü parti kurucularının içinde geldiği siyasi gelenek, ordu başta olmakzere laik kesim tarafından şaibeli olarak kodlanmıştır. Bu çerçevede din eksenli bir rejimin kurulacağı ve laikliğin kaldırılacağı kayęısı, Cumhuriyet dönemi boyunca sürekli canlı tutulmuştur. Toplumsal alanda çeşitli siyasi partilerce ifade edilen herhangi bir dinsel eylem, sürekli, bu minvalde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda AB süreci, AK Parti için laik kesimden gelecek tehlikeler için bir tür paratoner görevi grmştir. AB süreci, yıllardır ötekileştirilen

ve merkezden sürekli dışlanan bu kesimler için özgürlük ve adaletin garantörü olmuştur.

AK Parti'nin ilk dönemleri genel olarak partinin ontolojik tutumu ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme hedefi ekseninde şekillenmiştir. Ancak, AK Parti'nin Türkiye siyasi hayatına yön vermeye başladığı zaman, vesayet olgusu da etkisini sürdürmüştür. Nitekim, vesayet olgusu, aktif bir dozda, demokratik işleyişin önünde büyük engel olmuştur. AK Parti, bu dönemde ordu ve yargı gibi çeşitli vesayet aktörleri ile varoluş mücadelesini verirken, MGK, milli güvenlik kavramının geniş tanımından yola çıkarak siyasete müdahale eden bir pozisyon sergilemiştir. Yargı ise insan hakları ve hukuk kaidelerinin dışında vesayetçi ideolojinin bir diğer taşıyıcı kurumu halini sürdürmüştür. 2008'de iktidar partisi olan AK Parti'ye kapatılma davası açılması bu bağlamda değerlendirilebilir.

AB, AK Parti başta olmak üzere CHP, KSH, MHP gibi siyasi eğilimlerle birlikte; sivil toplum örgütleri ve ordunun destek verdikleri bir proje olarak şekillenmiştir. AB'ye üyelik süreci, anayasa, demokrasi, kuramsallaşma gibi Türkiye'nin sıkıntılarını çözecek esasları da beraberinde getirebilir. Yani, AB projesi Türkiye'de farklı kesimler arasında konsolidasyonu oluşturabilir (Taşpınar, 2012: 160). Türkiye'nin, esas olarak siyasi, ekonomik ve uyum bileşenleri olan AB'nin "Kopenhag Kriterleri"ni yerine getirmeye çalışması ve bu kapsamda, Türkiye ile üyelik müzakerelerin başlatılması, AB'nin Türkiye'nin iç politikasındaki etkinliğini artırmış, Türkiye'nin, siyasal hayatı başta olmak üzere, diğer politikalarını belirlemeye başlamış ve Türkiye'nin farklı kimliklerle olan ilişkisini etkilemiştir. Bu süreçteki liberalleşme ve demokratikleşme çabaları, Türkiye'deki siyasal hayatı değiştirmeye başlamış, Türkiye'de siyaset, bir nebze olsa, işletilmiş ve demokratik araçların kullanımına imkân doğmuştur. Tüm fırsat eşitsizliklerine rağmen Kürtçede yapılmaya başlayan çeşitli yayın faaliyetleri, Oslo Süreci²⁶ ve Kürtlerle başlatılan Demokratik Açılım, bu süreçte gelişmiştir (Tekdemir, 2014: 45). AB, Türkiye'nin iç politikası başta olmak üzere Kürt sorunundaki etkinliğini dolaylı olsada, "Kopenhag Kriterleri" ile kamusal hayatta "fırsat alanları" oluşturarak gerek yurt dışında,

²⁶ Oslo Görüşmeleri ya da PKK- Mit görüşmeleri, ağırlıklı olarak, 2009 ve 2010'da Kürt sorunun çözümü için Norveç'in başkenti Oslo'da yapılmıştır. Görüşmelerin ne zaman başladığı ve ne süreyle yapıldığı tam olarak bilinmemekle beraber, tam olarak bitiş tarihi de bilinmemektedir.

gerekse Türkiye’de Kürt kimliğinin kamusal alana çıkmasını ve gelişmesini sağlamıştır (Tekdemir, 2014: 47).

Gerek Avrupa’ya dağılmış Kürtlerin faaliyetleri, gerekse Türkiye’nin Avrupa birliğine girme isteği, AB’yi, Kürt sorununda yapılan tartışmaların merkezine koymuştur. Bundan dolayı, modernleşme sürecinin iki mağduru olan Müslümanlar ve Kürtler, AB üyeliğine sahip çıkmıştır. Sistem tarafından ötekileştirilen bu kesimler için AB üyeliği, can simidi işlevini görmüştür. Kürtler ve diğer unsurlara yönelik ötekileştirme çabaları, bu kesimleri âdeta AB üyeliğine yöneltmiştir. Çünkü bu kesimler, içerden aranacak bir çözümün olmadığını düşünmüştür. Kürtler, Türkiye’nin AB çabasını destekledikleri gibi AB’yi, kendilerini Türkiye’ye kabul ettirmede bir şans olarak görürken, AK Parti ise AB ile laik sisteme karşı rüşünü ispatlamak istemiştir.

Tarihsel süreçte AB’ye üye olma hedefi, bu sürekliliğin bir/son basamağını oluşturmaktadır. Türkiye, 1959’da Avrupa Ekonomik Topluluğu’na yaptığı başvurudan beri Avrupa Birliği’nin bir parçası olmayı hedeflemiştir; fakat gerek Türkiye’nin insan hakları ve demokrasi konusundaki eksiklikleri, gerekse AB’ye üye ülkelerin politik duruşları ve çekinceleri, Türkiye’nin birliğin bir parçası haline gelmesini engellemiştir (Tekdemir, 2014: 44).

1.7.6. Kürt Sorunu ve Yeni Bir Yöntem: Müzakere

Türkiye’de, 21. yy’ın ilk yıllarında, demokrasi ve insan hakları alanlarında önemli gelişmeler olmasına rağmen, soruna güvenlikçi yaklaşım, demokrasi, çokkültürlülük ve birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi konusunda çeşitli sıkıntılar devam etmektedir. Bu sıkıntıların en önemlisi Kürt sorunu ve Kürt sorunu ekseninde gelişen diğer meseleler belirtilebilir. Kürt sorunu, çözüm bekleyen en önemli sorun olarak sürekliliğini sağlamış ve sorununun çözümü kolay olmayabilir. Sorunun tarihselliği ve neden olduğu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, sorunun hemen çözül(e)meyeceği ifade edilebilir.

Cumhuriyet tarihinde, Kürt sorununa uzun süre güvenlikçi politikalarla yaklaşmıştır. Güvenlikçi politikalar da beraberinde çatışma ve şiddeti getirmiştir. Bu yüzden, sorun binlerce insan kaybına ve milyonlarca maddi zarara sebep

olmuştur. Çok boyutlu olmasına rağmen, temelde ötekileştirilen bir kimlik sorunu olan Kürt sorunun kimlik boyutunun görmezden gelinmesi ve şiddet boyutunun öne çıkartılması sorunun çözümünde bilinen en klasik yöntem olmuştur. Bu yöntem, sorunu çözmede başarılı olmamış ve önemli toplumsal kutuplaşmaları beraberinde getirmiştir. Böylece çok zamanlı, çok uluslu, çok aktörlü ve çok mekânlı olan Kürt sorunu, gelişerek sadece Türkiye'nin değil; Ortadoğu'da çözüm bekleyen en önemli sorun haline gelmiştir (Keyman, 2014: 16). Ancak, 21. yy'ın Türkiye'sinde, Kürt tabusu sona ermiştir. Ankara ve PKK, 40 yıllık savaşın sonunda baskı ve zor gibi temel bileşenlere sahip güvenlikçi anlayışın tek yöntem olmadığını anlamıştır. Kürt sorunu basit inkar politikaları ile geçiştirilmeyecek kadar supra-territoryal (ülke üstü) bir özellik edinmiştir. Kürt-Türk ilişkileri, Ortadoğu'da, 20. yy'daki anlayışın dışına taşınmıştır. 2003'te başlayan ABD-Irak Savaşı ile Irak'ta Kürdistan Bölgesi, önemli bir başarı sağlamış ve bölgede yükselen güçlerden biri haline gelmiştir. AK Parti, ticari çıkarları, İran ve Rusya'ya olan enerji bağımlılığı nedeniyle, bu yeni merkezle, ilişkilerini klasik anlayışın dışında ele almıştır (Bozarslan, 2014: 55-63).

AK Parti'nin Kürt sorununa yaklaşımı, diğer önceki hükümetlere oranla farklılık arz ettiği ifade edilebilir. Yeni bir döneme işaret eden belirtiler gelişmektedir (Beşikçi, 2013f: 215). Bu dönem, bir geçiş dönemi olarak da değerlendirilebilir. AK Parti'nin kimlik temelli talepler konusunda daha ılımlı politika sergilediği ifade edilebilir. Kürtlerin olmadığı bir paradigmadan Kürtlerin var olduğunu, dillerinin, kültürlerinin olduğu ve bunların bir zenginlik olduğu vurgusu parti tarafından sürekli dile getirilmiştir. Ancak, AK Parti, soruna kalıcı bir çözüm getirmemiş ve devlet ile örgüt arasında çatışmalar devam etmektedir.

AK Parti'nin Kürt sorununda tutarlı bir duruş sergilediği de söylenemez. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Her şeyden önce halen Türkiye'de hakim ve güçlü olan bir askeri gelenek vardır. Bu askeri geleneğin siyasetin kontrolünde tutulması tam olarak başarılmış sayılmaz. AK Parti, iktidar sürecinin önemli bir kısmını orduyu denetlemek için harcamıştır. Bununla birlikte Türkiye'de milliyetçi eğilimleri taşıyan kesimler söz konusudur. Uygulanacak liberal bir siyasetin, bu kesimlerden AK Parti'ye yönelik desteği zayıflatabileceği endişesi, AK Parti'yi çekinceli davranmaya itmiştir. Ayrıca, muhalefet partilerinin eleştirileri de süreci

etkilemektedir. AK Parti döneminde gerçekleştirilen bu politikalar; CHP, MHP ve BBP gibi ulusalcı, milliyetçi ve muhafazakâr muhalefet partileri tarafından Türkiye'nin üniter yapısının ve toplumsal birliğini aşındırdığı gerekçesiyle eleştirildiği gibi, milliyetçi Kürt siyasi hareketleri tarafından da yapılanların az, göstermelik ve Kürtleri oyalamaya yönelik uygulamalardan öteye gidemeyen politikalar olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 131-135).

Türkiye Kürtleri, Irak, Suriye ve İran Kürtleriyle birlikte, 21. yy'da önemli gelişmelere tanıklık etmektedir. Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler, tüm Kürtleri yeni bir siyasi atmosfere taşımıştır²⁷. Son dönemlerde, Türkiye'de birbiriyle çelişen çok sayıda gelişme meydana gelmesine rağmen, Türkiye'de de Kürtlerin durumu, AK Parti hükümetleri zamanında kamusal alanda tartışılmıştır. Özellikle de AİH çalışmalarıyla üniversitelerde ve diğer kurumlarda gerçekleştirilen toplantılar ve bu toplantılara farklı ideolojik yapıya sahip bireylerin katılarak taleplerini dile getirmesi, önemli bir dönüşüme işaret etmiştir. Bu tartışmalar, Kürt sorununu Türkiye kamuoyuna tanıttığı gibi, sorunun geniş anlamda meşrulaşmasını da sağlamıştır.

1.7.7. Kürt Sorunu: 21. yy'da Güvenlik Siyasetinden Açılım Siyasetine

Türkiye'de, son dönemlerde, siyasal, sosyal ve kültürel alanda çeşitli dönüşümler gerçekleşmiştir. Ulus devlet anlayışı, modernleşme deneyimi, merkez-çevre ilişkileri başta olmak üzere toplumsal alanın kurumlarında belli dönüşümler yaşanmıştır. Dönüşen bu alanlardan biri de ulus devletin inşa biçimi ve yanlış modernleşme projesinin sebep olduğu Kürt sorununa dair arkaik söylemlerdir. Tarihsel süreçte, Kürt sorunu ile ilgili çok sayıda bilgi üretilmiştir. Bu metinlerin bir kısmında gerçekler bilinçli olarak çarpıtılırken, diğer bir kısmındaysa yanlış teori ve

²⁷ Barzani, Duhok'ta düzenlenen 3. Gençlik Konferansı'na gönderdiği mesajda "Kürtlerin büyük adımlar atacağı ve aydınlık bir yarının Kürtleri beklediğine olan umudun her zamankinden daha yüksek olduğunu size bildirmeyi bir gereklilik olarak görüyorum. 21. yüzyıl Kürtlerin yüzyılıdır. Gençlerin görevleri ağırlaşıyor ve en iyi şekilde ülkemize hizmet etmek için hazır olmanız gerekiyor.", Murat Karayılan'da 8 Mayıs 2013'te PKK'nin Türkiye'den geri çekilmeye yönelik konuşmasında, "Ortadoğu'da ve ülkemizde önemli tarihsel gelişmelerin yaşandığı bu süreçte tüm parçalar arasında milli dayanışma ve barış için ulusal bir platform oluşturmaya, Hewlêr'de 'Birlik, Dayanışma ve Barış Konferansı'nı örgütlemeye ve katılmaya çağırıyoruz. şeklinde benzer ifadelerde bulunmuştur (İlkehaber, Mart 2013).

hipotezlerden yola çıkılmış ve sorunun değerlendirilmesi doğru yapılamamıştır. Bu iki değerlendirme biçimi, 21. yy'a kadar, Kürt sorunu tartışmalarında etkili olmuştur.

Son dönemlerde, çeşitli yeni gelişmeler meydana gelmiştir. AK Parti ve KSH tarafından desteklenen bu gelişmeler, sorunu toplumsal alana taşımıştır. Kürt sorununu çözme çabaları, yeni olmamakla birlikte, AK Parti'nin sorunu ele alma ve anlama yöntemi yeni sayılabilir. İlk defa, sorunu çözmeye yönelik “müzakere” ve “diyalog” ağırlıklı girişimlere başvurulmuştur. Siyaset mekanizması, güvenlikçi perspektife oranla daha çok işletilmiştir. Askeri yöntemlerle sorunun çözülmeceğine yönelik algı güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Son dönemlerde, Kürt sorunun Türkiye'nin en önemli sorunu olduğu, sorunun çözülmesi gerektiği, şayet sorun çözülmezse, Türkiye toplumuna faturasının ağır olacağı devletin yetkili kişileri ve mercileri tarafından defaatle ifade edilmiştir. Bu yetkili kişilerden biri de dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'dür. Gül, “İster terör, ister güneydoğu, isterseniz Kürt sorunu deyin; bu, Türkiye'nin en önemli sorunu. Yeni şeyler olacak. Devlet birimleri arasında bu konuda uyum var. Devletin bütün görevlileri, sivil ve askerler, istihbarat, hepimiz, bu konuyu aramızda açık-seçik konuşuyoruz” demiştir. Bu beyanlar, sorunun yetkili merciler tarafından tasdik edildiğini göstermiştir (Yayman 2009). Türkiye'de, geçmişe nazaran, asimilasyon ve eliminasyon politikaları, bitmemiş olsa da, büyük ölçüde gerilediği ifade edilmektedir. Bu politikaların sebep olduğu insani ve maddi kayıplarla yüzleşilmemiştir; ancak iyiye dair işaretler söz konusudur (Yıldız, 2012: 9). Bu zaviyeden bakıldığında son dönemlerde meydana gelen gelişmelerin, yaşanan olumsuz tarihsel süreç düşünüldüğünde gerekliliği anlaşılmaktadır. Ancak, sorunla mücadelede güvenlikçi yaklaşım terk edilmemiştir. Özellikle, 25. ve 26. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerinden sonra taraflar arasında başlayan çatışmalar, bu bağlamda değerlendirilebilir.

1.7.8. AK Parti'nin Kürt Ajandası

2000'li yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de demokratikleşme söylemi ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu söylem, AK Parti hükümetleri tarafında sahiplenmiştir. AK Parti, kendi varlığına meşruluk kazandırma ve varoluşsal

mücadelesini sürdürmek için bu söyleme sıkı sıkıya sarılmıştır. Türkiye’de bu söylemin temel bileşeni AB süreci olmuştur. Hükümet, AB üyeliğine ağırlık vererek, hem ulusal hem de uluslararası sistemle bütünleşmeyi hedeflemiştir.

AK Parti, iktidar olmadan önce, 2000’lerin başında, AB’ye üyelik sürecinde, 10-11 Aralık 1999’da Finlandiya’da yapılan Helsinki Zirvesi ile Türkiye’nin adaylığının onaylanması ile birlikte, çeşitli reformlar yapılmıştır. Bu reformlar, sınırlı ama önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Kürtçenin kamusal alanda ifadesi ile ilgili çeşitli yasaklar kaldırılmıştır. Türkiye’de Kürt dilinin kamusal alanda kullanımı ile ilgili Ekim 2001’de “Kanunen yasaklanmış dillerde” ifade özgürlüğü ile ilgili gelişme, Mart 2002’de Kürtçe yayına ve Ağustos 2002’de Kürtçe özel kurslara izin verilmesi gibi sınırlı ama önemli düzenlemeler yapılmıştır (Tezçür, 2014: 160). Kürt sorunu, AB sürecindeki gelişmelerden etkilenmiştir. 1990’lardan itibaren çeşitli dönüşümleri yaşayan ve uzun süre Kemalizmin parametreleri ile tanımlanan sorun, Dünya’da ve Ortadoğu’da meydana gelen gelişmelerle birlikte, 21. yy’da yeniden şekillenerek daha da görünür hale gelmiştir. 2001’de kurulan ve 2002’de iktidara gelen AK Parti ile birlikte, Türkiye’de Kürt sorunu yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Küresel gelişmeler, AB Süreci ve AK Parti’nin benimsediği liberal teori ile birlikte Kürt sorunu, Cumhuriyet dönemi boyunca karşılaştığı tanımlamaların dışında ele alınmaya başlanmıştır (Kökce, 2011: 152).

21. yy’da, sorun, Türkiye’de yapılan tartışmaların merkezine yerleşmiştir. Tarihsel kabullerle varlığını, 21.yy’da, Türkiye’ye dayatan Kürt sorunu, iktidar partisinin programında yer almıştır. Partinin Kürt sorunu tanımı ve Kürtlere yönelik politikaları devletin 21. yy siyasetini belirlemiştir:

“Kimimizin Güneydoğu, kimimizin Kürt, kimimizin terör sorunu dediğimiz olay, maalesef Türkiye’nin bir gerçeğidir. Partimiz bu sorunun toplum hayatımızda neden olduğu olumsuzlukların bilinciyle, bölge halkının mutluluğunu, refahını, hak ve özgürlüklerini gözeten, Türkiye’nin bütünlüğü ve üniter devlet yapısıyla birlikte bölgeyi tehdit eden terörün önlenmesinde zaaf yaratmayacak bir şekilde; kalıcı, tüm toplumun duyarlılıklarına saygılı, etkili ve sorunları kökünden çözmeye yönelik bir politika izleyecektir” (akparti.org.tr).

AK Parti bu programla, Kürt sorunu ile ilgili tarihsel süreçte yapılan tanımları birleştirerek, sorunu, tanımlar üstü bir gerçeklik olarak Türkiye siyasetine tekrar yerleştirmiştir. Sorunun tanımından ziyade, sorunun gerçekliğine vurgu yapan parti, sorunun görmezlikten gelinemeyeceğini ifade ederek, sorunun ürettiği şiddet ve terör olgusunun da sorunun bir neticesi olarak ifade etmiştir. Kendi parti programında kültürel farklılıklara vurgu yapan AK Parti, alışılmışın dışında, Kürtlerin kendi öz kültürleri olduğunu, bununda kültürel zenginlik olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Sorunun çözümü için kültürel ve ekonomik politikaları önermiştir:

“Bu bölgemizdeki kültürel farklılıklar, partimiz tarafından zenginlik kabul edilmektedir. Resmi dil ve eğitim dili Türkçe olmak şartıyla, Türkçe dışındaki dillerde yayın dahil kültürel faaliyetlerin yapılabilmesini, partimiz ülkemizdeki birlik ve bütünlüğü zedeleyen değil, güçlendiren ve pekiştiren bir zenginlik olarak görmektedir. Bölgenin geri kalmışlığından kaynaklanan kimi olumsuzlukların giderilmesini, bölgeye dönük özel düzenlemeler yoluyla değil, genel demokratikleşme projesi bağlamında düşünmektedir” (akparti.org.tr).

Bununla birlikte, AK Parti’nin iktidara geldiği ilk yıllardaki Kürt politikası, çeşitli belirsizlikleri de taşımıştır. Parti, programında Kürt sorunu ve Kürt sorununa yaklaşım tarzını ifade etmesine rağmen, partinin genel başkanı R. Tayyip Erdoğan’ın ilk dönem söylemlerine, Kürt sorununu görmeme ya da ilk olarak sorunla yola koyulmama tedirginliği hakim olmuştur (Yavuz, 2011: 223). Nitekim, Erdoğan’ın 24 Aralık 2002’de Rusya’da²⁸ ve 13 Nisan 2005’te Oslo’daki²⁹ söylemleri ve önceki konuşmalarıyla aksi yönde olan 12 Ağustos 2005 Diyarbakır konuşması³⁰ bu

²⁸ Rusya’da Zülfikar Baran isimli bir Kürt işçinin Kürt sorunu çözmesi gerektiğine dair beyanına karşılık olarak Başbakan R. Tayyip Erdoğan “Türkiye’de Kürt sorunu yok. Sorun var diye inanacaksan sorun olur, yok dersin sorun ortadan kalkar. Böyle öngörü ile yaklaşırsan, sorunun içindesin demek. Bak, “Siirt’ten evliyim, huzurluyum” diyorum. Böyle yaklaş olaya. Kürt sorunu var dersek, bu, sanal sorunlar olarak ortaya çıkarılmıştır. Bizim için böyle bir sorun yok” şeklinde cevap vermiştir (Hürriyet, 2002).

²⁹ 13 Nisan 2005’te, Oslo’da, Kürt sorunu ile ilgili kendisine yöneltilen bir soruyu, R. Tayyip Erdoğan, “Türkiye’de Kürt sorunu yoktur; bu uydurma bir sorundur. Biz Türkiye’deki her etnik gruba eşit mesafede yer alıyoruz. Türkler, Kürtler, Lazlar, Ermeniler ve Abazalar... gibi etnik gruplar arasında hiç bir ayırım yapmıyoruz. Türkiye’de yalnızca Türkler mi yaşıyor? Onların yanı sıra ülkede en az otuza yakın farklı etnik grup yaşıyor” şeklinde yanıtlamıştır (Yavuz, 2011: 225).

³⁰ R. Tayyip Erdoğan’ın Kürt sorunu ile ilgili 12 Ağustos 2005 Diyarbakır konuşmasında ise daha başka şeyler söylemektedir: “Her ülkede geçmişte hatalar yapılmıştır. Türkiye gibi büyük bir devlet ve güçlü ülkede pek çok zorluğun harmanından geçerek bugünlere geldik. O nedenle geçmişte yapılan hataları yok saymak büyük devletlere asla yakışmaz. Büyük devlet, güçlü millet kendisi ile yüzleşerek, hatalarını ve günahlarını masaya yatırarak geleceğe yürüme güvenine sahip millet ve

belirsizlikleri ifade etmektedir. Bu belirsizlik söylemi, partinin Kürt sorunu tasavvurunda ve soruna yönelik eylemlerinde bir “geçiş dönemi” belirsizliği olarak okunabilir. Varlığı kabul edilen Kürtlerin ontolojik gerekliliklerini sağlama önemini korumaktadır.

R. Tayyip Erdoğan’ın birbirleriyle çelişen söylemlerindeki keskin farklılığın temel sebebi, kimi düşünürlere göre Erdoğan’ın “iktidarını koruma” güdüsüyle hareket etmesinden kaynaklanmaktadır (Yavuz, 2011: 226; Özer, 2012: 63). AK Parti’nin ve lideri Erdoğan’ın Kürt sorunu yaklaşımında tutarlı bir çizgi seyredilmese de Kürt sorunu ve devletin kendi tarihsel süreciyle yüzleşmeye çalışması, devlet paradigmasında Kürt sorunu ile ilgili olarak çeşitli radikal dönüşümlerin gerçekleşmesi AK Parti hükümetleri döneminde gerçekleşmiştir (Yayman, 2011a: 440).

1.7.8.1. Demokratik Açılım

Bir grup aydın, 2005’te, Kürt sorununun ürettiği çatışma ortamının bitmesi ve silahların susması için 150 imzalı bir bildiri yayınlamıştır. Aydınlar tarafından yapılan bu çağrı, hükümet tarafından dikkate alınmış ve hükümet, bu aydınlarla görüşme kararı almıştır. 10 Ağustos 2005’te dönemin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan aydınlarla görüşmüş ve bu görüşmede R. Tayyip Erdoğan, “beyaz sayfa” açtıklarını ve Kürt sorununu demokrasi ile çözeceklerini ifade etmiştir (Çakır, 2011). Başbakan Tayyip Erdoğan, aydınlarla yaptığı görüşmeden iki gün sonra, önemli bir Kürt kenti Diyarbakır’da, Kürt sorunu ile ilgili görüşlerini ifade etmiştir. R. Tayyip Erdoğan’ın Kürt sorunu ile ilgili 12 Ağustos 2005 Diyarbakır konuşması, başta Kürtler arasında olmak üzere, tüm Türkiye’de yankı bulmuştur. Simgesel değeri yüksek olan bu konuşma, Türkiye’de Kürt sorunu ile ilgili ezberleri bozmuş, Türkiye’de Kemalizm

devlettir. İnanıyorum geçmişle yüzleşerek geleceğe yürürken geçmişin davaları ile geleceği ipotek altına almamak mümkündür. İlla her soruna bir ad koymak da gerekmez. Çünkü sorunlar hepimizindir. Ama illa ‘Ad koyalım’ diyorsanız Kürt sorunu bu milletin bir parçasının değil, hepsinin sorudur. Benim de sorunumdur. Sorunların parça parça adresi olmaz. Bütün sorunlar Türk olsun, Kürt olsun, Çerkez olsun, Abaza olsun, Laz olsun bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ortak sorunudur. Çünkü güneş herkesi ısıtır, çünkü yağmur herkes için rahmettir. Çünkü herkes aynı toprağın insanıdır, insanıyız, millet olmak işte budur. Bu sebeple ‘Kürt sorunu ne olacak?’ diyenlere diyorum ki bu ülkenin başbakanı olarak o sorun herkesten önce benim sorunumdur. Bu memleketin başka bir meselesini de bana soracak olsalar onlara da şunu derim, o mesele de herkesten önce benim meselemdir” (Çakır, 2011a).

ideolojisinin bağlamını oluşturduğu siyasal yapıda ve toplumsal paradigmada radikal dönüşüme işaret olarak değerlendirilmiştir.

Erdoğan'ın 12 Ağustos 2005 Diyarbakır konuşması, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca Kürtlere yönelik asimilasyoncu politikaların iflas ettiğini gösterdiği gibi, bu zihniyetin dayandığı sorunu görmeme ya da sorunu “terörizm” ile bağdaştırarak güvenlik eksenli değerlendirme anlayışının, artık bırakılması gerektiğini gösterebilir. Erdoğan'ın 12 Ağustos 2005 Diyarbakır konuşması, sorunun demokrasi, insan hakları ekseninde ele alınması gerekliliğini gösterebilir.

Cumhuriyet tarihinde, Kemalizmin asimilasyoncu ulusçuluk projesi tasavvurunda sapmayan hükümetlerin aksine, AK Parti bu yeni söylemlerle, alışlagelen Türkleştirme söylemlerinin ve politikaların dışında Kürtleri bir etnik grup olarak “milletin” bir alt bileşeni olarak formüle etmiştir (Saraçoğlu, 2014). AK Parti'nin elinin ilk yıllara oranla daha da güçlendiği bu dönemde, “Demokratik Açılım” barış süreci için tarihi adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir (Tekdemir, 2014: 47). Türkiye’de temel hak ve özgürlüklerin iyileştirilmesi, ötekileştirilen kimliklerin ifadesi ve Kürtlere yönelik inkar politikaların azalması gibi çeşitli alanlardaki dönüşümlere işaret etmiştir. Bu değişimlerin belirginleştiği alanlardan biri de devletin Kürt politikasında ve tarihsel derinliğe sahip Kürt sorununda olmuştur. AK Parti'nin, sabit bir Kürt politikası olmasa da, siyasi tutumu yeni bir dönemi çağrıştıracak çeşitli dönüşümleri de içermiştir. Devletin, Kürt siyasetinde, paradigma değişimine gittiğine dair çeşitli emareler gelişmiştir. Bu dönemde, AK Parti'nin Kürt politikasının en önemli adımı Kürt Açılımı, Demokratik Açılım ya da Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi olarak ifade edilen ve AK Parti'nin genel demokratikleşme hareketlerinde farklı olarak Kürt sorununun çözümüne yönelik politikaları içeren yeni bir sürecin başlamasıdır.

2010'lara gelindiğinde, kültürel alanda önemli adımlar atılmıştır. Demokratik Açılım, barış süreci için tarihi adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Kürtçe yayınlar yapılmaya başlanmış, Oslo Görüşmeleri olmuş, İmralı Adası'nda tutuklu bulunan PKK'nin lideri Abdullah Öcalan ile görüşmeler gerçekleşmiştir (Tekdemir, 2014: 48). Demokratik Açılım, bir dizi reformları beraberinde getiren devlet eliyle başlatılan bir süreçtir. AK Parti'nin Kürt sorunu ile ilgili politikalarını belirleyen ve

sürecinin yürütücüsü Beşir Atalay'dır. Beşir Atalay, 29 Temmuz 2009'da süreci başlatmıştır. Beşir Atalay, açılımı başlatan ifadelerinde, Başbakan Erdoğan'ın 2005'teki Diyarbakır konuşmasını baz alarak açılım sürecini geliştirmeyi hedeflediğini ifade etmiştir (Kökce, 2011: 169).

Demokratik Açılım'ın koordinatörü Beşir Atalay olmakla birlikte politikanın en ateşli savunucusu ve garantörü R. Tayyip Erdoğan olmuştur. Erdoğan'ın Kürt sorununa yaklaşımı yeni oluşmamıştır. Nitekim 1991'de danışmanı Mehmet Metiner'e hazırlattığı ve Necmettin Erbakan'ın benimsemediği Kürt sorunu raporu, dönemin İstanbul il başkanı R. Tayyip Erdoğan benimsemiştir. Erdoğan'ın benimsediği raporda mesele Kürt sorunu olarak ifade edilmiştir. Raporda sorunun çözümü için demokrasi, kültürel çoğulculuk ve kültürel hakların tanınması vurgusu yapılmıştır (Yayman, 2011a: 414). 2009'un ilk baharında Demokratik Açılım'ı benimseyen ülkenin üst düzey yetkilileri bunu çeşitli şekillerde ifade etmişlerdir. Nitekim, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 8 Mart 2009'da Tahran'a giderken, Kürt sorunu ilgili yapılacak yeni gelişmeler için "2009 yılında çok güzel şeyler olacak" demesi, sonrasında 9 Mayıs 2009'da Prag'a giderken, "Kürt sorununun çözümü için 2009 tarihi fırsattır" ifadesi yeni politikaların devlet nezdinde kabul gördüğünü de göstermiştir.

Demokratik Açılım bağlamında üretilen Türkiye'nin inişli-çıkışlı yeni politikaları, tarihsel süreçte benimsenen anlayıştan farklı olarak, yeni bir Kürt paradigmasına işaret etmektedir. Bu yeni anlayışta, güvenlikçi yöntemler, ikinci plana atılırken; Kürt sorunu ile ilgili tüm tartışmalar da siyasi alana taşınmıştır. Yani, sorun sadece güvenlik ekseninde tartışılmamakta, aynı zamanda özgürlük ve haklar ekseninde de tartışılmaktadır. Böylece demokratik açılım politikaları ile uzun süre "askerin" egemenliğinde kalan sorunsallar, toplumun çeşitli kesimlerin müdahil olmasıyla tartışılmaya başlanmıştır (Yeğen, 2011a: 8). Demokratik Açılım, devletin Kürt sorununu çözme şeklini ifade eden yeni bir politika olarak ifade edilebilir. Bu politika devlet patentlidir. Demokratik Açılım sürecinde, hükümetin PKK ve DTP'yi muhatap kabul etmesi belirgin değildir. Bu durum, Demokratik Açılımı, Çözüm Süreci'nden farklı kılmaktadır. 2013'te başlatılan Çözüm Süreci ise PKK'nin tutuklu lideri ile başlatılmıştır. Muhatap belirsizliği önemli oranda aşılmıştır.

Demokratik Açılım kısa, orta ve uzun vadede gerçekleşecek politikalara dayanan bir süreç olarak tasarlanmıştır. Bu durum, gerçekleşecek politikaların zamana yayılacağını ifade ettiği gibi, Kürt sorunu gibi modern gelişmelerle dönüşmüş bir olgunun hemen çözülmeyeceğini de göstermektedir. Farklı dil ve lehçelerden kursların açılabilmesi, köy ve belde isimlerinin eski isimleriyle değiştirilmesi, OHAL dönemindeki kontrol noktalarının azalması, yayla yasaklarının kaldırılması, Devlet tiyatrolarında bazı Kürtçe eserlerin sahnelenmesi ve bazı Kürtçe eserlerin Türkçeye çevrilmesi Demokratik Açılım'ın kısa vadedeki politikaları olarak sıralanmıştır. Siyasi partiler kanunda yapılan değişikliklerle Kürtçe propagandanın yapılabilmesi, il ve ilçe isimlerinin eski isimleriyle yer değiştirilebilmesine yönelik kanun değişikliği gibi yeni uygulamalar sürecinin orta vadedeki uygulamalarını oluştururken; sürecinin uzun vadedeki politikaları ise yeni bir anayasa yapma şeklinde planlanmıştır (AK Parti, 2010: 120). Demokratik Açılım sürecinde kısa ve orta vadedeki hedeflerini oluşturan bu politikaların önemli bir kısmı uygulamaya geçmiştir. Bu adımlar, yeni bir sürecin önemli adımları olarak ifade edilebilir. Bu uygulamalar, Kürt sorununun çözümde yeterli politika üretememiştir. Ancak sorunun çözümü için kamuoyunu oluşturma ekseninde önemli muhteviyata sahiptir.

Genel olarak ifade edilirse, AK Parti'nin Demokratik Açılım politikası devlet felsefesinde önemi bir dönüşüme işaret etmektedir. "Kürt diye bir halk yoktur, Kürt sorunu yoktur!" söylemini Cumhuriyet tarihi boyunca ifade eden bir sistemin, hemen dönüşmesini beklemek sosyolojik olarak mümkün olmayabilir. Her şeyden önce yeni algının benimsenmesi zaman alacaktır ve bu eski öğreti de hemen dağılmayabilir (Özer, 2012: 164). Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan ve sorunu tanımlamanın temel parametreleri olan Türklük, ulus devlet, Kemalizm gibi türdeşleştirme felsefesi, geleneksellik, modern olmama durumu, eşkıyalık, bölücülük, terör gibi ötekileştirme politikaları gelinen noktada eleştirilmiştir.

1.7.8.2. Çözüm Süreci

Habur olayı, sokak gösterileri, KCK operasyonları, Reşadiye saldırısı, Silvan saldırısı, DTP'nin kapatılması ve Roboski olayı ile birlikte radikal bir inisiyatif olarak değerlendirilen Demokratik Açılım süreci akim kalmıştır. Ancak, Demokratik

Açılım'dan sonra AK Parti'nin Kürt politikasını belirleyen yeni bir süreç başlatılmıştır. Çözüm Süreci olarak ifade edilen bu yeni durum, AK Parti'nin başlattığı Kürt politikasının bir aşaması, sorunu çözme iradesinin bir basamağı olarak değerlendirilebilir.

Arap Baharı ile başlayan Ortadoğu'daki hareketlilik, Suriye krizi ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Türkiye'nin hemen yanı başında Rojava'da Kürtlerin ilk defa kazandığı bölgesel statü, özerk kanton yönetimi, Türkiye çıkarlarına uygun olmadığını düşünse de, kendini Türkiye'ye dayatmıştır. 21. yy'da genelde Dünya'da özelde Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler, Kürtlerin yönünü Türkiye'ye çevirmiştir. Bu olgu, en kalabalık Kürt nüfusunun Türkiye'de yaşadığı gerçeğiyle birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Kürtlerle olan politikasını belirleyebilir. Bu toplumsal olgular, Çözüm Süreci'nin kaçınılmazlığını ve dış faktörlerin Türkiye'deki iç gelişmeler üzerindeki etkisini gösterebilir.

Türkiye'de, Çözüm Süreci kapsamında dillendirilen talepler, yeni ifade edilmemiştir. Bu talepler, yıllarca çeşitli kesimlerce dile getirilmiştir. 21. yy'a kadar kamu otoritesi bu gelişmeleri yerine getirmekte pek istekli davranmamış ve Kürt sorununun çözümü için dile getirilen öneriler somutlaşmamıştır. Çözüm Süreci; yıllardır ifade edilen ama dar bir çevrede kalan önerilerin tartışılması, çatışmanın durması ve barışın sağlanması gibi çeşitli bileşenlere sahip olmuştur. Süreç toplumun önemli bir kesiminin desteğini alan yeni bir politikaya işaret etmiş ve bir çatışmazlık hali olarak tasarlanmıştır.

Çözüm Süreci, Türkiye'nin demokratikleşme süreci olarak da okunabilir ve çok aktörlü bir süreç olarak gelişmiştir. Türkiye, Çözüm Süreci kapsamında Kürt sorununu doğrudan Öcalan ile konuşarak çözmeye çalışmıştır. Devletin ve hükümetin bu yöntemi yeni olarak değerlendirilebilir. Genelde devletin, özelde hükümetin ve Öcalan'ın çabaları toplumda önemli olarak değerlendirilmiştir. Sorunun güvenlikçi anlayışın dışına taşınması anlamına gelen bu yöntem, devletin Kürt meselesinde bir paradigma değişikliğini, PKK'nin de yeni bir stratejik değişimi istediğini göstermiştir (Özer, 2015).

Kürt sorunu, yıllarca benimsenen “güvenlikçi” yaklaşımla çözülmeyeceği ortaya çıkmıştır. Ancak, sorunun şiddet ve güvenlik boyutları sürmektedir. Gerek iç, gerekse küresel dünyanın dayattığı gelişmeler, Türkiye’yi Kürt sorununda politika değişikliğine zorlamıştır. Bu değişim, Çözüm Süreci olarak kavramsallaştırılan yeni politikayla kısmen somutlaşmaya başlamıştır. 2012 yılının aralık ayında başlayan Çözüm Süreci’nin baş aktörleri dönemin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan ve PKK’nin tutuklu lideri Abdullah Öcalan’dır (Keyman, 2014: 17). Kürt sorununun çözümünde Türkiye toplumunda çok önemli bir kamuoyu desteği oluşmasına rağmen, Çözüm Süreci başarıya ulaşmamış ve belirli anlaşmazlıklarla devam etmektedir. Bu anlaşmazlıklar, Çözüm Süreci’nde aktörlerin talepleri, PKK’nin silahsızlanma durumu, HDP-PKK tarafının demokratik özerklik talepleri, anadilde eğitim talebinin önündeki engellerin kaldırılmaması, Türkiye halkının beklediği anayasa değişiminin gerçekleşmemesi ve toplamda 1982 Anayasası’ndan kaynaklanan sıkıntıların giderilmemesi şeklinde sıralanabilir (Tekdemir, 2014: 48). Üzerine anlaşılamayan bu hususlar, muhtemel barış görüşmelerinin önemli taleplerini oluşturabilir.

Çözüm Süreci, bir geçiş dönemi olarak okunabilir. En önemli amacı ise yaşanan çatışma ortamını durdurmaktır. Ancak yaşanan çatışmasızlık durumu fazla sürmemiştir. İki senelik çatışmasızlık durumundan sonra çatışmalar yoğun bir şekilde tekrar başlamıştır. Yeni başlatılan bu sürecin hemen çözüm sağlaması mümkün görünmeyebilir. Yani, Çözüm Süreci ile uzun bir şiddet tarihine sahip Kürt sorunun hemen çözülmesini beklemek sosyolojik olarak da mümkün olmayabilir; çünkü sorunun tarihselliği ve meydana getirdiği toplumsal kutuplaşmalar doğru orantılı olarak gelişmiştir. Dolayısıyla tarihsel süreçte uzun süren çatışmalı dönemin getirdiği kutuplaşmaların aşılması zaman alabilir. Keyman bu durumu dile getirmiştir:

“Çözüm Sürecinin başarıyla devam etmesi, siyasetin çatışmanın yerini alması ve çatışmamazlık durumu, kendi içinde çok önemli gelişmeler olmalarına rağmen, Kürt sorunun çözümü anlamına gelmiyor. Çözüm Süreci, sorunun çözümü için kapı aralıyor, siyasi ve demokratik çözümün ön koşulunu oluşturuyor. Çözüm Süreci, Kürt sorunun çözümü için “gerekli” ama “yeterli” koşul değil. Çatışmasızlık, ölümün ve şiddetin bitimi, güvenlikçi dilin bırakılması ve müzakere dilinin kullanılmasının toplumun farklı kesimleri tarafından desteklenmesi Kürt sorunun çözümü için gerekli ama yeterli koşulu oluşturmuyor”(Keyman, 2014: 18).

Çözüm Süreci, her iki tarafın pragmatik tutumlarını da içermiştir. PKK, Türkiye Cumhuriyeti'nden somut tavizler almak için yıpratma siyasetini güderken, devlet de halkın ilgisini çekmek için bir ucunda çeşitli tavizlerin bir diğer ucunda da cezalandırmanın olduğu belirsiz bir stratejiyi uygulamıştır. Masaya güçlü gelmek için tarafların izlediği bu strateji, “*samimiyetsizlik*” algısını üreterek, Çözüm Süreci'nin salahiyetini etkilemiş olabilir.

AK Parti'nin Kürt politikasının temel bileşenlerinden biri olan Çözüm Süreci, Kürt sorununun çözümü için vazgeçilmez bir olgu olmakla birlikte, sürecin aktörlerinin amaçları aynı, talepleriye farklı olmuştur. AK Parti, genel olarak, bu yeni politika ile temelde bireysel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesini, Kürt kimliği ve kültürünün geliştirmesine yönelik çeşitli yasakların kaldırılmasını ve yerel yöntemlerin güçlendirilmesini hedeflerken, KSH bunların ötesine geçerek hedef çitasını daha yüksek tutmuştur. Kitlel haklar, bu taleplerin başında gelmiştir. KSH, Çözüm Süreci'yle kendilerini yönetmelerini, Kürtçe eğitim-öğretimin sağlanması, Öcalan'ın özgürlüğünü ve PKK mensuplarının siyasete katılımını hedeflemiştir (Bayramoğlu, 2014).

1.7.8.2.1. Kürt Sorununda Yeni Bir Yöntem: Akil İnsanlar Heyeti

Akil İnsanlar Heyeti (AİH), 4 Nisan 2012'de Dolma Bahçe Sarayı'nda yapılan toplantıyla oluşan ve yaklaşık olarak üç ay sürmüş bir komisyondur. Komisyona farklı kimliklerden ve görüşlerden çok sayıda insan katılmıştır (Milliyet, 2013). Komisyona katılanlar “Akil İnsanlar” olarak da adlandırılmış ve komisyon 63 kişiden oluşmuştur. Çözüm Süreci'ne katkı sunmak için oluşturulan AİH, Türkiye'nin coğrafik yapısına göre 7 alt heyete ayrılmıştır. Her bir heyet, dokuz kişiden oluşmuştur (Zaman, 2013). Yedi heyetin her biri Türkiye'nin bir bölgesinde çalışmalarda bulunmuştur. Bu heyetlerin temel görevi, Çözüm Süreci'ni anlatmak ve toplumun farklı kesimlerinin Kürt sorunu ve Çözüm Süreci hakkındaki görüşlerini alma ve süreci birlikte müzakere etmeye yönelik olmuştur. Komisyonun oluşumunda toplumun farklı kesimleri temsil edilmiştir. Komisyonunda, iş adamından işçiye, sanatçıdan çiftçiye kadar çeşitli kesimlerin temsilcilerine yer verilmiştir (Milliyet, 2013).

AİH, Kürt sorunu sonucunda ortaya çıkan sıkıntıların ve bu sıkıntılar sonucunda yaşanan acıların, toplum tarafında tartışılmasını sağlamıştır. Ayrıca AİH'in hazırladığı raporlar, farklı toplumsal kesimlerin yaşadığı sıkıntıların, bir diğer kesim tarafından bilinmediğini de ortaya çıkartmıştır. Nitekim, heyetlerin çalışmaları, Türklerin, Kürt coğrafyasında yaşanan hak ihlallerinden ve acılardan habersiz olduğunu göstermiştir (Çelik, 2014:145). AİH, farklı kesimleri bir araya getirerek, birbirlerini dinlemelerini sağlamış, kalıcı barışın bu kesimlerin mutabakatı sonucunda olabileceğini göstermiştir. Nitekim çözümün gerçekleşmesi için tarafların bir araya gelip geçmişle yüzleşmesi, yaşanan onca sıkıntının konuşulması ve bu sıkıntıların sebeplerinin dinlenmesi ile olabilir. AİH, bunun mümkün olduğunu göstermiştir:

“farklı düşünen çevrelerin bir araya getirildiği toplantılarda karşılıklı görüşlere tahammül etme seviyesinin yükseldiği görüldü. Ve bu ortamlarda çözüm sürecini destekleyen optimum olumlu sonuçlar çıktı. Gittiğimiz her yerde toplantılara katılanlar ilk kez birçok farklı çevreyle bir araya geldiklerini ifade etti ve bunun anlamı ve önemli olduğu vurguladı” (Kaya, 2014: 39).

Türkiye, gelinen noktada, tüm Ortadoğu'yu kapsayan Kürt sorunun tek aktörü değildir. Gerek Türkiye'de, gerekse Kürt sorununda muhatap olan diğer ülkelerin yanlış politikaları ile birlikte Kürt sorunu, en temel sorunlarından biri haline gelmiştir. Ama, Türkiye'nin Kürt nüfusunu en çok barındıran ülke olması olgusu, O'nu, en önemli aktör haline getirmiştir.

1.7.8.2.2. Çözüm Süreci'nin Geleceği

Çözüm Süreci, Kürt sorununu çözme iradesinin bir basamağı olarak sorunsallaştırılabilir. Devletin PKK'ye silah bıraktırma talebi, sürecin özünü oluşturmuştur. Ancak, 25. ve 26. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerinden sonra başlayan çatışmalı süreç, Türkiye'de Kürt sorunun hemen çözülmeyeceğini göstermiştir. Bu çatışmalar, AK Parti'nin Kürt politikasını en ciddi krizi ile de karşı karşıya getirmiştir. Bu krizin en temel sebebi tarafların taleplerindeki farklılık ve Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler olmuştur. PKK'nin Türkiye'ye karşı silah kullanmaktan vazgeçmesinden ziyade giderek güçlenmesi, Kürtlerin anadil ve yerel

yönetimlerle ilgili taleplerinin karşılanmaması, Suriye’de muhtemel federe bir Kürt devletine Türkiye’nin siyasi çıkarları baz alarak karşı çıkması gibi iç ve dış gelişmeler, Çözüm Süreci’nin geleceğini ve Ortadoğu’daki Kürt Türk ilişkilerini belirleyebilecek önemli alanların başında gelmektedir.

Çözüm Süreci, Ortadoğu’da, Kürt gerçeğinin kabul edilmesine bağlı olabilir. Kürtlerin düşmanlaştırılması ve ötekileştirilmesi sorunun çözümünü engelleyebilir. Çözüm Süreci ya da Kürt sorunun çözümü, tarafların gerçekliklerine göre şekil alabilir. Osmanlı ve Cumhuriyet deneyimi, bu kültürel gerçeklikleri baz almayan bir yöntemin ya da siyasetin başarı getirmeyeceğini aşıkaretmiştir. Türkiye’de, Türk nüfusunun yanında hatırı sayılır Kürt nüfusu gerçeği, beraberinde çeşitli gereklilikleri getirmiştir. Toplumsal barış, ancak bu gerçeklikler üzerinde inşa edilebilir. Bu bağlamda taraflar, birbirlerini alt etme politikalarından ziyade toplumsal ve kültürel gerçeklikler ekseninde politika üretmeleri sorunun seyrini kolaylaştırabilir:

“Bir müzakere, bir taraf ya da öbür tarafça kazanılmaz; sonuç tarafların sıfır toplamalı bir oyundan kaçınmasına bağlıdır. Her iki taraf da anlaşmadan yarar sağladığını hissetmelidir. Eşitsiz anlaşmalar kalıcı olmaz. Bir anlaşmanın yürürlüğe konulmasını yapılandırmak özellikle önemlidir, böylece taraflardan hiçbiri birden sıçramak zorunda kalmaz; bunun yerine her iki taraf koreografisi üzerinde önceden mutabık kalınmış küçük adımlar atar. Bu yapısal unsurlar Türkiye’deki Çözüm Süreci’nin başarılı mı, yoksa başarısız mı olacağına etkide bulunacaktır (Powell, 2014: 8-9).

Çözüm Süreci’nin geleceği, Kürt fobisinden arındırılmış demokrasi, insan hakları ve çokkültürlü bir devlet felsefesini gerektirebilir. Ayrıca, Kürt sorunun tarihi, sorunun güvenlikçi, retçi ve çatışmacı politikalarla çözülmeyeceğini aşıkaretmiştir. Postmodern dünyada, Kürt sorunu, siyaset mekanizmasıyla çözülebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, demokratikleşme ve Çözüm Süreci ile Kürt varlığının inkarına yönelik çok sayıda klasik uygulama ortadan kalkmasına rağmen, Çözüm Süreci’nin belirsizliği de devam etmektedir. Türk-Kürt toplumunda Çözüm Süreci’ne olan ilginin yoğun olmasına rağmen, 1980-1990’lardaki Kürtlerin inkarına yönelik güvenlikçi anlayışının geri geleceği ihtimali de ortadan kalkmış değildir

(Bozarslan, 2014: 77). 21. yy’da Kürt sorunun çözümü uzun erimli olabilir. Nitekim, Dünya’nın başka toplumlarında meydana gelen benzer sorunların çözümü kolay olmamıştır:

“Son derece bariz derslerden biri sabrın gerekliliğidir. İnsanlar çatışmaların bir gecede çözümlenmesini ister, ama gerçek dünyada böyle olmaz. Bir çatışma, Kürt meselesinde olduğu gibi, on yıllarca sürmüşse, çözümünün birden çok girişim gerektirmesi muhtemeldir. Geçmişte çözüm bulunamamış olması çözümlenemez olduğu değil, yalnızca daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği anlamına gelir (Powell, 2014: 7).

Kürt sorunu gibi etnik bir meselenin çözümü, yaşanan tarihsellik değerlendirildiğinde, kısa vadede mümkün görünmeyebilir. Bu namümkün durum, sorunun çözülemez anlayışını taşımamakla birlikte, süreçteki sabra/sürekliliğe işaret etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Konusu

Kürt sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkmış; Türkiye Cumhuriyeti, Suriye, İran ve Irak devletlerinin tarihsel süreçteki uygulamalarıyla şekillenmiş, Ortadoğu coğrafyasının önemli bir “*etno-politik*” meseledir. Kürt sorunu, modern dünyanın çözölemeyen önemli bir meselesidir. Kürt sorunu ile ilgili modern zamanlarda, çok sayıda politika geliştirilmiş, fakat bu politikaların, sorunu çözmede başarılı olmadığı anlaşılmıştır.

Kürt sorunu, çok mekânlı bir sorun olmakla birlikte, bu çalışmada, sorunun Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulamalarıyla şekillenen boyutu ele alınmıştır. Sorunun çözümü için bugüne kadar, Türkiye'de, çok sayıda politika geliştirilmiştir. Kürt sorunu, siyasal iktidarların en çok uğraştığı sorunlardan biridir. Ancak, iktidarların, sorunu çözmede başarılı olduğu söylenemez. Modern dünyanın bir sorunu olarak şekillenen Kürt sorunu, küreselleşmeyle birlikte, ulus üstü bir nitelik edinmiş ve günümüz postmodern zamanlarda, çözölmeyi bekleyen en önemli sorunlardan biridir.

Geçmiş siyasal iktidarlara göre, AK Parti, Kürt sorununu çözömeye yönelik önemli adımlar atan siyasal bir erktir. Çeşitli kesimler tarafından olumlu ya da olumsuz olarak değörlendirilebilen bu politikalar, toplumun önemli bir kesiminde tartışmalara ve beklentilere sebep olduğu bilinmektedir. Geçmiş hükömetlerin deneyimleriyle karşılaştırıldığında, AK Parti'nin, soruna farklı bir tarzda yaklaştığı ifade edilebilir. AK Parti, Kürt sorunun salt güvenlikçi yaklaşımlarla çözölemeyeceğı gerçeğinden hareketle, bu sorunun siyasal alanda da tartışılmasını sağlamış, meseleye dair yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

AK Parti, yeni sayılabilecek çeşitli sosyo-költörel politikaları geliştirerek, sorunu çözömek için uğraş verdiği ifade edilebilir. Bu yeni politikalarla birlikte, günümüzde, Kürt kimliğı ve költöünün ifade edilmesiyle ilgili çeşitli gelişmeler mümkün hale gelmiştir. Bölgede uzun süreden beri uygulanan OHAL'in kaldırılması, ilk önce çeşitli kurslarda ve daha sonra okullarda Kürtçe öğretilmesinin mümkün hale gelmesi, Kürtçede yer alan X, W ve Q gibi Kürt költöünün önemli

taşıyıcısı olan harflerin yasak olmaktan çıkması, yazılı ve görsel basında Kürtçenin önündeki engellerin kısmen kaldırılması, yeni açılan üniversitelerinin çeşitli enstitü ve araştırma merkezleri bünyesinde Kürtçe alanında uzman yetiştirilmesi, yapılan sempozyum ve panellerde Kürt sorununun tartışılması gibi çalışmalar, Kürt sorununun çözümüne dair çeşitli politikaların üretilmesine ortam sağlamıştır. Parti, yeni bir siyasi perspektif iradesini geliştirmiştir. Bu siyasi perspektif, güvenlikçi uygulamaların dışında, müzakere pratiğinin geliştirilmesidir. Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ile Çözüm Süreci olarak isim kazanan yeni pratikler, beraberinde yeni tartışmaları getirmiştir. Bu araştırmanın konusu, Kürt sorununun tarihselliği ve 2002'den beri iktidarda olan AK Parti'nin Kürt sorununa dair gerçekleştirdiği politikaların olumlu/olumsuz yansımalarını tespit etmeye yöneliktir.

2.2. Araştırmanın Amacı

21. yy'da, Kürt sorunu ekseninde meydana gelen gelişmeler, Kürt ve Türk kamuoyunda önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Meydana gelen bu gelişmelerden memnun olanlar olduğu gibi memnun olmayanlarda söz konusudur. Bu yeni gelişmeleri, kimi kesimler, “çözülme süreci” olarak açıklarken, kimi kesimler de Çözüm Süreci olarak açıklamışlardır. Ayrıca, meydana gelen gelişmelerin yetersiz olduğunu ve Kürt sorununun çözümü için çeşitli radikal adımların atılması gerektiğini savunan kesimler de söz konusudur. Bu çalışmanın amacı, Kürt sorununun tarihsel sürecini tanımlayarak, Kürt sorunu ekseninde geliştirilen Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ile gelişen ve Çözüm Süreci ile zirve yapan gelişmelerin toplumsal yansımalarını tespit etmeye yöneliktir. Bu çalışma, elde edilen bulgulardan hareketle, çeşitli genellemelere ulaşmayı hedefleyen bir alan araştırmasıdır.

2.3. Araştırmanın Metodu

Metot ya da yöntem, sosyal ve fen bilimlerinin önemli bir gerçeğidir. Metot ya da günümüzdeki popüler ifadesiyle yöntem, Yunanca bir kavramdır. Çeşitli anlamlara sahip olan metot, etimolojik olarak belirlenmiş bir hedefe yönelme, izleme ve peşinden gitme anlamlarını ifade etmektedir (Çelebi, 2004: 131). Diğer bir

ifadeyle, “*nasıl?*” sorusuna cevap bulma süreci olarak belirtilebilir (Beşikçi, 2013d: 15).

20. yy’dan beri, sosyal bilimlerdeki araştırma yöntemleri hakkında çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalar, ontolojik ve epistemolojik bağlamda şekillenmiştir (Bryman,1984). Genel olarak, araştırmalarda, Tuli’nin (2010) ifade ettiği üzere, pozitivist epistemoloji ve onun araştırma metodolojisi olarak bilinen nicel araştırma yöntemi ve teknikleri etkilidir. Bu yöntemin savunucuları, toplumsal olguların anlaşılmasının çeşitli gözlem ve ölçme tekniklerine dayanan nicel yöntemle gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, bu yöntemin destekçileri, gözlemlerin ve ölçümlerin objektif olarak yapılabilceğini ve diğer araştırmacılar tarafından da tekrarlanabileceğini savunmuşlardır. Örneğin, klasik sosyoloji teorileri bu anlayış ekseninde gelişmiştir. Modernizm olarak kavramsallaştırılan bu bilim anlayışı, 1960’lara kadar önemini korumuştur.

Modern bilim anlayışına yönelik dile getirilen eleştirilerle birlikte geliştirilen postmodern teori, yeni bir bilim anlayışı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Postmodernizm olarak şekillenen bu yeni bilim anlayışı çerçevesinde, son dönemlerde, sosyal bilim disiplinlerinde toplumsal olay ve olguların arkasındaki sebeplerin anlaşılabilceği ifade edilmiştir (Vidiche ve Lyman, 2000). Yapılan yöntem tartışmalarında, toplumsal olgularla ilgili anlamaya yönelik çalışmaların “*niçin*” ve “*nasıl*” soruları bağlamında geliştirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. (Denzin ve Lincoln, 2005). Nitel araştırma yöntemi, bu tartışmalar ışığında şekillenmiştir. Özel ve yenilenemez olan nitel araştırma yöntemi, olguların anlamlarını keşfetmeyi hedeflemiştir (Neuman, 2013: 233).

Sosyal bilimlerde, farklı yöntemlerin oluşması, konu ile ilgili verilerin doğasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, bir toplumsal olgu ile ilgili izlenimlerin, kelimelerin, şekillerin ve işaretlerin analizi ile sayılar biçimindeki kesin verilerin analizi, farklı araştırma yöntemlerini ve veri toplama tekniklerini gerektirir (Neuman, 2013: 224). Bunun yanında, bir araştırmada kullanılacak yöntemin belirlenmesi, araştırmacının dünya görüşü ve sahip olduğu şartlarla da ilgilidir (Güler vd, 2013: 30). Sosyal bilimlerde, araştırmalar, genelde iki farklı yöntemle yapılmaktadır. Bunlardan biri nitel (kalitatif), diğeri de nicel (kantitatif) araştırma yöntemidir

(Yıldız, 2013: 114). Nitel araştırma yöntemi, “insanların yaşadıkları dünyayı ve tecrübelerini nasıl algıladıkları ve nasıl yorumladıklarını” ifade ederken, nicel araştırma yöntemi de “sosyal araştırmalarda kullanılacak verilerin sayılarak elde edilmesi ve analizin de istatistiki metotlarının” kullanılmasını ifade eder (Güler vd, 2013: 30).

Nitel ve nicel araştırma yöntemleri arasında çeşitli farklar bulunmaktadır. Nitel araştırmalarda, doğrusal olmayan bir araştırma tarzı seçilerek, yorumlayıcı ve eleştirel sosyal bilim anlayışına ağırlık verilirken, nicel araştırma yöntemi ise doğrusal bir araştırma tarzı ile sosyal bilimlerde pozitivist yaklaşımı öne çıkarır (Neuman, 2013: 224). Nitel araştırmalarda tümevarım, nicel araştırmalarda tümdengelim yaklaşımı tercih edilir. Nitel yöntemi ile yapılan araştırmalarda amaç teori oluşturmak ve yeni olguların keşfini sağlamak iken, nicel yöntemin tercih edildiği araştırmalarda ise oluşturulan teorinin sınanması hedeflenir (Güler vd, 2013: 30). Nitel ve nicel araştırma yöntemleri arasında çeşitli farkların olması, bu iki yöntemin birbirinden uzak olduğu ve bu iki yöntemin birlikte kullanılmayacağı anlamına gelmeyebilir. Aksine, bu iki yöntemin, birbirini tamamladığı ifade edilebilir.

Yöntem tekniklerinin seçilmesi, araştırılacak konuya, ya da hedef katılımcıların sahip olduğu niteliklere göre farklılık arz edebilir. Araştırılan konu hakkında, uzman olan bir katılımcıdan, derinlemesine mülakat tekniği ile önemli bilgiler alınabilir. Ancak, araştırılan toplumsal olgu hakkında, olguya hakim olmayan katılımcıdan, nitel araştırma yönteminin teknikleriyle gerekli bilgiler elde edilemeyebilir. Araştırılan toplumsal olgu ile ilgili bilgi birikimi olan katılımcılardan, derinlemesine mülakat tekniği, uygun bilgi edinme yöntemi olabilir. Diğer bir ifadeyle, araştırılan toplumsal olguya vakıf olmayan katılımcılardan, anket gibi nicel araştırma yönteminin teknikleri daha uygun olabilir. Aksi durumda, katılımcılar ya sınırlandırılmış, ya da zorlanmış olur.

Günümüzde, sosyal bilimlerde, nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmaktadır. Toplumsal olguların karmaşık ve çeşitli olmasından, sosyal bilimlerde hiç bir metodolojinin kesin ve mükemmel olmadığını göstermiştir. Araştırılan toplumsal konuya bağlı olarak, araştırma yöntemlerinin bazı zayıf ve

güçlü yönleri olabilir. Çünkü, her yöntem, konuya, belli bir açıdan yaklaşmaktadır. (Cohen, Manion and Morrison, 2000; Silverman, 1997; Schulze, 2003). Örneğin nicel araştırma yönteminin teknikleri sosyal olguları, sayısal veriler olarak toplayıp, ölçümünü yapıp ve sayılar üzerine odaklanırken; nitel araştırmanın teknikler ise daha çok toplumsal olguları anlamaya ve olguların diğer olay ve olgularla ilişkisini ortaya koymaya çalışır (Tuli, 2010).

Bu araştırmada, araştırılan olguya dair sağlıklı bilgiler elde etmek için, yukarıda bahsedilen her iki yöntem de kullanılmıştır. Hazırlanan anket formu ile katılımcılara 63 soru yöneltilmiştir. Formel görüşme esnasında, katılımcılardan, sadece ilgili anketlerle bilgi almayla yetinilmemiştir. Katılımcıların önemli bir kesimiyle, son on yılda, Türkiye’de meydana gelen gelişmeler hakkında, enformel görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca, yürütücünün örneklem bölgesinin kültür yapısını bilmesi, araştırmayı kişisel gözlemlerle de desteklenmesini sağlamıştır.

Beşli likert sorularında her maddeye verilen görüş kodları 1 ile 5 arasında sıralanmıştır. Aralıkların eşit olduğu varsayılmış ve puan aralığı katsayısı .80 olarak hesaplanmıştır. Puan aralığında ise en yüksek değerden en küçük değer çıkartılmış ve çıkan sonuç ise beşe bölünerek (.80) olarak belirtilmiştir. Ortalamaların değer aralığı aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

- 1.00-1,80 Kesinlikle katılmıyorum,
- 1,81-2,60 Katılmıyorum,
- 2,61-3,40 Kararsızım,
- 3,41-4,20 Katılıyorum ve
- 4,21-5,00 Kesinlikle katılıyorum

Beşli likert sorularındaki olumsuz anlama sahip ifadeler tersten kodlanmıştır. Bu durumda, olumsuz ifadelere ait ortalamaların değer aralığı aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

- 1.00-1,80 Kesinlikle katılıyorum
- 1,81-2,60 Katılıyorum
- 2,61-3,40 Kararsızım,
- 3,41-4,20 Katılmıyorum ve

4,21-5,00 Kesinlikle katılmıyorum,

Çözüm Süreci bağlamında, bu yeni denemelerin toplumsal yansımalarını ve toplumsal katılımı saptamak amacıyla, Çözüm Sürecine Yönelik Tutum Ölçeği (ÇSYTÖ) geliştirilmiştir. Hazırlanan Likert tipi ölçekte katılımcılara yöneltilen yargılar, şiddet derecesine göre “Hiç katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım”, “Katılıyorum” ve “Kesinlikle katılıyorum” şeklinde sıralanmıştır. Cevaplarda, en olumsuz ifadeden başlanmak üzere, birden beşe doğru puanlama yapılmıştır. Ancak, puanlama yapılırken, sorunun hangi tutum ucuna (olumlu-olumsuz) sahip olduğu dikkate alınmış ve olumsuz ifadeler tersten kodlanmıştır. Ölçek, belli bir katılım derecesine sahip olduğu varsayılan toplam otuz ifadeden oluşmuştur.

21. yy’ın Türkiye’inde çeşitli dönüşümlere işaret eden Çözüm Süreci’nin toplumsal yansımalarını ölçen otuz ifadenin Döndürülmüş Bileşenler Matrisine (Rotated Component Matrix) bakıldığında, on dokuz ifadeden oluşan dört alt boyut tespit edilmiştir. On bir ifade, binişiklik ve yük değerlerin kabul düzeyini karşılamadığı gerekçesiyle analizden çıkartılmıştır. On bir ifadenin bazıları, bir maddenin faktör değerinin asgari büyüklüğünün, 0.30 olduğuna dair yaygın kanaatten hareketle, tek tek değerlendirme dışı bırakılırken (Çokluk vd.,2014: 194), bazı ifadeler de birden fazla faktörde kabul düzeyinden küçük yük değeri (0.1) vermesinden, tek tek devre dışı bırakılmıştır. Faktör analizi sürecinde, ilk olarak örneklem büyüklüğü açısından veri yapısının uygunluğuna bakılmıştır. Bu işlem için KMO (Kaiser- Meyer-Olkin) ve Bartlett testi değerlerine bakılmıştır. KMO değeri, ölçekteki değişkenlerin, diğer değişkenler tarafından tahminini ifade etmektedir.

Tablo 35, analiz edildiğinde, KMO değeri 0.855 ve ki-kare istatistik değerini veren Bartlett’s Test of Sphericity değeri 7538,274 ($P<.05$) anlamlı bulunarak, faktör analizinin devam etmesine karar verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda analiz edilen on dokuz ifade için özdeğeri 1’in üzerinde olan dört bileşen saptanmıştır. Bu bileşenlerin toplam varyansa yaptıkları katkı %53.691’dir. Bu dört bileşen, açıklanan toplam varyans tablosu ve yamaç-birikinti grafiği incelenerek, analizin, dört faktör için tekrarlanmasının uygunluğuna karar verilmiştir. Dört faktör olarak tekrarlanan analizde, faktörlerin toplam varyansa yaptıkları katkı, sırasıyla, birinci faktör için %25.792, ikinci faktör için 13.594, üçüncü faktör için 8,096 ve dördüncü faktör için

6,208 olduğu görülmüştür.

Tablo 35 incelendiğinde, teorik olarak tanımlanan maddelerin kendi faktörleri altında bir araya geldiği görülmektedir. Bu çalışmadaki ÇSYTÖ'nün alt boyutları sırasıyla a) Çözüm Süreci'nin olumlanması, b) Sürecin sürdürülebilirliği, c) Paradigma değişimi ve d) Sürecin nitelikleridir. Çözüm Süreci'nin olumlanması alt ölçeğinin faktör yük değerlerini .417 ile .710 arasında, sürdürülebilirliği alt ölçeğinin .713 ile .856 arasında, paradigma değişimi alt ölçeğinin .392 ile 765 arasında ve sürecin nitelikleri alt ölçeğinin de .515 ile .727 arasında değiştiği görülmektedir. Faktör yük değerleri 'vasattan' 'mükemmelle' doğru nitelendirmek mümkündür (Çokluk vd., 2014: 244). Bu ölçeklerin diğer değişkenlerle olan ilişkisini ortaya koymak için T testi ile ANOVA varyans analizi kullanılmıştır.

Bu çalışma bağlamında, ilgili örnekleme, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde siyasi parti temsilcileriyle, kanaat önderleriyle, STK temsilcileriyle ve akademisyenlerle, toplamda 24 görüşmeciyle, derinlemesine mülakat yapılmıştır. Bu teknikte elde edilen veriler, dördüncü bölümde metinleştirilmiştir. Görüşmecilerden izin alınarak, görüşmeler, ses kayıt cihazı yoluyla kaydedilmiştir. Ses kayıtlarının alınmasının temel sebebi, görüşmecilerin aktardıklarını motamot bir şekilde teze yansıtmaktır. Çalışmada görüşmecilerin kimlik bilgileri verilmemiştir. Katılımcılar, "görüşmeci 1", "görüşmeci 2" şeklinde belirtilmiştir.

2.4 Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bir araştırmanın amacına göre değişkenlik arz eden evren (population), araştırma sonuçlarının genellemek istendiği obje, ya da bireylerin oluşturduğu elemanlar bütünüdür (Karasar, 2013: 109). Örneklem (sample) ise, araştırma evrenini temsil eden ve sonuçları araştırma evreninin tümüne genellenen evrenin bir kesitidir (Aziz, 2013: 49). Her araştırma gibi bu çalışma da belli bir sınırlılığa sahip olmak zorundadır. Ayrıca, bu araştırma, bir ekip çalışması da değildir. Bundan dolayı araştırmanın evren ve örnekleme, bilimsel yöntem ve tekniklerinden taviz verilmeden, mümkün olduğu kadar sınırlandırılmıştır.

Kürtler, çeşitli sebeplerden dolayı çok sayıda ülkede yaşamaktadır. Türkiye, Suriye, Irak, İran, Azerbaycan ve Kıta Avrupası Kürtlerin yaşadığı yerlerin en

bilindikleridir. Kürtlerin, hem çok fazla yerde yaşıyor olması hem de sayıca fazla olmaları, çalışma evreninin sınırlandırılmasını zorunlu kılmıştır. 21. yy'ın en önemli sorunlarından biri Ortadoğu'nun merkezinde süreklilik kazanmış ve tüm Dünya'da yansımaları olan Kürt sorunudur. Kürt sorunu, çok zamanlı, çok uluslu, çok mekânlı, çok aktörlü bir meseledir. Modern zamanların önemli bir olgusu olarak varlığını sürdürmektedir.

Kürt sorunu, arkasında geniş bir mağdur kitlesi bırakmıştır. Kürtler, Türkler ve Araplar başta olmak, Ortadoğu'daki etnik unsurların önemli bir kesimi, sorunun ürettiği şiddet olgusundan etkilenmiştir. Kürt sorunun önemli mağdurlarından ve aktörlerinden biri de Kürtlerdir. Kürt sorununun hem öznesi hem de sorunun doğurduğu şiddet olgusundan etkilenerek, meselenin nesnesi olan Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri bu araştırmanın evreni olarak belirlenmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde 14, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de 9 olmak üzere toplam 23 il bulunmaktadır. Bu iller içerisinde, 6 il, araştırmanın örnekleme dahil edilmiştir. Bu çalışmanın örneklem grubunu, evreni temsil ettiği düşünülen Diyarbakır, Batman, Van, Ağrı, Bingöl ve Hakkâri illeri oluşturmaktadır.

Örneklem grubunu temsil eden illerin, araştırmanın mahiyeti bakımından önem arz eden çeşitli nitelikleri ifade edilebilir. Diyarbakır, Kürt sorunu ve KSH bakımından önemli bir kenttir. Kentin, Kürtler için simgesel bir niteliği vardır. KSH'nin, hemen hemen her zaman örgütlendiği yerlerin başında gelmiştir. Örneklem grubunu oluşturan bir diğer il ise Batman'dır. Batman, Kürt sorunu bağlamında ismi çok zikredilen kentlerden biridir. Batman'ının bir diğer özelliği ise, legal ana akım KSH dışında, farklı Kürt siyasi eğilimlerinin olduğu bir kent olmasıdır.

Van, nüfusunun büyük kısmının Kürtlerden oluşmuş, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük illerinden biridir. Örneklem grubundaki bir diğer il ise Ağrı'dır. Ağrı'yı örneklem grubu için önemli klan özelliği, son seçimlerdeki konumudur. Ağrı, 30 Mart 2014 Mahalli İdareler Genel Seçimi'nde önemli tartışmalara konu olmuştur. Seçimler, AK Parti ile KSH arasında büyük bir çekişmeye sebep olmuş, 1 Haziran 2014'te tekrar yapılmak üzere, iptal edilmiştir.

Bingöl, örneklem grubunu oluşturan bir diğer ildir. Çalışma açısından Bingöl'ün en önemli özelliği, Kürt sorununun doğurduğu şiddetin meydana geldiği merkezlerden biri olması yanı sıra, son dönemlerde, Zaza kimliğinin Kürt kimliğinden farkını ifade eden görüşlerin üretildiği bir yer olmasıdır. Bilimsel olmaktan ziyade, daha çok ideolojik tutumlarla şekillenen bu durum, Bingöl'de yapılan anketlere de yansımıştır. Örneklem grubunu oluşturan son il ise Hakkâri'dir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde olan Hakkâri, Kürt sorununun doğurduğu şiddetin radikal örneklerinin yaşandığı önemli bir yerdir. Araştırma bağlamında, il merkezlerinde, olasılığa dayanan tesadüfi örneklem tekniği ile 1500 kişiyle anket yapılmıştır. Ancak, bazı anketlerin eksik bırakılması ve bazı anketlerin de çelişkili veriler içermesinden dolayı, 1285 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Bu araştırmada, örneklem grubu seçilirken, 30 Mart 2014 Mahalli İdareler Genel Seçimi'n verilerinden hareketle, ilgili illerin, il bazında kayıtlı seçmen sayısı tespit edilmiştir (YSK, 2014). 30 Mart 2014 Mahalli İdareler Genel Seçimi'nin verilerine göre Diyarbakır'da 924.677, Van'da 577.899, Batman'da 243.116, Ağrı'da 101.690, Bingöl'de 97.912 ve Hakkâri'de 93.603 olmak üzere toplam 1.925.294 kayıtlı seçmen vardır. Bir ilde yapılan anket sayısının, il bazındaki seçmen sayısı ile orantılı olmasına dikkat edilmiştir. Bu çerçevede; Diyarbakır'da 583, Van'da 300, Batman'da 162, Ağrı'da 82, Bingöl'de 80 ve Hakkâri'de 78 olmak üzere toplam 1285 kişinin anketleri analiz edilmiştir.

2.5. Araştırmanın Sınırları

Saha çalışmasının verileri, 01 Temmuz 2014-01 Ekim 2014 tarihleri arasında nicel yöntemin, 01 Temmuz 2015-01 Ağustos 2015 tarihleri arasında da nitel yöntemin teknikleriyle elde edilmiştir. Saha çalışması boyunca, mümkün olduğu kadar, farklı kişilerle görüşülmesine dikkat edilmiştir. Anketler, ilgili illerin farklı semtlerinde, farklı sosyal konumdaki insanlarla yapılmıştır. Kadınların, sorunun önemli mağdurlarından biri olduğu düşünüldüğünden, araştırmada kadın katılımcıların temsil oranını yüksek tutmak için çaba gösterilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcılara yaş sınırlandırılması yapılmış, araştırma, 18 yaş üzeri kişilerle yapılmıştır.

2.6. Bilgi Toplama Teknikleri

Anket ve derinlemesine mülakat, araştırmanın başlıca veri toplama teknikleri olmuştur. Araştırma anketinde, ifadeler, 63 soruda bir araya getirilmiştir. İlgili 63 soru, SPSS formatına 147 ifadeyle aktarılmıştır. Beş soru, açık uçlu olarak sorulmuştur. İlgili beş soru, anketteki bazı soruları desteklemiş ve genel bilgileri toplamaya yönelik olmuştur.

Kürt, Kürt sorunu, milliyetçilik, etnisite, ulus devlet, Dünya'daki etnik sorunların çözümü gibi konular ekseninde bilimsel yayın, bilgi ve belgelere ulaşmak için öncelikle yüksek lisans ve doktora çalışmaları için YÖK Dokümantasyon Merkezi'nde tez sorgulaması yapılmıştır. Bununla birlikte ULAKBİM, Selçuk Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi ve Bingöl Üniversitesi gibi çeşitli araştırma merkezleri ve üniversite kütüphanelerinde kaynak taraması yapılmıştır. Ayrıca, günümüzde enformasyon toplumlarının en önemli iletişim aracı olan internet, aktif bir şekilde kullanılmıştır. İnternet ortamında, çeşitli kütüphanelerin sunduğu veriler başta olmak üzere, bilimsel makaleler taranmış, araştırma konusu ile ilgili çeşitli yazılı metinler, görsel ve dijital yayınlar taranmıştır.

2.7. Araştırmada Kullanılan Araçlar

Anket formunun soruları ve cevapları bilgisayar formatında hazırlanmıştır. Anket formundaki veriler, öncelikle Microsoft Excel programı formatında bilgisayara aktarılmıştır. Excel'e işlenen araştırma verileri "IBM.SPSS.Statistics.v21.MacOSX.Multilingual" bilgisayar programı kullanmak suretiyle analiz edilmiştir.

2.8. Ön Araştırma

Araştırmanın konusu ile ilgili çeşitli yazılı, sözlü verilerden ve araştırmanın örneklem alanı ile ilgili, araştırmanın ilk başlarında, yapılan gözlemlerden yararlanılarak anket formu hazırlanmıştır. Anket formundaki soruların, katılımcılar tarafından anlaşılıp anlaşılmadığını tespit etmek amacıyla, çeşitli toplumsal kesimlerden 20 kişi ile pilot uygulama yapılmıştır. Yapılan pilot uygulama sonucunda, bazı anket soruları tekrar düzenlenmiştir.

2.9. Anket Soruları

Anket formunda, biçimlerine göre iki şekilde soru hazırlanmıştır. Anket formundaki soruların büyük kısmı kapalı uçlu sorulardan oluşurken, soruların beş tanesi de açık uçlu şeklinde hazırlanmıştır. Anket formundaki sorular içerik bakımından da farklılık arz etmektedir. Anket; olgusal, tutum ve davranış sorularını içermiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: NİCEL BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Demografik Bulgular

Tarihsel süreçte, çeşitli şiddet ortamlarında kadınların ve çocukların daha çok sıkıntı çektiği ifade edilebilir. Ancak, savaşlarda ya da daha lokal çatışmalarda tüm bireyler etkilenmektedir. Kadınlara ya da çocuklara yapılan asıl vurgunun sebebi, bu kesimlerin çatışma alanların dışında olmasına rağmen, şiddetten etkilenmeleridir.

Kürt sorunun muhataplarından biri kadınlar olmuştur, çünkü kadınlar, sorunun tarihselliğinde, hem şiddete maruz kalmış hem de yakınlarını kaybetmişlerdir. Kadınlar; babalarını, eşlerini, oğullarını ve kızlarını bu çatışma ortamında kaybetmişlerdir. Bu durum, kadınların Kürt sorunu gibi uzun bir tarihe yayılmış toplumsal bir olguda, taraf olduğunu ve onlarsız sorunun çözülmeceğini göstermektedir (Çağlayan, 2013: 19-26). 21. yy’da Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ve sonrasında da Çözüm Süreci olarak ifade edilen Kürt sorununu çözmeye yönelik girişimlerde “annelerin acısının sona ermesi”, “artık analar ağlamasın”, “Cumartesi Anneleri”, “Barış Anneleri İnisiyatifi”, “Şehit Anneleri” gibi söylemler ve görüntüler, farklı anlayışları taşımasına rağmen, kadının hem şiddette hem de sulhta aktör/taraf olduğunu ifade etmektedir.

Gelinen noktada, kadınların “annelik” söylemi üzerinde, Kürt sorunu ile ilgili faaliyetlere katılımları vurgulanmasına rağmen, yaşanmış ve reel uygulamalar, kadınların Kürt sorunundaki deneyimlerini çok farklı boyutlara ve eskilere götürmektedir. Çağlayan’ın bu minvalde analizleri dikkat çekicidir:

“Çözüm”den bu denli söz edilmeye başlanan bir dönemde dahi geride bırakılmaya çalışılan sürecin etkilerinin toplumsal cinsiyete duyarlı bir dökümüne sahip değiliz. Kadınların savaşın ve zorunlu göçün erkeklerden farklı deneyimleyişlerine; Kürt kimliği ve dili üzerindeki baskıların cinsiyet ayrımcılığının ve kadınların üzerindeki ataerkil kontrolü nasıl pekiştirdiğini; koruculuk sisteminin aile içi şiddet üzerindeki etkilerine; kadınlara karşı işlenen savaş suçlarına; cezaevlerindeki kadınların neler yaşadıklarına ya da milliyetçi-militarist söylemin ve binlerce genç erkeğin çatışma bölgelerinde askerlik yaptıktan sonra kentlerine dönerken taşıdıkların travmaların şiddet potansiyeline ve bunun mevcut cinsiyet ilişkilerine, kadına yönelik şiddete ne ölçüde yansıdığına dair elimizde pek az bilgi var. Oysa bu olmadan onarıcı adaletin

sağlanması tam anlamıyla mümkün olmayacak; aksine, barışın inşası süreci, kadınların marjinalleştirmesini yeniden üretme potansiyelini taşıyacak. Bu açıdan sıfır noktasında olduğumuz açıktır” (Çağlayan, 2013: 28).

Kürt sorununda kadınlar özne mi, nesne mi? Cevap ikisi de. Kadınlar, hem silahlı mücadeleyi yöntem seçen örgüt içinde hem de kamusal alanda yer almaktadırlar. Milletvekilinden belediye başkanına, örgüt militanından ev kadınına kadar, Kürt siyasetinde, hemen her toplumsal kesimden kadınlar bulunmaktadır.³¹ Kadınların soruna müdahil olması, geleneksel Kürt toplumunun belli bir kesimlerinde, kadına yönelik algıda, değişmelere neden olmuştur. Sadakat, aileye bağlılık ve namus gibi değerler, oluşan “Kürdi” durumunda, ikinci plana düşmüştür (Beşikçi, 2013a: 62).

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet Durumuna Göre Dağılımı		
Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)
Erkek	895	69,6
Kadın	390	30,4
Toplam	1285	100,0

Kürt sorununun toplumsal cinsiyet ekseninde, ki Kürtlerin ataerkil bir yapıya sahip olduğu olgusu bilinmektedir, yansımaları farklı olmakla birlikte, Kürtlerin büyük bir kesimini etkilediği ifade edilebilir. Kürt sorunun doğurduğu şiddet olgusundan, insanların çoğu çeşitli şekilde etkilenmiştir. Şiddet bölgesinde, eşlerin, oğulların ve kızların ölmesi bu olguya örnek olabilir. Çalışmaya koyulurken, kadın ve erkeklerden eşit sayıda katılımcı hedeflenmiş, fakat örneklem alanındaki çeşitli sorunlar bu hedefi gerçekleştirmeyi etkilemiştir. Bu durumun temel sebeplerinden biri, kendisiyle konuşma imkanı bulduğumuz kadın katılımcıların bazılarının cevap

³¹ Detaylı bilgi için bkz. Çağlayan, Handan (2013). Kürt Kadınların Penceresinden Resmi Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi. İstanbul: İletişim Yayınları; Çağlayan, Handan (2013a). Analar Yoldaşlar Tanrıçalar, Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu, İstanbul: İletişim Yayınları; Batur, Bejan (2011). Dağın Ardına Bakmak. İstanbul: Timaş Yayınları; YPG'nin Kadın Militan Sayısı Artıyor (Nisan 2014). <http://www.milliyet.com.tr/ypg-nin-kadin-militan-sayisi/dunya/detay/1874996/default.htm>, Erişim Tarihi 30.04.2015; Keser Veysel (Ekim 2014). Dünya Basınında Kürt Kadın Gerillalar! Kürt Kadınları Dünyanın Şerefidir. Valerie Toanian <http://blog.radikal.com.tr/politika/dunya-basininda-kurt-kadin-gerillalar-kurt-kadinlari-dunyanin-serefidir-valerie-toanian-74809>, Erişim Tarihi 06.10.2014. Rojava'da Kadınlara 'Saatlik Nikâh'la Tecavüz (Eylül 2013) <http://www.radikal.com.tr/turkiye/rojavadaki-kadnlara-saatlik-nikahla-tecavuz-1150096>, Erişim Tarihi 10.09.2013.

vermek istememesi olmuştur. Araştırmaya 1285 kişi katılmıştır. Katılımcıların 390'ı kadın, 895'i erkektir.

Tablo 2: Anketlerin Yapıldığı İllere Göre Dağılımı		
İller	Sayı	Yüzde (%)
Diyarbakır	583	45,4
Van	300	23,3
Batman	162	12,6
Ağrı	82	6,4
Bingöl	80	6,2
Hakkâri	78	6,1
Toplam	1285	100,0

İllere ait katılımcı sayısı, 30 Mart 2014 Mahalli İdareler Genel Seçimi'nin verilerinden hareketle tespit edilmiştir. Toplam 1285 katılımcının anketi değerlendirmeye alınmıştır. Katılımcıların illere göre dağılımı incelendiğinde; Diyarbakır'da 583 katılımcı, Van'da 300 katılımcı, Batman'da 162 katılımcı, Ağrı'da 82 katılımcı, Bingöl'de 80 katılımcı ve Hakkâri'de 78 katılımcı ile anket yapılmıştır.

Tablo 3: Katılımcıların Yaş Durumuna Göre Dağılımı		
Yaş	Sayı	Yüzde (%)
18-29	644	50,1
30-39	324	25,2
40-49	188	14,6
50-59	104	8,1
60 ve üstü	25	1,9
Toplam	1285	100,0

Araştırmanın önemli değişkenlerinden biri, katılımcıların toplumdaki rollerini belirleyen ve etkileyen yaş olgusudur (Yıldız, 2013: 120). Araştırmaya, on sekiz (18) yaş altı kişiler dahil edilmemiştir. Tablo 3'te görüldüğü gibi, katılım oranı ile katılımcıların yaş kategorisi arasında ters orantı vardır. Daha üst yaşlara gelindiğinde, katılım oranının düştüğü görülmektedir. “60 ve üstü” katılımcıların, toplam katılımcılar arasındaki oranı %1,9'dur. Bu oran, yaş kategorisinde, en düşük oranı göstermektedir. Katılımcıların yarıdan fazlası, 30 yaşından küçüktür. Bu kategorideki katılımcıların oranı %50,1'dir. Bu oranı, %25,2 ile “30-39” yaş grubuna sahip katılımcılar izlemektedir. Araştırmada, “genç” ve “orta yaş” kategorilerinin, araştırmanın önemli kısmını oluşturmuştur. Katılımcıların %14,6'sı “40-49” , %8,1 ise “50-59” yaş grubunda yer almaktadır. Tablo 3, genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların genelinin “genç” ve “orta yaş” kategorisinde yer aldıkları ifade edilebilir.

Tablo 4: Katılımcıların Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

Öğrenim Durumu	Sayı	Yüzde (%)
Okur-yazar değil	29	2,3
Okur-yazar	59	4,6
İlkokul-ortaokul mezunu	236	18,4
Lise mezunu	450	35
Üniversite mezunu	462	36
Lisans üstü	49	3,8
Toplam	1285	100,0

Sosyolojik olarak, toplumun temel kurumlarından biri olan eğitim, kültürleşmenin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Fichter'a (2001: 58) göre eğitim, gayri resmi olarak evde ve genel kültür olarak çevrede, resmi olarak da toplumun karmaşık eğitim düzenlemelerinde gerçekleştirilen sistemli bir sosyalizasyon sürecidir.

Eğitim, modern öncesi dönemde evde ve genel kültür ortamında verilirken, günümüzde, bilgi çağında, belli bir sisteme dayanan kurumlarda verilmektedir. Postmodern ya da sanayi sonrası toplumlarında, devletler/toplumlar, askeri, ekonomik ve bilgi gücü ile bir kategoriye tabi tutulmaktadır. Bilgiyi üreten ve geliştiren, yani bilgiye hakim olan toplumlar, uluslararası arenada liderliği sağlayan toplumlardır (Yıldız, 2013: 125). Ayrıca, eğitim bireylerin siyasal konularda bilgi edinmelerini sağladığı gibi bireylerin ideolojik kaygılarını ve toplumsal tercihlerini etkilemektedir. Katılımcıların öğrenim durumu değerlendirildiğinde, görüşmecilerin büyük çoğunluğunu lise ve üniversite mezunları oluşturmaktadır. Katılımcıların %35'i lise, %36'sı da üniversite mezunudur. Araştırmaya katılan katılımcıların %18,4'ü de ilkokul-ortaokul mezunu olduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların öğrenim durumuna göre dağılımları incelendiğinde, lisansüstü öğrenimden mezun olanların ve lisansüstü öğrenime devam edenlerin oranı %3,8 iken, okuma yazması olup, ancak, herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmayanların oranı ise %4,6'tır. Katılımcıların %2,3'de okur yazar değildir. Araştırmada, herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyenlerin oranı ile lisans üstü eğitimi almış ya da bu eğitime devam edenlerin oranı birbirine yakın olmuştur. Araştırmada, anket formu vasıtasıyla, eğitim-öğretim görme biçimleri doğrudan sorulmamıştır. Ancak, katılımcıların bazıları, üniversiteyi örgün eğitimin dışında, açık öğretimden, bitirdiklerini beyan etmişlerdir.

Tablo 5: Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Dağılımı

Medeni Durumu	Sayı	Yüzde (%)
Evli	596	46,4
Bekar	654	50,9
Eşi ölmüş	22	1,7
Boşanmış	13	1,0
Toplam	1285	100,0

Medeni durum değişkeni, bireylerin toplumsal rollerinin belirlenmesinde ve toplumsal olgulara yönelik tutumlarında etkili olabilmektedir. Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların önemli bir bölümü bekar olduğu görülmektedir. Bekar katılımcıların oranı %50,9’ken, evlilerin oranı ise %46,4’tur. Örnekleme dahil olan yirmi iki katılımcı, eşinin vefat ettiğini; on üç kişi de eşlerinden boşandıklarını belirtmişlerdir. Çeşitli şekillerde eşinden ayrı olduğunu ifade eden katılımcıların toplam oranı ise % 2,7’dir.

Medeni durumun, Kürt sorununda ve yaşanan çatışmalarda, kanaatleri etkilediği ifade edilebilir. Örneğin, evli katılımcıların, bekarlara oranla çatışmaların bitmesini daha çok istedikleri gözlenmiştir. Özellikle, askerde ya da örgüt içinde çocuğu olan katılımcıların şiddetin hemen bitmesi gerektiğini, Kürt sorununun şiddetle çözülemeyeceğini belirtmişlerdir. Ayrıca, bekarların, evlilere oranla, daha az kaygılı oldukları gözlenmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Meslek Durumuna Göre Dağılımı

Meslekler	Sayı	Yüzde (%)
Ev kadını	111	8,6
Serbest (esnaf vb.)	73	5,7
İşçi	135	10,5
İşsiz	299	23,3
Memur	131	10,2
Güvenlikçi	23	1,8
Eğitimci	210	16,3
Sağlıkçı	54	4,2
Çiftçi	27	2,1
Serbest (yüksek öğrenimli vb.)	185	14,4
Emekli	23	1,8
Gazeteci	9	,7
Siyasetçi	5	,4
Toplam	1285	100,0

Katılımcıların meslek durumu incelendiğinde, 390 kadın katılımcıdan 111 katılımcı, “Mesleğiniz nedir?” sorusuna, ev kadını cevabını vermişlerdir. Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların %8,6’sı ev kadını, %5,7’si serbest (esnaf vb.), %10,5’i işçi, %23,3’ü işsiz, %10,2’si memur, %1,8’i güvenlikçi, %16,3’ü eğitimci, %4,2’si

sağlıkçı, %2,1'i çiftçi, %14,4'ü serbest (yüksek öğrenimli vb.), %1,8'i emekli, %0,7'si gazeteci ve %0,4'ü de siyasetçi olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların meslek dağılımları incelendiğinde, en yüksek oranı işsizler oluşturmaktadır.

Bir ülkenin siyasi sorunları, onun iktisadi yapısını etkileyebilir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da işsizliğin ve az gelişmişliğin temel sebeplerinden birinin Kürt sorunu olduğu ifade edilebilir. Sorunun meydana getirdiği iktisadi kayıp, ülkenin ekonomisini ciddi oranda etkilerken, bölgenin iktisadi yapısını etkilediği söylenebilir. Nitekim, Türkiye'de, sorunla mücadelede, harcanan kaynakların ülkenin iktisadi yapısını güçlendirecek kadar ciddi bir orana sahip olduğu kamuoyunda zikredilmektedir.

TÜİK'in iller düzeyinde, 2013' yılına ait, işgücü göstergeleri incelendiğinde, örneklem grubuna dahil illerde Ağrı'nın işsizlik oranı %6,8, Bingöl'ün işsizlik oranı %7,0, Van'ın işsizlik oranı %10,3, Hakkâri'nin işsizlik oranı %11,7, Diyarbakır'ın işsizlik oranı %18,7 ve Batman'ın işsizlik oranı %23,4'tur (TÜİK, 2013). Yine, TÜİK'in, 2013 yılına ait, işsizlik oranının yüksek olduğu ilk beş ilin verileri içerisinde, çalışmanın örnekleminde bulunan, Diyarbakır ve Batman yer almaktadır (TÜİK, 2013a). Bu veriler, katılımcıların büyük oranda işsiz olmasına dair bilgi verebilir. Ayrıca, Diyarbakır ve Batman'daki katılımcıların örneklem içindeki oranları, ki bu oranlar toplam katılımcıların %58,1'dir, değerlendirildiğinde, bu iki ildeki işsizlik olgusunun, çalışmanın işsiz kategorisindeki katılımcılarının sayısını belirlemiş olabilir.

Tablo 7: Katılımcıların Gelir Durumuna Göre Dağılımı		
Aylık Gelir	Sayı	Yüzdelik (%)
Düzenli bir geliri yok	243	18,9
0-900	149	11,6
901-1500	362	28,2
1501-3000	397	30,9
3001-5000	101	7,9
5001 ve üstü	33	2,6
Toplam	1285	100,0

Araştırmaya katılan katılımcıların %18,9'u, düzenli bir gelirlerinin olmadığını belirtmiştir. Ancak, düzenli bir gelirlerinin olmayışı, katılımcıların gelirlerinin düşük olduğu anlamına gelmeyecektir. Düzenli bir geliri olmadığını belirten katılımcıların, ekonomik durumu kötü olmakla birlikte, bazılarının ekonomik durumlarının iyi

olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle de tarımla uğraşan katılımcılar, örnek verilebilir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde çiftçilik yoğun olarak arpa ve buğday tarımına dayalıdır. Genellikle, arpa ve buğday yılda bir defa yetiştirilmekte ve bu ürünlerin hasat zamanı 3 ayı geçmemektedir. Arpa ve buğdaya dayanan tarımda, hasat yılda bir defa yapılmasına rağmen, profesyonel bir şekilde bu işle uğraşan bazı katılımcıların, önemli oranda gelir elde ettikleri gözlenmiştir. Benzer durum, inşaat sektörü başta olmak üzere çeşitli alanlarda da görülmektedir. Katılımcıların %11,6'sı asgari ücretle geçindiklerini belirtmiştir. Katılımcıların %30,9'u aylık gelirlerinin "1501-3000" arası, %28,2'si de "901-1500" arası olduğunu belirtmiştir. Bu iki kategorideki katılımcıların bazıları, çeşitli kamu kurumlarında çalıştıkları belirtilebilir. Katılımcıların %7,9'u aylık gelirlerinin "3001-5000", %2,6'sı da 5001 ve üstü olduğunu belirtmiştir.

Tablo 8: Katılımcıların İkamet Durumuna Göre Dağılımı

İkamet Adresi	Sayı	Yüzde (%)
Köyde	133	10,4
İl/İlçe merkezine bağlı köyde	94	7,3
Kasabada/Beldede	19	1,5
İlçe merkezinde	243	18,9
İl merkezinde	796	61,9
Toplam	1285	100,0

Türkiye'de göç, çoğunlukla kırsal alanlardan kentlere ve küçük kentlerden daha büyük kentlere doğru olmuştur. TÜİK verileri incelendiğinde, Türkiye'de, kırdan kentte doğru çeşitli sebeplerden dolayı, göç sürekli olmuştur. 1927'de, Türkiye'de nüfusun %75,8 kırsal alanlarda, %24,2'si kentlerde yaşamıştır. Kırdan kente yönelik süreklilik kazanan göç olgusu bağlamında, TÜİK'in 2014 verileri analiz edildiğinde, tarihsel süreçte, Türkiye'de kır-kent nüfusu dağılımında önemli bir dönüşümün yaşandığı görülmektedir. TÜİK'in 2014 yılına ait verilerinde, nüfusun %91,8'i il ve ilçe merkezlerinde, % 8,2 ise belde ve köylerde yaşamaktadır (TÜİK, 2014).

Araştırmaya katılan katılımcıların kır-kent nüfus dağılımları incelendiğinde, elde edilen verilerin, TÜİK'in verileri ile paralellik arz ettiği ifade edilebilir. "Hayatınızın büyük bölümünü nerede geçirdiniz?" sorusuna, katılımcıların %80,8'inin il veya ilçe merkezinde geçirdiği belirtirken, %19,6'sı ise köy, kasaba ve beldede hayatlarının büyük bölümünü geçirdiğini belirtmiştir. Katılımcıların yarıdan

fazlası (%61,9), il merkezinde yaşadığını ifade etmiştir. Katılımcıların çok azı (%1,5), kasaba veya belde de daha çok yaşamıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların %18,9'u ilçe merkezinde, %10,4'u köyde, %7,3'u ise il veya ilçe merkezine bağlı köyde, hayatlarının büyük bölümünü geçirdiklerini belirtmiştir.

İnsanların ikâmet durumunu etkileyen ve tarihsel süreçte sürekli gerçekleşen göç olgusu, genellikle sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel sebeplerden dolayı nüfusun yer değiştirmesini ifade eder (Özer, 2004: 11). Göç, sebepleri ve sonuçları baz alınarak, çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Bu tasniflerden biri de sebepleri bakımında değerlendirilen zorunlu göç olgusu olmuştur. Türkiye’de, Kürt sorunu ekseninde, çeşitli zamanlarda gerçekleşen şiddet ya da meydana gelen çeşitli siyasal olay ve olgular, Kürtlerin belli bir kesimini göçe zorlamıştır. 1925’te meydana gelen Şeyh Sait İsyanı, sonrasında meydana gelen Ağrı İsyanları ve 1938’de Dersim İsyanı ile birlikte Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden çok sayıda kişi, ülkenin batı bölgelerine gönderilmiştir (Kaygalak, 2009: 77-78). Bununla birlikte, uzun bir aradan sonra, Kürt sorununun, 1980 ve 1990’larda, kendi şiddetini tekrar üretmesi, Kürtlerin önemli bir kesiminin göç etmesine sebep olmuştur. Nitekim, Cemal (2011: 522), *Kürtler* adlı eserinde, OHAL döneminde 692 köyün ve 2000 mezranın boşaltıldığını ifade etmiştir. Göç eden insanların bir kısmı, ülke içindeki çeşitli kentlere giderken/gitmeye zorlanırken, bir kısmı da yurt dışına sığınmacı olarak gitmiş ve çeşitli ülkelerde, “diaspora” oluşturmuştur (Başer, 2013). Kürt sorununun sebep olduğu şiddet sarmalından dolayı meydana gelen göç olgusu devam etmektedir. PKK’nin “*Hendek*” stratejisiyle “özyönetim” ilanı ve aktörler arasındaki çatışmaların şehir merkezlerine taşınması ile birlikte; çatışmanın ortasında kalan çok sayıda insan, zorunlu olarak, göç olgusuyla karşı karşıya gelmiştir (Alpay, 2015).

Tablo 9: Katılımcıların Haberleri Takip Ettiği İletişim Araçları

İletişim Araçları	I. Tercih		II. Tercih	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
TV	1006	78,3	0	0
Gazete	99	7,7	384	29,9
İnternet	176	13,7	529	41,2
Radyo	0	0	20	1,6
Cevap yok	4	,3	352	27,4
Toplam	1285	100,0	1285	100,0

Katılımcılara, “haberleri hangi iletişim araçlarından takip ediyorsunuz ?”

sorusu yöneltilerek, katılımcılardan ilk iki tercihlerini belirtmeleri istenmiştir. Veriler değerlendirildiğinde, internet ve diğer teknolojik gelişmelerle birlikte, TV izleme, bireylerin yaşamında önemini korumaktadır. TV, halen sosyalleşmenin ve bilgi edinmenin temel enstrümanlarından biri olmuştur. Özellikle, bilgi edinme ve boş zamanları değerlendirmede, önemli bir sosyalizasyon aracıdır (Devereux, 2007).

Tablo 9’da görüldüğü üzere, katılımcıların çok önemli bir kesimi, haberleri takip etmede TV’yi önemli bir iletişim aracı olarak tercih etmiştir. Katılımcıların %78,3’ü birinci tercih olarak TV’yi belirtmektedir. Televizyon izleme oranının bilgisini içeren, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGEM) tarafından yapılan ve 2006-2011 yıllarındaki verilerin karşılaştırılmasına dayanan *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler ve Öneriler* isimli çalışmada da Türkiye’de televizyon izlenme oranına vurgu yapılmıştır. Yapılan araştırmada, katılımcıların TV/VCD/DVD kategorisini izleme oranı %91.8’dir. Ayrıca, yapılan araştırmada televizyon, kırsal alanlara oranla kentlerde daha çok izlenmektedir (ASAGEM, 2014: 287-297).

İnternet, önemli oranda tercih edilen iletişim araçlarından biridir. Dünya’da ve Türkiye’de, internet kullanımı gittikçe artmaktadır. Günümüz postmodern ya da enformasyon toplumlarında, bilgisayar ve internet, önemli bilgi edinme ve sosyalleşme aracı haline gelmiştir (Castells, 2008 ve 2008a). Araştırmada, internet ikinci olarak, en çok tercih edilen iletişim aracıdır. Katılımcıların %41,2’si, interneti ikinci tercihleri olarak gösterirken, %13,7’si de birinci tercih olarak belirtmiştir. Gazete günümüzde önemli iletişim araçlarından bir tanesidir. Tablo 9 analiz edildiğinde, katılımcıların %7,7’si birinci, %29,9’u ise ikinci tercihleri olarak haberleri takip etmede gazeteyi kullanmaktadır.

Tablo 9 incelendiğinde, TV genellikle haberleri takip etmede birinci tercih olarak ifade edilirken, radyo ise katılımcıların ikinci tercihi olmuştur. Katılımcıların, birinci tercihleri arasında radyo olmamakla birlikte, ikinci tercihlerinde çok azı radyoyu haberleri takip etmede kullanmıştır. Radyo, özel ya da kamusal alanda çok kullanılmasına rağmen, insanların çok azı radyoyu haberleri dinlemek için tercih etmektedir. Yapılan değerlendirmelerde, katılımcılar radyoyu, evde ya da iş ortamında, müzik dinleme aracı olarak tercih etmektedir. Katılımcıların % 0,3’ü,

ilgili soruya cevap vermezken, %27,4'ü ise ikinci tercihlerini belirtmemişlerdir. İkinci bir tercihlerinin olmadığını belirten katılımcıların haberleri genel olarak televizyon, gazete ve internette izlemeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Haberleri takip etmede televizyonu birinci tercihler olarak gösteren 265 katılımcı, ikinci tercih olarak gazeteyi, 353 katılımcı da interneti ikinci tercihleri olarak belirtmişlerdir.

Tablo 10: Katılımcıların Haberleri Takip Ettiği Gazeteler						
Gazeteler	I. Tercih		II. Tercih		III. Tercih	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Pek okumam	322	25,1	0	0	0	0
Özgür Gündem	208	16,2	175	13,6	30	2,3
Bugün	11	,9	29	2,3	14	1,1
Posta	22	1,7	62	4,8	58	4,5
Azadiya Welat	29	2,3	142	11,1	109	8,5
Akit	9	,7	22	1,7	19	1,5
Türkiye	2	,2	3	,2	4	,3
Taraf	27	2,1	76	5,9	147	11,4
Doğruhaber	4	,3	7	,5	9	,7
Takvim	5	,4	5	,4	15	1,2
Habertürk	10	,8	14	1,1	29	2,3
Hürriyet	107	8,3	5	,4	0	0
Cumhuriyet	0	0	1	,1	8	,6
Zaman	46	3,6	63	4,9	19	1,5
Sabah	161	12,5	49	3,8	9	,7
Yenişafak	51	4,0	17	1,3	4	,3
Milliyet	77	6,0	48	3,7	14	1,1
Sözcü	11	,9	7	,5	2	,2
Birgün	14	1,1	1	,1	1	,1
Radikal	169	13,2	80	6,2	26	2,0
Cevap yok	0	0	479	37,3	768	59,8
Toplam	1285	100,0	1285	100,0	1285	100,0

Katılımcıların haberleri en çok takip ettiği iletişim araçlarından biri gazetedir. Katılımcıların %25,1'i, gazete pek okumadığını belirtmiştir. Katılımcıların birinci tercihi Özgür Gündem Gazetesi, ikinci tercihi Azadiya Welat Gazetesi ve üçüncü tercihi de Taraf Gazetesi olmuştur. Katılımcıların %16,2'si birinci tercih olarak Özgür Gündem Gazetesi'ni okuduklarını ifade etmişlerdir. Özgür Gündem Gazetesi'nden sonra, birinci tercih olarak, katılımcıların %13,2'si Radikal Gazetesi'ni okumaktadır. Katılımcıların %12,5'i Sabah Gazetesi'ni, %8,3'u de Hürriyet Gazetesi'ni birinci tercih olarak okuduklarını ifade etmiştir. Katılımcıların %2,3'u birinci tercih, %11,1'i de ikinci tercih ve %8,5'i de üçüncü tercih olarak Azadiya Welat Gazetesi'ni okuduklarını belirtmişlerdir.

Anketler analiz edildiğinde, Azadiya Welat Gazetesi'nin okuyucularının

genellikle Özgür Gündem Gazetesi'ni okudukları saptanmıştır. Okuyucuların Azadiya Welat Gazetesi'ni Özgür Gündem Gazetesi'ne oranla daha az okumalarının sebebi ise Azadiya Welat Gazetesi'nin Kürtçe basılması ve katılımcıların Kürtçe bilmelerine rağmen Kürtçe yazıyı okuyamamaları düşünülebilir. Katılımcıların en az okuduğu gazete ise Cumhuriyet Gazetesi'dir. Katılımcıların %11,4'u, üçüncü tercih olarak, Taraf Gazetesi'ni okumaktadır. Ayrıca, Tablo 10'dan hareketle, katılımcıların sadece %18,5'i, Kürt basınına –gazete okuma bazında- birinci tercih olarak takip ettiği ifade edilebilir.

Tablo 11: Katılımcıların Haberleri İzlediği TV Kanalları						
TV Kanalları	I. Tercih		II. Tercih		III. Tercih	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Pek izlemem	42	3,3	0	0	0	0
İMC	129	10,0	162	12,6	63	4,9
Denge TV	24	1,9	137	10,7	99	7,7
Stêrk TV	29	2,3	156	12,1	198	15,4
Ülke TV	4	,3	16	1,2	11	,9
TRT	25	1,9	66	5,1	63	4,9
Haber Türk	9	,7	65	5,1	230	17,9
CNN TÜRK	408	31,8	5	,4	5	,4
Star	4	,3	12	,9	102	7,9
Kanal D	271	21,1	88	6,8	6	,5
Kanal 7	47	3,7	23	1,8	5	,4
Show TV	77	6,0	71	5,5	21	1,6
ATV	92	7,2	118	9,2	26	2,0
NTV	68	5,3	155	12,1	36	2,8
STV	12	,9	24	1,9	18	1,4
TRT Kürdî ³²	27	2,1	20	1,6	15	1,2
Diğerleri	16	1,2	41	3,2	69	5,4
Cevap yok	1	,1	126	9,8	318	24,7
Toplam	1285	100,0	1285	100,0	1285	100,0

Televizyon, internet ve diğer dijital teknolojilerin gelişmesi ile birlikte yaygınlığı azalsa da, halen önemli iletişim araçlarından biridir. İnternet, gazete ve radyo gibi iletişim araçlarına oranla katılımcıların önemli bir kesimi televizyonu izlemektedir. Katılımcıların %25,1'i, gazete pek okumadığını ifade etmişlerdir. Gazete okumama oranı, TV izlememe oranına göre yüksek olmuştur. Katılımcıların %3,3'u, TV izlemediğini belirtmiştir. Günlük hayatta TV, genel olarak, seyredilmektedir. Türkiye toplumunda, TV, haberleri takip etmek, boş zamanın

³² TRT 6, TRT Şeş olarak yayına başlamıştı. 1 Ocak 2009 yılında Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) denetiminde kurulmuştur. Yasal statüsü toplumda çok tartışılan kanal, altı yıldır yayın hayatına devam etmektedir. Kanalin ismi 10 Ocak 2015 tarihinde TRT Kürdî olarak değiştirilmiştir.

değerlendirilmesi, sanat, spor, edebiyat, siyasi ve ekonomik programlarının takibi için tercih edilmektedir.

Katılımcılara, “haberleri hangi kanal(lar)dan en çok izliyorsunuz, en fazla ilk üç seçeneği işaretleyiniz?” sorusu yöneltmiştir. Katılımcıların %31,8’i, gibi önemli bir kesimi, haberleri CNN TÜRK kanalında izlediğini belirtmiştir. Kanal D, önemli oranda izlenmektedir. Kanal D, %21,1 ile CNN TÜRK’ten sonra katılımcılar tarafından birinci tercih olarak belirtilmiştir. Katılımcıların %10’u ise birinci tercihleri olarak haberleri İMC’de izlemektedir.

Katılımcıların ikinci tercihleri olarak ATV, Denge TV, Stérk TV, NTV ve İMC gibi kanalları benzer oranda izlemektedir. Katılımcıların % 9,2’si ATV’yi, %10,7’si Denge TV’yi, %12,1’i Stérk TV’yi, ve %12,1’i NTV’yi ve %12,6’sı da İMC kanalını haberleri izlemede ikinci tercih olarak izlemektedir. Katılımcıların %15,4’u, Stérk TV’de, %17,9’u da Haber Türk kanalında, üçüncü tercih olarak, haberleri izlediğini belirtmiştir.

Demokratikleşme ve Kürt sorunun çözümü politikaları ekseninde, devlet denetiminde, açılan TRT Kürdî, 2009’dan beri yayın yapmaktadır. Katılımcıların %2,1’i birinci, %1,6’sı ikinci ve %1,2 ise üçüncü tercihleri olarak TRT Kürdî’yi izlediğini ifade etmişlerdir. TRT Kürdî kanalının izlenme oranı, diğer Kürtçe yayın yapan kanallarla kıyaslandığında, önemli oranda düşük olduğu görülmektedir. Diğer kanallara oranla, TRT Kürdî’nin fazla tercih edilmemesinin sebebi, kamuoyunda yapılan tartışmalarla ilgili olduğu söylenebilir. Özellikle, Kürtlerin belli bir kesiminde oluşan, TRT Kürdî’nin devletin Kürtleri kandırma politikasının bir yansıması olduğu tezi ve kanalın siyasi partiler tarafından siyasetin bir malzemesi haline getirilmesinin, kanalın izlenme oranını etkilediği düşünülebilir (Yekbun, 2014; Ali, 2012; Yüksekova haber, 2011; Milliyet, 2009).

Halkın günlük konuşma dışındaki Kürtçeye hakim olamaması, onların tercihlerini etkilemiş olabilir. Katılımcıların belli bir kesimi, haberleri farklı kanallarda izlediklerini ifade etmişlerdir. Bu kanallar, Tablo 11’de “diğerleri” kategorisinde değerlendirilmiştir. Katılımcılar; Bugün, TV5, TV2, A Haber, Bengütürk, Fox TV, Kanal 24, Kanal A, Med Nûçe, Rûdaw, Tgrt, TV 10 ve Halk TV

gibi kanalları da haberleri takip etmede tercih etmektedir, ancak, bu kanallar, oransal olarak, katılımcılar tarafından daha az tercih edilmektedir.

Tablo 12: Katılımcıların Etnik Köken Durumuna Göre Dağılımı		
Etnik Köken	Sayı	Yüzde
Türk	64	5,0
Kürt	1075	83,7
Arap	15	1,2
Zaza	131	10,2
Toplam	1285	100,0

Araştırmaya katılan katılımcıların önemli bir kesimi, Kürt olduğunu ifade etmiştir. Kürt katılımcıların oranı %83,7’dir, ki bu oran 1285 katılımcıdan 1075 kişiye denk gelmektedir. Katılımcıların %10,2’si Zaza³³, %5’i Türk ve %1,2’si de kendilerini Arap olarak ifade etmişlerdir. Tablo 12 değerlendirildiğinde, katılımcıların önemli bir kesiminin, etnik köken bakımından, Kürt oldukları ifade edilebilir.

³³ Zazalar, Kürt mü, değil mi? Bu tartışma, bu çalışmanın örneklemini aşmaktadır. Bu çalışmanın böyle bir amacı hiçbir zaman olmamıştır. Alan araştırması boyunca, çok sayıda katılımcı, araştırmayı yarım bırakmıştır. Katılımcıların, araştırmayı yarıda bırakmasının temel sebebi ise Tablo 12’de olduğu gibi etnik köken kategorisinde Kürt ve Zaza ayrımına gidilmesi olmuştur. Onlara göre, Zazalar, Kurmançlar Kürtlerin alt kolu, Zazaca da Kürtçenin bir lehçesidir. Alan araştırması süresince, çok farklı tartışmalarla karşı karşıya kalınmıştır. Ki bu tartışmalar, son dönemlerde çok yapılmaktadır. Alan araştırması esnasında, Zazaların Kürt olmadığını, kültür ve kimlik bakımında Kürtlerden tamamen farklı olduklarını ifade eden katılımcılarla birlikte Zazaların Kürt olduklarını ve Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olduğunu ifade eden katılımcılar da olmuştur. Ayrıca, Kürt katılımcıların hem hemen hepsi, Zazaların Kürt olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların bir kısmı da, sayıları çok olmasa da, “hem Zazayım hem de Türküm” şeklinde cevap vermiştir. Bir katılımcı da “her ne kadar babam biz Kürt’üz dese de ben kendimi Zaza olarak görüyorum” şeklinde yanıt vermiştir. Yapılan gözlemlerde, tartışmaların çoğu, sonradan duyumlarla, bilimsel temellerden uzak verilerle ve siyasi duruşlarla yapıldığı saptanmıştır. Bundan dolayı, Zazaların etnik yapısını saptama hem bu çalışmanın hem de araştırmacının amacı olmamıştır. Tablo 12’deki Kürt ve Zaza kategorisi naif bilimsel bir kaygıdan kaynaklanmıştır. Sosyolojik olarak bir grup kendisini nasıl ifade ederse sosyologların da kendilerini ona göre konumlandırmaları ve o şekilde onları ifade etmeleri gerekmektedir; çünkü sosyolog toplum mühendisi değil, adeta toplumun bir işçisidir. Bu yüzden, yukarıdaki kategorilendirmenin temel sebebi, bir kısım insanların, yapılan pilot araştırmada, kendilerini Zaza olarak görmeleri ve Kürt olmadıklarına dair ifadeleri sonucunda belirlenmiştir. Yoksa, bu sınıflamada, Zazaların Kürt olmadığı ya da Kürt oldukları gibi bir saik söz konusu olmamıştır. Nitekim aynı hassasiyet AKP, AK Parti, PE-KE-KE (PKK), PE-KA-KA(PKK) söylemlerinde de gösterilmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi, parti tarafından AK Parti şeklinde kısaltıldığı için AK Parti olarak ifade edilmelidir. Türkiye’de, insanların önemli bir kesimi PE-KA-KA derken, belli bir kısmı da PE-KE-KE demektedir. Ancak, PE-KA-KA ile PE-KE-KE ifadeleri toplumsal alandaki ideolojik duruşlarla ilgili olduğu belirtilmektedir. Çünkü Tan (2009: 497)’a göre bu söylem basit bir dil sorunsalıdır: “Arap ve Kürt alfabesinde biri ince, biri de kalın olmak üzere iki K harfi vardır. “Kalem” yazarken kalın olan KAF harfi, “kelime” yazarken ince olan KEF harfi kullanılır. “Karker” ve “Kurdistan” kelimeleri de KEF ile yazıldığından ‘Partiya Karkeran Kurdistan’ın kısaltılmış şekli PEKEKE olarak okunur.” Benzer bir durum, “örgüt” kelimesi içinde söz konusudur. Örgüt, toplumsal alanda olumsuz olarak algılanabilmektedir. Oysa, terimi önemli sosyolojik olguları ifade etmektedir.

Tablo 13: Katılımcıların Kendilerini Tanımlama Biçimleri

Siyasal/Dinsel Kimlikler	Sayı	Yüzde (%)
Kürt milliyetçisi	158	12,3
Müslüman	370	28,8
Sadece insanım	212	16,5
Türk milliyetçisi	15	1,2
Demokrat	152	11,8
Sosyal demokrat	152	11,8
Sosyalist	100	7,8
Liberal	13	1,0
Atatürkçü	4	,3
İslâmcı	42	3,3
Muhafazakâr	60	4,7
Cevaplanmamış	7	,5
Total	1285	100,0

Katılımcıların kendilerini tanımlama biçimlerine bakıldığında, kendisini Müslüman olarak tanımlayanlar %28,8 ile en yüksek grubu oluşturmaktadır. Katılımcıların %16,5'i, sadece insan olduklarını belirtmiştir. Kürt milliyetçisi olarak kendini tanımlayanların oranı ise %12,3'tur. Katılımcıların %11,8'i kendini demokrat, %11,8'i sosyal demokrat, %7,8'i sosyalist, %4,7'si muhafazakar, %1'i Atatürkçü, %3,3'ü İslâmcı ve %0,3'ü liberal olarak tanımlarken; yedi kişi ise herhangi bir cevap vermemiştir.

Tablo 14: Katılımcıların Siyasi Parti Tercihleri

Siyasi Partiler	Sayı	Yüzde (%)
AK Parti	315	24,5
HDP-DBP	742	57,7
HÜDA PAR	20	1,6
HAK-PAR	4	,3
CHP	9	,7
MHP	10	,8
Diğerleri	10	,8
Belirtmek istemeyenler	93	7,2
Cevaplanmamış	82	6,4
Toplam	1285	100,0

Katılımcıların siyasi parti tercihleri incelendiğinde, görüşmecilerin önemli bir kesimi, mevcut ana akım KSH'yi tercih ettiğini ifade etmiştir. Katılımcıların %57,7'si kendini KSH'ye daha yakın görmüştür. Yapılan analizlerde, katılımcıların kültürel kodları esas aldığı ifade edilebilir. Yani, katılımcıların önemli bir kesimi, KSH'yi ya Kürt kültürünü ya da Kürtlerin mağduriyetini ifade ettiği için kendisine yakın görmüş olabilir. Katılımcıların belli bir kesimi, 2002'de iktidara gelen ve 21. yy Türkiye'sini şekillendiren AK Parti'yi, kendisine da çok yakın görmüştür. Bu oran, %24,5'tir.

Son dönemlerde, Kürt sorununun tartışılması ve çözümü bağlamında meydana gelen gelişmeler ve din olgusu, katılımcıların AK Parti'ye yönelik algısını belirlemiş olabilir. Nitekim, bazı katılımcılar, Kürt sorununun AK Parti ile tartışma şansı bulduğunu ve bunun da çok önemli olduğunu belirtirken, bazı katılımcılar da AK Parti'nin sahip olduğu değer anlayışının altını çizmişlerdir.

Türkiye'de yapılan seçimler incelendiğinde, Kürt bölgelerinde, iki partinin önemli oranda, oyları paylaştığı görülmektedir. Bu iki parti, AK Parti ve HDP'dir. Bu dağılımın, Tablo 14'te de ortaya çıktığı söylenebilir. Bu iki partinin, Kürtlerin taleplerine yakın politika izlemesi, Kürtlerin önemli bir kesiminin kararını etkilediği ifade edilebilir.

3.2. Kürt Sorunu ve Anadil

Dil, bireylerin ve toplumların kimliğini ve kültürünü taşıyan semboller bütünüdür. Bu nedenle, bir dilin yitimi, aynı zamanda, bir toplumun ve kültürün yitimi demektir (Kutlay, 2012: 62). Benzer söylemleri, Ekinci'de ifade etmiştir. Ekinci'ye (2004: 61) göre dil, bir halkın ayırt edici özelliği ve yaşamsal olarak toplumun varlığı ile bağlantılıdır.

Dil, tüm zamanlarda önemini korumuş olmakla birlikte, modern zamanlara gelindiğinde, modern toplumun önemli enstrümanlarından biri haline gelerek siyasi nitelik edinmiştir. Modern toplumlarda dil, siyasetin konusu ve aracı haline gelmiştir. Yani, dil, modern dönemlerde “ulus” olarak kategorileştirilen politik grupların sacayağı olmuştur (Coşkun vd., 2010: 13). Bu ekseninde, modern dönemlerde dil politikaları, toplumdan topluma değişmesine rağmen; devletler, çoğu zaman faaliyetlerini tek bir dil üzerinden yürütülmesini tercih etmiştir. Diğer bir sesletimle, sınırları belirlenmiş modern politik birim üzerindeki sakinlerin harmoniliği, ya dil birliğinde aranmış ya da dil birliğiyle oluşturulmak istenmiştir (Wallerstein, 2009: 131). Diğer modern ülkelerde olduğu gibi Türkiye ulus devleti ve Türk ulusunun yaratımı da önemli oranda dil üzerinden olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde Osmanlıcılık ve İslamcılık projelerinin gerçekleşmemesiyle birlikte, Türkçülük ve etrafında gerçekleşen toplumsal dönüşümlerde eğitim ve milli eğitim politikaları önem kazanmıştır. Nitekim, gerek İttihatçılar, gerekse halefleri olan Kemalistler

toplumsal dönüşümde milli eğitimi önemsemişlerdir (Coşkun vd., 2010: 21).

Türkiye’de dil politikası siyasi bir nitelik kazanarak önce İttihatçılık, sonra da Kemalizm ideolojisinin bireylere aktırılmasının lokomotifleri olarak modern “Türk” kimliğinin inşasında kullanılmıştır. Yani modern devletin yeni kimliği “Türk” olarak tanımlanmış ve Türk olmanın kriterlerinden biri, bireylerin “Türkçe” konuşması olmuştur (Coşkun vd., 2010: 24). Türkçe bilmek ve konuşmak, Türk olmanın ön koşulu haline gelmiş; Türk, Türkçeyi bilen kişi olarak kodlanmıştır:

“Atatürk’ün açıklamalarına göre, Türk ulusu saf ve homojen bir bütündür; bu ulusun dili de tektir: Dünyanın en güzel, en zengin ve en kolay dili olan Türkçe. Türk ulusun “kalbi ve zihni” olan Türkçe, Türk ahlakını, geleneklerini, hatıralarını, menfaatlerini, kısacası Türk ulusunu ulus yapan her şeyi muhafaza eden kutsal bir hazinedir” (Kaplan, 2008: 790).

Atatürk, Türkçe konuşmayanların Türk olabileceğine inanmanın mümkün olamayacağını, her şeyden önce bu “unsurların” Türkçeyi öğrenmeleri gerektiğini belirtmiştir. Türkçeyi öğretme görevi ise Türk Ocakları’na verilmiştir (Yeğen, 2011: 177). Kaplan, bu durumu, dönemin metinlerine dayanarak şöyle ifade etmektedir:

“Daha önce, içinde başka dil toplulukları bulunmadığı, bir başka deyişle, homojen olduğu ve dolayısıyla tek bir dil konuştuğu belirtilen Türk ulusu kavramı, bu noktada, homojenleşmesi ve tek bir dili konuşması gereken Türk ulusu kavramına dönüşür: Türkçe konuşmayanlar vardır; ancak Türkçe konuşmayanlar bu ulustan olamazlar; bu ulustan olmak istiyorlarsa Türkçe konuşmalıdırlar. Başlangıçtaki içirme, yerini dışlamaya bırakır. Soyut düzlemdeki kapsayıcılık, somut yaşamda ötekileştirmeye dönüşür; içimizde olduğu halde Türkçe konuşamayan bir insan, güvenilmez bir insandır. Ana dili Türkçe olmayanlar siyasal ve toplumsal yaşama katılmak isterlerse kendi ana dillerini terk ederek Türkçeye geçmelidirler. Bu tutumun günlük yaşama tercümesi, “vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyaları olacaktır” (Kaplan, 2008: 790).

Osmanlı’da ve Cumhuriyet’te, Kürtler, kendi dillerini konuşmada ısrar etmiştir. Kürtlerin bu ısrarı, modern devletin yeni dil politikasının gerçekleşmesinde engel teşkil etmiş ve karar vericileri endişelendirmiştir. 1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait İsyanı, bu endişeyi daha da artırmıştır. Bir tarafta milli birliğin sağlanması için

oluşturulmak istenen dil birliği politikaları yürürlüğe girerken, bir diğer taraftan da kendi dillerini konuşmak isteyen Kürtlerin bu politikalara direnci gerçekleşmiştir (Coşkun vd., 2010: 21). Cumhuriyet tarihi boyunca, bu gerginlik ve çatışma, devam etmiştir. Devlet, modernleşme projesini gerçekleştirmek için tez elden ve var gücüyle çeşitli politikalar geliştirmiştir. Geliştirilen bu politikalar, Kürtçeye yönelik yasakları da içermiştir.

1924 Anayasa'sı ve Şeyh Said İsyanı, sonrasında çıkarılan Şark Islahat Planı'ndan, 1982 Anayasası'na kadar, tüm resmi söylemler, bu yasak etrafında şekillenmiştir. Türkçeyi öğretme ve Kürtçeyi unutturma politikası, yıllarca sürmüştür. Cumhuriyet'in kurulmasından hemen sonra toplumsal hayatın her fakültesinde, kurucu felsefe, hem yazıya geçirilmiş hem de toplumsal olgu ve ideoloji haline getirilmiştir. Ulus devletin tipik reflekslerinden, homojen toplum tasavvuru, Osmanlıvari bir idare yapısının terkedilmesinden sonra, kendisini, Kürtçenin geliştirilmesinin engellemesiyle göstermiştir.

Türkçe dışındaki dillerin, Türkiye'de, uzun yıllar yasaklanmasının, eğitim ve kültür alanlarında engellenmesinin sebebi, bu dillerin, homojen toplum tasavvurunda "tehlike" olarak kodlanmasıdır (Eğitim Sen, 2010: 151). Nitekim, bu çaba, sadece yurt içinde gerçekleşmemiş, Türkiye dışına da yer yer taşınmıştır. Türkiye, Bulgaristan, Karabağ, Bosna ve Yunanistan gibi ülkelerde yaşayan Türk ve Türkmen halklarının Türkçe konuşması için diplomasiyi önemli oranda zorlarken; iç ve dış politikada, aynı zamanda kendi vatandaşının da dili olan Kürtçe için aynı hassasiyeti göstermeyişi, Kürtler tarafında çifte standart olarak algılanmıştır. Bu çifte standartın belki de en somut göstergesi, geçmiş dönemler de Türkiye'nin, yurt dışında dahi olsa, Kürtçenin geliştirilmesine verdiği tepkiler olmuştur. 1980'lerde İsviçre'de açılan kreşin kapatılması için Türkiye'nin İsviçre makamlarına başvurması, yine Erivan'daki Kürtçe radyonun kapatılması ile ilgili faaliyetleri Türkiye'nin Kürtçeye yönelik çifte standardın bir göstergesi olarak algılandığı gibi Türkiye'nin Kürtçeyi kendi çıkarlarına "tehlike" olarak algıladığını da göstermiştir (Eğitim Sen, 2010: 152). Beşikçi, yurt dışında Türklere yapılan bu muameleyi Türkiye'de faşizm ve

emperyalizmle açıklamasına³⁴ rağmen söz konusu Kürtler olunca farklı söylem geliştirmesinin yanlışlığına vurgu yapmıştır.

Gelinen noktada, bu çabaların sonuçları çok ağır olmakla birlikte, dil olgusu ile ilgili tartışmalar devam etmekte ve eskiye oranla önemli gelişmeler gerçekleşmektedir. Kürtlerin Türk olmadığına, zor da olsa, farkına varılmıştır. Kürtçenin, Kürtlerin dili olduğu ve bu dilin geliştirilmesi gerektiğine dair toplumun çeşitli kesimlerinden kanaatler oluşmaya başlamıştır. Üniversitelerde, Kürtçe araştırma merkezleri açılmış, Kürtçeyi verebilecek öğretmenler yetiştirilmeye başlanmıştır. Sayıları sınırlı da olsa bu öğretmenlerin atamaları da yapılmıştır.³⁵

Tablo 15: Katılımcıların Anadil Durumuna Göre Dağılımı		
Anadil	Sayı	Yüzde (%)
Türkçe	115	8,9
Arapça	15	1,2
Zazaca	173	13,5
Kürtçe	982	76,4
Toplam	1285	100,0

Tablo 15, anadil durumunun dağılımını göstermektedir. Katılımcıların %8,9'u anadilini Türkçe olarak ifade etmiştir. Bu oran, 115 kişiye denk gelmiştir. Katılımcıların etnik dağılımını gösteren Tablo 12 incelendiğinde, altmış dört kişi etnik olarak Türk olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte etnik kökeni Türk olmayan elli bir katılımcı Türkçeyi anadil olarak belirtmiştir. Bu durum, bazı katılımcıların, ana dillerini konuşamadıklarını göstermektedir. Katılımcıların %1,2'si anadilini Arapça, %13,5'i de Zazaca³⁶ olarak belirtmiştir. Tablo 12 incelendiğinde, etnik kökenini Zaza olmadığını belirten kırk iki görüşmeci ana dilini Zazaca olarak

³⁴ Bu durumu Aktan şöyle ifade etmektedir: “1985-1988 yılları arasında Bulgaristan’da Türklerin isimleri değiştiriliyor, Türklere Bulgarca isim almaları konusunda baskı yapılıyordu. “Bulgarca isim alırsanız, Bulgaristan Komünist Partisi’nde, devlet bürokrasisinde yükselebilirsiniz, aksi halde büyük güçlüklerle karşılaşacaksınız” deniliyordu. Bulgaristan’ın bu politikası Türkiye’de devlet ve hükümet tarafından, basın, üniversite ve sivil toplum kurumları, siyasal partiler tarafından, “faşist”, “emperyalist”, “sömürgeci”, “çağdışı” gibi kavramlarla tarif ediliyordu” (Aktan, 2006: 28).

³⁵ Öğretmen atamaları için bkz: Atanan 15 Bin Öğretmenden 9'u Kürtçe Öğretmeni (Şubat 2015) <http://www.yuksekovahaber.com/haber/atanan-15-bin-ogretmenden-9u-kurtce-ogretmeni-147971.htm>, Erişim Tarihi: 07.02.2015; KÜRTÇE – Bin 500 Kişiden 18'ine Atama. (Ocak 2015) <http://rudaw.net/turkish/kurdistan/050120158>, Erişim Tarihi: 07.02.2015; İlk Kürtçe Öğretmenleri 2015'te Mezun (Mart 2012) <http://www.gazetevatan.com/ilk-kurtce-ogretmenleri-2015-te-mezun-436856-gundem/>, Erişim Tarihi: 07.02.2015.

³⁶ Zazaca, birçok kaynaktan, Kürtçenin alt şivesi olarak geçmektedir. Bazı kaynaklarda ise farklı bir dil olarak gösterilmektedir. Bu çalışmada, bu tartışmaya girilmemiştir. Sadece katılımcıların bir kısmı, kendi dillerini Zazaca şeklinde ifade ettiklerinden dolayı, çalışmada ayrıma gidilmiştir.

göstermiştir. Anketler analiz edildiğinde, bu katılımcıların kendilerini Kürt-Zaza olarak ifade ettiği saptanmıştır. Katılımcıların %76,4 gibi önemli bir kesimi ise ana dillerini Kürtçe olarak belirtmiştir. Çalışmanın örnekleme dikkatte alındığında bu verilerin muhtemel bir sonuç olduğu ifade edilebilir.

Tablo 16: Katılımcıların Dil Durumuna (Evde Konuştukları) Göre Dağılımı		
Anadil	Sayı	Yüzde(%)
Türkçe	251	19,5
Arapça	8	,6
Zazaca	95	7,4
Kürtçe	687	53,5
Karışık	244	19,0
Toplam	1285	100,0

Katılımcıların %0,6'sı evde Arapça konuşurken, %7,4'u de Zazaca konuştuğunu ifade etmiştir. Ayrıca, katılımcıların %19,5'i evde Türkçe konuştuklarını belirtirken, %19'u da ev ortamında birden fazla dili konuştuğunu belirtmiştir. Yapılan görüşmelerde, evde birden fazla dili konuştuğunu ifade eden katılımcıların, anadilleriyle birlikte, ağırlıklı olarak Türkçeyi ikinci bir dil olarak konuştukları saptanmıştır. Karışık kategorisinde değerlendirilen katılımcılar, Kürtçe-Türkçe, Zazaca-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Zazaca-Kurmanci dillerini konuştuklarını dile getirmişlerdir. Bu bulgu, birden fazla dili konuşan katılımcıların önemli bir kesiminin, kendi dillerinin yanında, Türkçeyi de konuştuklarını gösterebilir. Ayrıca, katılımcıların %53,5 gibi önemli bir oranı, evde sadece Kürtçe konuştuklarını belirtmiştir. Bu durum, Kürtlerin yarısından fazlasının, kamusal alana oranla, halen özel alanlarda dillerini konuştuklarını gösterebilir.

Başka çalışmalar incelendiğinde, evde Kürtçe konuşma olgusuna dair verilerde, benzer bir durumun ortaya çıktığı ifade edilebilir. UKAM'ın 2013'te yaptığı *Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması* çalışmasında katılımcıların %57'si evde Kürtçe konuştuklarını belirtmişlerdir. Aynı çalışmada, katılımcıların %31'i Türkçe, %5'i Zazaca, %4'ü Arapça ve %3'ü ise Türkçe-Kürtçe ya da karışık cevabını vermiştir (Kaya vd., 2013: 11). Tablo 16, analiz edildiğinde, özel alanda Kürtçe konuşma oranının düşük olduğu belirtilebilir. Çünkü, özel alan, bireylerin en rahat oldukları mekanlardır. Bu bulgu, Kürtçenin gelişimine dair bilgi sunabilir. Tablo 17 incelendiğinde, Kürtçe konuşmanın kamusal alanda daha da düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 17: Katılımcıların Dil Durumuna (Dışarıda Konuştukları) Göre Dağılımı

Anadil	Sayı	Yüzde(%)
Türkçe	564	43,9
Arapça	1	,1
Zazaca	7	,5
Kürtçe	197	15,3
Karışık	516	40,2
Toplam	1285	100,0

Türkçe dışındaki diller, Türkiye’de, tarihsel süreçte, tek dil politikasına maruz kalmıştır. Bu diller, yeni rejim için önemli oranda “tehlikeli” olarak kodlanmıştır. Tehlikeyi gidermenin yolu, Türkçe dışındaki dillerin kamusal alana çıkmasını yasaklama şeklinde tezahür etmiştir. Modern devletin pratiklerine yansıyan bu politika, yaklaşık olarak 2000’lere kadar devam etmiştir (Çağla, 2005: 56). Şark Islahat Planı ile Kürtçenin “çarşıda pazarda” yasaklanması, 1930’larda İçişleri Bakanlığı’na bağlı bürokratların Kürtçe konuşan memurların sürgün edilmesi ya da işten çıkarılmasına dair raporları, 1940’larda, Kürtçe konuşanlara Kürtçe her kelimeye beş kuruş ceza kesme uygulamaları, Tek Parti Dönemi’nin bilindik uygulamaları olmuştur. Çok partili dönemde de aynı uygulamalar sürmüştür. Darbeler döneminde, her darbeden sonra, Kürtçe ağır bir baskıya maruz kalmış ve yasaklanmıştır. Bu dönemin en bilindik örneği, 12 Eylül yasakları olmuştur. 12 Eylül’ün Kürtçe ile ilgili yasakları, 1991’de kısmen kaldırılmıştır (Hür, 2012).

Modern Cumhuriyet’te Kürtçenin kamusal alanda kullanılması sürekli engellenmiştir. Ancak 2000’lerde Türkiye’de, anadil politikasında, belirgin bir kırılmanın yaşandığı görülmektedir. Ayrıca, bu talep, varlığını sürdürmekte ve Kürtlerin konsensüs oluşturdukları konulardan birini oluşturmaktadır (Çağla, 2005: 77). 2000’lerde, Kürtçe, kamusal alana devlet eliyle taşınmıştır. 21.yy’da, kamusal alanda, yirmi dört saat Kürtçe yayın yapan devlet kanalı ile birlikte; Kürtçe yayın yapan çeşitli kanallar kurulmuştur. Devlet tiyatrolarında oyunların Kürtçe olarak sergilenmesi, Kürtçe şarkı ve bestelerin yapılması, bazı üniversitelerde Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin açılması ve bu bölümlerde Kürtçenin öğretilmesi, hakim devlet anlayışının değişmeye başladığını gösterebilir.

Tablo 17 değerlendirildiğinde, katılımcıların önemli oranda, kamusal alanda Türkçe konuştukları görülmektedir. Katılımcıların % 43,9’u, gündelik hayatta Türkçe konuştuğunu ifade ederken, % 40,2’si de günlük hayatta en az iki dili

konuştığını ifade etmiştir. Bu durum, katılımcıların %84,1'inin gündelik hayatta Türkçe konuştuğunu göstermektedir. Katılımcıların %15,3'ü, gündelik hayatta, Kürtçe konuştuğunu ifade ederken, %0,1'i Arapça, %0,5'i de Zazaca konuştuğunu belirtmiştir. Katılımcıların %55,5'i, günlük hayatında Kürtçeyi konuşabildiğini ifade etmiştir. Katılımcıların % 40,2'sinin günlük hayatta en az iki dili konuşması durumu, Cumhuriyet tarihinde, başta Kürtçe olmak üzere, Türkçe dışındaki dillere uygulanan yasakların önemli oranda başarı sağladığı ifade edilebilir.

Kürtçe ile ilgili, son dönemlerde çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalarda, Kürt sorununun önemli bir boyutunun, Kürtçenin yasaklanması olduğuna dair görüşler ileri sürülmektedir (Türküne, 2013). Geline nokta, Kürtçenin, Kürt sorununda, tartışmaların önemli bir kısmını oluşturması ve toplumsal hayatta varlığını sürdürmesi, Türkçe dışındaki dillere yapılan baskıların başarılı olmadığını gösterebilir. Bununla birlikte, etnik köken olarak Kürt olup Kürtçe bilmeyen katılımcıların varlığı, Türkiye'nin tarihsel süreçteki dil baskılarının belli oranda gerçekleştiğini gösterebilir.

Türkiye'de, nüfusun önemli bir kesimini oluşturan Kürtlerin, büyük çoğunluğu, Kürtçeyi hem özel hem de kamusal alanda konuşmayı tercih etmektedir. Yapılan analizlerde, kamusal alanda Türkçe konuşan katılımcılar, Kürtçenin toplumsal alanda konuşulması gerektiğini ifade ederek, devletin, bu bağlamda gerekli yasal ve hukuki gereklilikleri yerine getirmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Katılımcılar, Türkiye'de tüm dillerin öğretilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. "Bir lisan bir insan" anlayışını vurgulayan katılımcılar, toplumsal barışın ve devlet politikası olarak çokkültürlülüğün sağlanmasının gerekliliğini belirtmişlerdir.

Tablo 18: Evinizde Türkçe Bilmeyen Var mı?		
Kategoriler	Sayı	Yüzde
Büyükler	437	34,0
Küçükler	33	2,6
Hepsi	2	,2
Türkçe bilen yok	813	63,3
Toplam	1285	100,0

Tablo 18'de gösterildiği gibi katılımcılara yöneltilen "Evinizde Türkçe bilmeyen var mı?" sorusuna, katılımcıların %34'u, büyüklerin bilmediklerini ifade etmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan bölgelerde yapılan gözlemlerde, bu

durumla sık karşılaşmıştır. Nitekim, kente oranla kırdaki yaşayanların, küçüklerle oranla büyüklerin, Türkçeyi daha çok bilmedikleri gözlenmiştir. Ayrıca, örneklem sahasında yapılan gözlemlerde, “büyükler” kategorisindeki erkeklerin, kadınlara oranla, daha iyi Türkçe konuştukları saptanmıştır. Bu durumun temel sebebi, okula gitmemiş erkeklerin okula gitmemiş kadınlara oranla toplumsal hayata daha çok katılmasına bağlanabilir.

Katılımcıların %63,3’ü, evde Türkçenin herkes tarafından bilindiğini ifade etmiştir. Günümüzde, eğitim olanaklarının ve iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte, Türkçe öğrenmenin daha kolay olduğu ifade edilebilir. Yapılan analizlerde, bazı kadınların televizyon aracılığıyla Türkçe konuşmayı öğrendiği gözlenmiştir. Katılımcıların %2,6’sı, evde Türkçe bilmeyen küçüklerin olduğunu belirtmiştir. Günümüzde, ilk öğretimin zorunlu hale gelmesi ve PKK’nin eğitim faaliyetlerine karşı çıkmaması gibi gelişmeler, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Türkçenin yayılmasını kolaylaştırmış olabilir.

Tablo 19: Evinizde Kürtçe/Zazaca Bilmeyen Var mı?		
Kategoriler	Sayı	Yüzde (%)
Evet, büyükler	16	1,2
Evet, küçükler/çocuklar	306	23,8
Hepsi	42	3,3
Hayır	921	71,7
Toplam	1285	100,0

Son dönemlerde, KSH tarafından “Kürtçe ölüyor, çocuklarımız Kürtçe bilmiyor. Bu durum bizim sonumuzu getiriyor” görüşü çok sık belirtilmektedir (Topal, 2012). Legal KSH başta olmak üzere, farklı görüşlere sahip Kürtler, Kürtçe öğrenme oranının azaldığını ve Kürt çocuklarının Kürtçe bilmediklerini ifade etmektedirler. Nitekim, bu minvalde, AK Parti milletvekili Galip Ensarioğlu, ismi Kürtçe olan çocuklarının Kürtçe bilmediklerini ifade ederek, Kürtlerin, Kürtçeden vaz geçmeyeceklerini belirtmiştir:

“Çocuklarımızın adı Dilan, Delal olsa da Kürtçe bilmiyorlar. 20 yıl önce Kürtlerin talepleri, Kürt kimliğinin tanınmasıydı. Ama özellikle son beş yıldır, hangi düşünceden olursa olsun anadilde eğitim tüm Kürtlerin ortaklaştığı bir talep haline geldi. Bunu kamuoyuna iyi anlatmak, siyasetlerin bunu kendi gruplarına iyi izah etmesi lazım” (İnternethaber, 2012).

Benzer bir durumu, Orhan Miroğlu, kendi kızını örnek vererek, açıklamaktadır. Miroğlu, eşinin Arapça, annesinin Arapça-Kürtçe bilmesine rağmen, kızının sadece Türkçe bildiğini ifade etmiştir:

“Baba biz yabancı mıyız? İşi fazla karıştırmamak adına kısa cevaplar veriyordum Hiwa’ya: Hayır kızım biz yabancı filan değiliz, bu ülkede yüzyıllardır yaşamakta olan bir halkın mensuplarıyız. Hiwa o yıllarda adını hiç sevmeydi, bu adı bana neden koydunuz diye ağladığı zamanlar oldu. Ta gençlik yıllarına kadar adıyla hiç barışık değildi. Şimdi adını çok seviyor. Fakat Kürtçe konuşmayı da bilmiyor. Ankara’da değil Diyarbakır’da büyüseydi bilecekti muhtemelen, ama ne kadar bilecekti o da belli değil. Oysa Hiwa’nın annesi Arapça babaannesini de hem Kürtçe hem Arapça biliyordu. Bu durumda Hiwa dil bakımından annesine göre bir, babaannesine göre iki kez yoksul sayılır. Diyeceğim annelerin, anadilin hayatta kalması için gösterdiği gayretin galiba sonuna geldik. Çünkü bu gayretin artık bu küresel çağda ve devletin bilinçli asimilasyon politikaları izlediği bir dönemde kıymeti harbiyesi yok pek. Devletin taşın altına elini koyması lazım” (Miroğlu, 2012).

Son dönemlerde yapılan bu tartışmalar bağlamında, katılımcılara, “Evinizde Kürtçe/Zazaca bilmeyen var mı?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %71,7’si gibi önemli bir kesimi, çocuklarının kendi dillerini bildiklerini ifade etmiştir. Bu bulgu, Kürtçenin halen önemli oranda çocuklar tarafından bilindiğini gösterebilir ve Kürtçenin kısa vadede kaybolacağı algısını doğrulamayabilir. Ancak, bu toplumsal veriyle birlikte, katılımcıların önemli bir kesimi, çocuklarının kendi dillerini bilmediklerini ifade etmiştir.

Katılımcıların %23,8’i, çocuklarının Türkçe dışında başka bir dili bilmediğini belirtmiştir. Bu oran, son günlerde, Türkiye’de, “Kürtçenin kaybolması” ile ilgili yapılan tartışmaları doğrulayabilir. Eğer, Türkiye’de Kürtçe ile ilgili eğitim olanakları geliştirilmez ve Kürtçe eğitim-öğrenim gerçekleşmezse, gelecekte, Kürtçe kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya gelebilir. Dolayısıyla, Kürtlerin önemli bir kesiminin panik durumunu yaşaması, yersiz olmayabilir. Eğer, müdahale edilmezse, Kürtçe, gelecekte, Zazaca gibi kaybolma riskiyle karşı karşıya kalabilir.

Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü’nün (UNESCO, 2009) “Tehlike Altındaki Diller Atlası”na göre, Zazaca “güvensiz” kategorisinde, yani risk

altında yer almaktadır (Bianet.org, 2009). Ayrıca, katılımcıların %1,2'si, büyüklerin Kürtçe/Zazacayı bilmediğini ifade ederken, %3,3'ü de evde kimsenin Kürtçe/Zazacayı bilmediğini ifade etmiştir.

Tablo 20: Kürtçe Anadilde Eğitimi Destekliyor musunuz?		
Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)
Evet	1132	88,1
Kararsızım	94	7,3
Hayır	59	4,6
Toplam	1285	100,0

Kürtçeye yönelik yasaklar ve Kürtlerin anadillerini koruma, kullanma ve geliştirme taleplerinin engellenmesi, bu isteklerinin şiddetle bastırılması, sorunu dönüştürerek, meselenin bugünkü hâle gelmesini hızlandırmıştır (Kaya ve Aydın, 2013: 9). Kürtçeye yönelik yasaklar, Kürt sorununun çözülmesinde önemli bir engeldir. Sorun, temel kültürel hakların yasaklanması bağlamında değerlendirildiğinde, Kürtçe, sorunun merkezine oturmaktadır. Nitekim, yapılan analizlerde, bu duruma dikkat çekilmiş ve Kürtçe eğitimin halledilmesiyle sorunun çözümünün kolaylaşacağı ifade edilmiştir (Coşkun vd., 2010. 9). Kürtçe eğitimle ilgili, Kürtlerin önemli bir kesimi, benzer ifadelerle sahiptir. Farklı siyasi partilere mensup Kürtlerin, Kürtçeye yönelik ilgilerini Coşkun, şöyle ifade etmektedir:

“Kürtler arasında farklı gruplar farklı talepleri dile getirebilirler ama anadil konusunda aralarında büyük bir mutabakat var. Hangi Kürt grupla konuşsanız, dilin kamusal yaşamda kullanılması, geliştirilip gelecek kuşaklara aktarılması konusunda hemfikir” (Coşkun, 2012).

Legal KSH başta olmak üzere, farklı siyasi görüşteki Kürtler de bu duruma dikkat çekmektedirler: BDP milletvekili Altan Tan'ın Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün (DİSA) “Önce Anadili” toplantısındaki ifadeleri, farklı görüşlere sahip Kürtlerin, dil konusunda ortak düşündüklerini göstermektedir:

“AKP ve CHP'den vekil arkadaşlarımızla özel sohbetlerimizde, anadil konusunda birbirimize benzer şeyler söylüyoruz. Ama milletvekillerinin kendi arasında ittifak sağlaması sorunu çözmiyor. Önemli olan bunu siyasetin sahnesine taşıyabilmek. Kendi partilerimizde sesimizi yükseltmemiz lazım. Bunu becerebilirsek mesafe katedeceğiz.”(Bianet.org, 2012a)

Benzer ifadeleri, Yasin Aktay da ifade etmektedir. Aktay, ana dilin önündeki

yasakların kalkmasının ve Kürtçenin geliştirilmesinin, tüm Kürtleri birleştiren önemli noktalardan biri olduğunu ifade eder:

“Ana dil konusu önemli. İki dil, neredeyse bütün Kürtlerin mutabık oldukları tek konudur. Dolayısıyla hiçbir çözümün bunun altında kalma şansı yoktur. Bu talebi siyasi partilerin ve toplumun gündemine münasip bir dille sokmak gerekir” (Aktay, 2011: 16).

İfade edilen görüşlere paralel olarak, yapılan görüşmelerde, katılımcıların önemli bir kesimi, anadilde eğitimi desteklemiştir. Ana dilin, “Allah’ın ayeti” olduğunu, çok sayıda katılımcı ifade etmişlerdir. Yapılan analizlerde, katılımcıların %88,1’i, anadil eğitimine olumlu bakmıştır. Bu oran, çok önemlidir; çünkü, Kürtçe eğitimin, Kürtlerin talebi olduğu ifade edilebilir. Ana dil eğitimi konusunda, bazı katılımcılarsa kararsız kalmıştır. Kararsızların oranı ise %7,3’tur. Ayrıca, katılımcılar, Kürtçe eğitimin Türkçe eğitime engel olmayacağı ve iki dilin, toplumsal hayatta birlikte verilebilir olduğunu ifade etmiştir. Kürtlerin anadilde eğitim talebini analiz eden ve benzer verileri sunan çeşitli araştırmalar söz konusudur. Örneğin, TESEV’in yaptığı *Anayasaya Dair Tanım ve Beklentiler Saha Araştırması 2012* adlı çalışmaya göre Kürtlerin %78’i, Türkçenin yanında Kürtçenin de öğretilmesini istemektedir (TESEV, 2012: 43).

Tablo 21: Kürtçe Eğitim Hangi Aşamada Verilmelidir?			
Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)	
Tüm eğitim aşamalarında verilmelidir	975	75,9	
İlkokulda verilmelidir	22	1,7	
İlkokul ve ortaokulda verilmelidir	28	2,2	
İlkokul, ortaokul ve lisede verilmelidir	50	3,9	
Üniversite düzeyinde verilmelidir	57	4,4	
Cevap yok	153	11,9	
Toplam	1285	100,0	

Kürt sorunun merkezinde yer alan etmenlerden biri, sorunla özdeşleşen ve sorunu daha da karışık hale getiren Kürtçeye yönelik yasakçı anlayış ve Kürtçe eğitimin teminat altına alınmamasıdır (Kaya, 2013). Kürtlerin büyük kesiminin Kürtçe eğitim talebi henüz karşılanmamıştır. Ancak, Türkiye’de Kürtçe eğitim-öğretim ile ilgili çeşitli uygulamalar gerçekleşmekte ve söz konusu bu uygulamalar etrafında çeşitli tartışmalar yapılmaktadır.

Türkiye’de, ilk olarak, Ağustos 2002’de, özel kurslarda Kürtçenin

öğretilmesine izin verilmiştir. Kurslar, Batman, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, İstanbul, Adana gibi illerde açılmıştır. Bu kursların açılışları, gösterişli olmasına rağmen, Kürtler tarafından pek tercih edilmemiştir. Bu durumun pek çok sebebi olabilir. Her şeyden önce, bir halkın, kendi anadilinde eğitim hakkı, uluslararası sözleşmelerde en temel evrensel insani haklardan biridir. Bu hakkı, kurslarla sağlamak, mümkün görünmeyebilir. Ayrıca, bir dilin gelişmesi ve eğitim dili haline gelmesi, ancak, alanında uzman kişilerle ve kurumsallaşmış eğitim sistemi ve eğitim kurumları ile mümkün olabilir. Kürtçe özel kurslar ile bu durumun sağlanması, sosyolojik olarak, mümkün olmayabilir. Kürtçe kurslarının başarılı olmamasının bir diğer sebebi ise iktisadi bir temele dayandırılmaması olabilir. Bu kurslar, bir tür hobi faaliyeti olarak bireylere hitap etmiştir. Belli dönemlerde öğretilmeyen, mesleki ve iktisadi olarak uygulama sahası olmayan, yani bireylere meslek sağlamayan özel kursların, bir hobi faaliyeti olarak, başarılı olması mümkün görünmeyebilir.

Kürtçenin öğretilmesi ile ilgili son dönemlerde önemli adımlar atılmıştır. 2011’de üniversitelerde Kürt Dili ve Edebiyatı programlarının açılması, 2012’de, beşinci sınıflarda, Kürtçe seçmeli derslere izin verilmesi ve 2013’te özel okullarda Kürtçe öğretime izin verilmesi Kürtçenin okullara taşınmasında önemli gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Ancak, Kürtçe ile ilgili bu gelişmeler, Kürtçe eğitimin verilme şekli ile ilgili çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiş ve bu tartışmalar, yeni boyutlar kazanmıştır. Bu tartışmalar ekseninde, katılımcılara, “Hangi aşamada Kürtçe eğitim verilmelidir?” sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %75,9’u gibi önemli bir kesimi, tüm eğitim aşamalarında Kürtçenin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu oran, Kürtlerin önemli bir bölümünün, Kürtçe eğitimi istediğini gösterebilir. Ancak, bu istek, eğitim sadece Kürtçe olsun şeklinde okunmayabilir. Yapılan gözlem ve görüşmelerde, Kürtlerin çok önemli bir kesimi, Kürtçe ile Türkçenin beraber öğretilmesi gerekliliğine inanmaktadır. Katılımcılar, sadece Türkçe verilmesinin, Kürtçenin gelişmesini engellediğini; sadece Kürtçenin verilmesinin ise Kürtlerin, Türkçe öğrenmesini engelleyebileceğini ifade etmiş, bu durumun toplumsal alanda çeşitli sıkıntıları beraberinde getireceğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %11,9’u, cevap vermek istememiş, %1,7’si ilkokul, %2,2’si ilkokul ve ortaokul, %3,9’u ilkokul ortaokul ve

lisede verilmesi gerektiğini ifade ederken, %4,4'ü de yüksek öğrenim kurumlarında verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kürtçe eğitimle ilgili tartışmalarda, dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, eğitimin pedagojik olarak değerlendirilmesidir. Gök, çocukların ya da bireylerin kendi kimliğini ve özsaygısını kazanması adına, ilk önce, kendi dillerinin öğrenmesi gerektiğini, sonrasında çift dilli eğitime geçilebileceğini ifade etmiştir (Gök, 2013). Genel olarak değerlendirildiğinde, Kürtçenin kullanılması ve geliştirilmesi, temel kültürel haklar bağlamında ele alınmalıdır. Cumhuriyet tarihi boyunca, dil meselesi siyasal gelişmeler ekseninde tartışılmıştır. Ancak, Kürtçenin kullanılması ve geliştirilmesi, siyasal bir talep olmaktan ve bu talebin karşılanması durumundan ziyade, insan olmanın temel hakkı olduğu felsefesince değerlendirilmesi gerekmektedir (Ergil, 2011: 14).

Toplumsal hayatta var olmanın çeşitli gereklilikleri vardır. Dil, bu gerekliliklerin başında gelmektedir. Dil, bir etnik cemaati, bir milleti belirleyen temel unsurlardan biridir. Nitekim, çoğu düşünürlere göre bir etnisitenin en büyük belirleyicisi dildir. Bu yüzden anadili öğrenme ontolojik bir mesele olarak da ifade edilebilir.

Tablo: 22 Kürtçe Eğitimle İlgili İfadelerin Değerlendirilmesi											
İfadeler	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		N
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	
1. İfade*	905	70,4	247	19,2	58	4,5	33	2,6	42	3,3	4,51 ,942
2. İfade*	890	69,3	248	19,3	68	5,3	40	3,1	39	3,0	4,49 ,953
3. İfade*	848	66,0	303	23,6	72	5,6	32	2,5	30	2,3	4,48 ,890
4. İfade*	772	60,1	320	24,9	113	8,8	50	3,9	30	2,3	4,36 ,960
5. İfade*	704	54,8	333	25,9	134	10,4	73	5,7	41	3,2	4,23 1,055
6. İfade	86	6,7	83	6,5	81	6,3	289	22,5	746	58,1	4,19 1,213
7. İfade	86	6,7	74	5,8	68	5,3	526	40,9	531	41,3	4,04 1,139
8. İfade*	593	46,1	360	28,0	151	11,8	127	9,9	54	4,2	4,02 1,163
9. İfade	73	5,7	117	9,1	184	14,3	382	29,7	529	41,2	3,92 1,193
10. İfade	91	7,1	191	14,9	226	17,6	534	41,6	243	18,9	3,50 1,163
11. İfade*	310	24,1	275	21,4	199	15,5	341	26,5	160	12,5	3,18 1,382
12. İfade	364	28,3	423	32,9	262	20,4	148	11,5	88	6,8	2,36 1,199

*: Olumsuzluk anlamı taşıyan ifadeler ters döndürülmüştür.

1. İfade: Kürtçe eğitim, her şeyden önce, Kürtlere zarar verir, 2. İfade: Kürtlerin, kendi dillerinde eğitim alması, Türkiye'yi böler, 3. İfade: Kürtçe eğitim, toplum için risk oluşturur, 4. İfade: Kürtçe eğitim, mevcut eğitimin kalitesini düşürür, 5. İfade: Kürtçe eğitim, Kürtlerin, toplumun geri kalanıyla entegrasyonunu zayıflatır, 6. İfade: Kürtçe eğitim, Kürtlerin vazgeçilmez hakkıdır, 7. İfade: Kürtçe eğitimin verilmesi, Kürt sorunun çözümünde tek başına yeterli değildir, 8. İfade: Kürtçe eğitim, Kürt gençlerinin mezuniyet sonrasında iş bulmalarını zorlaştırır, 9. İfade: Kürtlerin, kendi dillerini geliştirmeleri, Türkiye'yi güçlendirir. Kürtçe eğitime geçilmelidir, 10. İfade: Kürtçe eğitim verilirse, Kürt sorununun çözümü normalleşir, 11. İfade: Kürtlere, Kürtçe eğitim verilirse de Kürt sorunu çözülmez, 12. İfade: Kürt sorunu, temelde dil sorunudur. Kürtçe eğitim verilirse, Kürt sorunu biter.

Tablo 22, katılımcıların Kürtçe eğitimle ilgili görüşlerinin frekans (F), yüzde (%) dağılımları ile birlikte ortalama ($\bar{x}$), standart sapma (ss) değerleri ve katılımcı

sayıları (n) verilmiştir. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, “Kürtçe eğitim, her şeyden önce Kürtlere zarar verir” ifadesinin Kürtçe eğitimin muhtemel olumsuz yansımalarını saptamaya yöneliktir. Çeşitli kesimlerce ileri sürülen temel tezlerden biri, Kürtçe eğitimin Kürtlerin toplumun geri kalanıyla toplumsallaşmasını engelleyebileceğidir. Tersten kodlanan bu ifade, $\bar{x}$: 4,51 ortalama değeriyle, önemli oranda önemsenen maddelerden biridir. Buna göre katılımcıların önemli bir kesimi, Kürtçe eğitimin Kürtlere zarar vermeyeceği belirtmiş, bu kanaat, $\bar{x}$: 4,51 ortalama ile “Kesinlikle katılmıyorum” değerlendirme aralığında yer almaktadır. Katılımcıların %70,4’u, Kürtçe eğitimin, Kürtlere kesinlikle zarar vermeyeceğini ifade ederken, çeşitli zararları olabileceğini ifade eden katılımcıların oranıysa %3,3’tür.

Kürtçe eğitimin, mesleki hayatta, bireyleri olumsuz etkileyip etkilemeyeceğini saptamaya yönelik tersten kodlanmış bir diğer ifade “Kürtçe eğitim, Kürt gençlerinin mezuniyet sonrasında iş bulmalarını zorlaştırır” biçiminde olmuştur. Bu ifadeye ait ortalama, $\bar{x}$: 4,02 ile “katılmıyorum” değerlendirme aralığında yer almaktadır. Bu maddeye verilen cevaplar analiz edildiğinde, katılımcılar, önemli oranda, doğru bir yöntemle, Kürtçe eğitimin, Kürtlerin Türkçe öğrenimini etkilemeyeceğini düşünmektedirler.

Kürt sorunun önemli handikaplarından biri, “bölücülük” algısıdır. Türkiye’de, uzun zaman, Kürtlerin en naif istekleri dahi, bu fobi ekseninde değerlendirilerek yasaklanmış ve bastırılmıştır. Bu algıyı anlamak amacıyla, katılımcılara “Kürtlerin, kendi dillerinde eğitim alması, Türkiye’yi böler” ifadesi yöneltmiştir. Toplanan veriler incelendiğinde, katılımcıların %69,3’ü gibi önemli bir kesimi, “kesinlikle katılmıyorum”, %19,3’u de “katılmıyorum” şeklinde cevap vermiştir. Bu ifadeye ait ortalama, $\bar{x}$: 4,49 ile “kesinlikle katılmıyorum” değerlendirme aralığındadır. İfade, en yüksek, ikinci ortalama sahiptir. Bu veriler, katılımcıların önemli bir kesiminin, Kürtçe eğitimi, Türkiye’nin toplumsal bütünlüğüne karşı bir engel olarak değerlendirmedeğini açıklayabilir. Ancak, yapılan analizlerde, katılımcıların sadece %3’ü, Kürtçenin, Türkiye’nin toplumsal yapısına kesinlikle engel teşkil ettiğini, %3,1’de Kürtçe eğitimin Türkiye’yi böleceğini ifade etmiştir.

Kürtçe eğitimin muhtemel yansımalarını saptamak için Türkiye’de, Kürtçe eğitim politikalarının en yoğun uygulama alanı olabilecek muhtemel bölgeler olan

Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan katılımcılara, tersten kodlanan, “Kürtçe eğitim, toplum içi risk oluşturur” ifadesi yöneltilmiştir. Katılımcılar, $\bar{x}$: 4,48 ortalama ve ss: 890 standart sapma değeriyle, Kürtçe eğitimin toplum için risk oluşturduğuna “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde görüş belirterek, Kürtçe eğitimin, toplum için herhangi bir risk oluşturmadığını belirtmişlerdir.

En yüksek ortalamaya sahip bir diğer ifade ise dördüncü ifadedir. Kürtçe eğitimin, mevcut eğitimin kalitesini düşürüp düşürmeyeceğine yönelik analizlerde, katılımcıların %60,1'nin, Kürtçe eğitimin mevcut eğitimin kalitesini düşürmeyeceğini belirtmişlerdir. Tersten kodlanan bu ifade, $\bar{x}$: 4,36 ortalama ile “kesinlikle katılmıyorum” değerlendirme aralığında yer alıp, katılımcıların, önemli oranda, hem fikir olduğu ifadelerden biridir. Katılımcılara yöneltilen bir diğer olumsuz ifade, “Kürtçe eğitim, Kürtlerin, toplumun geri kalanıyla entegrasyonunu (uyumunu) zayıflatır” ifadesidir. Beşinci ifadenin ortalaması $\bar{x}$: 4,23 olup, “kesinlikle katılmıyorum” değerlendirme aralığında yer almaktadır. Bu verilere göre, katılımcıların önemli bir kesimi, Kürtçe eğitimin, Kürtler için, başka dilleri öğrenmede engel teşkil etmeyeceğini ifade ederek; anadil eğitiminin, Kürtlerin, toplumun geri kalan kesimleri ile uyumunu zayıflatmayacağını belirtmiştir.

Tablo 22’de verilen bilgiler analiz edildiğinde, “Kürtçe eğitim, Kürtlerin vazgeçilmez hakkıdır” olumlu ifadesinin, katılımcıların Kürtçe eğitime yönelik tutumlarını saptamaya yöneliktir. Bu ifade ile ilgili yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların önemli bir kesiminin, Kürtçe eğitimin verilmesi gerektiğini ve Kürtçe eğitimin, Kürtlerin vazgeçilmez hakkı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu ifadeye ilişkin katılımcıların belirttikleri görüşlerin ortalaması, $\bar{x}$: 4,19 ile “katılıyorum” değerlendirme aralığında yer almaktadır. Kürtçe eğitime yönelik dil yasaklarının giderilmesi, Kürt sorununun çözümünü hızlandıracağı ifade edilebilir. Nitekim, katılımcılara yöneltilen, “Kürtçe eğitim verilirse, Kürt sorununun çözümü normalleşir” ifadesi, $\bar{x}$: 3,50 ortalama ile “katılıyorum” değerlendirme aralığında yer almaktadır.

Kürt sorunun önemli boyutlarından biri, tarihsel süreçte, Kürtçeye yönelik yasaklar olmuştur. Bu yasakları esas alan kimi düşünürler, Kürt sorununun, aslında, Kürtçe sorunu olduğunu ve Kürtçeye yönelik yasakların giderilmesiyle birlikte,

sorunun bitebileceğini ifade etmektedirler. Bu görüş bağlamında, katılımcılara, “Kürt sorunu temelde dil sorunudur. Kürtçe eğitim verilirse, Kürt sorunu da biter” ifadesi yöneltilmiştir. Katılımcıların %28,3’ü, “kesinlikle katılmıyorum”, %32,9’u “katılmıyorum”, %20,4’ü de “kararsızım” şeklinde tutum belirtirken; %11,5’i “katılıyorum”, %6,8’i de “kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevap vermiştir. Bu ifadeye ait ortalama $\bar{x}$: 2,36 ile “katılmıyorum” değerlendirme aralığında yer alırken, ifadenin standart sapması 1,999’dur. Bu durum, katılımcıların, Kürtçeye yönelik yasakların giderilmesinin, Kürt sorununun çözümünde tek başına yeterli olmayacağına kanaat getirdiklerini gösterebilir. Nitekim, yedinci ifadeye verilen cevaplar, bu durumu teyit etmektedir.

“Kürtçe eğitimin verilmesi, Kürt sorunun çözümünde tek başına yeterli değildir” ifadesine, katılımcıların %41,3’ü, “kesinlikle katılıyorum”, %40,9’u “katılıyorum” cevabını vermiştir. Katılımcıların %82,2’si, Kürtçe eğitimin, meselenin çözümünde tek başına yeterli olmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplara ait ortalama, $\bar{x}$: 4,04 ile “katılıyorum” değerlendirme aralığında yer almaktadır. Bu durum, Kürt sorununun çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ve sorunun çözümünde bütünsel bir yaklaşımı gerekli kıldığını gösterebilir.

Tablo 23: Kürtçe Eğitimle İlgili Uygulamaların Yansımaları													
İfadeler	Çok önemsiz		Önemsiz		Kararsızım		Önemli		Çok önemli		$\bar{x}$	Ss	N
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%			
1. İfade	35	2,7	30	2,3	97	7,5	628	48,9	495	38,5	4,18	,876	1285
2. İfade	42	3,3	62	4,8	114	8,9	572	44,5	495	38,5	4,10	,975	
3. İfade	25	1,9	34	2,6	80	6,2	592	46,1	554	43,1	4,26	,842	
4. İfade	154	12,0	163	12,7	280	21,8	422	32,8	266	20,7	3,38	1,274	
5. İfade	26	2,0	41	3,2	109	8,5	557	43,3	552	43,0	4,22	,881	
6. İfade	34	2,6	35	2,7	143	11,1	620	48,2	453	35,3	4,11	,894	

1. İfade: Kamuda Kürtçe tercüman alımının yapılması, 2. İfade: Özel okullarda Kürtçe anadilde eğitimin verilebilmesi, 3. İfade: Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulması, 4. İfade: AK Parti’nin, icraatlarını kitaplaştırması ve bu kitabı, Kürtçeye çevirmesi, 5. İfade: Q, W ve X harflerin yasak olmaktan çıkması ve TDK’nın, Kürtçe-Türkçe sözlük çıkartması, 6. İfade: Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın, Ahmed-i Xani’nin “Mem-u Zin” eserini- Türkçeye çevirmesi.

Tablo 23’te, 21.yy’ın Türkiye’sinde, katılımcıların Kürtçe eğitimle ilgili gelişmelere dair kanaatlerinin frekans (F), yüzdelik (%), ortalama ($\bar{x}$) ve standart sapma (ss) dağılımları verilmiştir. Tablo 23’teki veriler incelendiğinde, “Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulması” ifadesi, 2011’de üniversitelerde Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin açılması, 2012’de, orta öğretimde seçmeli Kürtçe derslerinin verilmesi gibi son dönemdeki somut politikalara yönelik, katılımcıların görüşlerini belirlemeye yöneliktir. Bu maddeye yönelik katılımcıların görüşlerinin ortalaması, $\bar{x}$:

4,26 ile “çok önemli” değerlendirme aralığında yer alıp, ölçeğin en yüksek ortalamaya sahip maddesidir. Yapılan analizde, katılımcıların %89,2’si, Kürtçe eğitimle ilgili son dönemde meydana gelen gelişmeleri önemli olarak değerlendirmiştir. Bu politikalarının önemini vurgulayan katılımcı grubunun %43,1’i, gelişmeleri, “çok önemli” olarak değerlendirmektedir.

Son dönemdeki gelişmelerin öneminin, katılımcılarca bilindiği ifade edilebilir. Ancak, bu gelişmelerin, Kürt sorunun çözümünde yeterli olmadığı katılımcılarca dile getirilmiştir. Katılımcıların dikkate değer bir kesimi, söz konusu gelişmeleri olumlu olarak değerlendirmekte ve bu gelişmelerin, Kürt sorununun çözümüne katkı sağlayabileceğine inanmaktadır. Ancak, aynı katılımcı grubu, söz konusu gelişmelerin, Kürtlerin taleplerini tam anlamıyla karşılamadığı görüşünü de paylaşmıştır. Katılımcıların önemli bir kesimi, anadil eğitiminin özel kurslarda verilmesinin ya da okullarda seçmeli ders olarak öğretilmesinin, demokrasi ve insan hakları bakımından sorunlu olduğunu ifade ederek, anadilde eğitimin, evrensel/temel insan hakkı olduğunu dile getirmiştir.

Katılımcılar, Kürtçe öğretiminin okulla sınırlandırılmaması gerektiğini, Kürtçenin gelişimine katkı sağlayacak çeşitli düzenlemelerin yapılmasını dile getirmişlerdir. “Q, W ve X harflerin yasak olmaktan çıkması ve TDK’nın Kürtçe-Türkçe sözlük çıkartması” ölçeğin en yüksek ortalamaya sahip ikinci ifadesini oluşturmaktadır. Katılımcıların bu ifadeye dair görüşlerinin ortalaması $\bar{x}$: 4,22 ile “çok önemli” değer aralığında yer almaktadır. Bu bulgu, Kürtlerin kültürlerine yönelik ayrımcı ve asimile edici yasakların kaldırılmasını olumlu karşıladıklarını gösterebilir.

En yüksek ortalamaya sahip bir diğer madde ise “Kamuda Kürtçe tercüman alımının yapılması” ifadesidir. Bu ifadeyle ilgili olarak, katılımcıların büyük bir kesimi (%48,9), “önemli” şeklinde görüş belirtirken, %38,5’i kamusal alanda Kürtçe tercüman alımını “çok önemli” olarak değerlendirmiştir. Bu bulgu, eğitim, sağlık, hukuk başta olmak üzere, toplumsal alanın çeşitli kurumlarında, Kürtçe bilen personelin istihdam edilmesinin katılımcılar tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirildiğini gösterebilir.

Tablo 23'te yer alan "Özel okullarda Kürtçe anadilde eğitimin verilebilmesi" ifadesi, katılımcılara yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%44,5), ifadeyi, "önemli" olarak değerlendirirken, %38,5'i de "çok önemli" olarak değerlendirmiştir. Bu ifadeye ilişkin katılımcıların görüşlerine ait ortalama, $\bar{x}$: 4,10 ile "önemli" değerlendirme aralığında yer almaktadır. Bu bulgu, katılımcıların Kürtçe eğitime yönelik gelişmeleri onayladıklarını belirtebilir.

"AK Parti'nin, icraatlarını kitaplaştırması ve bu kitabı Kürtçeye çevirmesi" ifadesine yönelik verilen cevaplar, önem derecesine göre incelenmiştir. Katılımcıların %21,8'i, kararsız olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %32,8'i "önemli" ve %20,7'si "çok önemli" şeklinde görüş belirtmiştir. İfadeye ait ortalama $\bar{x}$: 3,38 olup, "kararsızım" değerlendirme aralığında yer aldığı görülmektedir. Bu bulgu, katılımcıların, AK Parti'nin, uygulamalarını kitaplaştırması ve kitabı Kürtçeye çevirmesi durumunu, pek önemli bir gelişme olarak değerlendirmediklerini gösterebilir. "Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın, Ahmed-i Xani'nin "Mem-u Zin" eserini- Türkçeye çevirmesi" ifadesine ilişkin katılımcıların görüşleri incelendiğinde, katılımcıların %48,2'si, "önemli", %35,3'ü de "çok önemli" şeklinde görüş bildirmiştir. Bu ifadeye ait ortalama, $\bar{x}$: 4,11 olup, "önemli" değerlendirme aralığında yer almaktadır. Bu bulgu, katılımcıların, devletin Kürt kültürüne yönelik simgesel politikalarını onayladığını gösterebilir

Genel bir değerlendirme yapıldığında, ölçeğin ifadelerine ait genel ortalamanın $\bar{x}$ 4,04 olduğu ve bunun da "önemli" değerlendirme aralığında yer aldığı görülmektedir. Bu bulgular, tarihsel süreçte, "Kürt" ve "Kürtçe" kelimeleri barındırmamasına rağmen, Kürt kültürünü yasaklanmasını içeren çeşitli yasakların kaldırılmasının, Kürtler tarafından kabul gördüğüne dair algıyı destekleyebilir. Türkiye'de, Kürt sorunun çözümü için geniş anayasal ve yasal gelişmelere ihtiyaç vardır. Bundan dolayı, son dönemde, Türkiye'de meydana gelen kısmi gelişmelerin Kürt sorunu gibi uzun bir tarihsel sürece sahip bir meseleyi çözmeyebilir. Bununla birlikte, Tablo 22'de ifadeleştirilen bu gelişmelerin, sorunun çözümüne ortam hazırladığı ifade edilebilir. Ancak, İsmail Beşikçi (2013: 7), son dönemdeki gelişmelerin Kürtlerin bir halk, bir millet; Kürtçenin bir dil olarak tanınması demek olmadığını ifade etmiştir.

3.3. Kürtlerde Kürt Sorunu

Kürt sorununu tanımlamak, sorunla mücadele etmek ve çözmek için çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaların bir kısmı, önemli bilimsel verileri içermiştir. Soruna dair yapılan ve geliştirilen tanımlar ve yöntemler kimi zaman birbirini tamamlamış, kimi zaman da birbiriyle çatışan bir içeriğe sahip olmuştur. Kürt sorunu ile ilgili yapılan tanımlar, genel olarak dört yaklaşım altında incelenmektedir. Soruna dair yaklaşımların ilki, Kürt sorunun olmadığına dair yaklaşımdır. Bu yaklaşım, Cumhuriyet pratiğiyle yaşıttır. Kürt sorunu ile ilgili bir diğer yaklaşımsa, sorunun, Kürtlerin modern olamama hali ve az gelişmişlik olarak kavramsallaştırılmasıdır. Sorunla ilgili üçüncü yaklaşımsa meselenin bağımsız Kürdistan hayali ekseninde gelişen dış güçlerin kışkırtması, terör ve bölücülük faaliyetleri olarak tanımlanmasıdır. Son yaklaşım ise sorunun, Kürtlerin, modern zamanlarda, Osmanlı'daki kazanımlarını kaybetmeleri, tarihsel süreçte, temel haklarının yasaklanması ve Kürt kimliğinin direnci olarak aklileştirilmesidir. Bu tanımlar aşağıda detaylıca açıklanmıştır.

Tablo 24: Kürt Sorunu Var mı?		
Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)
Evet, var	1256	97,7
Hayır, yok	29	2,3
Toplam	1285	100,0

Katılımcılara “Kürt sorunu var mı?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %97,7’si, Kürt sorunun var olduğunu, %2,3’ü de sorunun olmadığını ifade etmiştir. Bu bulgu, 21. yy’da, Türkiye’de, “Kürt sorunu var mı?” sorusunun, özellikle Kürtler arasında, önemini çoktan kaybetmiş olduğunu gösterebilir. Uzun yıllar, Türkiye’de, çeşitli kesimler tarafından, Kürt sorunun olmadığına dair analizler yapılmıştır. Yapılan analizlerin içeriğini, olmayan bir halkın nasıl sıkıntı olabileceği argümanı oluşturmuştur. Nitekim, Cumhuriyet tarihi, bu argümanı taşıyan sayısız örneklerle doludur. Cemal Gürsel’in *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* isimli çalışmaya yazdığı “önsözü” yazısı, Cumhuriyetin resmi söylemi haline gelmiş yaklaşımı ve Kürtlere yönelik hakim algıyı ifade etmektedir:

“Bu eser, Doğu Anadolu’da oturan, Türkçeye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk’ten ayrı sayan; bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız

vatandaşlarımızın su katılmamış Türk olduklarını bir defa daha ispat etmektedir. Hem de inkârına imkân bırakmayan ilmî deliller ile... Dünya üzerinde “Kürt” diye adlandırılabilir müstakil hüviyetli bir ırk yoktur... Aslı astarı olmayan propagandalara kanmış, aldanmış, neticede yollarını şaşırması Doğu Türklerinin kendilerini aydınlığa çıkaracak bu kitabı dikkatle okumaları, can evine çekilip derin derin düşünmeleri lazımdır” (Akyol, 2014: 11).

21. yy’da, bu söylem, gerçekliğini önemli derece yitirmiştir. Kürtlerin varlığını, en az Kürtler kadar, diğer etnik unsurlar da ifade etmektedirler. Genel olarak Dünya’da, özellikle Ortadoğu’da, özel olarak Türkiye’de, örneklem bölgesinde, Kürt sorunun olmadığını söyleyebilecek insan sayısı, çoğunluğu oluşturmayabilir. Ancak, Kürtler bu faslı çoktan kapatmıştır. Kürt sorunun olmadığını ifade eden katılımcıların sayısı %2,3’lük gibi bir orana denk gelmektedir. Anketler analiz edildiğinde, Kürt sorununun olmadığını ifade eden katılımcıların etnik olarak kendini Türk veya Zaza olarak ifade eden kişiler olmuştur. Dolayısıyla gelinen noktada, yukarıda ifade edilen ve aslında Kürt sorunun olmadığını ifade eden yaklaşımın, 21. yy Türkiye’sinde, özellikle Kürtler nezdinde, iflas etmiş bir söylem olduğu ifade edilebilir.

Türkiye toplumunun önemli bir kesimi, Kürt sorunun varlığına inanmaktadır. Ancak, Kürtler, toplumun geneline oranla, sorunun varlığına daha çok inanmaktadır. Nitekim, SETA ve POLLMARK’ın *Türkiye’nin Kürt Sorunu Algısı* adlı saha araştırmasında bu veriler doğrulanmaktadır. 2009’da yapılan bu araştırmaya göre, Türklerin %51,2’si, sorunun olduğuna inanmaktadır (SETA ve POLLMARK, 2009: 11). Yine, aynı araştırmaya göre, Kürtlerin %75’8’i Kürt meselesinin Türkiye’nin en önemli sorunu olduğuna inanmaktadır (SETA ve POLLMARK, 2009: 53). Tablo 24’te, Kürtlerin %97,7’si, sorunun varlığına inanmaktadır. İki araştırmanın verileri arasındaki farkın yöneltilen sorunun şeklinden kaynaklandığı ifade edilebilir. SETA ve POLLMARK’ın “Kürt sorunu Türkiye’nin en önemli sorunu mudur?” sorusu, sorununun önem derecesini ölçmektedir. Şayet soru, “Türkiye’de Kürt sorunu var mı?” şeklinde sorulsaydı, bu oran daha da yüksek çıkabilirdi. Çünkü, Türkiye’de Kürt sorunun varlığını kabul edip, ancak sorunu ülkenin en önemli sorunu şeklinde görmeyenler söz konusu olabilir.

Tablo 25: Kürt Sorununu Çözmeye Yönelik Gelişmeleri Nasıl Değerlendiriyorsunuz?

Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)
Olumsuz	26	90
Fikrim yok	3	10
Toplam	29	100,0

Tablo 25’te somutlaştığı gibi, Kürt sorunun olmadığını ifade eden katılımcılara, “Kürt sorununu çözmeye yönelik gelişmeleri nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Kürt sorunun olduğunu söyleyen katılımcılara, bu soru yöneltilmemiştir. Kürt sorunun olmadığını ifade eden yirmi dokuz katılımcıdan üçü, fikir beyan etmemişlerdir. Yirmi altı kişi ise yapılanları, olumsuz olarak değerlendirmişlerdir. Kürt sorunun olmadığını ifade eden katılımcıların %90’ı, son dönemlerdeki gelişmeleri olumsuz olarak değerlendirmiştir. Bu kesim, özellikle son dönemde, demokratikleşme süreci kapsamında gerçekleşen Çözüm Süreci ve PKK ile yapılan görüşmelere karşı çıkarak, bu politikaların ülkenin birliğine zarar verdiğini ifade etmiştir. Bu katılımcılar, toplumsal alanda kendilerini Türk, Arap ya da Zaza olarak ifade etmişlerdir. Bu kesim arasında, Kürtlerin oranı düşüktür. Genel olarak değerlendirildiğinde, bu kesimler, sorunun, terör ya da dış güçlerin kışkırtması sonucunda ortaya çıktığını belirtmiş, Kürtlerin, Türkiye’de, rahatlıkla, her mesleği yaptıklarını dile getirmişlerdir.

Tablo 26: Kürt Sorununun En Önemli İki Sebebi Nedir?

Cevaplar	I. Sebep		II. Sebep	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Az gelişmişlik sorunudur.	89	6,9	5	,4
Ülkeyi bölmeye yönelik bir sorundur.	74	5,8	5	,4
Yabancı devletlerin çıkardığı bir sorundur.	53	4,1	23	1,8
Kürtlerin kimlik ve kültürel haklarının yasaklanması sorunudur.	952	74,1	60	4,7
PKK’nin çıkardığı bir sorundur.	13	1,0	33	2,6
Kürtlerin ayrı bir devlet kurmak istemesinden kaynaklanan bir sorundur	21	1,6	111	8,6
Devletin şuana kadar uyguladığı politikaların ortaya çıkardığı bir sorundur.	54	4,2	653	50,8
Kürt meselesi yoktur.	29	2,3	29	2,3
Boş	0	0	366	28,5
Toplam	1285	100,0	1285	100,0

Kürt sorunu, Türkiye’nin önemli meselesi haline gelmiş siyasi bir meseledir. Sorun, sadece, “terör” sorunu olarak değerlendirilmeyecek kadar çok boyutlu bir sorundur (SETA ve POLLMARK, 2009: 12). 21. yy’da, sorunun uluslararası boyutu genişlemiş; çok zamanlı, çok aktörlü, çok mekânlı ve çok uluslu bir sorun olarak

hem Ortadoğu'nun hem de Türkiye'nin merkezine yerleşmiştir. Sorunla ilgili çok sayıda tanım geliştirilmiştir. Kürt sorunu ile ilgili dönem dönem çeşitli tanımlar yapılmasına rağmen, bu tanımlarda, genellikle sorunun şiddet boyutu öne çıkarılmıştır. Güvenlikçi kaygıların ağırlıklı olduğu bu yaklaşım, sorunla mücadele yöntemini belirlemiştir.

Sorun, çok çeşitli şekillerde tanımlanmış olmakla birlikte, genel olarak, Kürt sorunu ile ilgili tanımlar, dört yaklaşım bağlamında sınıflandırılmıştır. Birinci yaklaşım, Türkiye'de Kürt meselesinin olmadığına yöneliktir. Bu yaklaşıma³⁷ göre, Türkiye'de Kürt meselesi yoktur, çünkü bu yaklaşımın özünde, Kürtlerin Türk olduğu algısı yer almaktadır. Cumhuriyet birikiminde önemli olan bu yaklaşımın günümüze yakın en bilindik yansıması, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nde ortaya çıkmıştır. O dönemde, askerlere dağıtılan metinlerde, Kürtlerin dağ Türk'ü olduğuna yönelik bilgiler yer almıştır (Tan, 2009: 18). Ancak, bu görüş, 21. yy'da Kürtlerde karşılık bulmamaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, postmodern zamanlarda, bu yaklaşım önemini kaybetmiştir.

Son dönemlerde, Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan'ın Kürt sorunun olmadığına yönelik söylemleri söz konusudur. Bu söylemler, birinci yaklaşım bağlamında değerlendirilmeyebilir. Çünkü, birinci yaklaşımda, Kürtlerin olmadığına yönelik bir tutum söz konusudur. Ancak, R. Tayyip Erdoğan'ın "Kürt sorunu yoktur" söylemi, ret, inkar, asimilasyon gibi politikalara dayanan Kürt sorununun, AK Parti'nin politikalarıyla çözüldüğü iddiasını içermektedir.³⁸

³⁷ Günümüze doğru gelindiğinde, bu yaklaşımın dönüştüğü, ifade edilebilir. Cumhuriyet tarihinde, çokça ifade edilen Kürt sorunu yoktur, çünkü Kürtler yoktur algısı, önemli oranda dönüşmüştür. 21. yy'da Kürtler var, ama Kürt sorunu yok şeklinde ifade edilen yeni algıda, Kürtlerin varlığı kabul edilir, ancak, sorun, kimlik boyutunun dışında, yani iktisadi azgelişmişlik, yabancı kışkırtması, PKK ve terör sorunu gibi yaklaşımlarla kavramsallaştırılmaktadır. Bu çalışmada, dönüşen bu anlayış, diğer üç yaklaşım altında değerlendirilmiştir.

³⁸ R. Tayyip Erdoğan, 2005'te, Diyarbakır'da yaptığı konuşmada, Kürt sorunu tabirini kullanmıştır. Nitekim, siyasi bir aktör olarak, bu tabiri, ilk olarak O'nun kullandığı ifade edilmektedir (SETA ve POLLMARK, 2009: 52). Ancak, son dönemlerde, Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan, sorunun olmadığını ifade etmektedir. Balıkesir'de yaptığı konuşmada, Kürt sorunun artık olmadığını ifade etmiştir: "40 çürük yumurtadan bir sağlam yumurta çıkmaz. Hala bunlar buradalar, böyle yürünmez. Ülkeye zarar veriyorsunuz. Karşımızda tüm umudunu sokak olaylarına, Vandalların eylemlerine bağlamış bir hastalıklı zihniyet var. Buralarda bizim terörle mücadelede neler kaybettiğimiz belli. Eğer biz bu kayıplara uğramamış olsaydık, bugün çok çok farklı yerde olacaktık. Şimdi varsa bakıyorsun, Kürt sorunu. Kardeşim ne Kürt sorunu ya. Artık böyle bir şey yok. 2005'te Diyarbakır konuşmamda açıkladım. Her etnik unsurun kendine has sorunları var. Dün

İkinci yaklaşım ise meselenin Kürtlerin yaşadığı sıkıntıların, Kürtlerin modern olamama hali ve az gelişmişlik olgusu etrafında okunmasıdır. Bu yaklaşım genel olarak modernleşme projesinin bir yansımasıdır.

Modernleşme kuramcılarına göre, Batı dışı toplumların yaşadıkları sıkıntıların temel sebebi, bu toplumların geleneksel yapılarından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, şayet Batı dışı toplumları ya da modern olmayan yapılar, modern olmak istiyorlarsa, kendi sorunlarını çözmek istiyorlarsa, modern olmayı hedeflemeleri gerekmektedir (Cirhinlioğlu, 1999: 16). Bu düşünce sistematığının yansıması, Türk modernleşmesi sürecinde de ortaya çıkmıştır. Kürtlerin geri kalmalarının en temel sebebi, Kürt toplumunun iç dinamiklerinde aranmıştır. Nitekim, sorunun “aşiret direnci”, irticai kalkışma”, “eşkıyalık” ya da modern olamama olarak da okunan “geri kalmışlık” bu söylemin kodlarıdır. 1 Eylül 1930’da, Esat Mahmut Karakurt’un Akşam Gazetesi’ndeki ifadeleri, bu durumu özetlemektedir:

“Bunlara aşağı yukarı vahşi denilebilir. Hayatlarında hiçbir şeyin farkına varamamışlardır. Bütün bildikleri sema ve kayadır. Bir ayı yavrusu nasıl yaşarsa o da öyle yaşar. İşte Ağrı’dakiler bu nevidendir... Şimdi siz tasavvur edin; bir kurdun, bir ayının bile dolaşmaya cesaret edemediği bu yalçın kayaların üzerinde yırtıcı bir hayvan hayatı yaşayanlar ne derece vahşidirler. Hayatlarında acımanın manasını öğrenmemişlerdir. Hunhar, atılğan, vahşi ve yırtıcıdırlar... Çok alçaktırlar. Yakaladıkları takdirde sizi bir kurşunla öldürmezler. Gözünüzü oyarlar, burnunuzu keserler, tırnaklarınızı sökerler ve öyle öldürürler!... Kadınları da kendileri gibi imiş!...” (Uzun, 2006: 86).

Bu yaklaşım ekseninde, vurgulanan bileşenlerden biri, sorunun az gelişmişlik olarak değerlendirilmesidir. Bu görüş, Cumhuriyet tarihi boyunca, önemli oranda öne

Roman kardeşlerime de söyledim, Türk’ün de Roman kardeşlerimin de sorunu var, Boşnak’ın da sorunu var, Laz’ın da sorunu var. hepsinin sorunu var. Neyin eksik senin, başbakan çıkardın mı, bakan çıkardın mı çıkardın. TSK da var mısın var, ne istiyorsun daha ne istiyorsun? Allah aşkına bizden farklı neyiniz var, her şeye sahipsiniz. Yol yoktu yolunuzu yaptık, havaalanı yapıyoruz yaptırtmıyorlar. İş adamlarının müteahhitlerinin makinalarını yakıyorlar. E niye yakıyorsun? Iğdır’a yaptık, Ağrı’ya yaptık, Kars’a havalimanı. Bu devlet bir ayırım yaptı mı? Kardeşlerim dert başka. Biz ret politikalarını ayaklarımızın altına aldık. Biz asimilasyon politikalarını ayaklarımızın altına aldık. Çünkü biz şunu söyledik, yaratılanı yaratandan ötürü sevdik, seviyoruz, seveceğiz. Başbakanken de Türk’e kardeşim dediğim gibi Kürt’e de kardeşim dedim, Laza da kardeşim dedim, bugün de öyle”(Radikal, 2015).

sürülmüştür. Eski başbakan Bülent Ecevit, bu görüşü çok sık ifade eden politikacılardan biri olmuştur. O'na göre, sorunun asıl nedeni, bölgenin toplumsal ve iktisadi olarak geri kalmasıdır. Bu geri kalmışlık, bazı boyutlarıyla, Cumhuriyet hükümetlerinin Kürtlere yönelik uygulamalarının sonucu olmasına rağmen, Kürtlerdeki hakim geleneksel toplumsal yapının kodları olan “beylik”, “şeyhlik”, “ağalık” ve “feodal yapı” analizleri doğrultusunda açıklanmıştır (Tan, 2009: 20). Bu yaklaşım, gelinen noktada, Kürtler tarafından benimsenmemiştir. Katılımcılara yöneltilen “Kürt sorunun en önemli iki sebebi nedir?” sorusuna, birinci tercih olarak, katılımcıların %6,9'ü, sorunun en önemli nedeninin az gelişmişlik olduğunu ifade ederken, katılımcıların sadece %0,4, ikinci tercih olarak, sorunun en önemli nedeninin az gelişmişlik olduğunu ifade etmiştir.

KONDA tarafından yapılan, *Kürt Meselesi'nde Algı ve Beklentiler* adlı çalışmanın verileriyle, bu çalışmanın bulguları arasında önemli fark vardır. KONDA'ya (2011:119) göre, Türkiye'de, katılımcıların %64,8'i sorunun, bölgenin ekonomik olarak geri kalmasından kaynaklandığını dile getirmiştir. Tablo 25'te görüldüğü üzere, bu çalışmada, katılımcıların çok azı (%6,9 ve %0,4) “sosyo ekonomik nedenleri” ifade etmiştir. Bu çalışma ile KONDA'nın yaptığı araştırma arasındaki fark, KONDA'nın çalışmasının Türkiye genelinde yapılması ve katılımcıların etnik köken oranlarındaki farklılıklar olabilir. Örneğin, KONDA'nın yaptığı araştırmanın demografik verileri incelendiğinde, katılımcıların %76,7'i kendisini Türk, %14,7'si de Kürt olarak belirtmiştir (KONDA, 2011: 87). Oysa, bu çalışma, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yapılmış ve katılımcıların %83,7'si, kendisini Kürt olarak ifade etmiştir.

Kürt sorunu, Türkiye'nin en önemli sorunu olarak, halen çözülmeyi beklemektedir. Sorunun çözümü için doğru tespitlerin elzemliği, tartışılmaz derecede önem taşımaktadır. Sorunun etnik, kültürel, siyasal, toplumsal, ekonomik ve psikolojik gibi çok bileşeni bulunmaktadır. Ancak, sorun, az gelişmişlik olarak değerlendirilmiştir. Bu söylem, devletin resmi söylemi haline getirilmiş ve yapılabilecek iktisadi tedbirlerle sorunun biteceği ifade edilmiştir. Bu yaklaşımın destekçilerine göre sorunun adı, “Güneydoğu Sorunu'dur” (TESEV, 2008: 11). Ancak, bu yaklaşım sorunlu ve sınırlı bir yaklaşımdır; çünkü, 21. yy'da, Ortadoğu'ya

yayılmış bir Kürt sorunu var. Türkiye'yle ya da Türkiye'nin bir bölgesiyle ifade edilebilecek bir mesele olarak değerlendirilmemelidir.

Kürt sorunu ile ilgili bir diğer yaklaşım, sorunun, bağımsız Kürdistan hayali ekseninde gelişen dış güçlerin kışkırtması, bölücülük faaliyetleri ve terör olarak formüle edilmesidir. Bu yaklaşım da, diğer yaklaşımlar gibi, yeni değildir. Cumhuriyet öncesine kadar götürülebilen bir postulata sahiptir. Bu yaklaşım ekseninde yapılan tartışmalar, modern politik ideoloji olan milliyetçilik ve modern politik örgüt olan ulus devlet fikri ekseninde şekillenmiştir.

1798 Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan burjuva ideolojisi olan milliyetçilik fikri, çok sayıda kesimi etkilemiştir. Kısa zamanda önemli bir ivme kazanan bu ideoloji, Kürtleri de etkilemiştir (Tan, 2009: 21). Ancak, Batı kaynaklı milliyetçilik ideolojisi ve bu hayal ekseninde şekillenen Kürdistan fikri ile Kürt sorunu farklı eğilimleri barındırmaktadır. Kürt milliyetçiliği, Osmanlı döneminde, kültürel tonda ortaya çıkmış, Cumhuriyet deneyimiyle birlikte dönüşerek, siyasal nitelikler edinmiştir. Oysa, Kürt sorunu, Kürt milliyetçiliği ile örtüşmesine rağmen, özdeşleştirilemez. Çünkü, Kürt milliyetçiliği, milliyetçilik ideolojisinin tezleri doğrultusunda bağımsız bir Kürdistan hayalini işlemesine denk gelirken, Kürt sorunu, Osmanlı'da merkezileşme ve Kürt beylerinin yetkileri çerçevesinde, Cumhuriyet dönemindeyse, Kürtlerin Osmanlıcı özlemlerinin yanında, Kürt kimliğinin ve kültürünün yasaklanması etrafında şekillenmiştir. Yani, Kürt sorunu, Türklüğün, tek geçerli akçe haline getirilmesine yönelik, Kürtlerden gelen itirazları içermektedir (Bozarslan, 2008: 841).

Kürt sorunu, bazı dönemlerde, bağımsız Kürdistan fikri etrafında işlemiştir, ancak, Kürt milliyetçiliği, genele ulaşma şansı bulamamıştır. Öncesinde genellikle kültürel tonda ortaya çıkan Kürt milliyetçiliğinin Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yaptığı tartışmalarda dahil, net bir postulatı olmamıştır. Şerif Paşa, Bedirxanî kardeşler gibi cemiyetin bir kısım üyeleri, bağımsız bir Kürdistan fikrini işlerken, cemiyetin başkanı Seyyid Abdulkadir ise, muhtariyet ve Türk-Kürt birlikteliğini savunmuştur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, Xoybun Cemiyeti de benzer tezleri işlemiş olmasına rağmen, başarılı olmamıştır (Bozarslan, 2008: 849). 1980'lerde, Kürt sorununun sonucunda ortaya çıkan PKK, bağımsız

Kürdistan'ı kurmayı, ilk dönemlerde hedeflemiş, ancak, daha sonra, bu amacından vazgeçmiştir. Bugün, KSH ve PKK'nin lideri Abdullah Öcalan, böyle bir amaçlarının olmadığını ve yerel yönetimlerinin güçlü olduğu bir Türkiye'yi istediklerini defaatle belirtmişlerdir. Bu yaklaşımın önemli bir diğer söylemi, Kürt sorununun dış güçlerin oyunu olarak değerlendirilmesidir.

Kürt sorununun şekillenmesinde, Türkiye dışındaki çeşitli aktörlerin müdahalesi söz konusu olmakla birlikte, bu eylemler, sorunun müsebbibi olarak ifade edilmemektedir.³⁹ Son dönemlerde, sorun, PKK'nin eylemleri ekseninde de değerlendirilmektedir. Yapılan tartışmalarda, Kürt sorunun bir terör sorunu olduğuna dair argümanlar geliştirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, Kürt sorunu ile PKK eşittir. PKK de terörle eşittir ve PKK olmasaydı, sorun da olmayacaktı. Dolayısıyla, PKK'yi bitirmek, sorunun çözümü anlamına gelmektedir (Tan, 2009: 19). Kuşkusuz, Kürt sorununun önemli aktörlerinden biri de PKK'dir. PKK'nin varlığı, Kürt sorunun çözülmesinde/çözülmemesinde önemini korumaktadır. Ancak, PKK, Kürt sorunun sonucunda ortaya çıkmış silahlı bir örgüttür. Kürt sorununun meşru taleplerinin karşılanmaması, PKK'nin varlık sebeplerinden biridir. Türkiye'de siyasi kanalların kapatılması ve hükümetlerin yanlış politikaları, PKK'nin gelişmesine ortam sağlamıştır. Bu yüzden, PKK'yi yok etmekle, Kürt sorununun çözülmeyeceği, ancak, Kürt sorununun çözüldüğü bir ortamda örgütün işlevsizleşeceği ifade edilebilir. Katılımcıların %1'i, birinci, %2,6'sı da ikinci tercih olarak, sorunun asıl müsebbibinin, PKK örgütü olduğunu ifade etmiştir. Bu oran, Kürtlerin önemli bir kesiminin, sorunun asıl sebebinin örgüt olmadığına inandığını gösterebilir. Bu yaklaşım sorunlu olabilir. Çünkü, Süleyman Demirel'e göre PKK, 29. Kürt isyanıdır. Nitekim, bu tespit, Türkiye'de önemli oranda kabul görmüştür. Dolayısıyla, Kürt sorununu, PKK ile eşitlemek; diğer yirmi sekiz Kürt isyanını görmezlikten gelmeyi

³⁹ Kürt sorunun dış mihrakların oyunlarına indirgemenin mümkün olmadığını Akyol şöyle belirtmektedir: "Bugün gelinen noktada artık Kürt sorununu, uzun süre söylendiği gibi 'dış mihrakların' kumpaslarına indirgemek pek mümkün değildir. Bu sorunu kışkırtan dış mihraklar elbette vardır; ama onlar sorunun kaynağı değildir. Sorun, şu ya da bu 'dış mihrak' var olduğu için değil, Kürtler var olduğu için vardır. Kürtler Ortadoğu'nun eski halklarından biridir. Ancak bir devletleri yoktur. 'Sorun, şu sorulardan doğar: Kürtler, içinde bulundukları ülkelerde yaşamaya devam edecekler midir? Edeceklerse, o zaman ülkelerin siyasi ve toplumsal sistemlerine nasıl entegre olacaklardır? Ya da, Kürt milliyetçilerinin iddia ettiği gibi, Türkiye, Irak, İran ve Suriye'deki "parça"ları birleştirerek bir pankürt devlet, bir "Bağımsız Birleşik Kürdistan" mı kurulmalıdır?" (Akyol, 2014: 13-14).

gerektirmektedir (Alpay, 2010). Sonuç olarak, Kürt sorununu PKK'ye endekslemek, sorunun güvenlikçi boyutunu öne çıkartarak, çözümün ancak silahla çözüleceği fikrini oluşturmaktadır ki bu yöntem de en çok denenilen ve başarılı olmayan bir yöntemdir. Katılımcıların çok azı, Kürt sorununa bağımsız Kürdistan hayali ekseninde gelişen dış güçlerin kışkırtması, bölücülük faaliyetleri ve terör olayları olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcıların %5,8'i, birinci, %0,4'ü ikinci tercih olarak sorunun sebebinin, bağımsız Kürdistan çabası olduğunu ifade etmiştir. Bu oran, Kürt sorunun doğru bir şekilde algılanması bakımından önemli olabilir. Nitekim, son dönemde çok belirgin bir şekilde ifade edilen konuların başında gelmektedir.

Türkiye'de, Kürtlerinde kendilerini bulabileceği ortak bir paydanın geliştirilmesi gerekmektedir. Sorunun dış güçlerin oyunu olduğuna dair görüşler, Kürtlerin nezdinde karşılık bulmamaktadır. Nitekim, katılımcıların verdikleri cevaplar, bu algıyı güçlendirmektedir. Yapılan görüşmelerde, katılımcıların %4,1'i birinci, %1,8'i de ikinci tercih olarak, "dış mihrakların" sorunun en önemli sebebi olduğunu belirtmektedir. Kürt sorunu ile dış güçlerin tahrikleri ya da kışkırtmaları arasında korelasyon söz konusu olmakla birlikte, bu korelasyonda "dış mihraklar" sorunun müsebbibi değildir. Cumhuriyet döneminde yapılan inkar ve baskının dış güçlerin eliyle olması durumu söz konusu değildir.

KONDA'nın yaptığı saha araştırmasında, Kürtler, Kürt sorununun temel sebebinin, Kürtlerin ayrı devlet kurmak istemesi ya da PKK'nin faaliyetleriyle, birinci derecede, bir ilgisinin olmadığını düşünmektedirler. KONDA'nın araştırmasına göre Kürtlerin hiçbirisi, ki oransal olarak %0'dır, bu algıyı desteklememiştir (KONDA, 2011: 119). Benzer bir tespit, SETA ve POLLMARK'ın yaptığı araştırmada da görülmektedir. Bu saha araştırmasına göre, Kürt katılımcıların sadece %5,6'sı, sorunun en önemli nedeni olarak "dış güçleri" gösterirken, aynı katılımcıların sadece %3,3'ü, sorunun temel sebebinin "PKK/Terör" olduğunu belirtmiştir (SETA ve POLLMARK, 2009: 41).

Kürt sorunu ile ilgili dördüncü yaklaşım, sorunun, Kürtlerin, modern dünyada ontolojik gerekliliklerinin yasaklanması ve Kürt kimliğinin direnci olarak sorunsallaştırılmasıdır. Bu yaklaşıma göre, Kürt sorunu, kurucu felsefenin tek dil ve

tek ulus parametrelerine dayanan Türklüğün üzerine inşa edilmesi, Osmanlı Devleti'nin önemli unsurlarından olan Kürtlerin, Osmanlıcı özlemlerle ve taleplerle bu modern olguya itiraz etmesi ve bu itiraz sonrasında gelişen yasaklı siyasete önemli oranda şiddetin karışmasını ifade eder (Yeğen, 2011a: 7). Bu yaklaşım, genel olarak, tüm Kürtlerde kabul görmüş en yaygın yaklaşımdır. Bu yaklaşım, çeşitli kesimler tarafından, Kürt sorununun tarihi ile paralel olarak ifade edilmiş olmasına rağmen, devlet nezdinde kabulü yeni bir olgudur.

Birçok kişiye göre Kürt sorunu, bir kimlik sorunudur. Yani, sorun, Kürtlerin kimlik ve kültürlerinin yasaklanmasını ve Kürtlerin bu yasaklara direnmesini ifade etmektedir. Kürt meselesinde, uzun süre, sorunun şiddet ve kimlik boyutları eşzamanlı bir şekilde birbirini beslemiştir. Ancak, tarihsel süreçte, sorunun şiddet boyutunun daha fazla öne çıkarılması, ve devletlerce kimlik boyutunun göz ardı edilmesi, sorunun gelişmesine sebep olmuştur (Keyman, 2014: 17). Türkiye'de, Türklük dışında kalan diğer kimlik ve kültürler, uzun süre eşitlik politikasının dışında kalmıştır. Yeni devletin uygulamaları, kurucu felsefenin şekil verdiği toplumsal yapının birçok kurumunda, Türk olmayan kesimlerin aleyhine işlemiş ve bu durum, başta Kürtler olmak üzere, müstakbel Türk adayları için, farklı kimliklerin sergilenebileceği çokkültürlü politikaların geçerli olmayacağını göstermiştir (Mahçupyan, 2010: 7). Diğer ulus-devletler gibi, Türkiye'nin kurucu felsefesi, ulus inşa sürecinde dışlayıcı ve ötekileştirici bir aklileşmeye dayanmıştır. Cumhuriyetin ideologları, modern paradigmaya uygun olarak, kendi tasavvurlarına göre bir ulus-kimlik inşa etme adına, Osmanlı'dan devralınan çoğulcu mirası, bölücülük ve gericilik kaygısıyla reddetmiş ve homojen bir kimlik oluşturma adına, diğer kültürleri dışlamışlardır (Kaya ve Aydın, 2013: 6).

Cumhuriyet'in modernleşme projesinin esasını oluşturulan bu modern tasavvur, başta Kürtler olmak üzere, çeşitli kesimlerin tepkisini çekmiştir. Bu tepkiler, çeşitli şekillerde sert bir şekilde bastırılmıştır. Ancak, 21.yy'da, Kürtlerin tepkisi halen sürmektedir. 21.yy'da, Kürtlerin önemli bir kesimi, Kürt sorununun Kürt kimliğinin ve kültürünün yasaklanması ya da devletin Kürtlere yönelik yasaklayıcı politikalarının sonrasında şekillendiğini ifade etmektedir. Katılımcıların %74,1'i, birinci tercih olarak sorunun tarihsel süreçte Kürtlerin kimlik ve kültürel

haklarının yasaklanması sonrasında ortaya çıktığını ifade ederken, %4,7'si de ikinci tercih olarak ifade etmiştir.

Katılımcılara yöneltilen, “Kürt sorununun en önemli iki sebebi nedir?” sorusuna, katılımcıların %50,8'i gibi önemli bir kesimi, ikinci tercih olarak, meseleyi devletin uyguladığı politikaların ortaya çıkarttığı bir sorun bağlamında değerlendirmiştir. Bu veriler analiz edildiğinde, Kürt sorunu ile Kürtlere yönelik devlet politikaları arasında doğrudan bir korelasyonun olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, katılımcılar, devletin tarihsel sürece dayanan bugünkü politikasında değişiklik olmadığı sürece, sorunun devam edeceğini belirterek, Cumhuriyet deneyimini örnek göstermişlerdir. Yine, katılımcıların çok önemli bir kesimi, Kürt sorunu ekseninde oluşan şiddet ya da benzeri duruma bizzat şahit olduklarını belirtmiştir.

Kürt sorunu ile ilgili yapılan çeşitli araştırmalar incelendiğinde, Kürtlerin önemli bir kesimi, Kürt sorunu ile kamu otoritesinin politikaları arasında ilişki olduğunu belirtmiştir. *Türkiye'nin Kürt Sorunu Algısı* isimli alan araştırmasında, etnik kökenini Kürt şeklinde ifade eden katılımcıların %28'i, Kürt sorununun en önemli sebebini “ayrımcılık”, %18,2'si de “devlet politikaları” olduğunu ifade etmiştir (SETA ve POLLMARK, 2009: 41). Benzer veriler, KONDA tarafından yapılan çalışmada da ortaya çıkmıştır. KONDA'nın yaptığı araştırmanın verileri analiz edildiğinde, Kürtlerin %63,3'ü, sorunun nedenini, devletin Kürtlere farklı davranması şeklinde belirtmiştir (KONDA, 2011: 119).

Tablo 27: Türkiye'nin En Önemli Meselesi Kürt Sorunu mu?		
Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)
Evet	950	73,9
Hayır	223	17,4
Fikrim yok	112	8,7
Toplam	1285	100,0

Yapılan görüşmelerde, katılımcıların %73,9'u, Kürt sorununun Türkiye'nin en önemli meselesi olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %17,4'ü, soruya hayır cevabını vererek, Kürt sorunundan daha önemli sorunların olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların %8,7'si, herhangi bir görüş belirtmemiştir. *Türkiye'nin Kürt Sorunu Algısı* adlı araştırmanın bulguları, bu çalışmanın verilerini teyit etmektedir. Araştırmaya göre, Kürtlerin %75,8'i, Kürt sorununun Türkiye'nin en önemli

mesesi olduğunu ifade etmiştir (SETA ve POLLMARK, 2009: 53).

Bu veriler, aktörlerinden biri olan Kürtlerin önemli bir kesiminin, ciddi bir şekilde sorundan etkilendiğini gösterebilir. 21. yy'da, Ortadoğu'da, Kürtler, çeşitli sıkıntılar yaşamaktadırlar. Üzerinde yaşadıkları coğrafya, adeta, bir çatışma alanı haline gelmiştir. Dünya'nın çeşitli yerlerine sığınmış diaspora Kürtlerininse daha farklı sıkıntıları söz konusudur. Kürtlerin geleceği, Kürt sorunu ipotek altına almıştır. Sorunun çözülmeişi, başta Kürtler olmak üzere Ortadoğu coğrafyasındaki tüm milletleri olumsuz etkileyebilir.

Tablo 28: Kürt Sorunu Çözülür mü?		
Seçenekler	Sayı	Yüzde (%)
Evet	756	58,8
Hayır	127	9,9
Kararsızım	373	29,0
Kürt sorunu yoktur.	29	2,3
Toplam	1285	100,0

Önemli bir tarihsel birikime sahip çok zamanlı, çok aktörlü, çok mekânlı ve çok uluslu gibi sosyolojik olgulara dayanan Kürt sorununun çözümü zor olabilir. Tarihsel süreçte, sorunu çözmek için çok sayıda politika üretilmiştir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri hükümetler ve diğer sosyolojik örgütler, Kürt sorununun çözümü için çok sayıda rapor/metin hazırlamışlardır. Bu raporların/metinlerin bazıları, Kürt sorunu ile mücadelede devlet politikası haline gelmiştir.

Ancak, 21.yy'da, Ortadoğu'da ve Türkiye'de, en önemli sorunlardan biri olan Kürt sorunu, sürekliliğini sağlamış ve devam etmektedir. 21.yy'da, "Arap Baharı" olarak değerlendirilen ve Ortadoğu'da önemli değişimleri beraberinde getiren bu yeni gelişmelerle, Kürt sorunu ve Kürtler, tartışmaların merkezine yerleşmişlerdir. Suriye'de, "Kobani Direnişi" örneğinde, simgesel hale gelen Kürtler ve yaşadıkları sorunlar, Batı'ya taşınmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de meydana gelen, 6-7 Ekim olayları olarak ifade edilen Kobani gösterileri, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nde Peşmerge'nin savaşı, Türkiye'den ve İran'dan binlerce Kürt'ün, Suriye'de savaşıması olguları, 21. yy'da, Kürt sorununun çok mekânlı yapısını gösterdiği gibi sorunun çözümünün de kolay olmadığını göstermektedir.

Kürt sorunun çözümü ile ilgili katılımcılara yöneltilen, "Kürt sorunu çözülür mü?" sorusuna, katılımcıların önemli bir kesimi, sorunun çözülebilir olduğunu

söylemektedir. Katılımcıların %58,8'i, sorunun hâlâ çözülebilir bir aşamada olduğunu ifade etmiştir. Yapılan görüşmelerde, katılımcılar, sorunun devlet politikalarından kaynaklandığını belirterek, sorunun çözümü için devlet(ler)in Kürtlere yönelik yeni politikalar üretmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların önemli bir kesimi, Kürt sorununun çözümü konusunda, kararsız kalmıştır. Bu oran %29'dur. Kürtlerde, Kürt sorunun çözümüne dair yaşanan kafa karışıklığı, sorunun geldiği kritik eşiği gösterebilir. Bazı katılımcılar, “kendimi bildim bileli bu sorunun içindeyim” şeklinde görüş beyan etmişlerdir. Bu beyanlar, sorunun sahip olduğu tarihselliğin, bazı kişilerde, sorunun çözülemeyeceği algısını gösterebilir. Katılımcıların %9,9'u, sorunun çözülmeyeceğini belirtirken, %2,3'ü de sorunun olmadığını ifade ederek, cevap vermemiştir. Bu değerler toplandığında, katılımcıların %41,2'sinin, Kürt sorunun çözümü ile ilgili olumlu bir görüşe sahip olduğu ifade edilebilir. Yaşanan tarihsel gelişmeler, sorunun yakıcılığı ve karmaşıklığı, çözümü zorlaştırdığı gibi, bireylerin “çözüm politikalarına” olan inancını etkilemiş olabilir. Ayrıca, yapılan analizlerde, gelişmelerin Kürt sorununun aleyhine işlediği vurgulanabilir. Bu gelişmeler, sorunu hem yayabilir hem de çözümsüzlüğe doğru itebilir. Kürt sorunu ile ilgili diğer araştırmalar analiz edildiğinde, Kürt sorununun çözümünde, iyimser bir algının olduğu ifade edilebilir. UKAM'ın *Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması* Raporu'na göre, Kürtlerin %86,14'ü, Kürt sorunun çözülebilir olduğunu ifade etmiştir (Kaya vd., 2013: 13)

Tablo 29: Kürt Sorununun Çözümü İle İlgili İfadeler

İfadeler	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		$\bar{x}$	SS	N
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%			
1. İfade	29	2,3	77	6,1	134	10,7	560	44,6	456	36,3	4,06	,959	1256
2. İfade	55	4,4	114	9,1	234	18,6	541	43,1	312	24,8	3,75	1,063	
3. İfade	129	10,3	156	12,4	318	25,3	362	28,8	291	23,2	3,42	1,254	
4. İfade	130	10,4	213	17,0	297	23,6	448	35,7	168	13,4	3,25	1,190	
5. İfade	232	18,5	200	15,9	279	22,2	209	16,6	336	26,8	3,17	1,451	
6. İfade	292	23,2	366	29,1	333	26,5	215	17,1	50	4,0	2,49	1,139	
7. İfade	389	31,0	295	23,5	294	23,4	198	15,8	80	6,4	2,43	1,250	
8. İfade	458	36,5	317	25,2	216	17,2	191	15,2	74	5,9	2,29	1,262	
9. İfade	739	58,8	238	18,9	151	12,0	67	5,3	61	4,9	1,78	1,146	
10. İfade	893	71,1	201	16,0	98	7,8	44	3,5	20	1,6	1,48	,899	

1. İfade: Kürt sorunu, Kürtlerin kimlik ve kültürel haklarının karşılanmasıyla çözülür, 2. İfade: Kürt sorunu, mevcut siyasi partilerin ortak bir çözüm geliştirmesiyle çözülür, 3. İfade: Kürt sorunu, bölgesel özerklikle çözülür, 4. İfade: Kürt sorunu, kalkınma ve eğitim politikalarının geliştirilmesiyle çözülür, 5. İfade: Kürt sorunu, bağımsız Kürdistan ile çözülür, 6. İfade: Kürt sorunu, seçim barajının kaldırılmasıyla çözülür, 7. İfade: Kürt sorunu, dini ve milli projelerin geliştirilmesiyle çözülür, 8. İfade: Kürt sorunu, PKK'nın silah bırakmasıyla çözülür, 9. İfade: Kürt sorunu, PKK'nın bitmesi/bitirilmesi ile çözülür, 10. İfade: Kürt sorunu, TSK'nın yoğun operasyonları ile çözülür.

Uzun bir tarihsel süreçte sahip ve etnik, hukuki, psikolojik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutlar olan Kürt sorununa dair çözüm arayışları, yeni bir durum değildir.

Sorunun tarihselliği ile orantılı olarak, sorunu çözmek ya da bitirmek için çok sayıda politika geliştirilmiştir. Ancak, sorun, 21. yy'da, halen devam etmektedir. Sorun, başta Türkiye olmak üzere, Ortadoğu'nun en önemli meselesi haline gelmiştir. Kürt sorunun çözümü mümkün müdür, sorun nasıl çözülebilir? Bu çalışmanın, önemli problem cümleleri olan bu soruları, olumlu olarak cevaplamak mümkün olabilir. Ancak, bu soruları, olumsuz olarak da, cevaplamak mümkün olabilir. Yani, sorunun çözümü, mümkün olduğu gibi imkansız da olabilir. Bu ikili durumun sebebi, sorunun tanımlanmasında/tanımlanamamasında ve sorunla mücadele şeklinde yatmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden beri, varlığını çeşitli şekillerde üreten sorunun, 21. yy'a kadar gelmesinin en önemli sebebi, sorunun, kendi mahiyeti dışında, ideolojik tutumlarla, tanımlanması ve meseleye müdahalede güvenlikçi yöntemlerin seçilmesi olabilir.

Tablo 28'de, ifade edildiği gibi “Kürt sorunu çözülür mü?” sorusuna, %58,8'i, çözülebilir olduğunu, %29'un kararsız kaldığı ve %9,9'unun da sorunun çözülmeyeceğini ifade eden katılımcıların, sorunun nasıl çözülebileceğine dair ifadeleri analiz edildiğinde, Kürt sorununun çözümünün, öncelikle, Kürtlerin kimlik ve kültürel haklarını esas alan düzenlemelerin gerekliliği belirtilebilir. Katılımcıların %80,9'u, Kürtlerin kimlik ve kültürel haklarının karşılanmasıyla, sorunun çözülebileceğini ifade ederken, %36,3'ü de bu ifadeyi, çok güçlü bir şekilde, zikretmektedir. Katılımcılara yöneltilen, “Kürt sorunu, Kürtlerin kimlik ve kültürel haklarının karşılanmasıyla çözülür” ifadesine ait ortalama $\bar{x}$: 4,06 olup, “katılıyorum” değerlendirme aralığında yer almaktadır. Bu bulgudan hareketle, Kürtlerin önemli bir kesimi, Kürt sorununu, Kürtlerin kimlik ve kültürel haklarının yasaklanması ekseninde değerlendirmektedir. Bu bulgu, sorunun çözümünün, önemli oranda, Kürtlerin kendilerini gerçekleştirmesiyle olabileceğini gösterebilir.

Türkiye'de, tüm siyasal partiler, Kürt sorununa dair çeşitli politikalar üretmişlerdir. Meseleye dair üretilen bu politikalar, önemli oranda, modern devletin kurucu ideolojisi ekseninde şekillenmiştir. Bu partiler, önemli oranda, tasarlanan politikaların yürütücülüğünü yapmak dışında, farklı politika üretememişlerdir. Bazı dönemlerde, Kürt sorununa dair yeni söylemleri dile getiren siyasal parti(ler) olmuştur; ancak, bu söylemler, “bölücülük” olarak kodlanmış ve daha sonra

partilerin kapatılma gerekçesi olarak işlev görmüştür.

İktidar ve muhalefet partilerin politikaları, sorunun çözümünde/çözumsuzluğünde ve soruna dair demokratik yöntemlerin yerleşmesinde büyük önem taşımaktadır. 21. yy'da, AK Parti'nin çeşitli politikaları, Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) mecliste grup oluşturması, kurulan KSH'nin diğer partileri ve bu partilerin demokratik mücadeleleri, Kürt sorununun anlaşılmasını sağladığı gibi, güvenlikçi paradigmanın egemenliğindeki sorunun, siyasete taşınmasını hızlandırmıştır.

Kürt sorununun, demokratik yöntemlerle çözülmesi gerektiğini, sorunun çözülmesinin siyaset mekanizmasıyla olabileceğini ifade eden katılımcıların oranı %67,9'dur. Kürt sorununun demokratik yöntemlerle çözülmesinde, kaçınılmaz öneme sahip “mevcut siyasi partilerin ortak bir çözüm geliştirmesi” ifadesi, katılımcılardan önemli oranda kabul görmüştür. Bu ifadeye ait ortalama, $\bar{x}$: 3,75 ile “katılıyorum” değerlendirme aralığındadır. Bu bulgu, katılımcıların, AK Parti ve KSH'nin, sorunu çözmek amacıyla, “müzakere” yöntemi geliştirmelerini onayladığına işaret olabilir. Yapılan analizlerde, Kürtlerin önemli bir kesimi, sorunun askeri yöntemlerle çözülmeyeceğini ifade etmektedir.

Kürt sorunun çözümünde, askeri yöntemler, insan eylemlerinin en kolay tarafı olmasına rağmen, sorunun çözümünü zorlaştırabilir. “Müzakere” ve “politika” ise insan eylemlerinin en zoru olmasına rağmen, sorunun çözümünü kolaylaştırabilir. “Kürt sorunu, PKK'nin bitmesi/bitirilmesi ile çözülür” ve “Kürt sorunu, TSK'nın yoğun operasyonları ile çözülür” ifadelerine verilen yanıtlar analiz edildiğinde, katılımcılar, Kürt sorununun askeri yöntemlerle çözülmeyeceğini belirtmişlerdir. Katılımcıların %77,7'si, “Kürt sorunu, PKK'nin bitmesi/bitirilmesi ile çözülür” ifadesine katılmadıklarını ifade etmiştir. Bu maddeye ait ortalama $\bar{x}$: 1,78 olup, “kesinlikle katılmıyorum” değerlendirme aralığında yer almaktadır. En düşük ortalama sahip bir diğer madde de “Kürt sorunu TSK'nın yoğun operasyonları ile çözülür” ifadesidir. Bu ifadeye ait ortalama $\bar{x}$: 1,78 ile “kesinlikle katılmıyorum” aralığında yer almaktadır. Bu bulgular, askeri yöntemlerin Kürt sorunun çözümünde başarılı olmadığını gösterebilir.

“Kürt sorunu, bölgesel özerklikle çözülür”, katılımcıların önemli oranda işaret ettiği ifadelerden biridir. Bu madde, katılımcıların en çok kararsız kaldıkları ifade olması bakımından da önem taşımaktadır. “Kürt sorunu bölgesel özerklikle çözülür” ifadesine, örneklem grubunun %28,8’i “katılıyorum”, %23,2’si de “kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevap verirken, katılımcıların %25,3’ü de “kararsızım” şeklinde cevap vermiştir. Katılımcıların %22,7’si demokratik özerkliğin, Kürt sorununu çözmeyeceğini ifade ederken, %10,3’ü de kesinlikle çözüm olmayacağını ifade etmiştir. Oranların birbirine yakın olması toplumun özerklik konusunda kafa karışıklığına sahip olduğu belirtilebilir. Ancak, katılımcıların beyanları $\bar{x}$: 3,42 ortalama ile “katılıyorum” değerlendirme aralığında yer alması katılımcıların demokratik özerklik fikrini ret etmediklerini gösterebilir.

“Kürt sorunu bağımsız Kürdistan ile çözülür” ölçeğin bir diğer ifadesini oluşturmaktadır. Bu ifadeye ait ortalama $\bar{x}$: 3,17 olup, “kararsızım” değerlendirme aralığında yer almaktadır. Bu bulgu, genel olarak, katılımcıların Kürt sorununun çözümünü, öncelikli olarak, bağımsız Kürdistan fikrinde aramadıklarını gösterebilir. Yapılan analizlerde, Kürtlerin önemli kesimi, kimliğini ve kültürünü yaşayabileceği bir Türkiye’yi tercih ettikleri ileri sürülebilir.

Tablo 30: Kürt Sorunu Neden Çözülmez?			
Seçenekler	Sayı	Yüzde (%)	
Anayasal ve yasal engeller	89	25,2	
İstek farklılığı ve bölünme korkusu	115	32,6	
Türk ve Kürt milliyetçiliği	51	14,4	
Türkiye’de, çokkültürlülük politikasının olmaması	31	8,8	
Sorunun çözülmesini istemeyen var.	67	19,0	
Toplam	353	100,0	

Tablo 28’de ifade edildiği üzere, katılımcıların %29’u gibi önemli bir kesimi, Kürt sorunun çözümü ile ilgili fikir beyan etmezken, %9,9’da sorunun çözülmeyeceğini ifade etmiştir. “Kürt sorunu çözülür mü?” sorusuna “hayır” veya “kararsızım” cevabını veren katılımcılara, “Kürt sorunun neden çözülmez” sorusu yöneltilmiştir. Sorunun çözülmeyeceğini ifade eden katılımcıların %32,6’sı, tarafların farklı beklentilere sahip olmasının ve bölünme korkusunun, aktörlerin ortak payda da buluşmasını engellediğini belirtmektedir. Ayrıca, yapılan değerlendirmelerde, katılımcıların belli bir kesimi, bu algının, Kürtlerin naif isteklerinin dahi, belli kesimleri tedirgin etmesine sebep olduğuna işaret etmişlerdir.

Katılımcıların %25,2'si, Kürt sorunun önündeki anayasal ve yasal engellerin, sorunun çözümünü zorlaştırdığını belirtmektedir. Yani katılımcılar, mevcut anayasa ile sorunun çözümünün mümkün olmayabileceğini ifade etmişlerdir. TESEV'in *Kürt Sorununun Çözümüne Dair bir Yol Haritası Bölgeden Hükümete Öneriler* isimli çalışmasında, Kürt sorunun önündeki engellerin önemli bir kısmının, yasal ve anayasal gelişimlere bağlı olduğu ifade edilmiştir. Sivil ve Demokratik bir anayasayla birlikte, Siyasi Partiler Kanunu, Milletvekili Seçimi Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, Yüksek Öğretim Kanunu, Basın Kanunu ve Türkiye Radyo ve Televizyon gibi toplumsal kurumlarda gerekli yasal reformların yapılması, bu kurumlarının işleyişinin evrensel kurallarla kontrol altına alınması, her türlü düşüncenin, kimliklerin ve kültürlerin bu kurumlarda temsiliyeti sağlanabilirse Kürt sorunun tartışılması, anlaşılması ve aktörlerin daha rahat davranmalarını sağlanabilir (TESEV, 2008: 6).

Katılımcıların %19'u, Kürt sorunun çözümünü istemeyen iç ve dış güçlerin olduğunu belirtmektedir. Kuşkusuz toplumsal çatışmalarda iç ve dış dinamiklerin etkisi olmakla birlikte bu etkiler sorunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Katılımcıların bazıları, Ortadoğu coğrafyasına yayılmış çok aktörlü Kürt sorunun dış dinamiklerin müdahalesine açık olabileceğini ifade etmektedir. Ortadoğu'ya dair politikaları olan dinamiklerin, Kürt sorunu gibi tüm coğrafyada etkili bir soruna müdahil olmaları kaçınılmaz bir durum olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, katılımcıların bazıları, farklı ideolojik grupların ve Türkiye'de "kontrgerilla" gibi yapıların sorunun çözümünü engellediğini belirtmektedir. Nitekim, katılımcılar, 1990'lardaki şiddet ortamında meydana gelen "faili meçhul" ölümlerini örnek vererek, bu ölümlerin sorunun sonucu olmasına rağmen, sorunu daha çok karıştırdığını belirtmektedirler. Katılımcıların %8,8'i de sorunun devam etmesini Türkiye'de, çokkültürlülük politikasının olmamasına bağlamışlardır.

Bu çalışma, genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcılar, Kürt sorunun çözülebileceğini önemli oranda belirtmektedirler. Çözümün mümkünlüğüne işaret eden katılımcılar, birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Türkiye'nin çok kültürlü toplumsal yapısına uygun bir toplum

sözleşmesi, bu bağlamda elzem olabilir.

Tablo 31: Kürt Sorununun Muhatapları					
Cevaplar	I. Tercih		II. Tercih		
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde(%)	
Yalnızca PKK	73	5,7	103	8,0	
Yalnızca KSH	79	6,1	7	,5	
PKK ve KSH	720	56,0	45	3,5	
Kanaat önderleri	141	11,0	107	8,3	
Halk	221	17,2	482	37,5	
Sivil toplum örgütleri	8	,6	193	15,0	
Boş	43	3,3	348	27,1	
Toplam	1285	100,0	1285	100,0	

21. yy’da, askeri yöntemler, Kürt sorununda önceliğini kaybetmeye başlamış, siyasi, iktisadi, kültürel ve sosyal boyutları olan sorunun muhatabı, sivil aktörler olmaya başlamıştır. Ancak, Kürtlerin isteklerini ifade edebilecek yekpare bir liderliğin olmadığına dair tartışmalar yapılmaktadır (Yayman, 2009). Kürt siyaseti, ağırlıklı olarak, iki güç tarafından şekillenmektedir. Bu güçlerden biri, Abdullah Öcalan ve silahlı örgütüdür. Diğer güç ise yasal bir parti olan HDP’dir. Bugün Kürt sorunu ile ilgili devlet politikaların muhatabı genel olarak bu iki kesimdir. Genelde devlet, özelde hükümetler, bu iki kesimle Kürt sorununu tartışmaktadırlar. Katılımcılara yöneltilen “Kürt sorunun çözümünde, öncelikle, Kürtlerin hangi kesimleri muhatap seçilmelidir?” sorusuna, katılımcıların %56’sı, birinci tercih olarak PKK ve Kürt siyasi partilerinin muhatap olabileceğini belirtmiştir. Bu olgu, Kürtlerin önemli bir kesiminin devletin Kürt siyasi partileri ve örgütlerle görüşmesini onayladığını gösterebilir.

Yapılan analizlerde katılımcıların sadece PKK’nin ya da sadece Kürt siyasi partilerin muhatap alınmasını onaylamadıklarını ifade edilebilir. Katılımcıların sadece %5,7’si, birinci, %8’i de ikinci tercih olarak, yalnızca, PKK’nin muhatap alınmasını istemektedir. Kürt toplumunda önemli bir tabana sahip olmasına rağmen, Kürtlerin önemli bir kesimi, yalnızca PKK ya da yalnızca Kürt siyasi partilerinin muhatap alınmasını, ortak bir payda sağlama adına, onaylamamış olabilir. Katılımcıların % 17,2’si, birinci, %37,5’i de ikinci tercih olarak, halkın muhatap alınması gerektiğini belirtmektedir. Halkın isteklerinin dikkate alınması, birinci tercihte ikinci, ikinci tercihte de birinci olarak katılımcılarca desteklenmektedir. Katılımcılar, konsensüs sağlama adına, halkın muhatap alınması gerektiğini ifade

etmektedirler. Bu saptama, çeşitli çalışmalarda da ifade edilmiştir. TESEV’in *Kürtler Ne Kadar Haklı? Türkiye’nin Batısı Kürt Sorununa Bakıyor* Raporu’nda, Kürtlerle ve Türklerin, toplumsal sorunun tarafları olarak, Kürt sorunuyla ilgili gelişmelerde yer alması gerektiği vurgulanmıştır (Ensaroğlu ve Kurban, 2011: 20).

Tablo 32: PKK Algısı			
	Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)
Terörist bir örgüttür.		96	7,5
Bazı odakların veya dış güçlerin çıkarttığı ve kullandığı bir örgüttür.		152	11,8
Kürt sorunu sonucunda ortaya çıkan silahlı bir örgüttür.		932	72,5
Kürtlerin hakkını arayan bir örgüttür.		75	5,8
Fikrim yok		30	2,3
Toplam		1285	100,0

Partiya Karkerên Kürdistan (PKK), Kürt sorununun sonucunda ortaya çıkan ve Kürt sorunun şiddet boyutunu temsil eden bir örgüttür. Bağımsız Kürdistan fikri etrafında şekillenen PKK, Kürt sorununun çözümünü ve Kürdistan’ının bağımsızlığını silahla mümkünliğini benimseyen illegal bir örgüt olarak gelişmiştir. Marksizm, Leninizm ve Maoculuk ideolojisi taşıyan ve Kemal Pir gibi Türk militanı da olan PKK’nin, diğer sol örgütlerden farkı, devleti silah yolu ile düşürmeyi hedeflemiş olmasıdır. Kürt toplumunun geleneksel yapısı ile ilişkili olarak, Kürt sorunun ilk başlardaki taşıyıcıları, premodern Kürtler olmasına rağmen, sorunun günümüzdeki taşıyıcısı olan PKK, modern bir örgüttür (Akyol, 2014: 135). 12 Eylül sonrasında, PKK’nin kanlı eylemleri ile birlikte, Kürt sorunu kendi kitlesel şiddetini bir kez daha oluşturmuş ve oluşan bu şiddet durumu, uzunca bir zamana yayılarak devam etmiştir. 21. yy’ın başlarına gelindiğinde binlerce güvenlik görevlisi, örgüt mensubu ve sivil vatandaş hayatını kaybederken; Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 3000’e yakın köy ya boşaltılmış ya da yakılmıştır. Yüzlerce aile, zorunlu göç olgusuyla yerlerinden çıkmış/çıkarılmıştır (Akyol, 2014: 139).

21. yy’da, PKK, bağımsız ve birleşik Kürdistan söylemlerini terk etmiş⁴⁰

⁴⁰ Murat Karayılan’ın ifadeleri bu dönüşümü onaylamaktadır: “1970’lerde sol camianın içindeydik. Reel sosyalizmin etkisiyle ulusların kendi kaderini tayin hakkını, ayrılma hakkı olarak anladık. Bu anlayış, 1993’e dek sürdü. Soğuk Savaş’ın bitmesinin ardından, Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecinde görüşlerimizde farklılaşma başladı. Sovyetler Birliği’ni zaten revizyonist olarak görüyorduk. O nedenle, çöküşü bizim için sarsıcı olmadı. Özgücümüze dayanma dersi çıkarttık. 1993 Ateşkesi çok önemli bir fırsattı (...) O süreçte biz, ‘Türkiye ile birlikte, Türkiye’nin içinde

olmasına rağmen, Ortadoğu’da, farklı ülkelerde binlerce mensubu ve milyonlarca sempatzanıyla varlığını sürdüren bir olgudur. Kürtlerin önemli bir kesimi, PKK’yi Kürtleri temsil eden gruplardan biri olarak gördükleri gibi, Kürt siyasetini belirleyen güçlerden biri olarak da değerlendirmektedir (Crisis Group, 2012: 7). İç savaşlarda, savaşan kesimlerin sivillere yönelik tutumları ve politikaları, sivillerin desteğini kazanmada önemli bir faktör olmuştur. Savaşan kesimlerin, sivillere dönük olumlu ya da olumsuz politikaları, sivillerin desteğini kazanmak adına yaptıkları faaliyetler, sivillerin muhtemel tepkilerini etkilemiştir. Ortadoğu ve Türkiye’de uzun süredir devam eden Kürt sorunun insan kaynağını, önemli oranda, Kürtler oluşturmıştır. Çok sayıda Kürt aile, PKK’ye üye sağlamıştır. Bu aileler ve Kürtlerin belli bir kesimi, PKK’yi yıllardır yasaklanan, ötekileştirilen Kürt kimliğinin ve kültürünün merkezine yerleştirmiştir. Bu durum, PKK’yi, bu kesimler nezdinde, Kürtler için savaşan bir örgüt konumuna getirmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca, hükümetlerin ve genel olarak devletin politikaları, Kürtlerin yeni Cumhuriyete kendi “Kürdi” kimlikleriyle entegre etmeyi sağlamamıştır. Bununla birlikte, çoğu zaman, Kürtlerin kimlikleri yasaklanmış ve Kürtler ötekileştirilmiştir. Bu durum, Kürtler arasında huzursuzluğa ve adaletsizlik algısının oluşmasına sebep olmuştur. Kürtlerin önemli bir kesimi, toplumdaki şiddetin temel müsebbibi olarak PKK’yi değil, devlet politikalarını göstermektedir (Tezcür, 2014: 162-163).

Katılımcıların %7,5’i, PKK’yi terör örgütü olarak nitelendirirken, %5,8’i de Kürtlerin haklarını savunan bir örgüt olarak belirtmiştir. Bu durum, katılımcıların önemli bir kesiminin, PKK’yi terör örgütü olarak görmedikleri gibi, Kürtlerin hakkını arayan bir örgüt olarak da görmediğini gösterebilir. Ayrıca, bu durum, Kürtlerin önemli bir kesimin, PKK’yi ötekileştirmedeğini gösterdiği gibi, PKK’nin eylemlerini onaylamadığına da işaret olabilir.

Katılımcıların %90,1’i, PKK’yi, “terör” nitelemesinin dışında tanımlayarak, örgütün silahla yok edilmesini onaylamamıştır. Yapılan gözlemler, katılımcılar, büyük oranda, askeri yöntemlerin başarı getirmediğini belirtmektedirler. Bazı katılımcılar, dağda yakınlarını kaybeden ailelerin, devlete yönelik algılarının

olumsuz olduğunu belirterek, benzeri durumun, yakınları örgüt tarafından öldürülen ailelerde de olduğunu belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar, “terör”, “terörist”, “cani”, “bebek katili” gibi söylemlerin sorunun çözümüne katkı sağlamadığını, sorunun çözümü için, yeni söylemlerin üretilmesi gerektiğini belirtmiş; benzeri söylemlerin toplumu reaksiyoner bir hale getirdiğini, geçmişte yaşanan olumsuzlukların tekrar yaşanmasına ortam hazırladığını ifade ederek; geliştirilecek yapıcı söylemlerin, Kürt sorunun ihtiyaç duyduğu algı dönüşümünü hızlandırabileceğini belirtmişlerdir.

Silahlı hareketlerin, salt “terör” ekseninde irdelenmesi, hakim olgunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Çünkü bu tanımlama, çatışan aktörlerin arasındaki mesafeyi açtığı gibi, kamuoyunda öfke birikimine de sebep olmaktadır (Alataş, 2007: 27). Çandar’a göre benzeri söylemlerin ve yöntemlerin çözüm getirmediğine dair geniş bir konsensüs oluşmuştur. Çandar, Kürt sorununun çözümü, ancak, yeni paradigmlarla olabileceğini ifade etmektedir:

““Teslimiyet” ve “tasfiye”, PKK açısından, sorunun nihai çözümü yönündeki girişimlere başlamak, yani “silahlara veda” ve “dağdan iniş” sonucunu elde edecek gelişmeleri başlatmak bakımından birer non-starter işlevi görmektedir, yani “tartışmayı başlamadan bitiren” bir tutumu ima etmektedir. Teslimiyet veya tasfiye odaklı politikalar izlenmeyecek ise –ki, bu politikaları izlemenin sonuç vermediğine dair geniş çaplı bir konsensüs oluşmuştur- yeni bir kavramsallaşmaya yönelmek ve bu kavramsallaşmanın ifadesi olacak yeni paradigma üzerinden konuya yaklaşmak elzemdir. Bu da, PKK olgusunu “terörizm”, PKK’nin kendisini “terör örgütü” ve mensuplarını “teröristler” olarak tanımlamak yerine, durumu bir “Kürt isyanı” olarak tanımlamayı gerektirmektedir” (Çandar, 2011: 25).

Katılımcıların %11,8’i, PKK’nin bazı odakların veya dış güçlerin çıkarttığı ve kullandığı bir örgüt olduğunu ifade ederek, PKK’nin dış güçlerin maşası olduğunu, Türkiye’nin gelişimini istemeyen güçlerin kullandığı bir “terör örgütü” olduğunu belirtmiştir. Bu kesime göre örgütün yok edilmesi gerekmektedir. Kürtlerin önemli bir kesimi de PKK’yi Kürt sorununun sonucunda ortaya çıkan bir örgüt olarak değerlendirmiştir. Katılımcıların %72,5’i, bu minvalde cevap vermiştir. Bu anlayış Türkiye’de önemli oranda kabul gören bir söylem haline gelmiştir. Bu anlayışa göre Kürt sorunu olmasaydı, PKK bugün var olmazdı. Eğer Kürt sorunu çözülsün, PKK örgütü, işlevsiz kalarak, ya dönüşebilir ya da etkisizleşebilir. Son dönemlerde, PKK

ile Kürt sorunun aynı olduğuna dair çeşitli söylemler geliştirilmektedir; ancak bu söylemler, sorunu sınırlandırmaktadır. Kürt sorunu ile PKK örgütü arasında korelasyon olmakla birlikte, bir özdeşlik durumu söz konusu değildir. PKK, Kürt sorununun çocuğudur.

3.4. 21. yy’da Kürt Sorunu ve Yansımaları

Tarihsel süreçte, Kürt sorunu, çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Kürt sorununun olmadığına dair söylem, Kürtlerin modern olmama hali ve az gelişmişlik olarak değerlendirilmesi, bağımsız Kürdistan hayali ekseninde gelişen dış güçlerin kışkırtması, terör ve bölücülük faaliyetleri, Kürtlerin modern dünyada Osmanlı’daki kazanımlarını kaybetmeleri, temel hakların yasaklanması ve Kürt kimliğinin direnci gibi sorun çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Ayrıca, ileri sürülen tanımlar, devletin Kürt sorununa yaklaşım tarzını belirlemiş ve sorunla mücadele yöntemlerinin içini doldurmuştur. Ancak, yapılan tanımlamalar ve uygulamalar sorunun çözümünü sağlayamamış ve sorunun şiddet olgusuna dönüşmesini hızlandırmıştır. Özünde siyasal ve kültürel bileşenleri barındıran Kürt sorunu, Dünya’da, Ortadoğu’da ve Türkiye meydana gelen değişmelerle yeni bir evreye girmiştir.

Kürt sorununda, siyasetin güvenlik kurumuna göre daha aktifleştirilmesi, bu yeni evrenin yöntemini oluşturmaktadır. Bu yeni olgu, Türkiye’yi demokratikleştirirken, Kürtleri bu demokratikleşmenin aktörlerinden biri haline getirebilir. Bunun sağlanması için meselenin aktörleri şiddet olgusunun dışında hareket etmesi gerekmektedir. Ancak, “*Hendek*” stratejisiyle çatışmaların il ve ilçe merkezlerine taşınması ile Kürt sorunu, doğurduğu şiddet sarmalından, kısa vadede kurtulmayabilir.

Tablo 33: 2000’den Sonra Kürtlere Yönelik Anlayışı Nasıl Değerlendiriyorsunuz?			
	Seçenekler	Sayı	Yüzde (%)
	Eskide olduğu gibi devlet nezdinde farklı insanlarız.	113	8,8
	Gelişme var; fakat eskiyi andıran uygulamalar da hâlâ var.	829	64,5
	Artık farklı bir muamele görmüyoruz, daha rahatız.	260	20,2
	Durum eskisinden de kötüdür.	73	5,7
	Fikrim yok.	10	,8
	Toplam	1285	100,0

Katılımcılara yöneltilen “2000’den sonra Kürtlere yönelik anlayışı nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna, katılımcıların %8,8’i, Türkiye’de Kürtlere yönelik

eski algının devam ettiğini ifade etmiştir. Son dönemlerde kültürel alanda Kürtlere yönelik devlet ve hükümet uygulamalarının Kürtleri oylamaktan başka bir şey olmadığını ifade eden bu katılımcı grubuna göre, devlet ya da AK Parti hükümetlerinin nezdinde, Kürtler ötekileştirilmektedir.

Tablo 33 değerlendirildiğinde, Kürtlere yönelik politikaların kısmen değiştiği ve eski asimilasyon politikaların azaldığını görülmektedir. Katılımcıların %64,5'i, Türkiye’de, Kürtlere yönelik eski politikaları andıran uygulamalara rağmen, hakim algının değişmeye başladığını belirtmektedir. Kürt dili ve kültürü ile ilgili son dönemdeki politikaların çok önemli olduğunu ifade eden katılımcılar, bu uygulamaların daha da artırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Katılımcıların önemli bir kesimi, eskiden Kürt oldukları için ötekileştirildiklerini ifade ederek, geline noktada, Kürtlere yönelik politikaların olumlu olduğunu dile getirmektedir. Katılımcıların ifadeleri dikkate alındığında, hakim algının “yetmez ama evet” olduğu ifade edilebilir. Araştırmaya katılan katılımcıların %0,6’sı, fikir beyan etmemiştir. Katılımcıların %20,2’si, artık farklı bir muamele görmediklerini, eskiye nazaran çok daha iyi olduklarını ifade etmektedir. Yapılan analizlerde, katılımcıların %80,7’si, son dönemde olumlu gelişmeler olduğunu belirtmektedir. Bu olgu, Kürtlerin Türkiye’de son dönemde gerçekleşen politikaları onayladıklarına dair okuma olabilir. Katılımcıların %5,7’si, durumun eskisinden daha kötü olduğunu ifade ederek, son dönemde meydana gelen gelişmeleri onaylamamıştır.

21.yy’da, Türkiye’de meydana gelen gelişmelerle ilgili son dönemdeki metinler incelendiğinde, Kürtlerin önemli bir kesimi, bu gelişmelerden memnun olduğu görülmektedir. UKAM’ın *Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması Raporu*’na göre, Kürtlerin %72,6’sı, son dönemde meydana gelen demokratik gelişmeleri onaylamaktadır (Kaya vd., 2013: 14).

Tablo 34: Partilerin PKK İle Görüşmesini Doğru Buluyor musunuz?		
Seçenekler	Sayı	Yüzde (%)
Evet	1126	87,6
Hayır	105	8,2
Fikrim yok	54	4,2
Toplam	1285	100,0

Modern ulus devletler, kendilerine yönelmiş hareketleri etkisizleştirmek için tutuklama, işkence, yok etme, paramiliter yapılar, koruculuk, yerinden etme gibi

müdahale yöntemlerine, önemli oranda, başvurmuşlardır. Bu yöntemler, 1990'lara kadar, devletler tarafından karşı hareketleri bastırmada, önemli oranda kullanılmıştır. Ancak, bu müdahalelerin sorulanlarla mücadelede acıları artırması, kopuşları hızlandırması, çatışan tarafların yenişemezliği ve küreselleşme olgusuyla orantılı olarak çatışan taraflara yönelik uluslararası baskılar 1990'lardan itibaren tarafları müzakere/anlaşma yolu ile uzlaşmaya zorlamıştır (Üstündağ, 2014: 180). Soğuk Savaş sonrasında Bosna'da, Ruanda'da, Güney Afrika'da ve 2000'lerin başında ABD'de etnik milliyetçi faaliyetler ve dinsel hareketler, devletleri daha barışçıl zeminde ve neoliberal ideoloji ekseninde kimlik, azınlık hakları, insan hakları, demokrasi, siyasal katılım gibi toplumsal değerlere yönelik ciddi tedbirleri almaya yöneltmiştir (Efegil, 2008: 445). 1970'lerdeki sindirme, yok etme anlayışından farklı olarak, 1990'larda devletler, PKK türü sosyolojik örgütlerle anlaşma yoluna başvurmuşlardır. Bu dönemde, devletler ve örgütler arasında önemli, bir kısmı daha sonra bozulsa da, 600'e yakın anlaşmanın yapıldığı ifade edilmektedir (Üstündağ, 2014: 185).

Türkiye'de, PKK örgütü ile görüşmeler, yeni bir durum değildir. Çeşitli zamanlarda kamu otoritesinin mensupları, örgütle, çeşitli şekillerde gizli görüşmeler sağlamışlardır. Ancak, 21. yy'da, AK Parti hükümetleri döneminde bu görüşmeler alenen yapılmıştır. Bu bağlamda, Kürt sorunun müzakere ile çözme iradesi, yeni bir durum değildir. 1990'larda, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Kürt sorunun çözümünde "müzakere" seçeneğine işaret etmiş, ancak, dönemin şartlarında, bu seçenek gerçekleşmemiştir. PKK ve KSH ile Kürt sorunun müzakere edilmesi, 21.yy'da gerçekleşmeye başlamıştır. İlk önce, gizli olarak yapılan bu görüşmelere, zamanla, açıkça yapılmaya başlanmıştır.

Katılımcılara yöneltilen "Hükümetin ve muhalefet partilerin PKK ile görüşmesini doğru buluyor musunuz?" sorusuna, katılımcıların %87,6'sı gibi önemli bir kesimi, gelineen noktada, silahlı yöntemlerin Kürt sorununun çözümünde sonuç vermeyeceğini ve sorunun taraflarından olan örgütle çeşitli şekillerde görüşülmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu veri, Kürt sorunun askeri yöntemlerin dışında, sivil tarafların bir araya gelmesiyle çözüleceğine dair Kürtlerde güçlü bir algının olduğunu ifade edebilir. Kürtlerin silahsız yöntemi güçlü bir oranda ileri

sürmelerinin çeşitli sebepleri söz konusu olabilir. Bu sebeplerden biri, Kürt sorunun silahla çözülmeyeceği anlayışı zikredilebilir. Bir asırdan fazla süren sorunun tarihi, bu veriyi gösterebilir. Bir diğer etken ise askeri müdahalelerin insan kaybına sebep olması ve sonrasında toplumdaki kutuplaşmayı artırması olabilir.

Katılımcıların %8,2'si, PKK ile görüşmenin sorunu çözmeyeceğini belirterek, Kürt sorunun, askeri yöntemlerin üretilmesiyle çözüleceğini ifade etmişlerdir. Bu kesimlere göre, PKK etkisizleştirilmediği sürece, sorun devam edecektir. PKK'nin, Kürt siyasetini esir aldığını, PKK ideolojisi dışında Kürt coğrafyasında farklı siyasetlerin merkezi olmadığını belirten bazı katılımcılara göre çözüm, güvenlik eksenli politikaların üretilmesiyle mümkün olabilir. Katılımcıların %4,2'si de fikir belirtmek istememişlerdir.

Tablo 35: Çözüm Süreci'nin Yansımalarının Faktör Yüklenmeleri						
Çözüm Süreci'nin Olumlanması	X	SS	Faktörler			
			1	2	3	4
Bazı gelişmeler, hemen olmaz. "Çözüm Süreci", yavaş olmasına rağmen, sürmelidir.	3,83	1,049	,710			
Açılım ile inkâr politikalarını hemen bitirmek zordur, ancak, başarılı olabilir.	3,74	1,038	,709			
15 sene öncesine oranla, "Çözüm Süreci" politikaları çok iyidir.	3,56	1,115	,658			
AK Parti, tüm engellere rağmen, "Çözüm Süreci" ile önemli iş yapıyor.	3,20	1,213	,635			
"Çözüm Süreci" ile Kürt sorunun çözülmesine ortam hazırlanıyor.	3,50	1,050	,613			
AK Parti olduğu sürece, "Çözüm Süreci" bitmez.	2,99	1,143	,417			
Sürecin Sürdürülebilirliği						
Çözüm Süreci'ni halk istiyor, süreç devam edebilir.	3,59	1,105		,856		
Çözüm Süreci, bir partiye bağlı değil, süreç geri dönmeyebilir.	3,54	1,209		,828		
Çözüm Süreci, AK Parti'den sonra bitebilir.*	3,2132	1,18057		,759		
Çözüm Süreci, R. Tayyip Erdoğan'dan sonra bitebilir.*	3,3494	1,17546		,713		
Paradigma Değişimi						
Türkiye'de çokkültürlü hayat anlayışın geliştiğini göstermektedir.	3,57	1,056			,765	
Türkiye'de tekçi anlayışın kısmen bittiğini göstermektedir.	3,35	1,202			,730	
Türkiye'nin kendi problemleri ile yüzleştiğini göstermektedir.	3,86	,935			,674	
Devletin, diğer kültürlerle hoşgörü ile yaklaştığını göstermektedir.	3,08	1,212			,607	
Pek önemli bir gelişme değildir.*	4,0016	1,11977			,392	
Sürecin Olumsuzlanması						
Çözüm Süreci kapsamında yapılanlar göstermelidir.*	2,8459	1,32772				,727
Çözüm Süreci, Kürtleri oyalamaktan başka bir şey değildir.*	2,9447	1,30333				,664
Çözüm Süreci, şeffaf değildir. Neler olup bittiği bilinmiyor.*	2,2444	1,15580				,618
Çözüm Süreci'nin bitme tehlikesi var.*	2,7798	1,08468				,515
Özdeğer (Eigenvalue)			4,901	2,583	1,538	1,80
Açıklanan varyans (%)			25,792	13,594	8,096	6,208
Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)			0,773	0,811	0,689	0,643
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.						,855
Bartlett's Test of Sphericity		Approx. Chi-Square				7538,274
		df				171
*: İfadeler ters kodlanmıştır.			Sig.		,000	

Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ve Çözüm Süreci, devletin, 21. yy'da, Kürt sorunu ile mücadele politikalarını içermektedir. Bu politikaların önemi, Kürt sorununu çözmesinden ziyade, sorunla mücadelede yeni

yöntemlere dayanmasıdır. Osmanlı ve Cumhuriyet deneyimi olan Kürt sorununda, daha önce söz konusu hiç edilmeyen “müzakere”, bu yeni olgunun yöntemini ve anlayışını ifade etmektedir. Sorunun silahlı aktörü ile görüşme ve sorunu çözmeye yönelik toplumsal destek üretme, tarihsel süreçte yeni bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Çünkü, sorun, yıllarca askeri bir mesele olarak değerlendirilmiş, sorunla mücadelede silah kullanma, adeta tek seçenek haline gelmiştir. Askeri bürokrasiye havale edilen ve Kürtlerin temel hak taleplerini baz almayan bu anlayış, Kürt sorununun çözümünü sağlayamamış, binlerce insanın ölümü ve milyonlarca insanın yer değiştirmesiyle, sorun büyüyerek, postmodern zamanlarda, Ortadoğu’nun en yakıcı sorunlardan birine dönüşmüştür.

Türkiye’de muhafazakâr-milliyetçi bir geleneğin temsilcilerinin, devletin temel yaklaşımını sorgulayan Kürt sorunu gibi bir meseleyi çözme iradesi göstermesi, yerleşik anlayışın ötesinde yeni bir söylemdir (Fırat, 2014: 7). 21. yy’ da, Kürt sorunu ile ilgili hakim paradigmada, çok şeyin değiştiği ifade edilebilir. Her şeyden önce, sorunun salt asayiş meselesi olmadığı anlaşılmıştır. Bu algı, kendi yöntemini geliştirmeye başlayarak, siyasal iktidarı çözüm arayışına yöneltmiştir. Önceleri, Kürt Açılımı adı altında başlayan bu arayışlar, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ve Çözüm Süreci isimleri ile sürekliliğini sağlamaya çalışmıştır. Geline nokta, bu politikalar, tüm belirsizliği ile devam etmesine rağmen, irdelenmeye değer yansımaları sahiptir.

Tablo 36: Çözüm Süreci’ne Yönelik Tutum Ölçeği Faktör Yük Değeri			
Çözüm Süreci’nin Olumlanması Alt Ölçeği			
Çözüm Süreci’nin olumlanması	X	SS	Faktör Yük Değeri
1) Bazı gelişmeler, hemen olmaz. Çözüm Süreci yavaş olmasına rağmen, olsa sürmelidir.	3,83	1,049	,710
2) Açılım ile inkâr politikalarını hemen bitirmek zordur, ancak, başarılı olabilir.	3,74	1,038	,709
3) 15 sene öncesine oranla Çözüm Süreci politikaları çok iyidir	3,56	1,115	,658
4) AK Parti, tüm engellere rağmen, Çözüm Süreci’yle önemli iş yapıyor.	3,20	1,213	,635
5) Çözüm Süreci ile Kürt sorunun çözülmesine ortam hazırlanıyor.	3,50	1,050	,613
6) AK Parti olduğu sürece, Çözüm Süreci bitmez.	2,99	1,143	,417
Özdeğer (Eigenvalue)	4,901		
Açıklanan varyans (%)	25,792		
Güvenilirlik (Cronbach’s Alpha)	0,773		

ÇSYTÖ’nün ilk faktörü, Çözüm sürecinin olumlanmasıdır. Bu faktörde, altı tane ifade bulunmaktadır. Bu ifadeler analiz edildiğinde, Türkiye’de, son dönemde gerçekleştirilen politikalar, olumlanan bir süreç olarak ele alınabilir. Bu politikaların,

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde karşılık bulduğu belirtilebilir. Katılımcıların önemli bir kesimi, sürecin devam etmesine yönelik görüş bildirdiği ifade edilebilir. Tablo 36 incelendiğinde, belli bir tarihsel sürece ve ideolojiye dayanan Kürtlere yönelik asimilasyoncu politikaların ve Kürt sorununun, hemen çözülmesini beklemenin reel bir durum olmayacağı ifade edilebilir. Bununla birlikte, katılımcılarda, mevcut sürecin devam etmesine yönelik güçlü bir tavır söz konusudur. Yaşanan tüm sıkıntılara rağmen, sürecin ilerlemesi önemli bir olgu olarak ifade edilebilir. AK Parti'nin Çözüm Süreci'ndeki aktörlüğü, tüm belirsizliklere rağmen, olumlanabilir.

Altı ifadeden oluşan Çözüm Süreci'nin olumlanması faktörü, ölçeğin en yüksek varyans değerine sahiptir. Bu değer 25,792'dir. Çözüm Süreci'nin olumlanması faktörünün güvenilirlik (Cronbach's Alpha) alfa (α) katsayısı 0,773'dir. Kayış'ın (2014: 405) $0.60 \leq \alpha < 0.80$ kabulüne göre, 'oldukça güvenilir' değer aralığında yer almaktadır. İfadelerin, faktörle (yapı, bileşen) olan ilişkisini açıklayan faktör yük değerlerinin büyük olması, önem arz etmektedir. Maddelerin yüksek yük değeri, madde ile faktör arasındaki ilişkinin güçlülüğünü ve açıklanabilirliğini ifade etmektedir (Çokluk, vd., 2014: 194). ÇSYTÖ'de, ilk faktörün ifadeleri incelendiğinde, Çözüm Süreci'ne yönelik talep, ilk iki ifadede yüksek oranda somutlaşıırken, diğer ifadelerde, Kürt sorunun çözümüne yönelik devletin politikalarını yansıtan açılıma ve sürece, "iyi" düzeyde destek olduğu belirtilebilir.

Tablo 37. Çözüm Süreci'ne Yönelik Tutum Ölçeği Faktör Yük Değeri
Sürecin Sürdürülebilirliği Alt Ölçeği

Sürecin sürdürülebilirliği	X	SS	Faktör Yük Değeri
Çözüm Süreci'ni halk istiyor, süreç devam eder.	3,59	1,105	,856
Çözüm Süreci, bir partiye bağlı değil, süreç geri dönmez.	3,54	1,209	,828
Çözüm Süreci, AK Parti'den sonra bitebilir.*	3,2132	1,18057	,759
Çözüm Süreci, R. Tayyip Erdoğan'dan sonra bitebilir.*	3,3494	1,17546	,713
Özdeğer (Eigenvalue)	2,583		
Açıklanan varyans (%)	13,594		
Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)	0,811		

İkinci faktör, sürecin sürdürülebilirliğidir. İkinci faktör, dört ifadeden oluşmaktadır. Faktörün ilk iki ifadesi olumlu, diğer ifadeleri olumsuzdur. İfadeler incelendiğinde, ilk iki değişkeninin yüksek yük değerleri ile faktörle yeterince güçlü bir şekilde ilişkili olması, Çözüm Süreci'nin sürdürülebilirliğine yönelik olumlu bir tutumun olduğu gösterebilir. Çözüm Süreci'nin siyasi aktörlerinden biri, AK

Parti'dir. AK Parti, 21. yy'da, izlenen Kürt siyasetinin önemli bir aktörüdür. Katılımcıların önemli bir kesimi, AK Parti'yi, Çözüm Süreci'nin aktörü olarak ifade etmektedir. Ancak, açılımın ve sürecin, halk desteği ile süreceğine yönelik aşık bir tutum söz konusu edilmektedir. Ölçeğin, "Çözüm Süreci AK Parti'den sonra bitebilir" ve "Çözüm Süreci R. Tayyip Erdoğan'dan sonra bitebilir" olumsuz tutum ucuna sahip ifadeleri ile aynı olguyu açıklayan olumlu tutum ucuna sahip diğer ifadelerin, aynı faktörde toplanmaları, katılımcıların, yazılış tarzından etkilenmeden, ifadelerin aynı kavrama yönelik olduğunu algıladıklarını gösterebilir. Bu ifadeler analiz edildiğinde, Çözüm Süreci'nin, çeşitli adlandırmalarla, devam edeceğine dair bir algı söz konusudur. Bu tutum, aynı zamanda, Kürt sorunu ekseninde meydana gelen gelişmelerin, zamanın gerekliliklerinin bir sonucu şeklinde okunabilir.

Dört ifadeden oluşan sürecin sürdürülebilirliği faktörü, ölçeğin en yüksek oranda açıklanan ikinci varyans değerine sahiptir. Bu değer 13,594'tür. Faktörün güvenilirlik (Cronbach's Alpha) alfa (α) katsayısı 0,811'dir. Kayış'ın (2014: 405) $0.80 \leq \alpha < 1.00$ kabulüne göre, "yüksek derecede güvenilir" değer aralığında yer almaktadır.

Tablo 38: Çözüm Süreci'ne Yönelik Tutum Ölçeği Faktör Yük Değeri Paradigma Değişimi Alt Ölçeği

Paradigma değişimi	X	SS	Faktör Yük Değeri
Türkiye'de çokkültürlü hayat anlayışın geliştiğini göstermektedir.	3,57	1,056	,765
Türkiye'de tekçi anlayışın kısmen bittiğini göstermektedir.	3,35	1,202	,730
Türkiye'nin kendi problemleri ile yüzleştğini göstermektedir.	3,86	,935	,674
Devletin diğer kültürlerle hoşgörü ile yaklaştığını göstermektedir.	3,08	1,212	,607
Pek önemli bir gelişme değildir."	4,0016	1,11977	,392
Özdeğer (Eigenvalue)	1,538		
Açıklanan varyans (%)	8,096		
Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)	0,689		

Paradigma değişimi, ÇSYTÖ'nün üçüncü faktörünü oluşturmaktadır. Faktör üç, beş alt ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadelerin dördü olumlu tutum ucuna, biri de olumsuz tutum ucuna sahiptir. Son dönemde, Türkiye'de, diğer kültürlerle yönelik hakim asimilasyoncu algının değişmeye başladığına yönelik çok sayıda emare söz konusudur. Bu politikalar, Kürt sorunu gibi uzun bir tarihe sahip bir meseleyi henüz çözmemiştir, ancak, bu gelişmelerin, sorunun çözümüne ortam hazırladığı ifade edilebilir. Aynı zamanda, bu gelişmeler, devletin diğer kültürlerle yönelik tarihsel süreçteki hakim tekçi paradigmasının iflas ettiğini ve Türkiye'de kültürel çeşitliliği esas alan yeni bir paradigmanın gerekliliğine işaret olabilir.

Beş ifadeden oluşan faktör 3, ölçeğin üçüncü büyük varyans değerine sahiptir. Bu değer 8,096'dır. Faktörün güvenilirlik (Cronbach's Alpha) Alfa (α) katsayısı 0,689'dur. Kayış'ın (2014: 405) $0.60 \leq \alpha < 0.80$ kabulüne göre 'oldukça güvenilir' değer aralığında yer almaktadır.

**Tablo 39: Çözüm Süreci'ne Yönelik Tutum Ölçeği Faktör Yük Değeri
Sürecin Olumsuzlanması Alt Ölçeği**

Sürecin olumsuzlanması	X	SS	Faktör Yük Değeri
Çözüm Süreci kapsamında yapılanlar göstermelidir.*	2,8459	1,32772	,727
Çözüm Süreci Kürtleri oyalamaktan başka bir şey değildir.*	2,9447	1,30333	,664
Çözüm Süreci şeffaf değildir. Neler olup bittiği bilinmiyor.*	2,2444	1,15580	,618
Çözüm Süreci'nin bitme tehlikesi var.*	2,7798	1,08468	,515
Özdeğer (Eigenvalue)	1,80		
Açıklanan varyans (%)	6,208		
Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)	0,643		

Sürecin olumsuzlanması, ÇSYTÖ'nün dördüncü faktörünü oluşturmaktadır. faktör 4, dört alt bileşenden oluşmaktadır. Faktör 4'ü oluşturan ifadelerin hepsi, olumsuz tutum ucuna sahiptir. Faktör 4, ölçeğin en düşük varyans değerine sahiptir. Bu değer 6,208'dir. Faktörün güvenilirlik (Cronbach's Alpha) Alfa (α) katsayısı 0,643'tür. Kayış'ın (2014: 405) $0.60 \leq \alpha < 0.80$ kabulüne göre 'oldukça güvenilir' değer aralığında yer almaktadır.

Sürecin olumsuzlanması faktörü değerlendirildiğinde, Çözüm Süreci ekseninde yürütülen gelişmeler, 'göstermelik' ya da 'oyalama' olarak nitelendirilmeyebilir. Yapılan analizlerde, katılımcıların belli bir kesimi, Türkiye'de meydana gelen gelişmelerin önemsinmesi gerektiğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak, sürecin belirsizliğinden ve şeffaf olmamasında bahsedilebilir. "Çözüm Süreci şeffaf değildir. Neler olup bittiği bilinmiyor" ve "Çözüm Süreci'nin bitme tehlikesi var" ters kodlanmış ifadelere ait ortalamalar sırasıyla $\bar{x}$: 2,2444 ve $\bar{x}$: 2,7798'dir. Birinci ifadeye ait ortalama, "katılıyorum" değerlendirme aralığında yer alırken, ikinci ifade "kararsızım" aralığında yer almaktadır.

Yukarıdaki bulgular, Çözüm Süreci ve muhtemel diğer politikaların yürütülmesinde, kamuoyunu bilgilendirme gerekliliğini ifade edilebilir. Böylece, çözüm politikalarına yönelik toplumsal destek sağlanabilir. Sürecin geleceği konusunda, katılımcıların kararsız kaldıkları ifade edilebilir. Bu kararsızlık durumu, süreci şeffaflığıyla ilgili olabilir.

Tablo 40: Çözüm Süreci'nin Cinsiyet Değişkenine Göre T Testi Sonuçları							
Faktörler	Cinsiyet	N	X	SS	Sd	t	p
Çözüm Süreci'nin olumlanması	Erkek	895	3,478	,771	1283	,699	0,485
	Kadın	390	3,446	,715			
Sürecin sürdürülebilirliği	Erkek	895	3,458	,939	1283	2,074	0,038*
	Kadın	390	3,341	,914			
Paradigma değişimi	Erkek	895	3,585	,763	1283	,864	0,388
	Kadın	390	3,546	,685			
Sürecin olumsuzlanması	Erkek	895	2,713	,856	1283	,621	0,535
	Kadın	390	2,681	,833			

*p<0.05

Katılımcıların, Çözüm Süreci'ne yönelik görüşlerinin, cinsiyet bağımsız değişkeninin alt grupları açısından farklılaşma durumunu tespit etmek amacıyla T testi analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, faktör 2'nin cinsiyet alt değişkenlerin ortalamaları arasındaki farkın 0.05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu; faktör 1, faktör 3 ve faktör 4'de grupların puan ortalamaları arasındaki farkın 0.05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.

Yapılan T testi analizinde, faktör 2'de erkek katılımcıların ortalaması $\bar{x}$: 3,478, kadın katılımcıların ortalaması $\bar{x}$: 3,446'dır. Bu bulgulara göre faktör 2'de erkek katılımcılar, kadın katılımcılara oranla, Çözüm Süreci'nin sürdürülebilirliğine daha fazla inanmaktadır. Erkeklerin konjektürel gerçekleri daha yakından takip etmesi, bu bulgunun sebebi olarak ifade edilebilir.

Tablo 41: Çözüm Süreci'nin Medeni Durumu Değişkenine Göre T Testi Sonuçları							
Faktörler	Medeni Durum	N	X	SS	Sd	t	p
Çözüm Süreci'nin olumlanması	Evli	618	3,577	,754	1283	5,022	,000*
	Tek yaşayanlar	667	3,368	,740			
Sürecin sürdürülebilirliği	Evli	618	3,405	,943	1283	-,651	,515
	Tek yaşayanlar	667	3,439	,924			
Paradigma değişimi	Evli	618	3,650	,756	1283	3,579	,000*
	Tek yaşayanlar	667	3,502	,718			
Sürecin olumsuzlanması	Evli	618	2,804	,853	1283	4,126	,000*
	Tek yaşayanlar	667	2,610	,834			

* P<0.05

Katılımcıların, Çözüm Süreci'ne yönelik görüşlerinin, medeni durum bağımsız değişkeninin alt grupları açısından farklılaşma durumunu tespit etmek amacıyla T testi analizi yapılmıştır. Tablo 41'daki bulgular analiz edildiğinde, faktör 1, faktör 3 ve faktör 4'ün medeni durum alt değişkenlerinin ortalamaları arasındaki farkın 0.05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 40 incelendiğinde, katılımcıların Çözüm Süreci'yle ilgili görüşlerinin medeni durumu alt değişkenlerine göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Evli katılımcılar, tek

yaşayan katılımcılara oranla sürecin olumlu parametrelerine daha çok inanmaktadır. Sürecin olumlanması olarak ifade edilen faktör 1’de, evli katılımcıların ortalaması $\bar{x}$: 3,577 iken, tek yaşayan katılımcıların ortalaması ise $\bar{x}$: 3,368’dir.

Çözüm Süreci’nin yeni bir paradigmaya işaret ettiğini ifade eden evli katılımcıların ortalaması $\bar{x}$: 3,650 olarak, tek yaşayan katılımcıların ortalaması ise $\bar{x}$: 3,502 olarak saptanırken; sürecin olumsuz niteliklerine dair algıları oluşturan evli katılımcıların ortalaması $\bar{x}$: 2,804 ve tek yaşayan katılımcıların ortalaması ise $\bar{x}$: 2,610’dur.

Tablo 41 genel olarak analiz edildiğinde, faktör 1, faktör 3 ve faktör 4’te katılımcıların Çözüm Süreci’ne yönelik algıları ile medeni durumları arasında anlamlı bir fark oluşmuştur. Evli katılımcıların tek yaşayan katılımcılara oranla Çözüm Süreci bağlamında gerçekleşen uygulamaları daha çok onayladıkları ifade edilebilir. Tek yaşayan katılımcılar evli katılımcılara oranla Çözüm Süreci’ne daha temkinli yaklaştıkları ifade edilebilir. Anketler analiz edildiğinde, tek yaşayan katılımcıların geneli genç kesimlerdir. Genç kesimler ise Çözüm Süreci’ne daha mesafeli yaklaştığı ifade edilebilir.

Tablo 42: Çözüm Süreci’nin Parti Durumu Değişkenine Göre T Testi Sonuçları								
Faktörler	Parti Durum	N	X	SS	Sd	t	p	
Çözüm olumlanması	AK Parti	315	3,957	,559	753,254	15,438	,000*	
	HDP	742	3,254	,720				
Sürecin sürdürülebilirliği	AK Parti	315	2,967	,865	1055	-11,779	,000*	
	HDP	742	3,666	,889				
Paradigma değişimi	AK Parti	315	3,848	,609	733,137	8,654	,000*	
	HDP	742	3,429	,762				
Sürecin olumsuzlanması	AK Parti	315	3,345	,702	1055	19,593	,000*	
	HDP	742	2,380	,744				

*p<0.05

Katılımcıların, Çözüm Süreci’ne yönelik görüşlerinin, tercih ettikleri siyasi partinin bağımsız değişkeninin alt grupları açısından farklılaşma durumunu tespit etmek amacıyla T testi analizi yapılmıştır. Tablo 42 analiz edildiğinde, parti tercihleri durumunun alt değişkenlerinin ortalamaları arasındaki farkın, 0.05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Faktörlerde, katılımcıların Çözüm Süreci’ne yönelik algıları ile kendilerine yakın gördükleri siyasi partiler arasında anlamlı bir farklılık oluşmuştur. Katılımcıların Çözüm

Süreci'ne yönelik algıları ile siyasi parti tercihleri arasındaki farklılaşmayı gösteren

Tablo 42 incelendiğinde, faktör 1, faktör 3 ve faktör 4'te AK Parti'yi kendine yakın gören katılımcıların, HDP'yi kendisine yakın gören katılımcılara oranla süreci daha çok sahiplendikleri görülmektedir. Ancak, faktör 2'de tersi bir durum söz konusudur. Çözüm Süreci'nin sürekliliğini ifade eden faktör 2'de, AK Parti'yi kendine yakın gören katılımcıların ortalaması $\bar{x}$: 2,967 iken, HDP'yi kendisine yakın gören katılımcıların ortalaması $\bar{x}$: 3,666'dır. Sürecin sürdürülebilirliği ifade eden bu faktörde, "Çözüm Süreci'ni halk istiyor, süreç devam eder", "Çözüm Süreci bir partiye bağlı değil, süreç geri dönmez", "Çözüm Süreci AK Parti'den sonra bitebilir" ve "Çözüm Süreci R. Tayyip Erdoğan'dan sonra bitebilir" gibi Çözüm Süreci'nin aktörleri ve sürdürülebilirliğine yönelik bir tutum söz konusudur.

Faktör 2'deki farklılığın temel sebebi, sürecin sahiplenmesiyle ifade edilebilir. AK Parti'yi kendine yakın gören katılımcılar, sürecin AK Parti ile doğrudan ilişkili olduğunu, AK Parti olmadan sürecin sürdürülebilirliğinin aksayacağı tezini savunurken, HDP'yi kendisine yakın gören katılımcılar, sürecin küreselleşme olgusu ve halkla ilişkilendirmişlerdir. KSH'nin siyasetini benimseyen katılımcılar, Çözüm Süreci'nin dönemin gerekliliği sonucunda ortaya çıktığını ifade etmektedirler. Tablo 42 incelendiğinde, katılımcıların sürecin ilerlemesinin gerekliliği konusunda hem fikir oldukları ifade edilebilir.

Sürecin olumsuzlanması faktörü, parti durumu bağımsız değişkeninin alt grupları arasında farklı algılanmaktadır. AK Parti'nin yürüttüğü politikaları kendisine daha yakın gören katılımcılar; "Çözüm Süreci kapsamında yapılanlar göstermelidir", "Çözüm Süreci Kürtleri oyalamaktan başka bir şey değildir", "Çözüm Süreci şeffaf değildir. Neler olup bittiği bilinmiyor" ve "Çözüm Süreci'nin bitme tehlikesi var" şeklinde alt ifadeleri olan sürecin olumsuzlanması faktörüne katılmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte, kendini KSH'ye yakın gören katılımcıların Çözüm Süreci'ndeki çeşitli politikaları, yeterince onaylamadıkları ifade edilebilir. Bu kesime göre, Çözüm Süreci bağlamında meydana gelen politikalar, Kürt sorununu çözecek çapta olmayabilir. Ayrıca, 21. yy'daki değişimleri ifade eden faktör 3 AK Partili katılımcılardan daha çok destek gördüğü ifade edilebilir. Yani, HDPlilere oranla, AK Partililer soruna yönelik politikalar daha çok

inanmaktadır.

Tablo 43: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	İl	N	X	Ss
Çözüm Süreci'nin Olumlanması	Diyarbakır	583	3,488	,766
	Van	300	3,442	,708
	Batman	162	3,627	,657
	Ağrı	82	3,412	,809
	Bingöl	80	3,535	,826
	Hakkâri	78	3,089	,772

Çözüm Süreci'nin olumlanması faktörünün, il durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, tek yönlü varyans analizi (Anova) yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 43 ve Tablo 43.1'de gösterilmiştir.

Tablo 43.1: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları							
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Çözüm Süreci'nin Olumlanması	Gruplar Arası	16,332	5	3,266	5,844	,000	D-H, V-H
	Grup İçi	714,812	1279	,559			Ba-H, Bi-H
	Genel	731,144	1284				

Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda ($F_{5-1279}=5,844$, $p<0,05$) il bazında, katılımcıların ortalamaları arasında, istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve Çözüm Süreci'nin olumlanması faktörü boyutunda $D=3,488-H=3,089$, $V=3,442-H=3,089$, $Ba=3,627-H=3,089$ ve $Bi=3,535-H=3,089$ grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2 = 0,02$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir. Çözüm Süreci'nin olumlanması iller bazında değerlendirildiğinde, Hakkâri'li katılımcılar, Çözüm Süreci'nin pozitif ifadelerine daha karamsar bakmaktadır. Bu bulgunun sebebi, Hakkâri'nin politik yapısıyla ifade edilebilir. Hakkâri, Kürt sorununun tepkisel eylemlerinin yoğun olduğu bir il olarak bilinmektedir.

Tablo 44: Sürecin Sürdürülebilirliği Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	İl	N	X	Ss
Sürecin Sürdürülebilirliği	Diyarbakır	583	3,372	,951
	Van	300	3,458	,899
	Batman	162	3,395	,819
	Ağrı	82	3,527	1,110
	Bingöl	80	3,271	,873
	Hakkâri	78	3,772	,928

Sürecin sürdürülebilirliği faktörünün il durumu bağımsız değişkeninin alt

gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 44 ve Tablo 44.1’de gösterilmiştir.

Tablo 44.1: Sürecin Sürdürülebilirliği Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları							
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Sürecin Sürdürülebilirliği	Gruplar Arası	14,225	5	2,845	3,296	,006	
	Grup İçi	1103,850	1279	,863			D-H, Ba-H Bi-H
	Genel	1118,075	1284				

Tek yönlü varyans analizi sonucunda ($F_{5-1279}=3,296$, $p<0,05$) il bazında, katılımcıların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Grupların puan ortalamaları arasında meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve faktör 2 boyutunda $D=3,372-H=3,772$, $Ba=3,395-H=3,772$ ve $Bi=3,271-H=3,772$ grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=n^2=0,01$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir. Sürecin sürdürülebilirliği, iller bazında değerlendirildiğinde Hakkâri katılımcılar Diyarbakır, Batman ve Bingöllü katılımcılara oranla sürecin devam etmesini daha çok istediğine yönelik bir değerlendirme yapılabilir. Kürt sorunun şiddetine daha çok maruz kalmaları, bu algıda, etkili olabilir.

Tablo 45: Paradigma Değişimi Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	İl	N	X	Ss
Paradigma Değişimi	Diyarbakır	583	3,598	,743
	Van	300	3,580	,698
	Batman	162	3,708	,602
	Ağrı	82	3,522	,717
	Bingöl	80	3,590	,856
	Hakkâri	78	3,120	,874

Paradigma değişiminin il durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 45 ve Tablo 45.1’de gösterilmiştir.

Tablo 45.1: Paradigma Değişimi Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları							
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Paradigma Değişimi	Gruplar Arası	19,577	5	3,915	7,315	,000	
	Grup İçi	684,614	1279	,535			D-H, V-H, A-H, Ba-H, Bi-H
	Genel	704,191	1284				

Anova analizi sonucunda ($F_{5-1279}=7,315$, $p<0,05$) il bazında katılımcıların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Paradigma

değişimi boyutunda grupların puan ortalamaları arasında meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve Paradigma değişimi boyutunda $D=3,598-H=3,120$, $V=3,580-H=3,120$, $A3,522-H=3,120$ $Ba=3,708-H=3,120$ ve $Bi=3,590-H=3,120$ grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=n^2=0,02$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Paradigma değişimi iller bazında değerlendirildiğinde, katılımcılar, 21. yy'ın ilk dönemlerinde, Türkiye'de meydana gelen değişimlerin önemine vurgu yapmaktadırlar. Nitekim, paradigma değişimi faktörünün “Pek önemli bir gelişme değildir” olumsuz tutum ucuna sahip alt göstergesinin ortalaması $\bar{x}$: 4,00 ile “kesinlikle katılmıyorum” değer aralığına yakın “katılmıyorum” değer aralığında yer almaktadır. Bu durum, paradigma değişimi faktörünün alt göstergelerinin katılımcılardan kabul gördüğünü gösterebilir. Ancak, Hakkâri katılımcıların paradigma değişimi konusunda kararsız kaldıkları ifade edilebilir.

Tablo 46: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	İl	N	X	Ss
Sürecin Olumsuzlanması	Diyarbakır	583	2,728	,868
	Van	300	2,677	,783
	Batman	162	2,756	,826
	Ağrı	82	2,686	,869
	Bingöl	80	2,871	,869
	Hakkâri	78	2,359	,878

Sürecin olumsuzlanması faktörünün il durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, tek yönlü anova analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 46 ve Tablo 46.1’de gösterilmiştir.

Tablo 46.1: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün İl Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları						
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p
Sürecin Olumsuzlanması	Gruplar Arası	12,558	5	2,512	3,518	,004
	Grup İçi	913,187	1279	,714		
	Genel	925,745	1284			

Tek yönlü varyans analizi sonucunda ($F_{5-1279}=3,518$, $p<0,05$) il bazında, katılımcıların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Sürecin olumsuzlanması faktörü boyutunda, grupların puan ortalamaları arasında meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve sürecin olumsuzlanması boyutunda $D=2,728-$

$H=2,359$, $V=2,677-H=2,359$, $Ba=2,756-H=2,359$ ve $Bi=2,871-H=2,359$ grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=n^2=0,01$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Yapılan analizlerde, Çözüm Süreci bağlamındaki gelişmelerin, her yerde aynı etkiyi göstermediği belirtilebilir. Hakkâri bu yerlerden birini oluşturmaktadır. Bu durumun temel sebebi, Hakkâri'nin Kürt sorunu ekseninde gerçekleşen olayların şiddetli bir şekilde meydana gelen yerlerden biri olması olabilir. Bu olgu, oradaki bireylerin tutumlarını da etkilemiş olabilir. Yapılan analizlerde, Hakkâri'de ikamet eden katılımcıların Çözüm Süreci'nde diğer katılımcılara oranla temkinli davrandıkları ifade edilebilir.

Hakkâri'ye oranla Diyarbakır, Van, Ağrı, Batman ve Bingöl'de ikamet eden katılımcılar, Çözüm Süreci olarak ifade edilen politikalara benzer tepkiler verdikleri ifade edilebilir. Hakkâri'ye oranla, diğer illerdeki katılımcıların tutumları daha iyimser olduğu ifade edilebilir. İfade edilmesi gereken bir diğer nokta, sürecin sürdürülebilirliği faktöründe ortaya çıktığı gibi, Hakkâri'nin yüksek ortalamaya sahip olmasıdır. Çözüm sürecinde daha temkinli bir tutum sergileyen Hakkâri'li katılımcılar, sürecin sürdürülebilirliğinin toplumsal mutabakatla mümkün olabileceğine inanmaktadırlar. Yani, katılımcılar, sürecin sürekliliğinin, sürecin partiler üstü bir nitelik edinmesine bağlamış olabilirler.

Tablo 47: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	Etnik Durum	N	X	Ss
Çözüm Süreci'nin Olumlanması	Türk	64	3,4635	,80424
	Kürt	1075	3,4397	,75196
	Arap	15	3,9556	,39070
	Zaza	131	3,6552	,74398

Çözüm Süreci'nin olumlanmasının etnik durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 47 ve Tablo 47.1'de gösterilmiştir.

Tablo 47.1: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları							
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Çözüm Süreci'nin Olumlanması	Gruplar Arası	9,019	3	3,006	5,333	,001	K-A, K-Z
	Grup İçi	722,125	1281	,564			
	Genel	731,144	1284				

Anova analizi sonucunda ($F_{3-1281}=5,333$, $p<0,05$) etnik durum bazında, katılımcıların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Faktör boyutunda, grupların puan ortalamaları arasında meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve Çözüm Süreci'nin olumlanması boyutunda $K=3,4397-A=3,9556$, $K=3,4397-Z=3,6552$ grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=0,01$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir. Çözüm Süreci'nin olumlanması etnisite bazında değerlendirildiğinde, etnik kökenini Arap ve Zaza olarak belirten katılımcılar, etnik kökenini Kürt olarak ifade eden katılımcılara oranla, hem Çözüm Süreci'ni daha fazla onaylamakta, hem de AK Parti'nin Çözüm Süreci'nde önemli bir aktör olduğunu ifade etmektedirler. Zazalara ve Araplara oranla, Kürtler Çözüm Süreci'ne daha karamsar yaklaşmaktadırlar. Bu veriler, aynı zamanda, farklı kimliklere sahip bireylerin Kürt sorunun çözümünü desteklediğini de gösterebilir.

Tablo 48: Sürecin Sürdürülebilirliği Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Faktör	Etnik Durum	N	X	Ss
Sürecin Sürdürülebilirliği	Türk	64	2,9922	,82852
	Kürt	1075	3,4907	,93144
	Arap	15	2,6833	,63010
	Zaza	131	3,1660	,89368

Sürecin sürdürülebilirliği etnik durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, Anova analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 48 ve Tablo 48.1'de gösterilmiştir.

Tablo 48.1: Sürecin Sürdürülebilirliği Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Sürecin Sürdürülebilirliği	Gruplar Arası	33,662	3	11,221	13,255	,000	
	Grup İçi	1084,413	1281	,847			K-T, K-A, K-Z
	Genel	1118,075	1284				

Anova analizi sonucunda ($F_{3-1281}=13,255$, $p<0,05$) etnik durum bazında, katılımcıların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Sürecin sürdürülebilirliği faktörü boyutunda, grupların puan ortalamaları arasında meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve sürecin sürekliliği boyutunda $K=3,4907-T=2,9922$,

$K=3,4907-A=2,6833$, $K=3,4907-Z=3,1660$ grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=0,02$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 48.1 incelendiğinde, Kürt katılımcılar, sürecin sürdürülebilirliği boyutunda toplanan göstergelere kendilerini Türk, Arap ve Zaza katılımcılara oranla daha çok desteklediği belirtilebilir. Bu durum, sorunun aktörü olan Kürtlerin Çözüm Süreci'nin sürmesini daha çok istediği şeklinde okunabilir. Sorunun muhataplarından olan Kürtler, üretilen şiddet olgusundan en çok etkilenen kesimlerden biri olduğu için barışı daha çok istediği ifade edilebilir.

Tablo 49: Paradigma Değişimi Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	Etnik Durum	N	X	Ss
Paradigma Değişimi	Türk	64	3,4344	,72817
	Kürt	1075	3,5578	,74891
	Arap	15	4,1067	,36930
	Zaza	131	3,7115	,66940

Paradigma değişiminin etnik durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, Anova analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 49 ve Tablo 49.1'de gösterilmiştir.

Tablo 49.1: Paradigma Değişimi Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Tek Yönlü Anova Analizi Sonuçları							
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Paradigma Değişimi	Gruplar Arası	8,262	3	2,754	5,069	,002	T-A, K-A
	Grup İçi	695,929	1281	,543			
	Genel	704,191	1284				

Anova analizi sonucunda ($F_{3-1281}=13,255$, $p<0,05$) etnik durum bazında katılımcıların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Paradigma Değişimi faktörü boyutunda, grupların puan ortalamaları arasında meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve paradigma değişimi boyutunda $T=3,4344-A=4,1067$, $K=3,5578-A=4,1067$ grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=0,01$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir. Çözüm Süreci'nin, Türkiye'de yeni bir anlayışı ifade ettiğini belirten göstergelerin toplamı olan paradigma değişimi faktörü, katılımcıların etnik durumuna göre analiz edildiğinde, Kürt sorununun çözme politikaları ekseninde

Türkiye’de yeni bir anlayışın geliştiğine, Kürtler ve Türklere oranla, Arap katılımcılar daha çok katıldığını belirtmişlerdir.

Tablo 50: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	Etnik Durum	N	X	Ss
Sürecin Olumsuzlanması	Türk	64	2,8828	,86484
	Kürt	1075	2,6477	,84473
	Arap	15	3,4500	,47434
	Zaza	131	2,9905	,80647

Sürecin olumsuzlanması etnik durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, Anova analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 50 ve Tablo 50.1’de gösterilmiştir.

Tablo 50.1: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün Etnik Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları							
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Sürecin Olumsuzlanması	Gruplar Arası	24,554	3	8,185	11,634	,000	K-A, K-Z
	Grup İçi	901,191	1281	,704			
	Genel	925,745	1284				

Anova analizi sonucunda ($F_{3-1281}=11,634$, $p<0,05$) etnik durum bazında, katılımcıların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Çözüm Süreci’nin olumsuzlanması olan Faktör 4 boyutunda, grupların puan ortalamaları arasında meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve sürecin olumsuzlanması boyutunda, $K=2,6477-A=3,4500$, $K=2,6477-Z=2,9905$ grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=0,02$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir. Tablo 49.1 analiz edildiğinde, diğer etnik gruptaki katılımcılara oranla, sürecin olumsuzluğuna Araplar ve Zazalara göre Kürtler daha fazla inandıkları ifade edilebilir. Süreci aksatan her engel, Kürtlerde kaygılara sebep olduğu belirtilebilir. Çünkü, gerçekleşecek şiddet olgusundan, en çok etkilenen aktörlerden biri olabilirler.

Tablo 51: Çözüm Süreci’nin Olumlanması Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	Yaş Durum	N	X	Ss
Çözüm Süreci’nin Olumlanması	18-29	579	3,3520	,71849
	30-39	343	3,5326	,77589
	40-49	197	3,6328	,76394
	50-59	138	3,5350	,77847
	60 ve üstü	28	3,6250	,70947

Çözüm Süreci'nin olumlanması faktörünün yaş durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, Anova analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 51 ve Tablo 51.1'de gösterilmiştir.

Tablo 51.1: Çözüm Süreci'nin Olumlanması Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Anova Analizi Sonuçları							
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Çözüm Süreci'nin Olumlanması	Gruplar Arası	15,876	4	3,969	7,103	,000	18-29 ile 30-39
	Grup İçi	715,268	1280	,559			18-29 ile 40-49
	Genel	731,144	1284				

Anova analizi sonucunda ($F_{4-1280} = 7,103$, $p < 0,05$) yaş durum bazında, katılımcıların ortalamaları arasında, istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Faktör boyutunda, grupların puan ortalamaları arasında meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve Çözüm Süreci'nin olumlanması boyutunda, 18-29 yaş=3,3520 ile 30-39 yaş=3,5326, 18-29 yaş=3,3520 ile 40-49 yaş=3,6328 grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2 = 0,02$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Çözüm Süreci'nin olumlanması faktörü yaş durum bağımsız değişkenine göre analiz edildiğinde, 18-29 yaş aralığındaki katılımcılar, 30-39 ile 40-49 yaş aralığına sahip katılımcılara oranla, Çözüm Süreci'ndeki gelişmeleri değerlendirmede, kararsız kalmaktadırlar. 30-39 ile 40-49 yaş aralığındaki katılımcılar, süreç bağlamında gerçekleşen siyasetlere yönelik değerlendirme ortalamaları “katılıyorum” değerlendirme aralığında yer almaktadır. Bu durum, toplumsal birlikteliğin sağlanmasında, diğer yaş gruplarına göre, gençleri ikna etmenin daha zor olduğunu gösterebilir.

Tablo 52: Sürecin Sürdürülebilirliği Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	Yaş Durum	N	X	Ss
Sürecin Sürdürülebilirliği	18-29	579	3,4624	,92996
	30-39	343	3,3586	,95803
	40-49	197	3,4530	,84780
	50-59	138	3,3533	,95936
	60 ve üstü	28	3,5446	1,11814

Sürecin sürdürülebilirliği faktörünün yaş durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla Anova analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 52 ve Tablo 52.1'de gösterilmiştir.

Tablo 52.1: Sürecin Sürdürülebilirliği Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Tek Yönlü Anova Analizi Sonuçları							
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Sürecin Sürdürülebilirliği	Gruplar Arası	3,586	4	,897	1,030	,391	
	Grup İçi	1114,488	1280	,871			
	Genel	1118,075	1284				

Altı ilde toplam 1285 katılımcı grubunun yaş durumu bazında sürecin sürekliliğine yönelik puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel test tekniklerinden tek yönlü anova kullanılmıştır. Anova analizi sonucunda ($F_{4-1280}=1,030$, $p>0,05$) yaş durum bazında katılımcıların ortalamaları arasında, istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmemiştir.

Tablo 53: Paradigma Değişimi Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	Yaş Durum	N	X	Ss
Paradigma Değişimi	18-29	579	3,4946	,72743
	30-39	343	3,6536	,75497
	40-49	197	3,6904	,76356
	50-59	138	3,5072	,71037
	60 ve üstü	28	3,7357	,61356

Faktör 3 olan paradigma değişimi yaş durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, Anova analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 53 ve Tablo 53.1’de gösterilmiştir.

Tablo 53.1: Paradigma Değişimi Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Tek Yönlü Anova Analizi Sonuçları							
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Paradigma Değişimi	Gruplar Arası	9,836	4	2,459	4,533	,001	18-29 ile 30-39
	Grup İçi	694,355	1280	,542			18-29 ile 40-49
	Genel	704,191	1284				

Altı ilde toplam 1285 kişinin oluşturduğu katılımcı grubunun yaş durumu bazında paradigma değişimi faktörünün puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, istatistiksel test tekniklerinden Anova kullanılmıştır. Anova analizi sonucunda ($F_{4-1280}=4,533$, $p<0,05$) yaş durum bazında, katılımcıların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Faktör boyutunda, grupların puan ortalamaları arasında meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve paradigma değişimi boyutunda, 18-29 yaş=3,4946 ile 30-39 yaş=3,6536, 18-29 yaş=3,4946 ile 40-49 yaş=3,6904 grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=0,01$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Paradigma değişimi faktörünün, yaş durumu bağımsız değişkeninin alt kategorilerine göre değerlendirildiğinde, 18-29 yaş aralığındaki katılımcılara oranla, 30-39 ile 40-49 yaş aralığına sahip katılımcılar, Çözüm Süreci ekseninde meydana gelen gelişmelerin toplumsal yapıda yeni bir düşünsel dönüşümü sağladığına daha çok katılmaktadırlar. Paradigma değişimi faktöründe ifade edildiği gibi, genç kesimlerin toplumsal barışın sağlanmasında, ikna edilmesi gereken en zor kesimleri oluşturmaktadır. Bu durum, aynı zamanda, muhtemel toplumsal bir çatışma ortamında bu kesimlerin diğer yaş grubundakilere göre şiddete başvurma eğilimini daha çok gösterebileceği de ifade edilebilir. Ayrıca, Kürt sorunun çözümünün KSH'nin mevcut karar vericileriyle, geç kategorisindeki bireylere oranla, daha kolay olabileceği ifade edilebilir. Bu algı, toplumda çeşitli kesimlerce de dile getirilmektedir.

Tablo 54: Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri				
Faktör	Yaş Durum	N	X	Ss
Sürecin Olumsuzlanması	18-29	579	2,5734	,82314
	30-39	343	2,8280	,85451
	40-49	197	2,7970	,82917
	50-59	138	2,8062	,90317
	60 ve üstü	28	2,7143	,85178

Sürecin olumsuzlanması faktörünün yaş durumu bağımsız değişkeninin alt gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, Anova analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 54 ve Tablo 54.1'de gösterilmiştir.

Tablo 54.1 Sürecin Olumsuzlanması Faktörünün Yaş Durumu Bağımsız Değişkenine Göre Tek Yönlü Anova Analizi Sonuçları							
	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Anımlı Fark
Sürecin Olumsuzlanması	Gruplar Arası	18,294	4	4,573	6,451	,000	18-29 ile 30-39
	Grup İçi	907,451	1280	,709			18-29 ile 40-49
	Genel	925,745	1284				18-29 ile 50-59

Tek yönlü varyans analizi sonucunda ($F_{4-1280}=6,451$, $p<0,05$) yaş durumu bazında, katılımcıların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiştir. Faktör boyutunda, grupların puan ortalamaları arasında meydana gelen anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla, Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmış ve faktör 4 boyutunda, 18-29 yaş=2,5734 ile 30-39 yaş=2,8280, 18-29 yaş=2,5734 ile 40-49 yaş=2,7970, 18-29 yaş=2,5734 ile 50-59 yaş=2,8062 grupları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Test sonucunda hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2 = 0,01$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Verilen cevapların ortalamaları analiz edildiğinde, sürecin olumsuzlanması diğer yaş grubundaki katılımcılara oranla, 18-29 yaş grubundaki katılımcılar arasında karşılık bulmuştur. Genç katılımcılar, Çözüm Süreci kapsamında gerçekleşen politikalarla ilgili toplumun çeşitli kesimlerince yapılan eleştirileri daha çok destekledikleri belirtilebilir.

Tablo 55: Çözüm Süreci Politikalarının Yansımaları

	Çok önemsiz		Önemsiz		Kararsızım		Önemli		Çok önemli				
İfadeler	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	$\bar{x}$	Ss	N
1. İfade	51	4,0	59	4,6	147	11,4	475	37,0	553	43,0	4,11	1,037	1285
2. İfade	119	9,3	83	6,5	165	12,8	533	41,5	385	30,0	3,76	1,211	
3. İfade	38	3,0	31	2,4	82	6,4	566	44,0	568	44,2	4,24	,901	
4. İfade	50	3,9	69	5,4	141	11,0	520	40,5	505	39,3	4,06	1,032	
5. İfade	35	2,7	41	3,2	109	8,5	384	29,9	716	55,7	4,33	,953	
6. İfade	41	3,2	47	3,7	102	7,9	378	29,4	717	55,8	4,31	,988	
7. İfade	184	14,3	345	26,8	252	19,6	284	22,1	220	17,1	3,01	1,322	
8. İfade	104	8,1	108	8,4	219	17,0	596	46,4	258	20,1	3,62	1,137	

1. İfade: 2013 Cumhurbaşkanlığı Kültür Sanat Büyük Ödülü'nün Ahmet Kaya'ya verilmesi, 2. İfade: TRT Kürdi kanalının, TRT XEBER" haber sitesinin ve AA'nın Kürtçe yayın yapması, 3. İfade: Vatandaşların çocuklarına istedikleri ismi verebilmesi, 4. İfade: Yerleşim yerlerin adlarının eski isimleriyle değiştirilebilmesi, 5. İfade: Okullarda Andımız'ın kaldırılması, 6. İfade: Bazı yerlerde, üstüne "Ne mutlu Türk'üm diyene" yazıları olan tabelaların kaldırılması, 7. İfade: AK Partili Kürt milletvekillerin Kürt sorunu konusundaki tavırları, 8. İfade: Genel olarak, AK Parti'nin Kürt sorunu hakkındaki politikaları

Kürt sorunu, başta Ortadoğu coğrafyası olmak üzere, Dünya'da çeşitli şekillerde yansımaları olan bir mesele haline dönüşmüştür. Modern zamanların bir meselesi olarak Kürt sorunu, postmodern dönemlerde devam etmektedir. Sorunun çözümü kolay olmayabilir.

Türkiye'de, son dönemlerde, Kürt sorununun çözümüne yönelik hedefi olan çeşitli gelişmeler olmuştur. Kürtçe yayına yönelik yasakların büyük oranda kaldırılması, isimleri değiştirilen/Türkçeleştirilen yerlerin eski isimlerinin geri verilebilmesi, Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde dağlarda ve şehir merkezlerinde tek tipçi-milliyetçi sloganlarının kaldırılmaya başlanması, bölgedeki kurum, cadde ve sokaklara verilen militarist isimlerinin değiştirilmesi, vatandaşların çocuklarına istedikleri isimleri verebilmesi, Andımız'ın kaldırılması gibi çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Tablo 55'te, katılımcıların Türkiye'de Kürt sorunun çözümüne yönelik gerçekleştirilen gelişmelere dair görüşlerinin frekans, yüzde, ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır. Tabloda yer alan veriler incelendiğinde, bütün ifadelere ait ortalama $\bar{x}$: 3,93 ile "önemli" değer aralığında yer almaktadır. Bu bulgu, katılımcıların demokratikleşme süreci bağlamında gerçekleştirilen politikaları

önemsediğini gösterebilir.

Andımız, ulus devletin önemli politik enstrümanı olmuş ve Türk etnik kimliğini, Türk olmayanlara empoze ederek, tekçi bir toplum felsefesine işaret ettiği belirtilmektedir. Bu durumun, Türkiye'nin çok etnisiteli ve kültürlü yapısını yadsıyarak, beraberinde anti demokratik uygulamaları getirdiği söylenmektedir. Böylece, Andımız'la hedeflen homojen toplum tasavvuru, Türkiye'deki diğer etnik grupları bir araya getirmede başarılı olamamıştır.

“Okullarda Andımız'ın kaldırılması” ifadesine ilişkin katılımcıların görüşleri incelendiğinde, katılımcıların önemli bir kesimi (%55,7), okullarda Andımız'ın kaldırılmasını “çok önemli” olarak değerlendirirken, %29,9'u da “önemli” olarak değerlendirmişlerdir. Bu ifadeye ilişkin ortalama $\bar{x}$: 4,33 olup, “çok önemli” değerlendirme aralığında yer almaktadır. Bu bulgu, katılımcıların önemli bir kesiminin, geçmiş yıllarda, çocuklarının okullarda Andımız'ı okumalarını onaylamadıklarını ifade edebilir.

Son dönemde Mardin, Diyarbakır ve Batman'da dağlara, arterlere ya da herhangi bir devlet kurumun dış duvarlarına yazılan ‘Ne mutlu Türk’üm diyene’ ibareleri kaldırılmaya başlanmış ve insanların önemli bir kesimi, bu durumu normalleşme olarak değerlendirmiştir. “Bazı yerlerde üstüne ‘Ne mutlu Türk’üm diyene’ yazıları olan tabelaların kaldırılması” ifadesi, ölçeğin en yüksek ortalamaya sahip ikinci ifadesini oluşturmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak katılımcıların %29,4'u “önemli”, %55,8'i de “çok önemli” şeklinde görüş bildirmiştir. Bu ifadeye ait ortalama $\bar{x}$: 4,31 olup, “çok önemli” değerlendirme aralığında yer almaktadır. Bu bulgu, katılımcıların bu uygulamaya yönelik memnuniyeti olarak okunabilir.

Birçok uluslararası insan hakları belgesinde soy, dil ve din gibi farklı kültürel kodlara sahip kişi ya da grupların, kültürel yaşantılarını gerçekleştirme hakkına vurgu yapılmış ve bu haklar güvence altına alınmıştır; ancak Türkiye, bu belgelerin bir kısmına ya çekince koymuş ya da belgeleri imzalamamıştır (Kurban ve Ensaroğlu, 2010: 41). İsimlendirme, kültürün önemli göstergelerinden biridir. Farklı kültür kodlarına sahip bireyler ve toplumlar, kendi anlam dünyalarını bu şekilde oluştururlar. İnsan, başta kendisi olmak üzere, çevresindeki tüm nesnelere isim

vermektedir. Bu adlandırma, bir kültür örneği olduğu gibi, bir toplumu ya da medeniyeti diğerlerinden farklı kılmaktadır. Toplumların; merkezlerine, köylerine, dağlarına, ovalarına, nehirlerine, göllerine kendi kültürlerine göre isim vermesi ve bu isimlerin korunması tarihsel süreçte önemsenmiştir (Kurban ve Ensaroğlu, 2010: 41). Ancak, Türkiye’deki uygulamalar, Türk olmayanlar baz alındığında, bu minvalde pek gelişmemiştir. Yapılan çalışmalarda Mezopotamya, Trakya ve Anadolu’da farklı kültürleri ifade eden 30.280 yerleşim yerinin ismi sonradan değiştirilmiştir. Türkiye’de 1925’te Gürcüce isimlerinin değiştirilmesiyle çeşitli şekillerde başlayan isim değiştirme politikaları, 1978’e gelindiğinde, Arapça, Kürtçe, Tatarca, Çerkezce ve Lazca olmak üzere 30 binden fazla yer isminin değiştirilmesiyle daha da genişletilmiştir (Kaplan, 2008).

“Vatandaşların çocuklarına istedikleri ismi verebilmesi” ve “yerleşim yerlerinin adlarının eski isimleriyle değiştirilebilmesi” ifadeleri, ölçeğin yüksek ortalamaya sahip diğer ifadelerini oluşturmaktadır. Bazı yerlerde, Kürtçe isimleri onaylamayan yerel bürokratların direnmelerine rağmen, vatandaşların kendi kültürel kodlarını yansıtan isimleri çocuklarına verebilmesi, katılımcıların önemli bir kesimini memnun etmiştir. Katılımcıların %44’ü, çocuklarına Kürtçe isimleri vermeyi “önemli” olarak ifade ederken, %44,2’si de bu durumu “çok önemli” olarak değerlendirmiştir. Katılımcıların sadece %3’ü, çocuklara Kürtçe isim vermeyi “çok önemsiz” olarak değerlendirirken, %2,4’ü de bu durumu “önemsiz” olarak nitelendirmişlerdir. İfadeye ait ortalama $\bar{x}$: 4,24 olarak hesaplanmıştır. “Çok önemli” değer aralığına denk gelen bu ortalama, katılımcıların çocuklarına Kürtçe isim verebilmeyi önemsediklerini gösterebilir.

1959 yılında, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’nun 2. maddesinin D fıkrası, “Kaza kurulmasında ve kaldırılmasında, bir kazanın başka bir vilayete bağlanmasında ve merkezin belirlenmesinde ve (B,C,Ç) fıkralarında yazılı haller de ilgili vilayetler idare heyetleriyle umumi meclislerinin mütalâaları alınır. Ancak, Türkçe olmayan ve iltibasa meydan veren köy adları, alakadar Vilayet Daimi Encümeni’nin mütalaaası alındıktan sonra, en kısa zamanda Dahiliye Vekaleti’nce

değiştirilir”⁴¹ şeklinde değiştirilmiştir. Bu hüküm çerçevesinde, 20. yy’ın ikinci yarısında, Türkiye’de isimleri Kürtçe, Ermenice, Süryanice, Arapça ve Lazca olan çok sayıda köyün ismi değiştirilmiştir.

Eylül 2013’te, açıklanan demokratikleşme paketi kapsamında Türkiye’de çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu paket kapsamında mart 2014’te yürürlüğe giren köylere “Türkçe’den başka dilde isim verilmeyeceği” hükmünün kaldırılmasıyla birlikte çok sayıda yerleşim yerine, eski isimleri geri verilmeye başlanmıştır (Milliyet, 2015). “Vatandaşların çocuklarına istedikleri ismi verebilmesi” maddesi gibi “yerleşim yerlerin adlarının eski isimleriyle değiştirilebilmesi” maddesi de katılımcıların önemsedikleri ifadelerden biridir. Bu maddeye ait ortalama $\bar{x}$: 4,06 olup “önemli” değer aralığında yer almaktadır. Tablo 55 incelendiğinde, katılımcıların %40,5’i, yerleşim yerlerin adlarının eski isimleriyle değiştirilebilmesi ifadesini “önemli” olarak değerlendirirken, %39,3’ü de “çok önemli” olarak değerlendirmişlerdir. Bu bulgular, Kürtlerin, kültürlerinin üretim merkezlerine eski isimlerinin geri verilmesini onayladığını göstermektedir.

3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun’un 4. maddesinin t fıkrasına göre, “Radyo ve televizyon yayınlarının Türkçe yapılması, ancak, evrensel kültür ve bilim eserlerinin oluşmasında katkısı olan yabancı dillerin öğretilmesi veya bu dillerde haber iletilmesi amacıyla bu dillerin kullanılabilmesi” için Türkçe dışındaki dillerle yayın yapılabilir (Resmi Gazete, 21911). Ancak, bu hükümle, Türkiye’de, İngilizce gibi yabancı diller dışında, Türkçe dışındaki diğer dillerle yayın yasaklanmıştır (Kurban ve Ensaroğlu, 2010: 44).

2002 ve 2003’te, 3948 sayılı kanunda yapılan düzenleme ile Türkçe dışındaki dillerde yayın yapma yasağı kısmen kaldırılmıştır (Resmi Gazete, 25357). 2008’de 5767 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 6 maddesinin “Kanun tarafından Türkçe dışında farklı dil ve lehçelerde de yayın

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz: İl İdaresi Kanunu, No. 5442, 10.06.1949, Resmi Gazete No. 7236, 18.06.1949, Madde 2(d)(2); 5542 Sayılı İl İdaresi Kanununun İkinci Maddesinin (D) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun, No. 7267, 11.05.1959, Resmi Gazete No. 10210, 21.05.1959, Madde 1.

yapılabilir” hükmü ile TRT’ye Türkçe dışındaki farklı dil ve lehçelerde yayın yapma imkanının tanınması ile birlikte Kürtçeye yönelik yasaklar biraz daha esnemiştir (Resmi Gazete, 26918). 15.02.2011’de kabul edilen Radyo ve Televizyonların Kuruluşu ve Yaygın Hizmetleri Hakkında Kanun’un 5. maddesindeki “Yayın hizmetlerinin Türkçe yapılması esastır. Ancak, Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir. Yayınlar seçilen dilin kurallarına uygun olarak yapılmak zorundadır. Bu yayınlara ilişkin usul ve esaslar Üst Kurulca yönetmelikle belirlenir” hükmü ile birlikte, Kürtçe gibi Türkçe dışındaki dillerde, yayın yapma önemli bir gelişme kazanmıştır (Resmi Gazete, 27863).

Hazırladığı albümde geçen Kürtçe şarkıdan dolayı linç atmosferi ile karşılaşan Ahmet Kaya, son dönemlerde, Türkiye’de dil yasağının simgesi haline gelmiştir. Siyasal iktidarın karar vericileri, toplumsal gösterilerde bu duruma sürekli dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, “2013 Cumhurbaşkanlığı Kültür Sanat Büyük Ödülü’nün Ahmet Kaya’ya verilmesi” ve “TRT Kürdi kanalının, TRT XEBER” haber sitesinin ve AA’nın Kürtçe yayın yapması” ifadeleri yeni bir anlayışın işaretleri olarak okunabilir. Bu işaretler, ölçeğin diğer önemli ifadelerini oluşturmaktadır. Sırasıyla bu ifadelere ait ortalama $\bar{x}$: 4,11 ve $\bar{x}$: 3,76 olup, “önemli” değer aralığında yer almaktadır.

2013 Cumhurbaşkanlığı Kültür Sanat Büyük Ödülü’nün Ahmet Kaya’ya⁴² verilmesi, Türkiye’de yeni bir anlayışın ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu ödül, Kürtlerin ve Kürtçenin inkarının imkansız olduğunu gösterebilir. Bu simgesel gelişmeyi, katılımcıların %37’si, “önemli” olarak nitelendirirken, %43,0’ü de “çok önemli” olarak değerlendirmiştir. TRT Kürdi, TRT XEBER” haber sitesi, AA’nın Kürtçe yayın yapması ve Kürtçe yayın yapan diğer kanallar, birlikte değerlendirildiğinde, yeni bir algının gelişmeye başladığı ifade edilebilir. Kürtçe

⁴² 12 Şubat 1999’da, Magazin Gazeteciler Derneği’nin Princess Otel’inin kongre salonunda, hazırladığı geceye katılan ve yılın en iyi sanatçısı ödülünü alan Ahmet Kaya, “Ben bu ödül için İnsan Hakları Derneği’ne, Cumartesi Anneleri’ne, tüm basın emekçileri ve tüm Türkiye halkına teşekkür ediyorum. Bir de bir açıklamam var: Şu anda hazırladığım ve önümüzdeki günlerde yayımlayacağım albümde bir Kürtçe şarkı söyleyeceğim ve bu şarkıya bir klip çekeceğim. Aramızda bu klipi yayınlayacak yürekli televizyoncular olduğunu biliyorum, yayınlamazlarsa Türkiye halkıyla nasıl hesaplaşacaklarını bilmiyorum” şeklinde bir konuşma yaptı. Bu konuşmasından dolayı, bölücülük yapmakla suçlanmış ve çok sert bir şekilde protesto edilmiştir.

yayınla ilgili bu düzenlemeler, Ahmet Kaya örneğinde olduğu gibi, Kürtçe bir albümün bölücülük olarak değerlendirildiği bir anlayışın iflasına işaret olabilir

Tablo 56: Çözüm Süreci'nin Dinamikleri		
Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)
AK Parti, güçlü olduğu için Çözüm Süreci başladı.	57	4,4
Çözüm Süreci, Kürtlerin baskısıyla başladı.	312	24,3
Çözüm Süreci, Dünya'daki gelişmeler sonucunda başladı.	132	10,3
Süreç, Kürt sorununun kendisini dayatması ile başladı.	422	32,8
AK Parti, Kürt sorununu çözmek için başlattı.	362	28,2
Toplam	1285	100

Çözüm Süreci, devletin Kürt sorunu ile mücadelesinde, yeni bir yönetime işaret etmektedir. Karar alıcılar, bu yeni yöntemle, meseleyi, alışılmışın dışına taşıyarak, güvenlik ve asayiş sorunu algısının dışında, değerlendirmek istemişlerdir. Sorunun, esasta terör sorunu olmadığı, terörün bir sonuç olduğuna yönelik son dönemlerde gelişen algı, sorunla mücadele yöntemini de etkilemiştir. Çözüm Süreci, gelişen bu algı sonunda, “artık silahların devrinin kapandığını, siyasi mücadele devrinin başladığını” ifade etmektedir (Kızılkaya, 2015: 8).

Tablo 56 incelendiğinde, Kürt sorunun çözülmesi için başlatılan Çözüm Süreci'nden katılımcıların önemli bir kesiminin memnun olduğu ifade edilebilir. Benzer algı, çeşitli çalışmalarda da ortaya konulmuştur. Nitekim, UKAM'ın 2013'te hazırladığı raporda da katılımcıların %71,59'u son dönemde atılan adımları takdir ettiğini ifade etmişlerdir (Kaya, 2013: 14). Ancak katılımcılar, Çözüm Süreci'nin dinamikleri konusunda farklı görüşlere sahiptir. Katılımcıların %32,8'i gibi önemli bir kesimi, Çözüm Süreci'nin, Kürt sorununun kendisini dayatması ile başladığını düşünmektedir. Bu kesim göre, tarihsel süreçte varlığı Osmanlı'nın son dönemlerindeki gelişmelere dayandırılan Kürt sorunu, Ortadoğu halklarına ve Dünya'ya kendisini dayatmıştır.

Katılımcılara göre Kürt sorunun varlığı, Ortadoğu coğrafyasında kurulacak muhtemel bir barışın önündeki en büyük engellerden biridir. Katılımcılar, Ortadoğu'nun geleceğini Kürtlerin geleceğiyle ilişkilendirmektedirler. Kürtlerin baskı ve şiddetle kanaliz edilemeyeceğini belirten katılımcılar, geline nokta sorun kendini, başta aktör ülke ve halklar olmak üzere, tüm Dünya'ya dayattığını ve bu dayatmanın da beraberinde yeni çeşitli politikaları getirdiğini belirtmişlerdir.

Kendisiyle görüşülen katılımcıların %28,2'si, Çözüm Süreci'nin, AK Parti'nin, sorunu çözmek için başlattığını belirtmektedir. Ayrıca, katılımcıların %4,4'ü, sürecin AK Parti'nin güçlü olmasıyla başladığını ifade etmektedir. Katılımcıların %32,6'sı, Çözüm Süreci'ni, çeşitli şekillerde, AK Parti ile ilişkilendirmektedir. Katılımcılar, Çözüm Süreci'nin, genelde AK Parti'nin, özelde R. Tayyip Erdoğan'ın sorunu çözme çabası sonucunda başladığını ifade etmiş ve bu yeni politikaların, AK Parti'yi diğer partilerden farklı kıldığını dile getirmektedirler. Ancak, bu görüş, sürecin diğer aktörlerini tali konuma düşürebilir.

Tablo 56 incelendiğinde, katılımcıların % 24,3'ü gibi önemli bir kesimi, Çözüm Süreci'nin Kürtlerin verdiği mücadelelerin sonucunda başladığını ifade etmektedir. Katılımcılar, Kürtlerin legal ve illegal olarak yürüttüğü faaliyetlerin, devleti yeni politikalar geliştirmeye zorladığını belirtmişlerdir. Her şeye rağmen, Çözüm Süreci'nin devam etmesi gerektiğini ifade eden bu katılımcı grubuna göre, PKK ve PKK'nin lideri ile görüşmeler devam etmelidir. Ancak, dış faktörleri ve aktörleri tali konumuna yerleştiren, bir önceki görüşe benzer bir şekilde, bu görüş de tek nedenli olup, Çözüm Süreci'ni Kürtlerin mücadeleleriyle sınırlandırıp, diğer aktörleri tali duruma düşürebilir. Katılımcıların % 10,3'ü, Çözüm Süreci'nin, küreselleşme, Türkiye'nin AB süreci ve Arap Baharı/Devrimi gibi gelişmelerin sonucunda başladığını ifade etmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Çözüm Süreci'nin, toplumun önemli bir kesimi tarafından istendiği ifade edilebilir, ancak, sürece yönelik tek nedenli açıklamalar yetersiz kalabilir. 21. yy'da, sorunun kendisini taraflara dayatması ve tarafların da buna göre davranması sürecin başlamasına ortam hazırladığı söylenebilir. Sorunun, silahla çözülmeyeceğine yönelik güçlü kanaatlerin oluşması ve güvenlikçi paradigmaların sorunun içinden çıkılmaz hale getirdiğine yönelik reel saptamalar sürecin önemli dinamikleri olarak görülebilir. Ayrıca, Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler Türkiye'deki gelişmeleri belirlemiş olabilir.

Çözüm Süreci, çok aktörlü ve uluslararası boyutları olan gelişmeler tarafında şekillenebilir. Özellikle, 21. yy'da Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler, sorunun uluslararası boyutunu daha belirgin hale getirebilir. Bu bağlamda, çeşitli gelişmeler

söz konusudur. Örneğin, Kobani bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Ayrıca, PYD ve YPG'nin Rusya ve Batılı devletlerce desteklenmesi sürece yönelik etkilerin uluslararası boyutuna işaret olabilir.

Tablo 57: Toplum İle Devlet Arasında Arabulucu: Akil İnsanlar Heyeti			
	Cevaplar	Sayı	Yüzde(%)
İnsanların fikirlerini almaları, güzel bir gelişme olmuştur.		248	19,3
Topluma açılmaları güzeldi; fakat, pek etkili olmadı.		455	35,4
Kürt sorununun tartışılmasını sağlamıştır. Önemli bir adımdı.		320	24,9
Akil İnsanlar güzel düşünceydi, ama uygun kişiler seçilmedi.		262	20,4
	Toplam	1285	100,0

AİH, Çözüm Süreci ekseninde oluşturulan ve toplumun farklı kesimleriyle devlet arasında arabulucu görevi üstlenen; yazar, akademisyen, sanatçı ve STK temsilcileri gibi farklı toplumsal statülere ve rollere sahip bireylerden oluşmuş; farklı toplumsal ideoloji ve kültürel dokulara sahip kesimlerle bir araya gelerek, bu kesimlerin Kürt sorununa dair görüş ve değerlendirmelerini kamuoyuna duyurmasını sağlayan bir çeşit PR (Public Relations) ya da “arabulucu”lardır. Bu heyetler, Osmanlı Devleti’nde ve Türkiye’de karar alıcıların, uzun süre sorunun olmadığını ve soruna dair her türlü söylemin yasaklanması deneyimi esas alındığında, yeni bir radikal yöntem olarak ifade edilebilir. İktidar sahipleri, Türkiye’de sorunun tartışılmasına uzun süre izin vermemişlerdir. Sorun, yok olarak telakki edilmiş ve soruna dair geliştirilen her argüman, “bölücülük” olarak nitelendirilmiştir. Ancak, Çözüm Süreci bağlamında oluşturulan heyetlerin aracılığıyla, farklı toplumsal kesimler, ilk kez Kürt sorununa müdahil olmuş ve soruna dair görüşlerini belirtmişlerdir.

Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı koordinatörlüğünde faaliyetlerini sürdüren ve büyük oranda AK Parti ve KSH'nin tercihleri sonucunda şekillenen AİH, devletin halk ile doğrudan eşit düzeyde iletişime geçmede bir ilk olmuştur (Oran, 2014: 22). AİH’le ilgili katılımcıların görüşleri, Tablo 56’te gösterilmiştir. Katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde, katılımcılar heyetlerin oluşturulmasını onaylamış, ihtiyaç dahilinde, benzeri teşekküllerin oluşabileceğini ve buna karşı çıkmayacağını dile getirmiştir. Ancak, katılımcılar; heyetlerin niteliklerini, faaliyetlerini ve benimsedikleri yöntemleri aynı oran da değerlendirmemiştir.

Akil İnsanlar’ın topluma açılarak çeşitli kesimlerle görüşmesini onaylayan

katılımcıların %35,4'ü, çeşitli sebeplerden, heyetlerin çalışmalarının pek etkili olmadığını dile getirmiştir. Heyetlerinin faaliyetleri, siyasal alanda faaliyet yürüten çeşitli kesimlerce “bölücülük” olarak değerlendirilmesi, Gezi olayları, bazı yerlerde heyetlerin protesto edilerek toplantılarının iptal edilmesi ve tutulan raporların çeşitli siyasi kaygılardan dolayı, tam anlamıyla karşılık bulamaması heyetlerin çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Nitekim, Fırat'a (2014: 11) göre heyetlerin toplumu yumuşatacak çok fazla etkileri olmamıştır. Fırat'a göre Akillerin hazırladığı raporlar, daha önce çeşitli şekillerde, TÜSİAD, TESEV, ticaret odası, üniversiteler gibi kuruluşların hazırladığı raporların onayından öte olmamıştır.

Katılımcıların %24,9'u, Akil'lerin yedi bölgede yaptığı toplantıların, Kürt sorununun tartışılmasını sağlayan önemli bir adım olarak değerlendirmiştir. Katılımcılar, özellikle İç Anadolu Bölgesi başta olmak üzere, milliyetçi-muhafazakâr eğilimlerin güçlü olduğu yerlerde, benzeri toplantıların yapılması, bu kesimlerin tartışmalara dahil edilerek, Kürt sorununa yönelik görüşlerinin öğrenilmesini önemli gelişmeler olarak değerlendirmişlerdir. Yine katılımcılara göre, Akil İnsanlar projesi, Türkiye toplumunun kendi sorunlarını tartışabileceğini göstermiştir. Çeşitli kesimlerden gelen yoğun ve pejoratif tepkilere rağmen, yedi bölgeye ayrılan ve toplamda 63 kişiden oluşan heyetler, farklı kesimleri önemli oranda tartışma zemininde bir araya getirmiştir. Sürece karşı çıkan, süreci destekleyen, aradakiler gibi tüm toplumsal kesimler, kendi düşündüklerini ifade etme olanağını yakalamıştır. Bu eksenle, UKAM tarafından yapılan araştırma sonuçları incelendiğinde katılımcıların %62,2'si heyetlerin sorunun çözümüne önemli katkı sağlayabileceğini ifade etmiştir. Katılımcılar arasında, Çözüm Süreci'ne Arapların %68,68, Kürtlerin %63,61 ve Türklerin de %52,02 destek vermiştir (Kaya vd., 2013: 21).

AİH'in olumlu bir proje olduğunu, ancak heyetlere doğru kişilerin seçilmediğini ifade eden önemli oranda katılımcı vardır. Katılımcıların % 20,4'ü, Akil İnsanlar projesinin güzel düşünce olduğunu, ama, heyetlere uygun kişilerin seçilmediğini ifade etmiştir. Bu kesim, heyetlerin, hükümetin belirlediği kişilerden oluştuğunu ifade ederek, daha heterojen heyetlerin kurulması gerektiğini dile getirmiştir.

Bu konu ile ilgili Türkiye'de önemli tartışmalar da yapılmıştır. Mesut Yeğen'e

(2014: 14) göre, Akil İnsanlar fikri önemli olmuş ve seçilen kişiler, Türkiye'nin bölünmüş toplumsal yapısında vahim olmamıştır. Aras'a (2014: 8) göre, heyetlere seçilen kişilerin bazıları uygun bir tercih olmamış ve bu yanlış tercihler, birer yol kazası olarak değerlendirilebilir. Miroğlu'na (2015: 8) göre, AİH, doğru bir yöntemle kurulmamıştır, çünkü O'na göre Akil'lerin %80-90'ı "torpil" ile seçilmiştir. Ağırdır'a (2014: 15) göre ise böyle bir tartışmanın pek bir anlamı yoktur. Bu bağlamda, UKAM tarafından yapılan araştırma sonuçları incelendiğinde, katılımcıların %55,70'i, Akil İnsanlar'ın tarafsız ve doğru isimlerden oluştuğunu belirtmektedir. Katılımcıların etnik durumları baz alındığında, bu oran Araplarda %58,56, Kürtlerde %56,64, Türklerde ise %49,86'dır. Katılımcıların %18,5'i ise heyetin doğru kişilerden oluşmadığını düşünmektedir (Kaya vd., 2013: 20). Katılımcıların %19,3'ü, Türkiye'de, AİH'in bölgelere ayrılarak insanların fikirlerini almalarının güzel bir gelişme olduğunu dile getirmiş ve heyetlerin niteliklerini, faaliyetlerini ve benimsedikleri yöntemleri uygun görmektedir. Sonuç olarak, AİH, Kürt sorunun kitlesel bazda tartışılmasını sağladığı için çok önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak, elde ettikleri bilgilerin hükümete etkileri ve Kürt sorunun çözümüne katkısı belli değildir.

Tablo 58: AK Parti ve Çözüm Süreci'nin Geleceği		
Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)
İlerler	613	47,7
İlerlemez	285	22,2
Kararsızım	387	30,1
Toplam	1285	100,0

AK Parti, Çözüm Süreci olarak isimlendirilen devletin Kürt sorunu ile yeni mücadelesinde en önemli aktörlerden biridir. Dönemin hükümeti olarak görev yapan AK Parti, geliştirilen politikaların önemli bir aktörü olmuştur. AK Parti'nin geleceği ile Çözüm Süreci'nin geleceği arasında kurulan ilişkinin niteliğini öğrenmek için katılımcılara, "AK Parti olmadan da Çözüm Süreci ilerler mi?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %47,7'si, Çözüm Süreci'nin, AK Parti'den sonra devam edeceğini ifade etmiştir. Tüm çelişkilerine rağmen, Çözüm Süreci'nin, AK Parti'nin önemli bir başarısı olduğunu belirten katılımcılar, sürecin AK Parti ile sınırlandırmasının doğru olmayacağını dile getirmişlerdir. Katılımcılar, sürecin zamanın şartlarının bir gereği olduğunu, sürecin kendisini mevcut aktörlere dayattığını belirtmişlerdir.

Çözüm Süreci'nin muhtemel krizleri yaşayabileceğini dile getiren katılımcılar, bu krizlerin sürekli olmayacağını dile getirmişlerdir. Katılımcılar, sorunun çözümünün kolay olmayacağını, uzun bir zamana yayılabileceğini vurgulamışlardır. Katılımcıların önemli bir kesimi, sürecin halka mal olduğunu ve iktidarlara bağlı kalmadığını belirtmişlerdir. Halkın önemli bir kesimi, hamasi sloganların ötesinde, reel politikalar geliştirebilen eğilimleri desteklediğini vurgulamışlardır. Bu bulgu, siyaset üreticilerin, önemli bir tarihsel sürece sahip olan Kürt sorununa kayıtsız kalamayacaklarını, reel politika adına, bu sorunla yüzleşeceğini gösterebilir.

Katılımcılar, iç dinamiklerle birlikte Çözüm Süreci'nin küresel Dünya ile ilişkili olduğunu dile getirmişlerdir. Katılımcılar, Ortadoğu'nun yeniden şekil aldığı günümüzde, Türkiye'nin Kürt politikasının eskisi gibi olamayacağını belirtmiş, Kobani örneğinin, bunun en büyük göstergesi olduğu dile getirmişlerdir. Çünkü, Kobani Türkiye dışındaki gelişmelerin, Türkiye'yi çok çabuk etkileyebileceğini göstermiştir. Katılımcıların %22,2'si, AK Parti'siz Çözüm Süreci'nin ilerlemeyeceğini ifade etmiştir. Bu kesime göre sürecin aktörü ve teminatı AK Parti ve lideri R. Tayyip Erdoğan'dır. Katılımcılar, AK Parti'nin Türkiye'de vesayet rejimini geriletmediğini, Kürtlerin inkarını kaldırdığını ve insan hakları çerçevesinde politika üreten bir parti olduğunu ifade ederek, sürecin başarıya ulaşmasında, AK Parti'ye ihtiyaç olduğunu dile getirmişlerdir.

Katılımcılar, AK Parti'nin devlet nezdinde Çözüm Süreci'ni başarıyla yapabilecek en uygun örgüt olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak, bu minvalde yapılan araştırmalar incelendiğinde partiye oranla partinin lideri daha etkili bulunmuştur. UKAM'ın yaptığı *Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması*'nda katılımcılara yöneltilen "Sizce devlet cephesinde çözümün en önemli aktörü kimdir?" sorusuna katılımcıların %68,90'nı Başbakan R. Tayyip Erdoğan'ı ifade ederken, %14,90'nı hükümeti ve %10,80'ni de meclisi göstermiştir (Kaya vd., 2013: 23). Katılımcıların %30,1'i gibi önemli bir oranı, kararsız olduklarını dile getirmektedir. Bu kararsızlığın en önemli nedeni, Çözüm Süreci'ndeki belirsizlikler, tarafların birbirlerine olan güvensizliği ve sürecin politika malzemesi haline getirilmesi kaygısı olabilir. Ayrıca, Çözüm Süreci'nde belirgin bir yol haritasının olmaması ve yapılabilecek muhtemel politikaların belli olmaması, beraberinde belirsizlikleri

getirmiş olabilir.

Güvensizlik, Çözüm Süreci'nin en hassas noktalarından biri olabilir. Uzun süre savaşan tarafların kısa sürede birbirlerine güvenmelerinin mümkün olmadığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, taraflar arasında barışın tahsisi için sembolik gelişmelere ihtiyaç olabilir. Ancak, Paris'te yapılan suikastler, Roboski ve genel olarak ölümler bu güvensizliği derinleştiren olaylar olarak değerlendirilebilir. Katılımcılara göre taraflardaki güvensizliği derinleştiren benzeri olayların son bulması gerekmektedir. Kararsızları etkileyen bir diğer nokta, geçmişte yapıldığı gibi Çözüm Süreci'nin siyasi tartışmalara malzeme edilmesi kaygısı olabilir. Katılımcılara göre Çözüm Süreci ya da benzeri politikalar, “siyaset üstü bir değer” haline getirilmelidir. Bu bağlamda, gerçekleşecek muhtemel olumlu-olumsuz gelişmeler, kararsız kesimlerin düşüncelerini etkileyebilir ve Çözüm Süreci'ne yönelik algıları belirleyebilir.

Tablo 59: AK Parti'nin Çözüm Süreci'ndeki Tavrı, Cumhuriyet Döneminin En Cesur Girişimi mi?

Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)
Evet	503	39,1
Kısmen değerlendirilebilir.	539	41,9
Hayır	183	14,2
Fikrim yok	60	4,7
Toplam	1285	100,0

AK Parti iktidara geldiği ilk dönemlerde, AB süreci ekseninde politika üretmeye özen göstermiş ve AB uyum paketlerini hızla çıkarmaya çalışmıştır. Liberal politikalara ağırlık veren parti, Kürtlerin bazı siyasi ve kültürel haklarını sağlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde uzun süre hakim olmuş ve şiddet olgusuna fanus olmuş OHAL'ın kaldırılması, Kürtçe siyasi propaganda hakkı, Kürtçenin gelişimini sağlayacak enstitü ve bölümlerin kurulması gibi Kürtçeye yönelik çeşitli yasakların kaldırılması, TRT Kürdî ve diğer özel kanallarda Kürtçe yayına yönelik gibi çeşitli gelişmeler olmuştur.

Özal döneminde başlayan ve 28 Şubat döneminde gizli olarak örgüt ile çeşitli görüşmelerin yapıldığı ifade edilmektedir. Bu görüşmeler, dönemsel gelişmelere bağlı olarak tekrar etmiş ve son dönemlerde bu görüşmeler sıklaşmıştır. AK Parti döneminde, örgütle çok sayıda enformel görüşme yapılmıştır. 2008-2011 tarihlerinde, kamuoyunda “Oslo Görüşmeleri” olarak bilinen MİT-PKK görüşmeleri

olmuştur (Bayramoğlu, 2015). Bu görüşmeler, daha sonra, aleni hale gelmiş, hükümet, KSH ve örgüt arasında önemli görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonunda, toplumda “Dolmabahçe Mutabakatı” olarak bilinen on maddelik yol haritası okunmuştur⁴³. Ancak, daha sonra mutabakat askıya alınmış, devletle örgüt arasında yoğun çatışmalar başlamıştır.

2008’de, Kürt Açılımı olarak ifade edilen yeni bir süreç başlatılmıştır. Ancak, bu sürecin siyaset malzemesi haline getirilmesi ve diğer muhalefet partilerin, isminden hareketle, süreci bir muhalefet aracı olarak kullanması ve sonrasında gelişen milliyetçi tepkiler, AK Parti’yi, Kürt Açılımı’nı Demokratik Açılım şeklinde değiştirmeye zorlamıştır. 2009’da Polis Akademisi’nde “*Kürt Meselesinin Çözümünde Türkiye Modeline Doğru*” çalıştay yapılmıştır. Devletin güvenlik kurumlarında böyle bir faaliyetin yapılması, yeni bir yöntem olmuş ve karar alıcılar Kürt sorununu tartışmıştır (Koyuncu, 2014: 214).

MİT-PKK görüşmeleri sonrasında, silah bırakan bir grup örgüt mensubunun Habur’dan Türkiye’ye gelirken, onlara yönelik coşkulu karşılamının yarattığı tartışmalardan sonra askıya alınan Demokratik Açılım süreci, 2010 Ocak’ta Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi söylemi olarak devam etmiştir. Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ile devletin ve hükümetin Kürt sorunu ile ilgili politikaları yavaş da olsa devam etmiş ve bu süreç, Temmuz 2011 ve Aralık 2012 tarihleri arasında meydana gelen çatışmalardan sonra yerini Çözüm Süreci’ne bırakmıştır. Çözüm Süreci kapsamında, PKK’nin tutuklu lideri Abdullah Öcalan ile yapılan görüşmelere hız verilmiş ve bu görüşmeler, alenen yapılmaya başlanmıştır. Sık sık İmralı Adası’na giden ve İmralı Heyeti olarak bilinen KSH’nin milletvekillerinden oluşan bir grup, devlet, kandil ve Abdullah Öcalan arasındaki iletişimi sağlamıştır. Bu süreçte,

⁴³ Hükümet ile HDP üyelerinin katıldığı, 28 Şubat 2015’te, Dolmabahçe Sarayı’ndaki toplantıda Abdullah Öcalan’ın 10 maddelik yol haritası okunmuştur: 1. Demokratik siyaset tanımı ve içeriği, 2. Demokratik çözümün ulusal ve yerel boyutlarının tanımlanması, 3. Özgür Vatandaşlığın, yasal ve demokratik güvenceleri, 4. Demokratik siyasetin devlet ve toplumla ilişkisi ve bunun kurumsallaşmasına dönük başlıklar, 5. Çözüm sürecinin sosyo-ekonomik boyutları, 6. Çözüm sürecinde demokrasi güvenlik ilişkisinin kamu düzenini ve özgürlükleri koruyacak şekilde ele alınması, 7. Kadın, kültür ve ekolojik sorunların yasal çözümleri ve güvenceleri, 8. Kimlik kavramı, tanımı ve tanınmasına dönük çoğulcu demokratik anlayışın geliştirilmesi, 9. Demokratik cumhuriyet, ortak vatan ve milletin demokratik ölçütlerle tanımlanması, çoğulcu demokratik sistem içerisinde yasal ve Anayasal güvencelere kavuşturulması, 10. Bütün bu demokratik hamle ve dönüşümleri içselleştirmeyi hedefleyen yeni bir anayasa (Milliyet, 2015).

Öcalan'dan gelen mesajlar, toplumsal alanda beraberinde yeni tartışmaları getirmiş ve Kürt sorunu tartışmaların merkezine yerleşmiştir. Öcalan'ın 2013, 2014 ve 2015 nevroz mesajları, Kürt sorununda yeni bir döneme dair çok emareyi içermiştir. Öcalan 2015 nevroz mesajında silahsız yeni bir döneme işaret etmiştir:

“Kırk yıllık hareketimizin acılarıyla dolu geçen bu mücadelesi boşa gitmediği gibi aynen sürdürülemez bir aşamaya da varmış bulunmaktadır. Tarih ve halklarımız bizden dönemin ruhuna uygun bir demokratik çözümü ve barışı talep etmektedir. Bu temelde tarihi Dolmabahçe Sarayında, hepimizce resmen ilan edilen on maddelik deklarasyon temelinde yeni bir süreci başlatma görevi ile karşı karşıyayız. Deklarasyon gereği ilkelerde mutabakat oluşmasıyla birlikte PKK'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı yaklaşık kırk yıldır yürüttüğü silahlı olan mücadeleyi sonlandırmak ve yeni dönemin ruhuna uygun siyasal ve toplumsal strateji ve taktiklerini belirlemek için bir kongre yapmalarını gerekli ve tarihi görmekteyim” (Öcalan, 2013).

21. yy'ın Türkiye'sinde, meydana gelen bu gelişmeleri değerlendirmek amacıyla katılımcılara, “AK Parti'nin Çözüm Süreci'ndeki tavrı, Cumhuriyet döneminin en cesur adımları olarak değerlendirilebilir mi?” sorusu yöneltilmiştir. Bu bağlamda, katılımcıların %39,1'i, meydana gelen gelişmelerin, önceki dönemlerle kıyaslandığında, “cesur” olduğunu dile getirmektedir. Ancak, katılımcılar, bu gelişmelerin daha çok bireysel haklara dayandığını belirterek, bu gelişmelerin sorunun çözümüne ortam hazırladığını ve Kürtlerin kolektif haklarını yaşamaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu gelişmeler, Cumhuriyet'in Kürtçeye yönelik Şark Islahat Planı deneyimi⁴⁴ dikkate alındığında, dönemin başbakanı Erdoğan'ın “TRT şeş bi xêr be” ifadesinde somutlaşan bu anlayışın Türkiye açısından çok önemli bir gelişme olduğu belirtilmektedir (Çiçek, 2010). Katılımcıların %41,9'u, AK Parti politikalarının önemli olduğunu ifade ederek, bu adımların önceki hükümetlerin politikalarıyla karşılaştırıldığında radikal adımlar olduğunu zikretmektedir.

⁴⁴ “Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan berveçh-i ati Malatya, Elaziz, Diyarıbekir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnımansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve sair müccsesat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçeden maada lisan kullananlar evamir-i hükümete ve belediyeye muhalif ve mukavemet cürmile tecziye edilirler”(Çiçek, 2010).

Çözüm Süreci'nin önemli bir kazanımı olan AİH'in, önemli bir proje olduğunu ifade eden katılımcılar, ilk defa, devletin, halkın Kürt sorununa dair görüşlerine başvurduğunu ifade etmişlerdir. AK Parti'nin, bireysel haklar konusunda önemli adımlar attığını ifade eden katılımcılar, bu adımlarının geliştirilmesi gerektiğini dile getirmiş, ancak, bütün bu önemli gelişmelere rağmen, Kürtlerin halen önemli sorunlarının olduğunu dile getirerek, Kürt sorunun varlığı işaret etmişlerdir.

Katılımcılar, asimilasyon politikalarının bir devlet politikası olarak zayıflamış olduğunu ifade etmiş olmasına rağmen, yerel bürokrasi tarafından halen çeşitli şekillerde uygulandığını dile getirmişlerdir. Kürtlerin, kolektif haklarını yaşamada sıkıntı yaşadığını ve bu sıkıntıların giderilmesi gerektiğinin dile getirmişleridir. Son dönemde, çeşitli toplumsal kesimlerle yapılan diğer araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. UKAM'ın yaptığı *Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması*'nda katılımcılara yöneltilen “Kürt sorununun demokratik çözümü yolunda son on yılda önemli adımlar atılmıştır” ifadesine katılımcıların %71,59'u gibi önemli bir kesiminin, son on yılda Türkiye'de önemli gelişmelerin yaşandığını dile getirmiştir (Kaya vd., 2013: 14).

Katılımcıların %14,2'si, AK Parti'nin Çözüm Süreci'ndeki tavrının, Cumhuriyet döneminin en cesur adımları olarak değerlendirilmeyeceğini ifade etmiştir. Bu kesime göre, Kürtlerin temel insani hakları pazarlık konusu edilmemelidir. Bu kesim, Türkiye'de son dönemlerde yapılanların Kürtlerin temel insani haklarının pazarlık konusu edilmesinde öte bir anlam taşımadığı belirtmişlerdir. Katılımcılar, bu durumun Kürtleri incittiğini ifade etmiş, anayasada, Kürtlerin bireysel ve kolektif haklarının tanınması gerektiğini belirtmişlerdir. Katılımcıların %4,7'si ise herhangi bir fikir beyan etmemiştir.

Tablo 60: Abdullah Öcalan ve Çözüm Süreci		
Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)
Evet	1064	82,8
Hayır	99	7,7
Fikrim yok	120	9,3
Boş	2	,2
Toplam	1285	100,0

Örgütünü 15 Şubat 1999'a kadar filen yöneten, PKK'nin lideri Abdullah Öcalan, 15 Şubat 1999'da, Kenya'da, yakalanmış ve Türkiye'ye getirilmiştir. İmralı

Adası'nda yargılanan Öcalan'a, idam cezası verilmiştir. Ancak, AB süreci bağlamında, Türkiye'de idam cezası kaldırılınca, Abdullah Öcalan'ın idam cezası, ağırlaştırılmış müebbet hapse dönüşmüştür. Öcalan, tutuklu bulunduğu İmralı Adası'nda, devlet yetkilileri ile görüştüğü gibi örgütüne de çeşitli talimatlar vermeyi sürdürmüştür. Öcalan, hem örgütü üzerinde hem de Kürtlerin belli bir kesiminde liderliği tartışılmayan ve bu kesimlerde kült haline gelmiş bir kişi olmuştur. Öcalan, tutuklu geçen on altı seneye rağmen, halen PKK'nin "tek otoritesi" konumunu taşımaktadır. Öcalan'ın talimatları ile "ölüm oruçları" sonlanabilmekte, örgüt "ateşkes" ilan edebilmekte, örgütün belli sayıdaki mensubu Türkiye dışına çıkabilmekte veya barış grubu şeklinde geri getirebilmektedir. Bu göstergeler, Öcalan'ın örgütün üzerindeki etkisini göstermektedir (Milliyet, 2013b). Ancak, Öcalan'ın örgüt üzerindeki etkisi güçlü olmakla birlikte, örgüt, Öcalan kültü dışında hareket edebilen bir iç dinamiğe de sahiptir. Bu durumu, Çandar şöyle formüle etmektedir:

"Abdullah Öcalan-Örgüt (PKK-Kandil) ilişkisine dair şu hüküm doğru olacaktır: Abdullah Öcalan'dan bağımsız hareket edebilen bir örgüt (PKK ve "dağ") dinamiği vardır, ama Abdullah Öcalan'a rağmen hareket edebilecek bir örgüt dinamiği yoktur. PKK'yi odağına alan belirleyici her adımın Abdullah Öcalan'da kilitleneceği, Abdullah Öcalan'ı by-pass edebilecek hiçbir PKK organı ve yetkilisinin bulunmadığı,—tuhaf olabilir ama—hiç kimsenin karşı çıkmadığı bir gerçektir" (Çandar, 2011: 44).

Abdullah Öcalan'ın PKK örgütündeki ve Kürtlerin önemli bir kesimindeki liderliği devam etmektedir. Bu liderlik, Çözüm Süreci'nde kendisini bir kez daha göstermiştir. KSH ve illegal PKK örgütü, Çözüm Süreci'nde Öcalan'ı işaret ederken, devlet yetkilileri de Kürt sorununun çözümü için O'nunla alenen görüşmüştür. Çözüm Süreci ekseninde oluşan İmralı Heyeti, Öcalan'ın mesajlarını hem devlet yetkililerine hem PKK'ye hem de KSH ve diğer Kürt kesimlerine iletmiştir. Böylece aktörler, onun mesajlarını dikkate almakta ve sürecin Öcalan'sız olmayacağını ifade etmektedirler. Ayrıca, Öcalan, halk arasında önemini korumaktadır. Kürtçe şarkların önemli bir bölümünde, Öcalan vurgusu olduğu gibi, siyasi mitinglerde Öcalan posterleri her yeri doldurmaktadır. Ayrıca, "Bejin Serok Apo" söylemleri düğün,

miting gibi kolektif birlikteliklerde çokça dile getirilmektedir. Bu ve benzeri gelişmeler, Kürt sorununun çözümünün Öcalan'dan ayrı düşünölmeyeceğini gösterebilir. Bu bulgular bağlamında, katılımcılara “Size göre Abdullah Öcalan Çözüm Süreci'nde muhatap alınmalı mı, neden?” sorusu yöneltilmiştir. Verilen cevaplar analiz edildiğinde, katılımcıların %82,8'si, Çözüm Süreci'nde, Öcalan ile görüşölmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, katılımcıların önemli bir kesimi, onun “karizmatik liderliğine” vurgu yapmış ve bu vasfından dolayı kendisiyle görüşölmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Öcalan'ın örgüt üzerindeki etkisini dile getiren katılımcılar, örgütün ikna edilmesinde Öcalan'ın önemini ifade etmişlerdir.

UKAM'ın yaptığı *Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması'nda* katılımcıların önemli bir kesimi, Öcalan'ın etkisine vurgu yapmışlardır. Yapılan araştırmaya göre katılımcıların %71,7'si, Öcalan'ın kandil üzerindeki etkisi silah bıraktıracak düzeyde olduğunu ifade ederken; bu oranın, Türklerde %58,28 olduğu görölmektedir (Kaya vd., 2013: 24). Tablo 60'ta, katılımcıların %7,7'si, Öcalan ve örgüt ile yapılan görüşmelere karşı çıkmıştır. Bu kesime göre devlet, örgütle görüşmekten ziyade, silahlı mücadeleye devam etmelidir. Örgütün isteklerinin bitmeyeceğini dile getiren katılımcılara göre örgüt, dış güçlerin bir politikasının sonucudur. Bu kesime göre Türkiye'de herkes çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Tüm etnik ve dini kesimler, çeşitli şekillerde, şiddete maruz kalmıştır. Bu kesimlerden biri de Kürtlerdir. Ancak, katılımcılar, Kürtlerin yaşadıkları sıkıntıların silahlı mücadeleyi gerektirmediğini dile getirmiş ve PKK'nin Kürt olamayacağını söylemişlerdir. Katılımcıların % 9,3'ü ise Abdullah Öcalan ile yapılan görüşmeler hakkında fikir beyan etmeyeceğini belirtmiştir. Genellikle kamu kurumlarında çalışan bu kesimler, başta Kürt sorunu olmak üzere, siyasi konular hakkında konuşmak istemediklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 61: 21. yy Türkiye'sinde Toplumsal Alanda Türkler İle Kürtler Eşit mi?		
Cevaplar	Sayı	Yüzde (%)
Evet	223	17,4
Kısmen değerlendirilebilir.	326	25,4
Hayır	629	48,9
Fikrim yok	107	8,3
Toplam	1285	100,0

Eşitlik ve adalet, Kürt sorunu tartışmalarında, en çok dile getirilen kavramların başında gelmektedir. Çünkü, eşitlik ve adalet mücadelesi, Kürt sorununun özünü

oluşturmaktadır. Kürtler, Türkiye’de yıllarca çeşitli ayrımcı, asimile edici ve marjinalleştirici politikalara maruz kalmışlardır. Ortadoğu’nun kadim halklarından biri olmasına rağmen, Cumhuriyet döneminde anadilleri ve kimliklileri başta olmak üzere, kültürü yasaklanmış, yaşamak istediklerinde ise toplumsal yaşamın her alanında sürekli şiddet ve baskı görmüşlerdir. Bu baskı ve şiddet, beraberinde isyanları getirmiş, devlet ile Kürtlerin belli bir kesimi arasında, zamana ve şartlara göre kendisini sürekli üreten isyanlar, toplumsal hayatın her alanında hissedilir olmuştur. Osmanlı’nın son dönemlerinden beri dayatılan suni kültürü kabul etmeyen ve kendi asli kimliğini sürdürme mücadelesini yıllarca vermiş bir halk olan Kürtler, bu eşitlik ve adalet mücadelesini halen sürdürmektedirler.

Katılımcılara, “21. yüzyıl Türkiye’inde toplumsal alanda Türkler ile Kürtlerin eşit haklara sahip olduğunu düşünüyor musunuz, neden?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya dair ifadeler analiz edildiğinde, katılımcıların %48,9’u, Türkiye’de, toplumsal alandan, Türkler ile Kürtler arasında eşitsizliğin çeşitli şekillerde devam ettiğini ifade etmektedir. Katılımcılara göre eşitsizlik, başta anayasa olmak üzere, mevcut yasal ve anayasal düzenlemelerde devam etmekte, Türkiye’de, ideolojiler ve kimlikler üstü niteliklere sahip yeni bir anayasaya ihtiyaç vardır. Türkiye’nin çok kültürlü yapısına uygun, herhangi bir toplumsal kimliği öne çıkarmayan, kişilerin bireysel ve kolektif haklarını teminat altına alan ve bütün inanç ve ideolojilere eşit mesafede duran yeni bir anayasa yapılmalıdır.

UKAM’ın yaptığı *Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması*’nda, katılımcıların %47,5’i, “kendilerini bu ülkede hür ve eşit hissettiklerini” ifade ederken, bu oranın, Kürtler arasında, olumsuz yönde, çok değiştiği görülmektedir. Kürtlerin %51,3’ü gibi önemli bir kesimi, kendini Türkiye’de “hür ve eşit” hissetmediklerini belirtmiştir (Kaya vd., 2013: 12). Bu bulgulardan hareketle, Türkiye’de, toplumsal alanda, Kürtlere yönelik anti demokratik uygulamaların devam ettiği ifade edilebilir.

Katılımcıların %25,4’u, 21. yy Türkiye’inde, toplumsal alanda, Türkler ile Kürtlerin “kısmen” eşit haklara sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu bulgu, Kürt sorununu çözmek ve toplumsal barışın sağlamak için son dönemlerde geliştirilen politikaların toplumdaki yansımaları olabilir. Geliştirilen siyasi, kültürel ve iktisadi

politikalar, Kürtlerin bazı taleplerini karşılamış olabilir. Ancak, katılımcılara göre bu adımlar, Kürt sorunu gibi bir meseleyi çözecek yeterlilikte olmayabilir.

Katılımcıların %17,4'ü, son dönemdeki gelişmelerle birlikte Türkiye'de Türkler ile Kürtler arasında herhangi bir ayrımın olmadığını, iki halkın eşit olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca, katılımcılar, AK Parti'nin son dönemlerde geliştirdiği politikalarla, sıkıntıları önemli oranda bitirdiğini zikretmiş; çeşitli sıkıntıların devam ettiğini, ancak, bunun Türkiye'nin genel sıkıntısı olduğunu, Kürtlere ya da Türklere ait bir sıkıntı olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların %8,3'ü ise bu konuda herhangi bir fikirlerinin olmadığını dile getirmiştir.

Tablo 62: Askeri Operasyonları Nasıl Değerlendiriyorsunuz İfadesinin İl Durumu Değişkenine Göre Dağılımı							
Askeri Operasyonları Nasıl Değerlendiriyorsunuz?							
İller		Hep onay verdim	Şimdi onaylıyorum	Şimdi onaylamıyorum	Hiç onaylamadım	Fikrim yok	Toplam
Diyarbakır	S	37	15	27	496	8	583
	%	6,3	2,6	4,6	85,1	1,4	100
Van	S	17	10	12	253	8	300
	%	5,7	3,3	4,0	84,3	2,7	100
Batman	S	12	-	6	143	1	162
	%	7,4	-	3,7	88,3	0,6	100
Ağrı	S	8	-	-	71	3	82
	%	9,8	-	-	86,6	3,7	100
Bingöl	S	16	3	7	50	4	80
	%	20,0	3,8	8,8	62,5	5,0	100
Hakkâri	S	2	-	1	72	3	78
	%	2,6	-	1,3	92,3	3,8	100
Toplam	S	92	28	53	1085	27	1285
	%	7,2	2,2	4,1	84,4	2,1	100

χ^2 :57,050, SD:20, P:000, $p<0.05$

Kürt sorunu, Cumhuriyet tarihi boyunca asayiş meselesine indirgenmiş ve sorunla mücadelede güvenlikçi yöntem, temel yaklaşım olmuştur. Başta asker olmak üzere, güvenlik kurumuna bırakılan sorun, tarihsel süreçte gelişerek, 21. yy Türkiye'sinin en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. Kürtlerin hak taleplerini reddeden bu yaklaşım tarzıyla, uzun süre çatışan aktörler, önemli kayıplar vermiş ve toplumsal barışın sağlanması mümkün ol(a)mamıştır.

Her iki taraf, geline nokta sorun silahla çözülmeyeceğini ifade etmektedirler. Örgüt, silahlı mücadele ile amaçlarına ulaşamayacağını ifade ettiği gibi sorunun güvenlikçi yaklaşımlarla çözülmeyeceğini devlet yetkilileri ve askeri bürokrasinin otoriteleri de bu durumu dile getirilmişlerdir.⁴⁵ Türkiye'de, Çözüm

⁴⁵ Askerlerin Kürt sorunu ve soruna yönelik görüşleri için Fikret Bila'nın dönemin komutanları ile yaptığı yazı dizisi için bkz: Bila, Fikret (Kasım 2007). PKK'yla Geçen 24 Yılın Komutanları 3 Irak

Süreci'nin etkisiyle, belli bir süre çatışma ortamından uzaklaşmıştır. Devlet ve örgüt, kısmi çatışmasızlık ortamında, Kürt sorununun siyaset ile çözülebileceğine dair söylemler geliştirmişlerdir. Bu minvalde, katılımcılara, Cumhuriyet tarihi boyunca, Kürt sorunu ile mücadelede neredeyse tek yöntem olan “askeri operasyonlara” dair onların görüşlerini almak amacıyla, “Askeri Operasyonları Nasıl Değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların, il durumları baz alınarak, verdikleri cevaplar analiz edildiğinde, halkın askeri operasyonları onaylamadığı söylenebilir. Ancak, bu onay durumu, illere göre farklılık arz etmiştir. Hakkâri (%2,6) ve Diyarbakır (%6,3) operasyonları en az onaylayan iller olmuştur. Bu iller, çatışmaların en çok meydana geldiği alanların başında gelmektedir. Ayrıca, bu iller, KSH'nin yoğun örgütlendiği ve PKK'ye katılımların çok olduğu yerlerden bazılarıdır (Özcan ve Erdem, 2012).

Bu bulgular, PKK mensuplarının hem Kürt, hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olduğunu olgusunu somutlaştırabilir. Bu durum, Kürtlerin, askerin operasyonlara neden karşı çıktığını ve çocuklarının, yakınlarının ve tanıdıklarının ölmesini istememesini açıklayabilir. Hakkâri katılımcıların %92,3'ü ve Diyarbakırlı katılımcıların %85,1'i, “askeri operasyonları nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna, “hiç onaylamadım” şeklinde cevap vermiştir.

Van'da (%84,3), Batman'da (%88,3) ve Ağrı'da (%86,6) katılımcıların çok önemli oranı, askeri operasyonlarla, Kürt sorununun çözülmeyebileceğini ifade etmektedir. Aynı zamanda, bu oranlar, farklı siyasi parti tercihlerine sahip olmasına rağmen, halkın önemli bir kesiminin, askeri operasyonları onaylamadığını gösterebilir. Katılımcılar, askeri operasyonların öldürme/etkisiz hale getirme endeksli olduğu, toplumsal barışın oluşmasını engellediği ve bireylerde “öfke” ve “kin”e sebep olduğunu dile getirmişlerdir.

Sınırı Düzeltmeli. <http://www.milliyet.com.tr/2007/11/05/yazar/bila.html>, Erişim Tarihi: 26.05.2015; Bila, Fikret (Kasım 2007). PKK'yla Geçen 24 Yılın Komutanları 1 PKK Sorunu Sosyal Aşamada Çözülmeliydi, <http://www.milliyet.com.tr/2007/11/03/yazar/bila.html>. Erişim Tarihi: 26.05.2015; Bila, Fikret (Kasım 2007). PKK'yla Geçen 24 Yılın Komutanları 2 ABD-AB, Türkiye'nin Bölünmesini İstiyor. <http://www.milliyet.com.tr/2007/11/04/yazar/bila.html>, Erişim Tarihi: 26.05.2015; Bila, Fikret (Kasım 2007). PKK'yla Geçen 24 Yılın Komutanları 4 Org. Özkök: PKK Sınır Ötesi Harekâtla Bitmez. <http://www.milliyet.com.tr/2007/11/06/yazar/bila.html>, Erişim Tarihi: 26.05.2015; Bila, Fikret (Kasım 2007). PKK'yla Geçen 24 Yılın Komutanları 5 Kürtçeye Ağır Yasak Koyduk Ama Hataydı. <http://www.milliyet.com.tr/2007/11/07/siyaset/siy01.html>, Erişim Tarihi: 26.05.2015.

Katılımcıların ifadeleri, il bazında değerlendirildiğinde, Bingöllü katılımcıların, diğer illerdeki katılımcılara oranla, farklı düşündükleri ifade edilebilir. Bingöl'deki katılımcıların askeri operasyonları daha çok desteklediği ifade edilebilir. Katılımcıların % 20,0'si, PKK'ye yönelik operasyonlara eskiden beri onay verdiğini ifade ederken , %12,6'sı bazen onay verdiğini dile getirmiştir. Yani, katılımcıların %32,6'sı, çeşitli şekillerde, operasyonları desteklediğini söylemiştir. Bingöl'de katılımcıların %62,5'i, askeri operasyonları hiç desteklemediğini dile getirerek, Kürt sorununun silahlı yöntemlerle çözülmeyeceğini ifade etmektedir.

Bingöllü katılımcıların %62,5'i, askeri operasyonları hiç onaylamadığını dile getirmiş olmasına rağmen, çeşitli şekillerde operasyonları onaylayan katılımcıların sayısında anlamlı bir fazlalık ve farklılık vardır. Bu durumun sebebi, Bingöl'de yapılan Zaza-Kürt tartışmaların yansıması olabilir. Ayrıca, Bingöl'deki hakim muhafazakar anlayış, PKK gibi daha seküler öğütlere olan algıyı belirlediği düşünülebilir.

SETA ve POLLMARK'nın *Türkiye'nin Kürt Sorunu Algısı* isimli araştırması analiz edildiğinde, askeri operasyonlarla, Kürt sorununun çözülmeyeceğine yönelik güçlü bir tutum söz konusudur. İlgili araştırmada, katılımcılara yöneltilen “Sizce, Türk Silahlı Kuvvetleri PKK'yı askeri yöntemlerle etkisiz hale getirirse Kürt sorunu çözülür mü?” sorusuna, katılımcıların %55,6'sı, Kürt sorunun çözülmeyeceğini belirtmiştir (SETA ve POLLMARK, 2009: 62).

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu bulgular, PKK'nin Kürt sorunun sonucunda ortaya çıkması, sorunun PKK'ye indirgemenin doğru olmadığını ifade edebilir. Kürt sorunun sebepleri, aynı zamanda PKK örgütünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sonuç, PKK'nin bitmesi ya da zayıflaması, Kürt sorunun sonucu ile doğru orantılı olduğunu gösterebilir. Ayrıca, bu bulgular, yapılan “terör” tartışmalarının, toplumun önemli bir kesimi tarafından kabul görmediğini açıklayabilir. Yani, sorun salt terör sorununa indirgenemeyebilir. Bu bulgular, Kürt sorununun güvenlikçi politikaların dışında ele alınmasının gerekliliğine yönelik bir okuma olabilir.

Genel olarak, askeri operasyonlar, Kürt sorunun bir paradoksu olarak

okunabilir. Çünkü, sorunu bitirmeye yönelik operasyonlar, beraberinde çatışmaları genişletmiştir. Ancak, Dünya örneklerinden de ifade edildiği gibi, etnik sorunların güvenlikçi paradigma dışında ele alınmasına yönelik genel bir kanı söz konusudur.

Tablo 63: Kürt Sorunu, PKK'nin Silah Bırakmasıyla Çözülür İfadesinin İl Durumu Değişkenine Göre Dağılımı							
Kürt Sorunu PKK'nin Silah Bırakmasıyla Çözülür.							
İller		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Diyarbakır	S	208	145	115	72	32	572
	%	36,4	25,3	20,1	12,6	5,6	100
Van	S	108	78	45	48	14	293
	%	36,9	26,6	15,4	16,4	4,8	100
Batman	S	48	42	20	37	11	158
	%	30,4	26,6	12,7	23,4	7,0	100
Ağrı	S	32	19	11	12	5	79
	%	40,5	24,1	13,9	15,2	6,3	100
Bingöl	S	19	15	16	16	10	76
	%	25,0	19,7	21,1	21,1	13,2	100
Hakkâri	S	43	18	9	6	2	78
	%	55,1	23,1	11,5	7,7	2,6	100
Toplam	S	458	317	216	191	74	1256
	%	36,5	25,2	17,2	15,2	5,9	100

χ^2 :45,251, SD:20, P:001, $p<0.05$

PKK, Kürt sorunu sonucunda ortaya çıkan silahlı bir örgüttür. “Bağımsız ve Birleşik Kürdistan” söylemi ile ortaya çıkan örgüt, uzun süre bu amaca ulaşmak için Türkiye, Irak, Suriye ve İran’da yoğun bir şekilde silahlı mücadele yürütmüştür. Örgüt, elindeki silahları bırakmamakla birlikte, silahlı mücadeleyi eskisi gibi tek yol olarak görmemektedir. Türkiye’de, 21. yy’ın başlarında, Çözüm Süreci ile başlayan görüşmeler çerçevesinde, silahların susması ve örgütün Türkiye’ye karşı silah kullanmamayı tartışması, PKK’nin silahlı yöntemle dair görüşlerinin değişmeye başladığını göstermiştir⁴⁶. Ancak, PKK’nin mutlak anlamda silah bırakması olası ve gerçekçi görünmemektedir. IŞİD’in Ortadoğu’daki operasyonları yeni bir anlayışı beraberinde getirmiştir. IŞİD’in Rojava ve Kürdistan bölgesinde ilerleyişi ve “toplu infazları” Kürtleri silah bırakmamaktan ziyade, daha çok silahlanmaya sevk etmiştir (Miroğlu, 2014; Çakır, 2014).

PKK’nin, Kürt sorununun çözümünde en büyük taraflarından biri olduğu ifade edilir ve PKK’nin silah bırakmasıyla Kürt sorununun çözüleceği belirtilir. Bu

⁴⁶ Abdullah Öcalan, 2015 Newroz (Nevruz) mesajında tarihsel süreçte verdikleri mücadelenin boşa gitmemekle beraber tarihi bir eşiğe dayandığını ifade ederek, mücadelenin sürdürülmesinin mümkün olmayan bir aşamaya geldiğini dile getirmiştir. Ayrıca Öcalan mesajında örgütünün Türkiye’ye karşı silah kullanmamayı düşünmesini ve bunun için de bir kongre yapmayı dile getirmişti. Bkz. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/abdullah-ocalanin-mesajinin-tam-metni-1318538>, Erişim Tarihi: 28.05.2015.

minvalde, katılımcılara, “Kürt sorunu PKK’nin silah bırakmasıyla çözülür” ifadesi yöneltmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar, il bağımsız değişkenine göre değerlendirildiğinde, farklı siyasi tercihlere sahip katılımcıların önemli bir kesimi, PKK’nin silah bırakmasıyla, sorunun çözülmeceğini belirtmektedir.

Hakkâri katılımcıların %23,1’i, “katılmıyorum”, %55,1’i de “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde cevap vermiştir. Yani, Tablo 61 incelendiğinde, Hakkâri katılımcıların %78,2’si, sorunun PKK’ye indirgenmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Ağırılı katılımcıların %64,6’sı, PKK’nin silah bırakmasıyla sorunun çözülmeceğini dile getirirken, bu oran, Vanlı katılımcılar arasında %63,5’tir. Diyarbakırlı katılımcıların da %61,7’si, PKK’nin kendi rızasıyla silah bıraksa dahi, sorunun çözülmeceğini dile getirmiştir. Bu bulgular, halkın önemli bir kesiminin sorunu örgütün dışında değerlendirdiğine yönelik bir okuma biçimi olabilir.

Tablo 63 değerlendirildiğinde, Bingöl ve Batman’da, Kürt sorununu PKK eksenli değerlendiren katılımcıların, diğer dört ildeki katılımcılara göre, daha çok olduğu görülmüştür. Bingöllü katılımcıların %34,3’ü, PKK’nin silah bırakmasıyla sorunun çözüleceğini söylemiştir. Yapılan analizlerde, PKK’nin silah bırakmasıyla sorunun çözüleceğini dile getiren Bingöllü katılımcıların geneli, etnik kökenlerini Zaza olarak ifade etmektedirler. Bu bulgu, PKK örgütüne yönelik katılımcıların görüşlerini etkilemiş olabilir. Batmanlı katılımcıların %30,4’ü, PKK’nin silah bırakmasıyla sorunun çözüleceği ifadesine, “kesinlikle katılmıyorum”, %26,6’sı “katılmıyorum” derken, %30,4’ü de sorunun çözüleceğini dile getirmektedir. PKK’nin silah bırakmasıyla, sorunun çözüleceğini dile getiren Batmanlı katılımcıların toplumsal tercihleri analiz edildiğinde, kendilerini kamusal alanda Müslüman olarak ifade ettikleri görülmüştür. Bu bulgu, dini hassasiyetleri olan kesimlerin PKK’nin eylemlerini onaylamadığını gösterebilir, ayrıca, sorunun çözümünün İslami kaynaklarla olabileceğine yönelik olabilir.

SETA ve POLLMARK’nın *Türkiye’nin Kürt Sorunu Algısı* isimli araştırmasında, benzer noktalara vurgu yapılmaktadır. Araştırmaya göre, katılımcıların yarısından fazlası, PKK’nin silah bırakmasıyla meselenin çözülmeceğine dair görüş bildirmiştir. Katılımcıların %50,1’i, sorunun PKK endeksli olmadığını, PKK’nin sorunun sonucunda çıkan illegal bir örgüt olduğu

görüşünü paylaşmaktadır (SETA ve POLLMARK, 2009: 72).

Tablo 64: Kürtlere Kürtçe Eğitim Verilse de Kürt sorunu Çözülmez İfadesinin İl Durumu Değişkenine Göre Dağılımı

Kürtlere Kürtçe Eğitim Verilse de Kürt sorunu Çözülmez.						
İller		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Diyarbakır	S	134	111	90	162	86
	%	23,0	19,0	15,4	27,8	14,8
Van	S	70	70	50	82	28
	%	23,3	23,3	16,7	27,3	9,3
Batman	S	37	45	27	41	12
	%	22,8	27,8	16,7	25,3	7,4
Ağrı	S	22	15	15	19	11
	%	26,8	18,3	18,3	23,2	13,4
Bingöl	S	16	15	5	27	17
	%	20,0	18,8	6,3	33,8	21,3
Hakkâri	S	31	19	12	10	6
	%	39,7	24,4	15,4	12,8	7,7
Toplam	S	310	275	199	341	160
	%	24,1	21,4	15,5	26,5	12,5

$X^2:43,056$, $SD:20$, $P:002$, $p<0.05$

Resmi ideolojinin çeşitli kaygılarla yürüttüğü dil politikaları, geleneksel geçmişin reddi ve modern geleceğin inşası anlayışına dayanmıştır. Arap Alfabeti'nden Latin Alfabeti'ne geçiş, bu espirinin en somut göstergesi olmuştur. Cumhuriyet, benzer bir ilişkiyi, Kürtçeyle kurmuştur. Kuruluşundan hemen sonra, Kürtçeyle yönelik politikasını belirlemiş olan Cumhuriyet, bu modern politikayı, Şark Islahat Planı ile uygulama metni haline getirmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca geçerliliğini koruyan bu metin, devletin, Kürt soruna yönelik temel tezlerini ihtiva eden ana metinlerden biri olmuştur (Yayman, 2011a: 79). Ancak, Cumhuriyetin Kürt sorununa ve Kürtçeyle yönelik tutumu, resmi ideoloji tarafında hedeflenen toplumsal barışı sağlayamamıştır. Ayrıca, bu anlayış, toplumsal alanda kutuplaşmalara yol açarak, Ortadoğu ve Türkiye'nin en önemli meselesi haline gelen Kürt sorununu besleyen etmenlerin başında gelmiştir.

Türkiye'de, Kürtlerin Kürtçe eğitim talebi uzun süreden beri karşılanmamasına rağmen, son dönemde Kürtçenin gelişimine katkı sağlayacak, bireysel bazda, önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Kürtçe yayın yapan devletin TRT Kürdî kanalı ve diğer TV kanallar, Devlet tiyatrolarında Kürtçe sahnelenen oyunlar, devlet üniversitelerinde açılan "Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, yeni açılan üniversitelerin çeşitli bölümlerinde Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulması, Kürtçe-Türkçe sözlüklerin basılması gibi gelişmeler, devletin geleneksel inkar politikasının başarısız olduğunu gösterebilir. Bu gelişmeler, bireysel haklar bazında, devletin Kürtçeyle yönelik

geleneksel yasakçı anlayışında daha fazla direnç gösteremeyeceği somutlaştırmıştır. Ancak, Kürtlerin önemli bir kesiminin kolektif haklarını talep etmesi, Kürtçenin kamusal alandaki etkisi ve pratiği üzerine yapılan tartışmaların bitmediğini göstermektedir (Çiçek, 2010).

Son dönemde, Kürtçeye yönelik gelişmeler, beraberinde çeşitli yeni tartışmaları getirmiştir. Bu tartışmalardan biri, Kürtçeye yönelik eski ve yeni kanunların birbirleriyle uyumsuzluğudur:

“Anayasa’da ve bir yasada Kürtçe eğitim ve öğretim yasaklanırken, bir başka yasada Kürtçe dil kurslarına izin verilmesi, Türkiye’nin mevzuatında yer etmiş, tutarsız ve parçalı yapının tipik bir örneğidir. Bir dilin kamu okulları ile özel okullarda öğretilmesi devlet açısından sakıncalıysa, özel dil kurslarında öğretilmesi neden sakıncalı değildir? Tersten sormak gerekirse, bir dilin özel dil kurslarında öğretilmesi sakıncalı değilse, kamusal ve özel eğitim kurumlarında öğretilmesi neden sakıncalıdır? Ayrıca, Kürtlere ve anadili Türkçe olmayan diğer kişilere, anadillerini kendi finansal kaynaklarıyla devam edecekleri özel kurslarda öğrenme hakkını tanımaktan ibaret olan bu değişikliğin, Kürtlerin anadillerinde eğitim veya öğretim görme ve bu eğitim veya öğretimi sadece özel okullarda değil, aynı zamanda devlet okullarında da görme talepleri göze alındığında kozmetik bir ‘reform’ girişiminden ibaret olduğu aşîkârdır” (Kurban ve Ensaroğlu, 2010: 41).

Bütün bu gelişmeler, birlikte değerlendirildiğinde, Kürtçenin Kürt sorunundaki yeri ve Kürtçeye yönelik gelişmelerin yankılarının süreceğini göstermektedir. Bu bağlamda, bu gelişmelerin etkilerini ve Kürtçe-Kürt sorunu ilişkisini değerlendirmek amacıyla katılımcılara “Kürtlere Kürtçe eğitim verilse de Kürt sorunu çözülmez” ifadesi yöneltmiştir. Bu ifadeye yönelik, katılımcıların verdikleri cevaplar il bağımsız değişkenine göre analiz edildiğinde, altı ilde, katılımcıların büyük bir kısmı, Kürtçe eğitimin verilmesiyle Kürt sorununu çözüleceği yönde görüş bildirmiştir. Ancak, Tablo 64 analiz edildiğinde, kararsızların ve Kürtçe eğitimin verilmesiyle sorunun çözülmeyeceğini ifade eden katılımcıların oranı fazladır.

Katılımcılara yöneltilen “Kürtlere Kürtçe eğitim verilse de Kürt sorunu çözülmez” ifadesine Diyarbakırlı katılımcıların %42’si, katılmazken, katılımcıların %42,6’sı ise Kürtçe eğitimin verilmesiyle sorunun çözülmeyeceğini dile getirmiştir.

Kararsızların oranı ise %15,4'tür. İlgili soruya Vanlı katılımcıların %46,6'sı, Kürtçe eğitimin verilmesiyle sorunun çözülebileceğini dile getirirken, %35,6'sı Kürtçe eğitimin sorunun çözümünde tek başına yeterli olamayacağını dile getirmiştir. Vanlı katılımcıların %16,7'si de kararsız kalmıştır. Batmanlı katılımcılar, Kürtçe eğitime olumlu bakmışlar ve Kürtçe eğitimle sorunun çözülebileceğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %50,6'sı, sorunun çözülebileceğini dile getirmiştir. Hakkâri (%64,1) katılımcılardan sonra Batmanlı katılımcılar, Kürtçe eğitimle sorunun çözülebileceğini en çok dile getiren grup olmuştur. Batmanda araştırmaya katılanların %32,7'si, sorunun çözülmeyeceğini dile getirirken, %16,7'si kararsız kalmıştır.

Katılımcılara yöneltilen “Kürtlere Kürtçe eğitim verilse de Kürt sorunu çözülmez.” ifadesine Ağrı katılımcıların %45,1'i, sorunun çözülebileceğini dile getirirken, Bingöllü katılımcıların, diğer illerdeki katılımcılara göre farklı düşündükleri görülmüştür. Diğer katılımcıların aksine, Bingöllü katılımcıların %55,1'i sorunun çözülmeyeceğini ifade etmiştir. Yapılan analizlerde, Bingöllü katılımcıların önemli bir kesimi, “istek farklılığı ve bölünme korkusundan” dolayı sorunun çözülmeyeceğini dile getirmiştir. Bazı katılımcılar da sorunun çözülmesini istemeyen “iç ve dış güçlerin” olduğunu dile getirmiştir.

Tablo 64 genel olarak değerlendirildiğinde, Kürtçe eğitimin verilmesiyle Kürt sorunun çözüleceğine yönelik kanaat yüksektir. Ancak, katılımcıların önemli bir kesimi Kürt sorunun Kürtçe eğitime indirgemenin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Bir diğer nokta ise katılımcıların Kürtçe eğitim ile Kürt sorunu arasındaki ilişki konusunda yaşadığı kararsızlık durumudur. Kararsızların durumu, her ilde benzer olup %10-20 arasında değişmiştir. Bu durum, her on kişiden en az bir kişinin, Kürtçe eğitimin yansımaları hakkında kafasının karışık olduğunu gösterebilir.

Özetle, katılımcıların sayıca fazlası, Kürtçe eğitimin Kürt sorununu çözümüne ortam sağlayacağını dile getirmiş ve Türkiye’de dil eğitimin verilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını arzu etmektedir. Bu bulgular, Cumhuriyet tarihi boyunca yasaklanan Kürtçenin, Kürt sorununun önemli sebeplerinden biri olduğu tezini güçlendirmeye yönelik bir okuma olabilir. Kürtçe anadilde eğitim-öğretimi çözemeyen bir ülkenin, Kürt sorununu çözmede zorlanabileceği ifade edilebilir.

Tablo 65: Kürtçe Eğitim, Bireylerin Mezuniyet Sonrası İş Bulmalarını Zorlaştırabilir İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı							
Kürtçe Eğitim, Bireylerin Mezuniyet Sonrası İş Bulmalarını Zorlaştırabilir							
İller		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Diyarbakır	S	244	175	74	62	28	583
	%	41,9	30,0	12,7	10,6	4,8	100
Van	S	150	81	36	27	6	300
	%	50,0	27,0	12,0	9,0	2,0	100
Batman	S	63	55	19	18	7	162
	%	38,9	34,0	11,7	11,1	4,3	100
Ağrı	S	48	19	7	3	5	82
	%	58,5	23,2	8,5	3,7	6,1	100
Bingöl	S	32	20	9	14	5	80
	%	40,0	25,0	11,3	17,5	6,3	100
Hakkâri	S	56	10	6	3	3	78
	%	71,8	12,8	7,7	3,8	3,8	100
Toplam	S	593	360	151	127	54	1285
	%	46,1	28,0	11,8	9,9	4,2	100

χ^2 : 49,384, SD:20, P:000, $p<0.05$

Türkiye’de, Kürtçe ile ilgili tartışmalarda, Kürtçe eğitimin, başta işsizlik olmak üzere, beraberinde çeşitli sıkıntıları getireceği yönünde tartışmalar yapılmaktadır. Bu minvalde katılımcılara, eğitim-öğretim kurumlarında “Kürtçe eğitim, bireylerin mezuniyet sonrasında iş bulmalarını zorlaştırabilir” ifadesi yöneltmiştir. Bu ifadeye yönelik, katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde, Kürtçe eğitim almış bireylerin toplumsal alanda sıkıntı yaşamayacağına dair güçlü bir kanaat vardır. Kürtçe eğitimin, toplumsal iletişimi aksatmayacağına dair tüm illerdeki katılımcılarda ortak bir görüş söz konusudur, ancak, diğer katılımcılara oranla Bingöllü katılımcıların % 23,8 gibi bir kesimi, Kürtçe eğitim almış bireylerin, çeşitli şekillerde sıkıntı yaşayabileceğini ifade etmiştir. Bu oran, Diyarbakır ve Batman’da sırasıyla %15, 4, Van’da %11, Ağrı’da %9,8 ve Hakkâri’de %7,6’dır. Bu bulgular, diğer tablolarda ortaya çıktığı gibi, Bingöl’de Zazalık ekseninde yapılan tartışmaların bireylerin algılarını etkilediğini gösterebilir.

Özetle, Kürtçe eğitimin toplumsal alanda çeşitli sıkıntıları beraberinde getireceğini dile getiren katılımcılar olmasına rağmen, katılımcıların büyük bir kesiminin Kürtçe eğitimin verilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Bu bulgu, Kürt sorununun en önemli sebeplerinden birinin Kürtçeye yönelik baskıların oluşturduğu ifade edilebilir. Katılımcılar, Kürt sorununu dil meselesine indirgememekle birlikte, devletin Kürtçeye yönelik politikalarını gözden geçirmesi ve Türkçe eğitimle birlikte Kürtçe eğitimin de yapılabilmesi için gerekli ortamın hazırlaması, Türkiye’de önemli bir gelişme olabileceğini belirtmektedirler. Onlara

göre bu yeni algının verdiği enerjiyle, Türkiye, kendi Kürt sorununu çözmede büyük mesafeler kat edebilir. Çözüm Süreci'nin başarıya ulaşmasında ve toplumsal barışın sağlanmasında Kürtçe eğitim, önemli bir “emniyet supabı” görevi görebilir.

Tablo 66: Kürtçe Eğitim, Kürtlerin Vazgeçilmez Hakkıdır İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı

Kürtçe Eğitim, Kürtlerin Vazgeçilmez Hakkıdır.

İller		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Diyarbakır	S	40	38	38	143	324	583
	%	6,9	6,5	6,5	24,5	55,6	100
Van	S	16	21	17	68	178	300
	%	5,3	7,0	5,7	22,7	59,3	100
Batman	S	8	5	10	36	103	162
	%	4,9	3,1	6,2	22,2	63,6	100
Ağrı	S	5	6	5	16	50	82
	%	6,1	7,3	6,1	19,5	61,0	100
Bingöl	S	10	11	10	18	31	80
	%	12,5	13,8	12,5	22,5	38,8	100
Hakkâri	S	7	2	1	8	60	78
	%	9,0	2,6	1,3	10,3	76,9	100
Toplam	S	86	83	81	289	746	1285
	%	6,7	6,5	6,3	22,5	58,1	100

$X^2 : 44,213$, $SD : 20$, $P : 0,001$, $p < 0,05$

Tarihsel süreçte, Kürtçe eğitim talebi, Kürtler için temel meselelerin başında gelmekle birlikte, bu tartışmalar son dönemlerde daha da önem kazanmıştır. Türkiye’de, 21. yy’ın ilk zamanlarında, Kürtçe eğitime yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. Kürtçe eğitim ile ilgili yapılan tartışmalar ekseninde, katılımcılara “Kürtçe eğitim, Kürtlerin vazgeçilmez hakkıdır” ifadesi yöneltilmiştir. Bu ifadeye yönelik katılımcıların görüşleri il durumu değişkenine göre analiz edildiğinde, katılımcıların önemli oranda Kürtçe eğitime yönelik yasaklara karşı çıktığı görülmüştür. Katılımcıların önemli bir kesimi, Kürtçe eğitimin Kürtlerin vazgeçilmez temel haklarından biri olduğunu dile getirmiştir.

Tablo 65 analiz edildiğinde, Hakkâri katılımcılar, Kürtçe eğitim talebini, diğer illere oranla, daha çok vurgulamışlardır, ki bu oran %87,2’dir. Kürtçe eğitim talebine en az destek veren il ise Bingöl olmuştur. Bingöllü katılımcıların %61,3’ü, Kürtçe eğitimin Kürtlerin vazgeçilmez hakkı olduğunu onaylamıştır. Ancak, bu oran, diğer illerde çok daha yüksektir. Diyarbakır’da, Batman’da, Van’da ve Ağrı’da katılımcıların en az %80’i, bu talebi onaylamıştır. Tablo 66, genel olarak değerlendirildiğinde, dil talebi Kürtlerde önemli oranda belirgin hale geldiği ifade edilebilir. Bu bulgu, Kürt sorunu ile dil yasakları arasındaki ilişkiye yönelik bir okuma sağlayabilir.

Tablo 67: Kürt Sorunu Dil Sorunudur, Kürtçe Eğitim Verilirse Kürt Sorunu Biter İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı

Kürt Sorunu Dil Sorunudur, Kürtçe Eğitim Verilirse Kürt Sorunu da Biter.							
İller		Kesinlikle Katılmıyorum		Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
		Katılmıyorum	Katılıyorum			Katılıyorum	Toplam
Diyarbakır	S	172	207	100	64	40	583
	%	29,5	35,5	17,2	11,0	6,9	100,0
Van	S	79	95	69	39	18	300
	%	26,3	31,7	23,0	13,0	6,0	100,0
Batman	S	51	51	44	12	4	162
	%	31,5	31,5	27,2	7,4	2,5	100,0
Ağrı	S	22	21	15	15	9	82
	%	26,8	25,6	18,3	18,3	11,0	100,0
Bingöl	S	28	25	15	8	4	80
	%	35,0	31,3	18,8	10,0	5,0	100,0
Hakkâri	S	12	24	19	10	13	78
	%	15,4	30,8	24,4	12,8	16,7	100,0
Toplam	S	364	423	262	148	88	1285
	%	28,3	32,9	20,4	11,5	6,8	100,0

χ^2 :43,583, SD:20, P:002, $p<0.05$

Türkiye’de, Kürtçe eğitim ile ilgili yapılan tartışmalar bağlamında, katılımcılara “Kürt sorunu dil sorunudur. Kürtçe eğitim verilirse Kürt sorunu biter” ifadesi yöneltilmiştir. Önemli sonuçlar elde edilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, Kürt sorununun dil yasaklarına indirgenmemesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak, katılımcıların anlamlı bir kesimi, sorunu Kürtçe bağlamında değerlendirmiştir. Ayrıca, kararsızların oranı bütün illerde yüksek düzeyde anlamlı çıkmıştır. Verilen ifadeler, iller bazında değerlendirildiğinde, Diyarbakır’da katılımcıların %65’i, Kürt sorununun Kürtçeye indirgenmesini doğru bulmamıştır. Ancak, katılımcıların %17,9’u, Kürtçe eğitimin verilmesiyle birlikte sorunun çözülebileceğini ifade ederken, %17,2’side kararsız kalmıştır.

Kürtçe eğitimin verilmesiyle sorunun bitebileceğini ileri süren katılımcıların oranı, önemli bir sayısal değere sahiptir. Van’da katılımcıların %19’u, Batman’da %9,9’u, Ağrı’da %29,3’ü, Bingöl’de %15’i ve Hakkâri’de ise %29,5’i Kürt sorunun Kürtçenin her alanda özgürleşmesiyle bitebileceğini ifade etmiştir. Sorunun, Kürtçeye yönelik yasaklara indirgenmemesi gerektiğini ifade eden katılımcıların oranı yüksektir. Bu görüşe ait genel ortalama %61,2’dir. Ancak, Kürt sorunu ile Kürtçe arasında ilişki kuran ve Kürtçenin kamusal alanda kullanılmasıyla birlikte sorunu çözülebileceğini ifade eden %18,3 gibi genel anlamlı bir sonuç söz konusudur.

Tüm katılımcılar arasında kararsızların oranı ise %20,4’tür. Bu bulgu, Kürt sorunu ile Kürtçe yasakların kesişme/iç içe alanının büyüklüğünü gösterebilir. Dolayısıyla, Kürtçeye yönelik olumlu ve olumsuz gelişmelerin yaratacağı etkiler,

Kürt sorununa yansiyabilir. Sorunun, dayandığı faktörlerle yaşadığı yoğun iç içelik, beraberinde belirsizlikleri getirmiş olabilir. Hülasa, belirsizliklerin giderilmesi ve sorunun çözümü, bu faktörlerin hallini gerektirebilir.

Tablo 68: Kürtlerin Kendi Dillerini Geliştirmeleri Türkiye'yi Güçlendirir, Kürtçe Eğitime Geçilmelidir İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı						
Kürtlerin Kendi Dillerini Geliştirmeleri Türkiye'yi Güçlendirir, Kürtçe Eğitime Geçilmelidir.						
İller		Kesinlikle		Kararsızım	Kesinlikle	
		Katılmıyorum	Katılmıyorum		Katılıyorum	Toplam
Diyarbakır	S	40	68	76	183	583
	%	6,9	11,7	13,0	31,4	100
Van	S	11	21	41	91	300
	%	3,7	7,0	13,7	30,3	100
Batman	S	9	7	37	43	162
	%	5,6	4,3	22,8	26,5	100
Ağrı	S	4	5	7	24	82
	%	4,9	6,1	8,5	29,3	100
Bingöl	S	8	12	13	23	80
	%	10,0	15,0	16,3	28,8	100
Hakkâri	S	1	4	10	18	78
	%	1,3	5,1	12,8	23,1	100
Toplam	S	73	117	184	382	1285
	%	5,7	9,1	14,3	29,7	100

X^2 : 50,725, SD:20, P:000, $p<0.05$

Kürtçe eğitim, Kürtlerin kolektif hak taleplerinden birini oluşturmaktadır. Bu talep, Kürt sorunu ile ilgili son tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Kürtlerin Kürtçe anadilde eğitim talebinin karşılanmasının toplumsal barışa katkı sağlayacağını/sağlamayacağını dair katılımcılara, “Kürtlerin kendi dillerini geliştirmeleri Türkiye'yi güçlendirir, Kürtçe eğitime geçilmelidir” ifadesi yöneltilmiştir. Bu ifadeye yönelik katılımcıların olumlu cevaplarının genel ortalaması %70,9’dur. Bu bulgu, katılımcıların Kürtlerin kendi dillerinden örgün eğitim almalarının toplumsal barışa katkı sağlayacağını ve Türkiye'yi güçlendireceği fikrine katıldıklarını gösterebilir.

Tablo 68 il bağımsız değişkenine göre değerlendirildiğinde, Bingöl’deki katılımcılar, diğer illerdeki katılımcılara oranla, Kürtçe eğitimin verilmesiyle toplumsal barışın sağlanmasında tereddütlü oldukları görülmüştür. Bingöllü katılımcıların %25’i, Kürtlerin kendi dillerinden eğitim almaları, Türkiye'yi güçlendirmeyeceğini, bu sebeple, Kürtçe eğitime geçilmesinin doğru olmadığını belirtirken, %16,3’ü ise kararsız olduklarını ifade etmiştir.

Batman’da katılımcıların %22,8 gibi anlamlı bir kesimi, Kürtçe eğitim meselesinde kararsızlık yaşamaktadır. Bu oran, örneklem grubundaki illerin tamamında %14,3’tür. Bu bulgular, katılımcıların belli bir kesiminin, Kürtçe anadil

eğitimi konusunda çeşitli tereddütler yaşadıklarını gösterebilir. Özellikle, günlük hayatta Türkçe konuşan katılımcıların, Kürtçe eğitimin verilmesinde isteksiz göründükleri ve belli bir kararsızlık durumunu yaşadıkları gözlemlenmiştir.

Tablo 69: Kürtçe Eğitim, Kürt Gençlerinin Mezuniyet Sonrasında İş Bulmalarını Zorlaştırır İfadesinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Kürtçe Eğitim Kürt Gençlerinin Mezuniyet Sonrası İş Bulmalarını Zorlaştırır.							
Eğitim Durumu		Kesinlikle		Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle	
		Katılmıyorum	Katılmıyorum			Katılıyorum	Toplam
Okur-yazar değil.	S	8	7	3	9	2	29
	%	27,6	24,1	10,3	31,0	6,9	100
Okur -yazar	S	25	14	9	10	1	59
	%	42,4	23,7	15,3	16,9	1,7	100
İlköğretim mezunu	S	92	82	30	22	10	236
	%	39,0	34,7	12,7	9,3	4,2	100
Lise mezunu	S	203	125	52	43	27	450
	%	45,1	27,8	11,6	9,6	6,0	100
Üniversite mezunu	S	239	120	52	40	11	462
	%	51,7	26,0	11,3	8,7	2,4	100
Lisans üstü	S	26	12	5	3	3	49
	%	53,1	24,5	10,2	6,1	6,1	100
Toplam	S	593	360	151	127	54	1285
	%	46,1	28,0	11,8	9,9	4,2	100

X² : 41,596, SD:20, P:003, p<0.05

Genel olarak ulus devletler, halk eğitimini milli bir karakterde formüle ederek, ana etnik unsura ait kültürel kodların üstünde hayali/kurgusal milli kimlik oluşturmayı ve bu milli kimliği toplumun bütününe yaymayı hedeflemiştir (Coşkun vd., 2010: 21). Wallerstein, bütün merkez ülkelerin, eğitimi ve orduyu belli bir formda zorunlu hale getirildiğini ifade etmiş, devletlerin, faaliyetlerini tek bir dil politikası üzerinden gerçekleştirmeyi arzuladığını ve bunun için dilsel türdeşliğe önem verdiğini belirtmektedir (Wallerstein, 2003: 131).

Kürtçe eğitim, Cumhuriyet tarihi boyunca, kurucu felsefenin modern pratiklerince yasaklanmıştır. Bu yasaklar, önemli oranda, son dönemlere kadar devam etmiştir. Kürtçe eğitim yasağının dayandığı bu uzun tarihsellik, beraberinde önemli sıkıntıları getirmiştir. Kürtlerin Kürtçe konuşma ve yazmada hâkimiyetlerinin az olması, bu sıkıntılardan biridir. Son dönemde yapılan tartışmalardan biri, Kürtçe eğitimin verilmesiyle, toplumsal alanda oluşturacağı muhtemel sıkıntılardır. Bireylerin Kürtçe örgün eğitimden sonra topluma entegre olamama ya da toplumsal hayatta meslek edinememe sıkıntısı, bu muhtemel gelişmelere örnek gösterilmektedir.

Bu bağlamda, katılımcılara “Kürtçe eğitim, Kürt gençlerin mezuniyet sonrası iş bulmalarını zorlaştırır” ifadesi yöneltmiştir. Bu ifadeye yönelik cevaplar eğitim

bağımsız değişkenine göre değerlendirdiğinde, katılımcıların eğitim durumu ile ifadeye yönelik görüşleri arasında ters orantı söz konusudur. yani, eğitim seviyesi yükseldikçe, “Kürtçe eğitim Kürt gençlerinin mezuniyet sonrası iş bulmalarını zorlaştırır” ifadesi daha az karşılık bulmuştur. Bu bulgu, Türkçe eğitim almış bireylerin, Kürtçe anadilde eğitim ve öğretimin sakınca oluşturmayaacağına inandıklarını gösterebilir.

Tablo 69 incelendiğinde, eğitim durumunu “okur yazar değil” biçiminde ifade eden katılımcıların, ilgili ifadeye, %37,9 oranında destek verirken; katılımcıların %10’u da kararsız kalmış ve %51,7’si de ilgili ifadeye katılmadıklarını dile getirmiştir. Okur yazar olmayan katılımcıların herhangi bir dili bilmemelerinden ötürü çeşitli sıkıntıları yaşamaları Kürtçe eğitim konusunda onları böyle bir tutum almalarına yöneltmiş olabilir.

3.5. Demokratik Açılım, Çözüm Süreci ve Beklentiler

Çözüm Süreci, modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin, 21. yy’da, Kürt sorunu ile mücadelesini ifade etmektedir. Dönemin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan’ın 2005’te Diyarbakır’da yaptığı ve Kürt sorununu tanıyan konuşması, genel olarak devletin Kürt sorunu ile yeni mücadele şeklinin starttı olarak değerlendirilmiştir. Çözüm Süreci, devletin Kürt sorunu ile ilgili yaptığı politik değişikliğin bir boyutuna işaret etmiştir. Süreç, Kürt Açılımı olarak başlayan, sonrasında Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi gibi adlarla belli bir süreklilik kazanan gelişmelerin son boyutunu oluşturmaktadır.

Çözüm Süreci, 2013 yılından itibaren, PKK ve lideri Abdullah Öcalan ile devlet arasında KSH milletvekillilerin aracılığı/elçiliği ile Kürt sorunu bağlamında yapılan görüşmeleri ve uygulamaları da içermiştir. Öcalan ile görüşmeler, Çözüm Süreci’nin önemli kısmını oluşturmuştur. Öcalan ile çok sayıda görüşme yapılmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak, 3 Ocak 2013’te Ahmet Türk ve Ayla Akat Ata Öcalan’la görüşmeye başlamış, çoğu zaman haftalık yapılan ve kamuoyundan gizlenilmeyen bu görüşmeler, belli bir toplumsal desteğe sahip olmuştur.

Çözüm Süreci bağlamında, AİH kurulmuştur. Cumhuriyet tarihinde ilk olan bu heyetler, farklı talepleri olan toplumsal kesimlerin sürece katılmasını sağlamış ve

sorunun tartışılmasını ve meşrulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca, Çözüm Süreci'nin yasallaşmasını ifade eden, 10 Temmuz 2014'de, müzakere yasası olarak bilinen “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun” TBMM’de kabul edilmesiyle birlikte, 21. yy’da devletin Kürt sorunu ile mücadele anlayışının değiştiğini göstermektedir. Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci, toplumun genelinde olumlu yankı yapmıştır. Demokratikleşme olarak tanımlanan bu gelişme(ler), otoriter Cumhuriyet’ten ve laiklikten, demokratik Cumhuriyet’e ve laikliğe yönelik bir çaba olarak da okunmaktadır. Demokratikleşme çabası olarak okunan Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci gelişmeleri, önemli gelişmelere işaret etmesine rağmen, uzun bir tarihsel birikime sahip olan Kürt sorununun çözümünü henüz sağlayamamıştır. Çok sayıda belirsizliği beraberinde taşıyan bu gelişmeler, ağır adımlarla (slow motion) ilerlemektedir.

Bazı dönemlerde (25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi sonrasında), durma noktasına gelen açılım ya da süreç, çeşitli eleştirilere tabi tutmuştur. Bu eleştirilerin başında sürecin yavaş ilerlemesi ve taraflardaki güvensizlik halidir. Sürecin yavaş ilerlemesi, toplumsal barışı ertelediği kaygısıyla, çeşitli kesimler tarafından eleştirilmektedir. Bu yavaş hali, sürecin, çeşitli politik kaygılar için toplumda “araçsallaşma”, “zaman kazanma” ya da “günü kurtarma” algısına sebep olmaktadır. Açılım ya da sürece yönelik eleştirilerin altında yatan bir diğer faktör ise taraflardaki “güvensizlik” halidir. Taraflar, birbirlerine güvenmediklerini çeşitli şekillerde dile getirmişlerdir. Ancak, bu güvenin tesis edilmesi gerekmektedir:

“Barış anlık bir olay yahut bir anlaşma değil, bir güven oluşturma sürecidir. Güven bir günde ötekine oluşturulamaz, ancak diyalog ve en çok da iki tarafın yapmaya söz verdiklerini yürürlüğe sokmalarıyla yavaş yavaş oluşur. Bu süreç hareket ettirmeyi sürdürdüğünüz bir bisiklete benzer. Eğer devrilmesine izin verirsiniz, yeniden ettirmekte zorlanırsınız. Bisikleti hareket halinde tutmak iki tarafında siyasi ve kişisel acılara katlanmasını gerektirir. Bunu yaparlarsa, en nihayet kalıcı bir barışa ulaşmaları mümkündür” (Powell, 2014: 9)

Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci kapsamında atılan adımları açıklamak, bu gelişmelerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde toplumsal yansımalarını anlamak için katılımcılara çok sayıda ifade yöneltmiştir. Aşağıdaki tablolar,

katılımcıların son dönemdeki gelişmelere yönelik değerlendirmelerini içermektedir.

Tablo 70: AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci İle Çok Önemli İş Yaptı/Yapıyor İfadesinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı							
AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci İle Çok Önemli İş Yaptı/Yapıyor.							
Eğitim Durumu		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Okur-yazar	S	2	4	4	17	2	29
değil.	%	6,9	13,8	13,8	58,6	6,9	100
Okur-yazar	S	6	9	10	24	10	59
	%	10,2	15,3	16,9	40,7	16,9	100
İlköğretim	S	25	31	45	100	35	236
mezunu	%	10,6	13,1	19,1	42,4	14,8	100
Lise	S	51	90	106	149	54	450
mezunu	%	11,3	20,0	23,6	33,1	12,0	100
Üniversite	S	57	88	109	152	56	462
mezunu	%	12,3	19,0	23,6	32,9	12,1	100
Lisans üstü	S	7	10	10	14	8	49
	%	14,3	20,4	20,4	28,6	16,3	100
Toplam	S	148	232	284	456	165	1285
	%	11,5	18,1	22,1	35,5%	12,8	100

X^2 : 23,449, SD:20, P:267, $p<0.05$

Tablo 70’de, “AK Parti, tüm engellere rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci ile çok önemli iş yaptı/yapıyor” ifadesinin eğitim bağımsız değişkeniyle olan ilişkisi gösterilmektedir. Eğitim düzeyi yüksek bireylerin, meydana gelen gelişmeleri daha iyi okuduğu kabul gören genel bir tutumdur. Ayrıca, eğitim düzeyi ile bireylerin toplumsal gelişmelere yönelik talepleri arasında farklılaşmalar olabilmektedir.

Tablo 70 genel olarak incelendiğinde, AK Parti’nin Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci ile önemli iş yaptığı algısı, eğitim düzeyi yükseldikçe azalmıştır. Ancak, tüm eğitim düzeylerinde katılımcıların önemli bir oranı, AK Parti’nin tüm engellere rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci ile çok önemli iş yaptığını ve yapmaya devam ettiğini ifade etmiştir. Eğitim durumunu “okur yazar değil” şeklinde belirten katılımcıların %65,5’i, “okur yazar” şeklinde belirten katılımcıların %57,6’sı, “ilköğretim mezunu” şeklinde belirten katılımcıların %57,2’si, “lise mezunu” şeklinde belirten katılımcıların %45,1’i, “üniversite mezunu” şeklinde belirten katılımcıların %45’i ve “lisans üstü” şeklinde belirten katılımcıların ise %44,9’u Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci ekseninde gerçekleşen politikaların olumlu olduğunu ve AK Parti’nin önemli politikalar gerçekleştirdiğini belirtmiştir.

Tablo 70 analiz edildiğinde, demokratikleşme ekseninde meydana gelen gelişmelerden, öğrenim durumu düşük olan katılımcıların daha çok memnun oldukları görülmektedir. Öğrenim düzeyi yüksek olan bireyler, Kürt sorunun çözmek amacıyla son dönemde geliştirilen politikaları, daha az benimsemişlerdir. “AK Parti,

tüm engellere rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci ile çok önemli iş yaptı/yapıyor” ifadesine eğitim durumunu “okur yazar değil” şeklinde belirten katılımcıların %58,6’sı, “katılıyorum” şeklinde cevap verirken, eğitim durumunu “üniversite mezunu” ve “lisans üstü” şeklinde belirten katılımcıların oranı ise sırasıyla %32,9 ve %28,6’dır.

Tablo 70’te önemli bir diğer nokta ise kararsızların durumudur. Eğitim bağımsız değişkenine göre değerlendirildiğinde, eğitim düzeyinin yüksek olduğu katılımcıların daha çok kararsız kaldıkları görülmüştür. Bu bulgu, ikna edilmesi gereken toplumsal kesimlerin içinde, önemli oranda, eğitilmiş bireylerin varlığını göstermektedir. Tablo 70, genel olarak değerlendirildiğinde, son dönemlerde meydana gelen kültürel faaliyetlerin halkın önemli bir kesiminde, olumlu karşılandığı ifade edilebilir. Bu adımlar, sorunu çözmemiş olmasına rağmen, toplumsal alanda Kürt kültürüne yönelik bir farkındalık oluşturduğu ifade edilebilir. Özellikle, Batı kamuoyunda oluşturabilecek algı, Kürt sorunun çözümünü hızlandırabilir. Yapılan değerlendirmeler, AIH toplantılarında, Batı kamuoyunda sorunu bilmeyen çok sayıda kişinin varlığını ortaya çıkmıştır. AK Parti’nin son dönemdeki politikaları, sorunu Batı kamuoyunda tartışılmasını sağladığı ifade edilebilir.

Tablo 71: AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci İle Çok Önemli İş Yaptı/Yapıyor İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı							
AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci İle Çok Önemli İş Yaptı/Yapıyor							
İller		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Diyarbakır	S	73	104	121	203	82	583
	%	12,5	17,8	20,8	34,8	14,1	100
Van	S	29	58	75	104	34	300
	%	9,7	19,3	25,0	34,7	11,3	100
Batman	S	6	22	41	71	22	162
	%	3,7	13,6	25,3	43,8	13,6	100
Ağrı	S	14	17	18	24	9	82
	%	17,1	20,7	22,0	29,3	11,0	100
Bingöl	S	9	13	9	36	13	80
	%	11,3	16,3	11,3	45,0	16,3	100
Hakkâri	S	17	18	20	18	5	78
	%	21,8	23,1	25,6	23,1	6,4	100
Toplam	S	148	232	284	456	165	1285
	%	11,5	18,1	22,1	35,5	12,8	100

X^2 : 44,430, SD:20, P:001, $p<0.05$

Tablo 71, “AK Parti, tüm engellere rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci ile çok önemli iş yaptı/yapıyor” ifadesinin il bağımsız değişkeniyle olan ilişkisini göstermektedir. Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci’nin önemli aktörlerinden olan

AK Parti'nin geliştirdiği politikalar, iller bazında değerlendirildiğinde, çalışmanın örneklem grubunu oluşturan tüm illerdeki katılımcılar, son dönemdeki gelişmeleri önemli olarak değerlendirmişlerdir. Ancak, bazı illerdeki katılımcıların, diğer illerdeki katılımcılara oranla, zm Süreci'ni daha az ya da daha çok desteklediğini ifade edilebilir. "AK Parti, tüm engellere rağmen, Demokratik Açılım/zm Süreci ile çok önemli iş yaptı/yapıyor" ifadesine en az destek Hakkrili katılımcılardan, en çok destek de Bingöllü katılımcılardan gelmiştir. Ayrıca, Bingöllü katılımcıların, diğer katılımcılara oranla, son dönemdeki politikalar hakkında daha az "kararsız" oldukları görülmüştür.

Bu iki ilin seçmen tercihleri ve hakim politik kaygıları, katılımcıların görüşlerini belirlediği ifade edilebilir. Daha muhafazakâr ve mütedeyyin bir sosyo-politik görüşe sahip Bingöllü katılımcılar, kendi görüşlerine daha yakın AK Parti'yi ve uygulamalarını onaylarken; Kürt milliyetçiliğin önemli yerlerinden olan ve Kürt sorunu bağlamında gerçekleşen şiddet olgusunun yoğun bir şekilde yaşandığı Hakkâri'de, katılımcılar, demokratikleşme ve zm Süreci bağlamında gerçekleştirilen politikaları daha az onaylamıştır. Yapılan analizlerde, Hakkrili katılımcıların, karar vericilerin Kürtlerin kollektif haklarını dışladığını, Türkiye'de gerçekleştirilen son dönemdeki gelişimlerin ise kısmi bireysel haklardan öteye gitmediğini dile getirmişlerdir.

Tablo 72: AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/zm Süreci İle çok önemli İş Yaptı/Yapıyor İfadesinin Yaş Durumuna Göre Dağılımı							
AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/zm Süreci İle çok önemli İş Yaptı/Yapıyor							
Yaş Durumu		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
18-29	S	84	112	153	173	57	579
	%	14,5	19,3	26,4	29,9	9,8	100
30-39	S	25	74	69	122	53	343
	%	7,3	21,6	20,1	35,6	15,5	100
40-49	S	21	23	33	90	30	197
	%	10,7	11,7	16,8	45,7	15,2	100
50-59	S	15	21	23	60	19	138
	%	10,9	15,2	16,7	43,5	13,8	100
60 ve st	S	3	2	6	11	6	28
	%	10,7	7,1	21,4	39,3	21,4	100
Toplam	S	148	232	284	456	165	1285
	%	11,5	18,1	22,1	35,5	12,8	100

X²: 51,659, SD:20, P:000, p<0.05

Tablo 72'de "AK Parti, tüm engellere rağmen, Demokratik Açılım/zm Süreci" ile çok önemli iş yaptı/yapıyor" ifadesinin, yaş bağımsız değişkeniyle olan ilişkisini göstermektedir. Devletin, silahlarını bırakması için PKK rgt ile

görüşmeler gerçekleştirmesinin ve Kürt sorunun çözümünün özünü oluşturduğu Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci, yaş bağımsız değişkenine göre değerlendirildiğinde, “18-29 yaş” grubundaki katılımcılar, diğer yaş grubundaki katılımcılara göre, son dönemdeki politikaları daha az onaylamaktadırlar. Bu yaş grubunun %39,7’si, ifadeyi onaylarken, %33’ü ifadeyi olumsuzlamış ve %26,4’ü de kararsız kalmıştır. “30-39” yaş grubundaki katılımcıların %51,1’i, “40-49” yaş grubundaki katılımcıların %60,9’u, “50-59” yaş grubundaki katılımcıların %57,3’ü ve “60 ve üstü” yaş grubundaki katılımcıların ise %60,7’si AK Parti’nin son dönemdeki politikalarını onaylamıştır.

Bu bulgular, Kürt sorunun çözümündeki aciliyeti gösterebilir. Genç yaş kategorisindeki katılımcıların, sorunun çözümünde, diğer kesimlere göre karamsar olması, sorunun gittikçe içinde çıkılmaz bir hal aldığına yönelik bir okuma olabilir. Ayrıca, bu bulgu, sorunun çözümünü ileriki dönemlerde zorlaşabileceğine işaret olabilir.

Tablo 73: AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci İle Çok Önemli İş Yaptı/Yapıyor İfadesinin Etnik Durumuna Göre Dağılımı							
AK Parti, Tüm Engellere Rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci İle Çok Önemli İş Yaptı/Yapıyor							
Etnik Köken		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Türk	S	5	10	11	26	12	64
	%	7,8	15,6	17,2	40,6	18,8	100,0
Kürt	S	131	207	247	368	122	1075
	%	12,2	19,3	23,0	34,2	11,3	100,0
Arap	S	-	-	3	8	4	15
	%	-	-	20,0	53,3	26,7	100,0
Zaza	S	12	15	23	54	27	131
	%	9,2	11,5	17,6	41,2	20,6	100,0
Toplam	S	148	232	284	456	165	1285
	%	11,5	18,1	22,1	35,5	12,8	100,0

X^2 : 28,316, SD:12, P:005

Tablo 73, AK Parti, tüm engellere rağmen, “Demokratik Açılım/Çözüm Süreci” ile çok önemli iş yaptı/yapıyor ifadesinin etnik durum bağımsız değişkeniyle olan ilişkisini göstermektedir. Türkiye, çokkültürlülük, bir devlet politikası olarak uygulanmamasına rağmen, çok kültürlü bir toplumsal yapıya sahiptir. Türkiye’de, dinsel ve etnik bakımdan farklı çok sayıda toplumsal kesim bir arada yaşamakta ve Kürt sorunu, başta Türkler ve Kürtleri olmak üzere, tüm etnik grupları dolaylı ya da doğrudan etkilemektedir. “AK Parti, tüm engellere rağmen, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci ile çok önemli iş yaptı/yapıyor” ifadesi katılımcıların kendilerini tanımladıkları etnik aidiyetler bağlamında değerlendirildiğinde, AK

Parti'nin Kürt sorunu hakkındaki politikaları, Türkiye'de yaşayan farklı etnik aidiyetlere sahip kesimlerde karşılık bulduğu ve genel anlamda “olumlu” algı ürettiği söylenebilir.

Tablo 72 incelendiğinde, Kürtlerin diğer kesimlere göre, AK Parti'nin uygulamalarını daha az onaylamıştır. Kürt kökenli katılımcıların %45,5'i, iktidar partisinin politikalarını önemli bulurken, %23'ü “kararsız” kalmıştır. Kararsızların yüksek oranda olmasının en büyük nedenlerinden biri, çeşitli partilerin ve kurumların “açılım” ya da “süreçe” yönelik farklı tutumları olabilir. Özellikle, yerel bürokrasinin yasakçı tutumu, bu algıyı belirlemiş olabilir. Kurumlar ve partiler arasında oluşabilecek senkronize olumlu tutumlar, sürecin başarıya ulaşmasını hızlandırabileceği gibi, bireylerin sürece olan güvenlerini de artırabilir.

Tablo 74: AK Parti Olduğu Sürece Demokratik Açılım/Çözüm Süreci Bitmez İfadesinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı							
AK Parti Olduğu Sürece Demokratik Açılım/Çözüm Süreci Bitmez.							
Eğitim Durumu		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Okur-yazar değil.	S	1	9	7	11	1	29
	%	3,4	31,0	24,1	37,9	3,4	100,0
Okur -yazar	S	7	10	17	18	7	59
	%	11,9	16,9	28,8	30,5	11,9	100,0
İlköğretim	S	27	31	77	77	24	236
mezunu	%	11,4	13,1	32,6	32,6	10,2	100,0
Lise	S	59	80	152	115	44	450
mezunu	%	13,1	17,8	33,8	25,6	9,8	100,0
Üniversite	S	54	120	164	84	40	462
mezunu	%	11,7	26,0	35,5	18,2	8,7	100,0
Lisans üstü	S	7	12	16	10	4	49
	%	14,3	24,5	32,7	20,4	8,2	100,0
Toplam	S	155	262	433	315	120	1285
	%	12,1	20,4	33,7	24,5	9,3	100,0

χ^2 : 40,767, SD:20, P:004, $p < 0.05$

Çözüm Süreci'nin önemli aktörlerinden biri, AK Parti ve lideri R. Tayyip Erdoğan'ken, diğeri Abdullah Öcalan, örgütü ve legal KSH'dir. Bu üç aktör, ağırlığını korumakla birlikte, sürecin daha geniş bir tabana yayıldığı ifade edilebilir. Ayrıca, sürecin yasal bir zemin kazanmasıyla, partiler üstü bir nitelik kazanmaya başladığı ifade edilebilir. Süreç, “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun” ile çıkartılan bu kanuna atıfla “Çözüm Süreci Kurulu ve Kurumlararası İzleme ve Koordinasyon Komisyonu”nun kurulması gibi yürütülecek çalışmalara ilişkin esasların belirlenmesi ve bakanlar kurulunda kabul edilmesi ile birlikte yasal bir çerçeveye sahip olmuştur.

Sürecin yasallaşarak partiler üstü bir nitelik edinmesi, sürece süreklilik

kazandırmış olmasına rağmen, sürecin işleyişi, iktidar partisinin ve diğer aktörlerin hedefleri doğrultusunda şekillendiği ifade edilebilir. 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi döneminde sürecin “donma” halini yaşaması buna örnek olarak verilebilir.

AK Parti olduğu sürece Demokratik Açılım/Çözüm Süreci bitmez ifadesinin eğitim durumuna göre dağılımını gösteren Tablo 74 incelendiğinde, ifadeyi olumsuzlayan, olumlayan ve ifade hakkında kararsız kalan katılımcıların görüşlerinin birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu bulgu, katılımcıların süreci AK Parti ile özdeşleştirdiğini gösterdiği gibi süreci partiler üstü değerlendirdiğini ve hangi parti gelirse gelsin sürecin devam edeceğine inandıklarını da gösterebilir. Ayrıca, bu bulgu, sürecin AK Parti zamanında bitebileceğini de bir işaret olabilir.

Katılımcılara yöneltilen “AK Parti olduğu sürece Demokratik Açılım/Çözüm Süreci bitmez” ifadesine verilen cevaplar eğitim durumu değişkenine göre analiz edildiğinde eğitim düzeyi yüksek olan katılımcıların daha çok “kararsız” kaldıkları görülmektedir. Eğitim düzeyi yüksek katılımcılar, sürecin AK Parti döneminde bitebileceğini, AK Parti’nin, sürecin garantörü olmadığını dile getirmişlerdir. Bu bulgu, eğitim düzeyi yüksek bireylerin sürecin muhtemel “risklerine” daha çok dikkatleri çektiğini gösterebilir.

Tablo 75: On Beş Sene Öncesine Oranla Demokratik Açılım/Çözüm Süreci Kapsamında Gerçekleştirilen Politikalar Çok İyi İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı							
On Beş Sene Öncesine Oranla Demokratik Açılım/Çözüm Süreci Kapsamında Gerçekleştirilen Politikalar Çok İyi.							
İller		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Diyarbakır	S	44	54	87	290	108	583
	%	7,5	9,3	14,9	49,7	18,5	100,0
Van	S	17	33	61	144	45	300
	%	5,7	11,0	20,3	48,0	15,0	100,0
Batman	S	8	13	33	85	23	162
	%	4,9	8,0	20,4	52,5	14,2	100,0
Ağrı	S	7	19	10	28	18	82
	%	8,5	23,2	12,2	34,1	22,0	100,0
Bingöl	S	5	13	7	42	13	80
	%	6,3	16,3	8,8	52,5	16,3	100,0
Hakkâri	S	13	10	15	31	9	78
	%	16,7	12,8	19,2	39,7	11,5	100,0
Toplam	S	94	142	213	620	216	1285
	%	7,3	11,1	16,6	48,2	16,8	100,0

$X^2:47,870$, $SD:20$, $P:0,000$, $p<0,05$

Kürt sorunu ile mücadele, sorunun varlığı ile paralellik arz etmektedir. Bu mücadele şekli, tarihsel süreçte sürekli değişmiştir. Son dönemlerindeki gelişimlere dayandırılan Osmanlı’nın Kürt sorunuyla mücadele şekli, genellikle Kürt mirlerini sürgüne gönderme şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak, Cumhuriyet’le birlikte, bu

yöntem değişmiştir. Cumhuriyet'in sorunla mücadele şekli, Osmanlı Devleti'ne oranla daha katı tarzda şekillenmiştir. Ortaya çıkan Kürt isyanlarını bastırmak ve yönetici kadroyu asmak/öldürmek, Cumhuriyet döneminde genel olarak sorunla mücadelede benimsenen tarz olmuştur.

Cumhuriyet tarihi boyunca benimsenen ve 20. yy'ın son dönemlerinde ortaya çıkan PKK örgütüyle yapılan mücadelede radikalleşen Kürt sorunun güvenlikçi yöntemlerle çözüleceği anlayışı, 21. yy'ın başlarına kadar devam etmiştir. AK Parti hükümetlerin döneminde Kürt sorunu ile mücadele tarzının önemli oranda sorgulandığı ifade edilmektedir. Bu sorgulanmanın esasını, Dünya'da, Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler ve Türkiye'de silahla sonunun üstesinden gelinmeyeceğine dair son dönemde oluşan güçlü kanaatler oluşturmaktadır.

Türkiye, sorunla mücadelede askeri bürokrasiyi tamamen devre dışı bırakmamış olmasına rağmen, "Demokratik Açılım/Çözüm Süreci" ile yeni bir yöntemi benimsemeye başladığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, katılımcılara "On beş sene öncesine oranla, Demokratik Açılım/Çözüm Süreci kapsamında gerçekleştirilen politikalar çok iyi" ifadesi yöneltilmiştir. Katılımcıların bu ifadeye yönelik görüşleri il bağımsız değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde, genel olarak tüm illerde, katılımcıların büyük bir kesimi, son dönemdeki politikaların öncekilerden farklı olduğu konusunda hemfikir olmuştur.

Bingöllü katılımcılar, %68,8 oranla geçmişe göre önemli değişikliklerin gerçekleştiği görüşünü en çok dile getiren kesim olurken, bu görüşü en az destekleyen kesim ise %51,2 oranıyla Hakkâri katılımcılar olmuştur. Bu toplumsal bulguda Hakkâri'nin KSH çizgisine yakın sosyo politik yapısı ve Bingöllü'nün muhafazakar ve hükümetin politikalarını benimsemiş olması belirleyici olabilir.

Ağrılı katılımcıların %31,7'si ve Hakkâri katılımcıların ise %29,5'i 21. yy'daki gelişmelerin Cumhuriyet tarihindeki gelişmelerden pek farklı olmadığını, Kürtlerin halen ezildiğini ve asimilasyon politikaların çeşitli şekillerde devam ettiğini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda, UKAM'ın *Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması* isimli çalışması analiz edildiğinde, son dönemdeki politikaların Türkiye'de önemli oranda kabul gördüğünü göstermektedir. İlgili araştırmada,

katılımcıların %71,59'u Kürt sorunun çözümünde ve toplumsal barışın sağlanmasında atılan adımları taktir etmiştir (UKAM, 2013: 14).

SETA ve POLLMARK tarafından yapılan araştırmada son dönemdeki gelişmelere yönelik toplumsal destek ortaya konulmuştur. Araştırmada hükümetin başlattığı açılıma yönelik toplumsal desteğin oranı %48,1'dir (SETA ve POLLMARK, 2009: 79). Bu bulgular, 21. yy'da, Türkiye'nin Kürt sorunu ile mücadelesinde yeni bir anlayışın gerçekleştiğini ve daha önceki mücadele yöntemleri ile sorunun çözülmeyeceğine dair güçlü kanaatleri gösterebilir. Yani, Dünya'da ve Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler, Kürtlerin toplumsal realitesini aşikâr ederek, Kürtlerin içinde olduğu yeni bir toplumsal düzeni şekillendirebilir.

Tablo 76: AK Parti, Demokratik Açılım İle Kürt sorunun Çözülmesine Ortam Hazırlıyor İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı							
AK Parti, Demokratik Açılım İle Kürt Sorunun Çözülmesine Ortam Hazırlıyor.							
İller		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Diyarbakır	S	34	66	131	270	82	583
	%	5,8	11,3	22,5	46,3	14,1	100
Van	S	15	30	69	158	28	300
	%	5,0	10,0	23,0	52,7	9,3	100
Batman	S	3	19	34	84	22	162
	%	1,9	11,7	21,0	51,9	13,6	100
Ağrı	S	8	7	13	39	15	82
	%	9,8	8,5	15,9	47,6	18,3	100
Bingöl	S	6	12	12	37	13	80
	%	7,5	15,0	15,0	46,3	16,3	100
Hakkâri	S	11	18	18	27	4	78
	%	14,1	23,1	23,1	34,6	5,1	100
Toplam	S	77	152	277	615	164	1285
	%	6,0	11,8	21,6	47,9	12,8	100

X^2 : 45,261, SD:20, P:001, $p<0.05$

Kürt sorunu, 21. yy'da yeni bir paradigma bağlamında tartışılmaktadır. 19. ve 20. yy'daki görüş ve yöntemlerin sorgulandığı, Kürtlerin Ortadoğu'da özne haline geldiği bir süreç işlemektedir. Bu yeni süreç, Irak'ta ve Suriye'de savaş ile şekillenirken, Türkiye'de “görüşme” ve “müzakere” siyasetleri ekseninde yapılan Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci gelişmeleri ile işlemektedir. Bu gelişmeler, sorunun çözümünü mümkün hale getirmemiş olmasına rağmen, sorunun tartışılmasını beraberinde getirmiştir. AİH ile farklı toplumsal kodlara sahip kesimlerin görüşlerini, yer yer şiddet bazında olmasına rağmen, dile getirmeleri, sorunun çözümüne yönelik toplumsal talepleri canlandırmıştır.

Canlanan bu toplumsal talepler bağlamında, katılımcılara “AK Parti,

Demokratik Açılım ile Kürt sorunun çözülmesine ortam hazırlıyor” ifadesi yöneltmiştir. Bu ifadeye yönelik görüşlere bakıldığında, katılımcıların geneli, Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci bağlamında gerçekleşen politikaların sorunu çözmemesine rağmen, sorunun çözümü için ortam oluşturabileceğini ifade etmiştir. Atılan adımların, Cumhuriyet tarihindeki uygulamalar baz alındığında, önemli olduğunu dile getirmişlerdir.

Tablo 76 incelendiğinde, örneklem grubunu oluşturan illerde, Hakkâri hariç, son dönemlerdeki gelişmelerin toplumsal barışa katkı sağladığını dile getiren katılımcıların oranı %50’nin üstünde olduğu görülmektedir. Hakkâri’li katılımcıların %37,2’si, son dönemdeki gelişmelerin toplumsal barışın sağlanmasında pek etkili olmadığını dile getirirken, bu görüşü %22,5 oranı ile Bingöllü katılımcılar takip etmektedir.

Tablo 77: Demokratik Açılım Kürtleri Oyalamaktan Başka Bir Şey Değildir İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı							
Demokratik Açılım Kürtleri Oyalamaktan Başka Bir Şey Değildir.							
Etnik Köken		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Türk	S	11	20	15	8	10	64
	%	17,2	31,3	23,4	12,5	15,6	100,0
Kürt	S	121	272	218	264	200	1075
	%	11,3	25,3	20,3	24,6	18,6	100,0
Arap	S	3	10	1	1	-	15
	%	20,0	66,7	6,7	6,7	-	100,0
Zaza	S	24	53	18	21	15	131
	%	18,3	40,5	13,7	16,0	11,5	100,0
Toplam	S	159	355	252	294	225	1285
	%	12,4	27,6	19,6	22,9	17,5	100,0

χ^2 : 44,515, SD:12, P:000, $p < 0.05$

“Demokratik Açılım Kürtleri oyalamaktan başka bir şey değildir” ifadesinin katılımcıların etnik durumuna göre dağılımı incelendiğinde, Türklerin %48,5’i, Kürtlerin %36,6’sı, Arapların %86,7’si ve Zazaların %58,8’i açılım politikalarının Kürtleri oyalamaya yönelik olmadığını, esas amacın, Kürt sorununu çözmek olduğunu ifade etmektedirler.

Bununla birlikte, Türklerin %28,1’i, Kürtlerin %43,2’si, Arapların hiçbirisi ve Zazaların %27,5’i ifadeyi olumsuzlayarak, açılım politikalarının Kürtleri kandırmaktan öte bir şey olmadığını, bu politikalarla Kürt sorunun çözülmeceğini dile getirmiştir. Kararsızların sayısı dikkate değer orandadır. Türklerin %23,4’ü, Kürtlerin %20,3’ü, Arapların %6,7’si ve Zazaların %13,7’si ise “kararsız” kalmıştır.

Tablo 77 incelendiğinde, katılımcıların önemli bir kesimi, kandırıldığını ifade etmektedir. Sadece Kürtler, kandırıldıklarını düşünmüyor; Kürtleri ile birlikte Türklerin önemli bir kesimi, Kürtlerin kandırıldığını düşünmektedir. Ayrıca, Zazaların belli bir kesimi, açılım politikalarıyla Kürtlerin kandırıldığını ifade ederken; Araplar, bu görüşün doğru olmadığını dile getirmişlerdir.

Katılımcıların dikkate değer bir kesiminin, açılım politikalarının Kürtleri kandırmaktan öte olmadığını dile getirmesinin sebebi, çözüm politikalarındaki belirsizlikler, aktörlerin farklı söylemleri ve açılım ya da çözüm politikalarının çok yavaş ilerlemesi etkili olabilir. Ayrıca, Arap Baharı ile birlikte, Ortadoğu'daki gelişmelerden etkilenmemek için, Türkiye'nin geçici olarak belli politikaları benimsediğini dile getiren katılımcılar söz konusudur. Bu görüşün, yaygınlığı bilinmemekle birlikte, katılımcıların görüşlerini etkilemiş olabilir.

Tablo 78: Demokratik Açılım Kapsamında Yapılanlar Göstermelik, Uygulamada Karşılığı Pek Yok İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı						
Demokratik Açılım kapsamında yapılanlar göstermelik, uygulamada karşılığı pek yok.						
Etnik Köken		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Türk	S	8	22	14	12	8
	%	12,5	34,4	21,9	18,8	12,5
Kürt	S	133	221	199	292	230
	%	12,4	20,6	18,5	27,2	21,4
Arap	S	3	8	4	-	-
	%	20,0	53,3	26,7	-	-
Zaza	S	22	48	25	23	13
	%	16,8	36,6	19,1	17,6	9,9
Toplam	S	166	299	242	327	251
	%	12,9	23,3	18,8	25,4	19,5

χ^2 : 47,956, SD:12, P:000, $p < 0.05$

Tablo 78, “Demokratik Açılım kapsamında yapılanlar göstermelik, uygulamada karşılığı pek yok” ifadesinin katılımcıların etnik durumuna göre dağılımını içermektedir. Tablo 78 incelendiğinde, Kürtlerin %48,6’sı, Demokratik açılım kapsamında yapılanların göstermelik olduğunu ve açılım politikalarının üzerinden çok zaman geçmesine rağmen uygulamada karşılığının pek olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca, son dönemde bireysel bazda Kürtlere çeşitli kısıtlı hakların verildiğini dile getiren katılımcılar, Kürt sorununun böyle çözülmeceğini belirtmişlerdir.

Kürt katılımcıların %18,5’i, kararsız olduğunu beyan ederken, %33’ü de son dönemde iyi gelişmelerin olduğunu açılım politikalarının somutlaştığını dile

getirmişlerdir. Bu kesime göre Kürt sorunu gibi tarihsel sürece dayanan bir meselenin hemen halledilmesini, anadilde eğitim gibi toplumun belli kesimleri tarafında radikal sayılacak bazı kollektif haklarının hemen gerçekleşmesini beklemenin sosyolojik imkan dahilinde olmayabilir. Bunların gerçekleşmesi, zamana ihtiyaç olduğu gibi toplumsal bazda gerçekleşecek zihniyet dönüşümüne de bağlı olabilir.

Diğer etnik aidiyete sahip gruplar, Kürtlere oranla, son dönemlerde önemli adımların atıldığını daha çok ifade etmişlerdir. Türklerin %46,9'u, Arapların %73,3'ü ve Zazaların %53,4'ü son zamanlarda Türkiye'de demokratikleşme adına önemli gelişmelerin gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Ancak, Türklerin %37,3'ü ve Zazaların %27,5'i, Kürtlerin belli bir kesiminin Demokratik Açılım kapsamında yapılanların göstermelik olduğunu ve uygulamada, Kürt sorununu çözebilecek somut örneklerin olmadığını dile getirmektedirler.

Özetle, toplumun belli ve önemli bir kesimi, Türkiye'de demokratikleşme ve toplumsal barışın sağlanması babında son dönemlerde önemli gelişmeler olduğunu dile getirirken, diğer etnik aidiyeteler sahip gruplarla birlikte Kürtlerin önemli bir kesimi, son Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci gibi politikaların, ürettiği yoğun iyimserliğe rağmen, uygulamada somutlaşmadığına işaret etmiştir. Bu belirsizlikler ve çelişkiler, geçiş döneminin işaretleri olabilir.

Tablo 79: Demokratik Açılım Kapsamında İyiye Yönelik İcraatlar Var; Ama Yapılanlar Az İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı							
Demokratik Açılım Kapsamında İyiye Yönelik İcraatlar Var Ama Yapılanlar Az							
Etnik Köken		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Türk	S	3	12	11	27	11	64
	%	4,7	18,8	17,2	42,2	17,2	100
Kürt	S	45	75	89	602	264	1075
	%	4,2	7,0	8,3	56,0	24,6	100
Arap	S	-	3	1	10	1	15
	%	-	20,0	6,7	66,7	6,7	100
Zaza	S	7	17	21	69	17	131
	%	5,3	13,0	16,0	52,7	13,0	100
Toplam	S	55	107	122	708	293	1285
	%	4,3	8,3	9,5	55,1	22,8	100

χ^2 :41,475, SD:12, P:000, p<0.05

Tablo 79, “Demokratik Açılım kapsamında iyiye yönelik icraatlar var, ama yapılanlar az” ifadesinin katılımcıların etnik durumuna göre dağılımını göstermektedir. Katılımcıların ifadeye dair görüşleri analiz edildiğinde, farklı etnik

kökene sahip bireyler, son dönemlerde Türkiye’de iyiye dair önemli gelişmelerin olduğunu dile getirmiş, Kürtçe yayın başta olmak üzere, birçok şeyin tabu olmaktan çıktığını belirtmişlerdir.

Demokratikleşme paketleri, başta Öcalan olmak üzere, örgütle alenen görüşülmeye başlanması, AİH ile toplumun görüşlerine başvurulması ve asgari bir uzlaşma zeminin oluşması, şiddet boyutuyla kanıksanan Kürt sorununun çözümünde yeni perspektifleri beraberinde getirmiştir. Bu yeni perspektifi, Öcalan “Kırk yıllık hareketimizin acılarla dolu geçen bu mücadelesi boşa gitmediği gibi aynen sürdürülemez bir aşamaya da varmış bulunmaktadır” şeklinde özetleyerek, Kürt sorununun yeni bir aşamaya geldiğini dile getirmiştir. Ancak, bu gelişmelerle birlikte sorunların çözüldüğünü söylemek, şimdilik mümkün görünmemektedir. Açılım ya da demokratikleşme politikalarının belirsizlikleri devam etmektedir ve atılan adımlar, Kürt sorununu çözebilecek çapta değildir. Bireysel bazda daha çok atılan bu adımlar, Kürtlerin kollektif haklarına yönelik taleplerini yerine getirmemiştir. Bu bağlamda, ifadeye dair katılımcıların görüşleri analiz edildiğinde, halkın önemli bir kesimi, açılım politikalarına destek vermektedir. Kürtlerin %80,6’si, 21. yy’da önemli gelişmelerin gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Türklerin %59,4’ü, Arapların %73,4’ü ve Zazaların %65,7’si Kürtlerle aynı düşüncüyü paylaşmaktadır.

3.6. Recep Tayyip Erdoğan

R. Tayyip Erdoğan, 21. yy’da, Türkiye’nin Kürt politikasını belirleyen önemli liderlerden biridir. Genel başkanı olduğu AK Parti, üst üste iktidar partisi olmayı başarmıştır. 2002-2015 döneminde tek başına iktidar olmayı başaran Erdoğan’ın ve partisinin Kürt sorunu politikası, Türkiye’de önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Kürt sorununa dair söylemleri zamana ve mekana göre farklılık arz eden Erdoğan, 21. yy’da sorunla en çok anılan liderlerden birisidir.

10 Ağustos 2014’te yapılan halk seçiminde, Erdoğan, halkın seçtiği ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. 2005’teki Diyarbakır konuşması, AK Parti’nin Kürt sorununu çözme politikalarının merkezine konulan Erdoğan, son dönemlerde Kürt sorunun olmadığına yönelik söylemleri dile getirmiştir. Erdoğan’a göre artık Türkiye’de bir Kürt sorunu yoktur. Ancak, 7 Haziran 2015’te yapılan seçimlerden

sonra “Çözüm Süreci” askıya alınmış ve çatışmalar tekrar başlamıştır.

Tablo 80: Demokratik Açılım’ı Başbakan R. Tayyip Erdoğan Başlatmıştır İl Durumuna Göre Dağılımı						
Demokratik Açılım’ı Başbakan R. Tayyip Erdoğan Başlatmıştır.						
İller	Kesinlikle			Kesinlikle		
	Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Katılıyorum	Toplam
Diyarbakır	S	86	108	94	218	583
	%	14,8	18,5	16,1	37,4	100
Van	S	64	58	56	101	300
	%	21,3	19,3	18,7	33,7	100
Batman	S	13	39	27	66	162
	%	8,0	24,1	16,7	40,7	100
Ağrı	S	20	18	9	24	82
	%	24,4	22,0	11,0	29,3	100
Bingöl	S	9	9	20	31	80
	%	11,3	11,3	25,0	38,8	100
Hakkâri	S	24	16	8	21	78
	%	30,8%	20,5	10,3	26,9	100
Toplam	S	216	248	214	461	1285
	%	16,8	19,3	16,7	35,9	100

X^2 : 51,057, SD:20, P:000, $p<0.05$

Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ve Çözüm Süreci, Erdoğan’ın Kürt politikasının önemli uygulamaları olmuştur. Bu uygulamaları, Türkiye’nin ‘çözülme süreci’ olarak değerlendiren kesimlere rağmen, katılımcıların önemli bir kesimi onaylamıştır. Türkiye’nin en kanlı ve zorlu sorununu çözmek amacıyla geliştirilen bu siyaseti, Türklerin %42,7’si ve Kürtlerin ise %75,7’si onaylamıştır. Açılım politikalarını onaylamayan Türklerin oranı %40,8 iken, Kürtlerin oranı ise %13,9’dur (SETA ve POLLMARK, 2009: 80). Bir think tank kuruluşu olan UKAM’ın yaptığı araştırmaya göre Türkiye’de katılımcıların %78’i, Başbakan Erdoğan istediği takdirde, Kürt sorunun çözülebileceğine inanmaktadır. Nitekim, aynı araştırmanın verilerine göre katılımcıların %68,90’ı, devlet cephesinde, R. Tayyip Erdoğan’ı Çözüm Süreci’nin en önemli aktörü olarak görmektedir (Kaya vd., 2013: 22).

R. Tayyip Erdoğan; Kürt Açılımı olarak başlayan, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ile süreklilik kazanan, 2013’ten itibaren de Çözüm Süreci olarak devam eden Kürt sorunu ile mücadelede, önemli aktörlerden biri olmuştur. Bu minvalde, katılımcılara “Demokratik Açılım sürecini Başbakan R. Tayyip Erdoğan başlatmıştır” ifadesi yöneltilmiştir. İfadeye yönelik görüşler, iller bazında analiz edildiğinde, katılımcıların önemli bir kesimi, Demokratik Açılım sürecini R. Tayyip Erdoğan’ın başlattığını belirtmiştir. Diyarbakırlı katılımcıların %50,6’sı, Vanlı katılımcıların %40,7’si, Batmanlı katılımcıların %51,2’si, Ağrıli katılımcıların

%42,7'si, Bingöllü katılımcıların %52,6'sı ve Hakkârlı katılımcıların ise %38,4'ü, Demokratik Açılım'ın R. Tayyip Erdoğan'ın başlattığını ifade etmiştir. Bu bulgular, Erdoğan'ın, Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci gibi politikaların önemli meşru aktörlerinden biri olduğunu göstermektedir. Nitekim, Etyen Mahçupyan, tabanın direncinden, Erdoğan'sız ve Öcalan'sız bir sürecin devam edemeyeceğini dile getirmiştir (Mahçupyan, 2015).

Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci gibi politikalarının, Erdoğan'la başladığı görüşünü, benimsemeyen önemli oranda katılımcı söz konusudur. Hakkârlı katılımcıların %51,3'ü, Ağrı katılımcıların %46,4'ü, Vanlı katılımcıların %40,3'ü, Diyarbakırlı katılımcıların %33,3'ü, Batmanlı katılımcıların %32,1 ve Bingöllü katılımcıların %22,6'sı son dönemdeki gelişmelerin şahıslardan bağımsız değerlendirilmesi gerektiğini, bu gelişmelerin hem iç hem de dış faktörlerin sonucunda başladığını dile getirmektedirler. PKK'nin baskıları ve Arap Baharı'nın Ortadoğu coğrafyasındaki yıkıcı sonuçları, Türkiye'yi, bu politikaya ittiğini ifade etmektedirler.

Tablo 81: Demokratik Açılım'ı Başbakan R. Tayyip Erdoğan Başlatmıştır İfadesinin Yaş Durumuna Göre Dağılımı							
Demokratik Açılım'ı Başbakan R. Tayyip Erdoğan Başlatmıştır.							
Yaş Durumu		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
18-29	S	125	115	107	180	52	579
	%	21,6	19,9	18,5	31,1	9,0	100
30-39	S	40	73	57	128	45	343
	%	11,7	21,3	16,6	37,3	13,1	100
40-49	S	26	29	28	85	29	197
	%	13,2	14,7	14,2	43,1	14,7	100
50-59	S	19	27	20	56	16	138
	%	13,8	19,6	14,5	40,6	11,6	100
60 ve üstü	S	6	4	2	12	4	28
	%	21,4	14,3	7,1	42,9	14,3	100
Toplam	S	216	248	214	461	146	1285
	%	16,8	19,3	16,7	35,9	11,4	100

χ^2 : 37,023, SD:16, P:002, $p < 0.05$

“Demokratik Açılım sürecini Başbakan R. Tayyip Erdoğan başlatmıştır” ifadesi, yaş bağımsız değişkenine göre değerlendirildiğinde, “18-29” yaş grubunda olan katılımcılar, diğer yaş grubundaki katılımcılara oranla, Kürt Açılımı'nın Demokratik Açılım'ın, Çözüm Süreci'nin zamanın gereklilikleri bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmektedirler. Açılımın, R. Tayyip Erdoğan'dan ayrı düşünülmesi gerektiğini ifade eden genç katılımcılar, sürecin partilerden ve liderlerinden ayrı düşünülmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.

“18-29” yaş grubundaki katılımcıların %41,5’i, ifadeyi olumsuzlarken, %40,1’de olumlamıştır. Ayrıca, yapılan analizlerde, “18-29” yaş grubundaki katılımcıların, diğer yaş grubundaki katılımcılara oranla, daha çok kararsız kaldıkları görülmüştür. İnternet kullanım oranının aralarında yüksek olduğu, “18-29” yaş grubundaki katılımcılarda, “kararsızlar” oranının yüksek olmasında, liderlerin Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci ile ilgili, çeşitli zamanlarda, birbirleriyle çelişen ifadeleri sebep olmuş olabilir.

“18-29” yaş grubundaki katılımcıların dışındaki diğer yaş gruplarında, ifadeye yönelik olumlu tutumlarının oranı, %50’nin üzerinde olmakla birlikte, R. Tayyip Erdoğan’ın, açılım politikalarını başlatmadığını belirten önemli sayıda katılımcı vardır. Örneğin, “60 ve üstü” yaş grubundaki katılımcıların %35,7’si, “50-59” yaş grubundaki katılımcıların %33,4’ü, “30-39” yaş grubundaki katılımcıların %33’ü ve “40-49” yaş grubundaki katılımcıların %27,9’u, Türkiye’de gerçekleşen gelişmelerin, Ortadoğu’da meydana gelen gelişmelerden ayrı düşünölmeyeceğini ifade etmektedir. Bu bulgu, son dönemdeki gelişmelerin çok boyutluluğunu gösterebilir.

Tablo 82: Demokratik Açılım'ı Başbakan R. Tayyip Erdoğan Başlatmıştır İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı							
Demokratik Açılım'ı Başbakan R. Tayyip Erdoğan başlatmıştır.							
Etnik Köken		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Türk	S	4	9	12	26	13	64
	%	6,3	14,1	18,8	40,6	20,3	100
Kürt	S	203	214	173	376	109	1075
	%	18,9	19,9	16,1	35,0	10,1	100
Arap	S	-	-	4	8	3	15
	%	-	-	26,7	53,3	20,0	100
Zaza	S	9	25	25	51	21	131
	%	6,9	19,1	19,1	38,9	16,0	100
Toplam	S	216	248	214	461	146	1285
	%	16,8	19,3	16,7	35,9	11,4	100

χ^2 :34,654, SD:12, P:001, p<0.05

“Demokratik Açılım sürecini Başbakan R. Tayyip Erdoğan başlatmıştır” ifadesi, katılımcıların etnik aidiyetleri bağlamında değerlendirildiğinde, Erdoğan, Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci’nin önemli aktörü olarak gösterilmektedir. Etnik aidiyet bakımında kendisini Türk olarak ifade eden katılımcıların %60,9’u, Erdoğan’ın, Demokratik Açılım sürecini başlattığını ifade ederken; bu oranın, Arap katılımcılarda daha çok olduğu görülmüştür. Arap katılımcıların %73,3’ü, ilgili ifadeye katılarak, en yüksek oranda onay vermiştir. Kendilerini Zaza olarak ifade

eden katılımcıların %54,9'u, Erdoğan'ın Demokratik Açılım sürecini başlattığını belirtmiştir.

Kürtler diğer etnik gruplardan daha farklı düşünmektedirler. İlgili ifadeye, Kürtlerin %45,1'i katılırken, %38,8'i ifadeyi onaylamamıştır. Kürtlerle yapılan anketler analiz edildiğinde, Demokratik Açılım, Çözüm Süreci gibi Kürt sorununda önemli dönüşümleri sağlayan adımların gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Kürtlerin önemli bir kesimi, Ortadoğu'daki gelişmeler, PKK'nin silahlı bürokrasiyle yok olmayacağı anlayışının askeri operasyonların başarısızlığı ile ortaya çıkması ve Kürtlerin baskıları son gelişmeleri Türkiye'ye dayattığını ifade etmişlerdir. Bundan dolayı, sürecin şahıslar etrafında tartışılmasına Kürtlerin %38,8'i katılmamıştır. Özetle, başta Araplar olmak üzere, diğer etnik grupların, Erdoğan'ın Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci'ndeki liderliğine önemli vurgu yaptıkları görülmüştür. Bu bulgu, yapılan çeşitli araştırmalara yansımıştır: Türkiye tarihinde, ilk defa, bir siyasi parti liderinin, Kürt sorunuyla, siyasi yöntemlerle, mücadele ettiğini dile getirenlerin sayısı oldukça fazladır (Kaya vd., 2013: 35).

Tablo 83: Demokratik Açılım, R. Tayyip Erdoğan'dan Sonra Bitebilir İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı							
Demokratik Açılım, R. Tayyip Erdoğan'dan Sonra Bitebilir.							
Etnik Köken		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Türk	S	3	12	24	19	6	64
	%	4,7	18,8	37,5	29,7	9,4	100
Kürt	S	235	297	293	190	60	1075
	%	21,9	27,6	27,3	17,7	5,6	100
Arap	S	-	2	3	8	2	15
	%	-	13,3	20,0	53,3	13,3	100
Zaza	S	16	35	42	24	14	131
	%	12,2	26,7	32,1	18,3	10,7	100
Toplam	S	254	346	362	241	82	1285
	%	19,8	26,9	28,2	18,8	6,4	100

$\chi^2:43,907$, SD:12, P:000, $p<0.05$

R. Tayyip Erdoğan'ın, Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci politikaları eksenindeki aktörlüğünü saptamak amacıyla, katılımcılara, “Demokratik Açılım Süreci, R. Tayyip Erdoğan'dan sonra bitebilir” ifadesi yöneltilmiştir. İfadeye yönelik görüşler analiz edildiğinde, katılımcıların, büyük oranda ya kararsız oldukları ya da ifadeye katılmadıkları saptanmıştır. Kararsızların genel ortalaması %28,2 iken, ifadeyi katılmayanların ortalaması ise %46,7'dir.

Tablo 83, katılımcıların etnik aidiyetleri bağlamında değerlendirildiğinde,

Kürtlerin %49,5'i, "Demokratik Açılım süreci, R. Tayyip Erdoğan'dan sonra bitebilir" ifadesine katılmazken, %27,3'ü kararsız kalmıştır. Bu bulgu, Kürtlerin, Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci politikalarının, diğer etnik gruplara göre, kişi ya da parti esaslı fikrine daha az katıldığını gösterebilir. Kürtlerin önemli bir kesimi, Türkiye'de ve Dünya'da, özelde Ortadoğu'da, meydana gelen gelişmelerin, Türkiye'nin son dönemdeki politikalarını kaçınılmaz kıldığını belirtmektedir. Yani, Kürtlerin Ortadoğu'daki kimlik mücadeleleri, Türkiye'nin eski inkarcı-asimilasyoncu politikaları sürdürmesini zora sokmuş olabilir. Kürtler Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci'nden geri gidemeyeceğini, aksine benzeri politikaların yenilenerek, devam edeceğine daha çok inanmış olabilirler.

Türklerin %39,1'i, açılım politikalarının R. Tayyip Erdoğan'dan sonra biteceğini ifade ederken, %37,5'i kararsız kalmış ve %23,5'i de bitmeyeceğini dile getirmiştir. Bu bulgular, Türklerin önemli bir kesiminin, açılım politikalarının bitmemesi gerektiğine inandığını gösterebilir. Açılım politikalarına en büyük destek veren gruplardan biri Araplar, diğeri Zazalardır. Arapların %66,6'sı ve kendilerini etnik aidiyet bakımından Zaza olarak gösteren katılımcıların ise %29'u, açılım politikalarının R. Tayyip Erdoğan'dan sonra biteceğini ifade ederken; Arapların %13,3'ü, Zazaların ise %38,9'u açılım politikalarının bitmeyeceğini dile getirmiştir.

Özetle, bu bulgular, 21. yy'da belli bir sürekliliği kazanmış açılım politikaların ya da Çözüm Süreci'nin devam etmesi konusundaki toplumsal isteği gösterebilir. Ancak, bu politikaların belli bir programa sahip olmaması ve yavaş ilerlemesi, belli kesimlerde çeşitli belirsizliklere yol açmış olabilir. İfade edilmesi gereken bir diğer nokta, Erdoğan'ın açılım politikalarındaki liderliğidir. Katılımcıların önemli bir kesimi, bu liderliği onaylarken, önemli bir kesimi de sürecin/açılımın partiler ya da şahıslar bazında değerlendirilmemesi gerektiğini dile getirmişlerdir.

3.7. PKK, Kürt Siyasi Hareketi ve Çözüm Süreci

Legal KSH ve illegal PKK örgütü, Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci başta olmak üzere, Kürt sorunu ve Kürt sorununa yönelik çözüm arayışlarında önemli aktörleri oluşturmaktadırlar. Kürt sorununun sonucunda ortaya çıkan ve zamanla dönüşerek varlığını sürdürmüş PKK olgusu, Ortadoğu'da etkili silahlı örgütlerin

başında gelmektedir. PKK, Türkiye, Suriye, İran ve Irak'ta binlerce militanı ve milyonlarca sempatizanı olan bir örgüt haline gelmiştir. Kürt sorunu politikalarında, önemli bir diğer aktör ise legal KSH'ye bağlı partilerdir. HEP ile başlayan ve bugün HDP ile varlığı devam eden legal KSH, sürekli kendilerini Kürt sorunun merkezinde bulmuşlardır. Kürt sorunun önemli aktörleri haline gelen KSH'nin partileri, sorunun hem öznesi hem de nesnesi olmuşlardır. Partileri sürekli kapatılmış, liderleri ve milletvekilleri öldürülmüştür. Çok sayıda parti mensubu ağır cezalara çarptırılmış ve mal varlıklarına el konulmuştur.

HEP ile başlayan ve yedi milletvekili ile temsil edilen legal Kürt siyaseti, bugün Türkiye'nin üçüncü büyük partisi olarak siyaset sahnesinde yer almıştır. 2015'te, 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde seksen milletvekili çıkaran Kürt siyasetinin önemli partisi Halkların Demokratik Partisi (HDP), Kürt sorunu bağlamında gerçekleştirilen Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci politikalarında en önemli aktörlerden biri olmuştur. 80 milletvekili ile parlamentoda temsiliyeti oluşturmuştur. Ancak, genel seçimlerden sonra hükümetin kurulamaması ve devlet ile PKK arasında başlayan çatışmalar, Çözüm Süreci'ni durma noktasına getirdiği gibi, meclise giren HDP'nin politika geliştirmesine imkan bırakmamıştır.

Tablo 84: Kürt Siyasi Partileri Demokratik Açılım Sürecini Desteklemektedir İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı							
Kürt Siyasi Partileri Demokratik Açılım Sürecini Desteklemektedir.							
Etnik Köken		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Türk	S	8	9	19	19	9	64
	%	12,5	14,1	29,7	29,7	14,1	100
Kürt	S	45	51	112	475	392	1075
	%	4,2	4,7	10,4	44,2	36,5	100
Arap	S	1	2	2	9	1	15
	%	6,7	13,3	13,3	60,0	6,7	100
Zaza	S	4	17	37	54	19	131
	%	3,1	13,0	28,2	41,2	14,5	100
Toplam	S	58	79	170	557	421	1285
	%	4,5	6,1	13,2	43,3	32,8	100

X^2 :104,886, SD:12, P:000, $p<0.05$

1 Kasım 2015'te tekrarlan 26. Dönem Milletvekili Genel Secimi'nde KSH, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde birinci parti olmasına rağmen, Türkiye genelinde kazandığı başarısını tekrarlayamamış, oy kaybetmiş ve 59 milletvekili çıkartabilmiştir (YSK, 2015). Türkiye'de HDP, oy kaybetmesine rağmen, Kürtlerin önemli bir kesiminin oyunu alarak, onları temsil etmektedir. Bu yüzden, Çözüm Süreci ya da muhtemel çözüm görüşmelerinde KSH, seçmenlerce önemli bir aktör

olarak öne çıkarılmıştır. Bu olgu, Tablo 31’de katılımcıların %56’sının birinci tercih olarak PKK ve Kürt siyasi partilerini muhatap alınması gerektiği bulgusuyla örtüşmektedir.

Tablo 84, “Kürt siyasi partileri Demokratik Açılım sürecini desteklemektedir” ifadesinin etnik durum bağımsız değişkeniyle olan ilişkisini göstermektedir. Tablodaki veriler analiz edildiğinde, katılımcılar legal Kürt siyasi partilerin Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci politikalarını desteklediklerini belirtmektedirler. Etnik köken bakımında, kendilerini Türk olarak ifade eden katılımcıların %43,5’i, Kürtlerin %70,7’si, Arapların %66,7’si ve kendilerini Zaza olarak ifade eden katılımcıların %55,7’si legal Kürt siyasi partilerin Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ve Çözüm Süreci olarak ifade kazanan Türkiye’nin son dönemdeki politikalarını desteklediklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 84, katılımcıların etnik aidiyetleri bağlamında değerlendirildiğinde, legal Kürt siyasi partilerin açılım politikalarını destekledikleri fikrine Kürtlerin en çok inandığı belirtilebilir. Çözüm Süreci’nde İmralı, Kandil ve hükümet/devlet arasında HDP milletvekillilerinin aracılık etmesi, katılımcıları böyle düşünmeye sevk etmiş olabilir. Kürtlerin sadece %8,9’u, legal Kürt siyasi partilerin açılımı desteklemediklerini ifade etmiş, %10,4’ü de “kararsız” kalmıştır. Türklerin oranı %26,6, Kürt siyasi partilerin açılım politikalarına destek vermediğini belirtirken, %29,7’si de kararsız kalmıştır. Bu oranlar, göz ardı edilmeyecek derecede yüksektir. Bu bulgu, Kürt siyasi partilerin Batı kamuoyunda ya da Türklerin nezdinde farklı algılandıklarını gösterebilir.

Kürtlerin %8,9’u, Arapların %20’si ve Zazaların %16,1’i KSH’ye ait partilerin açılım ya da çözüm politikalarını desteklemediklerini ifade etmiştir. Kürt siyasi partilerinin yaptığı mitingler sonrasında olayların çıkması ve HDP’nin Türkiye’deki Kobani protestolarında tabanına çağrı yapması ve sonrasında 6-7 Ekim Olayları olarak bilinen olayların olması, legal Kürt siyasi partilerin açılım politikaları ile ilgili Türk toplumunun görüşlerini belirlemiş olabilir. Kendilerini Arap ya da Zaza olarak ifade eden katılımcılar ise Türklere ve Kürtlere göre oranla daha ortada bir politika göttükleri ifade edilebilir.

UKAM tarafında yapılan araştırmada, katılımcıların önemli bir kesimi, Barış ve Demokrasi Parti'sini (BDP) Çözüm Süreci'ne en çok destek veren muhalefet partisi olarak değerlendirmektedir. Katılımcıların %86,1'i, BDP'nin barış sürecindeki eylemlerini desteklediğini ifade etmiştir. Aynı araştırmaya göre, katılımcıların sadece %4,9'u, BDP'nin politikalarını sürece engel olduğunu dile getirmiştir (Kaya vd., 2013: 27).

Tablo 85: Kürt Siyasi Partileri Demokratik Açılım Sürecini Desteklemektedir İl Durumuna Göre Dağılımı							
Kürt Siyasi Partileri Demokratik Açılım Sürecini Desteklemektedir.							
İller		Kesinlikle			Kesinlikle		Toplam
		Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Katılıyorum	
Diyarbakır	S	26	38	88	246	185	583
	%	4,5	6,5	15,1	42,2	31,7	100
Van	S	13	13	33	148	93	300
	%	4,3	4,3	11,0	49,3	31,0	100
Batman	S	6	8	19	71	58	162
	%	3,7	4,9	11,7	43,8	35,8	100
Ağrı	S	5	3	9	36	29	82
	%	6,1	3,7	11,0	43,9	35,4	100
Bingöl	S	3	14	19	31	13	80
	%	3,8	17,5	23,8	38,8	16,3	100
Hakkâri	S	5	3	2	25	43	78
	%	6,4	3,8	2,6	32,1	55,1	100
Toplam	S	58	79	170	557	421	1285
	%	4,5	6,1	13,2	43,3	32,8	100

X^2 : 63,508, SD:20, P:000, $p < 0.05$

Tablo 85, “Kürt siyasi partileri Demokratik Açılım sürecini desteklemektedir” ifadesinin, il durum bağımsız değişkeniyle olan ilişkisini göstermektedir. Diyarbakırlı katılımcıların %73,9'u, Vanlı katılımcıların %80,3'ü, Batmanlı katılımcıların %79,6'sı, Ağrılı katılımcıların %79,3'ü, Bingöllü katılımcıların %55,1'i ve Hakkâri katılımcıların %87,2'si bu görüşü paylaşmaktadır. Katılımcıların verileri iller bazında değerlendirildiğinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde katılımcıların çok önemli bir kesimin, Kürt siyasi partilerin Kürt sorunu ile ilgili yürütülen çalışmaları desteklediğine inandıklarını ifade edilebilir.

Yapılan analizlerde, Bingöllü katılımcıların, diğer illerdeki katılımcılara oranla, ilgili ifadeyi daha az desteklediği görülmüştür. Bingöllü katılımcıların %21,3'ü, KSH'nin açılım politikalarını desteklemediğini ifade ederken, %23,8'i de “kararsız” kalmıştır. Bingöllü katılımcıların, önemli oranda, AK Parti seçmeni olmaları, parti politikasını benimsemeleri ve açılım politikalarında AK Parti'yi özne olarak görmeleri, Kürt siyasi hareketine yönelik görüşlerini etkilemiş olabilir.

Yapılan analizlerde, Bingöllü katılımcıların Kürt sorunu ve Kürt sorununun çözümü eksenindeki politikalarda, diğer illerdeki katılımcılardan, farklı oldukları ifade edilebilir. AK Parti politikalarını, daha çok benimsediklerinden, AK Parti eksenli politikalarda daha belirgin bir tutuma sahip oldukları belirtilebilir. Ayrıca, muhafazakâr ve mütebedeyin politik kültürün hakim olması, daha sol ve modern bir çizgiye sahip KSH'nin Bingöl'de kabul görmesini zorlaştırıyor olabilir. Bingöl'ü, diğer illerden farklı kılan bir diğer özelliği ise Kürtlük-Zazalık etrafında yoğun tartışmaların yapıldığı yerlerden biri olmasıdır. KSH, Zazaların Kürt olduğuna dair bir söyleme sahiptir. Bu görüş, yeni değildir. Kürt siyasi tarihine damga vurmuş Şeyh Sait ve Seyit Rıza Zaza olmaları, ayrıca halen KSH'nin lideri Selahattin Demirtaş Palulu bir Zaza olması durumu, KSH'nin tutumunu göstermektedir. Bu görüşe, Zazaların Kürt olmadığını söyleyen kesimlerin karşı çıkması- ki bu söylemi, siyasal iktidarda benimsemektedir- Bingöl'de KSH yönelik tutumu etkilemiş olabilir.

Tablo 86: Demokratik Açılım PKK'nin Baskısı Sonucunda Başladı, İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı							
Demokratik Açılım PKK'nin Baskısı Sonucunda Başladı.							
Etnik Köken		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Türk	S	13	22	13	10	6	64
	%	20,3	34,4	20,3	15,6	9,4	100
Kürt	S	184	180	174	332	205	1075
	%	17,1	16,7	16,2	30,9	19,1	100
Arap	S	1	7	6	1	-	15
	%	6,7	46,7	40,0	6,7	-	100
Zaza	S	26	36	24	31	14	131
	%	19,8	27,5	18,3	23,7	10,7	100
Toplam	S	224	245	217	374	225	1285
	%	17,4	19,1	16,9	29,1	17,5	100

χ^2 : 48,342, SD:12, P:000, $p < 0.05$

Tablo 86, “Demokratik Açılım PKK'nin baskısı sonucunda başladı” ifadesinin, etnik köken durum bağımsız değişkeniyle olan ilişkisini göstermektedir. Etnik kökeninin Türk olduğunu ifade eden katılımcıların %54,7'si ifadeye katılmazken, %20,3'ü kararsız kalmıştır. Kürt katılımcıların %33,8'i, Arap katılımcıların %53,4'ü ve Zaza katılımcıların %47,3'ü açılım politikalarının, PKK'nin baskısı sonucunda başlamadığını dile getirmişlerdir. Tablo 86, etnik köken durumu bakımında analiz edildiğinde, katılımcıların önemli bir oranı, Türkiye'de son dönemlerde gerçekleşen açılım politikalarının PKK'nin baskısı sonucunda oluşmadığını, Türkiye'nin demokratikleşme çabası sonucunda başladığını dile getirmişlerdir. Ancak, katılımcıların dikkate değer bir kesimi, özellikle Kürt katılımcılar, PKK'nin

baskısına işaret etmiştir. Türklerin %25’i, Kürtlerin %50’si, Arapların %6,7’si ve Zazaların %34,7’si ise “Demokratik Açılım PKK’nin baskısı sonucunda başladı” ifadesine onay vermiştir. Bu bulgu, PKK’nin hem askeri yöntemlerle bitmeyeceği kanısı hem de Ortadoğu’da binlerce silahlı militanı ve milyonlarca sempatizanıyla sosyolojik bir olgu olarak varlığını sürdürmesi, Türkiye’yi, açılım politikalarına zorladığı görüşünün belli kesimlerce paylaşıldığını gösterebilir.

Tablo 86 analiz edildiğinde, belirginleşen bir diğer husus, katılımcıların kararsız kalmalarıdır. Türklerin %20’si, Kürtlerin %16,2’si, Arapların %40’ı ve Zazaların ise %18,3’ü kararsız kalmıştır. Katılımcıların kararsız olmalarında, Arap Baharı olarak ifade edilen Ortadoğu’daki dış gelişmeler etkili olabilir. Çünkü katılımcıların önemli bir kesimi, Türkiye’nin son dönemdeki politikalarının, dış gelişmelerden bağımsız olamadığını ifade etmektedir. Ayrıca, yaşanan bilgi kirliliği, aktörlerin politik kaygılardan kaynaklanan çelişkili söylemleri, katılımcıların kararsız kalmalarını belirlemiş olabilir.

Tablo 87: PKK Demokratik Açılım Sürecini Desteklemiyor İfadesinin İl Durumuna Göre Dağılımı							
PKK Demokratik Açılım Sürecini Desteklemiyor.							
İller		Kesinlikle Katılmıyorum		Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
		S	%			S	Toplam
Diyarbakır	S	212		149	104	81	583
	%	36,4		25,6	17,8	13,9	100
Van	S	109		93	52	32	300
	%	36,3		31,0	17,3	10,7	100
Batman	S	62		48	23	23	162
	%	38,3		29,6	14,2	14,2	100
Ağrı	S	35		18	15	8	82
	%	42,7		22,0	18,3	9,8	100
Bingöl	S	19		21	20	15	80
	%	23,8		26,3	25,0	18,8	100
Hakkâri	S	54		11	8	3	78
	%	69,2		14,1	10,3	3,8	100
Toplam	S	491		340	222	162	1285
	%	38,2		26,5	17,3	12,6	100

$X^2:53,119$, $SD:20$, $P:000$, $p<0.05$

Tablo 87, “PKK Demokratik Açılım sürecini desteklemiyor” ifadesinin il durumu bağımsız değişkeniyle olan ilişkisini göstermektedir. Tüm illerde katılımcılar, büyük oranda, PKK’nin Demokratik Açılım sürecini desteklediğini ifade etmektedir. Diyarbakırlı katılımcıların %62’si, Vanlı katılımcıların %67,3’ü, Batmanlı katılımcıların %67,9’u, Ağrılı katılımcıların %64,7’si, Bingöllü katılımcıların %50,1’i ve Hakkâri’li katılımcıların %83,3’ü bu görüşü paylaşmaktadır.

Bingöllü katılımcıların %25’i, kararsız kalırken, %25,1’i de PKK’nin açılım

politikalarını desteklemediğini dile getirmiştir. İlgili politikalara, en çok destek verenler ise Hakkârili katılımcılar olmuştur.

Katılımcılar, PKK ve legal KSH'nin devletten talep ettikleri ile devletin PKK ve KSH'den taleplerinin farklı olduğunu dile getirmiştir. Örneğin PKK ve KSH, Abdullah Öcalan'ın şartlarının düzenlenmesi, Kürtçe eğitim, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve Kürt kimliğinin tanınması gibi kollektif hakları talep ederken; devlet ise PKK'nin silah bırakmasını talep etmekte ve ilgili talepler konusunda, net olmamakla birlikte, demokratikleşmeyi sağlayacağını ifade etmektedir.

Tarafların farklı taleplerine rağmen, genel olarak iki tarafın da açılım politikalarını desteklediği ifade edilebilir. Nitekim, tarafların son dönemdeki politikaları bunu teyit etmektedir. Örneğin, katılımcılar, hükümetin son dönemdeki uygulamalarına karşılık, PKK'nin ateşkes durumuna geçmesi, “barış grubu”nun gelmesi, PKK'nin bazı üyelerini sınır dışına çekmesi gibi adımları örgütün açılım politikasını desteklediğine yormuşlardır. UKAM tarafından yapılan *Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması* çalışmasında ilgili ifadeye dair katılımcıların görüşlerini destekleyecek çeşitli bulgular söz konusudur: Araştırmada katılımcılara yöneltilen “Çözüm Süreci'nin kimler tarafında sabote edileceğini düşünüyorsunuz?” sorusuna, katılımcıların sadece %1,1'i “Kandil” cevabını vermiştir. Bu bulgu, Kandil'in ya da Öcalan'ın açılım politikalarına tehdit olarak algılanmadığını gösterebilir (Kaya vd., 2013: 27).

Tablo 88: PKK Demokratik Açılım Sürecini Desteklemiyor İfadesinin Yaş Durumuna Göre Dağılımı							
PKK Demokratik Açılım Sürecini Desteklemiyor.							
Yaş Durumu		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
18-29	S	246	137	106	64	26	579
	%	42,5	23,7	18,3	11,1	4,5	100
30-39	S	117	105	59	33	29	343
	%	34,1	30,6	17,2	9,6	8,5	100
40-49	S	71	51	33	35	7	197
	%	36,0	25,9	16,8	17,8	3,6	100
50-59	S	46	40	20	27	5	138
	%	33,3	29,0	14,5	19,6	3,6	100
60 ve üstü	S	11	7	4	3	3	28
	%	39,3	25,0	14,3	10,7	10,7	100
Toplam	S	491	340	222	162	70	1285
	%	38,2	26,5	17,3	12,6	5,4	100

χ^2 : 34,170, SD:16, P:005, $p < 0.05$

Kamuoyunda, PKK'nin, Demokratik Açılım'ı ya da Çözüm Süreci'ni istemediğine yönelik çok sayıda değerlendirme, rapor ve analiz mevcuttur. Hükümet

yetkilileri de sık sık PKK'nin oluşturulmak istenen barış ortamını sabote ettiğini, Abdullah Öcalan'a rağmen hareket ettiklerin ve devletin son dönemde attığı adımları desteklemediğine dair açıklamaları söz konusudur. “PKK Demokratik Açılım sürecini desteklemiyor” ifadesi, yaş durumları bağlamında değerlendirdiğinde, tüm yaş gruplarındaki katılımcıların önemli bir kesimi, PKK'nin Demokratik Açılım sürecini desteklediğini belirtmiştir

Genç katılımcıların, diğer yaş gruplarına göre, ifadeyi daha az onayladıkları görülmüştür. Ayrıca, gençler en “kararsız” kitleyi oluşturmaktadır. “18-29” yaş grubuna sahip katılımcıların %66,2'si, “PKK Demokratik Açılım sürecini desteklemiyor” ifadesine katılmazken, %15,6'sı onaylamış, %18,3'ü de “kararsız” kalmıştır. Kürt sorununun ardında, sosyolojik olarak yara almış, şiddet kültüründen etkilenmiş bir kitle oluşmuştur. Bu kitle içinde, sabırsız, entelektüel birikimden yoksun, milliyetçi, uzlaşmak istemeyen bir gençlik grubu vardır. Bu gençlik kitlesi, 20. yy'ın son dönemlerinde, şiddete maruz kalmış Kürtlerin çocukları olmakla birlikte; 1990'larda şiddet ortamında büyümüş, abisi ve ablası başta olmak üzere yakın çevresini çatışmalarda kaybetmiş, köyü boşaltılmış, yoksul, işsiz ve devlet politikalarına öfkeli bireylerden oluşmaktadır (T24, 2015). Genç katılımcıların, barışın gerçekleşeceğine daha az inanması, açılım politikalarını daha az desteklemesi ve diğer yaş grubundaki katılımcılara göre radikal eylemlere daha çok yönelmesi olgusunda benzeri sebepler olabilir.

Tablo 89: PKK Demokratik Açılım Sürecini Desteklemiyor İfadesinin Katılımcıların Etnik Durumuna Göre Dağılımı							
PKK Demokratik Açılım Sürecini Desteklemiyor.							
Etnik Köken		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Türk	S	7	12	23	14	8	64
	%	10,9	18,8	35,9	21,9	12,5	100
Kürt	S	461	292	158	112	52	1075
	%	42,9	27,2	14,7	10,4	4,8	100
Arap	S	-	5	5	3	2	15
	%	-	33,3	33,3	20,0	13,3	100
Zaza	S	23	31	36	33	8	131
	%	17,6	23,7	27,5	25,2	6,1	100
Toplam	S	491	340	222	162	70	1285
	%	38,2	26,5	17,3	12,6	5,4	100

χ^2 : 102,369, SD:12, P:000, p<0.05

“PKK Demokratik Açılım sürecini desteklemiyor” ifadesinin katılımcıların etnik durumuna göre dağılımı incelendiğinde, etnik köken bakımından kendilerini Kürt olarak ifade eden katılımcılar, farklı etnik yapıya sahip olanlara göre, ifadeye daha az

katılmıştır. Kürtlerin %70,1'i, ilgili ifadeye katılmadığını ifade etmektedir. Katılımcıların %14,7'si, kararsız olduklarını belirtirken, %15,2'si de katıldıklarını dile getirmiştir. Türkler, Araplar ve Zazalar arasında, ifadeyi onaylayanların oranı birbirine yakındır. Türklerin %34,4'ü, Arapların %32,3'ü ve Zazaların ise %31,3'ü PKK'nin açılım politikalarını desteklemediğini dile getirmiştir. Bununla birlikte, Türklerin %29,7'si, Arapların %33,3'ü ve Zazaların ise %41,3'ü PKK'nin açılım politikalarını desteklediğini dile getirmiştir. Türklerin %35,9'u, Arapların %33,3'ü ve Zazaların ise %27,5'i "PKK Demokratik Açılım sürecini desteklemiyor" ifadesine "kararsız" kalmışlardır. İfadeye yönelik katılımcıların görüşlerinin birbirine yakın olduğu belirtilebilir.

Tablo 89 incelendiğinde, Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci'nin önemli aktörlerinden olan PKK'nin son dönemdeki uygulamaları, sadece Kürtlerin belli bir kısmını ikna ettiği ifade edilebilir. Kürtlerle birlikte, başta Türkler olmak üzere, katılımcıların önemli bir kesimi, PKK'nin Demokratik Açılım politikasını desteklemediğini belirtmişlerdir. Ancak, toplumsal barışın sağlanması için tarafların hem birbirlerini, hem de halkı ikna etmelerine ihtiyaç olabilir. Bundan dolayıdır ki tarafların açılım politikalarını halkın rızasını elde edecek şekilde yapması ya da halkın istediği şekilde yapması, toplumsal barışın sağlanmasında önemli etkiler yapabilir. "Kararsız" kalan katılımcıların oranı, oldukça fazladır. Tarafların birbirleriyle örtüşmeyen söylemleri, katılımcıların "kararsız" kalmasına sebep olmuş olabilir. Ayrıca, açılım politikaları bağlamında aktörler arasında yapılan görüşmelerin ve müzakerelerin yol haritasının bilinmemesi ya da içeriğinin saklı tutulması, beraberinde belirsizlikleri getirmiş olabilir. Bu belirsizlikler, katılımcıların "kararsız" kalmasına sebep olmuş olabilir.

Tablo 90: CHP ve MHP'nin, Açılım Politikalarına Yaklaşımını Nasıl Buluyorsunuz?				
Cevaplar	CHP		MHP	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Doğru	32	2,5	17	1,3
Yanlış	1105	86,0	1191	92,7
Kararsızım	138	10,7	69	5,4
Fikrim yok	10	0,8	8	0,6
Toplam	1285	100,0	1285	100,0

CHP ve MHP, belli ideolojilere ve siyasi kültüre sahip iki partidir. CHP, Türkiye'nin kurucu ideolojisini taşıırken, MHP, Türk milliyetçiliğini baz alan bir

parti programına sahiptir. Her iki partinin tarihsel mirası baz alındığında, partilerin Kürt sorununa yönelik algısı ve politikaları belirginlik kazanmaktadır. Kurucu ideolojinin önemli savunucularından biri olan CHP'nin siyasi geleneği, Cumhuriyet tarihi boyunca, Kürt sorununu azgelişmişlik, geleneksellik/ feodal toplum yapısı, dış güçler, irtica ve bölücülük meselesi olarak değerlendirmiş, sorunu Kürtlerin bireysel ve kitlesel tanınma talepleri bağlamında değerlendirmemiştir.

Ülkücü hareketin ya da MHP'nin, Kürt sorununa bakış açısı, CHP'ye göre daha keskinlik arz etmektedir. Türk-Kürt solunun ortak faaliyetlerinden, CHP'nin Kürt politikasının daha yumuşak olduğu ifade edilebilir. Akademik, politik, güncel vd. bütün metinlerde Kürt sorunu ile ülkücü hareketin yükselişi arasında doğrudan bağlantı kurulur. Sorunu, 1990'larda şekillenen ülkücü hareketin yükselişini hızlandırmıştır (Bora ve Can, 2004: 83). Ancak, büyük resimde, Türk milliyetçiliğinin tarihsel süreçteki uygulamaları, beraberinde reaksiyoner Kürt milliyetçiliğini şekillendirmiştir. Osmanlı'nın son döneminden itibaren, bir kurtuluş ideolojisi olarak farklı etnik kökene sahip kişiler tarafından geliştirilen Türkçülük, Cumhuriyet'in temel felsefesi haline gelmiştir. Bugün önemli oranda ülkücü hareket tarafından eylem haline getirilen bu ideoloji, tarihsel süreçte, Kürtlerin yokluğu tezini geliştirmiştir. Nitekim, bu anlayış, günümüzde de yer yer açığa çıkmaktadır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) Mersin Milletvekili ve aynı zamanda Grup Başkanvekili Mehmet Şandır, Mersin'de 2013'te yaptığı bir konuşmasında Kürtlerin bir millet olmadığını ve Türk ırkından, Turan ırkından geldiğini dile getirmiştir (İlkehaber, 2013). Bu görüş genel olarak ülkücü camia içinde sıklıkla dile getirilmektedir.

Tarihsel tasavvuru belli olan CHP ve MHP'nin eski pratiklerinden tamamıyla vazgeçmemiş olmamasına rağmen, 21. yy'ın gerçeklikleri ekseninde, belli dönüşümleri yaşamaktadırlar. Örneğin, bu partiler, Kürtlerin varlığını önemli oranda kabul etmişlerdir. Ancak, varlığı kabul edilen Kürtlerin, kendi varlık gerçekliklerinin gerekliliğini oluşturan toplumsal, kültürel, politik, bireysel ve kitlesel taleplerin karşılığı bu partiler tarafından, aynı oranda, yankı bulmamıştır. Örneğin, son dönemlerde ifade edilen, Kürt Açılımı olarak başlayan ve genel olarak demokratikleşme arayışlarını içeren politikalar, CHP ve MHP tarafında önemli

oranda olumsuz olarak görülmüştür.

MHP, olanları bir “bölünme” ya da “çözülme” süreci olarak değerlendirmektedir. Abdullah Öcalan ile görüşmeleri eleştiren MHP’nin genel yetkilileri, sürecin hem yöntemine hem de içeriğine karşı çıkmaktadır:

“Türkler nerede varsa Kürtler de orada var. Dil farklılığı ayrı bir millet olmaya yetmez. Biz bin yıldır bu coğrafyada bu insanlarla birlikte yaşıyoruz. Benim şahsi kanaatim Kürtler, Türk ırkından geliyor, Turan ırkından geliyor. Bin yıldır beraber yaşamışız, kaderimiz bir, töremiz bir, artık et-tırnak misali aynı millet olmuşuz. Dünyü beraber yaşamışız, geleceği beraber yaşamak hepimizin çıkarına olacaktır. Şimdi bu milleti ayırıştırmaya çalışıyorlar. Sorunları bir farklılığı özde yaparak tartışırsanız, bulacağınız çözümler ayırıştırıcı olur. İmralı canisi ile yapılan müzakerelerin tamamı bir devlet kurma müzakeresidir. Sayın Başbakan’ın başkan olma hayali ve Abdullah Öcalan’ın serbest kalma hayali ekseninde, Türk milletinin egemenliği peşkeş çekilmektedir. Korkarım ki, bu süreç bir barışa değil Türkiye’yi hızla bir iç savaşa sürükleyecektir, bizim endişemiz bu” (İlkehaber, 2013).

CHP ise politikaların içeriğinden habersiz oluşunu ifade ederek, katkı sunamayacağını dile getirmektedir. CHP’nin süreç ile ilgili gelişmelere reaksiyoner tepkiler verdiği de bilinmektedir (Aras, 2014: 7). CHP, açılım politikalarındaki mevcut yöntemi onaylamamakta ve sorunla ilgili politikaların, Öcalan ve PKK ile müzakere etmek yerine, mecliste tartışılmasını ve tüm partilerin onayından geçmesini istemektedir:

“Meclis çatısı altındaki siyasi partilerle görüşmek yerine AKP Öcalan’ı muhatap almayı tercih etmiştir. AKP, PKK’ya geri dönülmez biçimde meşruiyet kazandırırken, Öcalan’ı da Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi muhatabı haline getirmiş ve yabancı devletlerin ve uluslararası kuruluşların PKK’yı terör örgütü olarak nitelendirmelerinin gerekçesini tümüyle ortadan kaldırmıştır. Türkiye terörle mücadelede bugüne kadar savunduğu tezleri en azından uluslararası platformlarda artık savunamayacaktır. Mahiyeti bilinmeyen pazarlıklar sonucu silahlı PKK unsurlarının ülke dışına çıkmaları konusunda hukuk devleti ilkelerine aykırı uygulamalar yapılması ihtimali çok güçlüdür. Hukuk ilkeleri ihlal edilerek alınan sonuçlar kalıcı olamaz ve her zaman geri tepebilir. Silahların gölgesi altında yapılan pazarlıkların uygulanması ise saygın bir hukuk devletine yakışmaz. Buna izin verip

imkân tanıyanlar hukuk karşısında sorumlu olurlar. Biz hukuk karşısına sorumlu olmak istemiyoruz” (Milliyet, 2013).

Bu yöntemin, imkansızlığından bahsedilmektedir. Kürt Açılımı bağlamında yapılan tartışmalar, bu yöntemin ne kadar zor olduğunu göstermektedir (Yeğen, 2015). CHP, Genel Başkanı Kemal Kılıçtaroğlu, Kürt sorununu çözebilecek, “samimi” bir şekilde atılacak, adımların destekleyicisi olacağını ifade ederek, mevcut açılım politikalarına destek vermeyişinin temel nedenini Demokrasi ve Özgürlük Bildirgesi konulu Swiss Otel’de yapılan toplantıda şöyle açıklamaktadır:

“Dört nedenimiz var. Birincisi şu. AKP, Kürt sorunuyla ilgili girişimlerini gizli tuttuğu, halkımızdan ve CHP’den sakladığı sürece, CHP sürecin hangi aşamasına, nasıl dahil olacaktır? Bir bilinmeze ve maceraya ortak olmak, CHP’nin sorumluluk ve görev anlayışıyla bağdaşmaz. İkinci nedenimiz şu, başta Sayın Erdoğan olmak üzere süreç konusunda açıklama yapan tüm AKP yetkilileri, şunu söylüyorlar; Öcalan ile pazarlık yapmadık, PKK’ya ödün vermedik, süreç çok iyi gidiyor, halk da bundan çok memnun. Israrla bunu söylüyorlar. Süreç bu kadar başarıyla devam ediyorsa, AKP, bu başarıya CHP’yi niye ortak etsin? AKP, tek taraflı olarak yürüttüğü bu süreçte, CHP’nin katılmasıyla bugün yapamadığı hangi işi yapacak? Bize göre, AKP’nin CHP’yi süreçle ilişkilendirme çabasının iki amacı vardır. Birincisi hukuksuzluğa meşruiyet kazandırma isteği. İkincisi ise olası bir başarısızlıkta, suçlayacağı bir günah keçisi yaratma ihtiyacı. CHP, Kürt meselesinin kalıcı çözümü için atılacak samimi ve sağlıklı sonuçlar verecek bütün adımların destekçisidir. Fakat özel çıkar amaçlı siyasi hesaplara dayanan, samimiyetten ve halkımızın beklentilerinden uzak aldatmacalara CHP’nin destek vermesi mümkün değildir. CHP Kürt meselesinin kalıcı çözümü için atılacak ve samimi sonuçlar verecek, tüm adımların destekçisidir. CHP’nin özel çıkar amaçlı siyasi amaçlara dayanan ve halkımızın beklentilerine uzak aldatmacalara destek vermesi zaten beklenemez”(Milliyet, 2013a).

Bu tartışmalar bağlamında, katılımcılara “CHP ve MHP’nin, Açılım politikalarına yaklaşımlarını nasıl buluyorsunuz?” sorusu yöneltildi. Tablo 90, katılımcıların bu soruya verdikleri cevapları içermektedir. Yapılan analizlerde, halkın önemli bir kesimi, CHP ve MHP’nin, son dönemlerde, hükümet tarafından gerçekleştirilen açılım politikalarına yönelik tutumlarını yanlış bulmaktadır. İlgili

soruya dair katılımcıların %86'sı CHP'nin, %92,7'si de MHP'nin tutumunu yanlış bulmuştur. CHP'nin Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci'ndeki politikalarını doğru bulan katılımcıların oranı %2,5 iken, bu oran, MHP'de daha da düşerek %1,3 seviyesine gelmektedir.

Katılımcıların %10,7'si, açılım politikalarında, CHP'nin yürüttüğü politikaların olumlanması/olumsuzlanmasında kararsız kalırken; bu oran, MHP'nin politikalarında %5,4'e düşmektedir. Yapılan çeşitli araştırmalarda, katılımcıların, CHP ve MHP'nin açılım politikalarına dair siyasetlerini onaylamadıkları belirtilebilir. CHP ve MHP'nin açılım politikasındaki tutumlarının, kamuoyunda destek alamamış görünmektedir. *Türkiye'nin Kürt Sorunu Algısı Araştırmasında* katılımcıların/toplumun %63,5'i, CHP'nin, %62,3'ü de MHP'nin tavrını yanlış bulmuştur. Katılımcıların %21'i, CHP'nin tutumuna dair “fikrim yok” derken, bu oran, MHP için %21,7'dir (SETA ve POLLMARK, 2009: 80-83).

Bu bulgular, MHP'nin Türkiye'nin çözülme sürecine girdiğini ve Türkiye'nin bölüneceği tezinin toplumsal temelini zayıf olduğunu ve toplumun önemli bir kesiminin, bunu desteklemediğini gösterebilir. Ayrıca, CHP'nin “süreçte fikrim yok, neler olup bittiğini bilmiyoruz” anlayışının da kabul görmediği ifade edilebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: NİTEL BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezin bu aşamasındaki bilgiler ve bulgular, araştırmanın örneklemini oluşturan illerdeki siyasi parti temsilcileri, kanaat önderleri, sivil toplum temsilcileri ve akademisyenlerle yapılan derinlemesine mülakatlardan elde edilmiştir. Toplam 24 kişi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Yapılan mülakatlarda, katılımcıların onayı doğrultusunda, ses kaydı yapılmıştır. Görüşmecilerle yapılan ses kayıtları, daha sonra, motamot Word ortamına aktarılmıştır.

Yapılan mülakatlarla, görüşmecilerin Kürt sorununa yönelik algılarını, Türkiye'nin 21. yy'daki Kürt politikasına dair izlenimlerini, partilerin Kürt sorununa dair politikalarına yönelik değerlendirmelerini ve Kürt Açılımı ile başlayıp Çözüm Süreci ile daha da geniş bir mahiyete kavuşan açılım politikalarının ile ilgili düşüncelerini ve kritiklerini saptama hedeflenmiştir.

4.1. Kürt Sorunu Tartışmaları

Kürt sorunu, 19. yy'da Osmanlı'da, 20. ve 21. yy'da Ortadoğu'da ve Türkiye'de siyasal alanı meşgul eden önemli meselelerden biri olmuştur. 19. yy'da başlayan mesele, 20.yy'da Türkiye'nin iç ve dış politikalarını belirleyen olguların başında gelmiştir. 21. yy'da, en etkili sosyolojik olgulardan biri olan Kürt sorunu, gelinen noktada, Ortadoğu'nun en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.

Sosyolog görüşmeci 11, Kürt sorunuyla Kürt kimliği ve kültürünün yasaklanması arasındaki bağlantıya dikkatleri çekerek meseleyi *“Kürt sorunu, Cumhuriyet tarihinin temel sınavlarından biridir. Çok katmanlı, uluslararası boyutu olan sosyolojik bir gerçekliktir. Özellikle, üniter devlet karşısında, bir varoluş sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Dil, kimlik, kültür ve ekonomi parametreleriyle şekillenen Kürt sorunu, 21. yy'da, Türkiye'de, sadece bir iç sorun olarak görülmemiş, yaratmış olduğu etkiyle, bölgesel ve küresel ölçekte önem kazanmıştır. Suriye'deki durum, Kobane'de verilen mücadele, Kürt sorununun 21. yy'daki temel niteliğini göstermektedir”* şeklinde tanımlamıştır.

Sosyolog görüşmeci 4 sorunu, *“kültürel olarak Kürt bir ortamda doğmuş birinin, Türkiye'de, devletin yapısal vaziyetlerinin neticesi olarak, Kürt olduğunun*

farkına vardırılması” şeklinde açıklayarak, Kürt kimliği ile devletin pratikleri arasındaki ilişkiye dikkatleri çekmiş ve meselenin, kimlik boyutu olduğunu dile getirmiştir. Görüşmeci 4’e göre sorun, Türkiye’de, bireylerin sahip oldukları Kürtlüklerinin, hayat pratiklerinde, dezavantajlı bir formda sürekli şekillenmesini ifade etmektedir.

Eski Bingöl Belediye Başkanı görüşmeci 1’in soruna dair yaklaşımı “*Kürt sorunu, Kürtlerin, geldiğimiz Dünya’da, kendi kimlikleri ile kendilerini ifade etme hakkı. Daha açarsak, Dünya’da 180-190 civarında ulus-devlet var. Bazılarının iddiasına rağmen, ulus devlet çağı henüz kapanmamıştır. Uluslararası örgütlenmelerin sayısı gün geçtikçe artıyor. Ama, ulusal düzeydeki örgütlenmelerin daha birkaç yüzlik ömrü vardır. Olaya bu açıdan baktığımız zaman, Kürtlerin de kendi kendilerini yönetime talebi ve arzusu vardır. Bu talep neyi kapsar? İşte bağımsız devlet. Tabi, bölgenin şartları, işte, Türkiye ile diğer devletler arasındaki iç içelik ve evlilik ilişkileri gibi durumlardan dolayı, Kürtler genelde bu arzularını bağımsız devlet şeklinde ifade etmiyorlar, veyahut talep etmiyorlar”* şeklinde olmuştur. Sorunun, Kürtlerin kendini ifade edememesinden kaynaklandığını belirten görüşmeci 1, sorunu, modern ulus devletlerle olan ilişkisine dikkatleri çekmiştir. “Kürtlerin gizli bir ajandaları var mı?” şeklinde ikinci tamamlayıcı soruya görüşmeci 1, “*Hayır, Kürtlerin gizli bir ajandası yoktur. Ne diyorlarsa odur. Bulunduğumuz ülke içinde, kendi kendimizi yönetmeye talibiz diyorlar. Talepleri budur. Kuzey Iraklılar hariç. Kuzey Iraklılar, belli tarihsel ve konjektürel şartlardan ve Iraklıların hatasından dolayı, belli mesafe katettiler. Saddam’ın zulmünden dolayı, Irak Kürtleri taa 1940’lardan itibaren, Irak’ın bütünlüğü içinde otonomi talep ediyorlardı. Ama, Saddam’ın diktatörlüğü her türlü yolu kapattı onlara”* şeklinde cevap verirken; “yani, Türkiye Kürtlerinin kimlik ve hak talepleri var?” şeklinde üçüncü soruya da görüşmeci 1, “*Kendi kendilerini yönetme, bölgesel yönetim dediğimiz, yani, otonomi dediğimiz, Kürt nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgelerin bir Kürt parlamentosu ve hükümeti tarafında yönetilmesi. Bir diğer ifadeyle, Kürt meselesi, bu hakların gasp edilmesidir”* şeklinde cevap vermiştir.

Benzer ifadeleri, 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi’nde HDP’nin desteklediği milletvekili adayı görüşmeci 10 dile getirmiştir: “*Temelde, Kürt sorunu,*

bir varlık sorunudur. Kürtlerin var olma sorunudur. Statü sorunudur. Aslında, bu bir halk için çok utanç verici bir durumdur. Varlığınız ispatlanmış ve siz varsınız, ancak bunu bir başkasına da ispatlamaya çalışıyorsunuz, bu çok ciddi bir sıkıntı. Yani, siz bana kendinizi ispatlamaya çalışıyorsunuz, ben varım diyorsunuz, dokunuyorsunuz, parmaklarınızı gözüme sokuyorsunuz, saçlarımı çekiyorsunuz, ama ben sizi görmüyorum. Yani, bir var olma mücadelesi. Bütün bunlar da dil üzerinden, kimlik üzerinden, kültür üzerinden, inançlar üzerinden, gelenekler ve görenekler üzerinden yapılıyor.” Eğitim Sen yetkilisi olan görüşmeci 19, bu minvalde görüş dile getirmiş, sorunun Kürtlerin var oluşu ile ilgili olduğunu, meselenin 21. yy’da, bireylerde ben Kürt’üm ve Kürdistanlıyım anlayışına karşılık geldiğini ifade etmiştir: “Ben bir yere gittiğimde, çok rahat bir şekilde, ‘ben Kürt’üm ve Kürdistan’dan geliyorum’ cümlesini söyleyebilmeliyim. Bu beni rahatlatıyor ve beni var ediyor. Bunun dışında, benim kendimi başka bir devletin kimliği ile tanımlamış olmam, sadece fiziksel olarak bir varlık hissederim. Yani, psikolojik ve ruhsal olarak, ben yokum aslında. Kürt Sorunu, kimlik ve kendini gerçekleştirme sorunudur.” Bu bağlamda, İnsan Haklar Derneği (İHD) yetkililerinden olan görüşmeci 23, meseleyi, genel olarak, ekonomik ve siyasi boyutları olan bir kimlik meselesi şeklinde görerek, sorunun “bir kimlik meselesi” olduğunu belirtmiştir.

Araştırmanın örnekleme dahilindeki illerin birinde görev yapan, AK Parti il teşkilatının önemli bir mensubu olan ve kimliğini Kürt ve Zaza olarak ifade eden görüşmeci 7, “Kürt sorunu yoktur demek, hayatın gerçekleri ile bağdaşmaz. Temel sebepleri 80’ler ve öncesine dayanan bir Kürt sorunu vardır. Biz, kendi anadilimizde Kürtçede, Zazacada şarkı dinleyemezdik, bunlar yasaktı. Kendi dillerimizle konuşmak, çok ciddi bir sıkıntıydı. İkinci sınıf bir vatandaş muamelesi görmek, çok ciddi bir sıkıntıydı. Bir insanın kimliğinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki herhangi bir ilin ismi geçmesi ve o kişinin etnik olarak Kürt olması ciddi sıkıntıydı. Bunlar, adeta, bizim için hayatın gerçekleri oldu. Yani, genel olarak Kürt sorunu, Kürt kimliğinin ifadesinin engellemesidir” şeklinde görüşlerini dile getirmiştir. AK Parti mensubu olan görüşmeci 24, Cumhuriyet tarihinde sorunun çok farklı şekillerde tanımlandığını ifade ettikten sonra, meseleyi “devletin, bölgeye yönelik olumsuz politikalarının doğurduğu bir sorun” olarak ifade etmiştir. Sorunun, bölgesel

olumsuzluklara dayandığını ifade eden görüşmeci 24, meselenin günümüzde etnik bir yapıya sahip olduğunu dile getirmiştir.

Kürt sorunun, son kırk senedeki şiddet ortamıyla sınırlanmayacak kadar uzun bir tarihe sahip olduğunu ifade eden Hüda Par il teşkilatı mensubu görüşmeci 5, görüşlerini, *“Kürt sorunu denildiği vakit, daha çok, 40 yıllık çatışma dönemi, yani 1980’lerden sonra, silahlı çatışmaların başladığı dönem, insanların zihinlerinde canlanmaktadır. Oysa, gerçek bu değildir. Kürt sorunu, yaklaşık olarak, 150 yıllık bir sorundur. Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan bir sorundur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kurulan yeni sistemle, Kemalist sistemle, sorun katmerleşmeye başladı. Birinci mecliste, Kürtler ve Türkler, asli iki kurucu unsur olarak gösterildi. Hatta, ilk meclise bakıldığında, mebuslarının önemli bir kısmının Kürt olduğu görülecektir. Bu durum devam ettirilmedi. Verilen sözler, daha sonra tutulmadı. Daha sonra işin rengi değişti. Tek millet, tek bayrak, tek devlet ve tek dil anlayışı hakim olmaya başladı. Böylece, hakim asli iki unsurdan biri olan Kürtler, ortadan kaldırıldı. Varlıkları inkar edildi. Kürtler asimile edilmeye başlandı. Böylece, sorun günümüze kadar gelmeye başladı”* şeklinde dile getirerek, meselenin, 150 yıllık bir sorun olduğunu, Cumhuriyetin inkar politikasıyla birlikte; bugünkü anlamda, şekillendiğini ifade etmiştir.

Görüşmeci 5’in soruna dair tanımı, 21. yy’da kabul görmüş bir yaklaşım olduğu ifade edilebilir. Sorunun yeni olmadığı, her ne kadar, Cumhuriyet döneminde sorun, bugünkü anlamda, nitelik kazanmışsa olmasına rağmen, sorunun, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki gelişmelerle başladığı görüşü, Kürt sorununu işleyen eserlerde belirtilmektedir. Bu bağlamda tarihçi olan görüşmeci 18’in görüşleri, Osmanlı dönemindeki politikaları ve sorunun çıkışını anlama adına önem taşımaktadır: *“Bir sosyal bilimci olarak, benim için, Kürt meselesi, her şeyden önce, bir modernleşme sorunudur. Yani, daha doğru bir ifadeyle, Kürt meselesi dediğimiz şeyi, modernleşme ortaya çıkardı. Modernizm dediğimiz şeyin en önemli siyasal sonuçlarından biri, hepimiz bildiği üzere, biri milliyetçilik biri de ulus devlettir. Ulus devletin de en belirgin özelliklerinden biri merkeziliktir. Bekraundu II. Mahmut’a kadar süren bu merkezileşme çalışmaları, aynı zamanda, etnik olarak Türklerden ve diğer Müslüman gruplardan farklı bir etnik kimliğe sahip olan*

(Kürtlerde) Kürt meselesinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Tanzimat döneminde, merkezileşme politikaları daha bir ivme kazandığından dolayı, Kürt beyliklerinin ortadan kaldırılması, Kürt Eyaletleri (olan) Kürdistan Eyaleti'nin, Diyarbakir Eyaleti'nin, Van Eyaleti'nin ortadan kaldırılması, Kürt meselesini biraz daha görünür kıldı. Bu sorun, İT döneminde, İT'nin etno-politik ve etno-dinsel çalışmalarından dolayı, özellikle de ulus devlete giden ön süreçte, Anadolu'nun homojen bir coğrafya haline getirilmesi, Anadolu nüfusunun homojen bir nüfus hale getirilmesi ile ilgili yaptığı çalışmalarda, Kürt sorunu, Kürt meselesi orada görünür olmaya başladı. Kürt meselesi, İT'in politikaları, etnisite mühendisliği, nüfus politikalarıyla ilgili. Özellikle, Kürtlerin, Kürt aşiretlerin Batı Anadolu'ya göçürmesiyle, burada, Kürtçenin daha böyle minimize edilmesi, aslında Kürt sorununu görünür kıldı.” Sosyolog görüşmeci 13, benzer şekilde, sorunun devletin tarihsel süreçte uyguladığı politikaların bir ürünü olduğunu dile getirmiştir: “Kürt sorunu, Kürtlerin taleplerinin karşılanmamasından kaynaklanan sorundur. Kürtlerin, sosyal ve kültürel olarak, devletten bir takım talepleri var. Bu haklar uzun zaman ötelenmiş, ertelenmiş, bazen inkar edilmiş, bazen görmezden gelinmiştir. Bundan dolayı, bu insanların talepleri karşılanmamıştır. Bu da bir takım sosyal ve kültürel sorunlara yol açmaktadır. Belki terör boyutuyla, bazen bu sorunun içinde bazen dışında, bazen sonucu olarak kabul edilmekle birlikte, onu da dahil edersek, Kürtlerin haklarının karşılanmaması ve Kürtlerin dışlanmalarından kaynaklanan sosyo-kültürel problemler olarak tanımlayabiliriz.”

İHH temsilcisi görüşmeci 9, Kürt sorunun tarihselliğine vurgu yapmıştır. Sorunun, başlangıç noktasından çok ileride olduğunu dile getiren görüşmeci 9, sorunu Allah'ın insanlara verdiği en temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesi, ötekileştirilmesi ve yasaklanması şeklinde tanımlamıştır: “Öncelikle, Kürt meselesi ya da Kürt sorunu, tarihsel süreçteki adlandırmaları farklılaşsa da, en temelde, taa Şeyh Sait Ayaklanması'na götürecek olursak, sorunun ilk çıkış noktasıyla şuan ki durumu aynı değildir. Ama, en nihayetinde, yakın tarihin resminde, insan hakları ihlalleri, yani Allah'ın insanlara doğuştan verdiği fitri olan hakların ihlal edilmesi, sorunun ana ayaklarını oluşturmaktadır. Bizim tercih yapabilme hakkımızın dahi olmadığı, rabbimiz tarafında fitri olarak verilmiş olan hakların kabul edilmemesi,

inkar edilmesi veya asimile edilmeye çalışılması ile ilgilidir. Dille ilgili, kimlikle ilgili, doğal olan insan hakları, eşit yaşam ile ilgili, eşit paylaşım ile ilgili vb. şekilde sıralayabileceğimiz, doğal olan, herkeste nasıl normal ise, Kürtlerde de olması gereken hakların ötelenmesi, yok sayılması, asimile edilmesi ve bu hakların kullandırılmaması şeklinde ortaya çıkan bir hak ihlalleri meselesidir.” Bu bağlamda, Kürt sorununu doğuran sebeplerin, dinsel metinler bazında kabul görüldüğü ifade edilebilir. Yani, hem seküler dünya metinlerinde, hem de kutsal metinlerde insanların doğal hak ve reflekslerinin yasaklanmamasına yönelik bir konsensüs söz konusudur. Bu çerçevede, diyanet görevlisinin görüşleri zikredilebilir. Kürtlerin bazı temel haklarının yasaklanmasıyla sorunun başladığını, sorunun yüz yıllık bir mücadele birikimine dayandığını, sorunun bir etki-tepki ilişkisini barındırdığını, temelde sistemin dayandığı bazı dayanakların yanlış seçilmesinden dolayı, Kürt sorununun gittikçe zorlaştığının dile getiren diyanet görevlisi, görüşmeci 20, insani temel hak ve hürriyetlerinin yasaklanmasının İslam’ın temel kaideleri bağlamında sorunlu olduğunu dile getirmiştir. Görüşmeci 20, bu ekseninde, Rum Suresi’nin 22. ve Hucurat Suresi’nin 13. ayetleriyle, İslam’ın toplumsal yapının sağlanmasındaki anlayışını dile getirmiştir: *““Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır”, “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.” Dolayısıyla, Allah bizi böyle yaratmıştır. Hangi coğrafyada, hangi renkte, hangi ırkta ve hangi dili konuşacağımız noktasında, bizim bir tasarrufumuz olmamıştır ve olmayacaktır. Dolayısıyla, bu, ilahi bir taktirdir. Her insanın, bu noktada, o taktire rıza göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda, bizim inancımızda bir ırkı, bir rengi veyahut bir dili inkar etmek, aslında, Allah’ın ayetlerini inkar etmekle eş değerdir.”*

Kürt sorunu, modern dünyanın çözemediği bir mesele olarak varlığını sürdürmektedir. Modern politik formülasyon şekli olan ulus devletler çağında Kürt sorunu, modern devletlerin örgütlenme şekli ve ideolojisiyle doğrudan ilgilidir. Modern ulus devletler, geleneksel imparatorlukların bakiyesinde kalanları bir araya

getirmede önemli oranda başarısız olmuştur. Türkiye, Irak, Suriye ve İran ile çeşitli boyutlarda ve şekillerde devam eden Kürt sorunu, bu boyutuyla da değerlendirilmektedir. Akademisyen, sosyolog görüşmeci 3, sorunun bu boyutuna dikkatleri çekmiştir: *“Bana göre Kürt meselesi, modernleşmeyle, modernleşme süreci ile birlikte başlayan bir sorundur. Sorunun öncesi de var, ama modernleşme süreci ile birlikte, sorun bugüne yansımaları olan bir nitelik kazanmıştır. Peki, modernleşme süreci öncesinde ne var? Modernleşme süreci öncesinde, biliyoruz ki, bir imparatorluk var. İmparatorlukların farklı uluslara, farklı kimliklere, farklı etnik örgütlere bakışları ile modernleşme süreci ile beraber ortaya çıkan devletlerin bu olgulara bakışı arasında fark vardır. İşte bugün halihazırda çözmeye çalışılan ve geçen sürede de birçok maddi ve manevi kayba neden olan, yani hem insan hem de para kaybına neden olan bu sorunun temelinde, imparatorluk bakiyesi bir coğrafyada, bir ulus devlet inşa süreci ile başlamıştır. Kürt meselesi budur. Yani, Kürt sorunu Osmanlı’nın son dönemlerinde tasarlanan Türk kimliğinin, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla, Osmanlı bakiyesinden kalan tüm unsurlara dayatılması ve Kürtlerin bu yeni politikalara tepkisidir.”*

Kürt sorunun olduğunu, bu sorunun Kürt’ün varlığına işaret olduğunu, Kürt olduğu için Kürt sorunun olduğunu dile getiren 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi’nde HDP’nin milletvekili aday adayı görüşmeci 2, sorunun, coğrafi alan olarak, dört farklı ülkeyi ilgilendiren bir Kürdistan sorunu olduğunu dile getirmiştir. Görüşlerini *“Kürt’ün aslında yaşadığı, kendisine ait hissettiği ya da kendisinin olduğu düşündüğü coğrafyaya hükmeden bir ulus olmaktan çıkarılmasından kaynaklı bir durum. Kürt sorununa böyle bakmak lazım. Kürtler, dört ayrı coğrafyada yaşıyor, dört ayrı ülkeye bölünmüş durumda ve böyle yaşıyorlar. Ben aslında Kürt sorunu denen bir sorundan ziyade, olaya bir Kürdistan sorunu olarak bakıyorum. Kürt sorunu, bunun parçalanarak ifade edilme şeklidir. Kürdistan sorunu var, yani bugün Kürtlerin, bir ulus olarak, kendilerini yönetememe sorunu var. Sahip oldukları coğrafyaya hükmedememe sorunları var”* şeklinde ifade eden katılımcı 2, Kürtlerin kendi coğrafyalarını yönetme talepleri, Kürt coğrafyasına egemen olan iktidarlar tarafından, sorun olarak algılandığını zikretmiştir: *“Bunun sorun olarak algılanması, Kürtlerin kendi coğrafyalarını yönetme talebiyle ilgilidir. Yani, Kürtler*

bu coğrafya bizim, bu coğrafyada egemen olmak ve bu coğrafyaya hükmetmek istiyoruz, bunu ifade ettikleri için, böyle talepleri olduğu için, bu sorun olarak algılanıyor. Kim tarafından sorun olarak algılanıyor? Kürtlerin yaşadığı coğrafyaları, bu bölünen dört parça coğrafyanın sahibi olarak kendini gören devletler tarafından, Kürtler sorun olarak algılanıyor” şeklinde dile getirmiştir.

Türkiye’de, Kürt sorunun olmadığını ifade eden katılımcılar da söz konusudur. Ancak, bu eğilimin zayıf olduğu ifade edilebilir. Toplumun genel kesimi, sorunun varlığından hemfikirdir. MHP’de çeşitli görevler yapmış, 2015’te, 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi’nde milletvekili adayı olmuş ve halende il teşkilatında önemli bir görevleri icra eden görüşmeci 14, Türkiye’de Kürt sorunun olmadığını, iç ve dış güçlerin desteği ile ortaya çıkan bir terör sorunu olduğunu dile getirmiştir: “Öncelikle, Kürt sorununu biz kesinlikle kabul etmiyoruz. Yani, burada bir Kürt sorunu yoktur. Bu bölgede, bu coğrafyada, yıllardır bizi bölmek isteyen, bizi parçalamak isteyen unsurlar, Kürt sorunu tabirini ve zaman zaman dinci grupları kullanmışlardır. Amaç, aslında, Türkiye’yi bölmektir, parçalamaktır. Küresel güçlerin oyunlardır. Yüzyıl öncesinde bunu silahla alamayanlar, şimdi karıştırarak, birbirine düşürerek bunu almaya çalışacaklar. Burada, aslında en büyük sorun terör sorunudur. Yani, PKK terör örgütü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da, yıllardır kan dökmüştür. En çok zarar gören de bölge insanıdır. ‘Burada, Kürt halkının temsilcisiyim’ diyen kanlı terör örgütü, bölge halkına zarar vermekten başka bir şey yapmadı.” Benzer düşünceleri, Türk Eğitim Sen yetkilisi olan görüşmeci 17’de dile getirmiştir. Görüşmeci 17’ye göre sorunu, doğu meselesi olarak tanımlamak daha doğru olacaktır: “Ben soruna, Kürt meselesi olarak değil de bu sorunun kökeninde, doğu meselesi olduğunu düşünüyorum. Yani, bizim tarih kitaplarında yıllarca okuduğumuz ve yaşantılarımızdan da gördüğümüz bu bölge üzerinde, özellikle Ermenilerin yıllardan beri...taa 1915 olaylarından beri, bu bölgeyi istedikleri bu bölgenin kendilerinin olduğunu söylediğini biliyoruz ki, Ermeni terör örgütü Asala, uzun süre Türkiye’ye karşı uzun mücadele etti. PKK’nın 1970’li yıllarda kurulmasıyla beraber, Asala’nın görevini tamamladığını ve bu bölge üzerindeki hakimiyetini PKK vasıtasıyla sürdürmüştür. Daha sonra, devletin yetkili organları bilerek ya da bilmeyerek, buna Kürt meselesi adını koydular. Yani, demokratikleşme

anlamında Türkiye’de bir sorun varsa, sadece Doğu Anadolu’da ve Güneydoğu Anadolu’da, insanların bu konuda şikayetçi olduğunu düşünmüyorum. Bugün batıda yaşayan insanların Türkiye’nin demokratikleşme arzusunda olduklarını biliyoruz. Mağduriyetler sadece Doğu Anadolu’da ve Güneydoğu Anadolu’da olmadı, Türkiye’nin farklı illerinde, farklı bölgelerinde, aynı mağduriyetlerin yaşandığını görüyoruz.... Mersin’in kırsal alanlarındaki su, elektrik gibi sıkıntılarla buradaki sıkıntılar aynı. Devletin yetkili organlarının insanlara ulaşımı, tavırlarıyla halkta küsmeye olayının, doğuda, tabi ki, biraz fazla olduğunu düşünüyoruz. Yıllardır Türkiye’de uygulanan bir politika vardı: Bir devlet memuru görevini aksattığında, insanlara zulmettiğinde doğruya sürülürdü. O insanların, dolayısıyla, devlet hakimiyetinin olmadığı yerlerde yönetim anlayışını kendi anlayışları ile beraber yürüterek insanları devlete karşı soğutma, küstürmeyi maalesef çok güzel yapmışlardır. Biraz sorunun buradan kaynaklandığını düşünüyorum... Sonuç olarak, bir Kürt sorunundan ziyade, bu ülkenin bir mahrumiyet sorunu olduğunu, sadece Kürtler karşı yapılmış bir eylemin olduğunu düşünmüyorum” şeklinde ifade etmiş ve sorunun, iç ve dış güçlerin politikalarından ayrı olmadığını dile getirmiştir. O’na göre, mağduriyetler doğuda daha fazla olmakla birlikte; benzer sıkıntılar, Türkiye’nin her tarafında görülmektedir.

Sorunun tanımına yönelik görüşmecilerin görüşleri analiz edildiğinde, Kürt sorunu görüşmecilerce genel olarak kimlik, aidiyet ve statü sorunu olarak anlaşıldığı/ tanımlandığı gözlemlenmiştir. Görüşmecilere yöneltilen, “Kürt sorunu nedir, tarihsel süreçte yaşananları baz alındığınızda sorunu nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna farklı toplumsal çizgilere sahip bireylerin benzer cevaplar verdiği görülmüştür. Görüşmecilerin Kürt sorununa yönelik görüşleri, sorunun tarihsel süreçteki serencamını ifade etmiştir. Yapılan değerlendirmelerde, görüşmeciler Osmanlı’nın son dönemlerindeki gelişmemelere dayandırılan sorunun, Ortadoğu’nun temel meselesi haline geldiğini ifade etmiştir.

Görüşmeciler, sorunun Kürtlerin ontolojik gerekliliklerin modern devletlerce inkar edilmesine ve yasaklanmasına dayandığını dile getirmiştir. Ancak, sorunun olmadığını ifade eden görüşmeciler de olmuştur. Kürt sorunu tabirini onaylamayan bu görüşmecilere göre, asıl hedef, Türkiye’yi bölmektedir. Bu görüşmeciler,

meseleyi doğu sorunu olarak ifade etmiş ve PKK'nin bir “terör” örgütü olduğunu dile getirmişlerdir. Ayrıca, onlara göre PKK, dış güçlerin Türkiye'ye yönelik bir sopasıdır.

4.1.1. Kürt Sorunu, Şiddet ve PKK

PKK örgütü, 20. yy'ın son çeyreğinde ortaya çıkmış ve Kürt sorunun şiddet boyutunu temsil etmektedir. Yapılan analizlerde katılımcılar, PKK'yi Kürt sorununun bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Siyaseten çözülemeyen Kürt sorunu, her zaman kendi şiddetini doğurmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren gerçekleşen Kürt ayaklanmaları, bu kontekste değerlendirilmektedir. Katılımcıların önemli bir kesimi, yasakların artmasının, bireylerde şiddeti meşru gösterdiğini dile getirmiştir. Sonuçları bakımında sorunu daha da içinden çıkılmaz hale getiren bu yöntem, günümüzde de devam etmektedir. Güvenlikçi, yani silah merkezli bir yöntemle ortaya çıkan örgütle mücadelede, büyük ölçüde güvenlikçi yöntemlerin esas alınması, sorunu derinleştirmiştir. Yapılan görüşmelerde katılımcıların önemli bir kesimi, sorunu “müzakere” ve “diyalog” ekseninde siyaset kurumunun işletilmesiyle çözülmesi gerektiğini dile getirmiştir.

4.1.2. Hikaye Oluşturma

PKK, 1980'lerin başına kadar, Kürt sorunu ekseninde faaliyet gösteren diğer irili ufaklı örgütlerden farksızdı. Bu dönemde, örgüt, Apocular olarak bilinmekte, gerek maddi kaynak bakımından, gerekse üye konusunda pek gelişmemiştir. Ancak, devletin varlığına meydan okumalara son vermek güdüsüyle, askerın gerçekleştirdiği 12 Eylül Darbesi deneyimi, Kürt sorununu içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu dönemde yaşanan işkenceler ve bastırmalar, darbe sonrasında varlık gösteren örgütlere hikaye oluşturma olanağını tanımuştır. Milıtanların artık anlatacak canlı gözaltı hikayeleri olmuştur. Bu hikayeler, Şeyh Sait İsyanı, Ağrı İsyanları, Dersim İsyanı kadar belli kesimleri etkilemiştir⁴⁷. Bu ekseninde görüşmeci 24, bu durumla ilgili görüşlerini “*Bu mağduriyetler ve bu sorunlar, PKK'ya bir hikaye oluşturma imkanı verdi. Eskide bu yoktu. Darbe sonrasındaki o mazlum mağdur kesimler,*

⁴⁷ 12 Eylül Darbesi döneminin hikayeleri için Bkz. Yalsızucanlar, Sadık (2004). 40 Gözaltı Öyküsü ve Diğerleri. İstanbul: Sel Yayıncılık, Yalsızucanlar, Sadık (2012). Kürtlerin Ateşle İmtihanı. İstanbul: Hoşgörü Yayınları.

anlatacak bir hikayeleri olmaya başladı” şeklinde dile getirmiştir. Benzer düşünceyi görüşmeci 9 da dile getirmiştir. O’na göre, tarihsel süreçte devlet aygıtının şiddet politikalarına maruz kalan kimi insanlar, PKK’nin teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır. Görüşmeci 9, görüşlerini “Aslında, en başta söylemek gerekirse, PKK bir sonuçtur. Yani, bu bölgede anti demokratik uygulamaların, hükümetlerin tarihi seyir içerisinde bu bölgeye bakışları, güvenlik birimlerinin bakışları, bürokrasinin bakışları, genel anlamda, devlet dediğimiz aygıtın bakışı ve uygulamaları, bir bakıma PKK’yi doğurmuştur. Yani, PKK bu manada bir sonuçtur. Bir diğer ifadeyle, yaşanan gayri insani uygulamalara, bir refleks olarak ortaya çıkmış, çoğu insan için de bir adres olmuştur. Kimi insanlar, istemeyerek bu adresi benimsemiştir. Çünkü, çeşitli yöntemlerle, o kadar çok keyfi baskı ve zulümler olmuş ki, o insanlar, belki, kendilerini ifade etme anlamında, dağı ya da PKK’yi tercih etmişlerdir. Ancak, bunun doğru bir yöntem olup olmadığı ayrıca tartışılması gerekmektedir. Bana göre bu yol yanlıştır” şeklinde ifade ederek, diğer görüşmeciler gibi, tarihsel süreçte yaşanan mağduriyetlerin ve siyasi yasakların, beraberinde radikal tepkileri getirdiğini belirtmiştir.

Benzer bir şekilde, Hüda Par il teşkilatında çalışan görüşmeci 5, tarihsel süreçte karar vericilerin yürüttüğü politikaların sorunu içinden çıkılmaz hale getirdiğini belirtmiştir: *“Hükümetler, daha çok, bu işi silahla, baskıyla, engellemeye ve çözmeye çalıştılar. O baskı ve tepki, aynı şekilde, bir karşı tepkiye sebep oldu. Yani, şuanda çıkan bu sorunların ve örgütlerin temeline bakıldığı vakit, belki de onlardan daha fazla sistem suçludur. Yani, sistem, bir yerde, o insanları oraya getirdi. AK Parti hükümetleri dönemine kadar, genelde gelen iktidarlar ya da hükümetler, bu işi silah yolu ile baskı ile çözmeye çalıştılar, sürekli inkar politikalarını uyguladılar. Bu inkar politikaları, karşı cenahın güçlenmesine ve yayılmasına zemin hazırladı.”* Sorunun çözümü için, her şeyden önce, tarihsel süreçte başvurulmuş klasik mücadele yöntemlerinin değişmesi gerektiğini ifade eden görüşmeci 5, baskı ve inkar politikalarından vaz geçilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Kürt sorunu ile PKK’nin varlığı arasında, bir sebep sonuç ilişkisi olduğu ifade edilebilir. Kürt sorunu olarak rasyonelleştirilen politikalar, Osmanlı’da ve

Cumhuriyet'te, beraberinde isyanları getirmiştir. Görüşmeci 18, bu olguya dikkat çekmiştir: *“Benim Kemalist söylemden, retorikten farklı bir iddiam var. Onlar diyorlar ki, Kürtler isyan ettiği için Kemalist iktidar azgınlaştı ve sert tedbirler aldı. Ben, bu iddianın doğru olmadığını düşünüyorum. Ben, devletin Kürtlerin varlığını inkar ettiği için Kürtlerin ayaklanmaya başladığını düşünüyorum”* yani, resmi söylemin aksine, Kürt isyanları olarak bilinen bu ayaklanmalar, devletin Kürtlere yönelik politikalarının sonucu olarak ifade edilebilir.

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 29. Kürt isyanı olarak adlandırdığı PKK örgütü, bu bağlamda değerlendirilmektedir. Görüşmeci 20, bu bağlamda görüşlerini şöyle dile getirmektedir: *“Aslında bir sebep sonuç ilişkisi var. Yani, bir yönüyle sistem ve devlet o yanlışları yapmasaydı, birileri eline silahı alarak dağlara çıkıp, ırkın veyahut hakların mücadelesi içerisine girmezdi. O yanlışlar yapılmasaydı, belki de böyle bir tepki oluşmazdı. Ben, o tepkinin doğru olduğunu ifade etmiyorum ama gerçek o.”* Bu minvalde, sosyolog görüşmeci 4, PKK'nin, Kürt sorununun tarihsel süreçte ürettiği şiddetin bir devamı olduğunu ifade etmiştir: *“PKK, esasında, 1938'deki büyük katliamın ve öncesindeki şiddet hareketlerin neticesinde oluşan, onlarca yıllık sessizliğin bir devamıdır. O açıdan, ben PKK'yi önceki şiddet ve isyan hareketlerinden tamamen bağımsız değerlendirmiyorum. Yani, kesinlikle bağı var. Sadece şekli farklı. Başka bir diskurla, başka bir söylemle, yeni bir inşa var. En nihayetinde, bu diskur ve söylem, Dünya'da ne olup bittiği ile çok bağlantılıdır.... PKK, esasında, çok ciddi bir şekilde bastırılan, yok sayılan asimilasyon politikalarına maruz kalan Kürt halkının, bir damar bulup oradan patlamasıdır.”* Kürt sorunun ürettiği şiddet olgusu yeni değildir. Tarihsel süreçte, bu ekseninde gerçekleşen ve sorunun varlığı ile paralel olarak gelişen, bir şiddet olgusu söz konusudur. Nitekim, sorunun yirmi sekizinci isyan olarak nitelendirilmesi, bu minvalde süreklilik arz eden şiddet olgusuna açıklık getirmektedir. Görüşmeci 23, diğer görüşmeciler gibi, bu süreklilik olgusuna dikkatleri çekmek istemiştir: *“Sadece PKK sonuç değildir. PKK'den onlarca yıl önce, farklı zaman dilimlerinde, ortaya çıkan hareketler de birer sonuçtur.”*

Görüşmeci 13, 12 Eylül dönemindeki politikalara dikkatleri çekmiş ve örgütün taban bulmasının, büyük ölçüde o dönemde gerçekleştiğini ifade etmiştir: *“Salt*

olarak, Kürt sorunun bir sonucu olarak ortaya çıkıp, çıkmadığı tartışılabilir. Ama, okuyabildiğim kadarıyla, özellikle 12 Eylül Darbesi gibi darbe dönemlerinden sonra, bölge insanına yapılan muamelelerin bir sonucu olduğu söylenebilir. Çünkü kaynaklardan gördüğümüz kadarıyla, bu örgüt, ilk kurulduğu zaman çok fazla taraftar bulmuyor. Özellikle 12 eylül döneminde, Diyarbakır Cezaevi'nde yapılan işkencelerden sonra, baya bir katılımcı buluyor. Dolayısıyla, ortaya çıkışı belki Kürt sorunu ile bağlantılı olmakla birlikte, bilmediğimiz niyetlerden de kaynaklanıyor olabilir, ama taban bulması, büyük ölçüde tırmandırılan Kürt sorunundan kaynaklanıyor.”

20. yy'ın ikinci yarısında gerçekleşen darbelerle, resmi ideoloji tarafından tehdit olarak algılanan Kürtlerin politik eylemlerinin bölücülük olarak kodlanması ve yasaklanması, siyaset kurumunun devre dışı bırakılması, 1980 darbesi ile birlikte Diyarbakır Cezaevi'ndeki tutuklulara yönelik tavır, sorunun çözümünün şiddetle mümkün olabileceğine inanan PKK örgütünün gelişmesini beraberinde getirmiştir. Diğer görüşmeciler gibi görüşmeci 11 de Kürt sorunu ile PKK arasındaki varlıksal ilişkiye dikkatleri çekerek, PKK'yi istibdat anlayışın bir sonucu olarak değerlendirmiş ve görüşlerini “PKK Kürt sorunun ontolojik adıdır. PKK, Kürt sorununu yaratan sebeplerin sonucu olarak değerlendirilebilir. Özellikle, Türkiye’de sergilenen tek tipleştirme politikalarının, isyanların ve istibdat yönetiminin sonucu olarak, Kürt sorunu ekseninde organize olmuştur.” şeklinde dile getirirken, katılımcı 19’da “PKK bir sonuçtur. Yani, bir yerde bir boşluk varsa örgütlenir. Toplumda bir karşılığı var” şeklinde anlayışını belirtmiştir.

Kürt sorunu sonucunda ortaya çıkan PKK’nin, Kürt sorununun akıbetine etkisi sürekli tartışılmaktadır. PKK’nin varlığı, Kürt kültürünün korunmasında ve yaşanmasında, Kürt kimliği mücadelesinde 1980’li yılların reel politiğinin tek seçeneği olarak tanımlandığı gibi, PKK’nin silahlı yöntemi benimsemesinin yanlış olduğunu ve bu yanılda ısrar etmenin Kürtlere zarar verdiği de ifade edilmektedir. Görüşmeci 4, fikirlerini “PKK sorunu çok keskin bir şekilde görünür kıldı. Yani, bir sorun vardı ve onlarca yıldır, herkes kulağının üzerine yatmıştı. Hiç bir kanal ortaya çıkmıyordu. Yani, hiç bir kanalda, sorunu dile getiren bir kurumsal yapı yoktu. PKK, bunu çok belirgin bir şekilde görünür kıldı. Seksen darbesinin neticesinde, şiddet

dozunu çok yüksek seviyeye çıkardı. Mücadelenin sathını da çok yaygınlaştırdı. Eskiden daha lokal olan şeyleri yaygınlaştırdı. Eskiden feodal ağalar arasında, şurada burada, bağlantılar, itaat kültürü neticesinde oluşuyordu. PKK sıradan insanlara seslendi, onların mağduriyetlerine cevap olabileceğini gösterdi” şeklinde dile getirerek, sorunda meydana gelen radikal kırılmaya dikkatleri çekmiştir. Görüşmeci 12 de görüşlerini “PKK, Marksist- Leninist ideolojiyi esas alarak bağımsız Kürdistan fikrinden yola çıktı. Bu düşünce, 20. yy’da, ulus devletler çağında, varlığını koruyan egemen düşünceydi. Ancak, 21. yy’a gelindiğinde, PKK bu düşüncesinden vazgeçmiş ve artık bağımsız bir Kürdistan emelinden öte, yerelde bağımsız (otonom) bir Kürdistan talebi oluşmuştur. Bütün bunlarla birlikte, hiç şüphesiz, tartışılması gereken bir diğer konu ise PKK’nin tüm Kürt halkını temsil edip etmeme durumudur. Bu durum, Kürt halkında ciddi bir kargaşaya yol açmıştır. Nitekim, bazı kitleler, PKK’nin kendilerini temsil etmediklerini, bazıları ise PKK’nin kendilerini temsil ettiklerini ifade etmektedir. Bu durumun farklılaşmasının öncelikli sebebi, PKK’nin ideolojisi ve yöntemidir. Diğer bir ifadeyle, Kürtler dini anlamda değerlerine bağlı ve bu değerlerini yaşıyor olması, PKK’nin dini anlamda, yöre halkına hitap etmemesi aidiyet noktasında iki kutuplu kitlenin oluşumuna sebebiyet vermiştir. Bütün bunlarla birlikte, özellikle, Kobani özgürlük mücadelesinde ciddi anlamda önemli aktif rol oynayan PKK’nin, hem Kürtlerde hem de uluslararası arenada meşruiyet kazanmasına yol açmıştır. Gerçek olan şu ki, PKK, Kürt halkının yaşadığı toplumsal travmaların sonucunda ortaya çıkmış ve Kürtlerin önemli bir kesiminin desteğini almıştır. Militanlarının neredeyse tamamının Kürt olması bu olguyu göstermektedir. Fakat, 20. yy’daki yöntemini, 21.yy’da uygulamaya devam etmesi, PKK’nin varlığını tartışmaya açmıştır. Çünkü, 21. yy Dünya’sında, mevcut problemlerin silah yolu ile değil, iktisafî istişareler yolu ile çözüme kavuşması daha çok karşılık görmektedir. Bu anlamda PKK, 20. yy’daki mevcut stratejilerini değiştirmedikçe bütün yöre halkına hitap etmesi beklenemez. PKK’nin toplumsal değişime ayak uydurması gerekir. Değişime ayak uydurmakla birlikte, parametrelerinde ciddi değişikliklere gidip, Kürt sorununun çözümü için daha barışçıl adımlar atması gerekmektedir. Çünkü, silahla barış mücadelesi stratejisi, 21. yy’da uygulanması ve kitleler tarafından karşılık bulması zor bir stratejidir”

şeklinde dile getirerek, 21. yy'da, silahlı yöntemlere yönelik toplumsal meşruluğunun azaldığını ifade etmiştir.

Cumhuriyet deneyimi, Kürt sorununun militarist önlemlerle ve yöntemlerle çözülmeyeceğini gösterdiğini ifade eden görüşmeci 9, son dönemdeki demokratikleşme hareketlerinin hasılatının hepsinin, PKK'nin puan hanesine yazılmayacağını, hem dış gelişmelerin hem de siyasal iktidarın son zamanlardaki politikaların göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir: *“Son dönemdeki olumlu gelişmeler, yaşadığımız çağın zorunlu bir sonucu olduğunu düşünüyorum. Ayrıca, PKK'nin en yoğun ve en güçlü olduğu dönemlerden biri, 1990'lardır. Ancak, 1990'larda, demokratikleşme bağlamında adımlar atılmıyor. Aksine, 1990'lar, en fazla eylemin, can kaybın, mal kaybın ve yerinden edinmenin olduğu yıllar olarak bilinmektedir. Bu minvalde düşündüğümüzde, demokratikleşme yada açılım politikaların, Kürt milliyetçilerin ifade ettiği gibi, PKK'nin puan hanesine yazmanın doğru olmadığı düşünüyorum. Elbette verdiği silahlı mücadelesi, inkar edilmez bir gerçektir. Ancak, bu gelişmelerin hepsinin, silahlı mücadelenin bir meyvesi olduğuna inanmıyorum. Bu söylediklerim, her iki taraf içinde geçerlidir. Zira, son dönemlerde siyaset mekanizmasındaki gelişmeleri de görmek gerekir. AK Parti hükümetleri döneminde ortaya konulan irade çok önemlidir. Bu iradeyi ortaya koyan insanların aldıkları risklerde çok önemlidir. Nitekim, tarihsel süreçte, Kürt sorununa dokunmanın maliyetini de hatırlamak gerekir.”* Görüşmeci 9'un ifade ettiği gibi, son dönemdeki gelişmeler birden fazla aktörle açıklanabilir. 21. yy'daki gelişimlerin iç ve dış boyutları söz konusudur. AK Parti'nin AB projesine yönelik tutumu, çözüm politikalarına yönelik toplumsal destek, Kürtlerin baskıları, Arap Baharı ile yeniden şekillenen Ortadoğu'daki gelişmeler, bu bağlamda değerlendirilebilir.

Görüşmeci 11, Kürt sorunun ontolojik bir sonucu olan PKK örgütünün yansımalarını, *“Kürt sorununun arka mutfağı olduğu PKK, sorunu oluşturan sebeplerin ontolojik sonucu olarak izah edilmelidir. Fakat, PKK, Kürt coğrafyasında ve Türkiye'nin batı bölgelerinde sosyal ve ekonomik zıtlıkların nedenleri arasında gösterilmektedir. Özellikle, çatışma döneminin faturası, Kürt sermayesinin dağılımı, kalkınma odaklı piyasa ve iş sahalarının konumu, kültürel turizmin Kürt coğrafyasında canlı olmaması, PKK ve silahlı mücadelenin genel maliyeti olarak*

adlandırılabilir. Bu durum, Kürt coğrafyasında az gelişmişlik, bölgesel kalkınamama ve ham maddenin iktisadi olarak işletilememesine yol açmıştır. Tüm bu etmenler, işsizlik ve eğitim sorununu ortaya çıkarmıştır. Kürt sorununun anti-demokratik uygulamalarından, göçler yaşandığı gibi, PKK'nin maliyetinden dolayı da göçler yaşanmıştır. PKK, Türk halkları üzerinde bir bilinç ve önyargı sendromuna yol açarak, Kürt coğrafyasına yönelik genel kabullerin oluşmasına neden olmuştur. Bu kabuller, ortak paydaya, empatiye ve birlikte yaşama kültürüne zarar vermiştir” şeklinde dile getirerek, son Kürt isyanının meydana getirdiği zararlara dikkatleri çekmiştir.

Katılımcı 14 ise genel olarak, PKK'nin dış güçlerin isteği ve yönlendirmesiyle oluşan bir terör örgütü olarak değerlendirmiş, görüşlerini *“PKK terör örgütüdür. Devletin askerine, birliğine ve dirliğine silah uzatan bir kanlı örgüttür. Örgütün amacı, Türkiye'nin yer altı kaynaklarına müdahil olmak isteyen ve güçlenmesini istemeyen ülkelerin ve güçlerin maşası bir örgüttür. Örgüt adını değiştirebilir. Türkiye’de PKK olan örgüt, Suriye’de PYD, Irak’ta Peşmerge ve İran’da PJAK olur. Ancak, bu gerçeği değiştirmiyor”* şeklinde ifade ederek, PKK'nin devletin askerine birliğine ve dirliğine silah uzatan bir kirli örgüt olduğunu belirtmiş, bu yüzden PKK ile yapılan görüşmeleri de onaylamamış ve Çözüm Süreci’ni de ihanet süreci olarak değerlendirmiştir.

Genel olarak katılımcılar, PKK’yi Kürt sorunun bir sonucu olarak değerlendirmiş, örgütün binlerce militanı ve milyonlarca sempatanıyla, Ortadoğu’da bir olgu haline geldiğini belirtmişlerdir. Örgüt; Türkiye, ABD, AB, NATO gibi ülkeler ya da uluslararası kuruluşlar tarafından, yaptığı eylemlerle, terör örgütü olarak değerlendirilmekte ve terör listesinde yer almaktadır. Ayrıca, silahlı yöntemi benimseyen örgüt, başta güvenlik güçleri olmak üzere binlerce insanı çeşitli şekillerde öldürmüştür.

4.2. 21. yy’da Türkiye’de Kürt Siyaseti

Genelde Türkiye Cumhuriyeti’nin, özelde de hükümetlerin Kürt sorunu ile mücadele yöntemi, Cumhuriyet tarihi boyunca pek değişmemiştir. Tarihsel süreçte, soruna dair çok sayıda politika geliştirilmiş olmasına rağmen, sorun çözülmemiştir.

Ayrıca geliştirilen politikaların önemli bir kısmının, sorunun gerçek mahiyetini bilinçli/bilinçsiz okumamaya dayanması ve sorunla mücadelede güvenlikçi yöntemlerin benimsemesi meseleyi içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

Gelinen noktada, Ortadoğu’da uluslararası boyutlarıyla meydana gelen gelişmeler, Kürtleri dünyanın gündemine yerleştirmiştir. 21. yy’da, Irak, Suriye ve Türkiye’de meydana gelen gelişmeler, Kürt kimliğini sahiplenme duygusunu iyice yaymıştır. Türkiye’de Çözüm Süreci ile gerçekleştirilen kısmi haklar, Barzani’nin bağımsızlık söylemleri, Suriye’de Kürtlerin kimlik mücadelesine girişmeleri ve DAESH, DAESH⁴⁸ ile mücadelelerinde, başta ABD olmak üzere, çok sayıda Batılı ülkenin desteğini alması, Kürtlerin kimlik arayışlarını iyice somutlaştırmıştır.

Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Beraberlik Projesi ve Çözüm Süreci nitelendirmeleriyle belli oranda süreklilik kazanmış ve genel olarak demokratikleşme olarak okunan Türkiye’nin Kürt sorunu ile mücadele politikası, alışılmışın dışında, yeni ifadeleri ve uygulamaları barındırmıştır. OHAL’ın kaldırılması, Andımız’ın kaldırılması, TV ve radyoda Kürtçe yayın yasaklarına yönelik düzenlemelerin yapılması, Kürt kültürünün taşıyıcısı Kürt Dili ve Edebiyatı’nda lisans, yüksek lisans ve doktora bazında çalışmalarının yapılması, çeşitli üniversitelerde Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulması, çocuklara Kürtçe isim verilebilmenin önündeki engellerin kaldırılması gibi önemli düzenlemeler gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde yasaklanmış, aksi durumlarda da bireylere yönelik çeşitli cezai yaptırımlara sebep olmuş bu uygulamalar, 21. yy’da, önemli oranda aşılmıştır.

Ayrıca, Kürt sorunu hiç olmadığı kadar kamuoyunda tartışılmıştır. AİH, çalışmalarıyla toplumun önemli bir bölümü bu tartışmalara katılmıştır. Önceleri gizli olarak yapılan PKK ve lideri Öcalan ile olan görüşmeler, alenen bir şekilde

⁴⁸ Örgüt, kendini çok çeşitli şekilde adlandırdığı gibi Dünya’da da farklı şekillerde adlandırılmıştır. Örgütün ilk ismi Cemaat el Tevhid vel- Cihad’tır. Ancak, örgüt daha sonra isim değişikliğine, çok kez, gitmiştir. IŞİD, örgütün bilinen en yaygın kullanımı olarak ifade edilebilir. Irak Şam İslam Devleti olarak açılabilen IŞİD’in Arapçası Al Dawla al İslamiyye F’ill Iraq W’al Sham’dır (DAESH, DAESH) (Koca, 2014: 25). Batı dillerine, ISIS (The Islamic State of Iraq and al Sham), ISIL (The Islamic State of Iraq and the Levant), IS (The Islamic State) şeklinde yer edinmiştir. Örgütün yaptıklarını onaylamayan kesimler, kendini İslam devleti olarak gösteren örgütü, son zamanlarda DAESH, DAESH, DEAS, DAİŞ olarak adlandırmıştır. Örgütün kanlı ve acımasız eylemleri gerçekleştirmekle bilinmesi, bunu da İslam dini ile ilitilendirmesi, Dünya’da tepkilere sebep olmuştur. Örgüte yönelik son dönemlerdeki adlandırmalar bu kaygıdan beslenmiştir.

yapılmaya başlanmıştır. Çözüm Süreci kapsamında, legal KSH'ye mensup milletvekillerin oluşturdukları heyetin -İmralı Heyeti- aracılığıyla Hükümet, Öcalan ve Kandil arasında çok sayıda görüşme gerçekleşmiştir. Öcalan'ın nevrozda Diyarbakır'da okunan barış mesajları, bu mesajlarda silahın miadını doldurduğuna yönelik söylemleri, Kürt sorunun müzakere ve diyalogla çözülebileceğine yönelik toplumsal destek ve PKK'nin Türkiye'ye karşı silahsızlandırılması tartışmaları, Cumhuriyetin sorunla mücadeledeki klasik tarzının, akim kaldığını göstermiştir. Bu gelişmeler, aynı zamanda, sorunla mücadelede 21. yy anlayışının yeni olduğunu göstermektedir.

Gelinen noktada, Kürt sorunu halen çözülmemiştir. Çatışmalar ve belirsizlikler devam etmektedir. Kürtlerin önemli bir kesiminin desteklediği Kürtçe eğitim, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, Kürt kimliğinin anayasal statüsü gibi kitlesel talepler devlet tarafından karşılık bulmamıştır. Ayrıca, Türkiye'de, Kürt sorunundan dolayı, insan kayıpları ve siyasi gerginlikler devam etmektedir. Partilerin kapatılması, KCK operasyonları, Roboski Olayı, Kobani tartışmaları ile başlayan 6-7 Ekim olayları, Paris'te Kürdistan Enformasyon Bürosu'na yapılan saldırı, seçim mitinglerindeki şiddet olayları ve 7 Haziran 2015'te yapılan 25. Dönem Milletvekili Genel Seçim'inden kısa bir zaman sonra devlet ile PKK arasında uzun süredir uygulanan ateşkesin bozulması ile birlikte başlayan “*Hendek*” çatışmaları, Kürt sorunun hemen çözülmesinin sosyolojik olarak imkan dahilinde olmadığını ifade edebilir. Bütün bu birbiriyle çelişen ifadeler ve politikalar, Türkiye'nin Kürt sorunu politikasının, bir geçiş döneminin belirsizliklerini yaşadığı ifade edilebilir.

Yukarıdaki olumlu ve olumsuz gelişmeler bağlamında, katılımcılara “Türkiye'nin 21. yy'daki Kürt politikasını nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Yapılan görüşmelerde, katılımcıların önemli bir kesimi, Kürt sorununu çözmemesine rağmen, son dönemde önemli politik dönüşümlerin yapıldığını dile getirmiştir. Katılımcılar, gerek yurt içinde, gerekse Dünya'da meydana gelen gelişmelerin, Türkiye'nin son dönemlerdeki politikalarını belirlediğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, Çözüm Süreci'nin bir ‘çözülme süreci’ olduğunu dile getiren görüşmeciler de olmuştur. Ancak, bu görüşün, araştırmanın örneklemini oluşturan bölgede genel bir eğilim olmadığı ifade edilebilir.

4.2.1. Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci

Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci, belli bir sürekliliğe ulaşan AK Parti'nin Kürt politikasının önemli söylemleridir. Bu iki kavram, birbirinin yerine kullanılabilecek kadar ortak hedef ve amaçlara sahiptir. Belli bir politikanın adımları olan bu kavramlar, aynı zamanda, devletin Kürt sorunu ile yeni mücadelesini tanımlamaktadır. Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci, daha bireysel talepleri sağlamaya çalışan AK Parti ile Kürtlerin bireysel ve kitlesel haklarını talep eden legal ve illegal KSH hareketi arasında, 21. yy'da, gerçekleştirilen görüşmeleri içermiştir. Devletin ya da karar alıcıların yeni Kürt politikasını tanımlayan bu kavramlar, toplumun önemli bir kesiminden olumlama alırken, belli kesimlerden de eleştiri almıştır. Devletin Kürt politikasını destekleyenler, bir barış umudunu taşıırken, eleştirenlerse gerçekleşen uygulamaların beraberinde çözümü değil, “çözülmeyi” getirdiğini ifade etmiştir.

Farklı toplumsal kesimlerde farklı yansımaları olan bu politikalara dair AK Partili görüşmeci 24, görüşlerini *“Cumhuriyetin kuruluşundan 2000’li yıllara kadar, Kürtlere yönelik uygulanan yanlış politikalarının düzeltilmesi amacıyla bir çözüm arayışına girildi ve bu çözüm arayışları, neticede, Çözüm Süreci olarak tanımlanan bir sürece dönüştü”* şeklinde kavramsallaştırarak, sürecin yeni bir anlayışa işaret ettiğini belirtmiştir. Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci, Kürt sorunun tanımlanmasında ve anlaşılmasında önemli bir toplumsal işlev sağlamıştır. Yıllarca reddedilen ve bir türlü tanımlanamayan sorun, netleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda, görüşmeci 9, görüşlerini *“R. Tayyip Erdoğan’ın 2005 yılındaki Diyarbakır konuşması, yakın tarihte, AK Parti için söylenen sessiz devrim söylemini kabul edersek, belki de en önemli ayağı buydu. Yani, insanların konuşmaya dahi korktukları bir meseleyi, parti programı haline getirerek, bunu yaparken de insanların güvenini kazanarak, meseleyi gündeme getirmek, önemli bir aşamadır. Yani, sistemle hesaplaşmanın belki de en önemli ayağı bu konuşmaydı”* şeklinde açıklayarak, sorunun çözümüne yönelik gelişmelerin önemli olduğu dile getirmiştir.

Açılım politikaları, kimi zaman doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak, Kürt kimliğinin ve Kürt kültürünün ontolojisine işaret etmiştir. Bu bağlamda, sorunun ve Çözüm Süreci’nin epistemolojisine dair görüşmeci 11’in görüşleri dikkat çekicidir:

“Çözüm süreci, Kürt sorunun demokratik ilke ve politikalarla çözülmesi için atılan temel adımları kapsamaktadır. Silahlı mücadelenin tartışılması, Türk ve Kürt halklarının tarihsel dostluğuna hizmet eden Çözüm Süreci, Türkiye halkları için bir demokrasi ödevi olarak görülmelidir. Kürt Açılımı, Milli Birlik ve Beraberlik Projesi, Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci olarak sürdürülen bu politikalar, sadece Kürt sorunu için değil; demokratikleşme, temel hak ve özgürlükler için de referans noktaları oluşturmaktadır. AK Parti ile başlayan bu süreci anlamlı buluyorum. Çünkü, bu süreç ile Kürt sorunu, kavramsal bir özlük hakkı elde etmiş oldu. 2000’li yıllara kadar, Kürt sorunu temel ilke ve sebepleriyle kabul edilmiyordu. Sorun az gelişmişlik, Güneydoğu sorunu olarak isimlendiriliyordu, fakat bu tarihten sonra sorun, ana kaynak ve sebepleriyle, Kürt sorunu olarak tartışılmaya başlandı. Bu yüzden Çözüm Süreci’ni, devletin sorunun çözümüne ilişkin olarak başlattığı siyasal ve sosyal bir süreç olarak değerlendirmek gerekir.”

Görüşmeci 3, Türkiye’deki gelişmelerin tarihsel süreçte dış gelişmelerden bağımsız olmadığını belirtmiş; 21. yy’da, genelde Dünya’da, özelde Ortadoğu’da meydana gelen gelişmelerin Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci bağlamında gerçekleştirilen gelişmeleri belirlediği dile getirmiştir: *“Meseleye yerel bazda baktığınız zaman, meseleyi anlamakta zorlanırsınız. Paranoyak olursunuz. Mesele, sadece yerel bazda algılanabilecek bir mesele değildir. Meselenin üst başlıkları var. İmparatorluklar dönemi sona ermemiş olsaydı, Dünya’da ulus devlet inşa süreci başlamamış olsaydı, Türkiye’de, bu düzeyde, can yakıcı bir Kürt Meselesi çıkmayacaktı.... yani, ben nasıl sorunun başlangıcını dünyadaki modernleşme süreciyle ve bir ulus devlet inşa süreci ile açıklıyorsam, ya da öyle anlıyorsam, 2000’den sonraki bu açılım, değişim ve dönüşümü de evrensel, ulus üstü gelişmelerle, açıklanabileceğini düşünüyorum.”* Geline nokta, bu gelişmelerin kaçınılmazlığını dile getiren görüşmeci 3, olumlu olarak ifade edilen bu gelişmelerin, herhangi bir parti ya da liderle sınırlandırılmaması gerektiğini, bu adımların, ‘zamanın ruhu’ olarak ifade edilen gelişmelerin birer yansıması olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, görüşmeci 3, mevcut politikalar, karar alıcıların, evrensel çapta meydana gelen gelişmeleri iyi okuduğuna işaret olduğunu belirtmiştir.

Görüşmeci 3'e göre, Türkiye'de son dönemlerde gerçekleşen açılımı, değişimi ve dönüşümü sağlayan iç gelişmelerden de söz edilebilir: *"Bu politika değişimiyle, otuz yıldır denenen bir yöntemin, artık sürdürülemez olduğu ortaya çıktı. Yok yani, kısır döngü. Sürekli can kaybı, maddi kayıp ve zaman kaybı. Dolayısıyla, bir kısır döngü. Bu çok somut, her yöneticinin görebileceği bir şeydi. Bu ortaya çıktıktan sonra, somutlaştıktan sonra, Özal'da bunu görmüştü. Özal Dönemi'nde de bu somuttu. Yani, dahilideki bu sorunun görünmesi mümkündü. O zaman da mümkündü, fakat, ne mümkün değildi? Henüz dışardaki gelişmeler, biz buna zamanın ruhu da diyebiliriz, bu tür değişmelere, gelişmelere uygun değildi. 2000'lerden sonra içindeki bu değişme talebi, dışardaki gelişmelerle örtüşünce, yeni bir politik manevra yapma imkanı doğdu."* Karar vericilerin, otuz senedir denenen bir yöntemin, maddi ve manevi kayıplarla bir kısır döngü oluşturduğunu, bu yöntemin sürdürülemez bir aşamaya geldiğini anlamaya başladığını dile getiren görüşmeci 3, güvenlikçi anlayışın, Özal Dönemi'nde de tartışılmaya açıldığını, ama reel konjonktürün uygun olmamasından, ilgili tartışmaların başarı getirmediğini dile getirmiştir.

Çözüm Süreci, 21. yy'a taşınan Kürt sorununun militarist yöntemlerle çözülmeyeceğine dair bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Uzun zaman başvuru olan klasik militarist yöntemlerin, sorunu içinden çıkılmaz bir hale getirdiği söylenebilir. Bu minvalde, son dönemlerde başvuru olan yöntemlerin dikkate değer olduğu zikredilebilir. Bu bağlamda görüşmeci 5, görüşlerini *"AK Parti döneminde kısmen bazı adımlar atıldı. Çünkü, AK Parti önceki hükümetlerin politikalarından, yanlışlarından kendisine göre bazı dersler çıkardı. Bu işin silahla çözülmeyeceğini görmüş oldular. Silahlı yöntemlerin, askeri çözümlerin bir noktadan sonra ters teptiğini anladılar. Böylece, AK Parti Kürt sorunu ile mücadeleyi, başka bir mecraya kaydırды. Yaptığı şeyler kısmen doğrudur. Örneğin, silahların susması ve sürecin başlaması doğru bir adımdır. Biz, eksiklerini ve yanlışlarını da ifade ederek, bir parti olarak, bu süreci desteklediğimiz defaatle söyledik"* şeklinde dile getirmektedir. Silahlı yöntemlerle Kürt sorununun çözülmeyeceğini dile getiren görüşmeci 1, açılım politikaların hedefinin Kürt sorununun önemli bir aktörü olan PKK'yi silahsızlandırma olduğunu ifade etmiştir: *"Demokratik Açılım ya da Çözüm Süreci*

silahsızlandırma ve dağdan indirme adımdır. Diğer tarafta, PKK'yi düşünelim. PKK'nin geldiği noktada iki şey ön plana çıkıyor. Silahlı mücadeleyle hak arama dönemi çoktan bitmiş. 1960'larda bitmiş, ama PKK yeni anlıyor. Şimdi, Dünya'nın, Dünya'daki sosyal demokratların desteğini almak için siyaset yolu ile hak arayacaksın. PKK nihayet o noktaya geldi, anladı. Yani, ben silahla ne kadar savaşırsa savaşayım, ne kadar bedel verirse vereyim, bir yere varamıyorum. Tabi, öbür tarafında var. Türkiye'de bunu anladı. O halde ben silahlı mücadeleyi bırakayım. Ama, bunu bırakırken de asgari birşeyler almam lazım. Tabanuma bir şeyler göstermek lazım. Yani, ben otuz yılda, kırk bin insan bedel verdim, bunu tabanuma nasıl izah ederim. Mücadele, son iki yıldır bunun üzerinedir. PKK, tabanına elle tutulur birşeyler göstermek istiyor. AKP'de silahsızlandırıp, otonomi vermeme üzerine siyaset yapıyor” silahlı mücadeleyle hak arama döneminin dünyada çoktan bittiğini ve devletlerin kendi vatandaşlarının doğal haklarını inkar, asimilasyon, güvelikçe tedbirlerle baskı altına alamayacağını dile getiren görüşmeci 1, aktörlerin dillendirdiği taleplerin farklı olduğunu dile getirmiştir.

2002'den sonra Türkiye'ni iç ve dış politikasının belirleyicisi olan AK Parti, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda meydana gelen gelişmeleri önemli oranda belirlemiş ve Kürt sorununu çözme iradesini ortaya koyan önemli bir aktör olmuştur. Ancak, görüşmeci 18, Türkiye'de meydana gelen gelişmelerin AK Parti ile sınırlandırmanın doğru olmayabileceği ifade etmiştir: “Elbette AK Parti, bir Cumhuriyet tarihçisi olarak söyleyeyim, ‘yiğidi öldür hakkın yeme’ sözünün gereğini söyleyeyim. Ekonomik, bürokratik, siyasal çok ciddi anlamda dönüşümler, gözle görülür çok önemli şeyler yaptı. Bunları sıralamanın bir anlamı yok. Kürt kelimesinin bile yasak olduğu bir dönemden, Kürt Dili ve Edebiyatı'nın, Kürtçe yayın yapan TV'lerin yayın yaptığı bir süreç var. Ama, şunu da söyleyeyim: İster AK Parti olsaydı, ister olmasaydı, başka partiler olsaydı, bunlar olmak zorundaydı. Hem iç gelişmeler hem de dış gelişmeler, Dünya ve Ortadoğu'daki konjonktür, bunu böyle gerektiriyordu.” Görüşmeci 18, Suriye ve Irak örneğinde olduğu gibi, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın sınırlarını belirgin hale gelmesini beraberinde getiren Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler, Türkiye'de, iktidar partisini yeni arayışlara yöneltmiştir.

Kürt sorunun çözümü, sosyolojik olarak, hemen mümkün olamayabilir. Nitekim, Dünya'daki etnik temelli sorunlar, bu olguyu teyit etmektedir. Görüşmeci 2'nin 21. yy'da Türkiye'nin Kürt sorununu çözme siyasetine yönelik ifadeleri, bu bağlamda değerlendirilebilir: *“Öncelikle, gelinen noktayı çok değerli buluyorum, onu ifade etmeliyim. Silahların patlamaması çok anlamlı. Sonuçta, silahların susması demek, insanları yaşaması demektir. Meseleye önce bu açıdan bakıyorum. Ben hiçbir biçimde, Kürt sorunun silahla ve şiddetle çözülmemesi gerektiğini düşünenlerdenim. Evet, tarif edilen bir sorun var. Bunun mutlaka çözülmesi gerekiyor. Ama, eğer bu, silah ve şiddet dışında yöntemlerle çözülebiliyor ise bu yöntemlerin kullanılması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü, ekonomik olan odur. Birbirimizden insan öldürerek, kan davalı olarak, böyle bir sorunu çözemeyiz. Çünkü, insanların ölmesi demek, ilerde kurulma ihtimali olabilecek ittifakları da zorlaştırmak demektir. Benim kanaatim, iki taraf da bir paradigma değişikliğine gitti. Bir şeyin sürdürülebilirliği var. Yani, bir meseleyi sürdürebildiğiniz yere kadar sürdürebilirsiniz. Sürdüremeyeceğinizi anladığınız zaman, yeni bir strateji ve paradigma geliştirmek sorundasınız. Yani, bazen paradigmanın kendisi reel olmadığı için çökmeye mahkûmdur.”* Açılım politikaların, sorunu çözmemesine rağmen, sorunun çözümüne dair gerekli toplumsal algıyı oluşturduğu ifade edilebilir. Açılım politikaları, sorunu militarist yöntemlerin dışına taşıması bağlamında önem kazanmıştır. Yani, siyaset merkezli yöntemlerin denenmesi, farklılıklara daha çok vurgunun yapıldığı 21. yy felsefesine uygunluğu çokça zikredilmektedir.

Çözüm Süreci, 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra durma noktasına gelmiştir. Devlet ile PKK arasında başlayan çatışmalarla birlikte, Çözüm Süreci'nde sağlanan çatışmasızlık dönemi sona ermiş ve taraflar eski güvenlikçi yöntemlerine tekrar başvurmuştur. Bu bağlamda sürecin geleceği müphemdir. Görüşmeci 23, iyi bir gelişme olarak başlayan sürecin, gelinen noktada, buzdolabına konulduğunu ifade ederek, sürecin belirsizliğine vurgu yapmış ve an itibarıyla Çözüm Süreci'nin çözümsüzlük sürecine dönüştüğünü ifade etmiştir. Görüşmeci 23, Çözüm Süreci'ni *“Hükümetin iyi niyetine binaen uzun süre çözümsüz kalmış, elli binin üzerinde insanın hayatına mal olan, trilyonlarca ekonomik gidere neden olmuş olan bir süreci, artık silahsız, kansız, kendi aklını başına alarak ve eski güvenlikçi*

politikalarla olmayacağını düşünerek; artık “terörist başı”, “Ermeni”, “imansız”, “dinsiz” vb. argümanlardan kurtularak, bir çözüm arayışı” olarak açıklamış, ancak gelinen noktada, Çözüm Süreci’nin “Çözumsuzlük sürecine dönüştüğünü” dile getirmiştir.

4.2.2. Açılım Politikalarının İlkesi: Yaratılanı Severiz Yaradan’dan Ötürü

“Yaratılanı severiz Yaradan’dan ötürü” söylemi, AK Parti’nin Kürt politikasının önemli ilkesini oluşturmaktadır. AK Parti, Kürt sorunu ile mücadelede iktidarı boyunca İslam kardeşliği, din kardeşliği ya da ümmet anlayışı bağlamında değerlendirilebilen bir söylemi benimsemiştir. İslam’ın din kardeşliği felsefesinden hareket eden AK Parti, Türkiye’de, Müslümanlığı bir üst kimlik şeklinde tasarlayarak, milli tanımlamaların ötesinde, yeni bir kimlik anlayışı ile Kürt sorununu çözmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, AK Partili görüşmeci 24, görüşlerini “*AK Parti milli, yani etnisite temelli tanımlamaların önüne geçmek ve tanımlamada evrensel bir bakış olmasını istedi. AK Parti içindeki, malum bir kitle partisi ama, İslami duyarlılığa sahip olan kişiler, daha ümmetçi bir anlayışla olaylara bakmaya başladılar. Mevcut durumu farklı bakış açısıyla değerlendirme ihtiyacı doğdu.... AK Parti, İslami duyarlılıklar noktasında hiç bir kimsenin etnik kökeninin inkar edilmemesi gerektiğini, inkâr edilirse, bunun, Allah’ın ayetlerinin inkârı anlamına geleceğini bilen bir anlayışa sahip*” şeklinde dile getirerek mensubu olduğu partinin, kimliklere yönelik anlayışını belirtmiştir.

AK Parti, bireyin devletle olan vatandaşlık bağına dini bir nitelik kazandırmak istemiştir. Din temelli bir hoşgörü ile Müslümanlığın daha kapsayıcı olabileceğini düşünmüştür (Koyuncu, 2014: 221). Ancak, görüşmeci 18, yeni kimlik tasavvurunun, Müslümanlığın eşitlikçi anlayışıyla mümkün olabileceğini dile getirerek, AK Parti’nin bu eşitliği yeteri derecede sağlamadığını ifade etmiştir: “*AK Parti, son dönemlerde, Çözüm Süreci’ni kardeşlik ve din üzerinden, dinden kasıt İslam, İslam’dan da kasıt Sünni İslam, üzerinde yürüttü. Ben bir dindar Müslüman olarak, şunun bir handikap olduğunu düşünüyorum: Yani, İslam’ı bir harç, bir tutkal olarak görüyor, ama Çözüm Süreci’nde, AK Parti, kendisine büyük ağabey rolü veriyor. Hadi bunu da kabullendiğimizi varsayalım. Vicdanlı, insaflı ağabey kardeşleri arasında ayırım yapar mı, onların en doğal haklarını engeller mi, bunları*

uzatır mı, bunların önünde bir engel teşkil eder mi, bunların ortadan kalkması için elinden gelen her şeyi yapmaz mı?” İslam’ın Çözüm getirebileceğini ifade eden görüşmeci 18, AK Parti’nin, sorunu din eksenli çözüme yönteminin problemli olduğunu dile getirmiş ve AK Parti seçmeni arasındaki dominant milliyetçiliğe vurgu yapmıştır: “İslam üzerinden çözüme olayı da aslında problemlidir. Elbette İslam çözüm getirebilir, ama AK Parti iktidarı hâlâ Türk milliyetçiliğinden vazgeçmemiş, ki onlar da kendilerini milliyetçi muhafazakar ve demokrat olarak tanımlıyorlar. Sadece, AK Parti’nin vazgeçmiş olduğu milliyetçilik, seküler milliyetçilik ya da Kemalist milliyetçiliktir.... Dolayısıyla, AK Parti içerisinde Türk milliyetçiliği hâlâ dominant bir yapıdadır.” Benzer şekilde görüşmeci 1 de AK Parti’nin geniş bir milliyetçi muhafazakâr tabana sahip olduğunu ve bunun çözümün önünde engellerden biri olduğunu dile getirmiştir: “Şimdi sosyolojik olarak düşünelim, AK Parti kendini muhafazakar bir parti olarak tanımlıyor değil mi, şimdi muhafazakâr bir partinin toplumsal tabanı nasıl olur? Muhafazakâr. Muhafazakârlığın en önemli unsurlarında biri nedir? Milliyetçilik. Dolayısıyla, AK Parti tabanının önemli bir kesimi milliyetçidir. Buna AK Partili Kürtler dahil değil. Bunlar, Kürt mütedeyyin kesimlerdir. Tabanının büyük bir kesimi milliyetçi olan bir parti, bir azınlığa otonomi verebilir mi? Veremez. Şimdi onun için AK Parti’nin Kürt meselesini çözmesi mümkün değildir. Demokrasilerdeki örnekler var özümüzde, uygulamada oluşmuş örnekler var önümüzde. İskoç meselesi, Galler bölgesi meselesi, güneyde İspanya Bask. Şimdi, burada iki örnekte de şöyle bir durum var. İspanya önce, 1979 anayasasıyla, yaptığı için İspanyayı önce söyleyelim: İspanya’da liberaller iktidardaydı. Sosyal demokratların tam desteğiyle o anayasayı geçirdiler ve diğer azınlıklara otonom hakkını verdiler. Şimdi, İskoçya meselesinde sosyal demokratlar iktidardaydı liberal demokratlar onlara destek verdi. Bu işin lokomotifli sosyal demokratlardır. İster iktidarda olsun, ister muhalefette olsun sosyal demokratlar bu işin öncüsüdür. Bu tür hakları vermeye yatkın siyasi yapıya sahiptir. Sosyolojik tabana sahiptir ve liberallerde onlara destek veriyorlar ve öyle çözüyorlar. İngiliz Muhafazakâr partisi hatta ispanyadaki muhafazakâr parti bir albay vasıtasıyla parlamentoyu bastı. Bu anayasa bu hakları verdiği için. İngiltere’de muhafazakâr parti bütün gücüyle karşı çıktı, böyle bir otonomi verilmesine. Onun için AK Parti’nin bu meseleyi çözmesi mümkün değildir. Tayyip Erdoğan niye hep etrafında

dolaşıyor. Tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet diye diye dilindeki tüy bitti. Kendi milliyetçi tabanını sağlam tutmak. Arkasında tutmak...Bunun değişmez olduğunu demek istiyor ve sürekli vurguluyor. Dolayısıyla, AK Parti'nin Kürt meselesini çözmesi mümkün değildir.” Dünya'daki örneklerinden de anlaşıldığı gibi, Kürt sorunu gibi etnik meselelerin milliyetçilikle çözülmeyeceğini dile getiren görüşmeci 1, meselenin halli için sosyal demokratik bir anlayışa ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, görüşmeci 1, milliyetçiliğin ve muhafazakarlığın birbirini besleyen iki ideoloji olduğunu ifade etmiş, bu olgunun, Kürt sorunun çözümünde direnç gösterdiğini belirtmiştir.

4.2.3. Kültürel Reformlar

Kürt kimliğinin güvencesi olan ve doğuştan verilmesi gereken Kürtlerin bireysel ve kitlesel kültürel haklarının yasaklanması, Kürt sorunun önemli açmazlarından biri olmuştur. Bu hakların ihlal edilmesiyle, beraberinde terör, milliyetçilik ve çatışma gibi gerekçelendirilmiş eylemleri getirmiştir. Son zamanlarda, Kamuda Kürtçe tercüman alımı, Özel okullarda Kürtçe Anadilde eğitim verilebilmesi, TRT Kürdî başta olmak üzere TV yayıncılığındaki gelişmeler, Kürtçenin lisans, yüksek lisans ve doktora bazında öğretilmesi, Kürtçe-Türkçe sözlük çalışmaları, siyasi alanda farklı dillerde partilerin siyasi propaganda yapabilmesi, yer isimlerinin eski isimleriyle değiştirilebilmesi, çocuklara Kürtçe isimlerin verilmesi gibi önemli bireysel reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu kültürel reformlar, Cumhuriyet tarihi deneyimi analiz edildiğinde, karar vericilerin yeni yöntemleri geliştirdiğini gösterebilir. Ancak, geline nokta, sorunun çözümünden bahsetmek imkan dahilinde değildir ve Kürtlerin önemli bir kesimi, bu gelişmeleri - onaylamakla birlikte- yetersiz bulmaktadır.

21. yy'da meydana gelen gelişmeleri, önceki dönemlerle karşılaştıran görüşmeci 16, son dönemlerde önemli gelişmelerin meydana geldiğini ifade etmiştir: *“Geçmiş dönemlerde biz Kürt demeye korkuyorduk. Ben bir Kürt'üm ve Diyarbakır da büyüdüm. Kürtçe konuştuğunuzda, hemen size tepki gösteriyorlardı. Ama, bugün kamu kurumlarına Kürtçe bilen personel alınmaktadır. 1920'lerde oluşturulan, Şark Islahat Planı ile Kürtçe uzun süre kamusal alanda yasaklandı. Devlet kurumlarında*

Türkçe bilmeyenlere hizmet verilmezdi. Kürtçe öğrendikten sonra kendisine hizmet verilebilmekteydi. Bu anlayış çok uzun sürdü. Ama, bugün özellikle Kürtçe bilen personel alınıyor. Üniversitelerde Kürtçe eğitim veren enstitüler, Kürt Dili ve Edebiyatı bölümleri açılmaktadır. Doktora programı dahi açıldı. Bugün, TV'ler rahat rahat Kürtçe programlar yayınlamaktadır. Devlet başlı başına bir Kürtçe kanal açtı. Devlet nezdinde simgesel önemi olan ve devlet ideolojisini en keskin bir şekilde yansıtan TRT 1'de dahi Kürtçe şarkılar, içinde Kürtçe şarkıların geçtiği filimler diziler yayınlanmaktadır. Nitekim, Ahmet Kaya'ya yönelik linç bu eski yasakçı olguyu en iyi şekilde özetlemektedir. Oysa, siyasi içeriği olmayan bir aşk şarkısıydı.” Görüşmeci 21 de benzer gelişmelere dikkat çekmiştir: “Türkiye’de, yayıncılık noktasında, son dönemlere kadar ciddi sıkıntılar vardı. 1991 yılına kadar toptasan bir elin parmakları kadar Kürtçe yayın çıkıyor. Çıkan yayınların sahipleri de ya sürgün ediliyor ya da hapse atılıyor. Turgut Özal ile bir sıçrama oluyor, ancak, 2002 yılından itibaren AB’ye uyum süreci çerçevesinde, yayın sayısı ciddi artıyor. Günümüzde artık bir seneki yayın sayısı o kadardır.” Görüşmeci 21, yayıncılık alanında son on yılda gerçekleşen yayınların, Cumhuriyet tarihinde gerçekleşen yayınlardan daha fazla olduğunu dile getirerek, 1991’e kadar yayın sayısının bir elin parmaklarının geçmediğini dile getirmiştir.

Görüşmeci 20 de son zamanlardaki kültürel reformları destekleyerek, bu reformların gerekliliğini “AK Parti’nin reform politikasını ve bu anlamdaki açılım politikalarının tümünü destekledik. İnsancıl olarak atılmış, hakların verilmesi noktasında, desteklememiz gerekiyor. Kendi kültürüyle yaşama hakkı ve her insanın en kutsal hakkıdır. Bunu sağlamak lazım. Düşünün bu ülkede insanlar İngilizce, Fransızca, Arapça vb. dillerde ders gördükleri için kimse kızmıyor ya da ülke bölünmüyor. Ama, Kürtler anadilini kullanmıyorsa ya da eğitim alanında bir takım sıkıntılarla karşılaşıyorlarsa bu doğru bir şey değildir. Bu sıkıntıların giderilmesi gerekmektedir. Kürtlere haklarını verme adına, AK Parti’nin attığı her adımı destekledik. Bu reformları olumlu görüyorum. Olması gereken de budur” şeklinde dile getirerek, kültürel haklarını yaşama talebinin, insanın temel hakkı olduğunu dile getirmiştir. O’na göre bireylerin ontolojik gerçekliklerini yaşama, kutsal bir haktır. Devletlerin bunu sağlaması gerekmektedir.

Kürt sorununu, önemli oranda, Türkiye'nin bir iç sorunu olarak gören ve sorunun çözümü için sürekli demokratikleşme vurgusu yapan AB, Türkiye'nin üyelik sürecini Kopenhag kriterleri ile uyumluluğuna da bağlamıştır. Görüşmeci 1, bu duruma dikkatleri çekmiştir: *“Kürtçe eğitim, TRT Kürdi, Öcalan’a sayın demenin eskisi gibi suç olmaması, bütün bunlar Kopenhag kriterleri bağlamında olan şeylerdir. AB projesi olmasaydı, bunların hiç biri olmazdı. Şimdi, Kopenhag Kriterleri’nin anlamı çok daha geniş bir şeyi kapsar. Avrupalılar Kopenhag siyasi kriterlerini koyarken bir işaret veriyor. Yani, sen bunları vermek zorundasın. Ama, sen azınlığına otonomi verirsin, vermezsin bu beni ilgilendirmez. Senin iç işlerine müdahaledir. Dolayısıyla, ben müttefikimin içişlerime müdahale etmesini istemediğim için ben de senin içişlerine müdahale etmek istemiyorum. Ama, bak bende otonomi var. Bölgesel yönetimler var. Sende böyle yap. Sınır yok. Yani üst sınırı koymuyor. Ama, alt sınırı koyuyor. Alt sınır nedir, anadilde eğitim ve diğer kültürel haklar? Bütün bunları, Türkiye 2004 yılında kabul etmiştir, ama uygulamıyor, ısrarla ve inatla uygulamıyor, es geçiyor. O itibarla, Kürtlere verilmiş bir hak değildir. Bu, Türkiye’nin Avrupa birliğine üye olmak istemesinin beraberinde getirdiğini bir mecburiyettir. Onu yapmak zorunda idi.”* Türkiye bu kriterler belli oranda yerine getirmiştir. Nitekim, görüşmeci 1, AK Parti hükümetleri döneminde gerçekleşen kültürel gelişmelerin, büyük oranda, AB üyelik süreci bağlamında değerlendirmiştir.

Son dönemlerde meydana gelen gelişmeler, sembolik anlamda, belli bir önemi taşımaktadır. Kürt sorunu kronolojisinde büyük, ancak sorunu çözmede yeterli olmayan bu adımlar, beraberinde yeni tartışmaları getirmiştir. Görüşmeci 18, bu durumu ifade etmiştir: *“AK Parti iktidarı, Erdoğan, ‘Kürt sorunu benim de sorunumdur’ dedikten sonra, 2005’ten 2009’a kadar hiç bir somut adım atmadıklarını biliyoruz. Sadece, bu, orda bir retorik olarak kaldı. 2009’da Kürt Açılımı, Demokratik Açılım ve Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi şeklinde başladı. En somut örneği, o dönemde, TRT Kürdi’nin, 1 Ocak 2009’da TRT 6 (ŞEŞ) olarak açılmasıydı. Bu önemli bir teşebbüstü. Yine, 2010’dan itibaren Kürt Dili ve Edebiyatı, Zaza Dili ve Edebiyatı bölümlerinin açılması reformları yapıldı. Ama, çok onur kırıcı, kanaatimce. Bunlardan biri de yaşayan dil ve lehçelerde seçmeli derslerinin ilk ve orta okullarda, eski ismiyle ilk öğretimde, okutulmamasıdır. Bu,*

her ne kadar bize çok iyi bir adım gibi gösteriliyorsa da, dediğim gibi, çok onur kırıcı bir şey. İsmi verilmiyor, yani, hangi yaşayan lehçe. Bu, çok iç oryantalist bir söylem, ilk defa, yaşayan dil ve lehçeler hatırladığım kadarıyla 1774'te oryantalist çalışmalar yapan Avrupalılar tarafında Doğu dillerini, Doğu kültürlerini daha yakından tanımak için kurulmuştur. Yani, bugün taa 1930'lardan beri Hititçe, Sümerce vb. bir sürü ölü dil üzerinde çalışmalar yapılır ve bu dersleri veren, bu dilleri araştıran kurumlar adlarıyla varken, bir sürü üniversitede kürsü varken, yeni yeni ifade edilmesine rağmen, Türkiye'de devlet nezdinde hâlâ bir tane resmi Kürdoloji enstitüsü yoktur. Bütün bu çalışmalar, yaşayan diller ve lehçeler enstitüsüne ya da sosyal bilimler enstitüsüne bağlı olarak yapılıyor. Bu, aslında onur kırıcı bir şey, bunun ismini vermek lazım. Hastalığın ismini koymazsanız yanlış tedavi olur. Bu yanlış tedavi, doksanlardaki yanlış tedavilerden biridir.” Kürt sorununu tanımlamada ve adlandırmada olduğu gibi Kürt sorununu çözmede de geliştirilen ve yeni bir döneme geçişin küçük adımları olan bu büyük gelişmeleri tanımlama ve adlandırmada, çeşitli sıkıntılar ifade edilebilir. Bu bağlamda, görüşlerini dile getiren görüşmeci 18, Kürt sorununu çözmeye yönelik, Kürt kültürü ile ilgili politikaların Kürtçe olarak adlandırılmamasını ya da dolaylı ifadelerin kullanılmasını eleştirmiştir. Benzer şekilde, görüşmeci 23 de farklı isimlerin kullanılması durumunu, “devletin öyle bir sorunla yüzleşmekten kaçınması” şeklinde yorumlamıştır.

Kürtçe eğitim talebi, Kürt sorunun önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Bu talebin karşılanması, Kürt sorununun çözümüne önemli oranda katkı sağlayabilir. Ancak, fikirlerini “Dünya'nın hiçbir yerinde, bir grup, bir etnik grup, bir topluluk kendi anadilini seçmeli ders, seçimlik ders olarak almıyor. Bu nedenle bu, zül bir durumdur” şeklinde dile getiren görüşmeci 18, Kürtçenin seçmeli ders olarak verilmesinin, hem Kürt sorununu çözemeyeceğini hem de temel insani haklardan biri olan anadil eğitiminin seçmeli ders şeklinde verilmesinin doğru olmadığını dile getirmiştir.

Son dönemde gerçekleştirilen reformların önemli olduğunu dile getiren görüşmeci 11, sosyal devlet anlayışına vurgu yapmıştır: “Kürt sorununun çözümü için farklı yaklaşımlar sergilendi. Fakat, güvenlik sendromunu yaşamadan, bu

sorunu çözebilmenin mümkün olabileceği, özellikle AK Parti hükümetleri döneminde, tartışmaya açılan konuların başında gelmiştir. Açılım politikaları bağlamında gerçekleştirilen kültürel reformlar, bu çalışmaları kapsamaktadır. TRT Kürdî, Kürt enstitüleri, Kürtçe öğrenim, üniversitelerde verilen Kürtçe dersleri, Kürtçe yer isimlerinin verilmesi vb. gibi reformlar kültürel temek haklardandır. Fakat, burada önemli olan nokta, bu reformların kalıcı ve demokratik yasalarla güvence altına alınmasıdır. Çünkü bu reformlar, Kürt sorununa yem edilen günlük popülist siyasete malzeme edilmemelidir. Devlet, bu reformları Kürt halkına karşı bir lütuf siyaseti olarak görmemelidir. Bu insanların özlük haklarını yansıtan, hürriyetlerine hizmet eden temel haklar olarak içselleştirilmelidir.” Bu reformların sosyal devletin bir gereği olduğunu ifade eden görüşmeci 11, insanların temel hak ve özgürlüklerinin, siyasetin günlük popülist söylemlerinin dışında değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca, bu hakların bir lütuf siyaseti olarak yansıtılmaması gerektiğini belirtmiştir.

21. yy’da, kültürel alandaki gelişmeler, Kürtler tarafından önemli olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bu bulgu, katılımcıların önemli bir kesimince ifade edilmiştir. Kültürel alandaki bu gelişmeler, Kürtlere yönelik klasik asimilasyon politikalarının geçerliliğini yitirdiğini ifade edebilir. Ancak, görüşmeci 4’e göre Kürtlere yönelik asimilasyon bitirmemiştir: “Türkiye’de asimilasyon politikaları halen devam ediyor. Kültürel kodlar üzerinden, gündelik yaşam üzerinden asimilasyon politikaları devam ediyor. Asimilasyon politikası demek, devletin ben seni inkar ediyorum düzleminde, çok resmi bir şekilde inkar etmesi değildir sadece. Reflekslere yerleşir, kurumsal ilişkilere yerleşir, gündelik yaşamdaki ilişkilere yerleşir vs....Kürt’tür ama iyi Kürt’tür söylemi; gündelik yaşamın her kademesinde, kabul edilebilir, makbul Kürt formları oluşturduğu için asimilasyonun devamına en güzel işarettir....Kürtler bir ikileme mahkum edilmektedir. Birincisi Kürt’sen başka bir şey olmazsın, İkincisi Kürt’sen bir şeyi performe etmen lazım. Yani, bir Türk’ün Türklüğünü performe etmesine ihtiyaç yoktur. Ama, bir Kürt’ün Kürtlüğünü performe etmesine ihtiyaç vardır. Bunun makbul formları vardır. Makbul bir şekilde Kürtlüğü performe edersen, pekala, bazı aşamaları kat etme konusunda daha rahat olursun, ama makbul olmayan bir şekilde performe edersen, o zaman sıkıntı

yaşarsın. Makbul formu nedir? İşte, bunu daha folklorik bir unsur olarak, Kürt misafirperverliği, Kürtlüğü böyle neneden, dedenden, babadan biten bir şey olarak görülmesi, Kürt'üz ama hepimiz Türk'üz söylemi....Etnik kimliğin dini kimliğin arkasına düşmesi, yani Müslümanlık söyleminin etnik kimliğinin çok önüne geçmesi, bir şekilde onu örtmeye çalışması, bir Türk için böyle bir ihtiyaç yok. Yani, bir Türk pekala Türk ve Müslüman olabilir, Müslüman ve Türk de olabilir. Ama, bir Müslüman Kürt'ten beklenen şey, elden geldiğince, Müslümanlığını performe etmektir, Kürtlüğünü değil.... Yani, bu açıdan ben asimilasyonun devam ettiğine inanıyorum. Asimilasyondan kastımız varlığı, kimliği inkar değildir. Söz konusu olan kültürel asimilasyondur.” Görüşmeci 4'ün de ifade ettiği gibi, Türkiye'de Kürtlere yönelik asimilasyon politikaları çeşitli formlarda ifade edilebilir. Türkiye'de kültürel kodlara, söylemlere, politikaya, bürokrasiye ve gündelik yaşamdaki pratiklere yerleşmiş 20. yy'ın modern reflekslerinde biri olan asimilasyon, henüz bitirilmemiştir.

4.2.4. Sürecin Aktörleri ve Yöntemi

Kürt Açılımı ile başlayan ve Çözüm Süreci ile belli bir aşamaya gelen Türkiye'nin Kürt politikasının aktörleri, legal ve illegal KSH ile seçilmiş ve atanmış hükümet yetkilileridir. Ancak, R. Tayyip Erdoğan ve Abdullah Öcalan, sürecin temel karar vericileri olduğu ifade edilebilir. Görüşmeci 9, R. Tayyip Erdoğan'ın Çözüm Süreci'ndeki liderliği ile ilgili görüşlerini “R. Tayyip Erdoğan figürü, Silivri'ye giderken, yani, biz onu, bu gidiş süreci ile biliyoruz. Yani, aslında mazlumiyeti birebir şahsı ve ailesiyle yaşamış olan bir aktördür. Hatta, insanlar oy kullanırken, ‘Erdoğan’a vereceğim’ şeklinde ifadeler kullandı. Erdoğan'ın bu meseleyle ilgili ‘Nasıl ki Sultan Alparslan, Malazgirt Savaşı'nda meydana kefeniyle çıktıysa; biz de mücadeleye kefenimizle çıktık’ demesi aslında ne kadar bu meseleyle birlikte olduğunu, bu meseleye dair zihninin arka planında ne kadar hazırlıklı olduğunu bilebiliriz. Ama, tabi yapılan işler ve ortaya konulan çabalar, R. Tayyip Erdoğan'ın birçok zaman tek başına yürüttüğü bir süreç olduğunu fotoğraflayacak çok ciddi kareler var. Bu süreci yürütürken, tek başına kaldığını, yalnız bırakıldığını, ihanete uğradığını biliyoruz. Ama, bütün bunlara rağmen süreci kontrol etme ve onu ileriye taşıma gayreti her zaman olmuştur” şeklinde dile getirerek, R. Tayyip Erdoğan'ın

21. yy'da, Türkiye'nin Kürt politikasındaki aktörlüğüne vurgu yapmıştır. Sürecin önemli aktörlerinden biri de Abdullah Öcalan'dır. Bu minvalde görüşmeci 8 ise Öcalan'ın Çözüm Süreci'ndeki konumuna dikkat çekmiştir: *“Abdullah Öcalan, tutuklu olmasına rağmen, çeşitli vesilelerle örgütüne hitap etmiş ve sürecin ilerlemesi için çabalamıştır. Nitekim, onun nevroz mesajları, bunun en büyük göstergesidir. Öcalan, adeta tüm Kürtlerin hem fikir olduğu bir kişi olduğu için barış sürecine önemli katkılar sağlayabilir.”* Öcalan örgüt için kült haline gelmiş bir lider olarak ifade edilebilir. Tutuklu olmasına rağmen, direktifleriyle örgütünü yönlendirme kabiliyetine sahiptir.

Kürt sorunu, silahların susması ile çözülebilecek bir sorun olarak görülmemektedir. Ancak, silahların susması, çözüm ortamının sağlanması için gerekli şartları hızlandırabilir. Bu sorun, en temelde, Kürtlerin varlığı ve kimliği ile ilgili bir sorun olarak devam etmektedir. Bu bağlamda, Kürt sorunun çözümü, tüm Kürtleri ilgilendirmektedir. Dolayısıyla, Kürt sorunun çözümünde muhatapların geneli temsil etmesi gereklilik arz etmektedir. Görüşmeci 5, bu doğrultuda görüşlerini *“Çözüm Süreci ayrıdır, silahların susması ayrıdır. Eğer Çözüm Süreci'nden kasıt Kürt sorunun çözmekse, başvurulacak yol eksik ve yanlıştır. Yani, sadece bir kesimi muhatap almanız, o sorunu çözmez. Kürtler cenahında, tüm kesimler muhatap alınmalıdır. Ancak, Çözüm Süreci'ndeki hedef, silahların susması ise silahı eline tutan kesimlerle görüşme, o kesimleri muhatap alma, en doğrusudur. Silah onların elindedir. O silahların susması ve alınması, elbette onlarla görüşmeyi gerektirmektedir”* şeklinde dile getirerek, aktörlerin meşruluğuna dikkatleri çekmek istemiştir. Yani, sürecin başarısı, farklı toplumsal grupların arasında konsensüsün sağlanmasıyla hızlanabilir.

Türkiye'nin 21. yy'da başlattığı ve genel olarak demokratikleşme olarak ifade edilebilen Kürt sorununu çözme politikası, Türkiye'nin sosyolojik yapısının gerçekliğidir. Bu toplumsal gerçekliğin kurumsallaşması, sürecin sürekliliği için önem arz etmektedir. Türkiye'de bu minvalde 10 Temmuz 2014'te kabul edilen “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun” ile bu gereklilik kısmen sağlanmıştır. Bu yasa ile Bakanlar Kurulu, gerekli kararları alabilmektedir. Çözüm Süreci'nin sekretaryasını, Kamu Düzeni ve

Güvenliği Müsteşarlığı yerine getirmektedir. (Resmi Gazete, 2014: Sayı 29062). Ancak, Kürt sorunu gibi uzun bir tarihsel deneyime sahip bir meselenin kısa sürede çözümü, sosyolojik olarak mümkün olmayabilir. Bu toplumsal gerçeklik ışığında, açılım politikalarının sağlıklı ve gerçekçi seyri için daha geniş tabanlı kurumsallaşmaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda görüşmeci 22'nin görüşleri, Dünya eksenindeki örnekleriyle, kılavuz olabilir. Açılım sürecini *“Türkiye'nin kendi geçmişi ile yüzleşme ve yıllarca sistem tarafından dışlanan Kürtler, Aleviler gibi kesimlerin taleplerini karşılama iradesi”* olarak tanımlayan görüşmeci 22, bu politikalarının kurumsallaşması gerektiğini dile getirmiştir. Kanada örneğini veren görüşmeci 22, benzeri bir yöntemin Türkiye’de de uygulanmasının sorunun çözümünü sağlamasında önemli olabileceğini ifade etmiştir: *“Türkiye’de, özellikle AK Parti hükümetinin başlatmış olduğu bir Açılım Süreci var. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çözüm Süreci şu an buzdolabında ifadeleri ile rafa kaldırılmış olmasına rağmen, Türkiye’nin sosyolojik gerçeklikleri, bu sürecin devam etmesini zorunlu kılmaktadır. Dünya’daki pek çok ülke, bünyesinde barındırdığı farklı kültürel unsurlara çeşitli haklar tanımaktadır. Özellikle çokkültürlülük konusunda, önemli adımlar atan Kanada, ilk akla gelen ülkeler arasındadır. Kanada’da çokkültürlülük sorununun çözümü için bir çokkültürlülük Bakanlığı bulunmaktadır. Bu anlamda Türkiye’nin de kendi toplumsal sorunlarını çözmek amacıyla kurumsallaşmaya gitmesi oldukça önemlidir. Şuan başbakan yardımcılığı koordinasyonunda devam eden Çözüm Süreci için bir bakanlığın oluşturulması, bu anlamda atılacak önemli bir adımdır. Adı değişmekle birlikte, bir Çözüm Süreci Bakanlığı, Açılım Süreci Bakanlığı veya Toplumsal Barış Bakanlığı’nın kurulması, Türkiye’de süregelen açılım politikalarının daha sağlıklı işlemesi için hayati öneme sahiptir.”* Görüşmeci 22’nin de belirttiği gibi sürecin günlük politik kaygıların ötesinde kurumsallaşması, beraberinde hem şeffaflığı hem de güveni sağlayabilir.

Taraflar arasında müzakere konularının, usulüne göre belirlenmesi önem arz etmektedir. Görüşmeci 18, bu hususa dikkat çekmiştir: *“Şunu da belirtmek gerekiyor: Kürtlerin, yani bu işler konuşulunca, sadece PKK ya da ana akım KSH değil, diğer bütün paydaşlar masada bulunmalılar, fikirlerini beyan edebilmelidirler. Bunu sağlamak içinde Çözüm Süreci’nin çok şeffaf yürümesi gerekiyor. Bu şeffaflık*

da Kürtlerin temel hak ve özgürlükleri, hiçbir pazarlık konusu olmadan, iade edilmesiyle ve sonrasında korucular, PKK, militanlar, Hüda Parlılar, zorla yerinden edinenler vb. kesimlerin sorunlarının konuşulmasıyla sağlanabilir.” Kürtlerin, bir halk olarak, anayasal vatandaşlık bağlamında, doğal hak ve özgürlüklerinin herhangi bir pazarlık konusu edilmeden sağlanması gerektiğini dile getiren görüşmeci 18, müzakere edilmesi gereken Kürtlerin temel hak ve özgürlükleri değil, ilgili kesimlerin sorunları olduğunu belirtmiştir.

Çözüm Süreci ya da benzeri politikalarının başarıya ulaşmasında, en önemli gerekliliklerden biri, tarafların arasında güvenin tesis edilmesidir. Nitekim, güvensizlik, açılım sürecinde aşılamayan temel problemlerden biridir. Bu güvensizliğin sebebi ise aktörlerin iç ve dış gelişmelere bağlı olarak söylem ve politika geliştirmesidir. Ayrıca, taraflar arasında hakem konumunda bir heyetin olmaması da bu güvensizliği oldukça beslemektedir. Bu doğrultuda görüşmeci 5, görüşlerini şöyle dile getirmektedir: *“Bize göre her iki taraf da samimi değildir. Yani, samimiyeti güçlendirecek adımlar yeteri kadar atılmıyor. Örneğin, devlet ya da hükümet cenahı, bazı hakları vermek istediğinde, bunu hemen bir şarta bağlıyor. Oysa, anadil başta olmak üzere, temel insani hakları sağlanması, bir şartta bağlanmamalıdır. Eğer Kürtler asli iki unsurdan birisiyse, diğer kesimin sahip olduğu haklara, onların sahip olması gerekmektedir. HDP ya da PKK tarafı da samimi değildir. Madem süreç başlatılmış, silahların susması ve silahlı grupların ülke dışına çıkarması gibi adımları atması gerekmektedir.”* Benzer ifadeleri, görüşmeci 4 de dile getirmiştir. Çözüm Süreci döneminde, her iki tarafında, garip bir şekilde, muhtemel bir çatışma durumuna hazırlık yaptığını, bu durumun beraberinde belirsizlikleri getirdiğini dile getirmiştir: *“Garip bir şekilde, Çözüm Süreci diye bir süreç devam ediyor. Geri çekilme olması lazım, ama diğer tarafta acayip bir katılım var PKK’ye. Herkes bir gün yeniden savaş olur diye, çok ciddi bir yatırım yapmaya başladı. Bir tarafta kalekol ve güvenlik amaçlı barajlar inşa edilirken, diğer taraftan PKK yeni yapılanmaya, örgütlenmeye başladı. Şehirlerde örgütlenmeye başladı. Şimdi, sen bir Çözüm Süreci’ni yürütüyorsun, bu nasıl oluyor? Esasında, garip bir şekilde, Çözüm Süreci’nde her iki tarafta, yarın bir savaş olduğunda ne yaparız tedbirlerini almaya*

başladılar.” Görüşmeci 4’un aktardığı bu bulgu, taraflardaki güvensizliği ifade ettiği gibi muhtemel sürecin zorluğunu da gösterebilir.

Kürt cenahında, Abdullah Öcalan, PKK, farklı söylemlere sahip legal Kürt partileri ve diaspora Kürtleri olmak üzere çok sayıda aktör ya da Kürt hareketi söz konusudur. Legal Kürt partileri birbiriyle taban tabana zıt söylemlere sahip olduğu gibi, aynı söylemde bir araya gelebilen hareketler arasında da farklılıklar söz konusudur. Nitekim, legal partiler olan HDP ile Huda Par arasında büyük ideolojik farklar söz konusudur. Bununla birlikte, ideolojik olarak birbirine yakın legal bir parti olan HDP ile illegal bir örgüt olan PKK arasında da ayrım söz konusudur. Örneğin, PKK’yi amasız silah bırakmaya çağıran HDP lideri Selahattin Demirtaş’a karşılık olarak, PKK’nin liderlerinden Duran Kalkan, HDP’yi siyaseten fazla başarılı bulmadığını dile getirmiştir. Bu bağlamda, *“Kürt cenahında kimin eli kimin cebinde belli değil. Koordinasyonun ve liderliğin kimin yönetiminde olduğu belli değildir. O kadar çok başlılık söz konusu ki, birinin söylediğine diğeri karşı çıkıyor. Abdullah Öcalan silahlar sussun diyor, ancak bakıyorsunuz patlamalar olmuş, olaylar olmuş. Öcalan bir şeyler söylüyor, Kandil başka şeyler söylüyor, legal siyasal kanat başka şeyler söylüyor ve Avrupa kanadı da başka şeyler söyleyebilmektedir”* şeklinde görüşlerini dile getiren görüşmeci 5, Çözüm Süreci’nin başarıya ulaşması için öncelikle, farklı fraksiyonlara ve tezlere sahip Kürtlerin/aktörlerin kendi aralarında anlaşması gerektiğini dile getirmiştir: *“Sürekli bir kesimle konuşulursa ve o kesimle görüşmeler yapılacaksa, bu bölgeye huzur gelmeyebilir. Bu gün, 150 sene süren sorun, bir o kadar, daha sürer. Belki, devlet ile Kürtlerin silahlı kanadı anlaşılabilir, ancak, bu seferde Kürtler kendi aralarında iç savaş yaşayacaktır. Çözümün olması için başta, Kürtlerin kendi aralarında bir çözümü ve birlikteliği sağlaması gerekmektedir. Eğer, bir kesim kendini tüm Kürtlerin temsilcisi olarak görüyorsa ve diğer muhalif seslere tahammül edemiyor ve onları bastırıyorsa, bu başlı başına bir sorundur. Bunun en güzel örneği, 6-8 Ekim Olayları’dır. Yani kırk senedir savaştığın bir sistemle barış görüşmelerine başlamışsın, sisteme karşı silahları bırakmayı düşünüyorsun, elli bin insanın çeşitli şekilde öldüğü bir çatışmanın bitmesine yönelik adımlar adıyorsun. Öbür tarafta, sırf senin söylemlerine ve tezlerine aykırı bir söylemi savunduğu için başka bir kesimi de bastırarak bitirmek istiyorsun. Barışın*

olması için öncelikle, Kürtlerin kendi aralarında bir barışı sağlaması gerekmektedir. Bunu baskı ve zorla yapmaya çalışırsan, yıllardır savaştığın sistemin yaptığını yaparsın. Haklı olarak eleştirdiğin duruma düşersin.” Görüşmeci 5 bunun sağlanmaması durumunda Kürtlerin kendi aralarında çatışabileceğini dile getirmiştir. Benzer fikirleri görüşmeci 24 de dile getirmiştir: “Onlar, kendi aralarında bir değiller, farklı düşünüyorlar. Örneğin İmralı (Abdullah Öcalan), açıkça bizim bağımsızlık gibi bir düşüncemiz yok demesine rağmen, PKK içinde aksini söyleyenler var. Yani, kendi aralarında bazı meseleleri halletmemişler. PKK ve legal KSH’de kafa karışıklığı var. KCK bir şey söylüyor, askeri kanaat bir şey söylüyor ve legal kanaat başka bir şey söylüyor. Fikir birliği söz konusu değil. Nitekim, 6 -7 Ekim Olayları’nda İmralı onlara kızdı.” Diğer bir söylemle, legal ya da illegal KSH, barış görüşmelerinin önemli bir diğer aktörüdür. Ancak, legal ya da illegal KSH, tek bir odaktan ibaret değildir.

Görüşmeci 9 ise meselenin günlük kaygıların ve ideolojilerin üstünde, taraflarca değerlendirmesi, mevcut sürecin ya da muhtemel gelişmelerin başarıya ulaşmasında önemli olduğunu belirtmiş ve görüşlerini “Süreç biraz politize edilmektedir. Hakların, politik tarafları daha çok öne çıkartıldı. Herkes, politik anlamda kendisine getirisi olanı kullanmaya, konuşmaya ve masaya taşımaya çalıştı. Tüm aktörleri kastederek söylüyorum. Yani, kendi Kürt’ümü oluşturma politikasından, istediğim Kürt profili üzerinden direktme ve çaba sarf etmeden vazgeçilirse ve var olan, ağlayan, aç çeken, dokunan bildiğimiz gerçek Kürtlerin hakları verilirse sorun çözülebilir. Toplumda şöyle bir algı var: AK Parti, kendi Kürtlerinin haklarını vermeye çalışıyor, bunu yaparken de kendi Kürtlerini oluşturmaya çalışıyor. Diğer taraf da kendi Kürt’ünü tarif ediyor ve o da kendi Kürt’ünü tarif etmeye çalışıyor ve haklarını istiyor. Bu da meseleyi anlaşılmasız kılıyor” şeklinde dile getirmiştir. Bu bağlamda görüşlerini dile getiren görüşmeci 9’a göre süreç, taraflarca politize edilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Kürt sorunu çok aktörlü bir sorun olduğu için soruna yönelik çözüm önerileri, çok aktörlük olgusuna göre belirlenmelidir. Çözüm Süreci aktörlerinden biri olan devletin, kendi içinde konsensüsü belli oranda sağladığı ancak, bu konsensüsün Kürtler arasında sağlanamadığı belirtilebilir.

Kültürel ve söylemsel olarak homojen olmayan Kürt toplumunda, birden fazla aktör ve eğilim söz konusudur ki, bu doğal bir olgudur. Ancak, bu çok seslilik, farklılıkları geliştirme zemininde gerçekleşmezse, muhtemel barış görüşmelerini olumsuz etkileyebilir. Kürt toplumunda iç çatışmaları beraberinde getirebilir.

4.2.5. Bilgi Edinme Yöntemi Olarak Akil İnsanlar Heyeti (AİH)

Cumhuriyet tarihinde, uzun süre, karar vericilerin Kürt sorununa dair analizleri, güvenlik bürokrasisi başta olmak üzere, bürokratların, STK'ların ya da çeşitli partilerin siyasi ya da istihbari metinlerine dayanmıştır. Ancak, AİH, bu bağlamda, devletin Kürt sorununa dair yeni bir bilgi edinme yöntemi olarak somutlaşmıştır. Hükümetin, Kürt sorununu çözme iradesinin bir basamağı olan Çözüm Süreci'nin önemli bir aşaması AİH, Kürt sorununun toplumca tartışılmasını sağlamıştır. Bu minvalde AİH, Cumhuriyet deneyiminde bir farklılığa işaret etmiş ve bu bağlamda Cumhuriyet tarihinde bir ilk olarak değerlendirilmiştir.

Devletin klasik rapor hazırlama yönteminden farklı olarak, AİH'lerin hazırladığı raporlar, Kürt sorununu tanımlamada önemli bir veri kaynağı olduğu gibi, Çözüm Süreci'nin aktörleriyle, farklı toplumsal kesimler arasında, diyalogun kurulmasını da sağladığı belirtilebilir. Görüşmeci 11, düşüncelerini *“Kürt sorununun çözülmesi, sorunun temel ilkelerinin çözüme kavuşması ve diyalog kanallarının canlı kalmasıyla mümkün olacaktır. Kürt sorununu anlatmak, bu sorunu çözmek kadar zor bir durumu belirtir. Çünkü, sorunun tarihsel gelişimi, sosyolojik dinamiklere sahiptir. Akil İnsanlar, sorunu anlatarak ve sorun merkezli çalışarak, Çözüm Süreci'nde diyalog kanallarından birini oluşturmuştur”* şeklinde dile getirerek, bir bilgi edinme yöntemi olarak AİH'in, bir arabulucu mekanizma olarak şekillendiğini ifade etmiştir.

Heyetler, emniyet supabı işlevi edinerek ve toplumun çeşitli kesimlerini dinleyerek, normalleşmeyi sağlamıştır. Bu bağlamda, görüşmeci 20, görüşlerini şöyle dile getirmiştir. *“AİH, keşke çalışmalarına devam etseydi. O dönemde, Akil İnsanlar sürece müdahil olunca, toplumda bir rahatlama oldu. Türkiye'nin her bölgesini, il il gezerek, herkese, hem Çözüm Süreci'ni anlattılar hem de farklı kesimlerin çözüm önerilerini, taleplerini ve öfkelerini dinlediler. Neticede, kendi ideolojimizle bir*

meseleye bakarsak, gerçekleri çok fazla görmeyebiliriz. Her iki taraf için de söyleyebilirim. Dolayısıyla, birçok toplumsal pencereden soruna bakmamız, birçok tarafı dinlememiz gerekmektedir.” Bu bağlamda, AİH’in gerçekleştirdiği görüşmelerle toplumu rahatlattığı ifade edilebilir. AİH, toplumda Kürt sorununa, Kürtlerin yaşadığı sıkıntılara, yönelik kamuoyu oluşturmuştur. Soruna dair çekinceleri olan, sorunu konuşmaktan çekinen kesimlerin dikkatlerini meseleye yöneltmiştir. Bir diğer ifadeyle, Kürt sorununun meşrulaşmasını sağlamıştır. Bu eksende sosyolog görüşmeci 16, “AİH, aslına simgesel bir şeydir. Heyetin fiili işlevine bakıldığında, bölgeleri dolaştılar, bilgi topladılar ve bu bilgileri raporlaştırarak devlete sundular. Buraya kadar pek yeni bir durum yok. Ancak, Akil İnsanlar, Kürt sorununa müthiş bir katkı sundular: Toplumun bilinçlenmesini ve Kürt sorununun meşrulaşması açısından, büyük bir önem taşımışlardır. Soruna dair, toplumda algı oluşmasını sağladı. Eskide, özellikle Batı kamuoyunda, bu sorunu dillendirmek bile zorken, şimdi Türkiye’de en milliyetçi kesimler dahi, bu sorunun varlığından bahsetmektedir” şeklinde görüşlerini dile getirmiştir. Bu organizasyon, özellikle Türkiye’nin Batı kamuoyunda, soruna yönelik algının oluşmasını sağlamıştır.

AİH’in doğru kişilerden seçilmediğine dair, çeşitli eleştiriler söz konusudur. Heyetin siyasal iktidara yakın kişilerce seçildiğine yönelik görüşler olmuştur. Görüşmeci 12, Akil İnsanların bazılarının, hükümetin politikalarından bağımsız davranmadığı ifade etmiştir: “AİH, AK Parti iktidarı tarafından, mevcut sorunun çözümü adına oluşturulmuştur. Fakat, oluşturulan heyetin yapısı tartışıla geldi. Heyet içerisinde bulunan akillerin, halkı tam anlamıyla temsil etmediği tartışması çok yapıldı. Bütün bu tartışmalara rağmen, 7 bölgeye dağılan heyet, halkı dinledi. Sivil toplum kuruluşları ile bir araya geldi. Ve bir rapor hazırlayıp, iktidara sundu. Ama, iktidara sunulan raporlar, iktidar tarafından kabul görülmedi ki, somut adımlar atılmadı. AİH, sadece akıllığı ile kaldı. Yine, heyet projesinin fazla etkili olamadığının bir diğer örneği ise Suruç olayından sonra, silahların susması çağrısına çok az akilin destek vermesi oldu. Akillerin önemli bir kesimi, bildiriye sahiplenmeyerek, bağımsız davranmadıklarını göstermişlerdir.” Görüşmeci 19 da benzer ifadeleri dile getirerek, alandan elde edilen bulguların, siyasal iktidara

yansımalarının belirsiz olduğunu dile getirmiştir: *“Akil İnsanlar, bizim için çok şey ifade ediyordu. Ama, onları buraya gönderenler için hiçbir şey ifade etmiyordu. Yani, toplumun beklentilerini götürüp, masaya koymaları, ama bu beklentilerle ilgili hiçbir gelişmenin olmaması.”* Görüşmeci 4 ise yetmez, ama evet anlayışını *“Akil İnsanların bir yaptırım gücü yoktu. Evet gittiler, pek çok yerde insanlarla görüştüler....Halktaki vaziyetin ne derece Akil İnsanlara yansıdığından emin değilim, ama faydalı bir girişimdi. Bir sürü yerde halkın nabzını yokladılar. Bir sürü kişi ile konuştular. Çok önemli örnekler oldu. Özellikle Türk illerinde”* şeklinde dile getirmiştir. Benzer şekilde, bu eleştirilerin doğal olduğunu ifade eden görüşmeci 24, tüm kesimlerin ikna edilmesinin de mümkün olmadığını dile getirilerek, bireysel bazdaki eksikliklere rağmen, genelin görüşlerini saptamada, önemli bir fonksiyonu icra ettiklerini belirtmiş ve görüşlerini *“Akil insanlardan tanıdıklarım var. Arkadaşlarım ve çeşitli şekilde bildiğim insanlar var. Çok taktir ettiğim, Kürt sorununu bilen ve çeşitli şekillerde emek vermiş kişilerde var, eleştirdiğim kişilerde var. Yani, bireysel bazda eksiklikler belki de vardır. Ancak, ortak kanaatleri ortaya koyma, halktan ciddi değerlendirme bilgilerini alma noktasında, bir sıkıntı bulmuyorum”* şeklinde dile getirmiştir. Görüşmeci 17 ise AİH’in, Çözüm Süreci adı altında gerçekleştirilen politikaların doğurduğu toplumsal muhalefettin baskısına paratoner olduğunu dile getirmiştir: *“Akil İnsanlar Heyeti’nin fonksiyonu, devletin çözmesi gereken bir mevzuyu, AK Parti, bir grubun üzerine atarak, kendi üzerlerine gelen şimşekleri, o insanların üzerine attı. O insanların yaptığı çalışmalardan, ortaya bir şey çıkmadı. Gittiler, dinlediler ve geldiler.”*

Görüşmeci 18 ise AİH’in, Cumhuriyet tarihi boyunca etkili olan, Türk modernleşmesinin vesayet anlayışını atlatamadığını dile getirmiştir. AİH’in, toplumun taleplerinden ziyade, iktidarın çerçevesini belirlediği bir yöntemle, hareket ettiğini belirtmiştir: *“Önemli bir gelişme olmakla birlikte, temel problem, Akil İnsanlar projesi, toplumun seslerini, sahanın seslerini ve muhaliflerin seslerini iktidara götürmektense, iktidarın çerçevesini belirlediği bir misyonu, bir görevi halka taşıdılar. Bu da ciddi bir semere vermedi. Elbette bazı eşikler aşıldı, fakat toplum merkezli olmaktansa, devlet merkezliydi.”* Görüşmeci 21’si, AİH’in siyasal iktidarın bir projesi olduğunu, ancak çalışmalarında hep halkı dinlediklerini ifade

etmiştir: *“Ben toplantılarına katıldım. Hep halkı dinlediler ve her şey kayıt altına alınmıştı. Toplantıda hükümet bunu istiyor, bunu yapın şeklinde bir açıklamaları, hiç olmadı. Sorunu çözmek istediklerini ve bunun için halkın taleplerine başvurmayı gerekli gördüklerini dile getirmişlerdir.”* Bu bağlamda AİH, toplum ve birey merkezli bir projeden ziyade siyasal iktidar merkezli bir organizasyon olarak değerlendirilebilir. Organizasyon, bu anlamıyla toplumsal olayların çözümünde Türkiye’de siyasal iktidar merkezli algının güçlülüğünü ve geçerliliğini gösterebilir.

Genel olarak, AİH’in AK Parti ve KSH’nin görüşleri etrafında şekillendiği ifade edilebilir. Ancak, Akil İnsanların hazırladıkları raporların siyasal iktidara tesir derecesi müphem kaldığı ifade edilebilir. Bu raporların, Kürt sorununa yansımalarının net olmadığına yönelik algı söz konusudur.

4.2.6. Çözüm mü, Çözülme mi?

21. yy’da Kürt sorununun önemli handikaplarından biri de Batı kamuoyunda sürekli canlı tutulan bölünme korkusudur. Çözüm Süreci adı altında, ülkenin bölünmeyle karşı karşıya geldiğini ifade eden hatırı sayılır bir kesim söz konusudur. Ulusalıcı, milliyetçi ya da muhafazakâr olarak kendilerini ifade eden benzer toplumsal ideolojiye sahip bu kesimler, Çözüm Süreci’nin aslında bir “çözülme süreci” olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak, yapılan alan araştırmasında katılımcılar Kürtlerin günümüzde Türkiye’yi bölme gibi bir kaygılarının olmadığını, sadece eşit şartlarda, Türkiye’de yaşamak istediklerini zikretmişlerdir. HDP il teşkilatında önemli bir görevi ifade eden ve etnik kimliğini de Türk olarak ifade eden görüşmeci 6’nın görüşleri ilginçtir. Görüşmeci 6, analizlerini *“Kürtler serbestçe, eşit haklar altında aynı ülkede yaşamak istiyorlar, bölünme istemleri yok, çok küçük azınlıkta var, ama onlarda çok küçük, sorun olmaz”* şeklinde dile getirmiştir. Kendisine yöneltilen “HDP bölünmeyi istemiyor mu?” sorusuna görüşmeci 6, *“HDP bölünmeyi kesinlikle istemiyor. Türkiye’de kendi hak ve özgürlüklerini eşit bir şekilde yaşamak istiyor”* şeklinde cevap vermiştir. Bu olguyu güçlendiren önemli gelişmelerden biri de görüşmeci 6’nın etnik kimliği gösterdiği gibi KSH için önemli oranda etnik bakımında Türk olan epey parti mensup vardır. Nitekim, aynı durum, HDP’nin kadın Eş Genel Başkanı Figen Yüksekdağ için de geçerlidir. Ayrıca, Selahattin Demirtaş’ın

Kürt kimliği ile Cumhurbaşkanlığa aday olması, HDP'nin Türkiye partisi olma sesletimi ve 2015'teki 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde %13,12'lik ve 26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde %10,76'lık oy oranları, Türkiye'de Kürtlerin bölünmek istemediği şeklinde okunabilir.

Belli bir sürekliliği sağlamış, ulusal ve uluslararası sorunların halledilmesi çok zor olabilir. İngiltere-IRA ve İspanya-ETA, bu minvalde değerlendirilebilir. Bu tespit, Kürt sorunu gibi tarihsel kökleri olan bir mesele için de geçerli olduğu belirtilebilir. Sorunun çözümü kolay olmayabilir. Ancak, son dönemde gerçekleşen politikaların bir çözülme sürecinden ziyade, Çözüm Süreci olarak okunabilir. Bu bağlamda görüşmeci 8, *“Ortada IRA ve ETA örnekleri var. Bu öğütlerle yapılan görüşmeler, senelerce sürdü. İnsanlar bizde tez canlıdır. Osmanlı ve Cumhuriyet deneyimi katarsak, mesele yüz eli seneyi bulmakta. Böyle bir sorunun, çok kısa sürede biteceğine yönelik toplumda bir kanaat var. Ama, maalesef Ortadoğu'yu ilgilendiren bir mesele, yani ana aktörlerinin 4 parçaya ayrıldığı ve sığağı sığağına devam eden bir sorun var. Böyle bir sorunu çözmede ister istemez engeller çıkacaktır. Bunu da bir çözülme olarak değerlendirmek doğru değildir”* şeklinde görüşlerini dile getirmiştir. Sosyolog olan görüşmeci 4 *“Çözülme Süreci MHP söylemdir. Ben, Çözüm Süreci olduğunu düşünüyorum. Ama, Çözüm Süreci'nin samimiyetini sorguluyorum”* şeklinde görüşünü ifade ederek, sürecin Çözüm Süreci olduğunu ifade etmiştir. Ancak, Çözüm Süreci'ne yönelik çekincelerini de dile getirmiştir.

4.2.7. Çözüm Süreci ve AK Parti'nin Dış Politikası

Kürt sorununun uluslararası niteliği, muhtemel bir çözüm politikasının Türkiye Kürtleri ile sınırlı kalmayacağını gösterdiği gibi, dışarıda meydana gelen gelişmelerin Türkiye'deki çözüm politikalarını belirleyeceğine işaret etmektedir. Nitekim, Kobani ve 6-7 Ekim olayları, bunun en yakın örneğini oluşturmaktadır. Kobani başta olmak üzere Suriye'de savaşan Kürtlerin önemli bir kesiminin akrabaları ve aileleri Türkiye'de yaşamaktadır. Nitekim, savaşta ölenlerin cenazelerinin Türkiye'ye getirilmesi, bu reel duruma işaret etmektedir. Görüşmeci 18 bu noktayı *“Ahmet Arif'in deyimiyle, 'birbirine karışır tavuklarımız' bunu tel örgüleriyle birbirinden ayırmak namümkündür. Benim siyasal iktidara en ciddi*

eleştirilerimden biri de şu: Hem yeni Türkiye diyorsunuz hem de eski Türkiye'nin argümanlarıyla paradigmasıyla hareket ediyorsunuz. Bu problemli bir şey. 1990'larda Irak Kürtleri, postal öpücüsü, aşiret lideri, feodal liderler vb. şeklinde tanımlanıyordu. Şimdi biri oranın, daha öncesinde, cumhurbaşkanı oldu, biri de Kürdistan Bölgesel Yönetimin başkanı oldu. Şimdi, tarihi, uluslararası ilişkileri, siyaset bilimini, iyi okumak lazım. AK Parti'nin bu kadar entelektüel akademisyenleri, danışmanları var. Yani, bunları sokaktaki bir Kürt okuyor da onlar mı okuyamıyor ? Hayır, hayli hayli okuyorlar, ama ne Dünya eski Dünya ne de Kürtler eski Kürtler. Bu saatten sonra, neyle engelleyebilirler ki, tel örgüleri istediği kadar engellese de Kobani'de, Kamışlı'da ne olduğunu, hemen aynı anda youtube, facebook, twitter, internet sitelerinin, diğer haber sitelerinin paylaşımlarıyla aynı anda haberdar olmuyor mu insanlar? Dolayısıyla, bu konuda, ben, AK Parti'nin eski paradigmayla hareket ettiğini, Türkçü, milliyetçi tekçi bir ideolojiyle soruna baktığını ve bunun da tamamen Kemalist bir paradigma olduğunu söyleyebilirim” şeklinde ifade ederek, Ortadoğu'ya yayılmış Kürtler arasındaki canlı sosyolojik bağlara dikkat çekmiştir.

Kürt sorunu çok zamanlı, çok uluslu, çok aktörlü ve çok mekânlı bir sorundur. Sorun, Ortadoğu'yu etkisi altına almış önemli bir etno-politik meseledir. Sorunun, İran, Irak, Suriye ve Türkiye boyutu söz konusudur. Mesele, 21. yy'da Ortadoğu'ya yayılmış ve bölünmüş bir halde yaşayan Kürtleri etkileyebilen bir muhteviyata sahiptir. Her ne kadar Kürt toplumu, büyük oranda modern dönemlerde şekillenen Ortadoğu'da parçalı bir yapıya sahip olsada, toplumsal dinamikler bakımında aktif ve birbirinden haberdar olan bir toplumsal yapıya sahiptir. Yakın akrabalık bağları, toplumsal evlilikler, iktisadi girişimler ve legal ile illegal politik aktörlerin de facto eylemleri bu etkileşimin önemli sağlayıcılarıdır.

4.2.7.1. Kürt Fobisi

Türkiye Cumhuriyeti'nin çok eskilere dayanan bir Kürt fobisi var. Bu fobi, hükümetler, liderler değişse de çeşitli şekillerde karar alıcıların söylemlerine yerleşmektedir. Yani, devletin hücrelerine yerleşmiş canlı bir Kürt fobisi var. Kürtlerle ilgili gelişmelerde, bu fobi, devlet refleksi olarak ortaya çıkmaktadır.

“Bölünme” duygusunun hakim olduğu bu refleks, 1990’larda, Irak Kürdistan Bölgesi şekillenirken maksimal seviyeye çıkmıştır. Ancak, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi’ne yönelik bu fobi, AK Parti döneminde önemli oranda aşılmıştır.

Tüm Kürtlere yönelik bu refleks, bitmediği ifade edilebilir. Bu fobi, son olarak da Türk Kızılay’ın düzenlediği iftar yemeğine katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın söyleminde kendini bir kez daha göstermiştir: Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan “Buradan tüm milletime sesleniyorum, tüm dünyaya sesleniyorum. Suriye’nin kuzeyinde, güneyimizde bir devlet kurulmasına asla müsaade etmeyeceğiz. Bunun bilinmesini istiyorum. Bedeli ne olursa olsun bu konudaki mücadelemizi sürdüreceğiz”. Bu söylem, Suriye’de muhtemel bir Kürt yapılanmanın Türkiye’nin varlığına bir tehdit olarak algılandığını göstermektedir (Coşkun, 2015). Kürt fobisi, herhangi bir partiyle sınırlandırılmayacak kadar geniş bir mahiyete sahiptir. Devletin kurucu felsefesinden beslenmektedir. Herhangi bir partiye has değildir. Bir tür devlet refleksi haline gelmiştir. Bu refleks, milliyetçi-muhafazakâr Türk kesimlerde belirgindir. Kürt sorununu çözme ihtimali olabilecek ve doğal bir şekilde yapılabilecek tartışmaların önüne bir engel olarak çıkmaktadır (İnsel, 2015). Görüşmeci 13 ve 10 bu bağlamda görüşlerini ifade etmektedirler. Görüşmeci 13 *“Türkiye’de yöneticilerimiz, geçmişten günümüze, sürekli korku eksenli bir güvenlik politikasını esas aldıkları için Kürt sorunu konusunda çok sağlıklı bir Kürt politikası söz konusu değildir. Osmanlı Devleti’nde bir arada yaşayan Kürtler, I. Dünya Savaşı sonrasında çizilen suni sınırlarla dört parçaya bölündü. Türkiye’nin öncelik politikası, kendi Kürtlerine yönelik olmalı. Türkiye, kendi Kürtlerinin devleti sahiplenme adına, her ne gerekiyorsa yapılmalıydı. Ancak, tarihsel süreçte, başta kendi Kürtlerimize yönelik politikalarımız olmak üzere, Kürtlere yönelik politikalarımız doğru olmadı. Yıllarca, Iraklı Kürtlerin kazanımlarına isim vermeye bile çekindik. Kuzey Irak, Irak’ın Kuzeyi vb. çok sayıda yanlış tabir kullanıldı. Son dönemlere kadar hep çekinceli davrandık. Şimdi de Suriye’deki Kürtler için böyle bir kaygı taşıyoruz. Biz, orda bir Kürt devletini kurdurtmayız, istemeyiz denilmektedir. Ama, eğer küresel gelişmeler buna karar vermişse, er ya da geç, iyi ya da kötü ve özerk ya da bağımsız bir yapı oluşacaktır. Çünkü ortada bir Irak örneği var”* şeklinde görüşlerini dile getirirken, görüşmeci 10 da *“Ben Türkiye Cumhuriyeti’ni*

yöneten bir lider olsaydım, kesinlikle IŞİD Rojava'ya saldırdığında, Kürtlerin yanında yer alırdım. O zaman işte, Türkiye, kendi Kürtleri başta olmak üzere, Kürtlerle sağlam ilişkiler geliştirebilirdi. Çok daha büyük bir devlet olabilirdi. Ama, yine Kürt fobisi devreye girdi. Bu fobinin ortadan kalkması gerekmektedir. Kürtlerin statü sahibi olmasını, kendi varlığına tehdit olarak gören bir anlayış, kendi kendisine zarar verir. Türkiye'nin, artık, bu Kürt fobisinden kendisi kurtarması gerekmektedir. Kürtler beni bölecek, Kürtler bana zarar verecek, mantalitesinden kurtulması lazım. Büyük devlet olmak için neden Kürtlerle ittifak kurmanın yollarını aramıyorsun? ABD, kıtalar okyanuslar ötesinden gelip, Kürtlerle ittifak kuruyor, ancak, Türkiye, toplumu ile yakın akrabalık ilişkileri olan Kürtlerle kardeşlik bağlarını kurmak yerine onları tehdit olarak algılamaktadır” şeklinde görüşlerini dile getirerek, devlet aygıtının ulusal ve uluslararası camiada Kürtler yönelik algısını ifade etmektedir.

4.3. Tarihsel Süreçte Siyasal Partiler, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci

Kürt sorunu ile mücadele, sorunun varlığına paralel olarak, eskilere dayanmaktadır. Soruna dair çok sayıda rapor hazırlanmıştır. Ancak, bu raporların önemli bir kısmında sorunu tanımlamada ve sorunla mücadelede, devletin klasik reflekslerinin dışına çıkılmamıştır. Bu bağlamda görüşmeci 18, görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “Mesut Yeğen'den mülhem ifade edeyim. Kürt meselesini iktisadi geri kalmışlık, feodalite olarak gördü aslında. Bunu bir milliyet sorunu, bir etnik sorun olarak, bunu bir kollektif haklar ve özgürlükler sorunu olarak görmedi. Görmediği için de sorunu kangrenleşerek ya da böyle kartopu şeklinde büyüyerek bu güne gelmesine neden oldu. İlk defa, hatırladığım kadarıyla, 1991'de Süleyman Demirel'in “Kürt realitesini tanıyoruz” ya da 2001'de Mesut Yılmaz'ın Avrupa Birliği'nin yolu Diyarbakır'dan geçer sonra devamında işte 2005'te Erdoğan'ın “Kürt sorunu benim de sorunumdur” demesiyle böyle...ama hiçbir somut adım atılmayıp “sadece evet var” denildi. Devlet, bu soruna, doğru teşhis yapmadı ya da yapmak istemedi. Bir hastalığı tedavi etmeniz için önce sorunun adını doğru koymanız gerekiyor. Hastalığın adını doğru kaymazsanız, verdiğiniz ilaçlar da ters tepki yapar ve hastanın ölümüne dahi kadar neden olabilir. Bu durum siyasal anlamda da böyle bir şeydir aslında. Kürt sorunu, Kürdistan kelimesini, Kürtçeyi kullanmayarak, sümen alt ederek, Doğu sorunu diyerek, iktisadi geri kalmışlık

diyerek, feodalite sorunu diyerek ya da dış güçlerin oyunları, komplosu diyerek bu işin içinde çıkmaya çalıştı hükümetler, ama bu tarz güvenlikçi ve inkârcı yaklaşımın hem insan kaynakları bakımından, hem de maddi kaynakları bakımından neye mal olduğu hepimizin malumu.” Görüşmeci 18, Cumhuriyet tarihi boyunca karar vericilerin genel olarak benzer tespitlere başvurduğunu dile getirmiştir.

Türkler ile Kürtler arasında, Osmanlı döneminde sağlanan birliktelik, Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren gevşemeye başlamıştır. Kürtlerin, Yavuz Sultan Selim’den itibaren sahip olduğu belirli yetkilerini yitirmeleri ile bu gevşeme hızlanmıştır. Nitekim, bu sebeplerden dolayı bazı Kürt beyleri, Osmanlı’ya isyan etmiştir. Ayrıca, Osmanlı’nın son dönemlerinin önemli bir politik aktörü haline gelen İTC’nin Türkçü politikaları, bu gevşemeyi daha da hızlandırmıştır. Kürtler, uzun süre bu yetkilerin tekrar kendilerine sağlanacağını düşünmüş, bu saikle hareket etmiştir. Nitekim, Kürtler bu saikle milli mücadeleye de katılmıştır. Ki dönemin karar vericileri de benzer söylemleri yer yer dile getirmişlerdir. Ancak, Cumhuriyet deneyimi Kürtlere bu olanağı tanımadığı gibi, Kürtlerin varlığını da inkar etmeye başlamıştır. Bu bağlamda görüşmeci 1, görüşlerini şöyle dile getirmektedir. “Yani, Osmanlı’da, Ulus devletler olmaya başlayana kadar, Osmanlı çok uluslu bir imparatorluktur. Dolayısıyla, diğer ulusları inkar etmiyor. Ama, ikinci Mahmut’la beraber modernitenin girmesiyle birlikte, Osmanlı topraklarına ve modernitenin bir ideolojisi olan ulus devlet fikri de o tarihlerde doğmaya başlıyor. Bu düşünce, tedrici bir yükselmeye, İTC dönemine kadar gelmektedir. Bu zamana kadar, Kürtler ile Türkler arasında fazla bir ihtilaf yoktur. Bazı isyanlar oluyor, ama saf milliyetçilik üzerine değil, kişisel hesaplar üzerine isyanlardır. Şimdi, İTC’nin ilk dönemlerinde, zaten kısa bir ömrü 10-15 yıllık oluyor, büyük bir ihtilaf çıkmıyor, ama İTC süratli ve büyük bir dönüşüm geçiriyor. Çok uluslu İmparatorluk fikrinden tek uluslu bir ulus devlet fikrine doğru kayıyor. O noktadan itibaren yollar ayrılıyor, yani 1910’lardan itibaren yol ayrımına gidiliyor. İTC’nin bu tavrı karşısında, Kürtlerde süratli bir milliyetçilik tavrı geliyor. İTC döneminde, belirsiz bir şekilde oluşan bu politika, Cumhuriyet döneminde ,1923’ten itibaren, katı bir tutum alıyor: Yok sayma, yani Kürtleri yok sayma. Tek ulusa dayalı bir devlet fikri doğuyor. Türk ulusunun devleti. Dolayısıyla, Kürtleri inkar etmek, eğitim politikaları ve diğer yollarla

asimile etmek. Cumhuriyetin Kürt meselesine bakışı budur.” Görüşmeci 2’de “Yani şöyle düşünün, mesele üç beş çapulcu hikâyesinden başladı ki, yıllarca bu söylendi, yıllarca şöyle bir algı yönetildi: Sanki Kürtler bu ülkede çok rahattı, huzurları yerindeydi, bütün ulus olmakta kaynaklı bütün hakları vardı da kendini bilmez birileri ceza evlerinde Kürtlere zulüm etti, o Kürtler buna kızdı, dağa çıktı ve böylece çatışmalı bir dönem başladı. Ancak, mesele bu değil, mesele başta söylediğim gibi, Kürtlerin dışlanması meselesidir işin özü budur” şeklinde benzer söylemleri dile getirerek, sorunun, yıllarca olması gerekenin dışında, Kürtlerin hiç sıkıntısı olmadığı şeklinde değerlendirildiğini ifade etmiştir.

Cumhuriyet tarihine, Kürtleri tehcir ve asimile etmeye yönelik politikalar uzun süre hakim olmuş, sorun bu algı çerçevesinde sürekli tanımlanmıştır. Nitekim, ilk başlarda modern olamama, geleneksel bağlardan kurtulamama olarak formüle edilen sorun, sağ hükümetler döneminde de az gelişmişlik, geri kalmışlık olarak ifade edilmiştir. Bu politikalar, modernleşme ve ulus devlet felsefesi ekseninde bilinçli olarak sürdürülmüştür. Bu minvalde İnsan Hakları ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı’nın (İHH) il teşkilatının üst düzey mensubu görüşmeci 9 görüşlerini “*Sorunun kangrenleştiği dönem, Cumhuriyetin ilk dönemleridir. Yok sayma, tehcir ve asimilasyon, ardı ardına benimsenen yöntemler oldu. Kürtler, dağ Türk’ü olarak tanımlandı ve ehlileşmesi/ovadaki Türk haline gelmesi gerekmektedir. Bu politika, uzun süre denendi. Sorun, sağ hükümetlerin döneminde ise genel olarak az gelişmişlik, geri kalmışlık olarak tanımlandı. Bu şekilde saptanan meseleyle mücadele şekli ise genel de askeri yöntemler oldu. Erbakan döneminde çeşitli gelişmeler olsada bu gelişmeler uygulama şansı bulmadı”* şeklinde dile getirerek, 20. yy’da siyasal iktidarların soruna bakışını dile getirmiştir. Görüşmeci 4 ise görüşlerini “*Kürt sorunu ile ilişkilenmede, devlet söylemi bence dönemsel ve pragmatik yaklaşımlar sergiler, yumuşaması genelde böyle gerçekleşir, ama refleksif olarak fiziki şiddet, sembolik şiddet, ayrımcılık vb. şekillerde Cumhuriyetten beri devam etmektedir”* şeklinde dile getirerek, modern devletin politikalarının bastırma ve sindirme gayretleri içerdiğini dile getirmiştir. Tarihsel süreçte, genelde devletin özelde iktidarların Kürt sorunu ile mücadelesi analiz edildiğinde, 2000’lerin başına kadar sorunla mücadelede benzer yöntem ve anlayışlara başvurulduğu ifade

edilmektedir. Ağırlıklı olarak güvenlikçi paradigmaya dayanan bu yaklaşımlar, Kürt sorununu çözememiştir. Aksine, sorunu içinden çıkılmaz bir boyuta getirdiği ifade edilebilir. Ancak, 2000'lerde gerek iç, gerekse dış gelişmelerin etkisiyle, bu yöntem eleştirilmeye başlanmıştır.

4.3.1. 21. yy'da Kürt Sorunu ve Siyasal Partiler

2000'lere kadar, sorun önemli orana bağlamı dışında değerlendirilmiştir. Güvenlikçi yaklaşım, bu anlayışın önemli bir esasını oluşturmuştur. Ancak, AK Parti iktidarı, bazı sesletim ve politikalarında bu paradigmayı terk ettiği söylenebilir. Ancak, Türkiye'de, toplumsal yapı tarafından, başta güvenlik olmak üzere, ülkenin kurumlarınca benimsenen ve başarıyla sonuçlanan bir politika değişimi söz konusu değildir. Görüşmeci 18'in ifadeleri bu bağlamda zikredilebilir: *“Bugüne kadar, özellikle 2000'lerden sonra, Kürt Meselesi'ne iki türlü bir yaklaşımın olduğunu söyleyebiliriz: Birincisi, Machiavelli, Hobbes ve Smith eksenindeki devletçi ve kontrol odaklı yaklaşımdır. Bu yaklaşım, tamamen güvenlikçi bir perspektiftir. Türkiye'nin doksan yıllık Kürt sorununa yaklaşımı böyle özetlenebilir. İkincisi, R.R. Rousseau, Kant ve Locke ekseninde sözleşmeci, anlaşmacı ve kontrakçı bir yaklaşımdır. AK Parti, son yıllarda, 2000'lerden sonra, ikincisini kabul etmeye çalışmıştır. Fakat, AK Parti bunu yaparken, elini ciddi anlamda taşın altına koymadığını görüyoruz.”* AK Parti'nin, AB süreci bağlamında gerçekleştirdiği bazı özgürlükçü politikaların, Türkiye'de önemli dönüşümleri beraberinde getirdiği ifade edilebilir. Bu özgürlükçü ortamdan Kürtler nasibini almıştır. Bu bağlamda görüşmeci 21, görüşlerini şöyle dile getirmektedir: *“AK Parti, ilk dönemlerde demokratik bir tavra sahipti. Daha anlaşmacı hareket etmekteydi. Nitekim, Kürtler bu özgürlükçü tavırdan nasibini aldı. Ayrıca, Parti, Kürtlere ümmet anlayışı ile yaklaştı. Kürtler kimliklerinde dolayı ötelenmediler. AK Parti, bunu yaparken de oya dönük iş yapmış olabilir. Bu adamların siyasi kaygıyı taşımadıklarını kimse söyleyemez, sonuçta siyasi bir partidir. Siyaset gereği bunu her parti yapar”*

MHP, meseleyi, terör ve dış güçlerin kışkırttığı bir sorun olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, MHP'nin Kürt soruna yönelik siyasetinin, süreklilik taşıdığı belirtilebilir. Ayrıca, MHP'nin Kürtlerin Türk kökenli olduğuna dair

söylemleri de söz konusudur. Bu bağlamda görüşmeci 18, MHP'nin politikasıyla ilgili görüşlerini *“MHP'nin, Kürt Meselesi ile ilgili bir politikasının olduğunu düşünmüyorum. MHP'nin bir politikası varsa o da Kürtlerin varlığını inkar etmeye dayanıyor. Hâlâ sorunun adını koymadığı gibi Kürtlere Kürt bile demekten imtina ediyor. MHP'yi 1920'li-1930'lu yılların Kemalist ideolojinin bir uzantısı olarak düşünüyorum”* şeklinde dile getirmiştir. Benzer şekilde görüşmeci 20'de MHP'nin yaklaşımını *“Kürt sorununun ana müsebbibi, tarihsel bir sürekliliği de olan, MHP'de somutlaşan inkârcı zihniyettir. Maalesef! Kürtlere yönelik bu yanlış algı, sorunu bugüne kadar getirmiştir. Bir anlamda bu zihniyet olmasaydı, Kürt sorunu da olmazdı”* şeklinde ifade etmektedir. Görüşmeci 21, *“MHP'nin kaygısı, CHP'ye göre, daha farklıdır. MHP, devletçi milliyetçi bir partidir. Bu süreci çözülme süreci olarak görmesi, sürecin aktörlerini hain olarak nitelemesi, parti programına uygun bir şey”* şeklinde dile getirerek, Kürtlere ve Çözüm Süreci'ne yönelik MHP'deki algının kurumsallığını dile getirmiştir.

Türkiye'de, güçlü kurumsal partilerden ziyade güçlü parti liderleri söz konusudur. Adnan Menderes-DP, Süleyman Demirel-AP, Turgut Özal-ANAP ve 21. yy'da R. Tayyip Erdoğan-AK Parti bu olgunun önemli göstergesi olmuştur. Güçlü liderler, partilerini önemli oranda etkilediği gibi çoğu zaman liderlerinin politik kaderi partilerin de tarihsel seyrini belirlemektedir. Söylemleri ile partisini etkileyen liderlerden biri Devlet Bahçeli'dir. “Görüşmeci 16, bu hususa dikkatleri çekmiştir: *“MHP'nin, Kürt sorununun çözümünde, son dönemlerdeki politikasını olumlu buluyorum. Bahçeli'den önceki dönemlerde, ülkücü kesim sokaklardaydı. Bu gün bu durum kontrol altında gibi. Bahçeli her ne kadar söylemde çok sert ifadeler kullanıyor olsada tabanını sokaktan çekti. Onların sokağa inerek, bir çatışma sürecinin hızlanmasını engellemiş bulunmaktadır. Ayrıca, Bahçeli'nin sert söylemleri, bir tür emniyet supabı işlevini yerine getirmektedir. Yani, Bahçeli kızgın kesimlerin duygularına tercüman olarak, ortalığın karışmasını engellemektedir.”* Bahçeli'nin Kürt sorunu ve bu sorun bağlamında Oslo ve Çözüm Süreci'ne dair söylemlerinin aksine, parti mensuplarını toplumsal linç kültüründen uzak tutma çabası, bu bağlamda değerlendirilmektedir.

CHP, sahip olduğu gelenekle, Cumhuriyet tarihine damgasını vurmuş bir partidir. Diğeri bir ifadeyle, devlet felsefesini belirleyen ve bu felsefenin taşıyıcılığını yapmış bir geleneğe sahiptir. Kürt sorunu ile ilgili sürekli politika geliştiren bir geleneğe sahip CHP, meseleyi çözmeyi başaramayan partilerden biridir. CHP'nin Cumhuriyet tarihi boyunca hazırladığı raporlar, soruna dair ürettiği politikaların muhteiyatını içermiştir. Bu raporlarda, sorun az gelişmişlik, aşiretçilik ve geleneksel değerler ekseninde ele alınmıştır. Bu düşünce biçimi, modernleşme teorisinin temel savlarını yansıtmaktadır. Görüşmeci 18, bu bağlamda görüşlerini *“Bu sorunun böyle kangren hale gelmesinde, CHP'nin politikaları olduğunu biliyoruz. Zaten AK Parti, biraz topu taca atarak, Kemalizmin bu sorunu ortaya çıkardığını (belirtiyor), ama bu sorunu çözmek için de toplumun verdiği bütün enstrümanların kendi ellerinde olduğunu da bir türlü kabullenmemiş görünüyor. CHP, çok ikircikli oynuyor. “Çözüm Süreci'nin içeriğinden haberim yok, neler oluyor” diyor, ama CHP'nin 1989'daki raporundan ve bu aralar hazırladığı raporlardan haberdarız. CHP'nin içerisinde çok ciddi anlamda ırkçı olarak tanımlayacağımız, her ne kadar 7 Haziran 2015 seçimlerinde bir kısmı ayıklandıysa da, bir şahin grubunun, bir ırkçı, Türkçü, milliyetçi grubunun olduğunu biliyoruz”* şeklinde dile getirmektedir.

CHP, Çözüm Süreci'nde, Kürt sorununa yaklaşımı ekseninde, HDP ve MHP skalasında AK Parti'ye yakın bir nokta da durmaktadır. CHP, Çözüm Süreci'ne AK Parti'ye oranla daha az; MHP'ye göre ise daha çok destek verdiği ifade edilebilir. Nitekim, Çözüm Süreci'ne dair söylemleri, uyguladığı politikalarla sürekli somutlaşmıştır. Ana muhalefet partisi olarak CHP, sürecin şeffaf olmadığını sürekli dile getirmiş ve içeriğini bilmediği bir politikayı desteklemeyeceğini dile getirmiştir.

Demokrasilerde, siyasi kaygılar, siyasal partilerin politikalarını belirleyebilmektedir. Herhangi bir siyasi partinin pragmatist davranması ya da çeşitli stratejiler geliştirmesi, anlaşılır bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ancak, Kürt sorunu gibi çok karışık meselelerde bu kaygılar, beraberinde çözümsüzlüğü getirebilir. Görüşmeci 16, *“Bugün, CHP Kürt sorununu çözmeye yönelik bir takım ifadeler kullanıyor, ama onların taktiksel olduğunu düşünüyorum. Çünkü, ne zaman AK Parti'den sorunun çözümüne yönelik bir adım gelirse, sırf siyasi rant sağlamak*

için CHP engel olabilmektedir. Aynı şey, AK Parti ve diğer partiler içinde geçerlidir. Mesela CHP'nin ya da başka bir partinin ileri sürdüğü argümanları, AK Parti reddedebiliyor ya da AK Parti'nin olumlu adımlarını diğer partiler onaylamıyor. Halbuki ortak noktada buluşup, bu işi çözme gayreti gösterebilirlerdi, Kürt sorunu çoktan çözülmüştü. Partiler, kendi tabanını kaybetmek istemediğinden, sorunun çözümü zaman alacaktır” şeklinde görüşlerini ifade ederek, siyasal partilerin politik tutumlarındaki algıyı ifade etmiştir.

4.3.2. Seksen Milletvekili

Kürt sorunu, KSH'nin geliştirdiği söylemlerin önemli bir niteliğini oluşturmuştur. KSH'nin kurduğu legal partiler, Kürt sorunun hem öznesi hem de nesnesi olmuşlardır. Kürtlüğü, Kürt kimliğini, Kürt kültürünü ve Kürt sorununu kamusal alana taşımayı hedef edinen ve bu bağlamda, KSH partileri Kürt sorununun öznesi olurken, bu taleplerinden dolayı “bölücü”, “işbirlikçi”, “hain” ilan edilip sık sık Anayasa Mahkemesi tarafında kapatılması bağlamında da Kürt sorununun nesnesi olmuşlardır.

1990'ların başında etkili olmaya başlayan legal KSH partileri, daha sonra Doğru Anadolu Bölgesi'nde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde birçok il ve ilçede önemli başarılar sağlamıştır. Başta seçmenleri olmak üzere, Kürtlerin önemli bir kesiminin siyasal ve toplumsal algısını etkilemeye başlayan KSH, 21. yy Türkiye'sinde, siyasi arenada önemli bir aktör haline gelmiştir. 7 Haziran 2015'te yapılan 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde HDP, 80 milletvekili alarak, Türkiye'nin dördüncü büyük partisi olmuştur. Katılımcı 9, son dönemlerde güç kazanan legal KSH ile ilgili görüşlerini “*KSH, doğal olmayan bir ortamda sürekli siyaset yaptı. Partileri kapatıldı, milletvekilleri enselerinden tutularak hapishaneye atıldı, işkence gördüler ve çeşitli şekilde öldürüldüler. Halen de sıkıntı yaşıyorlar. Son dönemde daha çok güçlendiler. Ancak, bu sürecin ana aktörü Öcalan ve Kandil'dir. Meşru ve legal KSH ise aracı bir aktör görevini üstlenmiştir. Zira, legal KSH, Öcalan'ı ziyaret ediyor. Oradan aldığı bilgilerle hükümete ve Kandil'e gidiyor. Bu işleyişte, KSH'nin bir aracı aktör olduğu aşikardır. Ancak, 7 Haziran 2015 sonuçları ile halkın verdiği cevap dikkat çekicidir. Halk, HDP'ye verdikleri oylarla,*

seni aracı olmaktan çıkarıyorum ve ana aktör haline getiriyorum, sende Kürt sorununda, silahı, çözüm olmaktan çıkar mesajını verdi. Ayrıca, 80 milletvekili, Türkiyelileşme projesine bir destektir. Bunun iyi değerlendirilmesi lazım. Bu oylar, silahın susması adımı olarak değerlendirilebilir, ama Kürtlerin, siyasetin susması, yetki ve etkilerin bitmesi anlamına gelmemektedir. Bu noktada legal KSH, Öcalan ve kandili ikna etmesi gerekmektedir” şeklinde ifade ederek, Kürt sorunun çözümünde meşru ve legal siyaset mekanizmasının işletilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

İlkleri barındırması bağlamında, 80 milletvekili önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Bu ilkler, genel olarak, Cumhuriyet tarihinde siyasi faaliyetleri sürekli sekteye uğrayan ve partileri kapatılan KSH’nin 80 milletvekili kazanması, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yasakçı paradigmanın iflasının göstergesi olması, Kürt kimliğini ve kültürünü gizlemeden ifade eden ve bu değerleri kamusal alana taşımaya çalışan bir siyasal partinin, ilk defa ülkenin batı bölgesinde, Kürt olmayan seçmenden, önemli sayıda oy alması şeklinde ifade edilebilir.

KSH’nin yükselişi Ortadoğu’daki gelişmelere ve zaman zaman akim kalan demokratik söylemlerin olumlu bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Çünkü son dönemde, Kobani örneğinde, gelişen dış gelişmelerle birlikte, Türkiye’deki kültürel ilerlemeler ve toplumsal rahatlama, Kürtlerin kendi kimliklerini sahiplenmeye yönlendirmiş olabilir. Bu bağlamda, Kürt partilerin güçlenmesiyle sorunun siyaset alanına taşınabileceğine dair anlayış gelişmiştir. Bu bağlamda görüşmeci 10, görüşlerini şöyle dile getirmektedir: *“Seçim çalışmalarında gidip görüştüğümüz insanların çoğu bunu söylüyor, barışı ve huzuru önemsiyor. Barış ve huzur içinde HDP’nin mecliste olmasına inanıyor. Bu anlamda HDP’yi desteklediğini ifade ediyorlar. Bunu sadece Kürtler istemiyor, MHP’liler de söylüyorlar. Bu anlamda askerler de bunu düşünüyor. Bölgede görev yapan güvenlik güçleri de bunu düşünüyor. Böyle düşünen sadece Kürtler değildir.”* Tarafların uzun süre başvurduğu militarist yöntemler, beraberinde çok sayıda yanlış getirmiş ve meseleyi çözmemiştir. Silahsız olarak sorunun çözülmesi talebi, toplumun önemli bir kesimi tarafından dile getirilmektedir. Bu minvalde görüşmeci 20, *“Tabi ki Kürt partilerin Türkiye’de önemli bir tabanı var. Ama, bu defa özellikle İstanbul, İzmir, Ankara gibi ülkenin batı illerinde, milletvekili çıkarmaları, İstanbul gibi büyük bir*

metropolde üçüncü sırada olmaları, bir anlam ifade ediyor. Bu seçim bir toplumsal mutabakattır. Hem AK Parti'nin hem de HDP'nin 80 milletvekilliden çıkarması gereken mesaj şudur: Gerek bölgede, gerekse metropollerde yaşayan Kürtler 'gidin mecliste bu sorunu çözün, biz artık kan, şiddet, ölüm görmek istemiyoruz, bu baskından artık kurtulmak istiyoruz' demek istediler" şeklinde değerlendirme yapmıştır. Benzer ifadeleri görüşmeci 24 de dile getirmiştir: "Kürt halkı, Kürt sorunun doğurduğu çatışmalardan kurtulmak güdüsüyle, HDP'nin demokratik arenada mücadele etmesini istemiştir. Böylece 'kardeşler ölmesin, ne Kürtler nede Türkler ölsün, mecliste istediğini yapsınlar', demek istedi." KSH'nin seçim yolu ile güçlenmesi Kürt sorununun çözümünü kolaylaştırabilir. Çünkü, Cumhuriyet tarihi ve Dünya'daki örnekler, modern zamanların ürettiği etnisite merkezli sorunların çözümünün siyaset mekanizmasıyla olabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda görüşmeci 17, görüşlerini şöyle dile getirmektedir: "Sadece silahla bu sorun çözülmez. Öncelikle, bölgede hizmet yürütmek için terörün bitmesi lazım. Şuanda bunu yapabilecek, %3'ten fazla Türk oylarını almış HDP, meclise gelmiş. Gerçekten de güçlü bir şekilde geldi. Farklı kesimlerden oy alarak geldi. Bunların biraz daha inisiyatif olarak, mecliste söz sahibi olmaları lazım. Onların inisiyatif olarak elini taşın altına koymasıyla, beraber olayların azalacağını düşünüyorum." KSH'nin Çözüm Süreci ile birlikte meşrulaştığını dile getiren görüşmeci 21 ise görüşlerini "Çözüm Süreci ile birlikte KSH meşrulaştı. Eskiden insanlar, KSH çizgisindeki partilere yaklaşıyordu, korkuyordu. Şimdi, artık öyle değil. Müzakereler adı altında devletin KSH ile masada bir araya gelmesi, aynı karede yer alması partiyi önemli oranda meşrulaştırmıştır" şeklinde ifade ederek, HDP'nin başarısının altında Çözüm Süreci'nin etkisi olduğunu ifade etmiştir.

İlk defa, Öcalan kültü dışında, ona alternatif olmamakla birlikte, farklı ve askeri olmayan sesletim söz konusudur. Bu bağlamda, görüşmeci 4, görüşlerini "ilk defa Öcalan ve PKK dışında HDP ve "Selocan" sloganları atılıyor. Gittiğimiz bir mitingde, Öcalan ve PKK kültü halen çok güçlüydü, ama gerçekten insanlar arasında bir HDP inancı vardı. HDP, daha önceki politik partilerde olmadığı kadar, Selahattin Demirtaş, daha önceki liderler arasında olmadığı kadar Kürt halkı tarafında sahiplenmişti. Ve Kürt halkı 'ben sana oy veriyorum bu meseleyi çöz'

demek istedi” şeklinde dile getirerek, HDP’nin ve lideri Selahattin Demirtaş’ın KSH’nin niteliğini çeşitlendirdiği belirtmiştir.

Yedi haziran seçimlerinde seksen milletvekili ile parlamentoda temsil edilen KSH, Kürt sorununu çözümünde pek etkili olmamıştır. Etkili olamamasının temel sebeplerinden biri, hükümetin kurulamaması ve muhalefetin oluşmaması gösterilebilir. KSH’ye bağlı HDP’nin başarılı olmamasının bir diğer sebebi ise yedi haziran seçimlerinden sonra devlet ile örgüt arasında meydana gelen çatışmalar belirtilebilir. Bu çatışma ortamında, HDP etkili politika geliştirememiş, yaptığı ateşkes çağrıları ise gerek örgüt nezdinde, gerekse devlet nezdinde pek etkili olamadığı zikredilebilir.

Örgütün şehir merkezlerinde, YDG-H birimleriyle, çeşitli yerlerde ilan ettiği özerklik ve kırsaldaki militanlarıyla başlattığı çatışmalar, KSH’nin siyaseten gelişmesini engellemiş ve 1 kasım seçimlerinde oy kaybettirmiş olabilir. Oy kaybetmesinin temel sebebi ise muhafazakâr Kürt orta sınıfın meydana gelen çatışmaları onaylamaması olarak değerlendirilmektedir:

“PKK’nin, YDG-H’nin savaşı şehir merkezlerine taşınması, demokratik özerkliği sadece öz savunma ve hendeğe indirgeyen davranışı yanlıştı. Halk buna ilk günden tepki verdi. Ancak bu yanlışta ısrar edildi. HDP’nin gücü ise maalesef bu yanlış önlemeye yetmedi. Sonuçta PKK’yi HDP yönetmiyor. AKP ve devlet HDP’ye her türlü baskıyı, tutuklamayı, şiddeti vs. kullandı. PKK de “Ben, senin bu savaş oyununda yokum” demedi. HDP demokratik özerkliği hepimizin istediğini ama bunun bir ilanla değil inşayla, zaman ve birikim isteyen bir demokratik mücadele ile olabileceğine PKK’yi ikna edemedi. Bazı arkadaşlarımız bunu kamuoyuna defalarca ve samimi bir şekilde söyledi, ancak toplumdaki algı değişmedi.....AKP’ye oy veren dindar, muhafazakâr Kürt seçmenin bir kısmı HDP’ye, “Demokratik mücadeleyi önüne koydun, Türkiyeleşme dedin, ben de buna destek verdim. Ama iş bundan sonra kavgaya dönecekse ve sen de yeteri kadar inisiyatif kullanmayacaksan ben bu desteğimi geri çekiyorum” dedi. Şimdi hemen vurgulayayım. AKP’den HDP’ye gelen dindar Kürt seçmenin üçte ikisi halen HDP’de duruyor. Bu bir ikaz, bir sarı karttı. Eğer biz bu konuda onların istediği yönde politika üretemezsek bu çekilme devam edebilir... “Hendek kazmalar, kepenk kapatmalar, bölgedeki orta sınıf denilen küçük burjuvayı ürküttü. Zaten küçük burjuvalar toplumun en kaypak kesimidir, aramızdan

çürükler gitti, kalanlar bizdendir” şeklinde özetlenebilecek sekte yorumlara da asla katılmıyorum. Diyarbakır şehrinin şu anda yüzde 70’ye yakını orta sınıf denilen bu insanlardan oluşuyor. Siz bu insanları yok mu sayacaksınız, düşman mı kabul edeceksiniz yoksa yanınıza mı alacaksınız? Kürt siyasetinin de cevaplamaı gereken soru bu” (Tan, 2015).

4.4. 21. yy’da Kürt Sorununun Çözümü

Modern dönemlerin bir meselesi olan Kürt sorunu, postmodern zamanlarda devam etmektedir. Uzun bir tarihsel serüvene sahip olan Kürt sorunun çözümüyle ilgili çok sayıda görüş söz konusudur. Ancak, genel olarak değerdendirildiğinde, Kürt sorununun üç şekilde çözülebileceğı ifade edilmektedir. Bu çözümlerden ilki, alt yapısının oluşturulduğu “birlikte yaşama”, ikincisi “federasyon/otonomi”, üçüncüsü ise bağımsız “Kürdistan’ın kurulması” yani “ayırılma” olarak dile getirilmektedir (Tan, 2009: 547).

Bugün Türkiye’de, “birlikte yaşama”, toplumsal kesimlerden en fazla taraf bulan bir taleptir. Ancak, birlikte yaşama talebi, gerçek demokrasi ve insan hakları ile koruma altına alınmalıdır. Bu, her şeyden önce, keskin politik ideolojilerden arınmış, bireylerin kendilerini bireysel ve kitlesel bazda bulabileceğı yeni bir anayasa ile olabilir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de de ulus devlet ideolojisinin, militarist müdahalelerin ve bürokratik sistemin tüm ötekileştirici ve homojenleştirici söylemlerine rağmen, 21. yy’da, Kürtlerin çok önemli bir kesimi “birlikte yaşama” fikrini diğer seçeneklere göre daha çok desteklemektedir. Bu olgunun sebebi ise resmi olmayan ve toplumsal yapıda gizil olarak canlılığını sürdüren sosyolojidir.

Kürtlerin talepleri Irak’ta bağımsızlık, Suriye’de otonomi olarak şekillenirken, Türkiye’de ise “birlikte yaşama” talebi bağlamında şekillenebilir. Kürtler ile Türkler arasındaki sosyolojik dokunun zarar görmemesinin bir sonucu olarak şekil alabilecek “birlikte yaşama” talebi, değerdendirilmesi gereken bir fırsat olabilir. Sorunun ertelenmesi ile birlikte reel sosyolojik dokunun zarar görmesi, uzun vadede Türkiye’yi Suriye’ye ya da Irak yakınlaştıracaktır.

Bu bağlamda, birlikte yaşama arayışı sürekliliğini korumaktadır. Bu arayışta önemli başarı sağlayan ülkelerden biri Kanada’dır. Kanada’daki düzenlemeler, örnek

alınabilir. Kanada, çokkültürlülük politikasıyla parçası olduğu Batı'ya ve Doğu toplumlarına oranla birlikte yaşamaya dair çeşitli pratikleri gerçekleştirmiştir. Ancak, modern ve postmodern dönemlerin temel hedeflerinden biri olan birlikte yaşama olgusu, Kanada'da istenilen oranda gerçekleşmemiştir. Birlikte yaşamayı önemli oranda başaran Kanada'nın, çözemediği sorunlardan biri, Qubec meselesidir. Etnik ayrışma esaslı sorunlar, devam etmektedir. İspanya'da Katalanlar meselesi, Belçika'da Flamanlar ile Valonlar arasındaki sorunlar, Korsikalıların Fransa'dan ayrılık talepleri, Kuzey-Güney İtalya meselesi, arasındaki sorunlar, ayrıca Irak, Suriye ve Türkiye ile Kürtler arasında çözilemeyen sorunlar da bu bağlamda ifade edilebilir (Özensel, 2014: 159). Genel olarak değerlendirildiğinde, Dünya'da farklılıklar sorunu çözilememiş, Kürt sorunu örneğinde olduğu gibi, her geçen gün sorunların şiddet boyutu artmaktadır. Özensel, bu bağlamda, Halat Kültür (Rope Culture) metaforunu önermektedir. O'na göre bu metafor, yeni bir modelin sembolü ya da kavramsallaştırması olabilir:

“...Türkiye'deki kültürel yapıyı “halat”a benzetebiliriz. Başka bir ifade ile Türkiye'deki farklılıkların oluşturduğu kültürel yapıyı, farklılıklar arasındaki bağ ve birlikteliği Halat Kültür (Rope Culture) metaforu ile tanımlayabiliriz. Çünkü bir halat yüzlerce ince ipten meydana gelir ve her ip bütün içinde kendi başına var olmuşlardır. Dolayısıyla Türkiye'deki çok sayıdaki farklı kültürel çeşitliliğin her biri adeta bu iplerden birini temsil eder.”

Özensel (2014: 159), Dünya'da gerçekleşen reel politikalar, çokkültürlülük bağlamında ifade edilen Salat Bowel (Salata kasesi), Melting-Pot (erime potası) ile Türkiye'de toplumsal birlikteliği ifade eden Mozaik Kültür (Cultural Mosaic) ve mermer kültür metaforlarının birlikteliği sağlamadığını ifade ederek, Halat Kültür (Rope Culture) metaforunu geliştirmiştir.

Kürt sorunu bağlamında, dile getirilen, önerilerden biri de federasyon ya da otonomidir. Federasyon ya da otonomi bir yönetim şeklidir ve 21. yy'da çok sayıda ülkede uygulanmaktadır. Türkiye'de etnik federasyondan ziyade coğrafi olarak belirlenmiş bir federasyonla Kürt sorunun çözülebileceği ifade edilmektedir (Tan, 2009: 555). Türkiye'nin sosyolojik yapısı, yukarıda da belirtildiği gibi, etnik temelli bir yönetim tarzına uygun olmadığı belirtilmektedir. Çünkü 21. yy'da Türkiye'nin

her tarafında Kürtler ve Türkler birlikte yaşamaktadır. Dolayısıyla, etnik temelli bir federasyon ya da otonomi ciddi sıkıntıları beraberinde getirebilir. Ancak, yerel yönetimlerin daha güçlü olabileceği coğrafya esaslı bir yönetim şekli, sorunu çözebilir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 16 Ocak 1923'te İzmit basın toplantısındaki açıklaması, bu bağlamda yol açıcı olabilir:

“Kürt meselesi, bizim yâni Türklerin menfaatine olarak da kat’îyyen mevzubahis olamaz. Çünkü mâlûmu âliniz, bizim hudut-u millîyemiz dâhilinde mevcut Kürt anâsır o surette tavattun etmiştir ki, pek mahdut yerlerde hâiz-i kesâfettir. Fakat kesâfetlerini Kaybede ede ve Türk anasırının için gire gire öyle bir hudut hâsıl olmuştur ki, Kürtlük nâmına bir hudut çizmek istersek, Türklüğü ve Türkiye’yi mahvetmek lazımdır.(...) Binâenaleyh başlı başına bir kürtlük tasavvur etmektense, bizim Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu mucibince zâten bir nevi mahallî muhtâriyetler teşekkül edecektir. O hâlde hangi livanın ahâlisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idâre edeceklerdir. Bundan başka Türkiye’nin halkı mevzuu bahis olurken, onları da berâber ifâde etmek lâzımdır. İfâde olunmadıkları zaman, bundan kendilerine âid mesele ihdâs etmeleri dâimâ vâridir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin sâhibi salâhiyet vekillerinden mürekkebdır ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve mukadderatlarını tevhid etmiştir. Yâni onlar bilirler ki, bu müşterek bir şeydir. Ayrı bir hudut çizmeye kalkışmak doğru olamaz” (Aktaran: Koçak, 2013: 370).

Ancak, 1930’ların dünyasındaki faşist ideolojinin etkisiyle, Atatürk’ün bu söylemleri gerçekleşmemiştir.

Sorunun çözümü için önerilen yöntemlerden biri de Bağımsız Kürdistan’nın kurulması ya da “ayrılma” talebidir. Bağımsız Kürdistan fikri, genel olarak, 1789 Fransız İhtilali sonrasında meydana gelen milliyetçilik ideolojisinden ve modern devlet şekli olan ulus devlet fikrinden beslenmektedir. Kendi kaderini belirleme prensibi ekseninde şekillenen bu görüş, ayrılmayı hedeflemektedir. PKK’nin, ilk zamanlarında, bu görüşü benimsediği ifade edilebilir. Ancak, bu yöntemin günümüz reel politiğinde gerçekçi olmadığı ifade edilmektedir. Türkiye’deki hükümet pratikleri incelendiğinde, böyle bir olgunun zorluğu ortaya çıkmaktadır (Kirişçi ve Winrow, 2011: 218). Ayrıca, Kürtlerin çok önemli bir kesimi, ayrılmadan ziyade, adil, demokratik ve özgür bir Türkiye’de yaşamayı tercih etmektedirler. Tan’a göre

tarihsel süreçte yaşanan tüm felaketlere rağmen, bağımsız Kürdistan talebine, Türklerle birlikte, Kürtlerin önemli bir kesiminin itirazı söz konusudur (Tan, 2009: 552). Üçüncü seçenek, Türkiye'nin sosyolojik yapısına uygun olmayabilir. Uygulaması, beraberinde iç savaşı getirme olasılığı çok yüksek bir yöntem olarak şekillenebilir. Ayrılmanın maddi, manevi ve insan kaynakları bakımından maliyeti çok ağır olabilir. Özellikle de Kürtlerin önemli bir kesiminin Türkiye'ye dağılması, 21. yy'da Türkiye'nin köylerinde, kasabalarında, ilçelerinde ve illerinde Kürtler ile Türklerin birlikte yaşaması, Türkiye'nin sosyolojik yapısının reel boyutunu göstermektedir. İstanbul, 21. yy'da, Ortadoğu'da Kürtlerin en çok yaşadığı kentlerin başında gelmektedir. Ayrıca, 21. yy'da, sosyo-politik olarak, Kürtler ile Türkler arasındaki makas daralmaktadır. Yapılmış binlerce evlilik söz konusudur. Kürtlerin belli bir kesimi, iktisadi ilişkilerle Türkiye'ye entegre olmuştur. Türkiye'nin önemli kentlerinde, Kürtlerin sahip olduğu ve yönettiği iş ağları söz konusudur. Bu sosyolojik yapı, son seçeneği önemli oranda zorlaştırmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden beri varlığını sürdüren Kürt sorununun, Türkiye toplumunda fazla kutuplaşmaya yol açmaması, bu sosyolojik gerçeklerden kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda görüşmeci 18, görüşlerini “Özetle, Kürt meselesi etnik, teritoryal, iktisadi, uluslararası hukuki bir meseledir. Dünya’da etnik meseleler, benim bildiğim, yani siyaset bilimi açısından, üç şekilde çözülmektedir. Birincisi, anayasal vatandaşlık sistemiyle çözülebilir. Anayasal vatandaşlıktan kastım şudur: Yani, siz hiçbir etnisiteye, hiçbir dine, hiçbir mezhebe vurgu yapmadan bütün vatandaşları ırk, renk, dil bakımından -belki anayasamızda bunların hepsi ciddi bir şekilde yer alıyor, ama uygulamada bunların olmadığını hepimiz biliyoruz- hiçbir ideolojiye, vurgu yapmadan bütün insanların kendisini özgürce, onurluca tanımladığı bir vatandaşlık tanımıdır. Mesela, bugün ABD’nin sağlamış olduğu odur. Adam, Hintli ya da İspanyol, ama rahatlıkla ‘I am an American’, diyebiliyor. Çünkü, devlet ona hiçbir ayırım yapıyor, bütün kolaylıkları, bütün imkanları sağlamıştır. İkinci çözüm biçiminin otonomi ya da federasyon dediğimiz yarım bağımsızlıktan oluşan bir çözüm olabilir. Dünya’da bunun Katalanlar, Basklar..... İrlanda’da örnekleri var. Yani, ya özerklikle bu işi çözersiniz ya da federasyon dediğimiz yönetim biçimiyle

çözersiniz. Türkiye’de, ana akım Kürt siyasal hareketi zaman zaman verdiği röportajlarda, konuşmalarında, otonomiden bahseder, ama onlarında içini yeterince dolduramadıklarını, neye tekabül ettiğini anlamadıklarını görüyoruz. Ana akım Kürt siyasal hareketi dışında kalan, Kemal Burkay gibi adamlar ise taa başından beri, bu işin federasyonla çözüleceğini söylüyorlar. Bunun daha mantıklı olduğunu söylüyorlar. Üçüncü bir çözüm şekli de bu ikisi olmazsa seperatizm (separatism) adını verdiğimiz ayrılıkçılık, bağımsızlıkla sonuçlanan çözüm şeklidir. Yani, bu her zaman, çokça dillendirilen bir şey. Bir kadın erkeğin birlikteliğine benzetiyorlar. Yani, eğer evli çiftler anlaşıyorlarsa boşanırlar. Ama bu, Türkiye’nin koşullarında, hepimizim böyle çok tekelerleme şeklinde ezberlediğimiz şeyler (olgular) var. Yani, bugün İstanbul, Kürtlerin en büyük şehridir. Bu son seçimlerde de bu kanıtlanmış oldu. İşte, bir milyon küsur oy, bilinen 11 milletvekili, Türkiye’nin en milliyetçi partisinden daha fazla oy, üçüncü sırada oy alan bir kitleden bahsediyoruz. İşte, bunların bir milyon oyunu, üç kişi ile çaparsak, bile üç milyon eder, ama yine İstanbul’da 5 milyon Kürt’ten bahsediliyor, bu da yine İstanbul’un Kürtlerin en büyük şehri olduğunu gösteriyor. Irak, İran ve Suriye de dahil olmak üzere. Üç-dört milyon civarında evliliklerden bahsediliyor. Bugün Türkiye’nin hangi şehrinde Kürt yok, hangi şehrinde Türk yok. Bunu, artık 21. yy’da böyle saflaştırarak, yani disimilasyon dediğimiz asimilasyon politikasına başvurarak, birilerini bir yere hicret ettirmek, tehcir ettirmek vb. mümkün olmadığını, akıl karı olmadığını, insani olmadığını söyleyebiliriz. Bunun da büyük felaketler, büyük insani dramlara sebep olacağını söyleyebiliriz. Benim şahsi fikrim, bu sorun ilk etapta, söylediğim birinci maddeyle çözülebilir. Anayasal vatandaşlık süreciyle çözülebilir. Fakat, bu yapılırken bugün hükümetin, işte az önce sıraladığınız, en nihayetinde, Çözüm Süreci adını alan isimle devam ettiren bir süreçte olduğu gibi olmamalı. Neden olmamalı? Şundan dolayı olmamalı: Bir etnik grubun, bir milletin, bir topluluğun doğuştan gelen temel hak ve özgürlüklerin hiçbir kimseyle, grupta müzakere edilemez, anlaşma masasına oturtulamaz ve bu anlaşma şartları içerisinde pazarlık konusu olamaz” şeklinde dile getirerek, sorunun çözümüne yönelik önerilerini dile getirmiştir. Sorunun çözümü tarihsel süreçte yaşanan olgular bağlamında değerlendirilebilir. Yani, Osmanlı Devleti’nde uzun süre birlikte yaşamış halkların, “neden” daha sonra sorun yaşamaya başladılar? Sorusunun cevabı

bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda, Kürtlerin Osmanlı'daki durumları analiz edildikten sonra ulus devlet pratikleri postmodern bağlamda yeniden değerlendirilebilir. Ya da Türkiye'nin modernleşme projesinin özünü oluşturan, modern Batılı ülkelerin örneklerine başvurulabilir.

Görüşmeci 12'nin, görüşleri sorunun çözümünde değerlendirilebilir. *“Kürt sorunun çözülebilmesi adına, öncelikle kabul görülmesi gereken durum, bir sorunun varlığıdır. Sorunun varlığı kabul etme, bir masa etrafında bir araya gelerek çözümün üretilmesini beraberinde getirecektir. Masa etrafında toplanan muhatapların, sorunun çözümü adına, somut olarak adımlar atması gerekir. Bunlardan ilki, Kürt etnik yapısını bünyesinde barındırdığı Kürt halkına, anayasal bir vatandaşlık, kimlik güvencesi sağlamadır. 1982 Anayasası'nın “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür” maddesinin yansımaları ivedi bir şekilde gözden geçirilmesi gerekir.”* Görüşmeci 11 ise sorunun çözümüne yönelik adımları *“Kürtlere anayasal güvence ile Kürt kimliğinin tanınması sağlanmalıdır, anadilde eğitim hakkı verilmelidir, çatışmasızlık ve kalıcı müzakere için genel af gündeme getirilmelidir, Kürt halkının yerelden yönetim talepleri dikkate alınmalıdır, faili meçhul cinayetlerin aydınlatılması için uluslararası bir komisyon oluşturulmalıdır, bu konuda arşivler şeffaf ve nesnel bir biçimde açılmalıdır, boşaltılan köyler ve buralarda yaşayan halkın mağduriyetleri devlet güvencesiyle karşılanmalıdır”* şeklinde sıralarken, bağımsızlığın Türkiye'nin sosyolojik yapısına uygun olmadığını dile getiren görüşmeci 19 ise görüşlerini *“Tamam bağımsızlık olmasın. Artık et ile kemik gibiyiz. Artık ayrılma denen bir şey söz konusu olamaz. Türkiye'deki insanların %90'ı bunu istiyor. Bunun dışında modeller var. İç işlerinden serbest, dış işlerinden devletle beraber hareket eden bir otonomi olabilir”* şeklinde ifade ederek, sorunun otonomi ile çözülebileceğini dile getirmiştir.

Görüşmeci 18, ivedilikle yapılması gerekenleri *“AK Parti iktidarının yapması gereken birinci şey.....anadilde eğitim meselesini pazarlık konusu etmeden iade edilmeli; ikinci bir şey..... yerinden yönetimdir. Bu iki konuda ivedi bir şekilde adım atılmalı. Onun dışında müzakere edilecek, masa kurulacak, konuşulacak birçok şey vardır. Bunlar arasında, silahlı örgüt olan PKK'nin durumu konuşmalı, bunların dağdan indirilmesi, silahlarını bırakılması olayı var, bunların topluma entegre*

edilme süreci var. Hacettepe Üniversitesi'nin ya da TÜİK'in resmi verileri dokuz yüz otuz bin ile bir milyon iki yüz bin arasında, zorunlu yerinden edilmeden bahsediliyor, ama daha bağımsız STK'lar, yurt dışındaki STK'lar, araştırma merkezleri ise 3 milyon civarında zorunlu yerinde edinmeden ve 3 bin civarında köy ve mezranın boşaltıldığını söylemektedirler. Bunların geri dönüşü, psikolojik sosyolojik durumları var. O dönemden kalan bir koruculuk ve korucuların meselesi var. Bunların yaptıkları cinayetler, faili meçhuller, bunların hepsinin, bir şekilde geçmişle yüzleşme anlamında, bir muhasebesinin yapılması gerekiyor” şeklinde açıklayarak, sorunun çözümüne yönelik adımların atılması gerektiğini ifade etmiştir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Kürt sorunu yeni bir sorun değildir. Osmanlı ve Cumhuriyet deneyimine sahip sorun, çok zamanlı, çok mekânlı, çok aktörlü ve çok uluslu yapısıyla Ortadoğu coğrafyasının önemli sorunlarından birini oluşturan sosyolojik bir olgudur. Bu sosyolojik olgunun özünü, Kürtlerin ontolojik gerekliliklerinin, geleneksel zamanlardan modern zamanlara geçişte, modern paradigmanın politik örgütleri olan ulus devletler tarafından etkisizleştirilip yok sayılmasına yönelik Kürtlerin reaksiyoner tepkileri oluşturmaktadır. Yapılan alan araştırmasında, halkın önemli bir kesimi, Kürt sorununu bu minvalde tanımlamıştır. Tablo 26’da ifade edildiği gibi, katılımcıların %74,1’i, birinci tercihleri olarak, bu olguya dikkatleri çekmiştir. Geleneksel ve modern şekillerde gerçekleşen bu tepkilerin mahiyeti ve kaynakları, tarihsel süreçte farklılık arz etmektedir. Bu tepkilerin kökleri, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar götürülmektedir.

Kürtler, millet sistemi olarak rasyonelleştirilen Osmanlı’nın geleneksel idari yapısında, Müslüman milletin bir unsuru olarak, uzun süre kendi kültür coğrafyasında, kendilerini yöneterek, varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu geleneksel idari yapıda, yetkiler, merkez ile yerel karar alıcılar arasında belli bir anlaşmayla paylaşılmıştır. 16. yy’da yapılan Amasya Anlaşması ile Kürtler, savaş durumunda Osmanlı İmparatorluğu ile hareket etmeyi, vergi vermeyi kabul etmiş, buna karşılık olarak Osmanlı İmparatorluğu da Kürt beylerinin özerkliklerini tanımıştır. Böylece Kürtler idari, iktisadi ve askeri mevcudiyetlerini korumuştur.

Osmanlı Devlet’iyle Kürt beylerinin tarihsel süreçteki ilişkileri, dört başı mamur olmamıştır tabi. Tarihsel süreçte, Osmanlı Devleti, Kürt beylerinin gücünü sınırlandırmaya yönelik çeşitli hamleleri yapmıştır. Bu hamlelerin etkisiyse, sarayın gücüne göre değişmiştir. Yani, Kürt beylerinin nüfuzu, sarayın gücüne bağlı olarak ters oranda gelişebilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Kürt emirliklerinde idari yönetim, 19. yy’ın ortalarına kadar babadan oğla geçerek devam etmiştir.

Osmanlı Devleti ile Kürtler arasında üç yüz seneden fazla süren adem-i merkeziyetçi idari ilişki, Osmanlı’nın son dönemlerinde bozulmaya başlamıştır. Modern dünyanın kendini iktisadi, politik ve askeri olarak Osmanlı’ya dayatması ile

birlikte başlayan sıkıntılar, 19. yy'a gelindiğinde, hat safhaya çıkmıştır. Savaşlardaki askeri yenilgilerle, ekonomi kurumunun zayıflamasıyla, gayrimüslim etnik grupların faaliyetleri ile birlikte Osmanlı'nın gayri milli ve adem-i merkeziyetçi yapısı sarsılmaya başlamıştır. Osmanlı modernleşmesi, bu sorunları gidermeye yönelik kurumsal ve kısmi yenileşmeleri içermiştir. Batı merkezci yenilikler, dağılmaya başlayan Osmanlı toplumunun birlikteliğini sağlamaya yönelik olmuştur. Öncelikle askerlik kurumunda yapılan yenilikler, daha sonra, devletin tüm kurumlarında yapılmaya başlanmıştır.

Tanzimat döneminin karar vericilerinin önemli reformlarından biri olan merkezileşme, Osmanlı modernleşmesinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Merkezileşmeyle, Osmanlı Devleti'nin birlikteliğini sağlama, Osmanlı'yı tek merkezden yönetme, Tanzimat Fermanı ile birlikte gayrimüslimlerden alınan vergilerin azalması sonucunda ortaya çıkan mali açıkları giderme gibi sıkıntıların çözümü hedeflenmiştir. Bu bağlamda, hızlı bir şekilde Osmanlı'nın hakim idari sistemlerinden biri olan adem-i merkeziyetçi yapıdan, merkezi yapıya geçilmek istenmiştir. Merkezileşme politikasının hedeflerinden biri de Kürtler olmuştur. Bu amaçla, Kürt beylerinin hakimiyetine son vermek için daha öncesinde Kürt beyleri ile yapılan anlaşmalar, tek taraflı olarak fes edilmiştir. Edirne, Bursa, Aydın, İstanbul, Konya ve Sivas gibi yerlerden sonra Kürdistan'da da merkezileşme politikaları uygulamaya konulmuştur. Ancak, ilk zamanlarda, Diyarbakır gibi yerlerde sorunsuz işleyen merkezileşme politikaları, Erzurum ve Hakkari gibi yerlerde kitlesel tepkiler beraberinde getirmiştir.

Merkezileşme bağlamında önemli adımlardan biri askerlik alanında atılmıştır. Bu çerçevede, Osmanlı'nın güvenlik kurumunda merkezileşmeye gidilmiştir. Ancak, askerliğin zorunlu hale gelmesi ve yetkilerinin merkeze devredilmesini istemeyen Kürt beyleriyle ve askere gitmek istemeyen kesimlerle devlet arasında sıkıntılara sebep olmuştur.

Vergi toplama yetkisinin merkeze devredilmesi, Kürt yerel beyleriyle merkez arasında başlayan sıkıntıların bir diğer sebebi olmuştur. Çünkü, Osmanlı klasik idari yapısında, Kürt beyleri vergileri kendileri toplamışlardır. Bu modern gelişmeler değerlendirildiğinde idari, askeri ve mali yetkileri ellerinde alınan Kürt beyleri ile

merkez arasında sıkıntılar başlamıştır. Bu sıkıntıları gidermek için merkezden gönderilen nasihat heyetleri de başarılı olmamış, daha sonra Muhammed Paşa, Bedirhan Bey, Nehrili Şeyh Ubeydullah gibi Kürt liderler isyan etmişlerdir. İdari, askeri ve mali yetkilerini geri almak için Kürt beylerinin başlattığı bu isyanlar, Kürt sorunun ilk belirtileri olarak değerlendirilebilir.

Bu tepkileri minimize etmek için devlet yetkilileri uğraş vermesine rağmen, yeteri derecede başarı sağlanamamıştır. Bu çerçevede, Sultan II Abdülhamid, oluşan huzursuzluğu gidermek isteyen devlet adamlarından biri olmuştur. II Abdülhamid, hem merkezileşme politikalarıyla oluşan huzursuzluğu gidermek hem de Kürdistan’da devletin otoritesini güçlendirmek için Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi projelerini geliştirmiştir. Ayrıca, Osmanlıcılık ideolojisinin başarısız olması, II Abdülhamid’i İslamcılık ideolojisine sevk etmiştir. Sultan II Abdülhamid’in İslamcılık politikası, Müslüman unsurların devletten ayrılmasını engellemeye yönelik olmuştur. Fakat bu politika, yerini Türkçülük ideolojisine bırakmıştır.

İslamcılık ideolojisinin, Kürtler bağlamında, başarı getirdiği ifade edilebilir. Sultanın Halifelik makamı ile birlikte Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi projeleri, Kürtlerin önemli bir kesimini, devlete yakınlaştırmıştır. Kürtlerin önemli bir kesiminde, Sultan, “Bavê Kurdan” olarak ifade edilmiştir. Nitekim, II. Meşrutiyet’in ilanıyla, II. Abdülhamid’in tahtan indirilmesi, Kürtlerde ciddi rahatsızlıklara sebep olmuştur. Jön Türk devrimini duyan Süleymaniyeli Şey Berzenci, Hamidiye Alayları komutanı İbrahim Paşa gibi Kürtler, devrime karşı çıkmıştır. Ancak, bu hareketler daha sonra İTC tarafında bastırılmıştır.

1908-1918 döneminde iktidarda kalan İTC’nin millileştirme politikaları Kürtlerin merkez ile olan esnek ilişkilerini aşındırmıştır. Buna rağmen, Kürtler Trablusgarp, Yemen ve Balkan Savaşları’na katılmıştır. Ayrıca, Kürtler I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı ile birlikte hareket etmiştir. Osmanlı ile beraber hareket eden ve Milli Mücadeleye katılmış Kürtler, Osmanlı’daki yetkilerinin kendilerine verileceğini düşünmüşlerdir. Dönemin karar vericileri de bu minvalde çeşitli söylemleri dillendirmişlerdir. Ayrıca, Lozan’da da çokkültürlü toplumsal yapı hedefleri dile getirilmiş ve ülkedeki kültürel farklılıklara vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda, Türk-Kürt birlikteliği Lozan’da da sağlanmıştır. Kürtlerin etnik hukukuna

saygı gösterilmiş, Kürtler, diğer milletler gibi, kabul edilmiş ve kavmi mevcudiyetlerinin gerekliliklerine de dokunulmamış, bu gerekliliklerin gelişimi için gerekli vaatler dile getirilmiştir.

Bu gelişmelerle birlikte Kürt sorunu da aşıkâr olmaya başlamıştır. Yani, sorun, dönemin karar vericilerinin dikkatlerini çekmiştir. Örneğin Atatürk, o dönemde sorunu aile içi bir mesele olarak değerlendirmiş ve sorunun “bir nevi mahalli muhtariyetler teşekkül” edilmesiyle çözüleceğini dile getirmiştir. Ancak, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, Türk-Kürt ilişkileri yeni bir mecraaya kaymıştır. Daha önce vaadedilenler adeta unutulmuş, Kürtler hiç hayal etmedikleri yeni bir devlet paradigmasıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Kürtler, bu resmi paradigmada inkar edilmemesine rağmen, Kürt olarak da kabul görülmemiş ve Türk olmaya yönelik zorlama stratejisiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu anlayışın da zamanla yerini inkâr ve red politikalarına bıraktığı dile getirilmektedir.

Cumhuriyetle birlikte, Kürt sorununun kendisi ve aktörleri değişmiştir. Osmanlı’da, yerel yetkilerinin talebini içeren sorun, Cumhuriyet felsefesiyle birlikte Kürtlerin kimlik talebini içerecek şekilde dönüştüğü belirtilmektedir. Cumhuriyet döneminde, kamusal alanda meydana gelen gelişmeler, zorlama stratejisini aleni hale getirerek, Kürtleri yok sayma politikasıyla ortaya çıkmıştır. 1924 Anayasası ve sonrasındaki uygulamalar, bu düşünce etrafında şekillendiği belirtilebilir. Bu politikaları kabul etmeyen Kürtler ise kitlesel isyan hareketlerine başvurmuştur. Şeyh Sait İsyanı, Ağrı İsyanları, Dersim İsyanı ve son Kürt İsyanı olan PKK örgütü bu bağlamda ortaya çıkan kalkışmalara örnek gösterilmektedir.

24 Ekim 1925’te, bakanlar kurulunda kabul edilerek yürürlüğe giren Şark Islahat Planı, devletin Kürt sorunundaki resmi tezlerini barındırdığı ifade edilmektedir. Türk milliyetçiliği ekseninde şekillenen bu tezler, Kürtleri “müstakbel Türkler” olarak ifade etmiştir. 1930’lara gelindiğinde, yeni toplumsal mühendisliklere başvurulmuş, Dünya’daki faşizm politikalarının da etkisiyle, modern cumhuriyette Kürt varlığının tartışılmaya açıldığı dile getirilmektedir. Bu bağlamda, devlet desteğiyle yapılan antropolojik çalışmalarda Kürtlerin aslında Türk olduğu tezi üretilmiştir. Bu otoriter devlet paradigması ve uygulamaları, beraberinde isyanları, ötekileştirmeleri, yerinden ve anılarından yoksun bırakmayı getirmiştir.

Dönemin hakim algısına göre Kürtler, kültürel ve dilsel olarak yozlaşmış Türklerdir. Kendilerine Kürt denilmesini isteyen bu Türk grubu, dili Arapça, Farsça ve Türkçe karışımıdır. Türkiye’de Kürtlere bu perspektiften yaklaşılrken, Suriye’de ve Irak’ta da Kürtler, Arap kimliği üzerinden tanımlanmak istenmiştir. Tek parti döneminde resmi politikaları benimsemeyen ve bunu kitlesel eylemlerle dile getiren Kürtler, sert bir şekilde bastırılmış, 1938 Dersim hareketi ile birlikte çok önceden başlatılan merkezileşme politikası tamamlanmış ve Kürt sorunu için sessizlik dönemi başlamıştır. Kürtlerin fiziksel güçle bastırılmasıyla oluşan bu sessizlik dönemi, 1960’lara kadar sürmüştür. Bu sessizlik dönemi, modern rejimin bir başarısı olarak okunabilir. Çünkü muhalif geleneksel Kürtleri tasfiye etmeyi başarmıştır. Ancak, bu sessizlik dönemi, Kürt sorunun bitişi olmamıştır. İfade edilen sessizlik durumu, Cumhuriyetin modern politikalarına karşı oluşan eylemsizlik durumunu ifade etmiştir. Kürt sorunu, içten içe varlığını sürdürmüştür.

Bu sessizlik durumu, geleneksel Kürt hareketlerinin dönüşüm süreci olarak da ifade edilebilir. Çünkü sessizlik döneminde ve öncesinde sürgüne gönderilen Kürtlerin çocukları, Cumhuriyetin modern okullarında okumuş, Doğu-Batı arasındaki ayrımın farkına varmış ve kendi kültürel kimliklerinin peşine düşmüşlerdir. Tek parti döneminde sürülen ailelerin çocukları sürüldükleri yerlere geri dönmüşlerdir. Eğitim almış bu yeni kuşaklar, siyasete katılmış ve Kürt sorununun yeni aktörleri olmuşlardır.

II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen eğitim öğretim faaliyetleri ile birlikte eğitilmiş yeni bir aydın sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu yeni sınıflar, doğdukları coğrafyanın dışına çıkmış, sol ve siyasal İslam gibi farklı sosyo kültüre ortamlara katılmış ve kendi aidiyetlerinin farkına varmışlardır. Bu kesimler, Kürt sorunun yeni aktörleri olmuşlardır. Nitekim, 49’lar olarak bilinen arkadaş çevresi, bu zaviyeden değerlendirilebilir. 1960’lara gelindiğinde eğitim öğretimini modern okullarda tamamlamış bu kesimler, çeşitli yayınlarda, Doğu gerçeğine vurgu yaparak, Kürtlerin yaşadıkları sıkıntıları dile getirmişlerdir. Ayrıca, bu kesimler, Nutuk gibi eserleri öne çıkararak, Kürtlerin Cumhuriyetin kuruluşuna yaptıkları katkılara dikkatleri çekmişlerdir.

1960'ta başlayan ve belli periyodlarla gerçekleşen darbe geleneği, Kürtlerin siyasal taleplerini tekrar tekrar bastırmış, bu taleplerin siyaset kurumu ile ifade edilmesine izin verilmemiştir. Kürt sorunu ve Kürt sorununun aktörlerindeki bu dönüşüme rağmen, bu tutum, devletin Kürt politikasında pek fazla bir değişikliğin olmadığını tekrar göstermiştir. Çok partili dönemde de Kürtçeye yönelik yasaklar sürmüş, “vatandaş Türkçe konuş” sloganlarıyla dönemin askeri ve sivil karar alıcıları, 1925'teki Şark Islahat Planı'nı, Kürt sorunu ile mücadele yöntemi olarak, devam ettirmişlerdir.

20. yy'ın ikinci döneminde, modern Kürt siyasi hareketleri oluşmaya başlamıştır. Kürtlerin bir kısmı, Türk solu ile TİP bünyesinde siyasi faaliyetlerini legal bir şekilde gerçekleştirirken, sağcı milliyetçi Kürtler ise TKDP bünyesinde örgütlenmişlerdir. İllegal olarak faaliyet sürdüren parti, muhafazakâr Kürt kesimlerinden destek almıştır. Ancak, daha sonra meydana gelen gelişmeler, Muhafazakâr Kürt partilerinin gelişmesine imkan tanımamıştır. Geleneksel değerlerden beslenen ve zaten illegal olan TKDP gibi parti(ler), modern tahayyülleri olan Kürt partileri ve örgütleri tarafından pasifize edilmişlerdir.

Bu dönemde, Kürtlerin sıkıntılarını dile getiren bir diğer oluşum ise Türk solundan ve Türkiye'deki Barzani hareketinden özerkleşen DDKO olmuştur. Eski TİP'li ve TKDP'lilerce kurulan DDKO, doğu mitingleriyle Kürtlerin yaşadığı sıkıntıları ifade etmiştir. Ancak, 12 Mart 1971 müdahalesi, farklı fraksiyonlara sahip Kürt kesimlerinin faaliyetlerini yasaklamıştır. Bu kesimler, Diyarbakır'da kurulan Sıkı Yönetim Askeri Mahkemesi'nde yargılanmış ve cezalandırılmışlardır. Ancak, eski DDKO'cular DDKD, Rızgari, Kawa, Özgürlük Yolu, Dev Genç ve Apocular gibi yeni örgütleri kurmuşlardır. Çeşitli politik faaliyetleri sürdüren bu örgütler, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra, PKK örgütü içinde faaliyetlerine devam etmişlerdir.

12 Eylül 1980 Darbesi, etkisi yıllarca sürecektir. Bu dönemde kapsamlı toplumsal mühendisliklere başvurulmuş, Türkiye'de demokrasi ve insan hakları zarar görmüştür. Çok sayıda aydın, gazeteci, parti lideri, STK temsilcisi tutuklanmıştır. Yapılan ağır işkenceler, beraberinde toplumsal travmaları getirmiş, Kürtçe başta olmak üzere Kürtlere ait tüm kültürel

faaliyetler yasaklanmış ve PKK ile örgüt arasında çatışmalar başlamıştır. Bu dönemde, güvenlikçi politikalar siyaset kurumunu pasifize etmiş, Kürt sorunu bir kez daha kitlesel şiddetini doğurmuştur. Sorunun silahla çözebileceğini ifade eden taraflar, uzun yıllar sürecektir, çatışmalara başvurmışlardır. Bu çatışmalarla Kürt sorunu, iyice siyasetin dışına itilmiştir. Binlerce kişi yerlerinden, anılarından koparak yurt içinde ve yurt dışında varlık mücadelesini vermişlerdir. İlan edilen OHAL politikaları ile Kürt coğrafyası, açık cezaevi görünümü kazanmıştır. Bu çatışmalarda, faili belli ve faili meçhul binlerce insan, hayatını kaybetmiştir.

Tarihsel süreçte, Kürt sorunu neticesinde oluşan maddi ve manevi kayıpların hesaplanması mümkün görünmemektedir. Ortaya konulacak ortalama bir ifadenin miktarının çok aşırı olduğu belirtilmektedir. Kürt sorunu ile mücadelede verilen insan kayıpları, tarihsel süreç ele alındığında, yüzbinleri geçmiştir. Son Kürt isyanı olarak ifade edilen PKK ile yapılan mücadelede, maddi ve manevi kayıplar hesaplandığında, tarihsel süreçte Kürt sorununun varlığından dolayı verilen bedelin büyüklüğü ortaya çıkmaktadır.

Uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan Kürt Sorunu, 1990'lardan itibaren farklı bir anlayış ekseninde değerlendirilmeye başlanmıştır. Dünya'da, Ortadoğu'da, Türkiye'de ve PKK örgütünün iç dinamiklerinde meydana gelen gelişmeler, bu dönüşümün esasını oluşturmuşlardır. Soğuk Savaş Dönemi'nin bitmesi, SSCB'nin yapısal ve ideolojik olarak dağılması, Körfez Savaşı, Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi, 1999'da örgütün lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması, 2000'lerin hemen başında gerçekleşen 11 Eylül 2001 saldırıları ve sonrasında, özelde ABD ve genelde Batının "terörizme" karşı açtığı savaş, 2003'te ABD'nin Irak'a müdahalesi ve Arap Baharı Dünya'da, Ortadoğu'da ve Türkiye'de yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

1990'larda meydana gelen gelişmelerin bir diğer yansıması PKK'ye yöneliktir. Bu gelişmeler, PKK'yi ideolojik dönüşüme zorlamış ve örgütü daha reel siyasete yöneltmiştir. "Bağımsız Birleşik Kürdistan" amacı ile silahı yöntem olarak seçen PKK, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Leninist-Marksist çizgisini dönüştürmeye başlamıştır. Örgüt, 1999'da örgütün liderinin yakalanmasıyla birlikte, bu amacından vazgeçtiğini belirgin oranda ifade etmeye başlamıştır.

1990’larda, Dünya’nın çeşitli bölgelerinde meydana gelen dinsel ve etnik milliyetçilik temelli iç çatışmalar, devletleri liberal teori ekseninde ciddi politikalara yöneltmiştir. Bosna’da, Güney Afrika’da, Ruanda’da, Irak’ta, Türkiye’deki çatışmalar, uluslararası sistemde, devletleri yeni barışçıl politikalara sevk etmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye’yi, 1990’lara kadar varlığı kabul edilmeyen Kürt sorunu ile karşı karşıya getirdiği gibi, Körfez Savaşı’nda, mülteci konumlarıyla dünyanın dikkatlerini çeken Kürtler, Türkiye’deki karar vericilerin de algısını değiştirmişlerdir. Bu dönemde, “birkaç çapulcunun ayaklanması” olarak tanımlanan sorun, Türk hükümetlerince Kürt Sorunu olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bu minvalde, Türkiye’de Kürtlere bireysel temelde çeşitli hakların verilmesine yönelik anlayış gelişmeye başlamıştır (Efegil, 2008: 445).

Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın, kendi Kürtlüğüne vurgu yaparak, Kürtlerin kimlik taleplerine olumlu yaklaşması ve Türkçe dışındaki dillerin kullanımını yasaklayan kanunu 1992’de iptal etmesi, SHP’nin eski liderlerinden Erdal İnönü’nün, Kürtlerin kendi kültürel kimliklerini ifade etmesi gerektiğini vurgulaması, Süleyman Demirel’in Kürt realitesini tanıdığına dair söylemleri, 1995’te Mesut Yılmaz’ın okullarda seçmeli ders olarak Kürtçenin okutulması gerektiğini belirtmesi ve dönemin Başbakanı Tansu Çiller’in Kürt sorununun olduğuna dair sözleri, Türkiye’de ve Ortadoğu’da Kürtler için yeni bir dönemin başlangıcına yönelik işaretler olarak ifade edilebilir. Ancak, bu söylemlerin önemli bir kısmı, 1990’ların şiddet ortamında gerçekleşme şansı bulmamıştır. Yeni bir dönemin paradigmasını işaretleyen bu söylemler, 21. yy’da somutlaşmaya başlamıştır.

AK Parti, Türkiye’nin 21. yy’daki politikasını belirleyen önemli bir parti olmuştur. Parti, ilk seçimde, kendisinden önceki partilerin seçmenlerinden oy alarak iktidar partisi olmuştur. AK Parti’nin kurucu kadrosunun büyük çoğunluğu, MG geleneğinden yetişmiş olmasına rağmen, parti MG’nin yöntemini ve amaçlarını benimsememiştir. AK Parti’nin kurucu kadrosu, Erbakan ve MG tarzı bir hareketin Türkiye’de rağbet görmediğinin farkına varmıştır. Nitekim AK Parti’nin seçimlerdeki başarısı ile 21. yy’ın ilk çeyreğinde Saadet Partisi’nin aldığı oylar, Erbakan ve MG tarzının Türkiye’de fazla tutulmadığını gösteren olgular olmuştur.

AK Parti, hizmet eksenli politikalarıyla seçimlere girmiş, 22. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde oyların %37.52, 23. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde oyların %46.58, 24. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde oyların %49.80, 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde oyların %40.87 ve 26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde ise oyların %49.50'sini alarak, Türkiye'de birinci partisi olmuştur. 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi dışında, diğer seçimlerde iktidar partisi olmayı başaran AK Parti, Türkiye'nin iç ve dış politikasını belirlemiştir.

AK Parti'nin iç ve dış politikasını belirleyen konulardan biri Kürt sorunu olmuştur. Cumhuriyet tarihinde, hükümetlerin Kürt sorununa yaklaşımı pek değişmemiştir. Hükümetler, güvenlikçi tedbirlerle sorunu bastırmaya ya da kontrol altına almaya çalışmışlardır. Bu yöntemin sorunu çözemediği çokça ifade edilmiş olmasına rağmen, çeşitli sebeplerden dolayı hükümetler, sorunla yüzleşmekten çekinmişlerdir. Diğer hükümetlerin pratiklerine oranla AK Parti'nin Kürt sorununun çözümü için farklı politikalar geliştirdiği belirtilebilir. Andımız'ın kaldırılması, Kürt dili konusunda lisans, yüksek lisan ve doktora bazında çalışmaların yapılabilmesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin açılması, özel okullarda Kürtçe eğitimin olanaklı hale gelmesi, TRT Kürdî'nin yayın hayatına başlaması, Kürtçe yer isimlerinin iadesi, Kürtlerin çocuklarına Kürtçe isim verebilmeleri gibi önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler, yıllarca yasaklanan Kürt kültürünün kamusal alana taşınmasını sağladığı belirtilebilir. Kültürel alanda gerçekleştirilen politikalar, Kürt sorununu çözmemiş olmakla birlikte, sorunun önündeki bazı engellerin kalkmasını sağladığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, katılımcılar, bu gelişmelerin yeni bir anlayışa işaret ettiğini belirtmişlerdir. Tablo 33'te ifade edildiği gibi katılımcılara “2000'den sonra Kürtlere yönelik anlayışı nasıl değerlendiriyorsunuz” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %64,5'i, Kürtlere yönelik anlayışın değiştiğini ifade etmiştir. Bu bulgu, son dönemdeki gelişmelerin olumlu yansımaya yönelik olabilir. Ancak, katılımcılar, eskiyi andırabilen çeşitli uygulamaların da halen devam ettiğini ifade etmişlerdir. “Artık farklı bir muamele görmüyoruz, daha rahatız” şeklinde görüş beyan eden katılımcıların oranı ise %20.2'dir.

Kürtçe eğitim ile ilgili gelişmelerin, toplumsal alanda kabul gördüğü ifade edilebilir. Kürtçe eğitim, katılımcıların üzerinde hem fikir oldukları esaslardan birini oluşturmaktadır. Türkiye’de, Kürtçe eğitimin çözülmesi, Kürt sorununu çözümü için önemli bir hamle olabilir. Bu bağlamda, Kürtçe eğitim, bireylerin Türkçe eğitimi engellemeden sağlanabilmelidir. Tablo 22 değerlendirildiğinde katılımcıların Kürtçe eğitime olumlu baktıkları ifade edilebilir.

PKK ile mücadele yönteminde de önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Daha önce PKK ve PKK lider Abdullah Öcalan ile görüşmeler gizliden yapılırken, 21. yy’da, bu görüşmeler, alenen yapılmaya başlamıştır. Örgüt başta olmak üzere Kürt sorununun çözümü için çeşitli kesimlerle görüşmeler yapılmıştır. Bu bağlamda, Oslo Görüşmeleri, PKK, Öcalan ve legal KSH ile alenen yapılan görüşmeler ifade edilebilir. Katılımcıların önemli bir kesimi bu görüşmeleri onaylayarak, Kürt sorununun, siyasi politikalarla çözülebileceğini dile getirmişlerdir. Tablo 34’te ifade edildiği gibi katılımcıların %87,6’sı görüşmeleri doğru bulmuştur. Yıllardır başvuru alan güvenlikçi yaklaşımlarla sorunun çözülmeyeceğini dile getiren katılımcılar, barış görüşmelerinin devam etmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Tablo 31’de ifade edildiği gibi, katılımcıların %56’sı, PKK ve KSH ile yapılan görüşmeleri birinci tercih olarak onaylamıştır. Katılımcılara göre Kürt sorununun bir diğer muhatabı ise halktır. Katılımcıların %17,2’si birinci tercih olarak, %37,5’i de ikinci tercih olarak halkla görüşmeyi istemiştir.

Kürt Açılımı, Demokratik Açılım, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ile Çözüm Süreci AK Parti’nin Kürt politikasının önemli adımları olarak değerlendirilebilir. Bu politika, genelde devletin özelde de AK Parti’nin, Kürt sorununu değerlendirme yöntemi ve siyaseten çözme süreci olarak ifade edilebilir. Nitekim, yapılan araştırmada katılımcılar, bu olguya dikkatleri çekmişlerdir. AK Parti’nin bu politikaları, Kürt toplumu tarafından kabul görüldüğü ifade edilebilir. Bu bağlamda, katılımcılar, son dönemlerdeki gelişmelerin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Tablo 55 incelendiğinde, katılımcıların, Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci bağlamında gerçekleşen politikaları onayladıkları görülmektedir.

Çözüm Süreci bağlamında gerçekleşen AİH, Kürt sorunun kamusal alanda tartışılması da sağlanmıştır. Farklı görüşlere mensup kesimler arasında yapılan bu

toplantılar, Kürt sorunun meşrulaşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, AK Parti'nin Kürt politikasındaki uygulamalarının, çeşitli belirsizlikleri içerdiği ifade edilebilir. AK Parti'nin, reformları, bireysel gelişmelerle sınırlı tutması ve Kürtlerin kitlesel taleplerinin yerine getirmemesi, bu belirsizliklerden biri olarak ifade edilebilir. Ayrıca, AK Parti'nin, soruna pragmatik tutumlarla yaklaştığı söylenebilir. AK Parti liderlerinin birbirleriyle çelişen ifadeleri, bu konuda güvensizliğe sebep olduğu belirtilebilir. Toplumsal barışın sağlanması sürecinde kullanılan pejoratif söylemler, sürecin ruhuna aykırı olarak değerlendirilebilir.

Sürecin aktörlerinden biri de KSH'dir. Türkiye'de seçmenden önemli oranda oy alan HDP, Kürt sorunun meşru muhataplarından biri olarak ortaya çıkmıştır. 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde 80 milletvekili alan HDP, seçim sonrasında meydana gelen çatışmalı ortam ve hükümetin kurulmaması gibi sebeplerden dolayı politika üretememiştir. Daha sonra Türkiye'de, hükümet kurulamadığı için erken seçime gidilmiş ve yapılan 26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde 59 milletvekili kazanan HDP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da birinci parti olurken, parlamentoya üçüncü parti olarak girmiştir. Türkiyelileşme söylemi olan HDP, toplumsal barışın sağlanmasında önemli aktörlerden biri olabilir. Legal KSH'nin son seçimlerdeki başarısının altında, Kürtlerin önemli bir kesiminin, sorunun siyaset ve meclis gibi kurumlarca çözülmesi talebine yönelik olarak yorumlanabilir. Çünkü, Osmanlı ve Cumhuriyet deneyimi, Kürt sorunun güvenlikçi yaklaşımlarla çözülemeyeceğini defaten göstermiştir.

KSH ve örgütün, sürece pragmatik yaklaştığı ifade edilebilir. Yapılan nitel araştırmada, katılımcıların bazıları, örgütün silahlarıyla ülke dışına çıkması gerekliliğine rağmen bunu yapmadığını dile getirmiştir. Tarafların güven sarsan politikalarına görüşmeci 4, eleştirilerini *"Herkes bir gün yeniden savaş olur diye çok ciddi bir yatırım yapmaya başladı. bir taraftan kalekol ve güvenlik amaçlı barajlar inşa edilirken, diğer tarafta PKK yeni yapılanmaya, örgütlenmeye başladı. Şehirlerde örgütlenmeye başladı. Şimdi sen bir Çözüm Süreci'ni yürütüyorsun bu nasıl oluyor?"* şeklinde dile getirmiştir.

Araştırmada elde edilen önemli bulgulardan biri, Kürtlerin temel hak ve özgürlüklerin pazarlık konusu edilmemesidir. Gerek nitel araştırmada, gerekse nicel

araştırmada, katılımcılar, doğal hakların pazarlık konusu yapılmaması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bunun da şeffaflıkla olabileceğini görüşmeci 18 “*Bu şeffaflık, Kürtlerin temel hak ve özgürlükleri hiçbir pazarlık konusu olmadan iade edilmesiyle ve sonrasında, korucular, PKK militanları, Hüda Parlılar, zorla yerinden edinenler vb. kesimlerin sorunlarının konuşulmasıyla sağlanabilir*” şeklinde dile getirmiştir.

Alan araştırmasında elde edilen temel bulgulardan biri Kürtlerin bölünmek istememesidir. Özellikle batı kamuoyunda oluşan bölünme korkusunun, Kürt sorunun en haklı taleplerinin dahi, gölgede bıraktığı saptanmıştır. Kürtlerin talepleri bölünme korkusundan dolayı, akim kaldığı ifade edilebilir. Devlet felsefesine ve devletin kurumsal işleyişine sirayet etmiş olan Türkiye’nin bölünme fobisinden kurtulması gerekmektedir. Görüşmeci 6, bu minvalde görüşlerini “*Kürtler serbestçe, eşit haklar altında aynı ülkede yaşamak istiyorlar, bölünme istemleri yok, çok küçük azınlıkta var ama onlarda çok küçük sorun olmaz*” şeklinde dile getirerek Kürtlerin bölünmek istemediğini dile getirmiştir.

Kürt sorunun çözümü, bütün katılımcıların arzuladıkları bir talep olarak şekillenmiştir. Ancak, Osmanlı ve Cumhuriyet deneyimiyle birlikte, çok sayıda aktörü barındıran Kürt sorununun çözümü kolay olmayabilir. Nitekim, Dünya örneklerinde de anlaşıldığı gibi, etnik meselelerin çözümü zor olabilir. Kürt sorunu bu zor meselelerden birini oluşturmaktadır. Kürt sorununun, Türkiye ile sınırlandırılmayacak boyutları söz konusudur. Ancak, demografik olarak Kürtlerin en çok Türkiye’de yaşaması, sorunun çözümü için Türkiye’yi önemli kılmaktadır.

Etnik meselelerin toplumsal çözümleri, toplumdan topluma değişebilmektedir. Ancak, bu farklı toplumsal çözümler, üç başlık altına ifade edilmektedir. Bu çözümlerin ilki, “birlikte yaşama”, ikincisi “federasyon/otonomi”, üçüncüsü ise ayrılımadır. Kürt sorununun, Irak’ta büyük oranda çözüldüğü ifade edilebilir. Arap Baharı ile birlikte, Suriye’de Kürtlerin Irak Kürtlerin seviyesine yaklaştığı ifade edilmektedir. Örneğin, Batı tarafından desteklenen PYD’nin Suriye’de güçlenmesi, bu olguya işaret olabilir. Bu gelişmeler, Irak’ın olduğu gibi, Suriye’nin de eski toprak bütünlüğünün zora girdiğine işaret olabilir. 1916’da Osmanlı’nın Ortadoğu’daki topraklarının paylaşımının anlaşması olan Sykes Picot’un önemli

mağdurları Kürtlerin yaşadığı yerlerin sınırları tekrar şekillenebilir. Kürtler, bu şekillenmede aktör olmak istemektedirler ve bunun için mücadele vermektedirler.

Kürt nüfusunu en çok barındıran Türkiye'nin toplumsal pratikleri, Irak ve Suriye'nin toplumsal pratikleri farklılık arz etmektedir. Irak'ta ve Suriye'de Kürtler belli bir bölgede yaşarken, Türkiye'de bu durum belirsizleşmektedir. Evlilik olgusu, Türkiye'de Kürtlerin ve Türklerin önemli bir kesimini birleştirmiştir. Ayrıca, Kürtlerin önemli bir kesimi, Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu yerlere de yaşamakta ve iş ağırları ile toplumsal yapıya eklenmiştir. Türkiye'nin önemli iş adamlarının etnik kimlikleri Kürt'tür. Türkler ve Kürtler tüm toplumsal kurumlarda birlikte çalışmaktadır. Kürtlerin önemli bir kesiminin entegrasyonu sağlanmıştır. Ancak, Türkiye toplumunda, Kürtlerin önemli bir kesiminin de kimlik ve statü talebi söz konusudur. Bu kesimler, kendi kimliklerinin gerekliliklerini yaşamayı talep etmektedirler. Bu talep, Kürt sorununun özünü oluşturmaktadır. Kürt sorunun çözümü, bu taleplerin karşılanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü, Kürt sorununun, bu taleplerin Osmanlı'nın son dönemlerinde Kürtlerden alınmasıyla başladığı belirtilmektedir.

Suriye Kürtlerin kazanımları, Ortadoğu'da Kürt politikasını yeni bir aşamaya getirmiştir. PYD ve Peşmerge'nin DAESH ile mücadeleleri, dünyanın ilgisini çekmiş, 21. yy'da, Kürtlere askeri eğitimle birlikte lojistik destek de sağlanmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin yumuşak karnı olan Kürt sorununu ve Türkiye'nin bu sorunla olan mücadelesini etkilediği gibi, Kürt sorununu ve örgütün yöntemini etkilemiştir. Türkiye'nin Kürt sorunu politikası, Türkiye'nin Ortadoğu'daki gelişmelere karşı pozisyonuna göre değişebilir. Türkiye'de Çözüm Süreci tartışmalarıyla beraber çatışmalar da devam etmektedir. Fakat, Kürt sorununun tarihsel pratikleri, sorunun siyaset merkezli gelişmelerle çözülebileceğine işaret etmektedir. Çünkü Irak'ta ve Suriye'de olduğu gibi Kürtler, Türkiye'nin belli bir bölgesinde yaşamamaktadır. Kürtler, Türkiye'de ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu'da yaşamasına rağmen, İstanbul başta olmak üzere, Türkiye'ye dağılmışlardır.

25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde hemen sonra Türkiye'de PKK ile devlet arasında çatışmalar tekrar başlamıştır. Çok yoğun ve şiddetli çatışmalar meydana gelmektedir. Taraflar, birbirlerini sürecin özüne sadık kalmamakla suçlamaktadırlar. Çatışmalar, aşına olunmayan bir yöntemle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde “*Hendek*” stratejisiyle şehir merkezlerinde yapılmaktadır. Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler, “*Hendek*” çatışmalarıyla Türkiye'yi etkilediği belirtilmektedir. Türkiye'nin kendine özgü sosyolojik gerçekleri, çatışmaların yayılmasını engelleyebilir. Ancak, bu çatışmalar, toplumda, reaksiyoner toplumsal tepkilerin birikmesini hızlandırmakta ve birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.

Bu gelişmelerle birlikte, Kürt sorunu, halen varlığını korumaktadır. Sorunun şiddet boyutu aktifliğini sürdürmektedir. Ancak, 21. yy'da, Kürt sorunu bağlamında üretilen şiddetin sosyolojik boyutunun değişmeye başladığı ifade edilebilir. Son dönemdeki çatışmalar, varlığı devlet tarafında onay almış Kürtlerin ontolojik gerekliliklerine yönelik olduğu belirtilebilir. Önceki çatışmalar ise Kürtlerin varlığının onayı bağlamında gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağırdır, Bekir (2014). Çözüm Süreci Söyleşileri Serisi 3, (Söyleşiyi Yapan Enver Yalçın, Ömer Uğurlu). İstanbul: UKAM Yayınları.
- Ahmad, Feroz (2012). Modern Türkiye'nin Oluşumu. (Çeviren: Yavuz Alagon). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014). Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler ve Öneriler, (Editörler: Mustafa Turğut, Semiha Feyzioğlu). İstanbul: Çizgi tanıtım ve Kırtasiye
- AK Parti (2010). Sorular ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi, Tanıtım ve Medya Başkanlığı.
- AK Parti İle Milli Görüş Arasındaki Farkı Anlattı. (Ağustos, 2014), <http://www.haber7.com/roportaj/haber/1191444-ak-parti-ile-milli-gorus-arasindaki-farki-anlattı>, Erişim Tarihi: 05.04. 2015.
- AK Parti Programı. <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum>. Erişim Tarihi: 12.02.2016.
- AK Partili Ensarioğlu'ndan Kürtçe Çıkış (Ekim 2012). <http://www.internethaber.com/ak-parti-galip-ensarioğlu-kurtce-anadil-diyarbakır--466947h.htm>, Erişim Tarihi: 06.11.2015.
- Akdoğan, Yalçın (2005). Adalet ve Kalkınma Partisi. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, 620-631. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Akdoğan, Yalçın (2010). Muhafazakâr Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı, (Editör: Hakan Yavuz). AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Akil İnsanlara Final Toplantısı Bugün (Haziran 2013). <http://www.milliyet.com.tr/akil-insanlara-final-toplantisi/siyaset/detay/1728039/default.htm>, Erişim Tarihi: 06.07.2014.
- Akkoç, Derviş Aydın (Ocak 2011). "Hizbullah Tahliyeleri ve Müslüman Kürtlere Dair", <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/972/hizbullah-tahliyeleri-ve-musluman-kurtlere-dair>, Erişim Tarihi:18.01.2015.
- Akpınar, Alişan ve Rogan, Eugene L. (2001). Aşiret Mektep Devlet Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi. (Çeviren: Özkan Akpınar). İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Aktan, İrfan (2006). Zehir ve Panzehir- Kürt Sorunu: Faşizmin Şartı Kaç?. Ankara: Dipnot Yayınları.

- Akyol, Mustafa (2014). Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek Yanlış Giden Neydi? Bundan Sonra Nereye? (6. Baskı). Ankara: Doğan Kitap.
- Aktay, Yasin (2011). Kürt Sorunu İçin Çözüm Önerileri, Stratejik Düşünce Enstitüsü. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Aktay, Yasin (2005). Sunuş. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekinil). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 6, 13-25.
- Alataş, Evrim (2007). “Kürt Sorununda Muhatap kimdir?”, Birikim, Aralık, Sayı. 224
- Alış, Ahmet (2012). Kürt Etnobölgesel Hareketinin Doğuşu, Kitleleşme Süreci ve Türkiye İşçi Partisi:1959-1974 (Editör: Büşra Ersanlı vd.). Türkiye Siyasetinde Kürtler Direniş Hak Arayışı, Katılım. İstanbul: İletişim Yayınları, 57-92.
- Ali, Hüseyin (Eylül 2012). Milli Birlik ve Beraberlik Nakarâtı www.ozgur-gundem.com, Erişim Tarihi: 04.02.2015.
- Alpay, Şahin (Aralık, 2015). Barış Sürecine Nasıl Dönülecek?, http://www.zaman.com.tr/yazarlar/sahin-alpay/baris-surecine-nasil-donulecek_2334343.html, Erişim Tarihi: 24.12.2015.
- Alpay, Şahin (Ekim, 2010). “Kürtleri inkar bitti, şimdi sıra tanımada”, http://www.zaman.com.tr/yazarlar/sahin-alpay/kurtleri-inkar-bitti-simdi-sira-tanimada_1042884.html, Erişim Tarihi: 21.10. 2014.
- Akçura, Belma (2009). Devletin Kürt Filmi 1925-2009 Kürt Raporları. İstanbul: New Age Yayınları.
- Aras, Ufuk (2014). Çözüm Süreci Söyleşileri Serisi 4. (Söyleşiyi Yapan Enver Yalçın, Gülşah Savaş Çakmakçı). UKAM Yayınları 2014.
- Armağan, Mustafa (Ağustos 2009). Malazgirt’te, Alparslan’ın Ordusunda Kürtler Ne Ariyordu? http://www.zaman.com.tr/yazarlar/mustafa-armagan/malazgirtte-alparslanin-ordusunda-kurtler-ne-ariyordu_886176.html
- Armağan, Mustafa (Kasım 2007). “Bavê Kurdan”: Abdülhamid Uğruna Ayaklanan Kürtler, http://www.zaman.com.tr/yazarlar/mustafa-armagan/-8220bav-kurdan-8221-abdulhamid-ugruna-ayaklanan-kurtler_798914.html, Erişim Tarihi: 11.09.2015.
- Armağan, Mustafa (Kasım 2011) Selahaddin Eyyubi hem Kürt, Hem Arap Hem de Türktü”, http://www.zaman.com.tr/yazarlar/mustafa-armagan/selahaddin-eyyubi-hem-kurt-hem-arap-hem-de-turktu_1198979.html, Erişim Tarihi: 23.11.2015.
- Atanan 15 Bin Öğretmenden 9’u Kürtçe Öğretmeni (Şubat 2015) <http://www.yuksekovahaber.com/haber/atanan-15-bin-ogretmenden-9u-kurtce-ogretmeni-147971.htm>, Erişim Tarihi: 07.02.2015.

- Aydın, Suavi (2009). İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. (8.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 117-127.
- Aziz, Aysel (2013). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri (7. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Balcı, Ramazan (2010). Osmanlının Doğu Siyaseti. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Barış ve Kardeşlik İçin Gönüllü Birliktelik Projesi, (Ağustos 2009). <http://saadetkadin.org/2009/08/baris-ve-kardeslik-icin-gonullu-birliktelik-projesi/>, Erişim Tarihi: 20.08.2015.
- Barzani: 21. yüzyıl Kürtlerin yüzyılıdır (Mart 2013) <http://www.ilkehaber.com/haber/barzani-21-yuzyil-kurtlerin-yuzyilidir-26022.htm>, Erişim Tarihi: 03.08. 2014.
- Başbuğ, Esra Dicle (2013). Resmi İdeoloji Sahnede Kemalist İdeolojinin İnşasında Halk Evleri Dönemi Tiyatro Oyunlarının Etkisi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başer, Bahar (2013). Diasporada Türk-Kürt Sorunu Almanya ve İsveç’te İkinci Kuşak Göçmenler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Batur, Bejan (2011). Dağın Ardına Bakmak. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bayrak, Mehmet (?). Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri (2. Baskı). Ankara: Özge Yayınları.
- Bayrak, Mehmet (1999). Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm. Ankara: Özge Yayınları.
- Bayramoğlu, Ali (Mayıs 2015). Çözüm süreci ve süreklilik. <http://www.ilkehaber.com/yazi/cozum-sureci-ve-sureklilik-13423.htm>, Erişim Tarihi 21.06.2015
- Bayramoğlu, Ali (Ekim, 2014) Rojava’nın İnfilakı, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/alibayramoglu/rojavanin-infilaki-56334>, Erişim Tarihi: 01.08.2015.
- Beşikçi, İsmail (2013). “Hayali Kürdistan”ın Direnişi. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.
- Beşikçi, İsmail (2013a). Ortadoğu’da Devlet Terörü. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.
- Beşikçi, İsmail (2013b). Bilim-Resmi İdeoloji Devlet- Demokrasi ve Kürt Sorunu. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.
- Beşikçi, İsmail (2013c). UNESCO’ya Mektup. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.
- Beşikçi, İsmail (2013d). Bilim Yöntemi. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.

- Beşikçi, İsmail (2013e). Türk Tarih Tezi “Güneş Dil Teorisi” ve Kürt Sorunu. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.
- Beşikçi, İsmail (2013f). Rejimin Niteliği ve Kürtler. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.
- Beşikçi, İsmail (2013g). Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı “33 Kurşun”. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.
- Beşikçi, İsmail (2013h). Devletlerarası Sömürge Kürdistan. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.
- Beşikçi, İsmail (2013ı). Kürdistan Üzerine Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi 1915-1925. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.
- Biçer, Bekir (2013). Selçuklular ve Kürtler, The Journal of Academic Social Science Studies, Jass, International Journal of Social Science Volume 6 Issue 2, p. 165-202.
- Bila, Fikret (Kasım 2007). PKK’yla Geçen 24 Yılın Komutanları 1 PKK Sorunu Sosyal Aşamada Çözölmeliydi, <http://www.milliyet.com.tr/2007/11/03/yazar/bila.html>, Erişim Tarihi: 26.05.2015.
- Bila, Fikret (Kasım 2007). PKK’yla Geçen 24 Yılın Komutanları 2 ABD-AB, Türkiye’nin Bölünmesini İstiyor. <http://www.milliyet.com.tr/2007/11/04/yazar/bila.html>, Erişim Tarihi: 26.05.2015.
- Bila, Fikret (Kasım 2007). PKK’yla Geçen 24 Yılın Komutanları 3 Irak Sınırı Düzeltilmeli. <http://www.milliyet.com.tr/2007/11/05/yazar/bila.html>, Erişim Tarihi: 26.05.2015.
- Bila, Fikret (Kasım 2007). PKK’yla Geçen 24 Yılın Komutanları 4 Org. Özkök: PKK Sınır Ötesi Harekâtla Bitmez. <http://www.milliyet.com.tr/2007/11/06/yazar/bila.html>, Erişim Tarihi: 26.05.2015.
- Bila, Fikret (Kasım 2007). PKK’yla Geçen 24 Yılın Komutanları 5 Kürtçeye Ağır Yasak Koyduk Ama Hataydı. <http://www.milliyet.com.tr/2007/11/07/siyaset/siy01.html>, Erişim Tarihi: 26.05.2015.
- Bora, Tanıl (2015). Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık (9. Baskı). İstanbul: Birikim Yayınları
- Bora, Tanıl ve Can, Kemal (2004). Devlet ve Kuzgun 1990’lardan 2000’lere MHP (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, Hamit (2008). Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi. (Editör: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik. İstanbul: İletişim Yayınları, 841-879.

- Bozarslan, Hamit (2008a). Türkiye’de Kürt Sol Hareketi. (Editör: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Sol. İstanbul: İletişim Yayınları, 1169-1207.
- Bozarslan, Hamit (2011). Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya 1919-1925. (Derleyen: Erik Jan Zürcher). İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma. İstanbul: İletişim Yayınları,
- Bozarslan, Hamit (2014). Ortadoğu’da Şiddet ve Kürtler: 1990’lar ve 2010’lar. (Derleyen: Murat Aktaş). Çatışma Çözümleri ve Barış. İstanbul: İletişim Yayınları, 55-68.
- Bruinessen, Martin (2011). Ağa, Şeyh, Devlet. (Çeviren: Banu Yalkut). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, Martin (2011a). Kürtlük, Türklük, Alevilik. (Çeviren: Hakan Yurdakul) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, Martin (2013). Kürdistan Üzerine Yazılar. (Çeviren: Nevzat Kırac vd.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bryman, A., 1984, “*The Debate about Quantitative and Qualitative Research: A Question of Method or Epistemology?*”, The British Journal of Sociology, Vol. 35, No. 1., pp. 75-92.
- Bu Köylerin İsimleri Değişecek! (Şubat, 2015). <http://www.milliyet.com.tr/bu-koylerin-isimleri-degisecek--gundem-2013709/>, Erişim tarihi: 10.05.2015.
- Bulaç, Ali (1992). Kürt Soruşturması. Ankara: Sor Yayıncılık.
- Bulaç, Ali (1992a). Kürt Sorunu Aydınlarımız ne Düşünüyor. (Editör: Metin Sever). İstanbul Cem Yayınları.
- Bulaç, Ali (2005). İslâm’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık. İstanbul: İletişim Yayınları, 48-67.
- Bulaç, Ali (2007). Modern Ulus Devlet. İzmir: Akademi Yayınları.
- Bulaç, Ali (2010). Kürtler Nereye. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Bulut, Faik (1998). Kürt Sorununa Çözüm Arayışları, Devlet ve Parti Raporları Yerli ve Yabancı Öneriler 1920-1997. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Burkay, Kemal (2008). Kürtler ve Kürdistan. Diyarbakır: Denge Yayınları.
- Castells, Manuel (2008). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Kimliğinin Ağ Toplumunun Yükselişi. (Çeviren: Ebru Kılıç). Cilt 1. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Castells, Manuel (2008a). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Kimliğinin Gücü. (Çeviren: Ebru Kılıç). Cilt 2. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cemal, Hasan (2011). Kürtler. İstanbul: Doğan Kitap.

CHP Çözüm Süreci Önerilerini Açıkladı (Mayıs 2013a). <http://www.milliyet.com.tr/chp-cozum-sureci-onerilerini/siyaset/detay/1706510/default.htm>, Erişim Tarihi: 07.07.2015.

Cirhinlioğlu, Zafer (1999). Gelişmişliğin Toplumsal Boyutu. Ankara: İmge Kitabevi.

Cohen, L., Manion, L. and Morrison, 2000, “*Research Methods in Education*”, 5th ed., Routledge Falmer, London

Coşkun, Vahap (Ekim 2012). “Diller Birbirinin Rakibi Değil, Destekleyicisidir”, <http://bianet.org/bianet/toplum/141310-diller-birbirinin-rakibi-degil-destekleyicisidir>, Erişim Tarihi: 07.10.2014.

Coşkun, Vahap (Haziran 2015). Türkiye’nin bitmeyen Kürt Fobisi, <http://serbestiyet.com/Yazarlar/turkiyenin-bitmeyen-kurt-fobisi-151555>, Erişim Tarihi: 18.09.15

Coşkun, Vahap, Derince, M. Şerif ve Uçarlar, Nesrin (2010). Dil Yaransı Türkiye’de Eğitimde Anadilin Kullanılmaması ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri. Diyarbakır: DİSA Yayınları.

Country Reports on Human Rights Practices Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor 1999 (Şubat 2000). <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/1999/365.htm>, Erişim Tarihi 29. 01. 2015

Crisis Group (2012). Turkey: The PKK And A Kurdish Settlement Europe Report N°219

Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kardeşim ne Kürt sorunu ya... (Mart 2015). <http://www.radikal.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-kardesim-ne-kurt-sorunu-ya-1314052/>, Erişim Tarihi: 25.11.2015.

Çağla, Kubilay (2005). Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/23/666/8488.pdf>.

Çağlayan, Ercan (2014). Cumhuriyet’in Diyarbakır’da Kimlik İnşası (1925-1950). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çağlayan, Ercan (2015). Halk Evleri ve Kürtler Asimilasyon ve Türkifikasyon 1932-1951. Kürt Tarihi. Sayı 21. İstanbul: Aryan Basım, 54-61.

Çağlayan, Handan (2013). Kürt Kadınların Penceresinden Resmi Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi. İstanbul: İletişim Yayınları

- Çağlayan, Handan (2013a). Analar Yoldaşlar Tanrıçalar, Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları
- Çakır, Ruşen (Ağustos 2014). Cemil Bayık İle Söyleşi. <http://rusencakir.com/Cemil-Bayik-ile-soylesi-20-Agustos-2014-Tam-metin/2839>, Erişim Tarihi: 28.05.2015.
- Çakır, Ruşen (Ağustos, 2011). Altıncı yılında Kürt Açılımı / 1, <http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-393710-yazar-yazisi-altinci-yilinda-kurt-acilimi---1/>, Erişim Tarihi: 03.03.2015.
- Çakır, Ruşen (Ağustos, 2011a). Altıncı Yılında Kürt Açılımı-2, <http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-393932-yazar-yazisi--altinci-yilinda-krut-acilimi---2/>, Erişim Tarihi: 27.02.2015.
- Çakır, Ruşen (1994). Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak (2. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, Ruşen (2005). Milli Görüş Hareketi. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, 544-575. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, Ruşen (2012). Ayet ve Slogan Türkiye’deki İslâmi Oluşumlar (10. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları
- Çalmuk, Fehmi (2001). Erbakan’ın Kürtleri: Milli Görüşün Güneydoğu Politikası. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çandar, Cengiz (2011). Dağdan İniş-PKK Nasıl Silah Bırakır? Kürt Sorunu’nun Şiddetten Arındırılması İstanbul: TESEV Yayınları
- Çelebi, Nilgün (2004). Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları (2 .Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çelik, Ayşe Betül (2014). Kürt Meselesi’ni Dönüştürmede Toplumsal Mutabakat İhtiyacı: Neden ,Nasıl, Kimle? (Derleyen: Murat Aktaş). Çatışma Çözümleri ve Barış. İstanbul: İletişim Yayınları, 131-152.
- Çelik, Ayşe Betül, Balta, Evren, Korkut, Levent, Çelikhan, Murat ve Mutluer, Nil (2015). Barış Süreci’ne Giden Yol. (Hazırlayanlar: Necmiye Alpay ve hakan Tahmaz). Barış Açısını Savunmak Çözüm Süreci’nde Ne Oldu?. İstanbul: Metis Yayınları, 27-40.
- Çınar, Menderes (2005). Kemalist Cumhuriyetçilik ve İslamcı Kemalizm (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık. İstanbul: İletişim Yayıncılık, Cilt 6, 157-177.
- Çiçek, Cuma (2010). Bireysel Haklar, Kollektif Haklar ve Dil Kaybı, <http://www.birikimdergisi.com/sayi/253/bireysel-haklar-kollektif-haklar-ve-dil-kaybi>, sayı 253, Erişim tarihi: 21.06.2015.

- Çiğdem, Ahmet (2005). İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar (Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık., Cilt 6, 26-33 İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Çiğdem, Ahmet (2009). D’nin Halleri Din, Darbe, Demokrasi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çokluk, Ömay, Ş., Güçlü ve B., Şener (2014). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Çölaşan, Emin (Şubat 2004). Aman Olmasın. <http://www.hurriyet.com.tr/aman-olmasin-205289>, Erişim Tarihi: 12.11.2014.
- Dağı, İhsan D. (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi. (Editör: Hakan Yavuz). AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S., 2005, “*The Discipline and Practice of Qualitative Research*”, the Sage Handbook of Qualitative Research, 3rd Edition, Sage Publications, California
- Devereux, E. (2007). Understanding the Media (Edition: 2nd.). Los Angeles: Sage Publications.
- Dolmabahçe’de Tarihi Açıklama (Mart 2015). <http://www.milliyet.com.tr/dolmabahce-de-tarihi-aciklama/siyaset/detay/2021055/default.htm>, Erişim Tarihi: 10.01.2016.
- Duran, Burhanettin (2005). Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı İdeolojik Konumları, Dönüşüm ve Evreleri. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, 129-155. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Dündar, Fuat (2008). Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918) (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, Fuat (2011). İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Efegil, Ertan (2008). “Türkiye’nin Yeni Terörle Mücadele Anlayışı ve Türk Karar Vericilerinin Kürt Sorununa Yaklaşımları. (Editörler: Kemal İnat, Muhittin Ataman Burhanettin Duran). Ortadoğu Yıllığı 2008, İstanbul: Küre Yayınları, 445-493.
- Eğitim Sen (2010), ‘IV. Demokratik Eğitim Kurultayı Çok Dilli Çok Kültürlü Toplumlarda Eğitim Komisyonu Tebliği: Eğitimde Çokkültürlülük: Anadil, Çokdillik ve Kültürel Kimlikler’, Uluslararası Katılımlı Anadilde Eğitim Sempozyumu 1 Ankara: Eğitim Sen Yayınları. 137-224.
- Ekinci, Tarık Ziya (2000). Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi (2. Baskı). İstanbul: Küyerel Yayınları.

- Ekinci, Tarık Ziya (2010). Türkiye İşçi Partisi(TİP) ve Kürt Sorunu. (Editör: İsmail Beşikçi). Resmi Tarih Tartışmaları Resmi Tarihte Kürtler -6-. İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Ensarioğlu ve Tan Anadilde Eğitimi Konuştu (Ekim 2012a). <http://bianet.org/bianet/toplum/141311-ensarioglu-ve-tan-anadilde-egitimi-konustu>, Erişim Tarihi: 07.10.2014.
- Ensaroğlu, Yılmaz ve Kurban, Dilek (2011). Kürtler Ne Kadar Haklı? Türkiye'nin Batısı Kürt Sorunu'na Bakıyor. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Erdoğan: Hayvanların Otladığı Yerlere Artık Uçaklar İniyor. (Aralık 2007). <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-hayvanlari-otladigi-yerlere-artik-ucaklar-iniyor-7839375>, Erişim Tarihi: 12. 12.2014
- Erdoğan'dan Kürt İşçiye: Kürt Sorunu Yok (Aralık, 2002). <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-dan-bir-isciye-kurt-sorunu-yok-117716>, Erişim Tarihi: 05.03.2015.
- Ergil, Doğu (2009). Kürt Raporu Güvenlik Politikalarından Kimlik Siyasetine. İstanbul Timaş Yayınları.
- Ergil, Doğu (2011). Kürt Sorunu İçin Çözüm Önerileri, Stratejik Düşünce Enstitüsü. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Eryılmaz, Bilal (1999). Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım, Osmanlı. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Fırat, Ümit (2014). Çözüm Süreci Söyleşileri Serisi 2. (Söyleşiyi Yapan Enver Yalçın). İstanbul: UKAM Yayınları.
- Fırat, Ümit (2009). Doğmalar, Siyaset ve Kürtler. (Editör: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler, Cilt9, 1195-1206. İstanbul: İletişim Yayınları
- Findley, Carter V. (2011). Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Fichter, Joseph (2001). Sosyoloji Nedir. (Çeviren: Nilgün Çelebi). Ankara: Atilla Kitapevi.
- Fuller, Graham E. ve Barkey, Henri J. (2011). Türkiye'nin Kürt Meselesi (Çeviren: Hasan Kaya). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Göçek, Fatma Müge (2008). Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, Cilt 4,63-76. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Gök, Fatma (Ekim 2013). Anadilde Okul Neoliberal Aklın Sonucu, (Röportajı Yapan: E.Başaran)http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ezgi_basaran/anadilde_ozel_okul_neoliberal_aklin_bir_sonucu-1154350. Erişim Tarihi: 07.10.2015
- Gül Kimseye Boyun Eğmem (Kasım 2002a). <http://www.hurriyet.com.tr/gul-kimseye-boyun-egmem-111652>, Erişim Tarihi: 12.10.2014.
- Güler, Ahmet, Halıcıoğlu, M. Bülent ve Taşgın, Serkan (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri Ankara: Seçkin Yayınları.
- Gündoğan, Azat Zana (2008). Kemal Burkay. (Editör: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Sol, Cilt 8, 1180-1189. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gündoğan, Cemil (2012). Geleneğin Değersizleşmesi: Kürt Hareketinin 1970’lerde Gelenekselle İlişkisi Üzerine (Editör: Büşra Ersanlı). Türk Siyasetinde Kürtler Direniş, Hak Arayışı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güneş, Cengiz (2013). Türkiye’de Kürt Ulusal Hareketi Direnişin Söylemi. (Çeviren: Efla- Barış Yıldırım). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Güneydoğu ‘Şeş’i Tartışıyor (Ocak 2009). <http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetayArsiv&KategoriID=4&ArticleID=1042537>, Erişim Tarihi: 04.02.2015.
- Hakan, Sinan (2013). Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2013). Erken İttihadçılık ve Kürtler. (Editör: Halil Solak) Derin Tarih, Sayı 16.
- Heper, Metin (2008). Devlet ve Kürtler. İstanbul: Doğan Kitap.
- <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/2015MVES/96-E.pdf>, Erişim Tarihi: 27.11.2015.
- Hür, Ayşe (Ekim 2012). Lozan Şark Islahat Planı ve Kürtçe http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/lozan_sark_islakat_plani_ve_kurtce-1104843, Erişim Tarihi: 21.10.2014.
- Hür, Ayşe (Ekim 2012a). Anadolu’nun kapısını Türklerle Kürtler Birlikte mi Açtı? <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/anadolunun-kapisini-turklerle-kurtler-birlikte-mi-acti-1098938/>, Erişim Tarihi: 01.01.2016.
- Izady, Mehrdad R (2011). Bir El Kitabı Kürtler. (Çeviren: Cemal Atilla). İstanbul: Doz Yayıncılık
- İl Bazında Temel İşgücü Göstergeleri (2013) <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16016>, Erişim Tarihi: 01.02.2014

- İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri,
(2013a).<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16016>,
Tarihi:03.05.2014.
- İl İdaresi Kanunu (1949). T.C. Resmi Gazete, 7236, 18 Haziran1949
- İlk Kürtçe Öğretmenleri 2015'te Mezun (Mart 2012) <http://www.gazetevatan.com/ilk-kurtce-ogretmenleri-2015-te-mezun-436856-gundem/>, Erişim Tarihi: 07.02.2015.
- İnsel, Ahmet (Eylül, 2015) <http://rusencakir.com/Ahmet-Insel-Kurt-fobisi-nedeniyle-demokratik-ozerklik-kavrami-seytanlastirildi/6216>, Erişim tarihi: 19.09.2015.
- İşte Akil İnsanlar tam listesi, (Nisan 2013). <http://www.milliyet.com.tr/iste-akil-insanlar-tam-listesi/siyaset/siyasetdetay/03.04.2013/1688872/default.htm>, Erişim Tarihi: 04.05.2014.
- Jeanniere, Abel (2011). Modernite Nedir?. (Editör: Mehmet Küçük). *Modern Versus Postmodernite*, Ankara: Say Yayınları.
- Jwaideh, Wadie (2012). Kürt Milliyetçiliğin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi. (Çeviren: İsmail Çekem ve Alper Duman). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar. (2009). Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme. İstanbul: Dora Yayınları.
- Kayış, Aliye (2014). Güvenilirlik Analizi. (Editör: Şeref Kalaycı). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kaplan, Hasip (Nisan 2008). Kanun Teklifi, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/2/2-0233.pdf>, Erişim Tarihi: 19.03.2015.
- Kaplan, İsmail (2008). Milli Eğitim İdeolojisi. (Editör: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, Cilt 4, 788-799. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. Asım. (2009). Köy Enstitüleri. (Editör: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm, Cilt 2, 286-293. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karasar, Niyazi (2013). Bilimsel Araştırma Yöntemi (25.Basım). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kardaş, Ümit (Ocak 2008) Olmayan Cumhuriyeti Koruyoruz, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/1092/umit-kardas-ile-soylesi-olmayan-cumhuriyeti-koruyoruz>, (Söyleşen: Siren İdmen ve Merve Erol), Erişim Tarihi 19.02.2015.

- Karpat, Kemal H. (2012). Klasik Osmanlı Dini Kültürel Düzeninden. (Editörler: Kemal Karpat ve Yetkin Yıldırım). Ulus-Devlete Osmanlı Hoşgörüsü. İstanbul: Timaş Yayınları, 35-55.
- Karpat, Kemal H. (2011). Türk Siyasi Tarihi (2. Baskı). İstanbul: Timaş yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2012a). Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, İlhan (2014). UKAM Akil İnsanlar Heyet Raporları. İstanbul: UKAM Yayınları.
- Kaya, İlhan (Eylül 2013). “Anadilde eğitim Türkiye'yi bölmez bütünleştirir”, http://www.radikal.com.tr/yorum/anadilde_egitim_turkiyeyi_bolmez_butunlestirir-1150726. Erişim Tarihi: 14.09.2015.
- Kaya, İlhan ve Aydın, Hasan (2013). UKAM RAPOR, Türkiye’de Anadilde Eğitim Sorunu: Zorluklar, Deneyimler ve İki Dilli Eğitim Modeli Önerileri. İstanbul: UKAM Yayınları.
- Kaya, İlhan, Aydın, Hasan ve Gültekin, Metin (2013). UKAM Rapor, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci, Algı Araştırması. İstanbul: UKAM Yayınları.
- Kaygalak, Sevilay (2009). Kentin Mültecileri Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kenya’dan İmralı’ya 14 yılın öyküsü, (Şubat 2013b). <http://www.milliyet.com.tr/kenya-dan-imrali-ya-14-yilin-oykusu/gundem/gundemdetay/15.02.2013/1669010/default.htm>, Erişim Tarihi: 22.06.2015
- Keser, Veysel (Ekim 2014). Dünya Basınında Kürt Kadın Gerillalar! Kürt Kadınları Dünyanın Şerefidir. Valerie Toanian <http://blog.radikal.com.tr/politika/dunya-basininda-kurt-kadin-gerillalar-kurt-kadinlari-dunyanin-serefidir-valerie-toanian-74809>. Erişim Tarihi 06.10.2014.
- Keyman, Fuat (2014). Çözüm Süreci, Müzakere, Güven ve Demokrasi. (Derleyen: Murat Aktaş). Çatışma Çözümleri ve Barış. İstanbul: İletişim Yayınları, 15-25.
- Keyder, Çağlar (2007). Memâlik-i Osmaniye’den Avrupa Birliğine (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıymaz, Esra (2010). Türkiye’nin Kürt Sorununa Yaklaşımında Değişim, 1990-2010. Uluslararası İlişkiler. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kızılkaya, Muhsin (2015). Çözüm Süreci Söyleşileri Serisi 9. (Söyleşiyi Yapan Enver Yalçın, Gülşah Savaş Çakmakçı). İstanbul: UKAM Yayınları.
- Kirişçi, Kemal ve M. Winrow, Gareht. (1997). Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi. (Çeviren: Ahmet Fethi). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Koca, Ahmet Erkan (2014). ISİD Karışıklığı. Stratejik Düşünce, Sayı 59.
- Koçak, Cemil (2010). Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945). (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, Cemil (2010a). Geçmişiniz İtinayla Temizlenir. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, Cemil (2013). Tarihin Buğulu Aynası Efsaneler Çökerken. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kodaman, Bayram (1991). Aşiret Mekteb-i Hümayunu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, 9-11.
- Konda Araştırma (2011). Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler. (Editör: Kıvanç Koçak). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koyuncu, Büke (2014). “Benim Milletim...”Ak Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kökce, Halime (2011). Ak Parti ve Kürtler. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.
- Kreyenbroek, Philip ve Christine Allison (2003). Kürt Kimliği ve Kültürü. (Çeviren: Ümit Aydoğmuş). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Kurat, Yuluğ Tekin (1999). Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurban, Dilek ve Ensaroğlu Yılmaz (2010). Kürt Sorunu’nun Çözümüne Doğru: Anayasal ve Yasal Öneriler. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Kurtoğlu, Zerrin (2005). Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Siyaset Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslâm’ın Siyasallaşmasına Katkısı. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekinil). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6, 201-216. İstanbul: İletişim Yayıncılık,
- Kutlay, Naci (2006). Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kutlay, Naci (2010). İttihat Terakki ve Kürtler. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kutlay, Naci (2011). 21. Yüzyıla Girerken Kürtler (2.Baskı). İstanbul: Peri Yayınları.
- Kutlay, Naci (2012). Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kutlay, Naci (2012a). İslamiyet- Osmanlı- Cumhuriyet Kürt Tarihini Yeniden Okumak (1 Baskı). İstanbul: Peri Yayınları.
- Küçük, Cevdet (1985). Osmanlılarda “Millet Sistemi” ve Tanzimat. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, 1007-1024. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kürt gençliğinde ideolojik birikimden yoksun, öfkeli bir kesim de var, bu milliyetçilik bizim için de tehlikeli (Ocak 2015). <http://t24.com.tr/haber/kurt-gencliginde-ideolojik-birikimden-yoksun-ofkeli-bir-kesim-de-var-bu-milliyetcilik-bizim-icin-de-tehlikeli,285295>, Erişim Tarihi: 28.06.2015.

KÜRTÇE – Bin 500 Kişiden 18'ine Atama. (Ocak 2015) <http://rudaw.net/turkish/kurdistan/050120158>, Erişim Tarihi: 07.02.2015.

Laçiner, Ömer (2009). Kürt Sorunu ve PKK. (Editör: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler, Cilt 9, 606-616. İstanbul: İletişim Yayınları.

Lazarev, M.S. ve Mihoyyan Ş.X (2013). Kürdistan Tarihi. (Çeviren: İbrahim Kale). İstanbul Avesta Yayınları.

Levis, Bernard (2011). Modern Türkiye’nin Doğuşu. (Çeviren: Boğaç Babur Turna). Ankara: Arkadaş Yayınları.

Lundgren, Asa (2008). İstenmeyen Komşu Türkiye’nin Kürt politikası. (Çeviren: Necla Ülkü Kuglin). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Mahcupyan, Etyen (Ocak 2015). Çözüm sürecinde kimse her istediğini alamayacak, <http://www.ilkehaber.com/haber/mahcupyan-cozum-surecinde-kimse-her-istedigini-alamayacak-31707.htm>, Erişim tarihi 09.10.2015.

Mahcupyan, Etyen (2010). Önsöz. Kürt Sorunu’nun Çözümüne Doğru: Anayasal ve Yasal Öneriler, İstanbul: TESEV Yayınları.

Maksudyan, Nazan (2007). Türklüğü Ölçmek Bilim Kurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğin İrkçi Çehresi 1925-1939 (2. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

Mardin, Şerif (2008). Türkiye’de Toplum ve Siyaset- Makaleler I (15.Baskı). (Derleyenler: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (2011). Türk Modernleşmesi. (Derleyen: M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mcdowall, David (2004). Modern Kürt Tarihi. (Çeviren: Neşenur Domaniç). İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Mehmet Şandır: Kürt diye bir millet yok! Kürtler, Türk ırkından geliyor (Mart 2013). <http://www.ilkehaber.com/haber/mhpli-sandir-kurt-diye-bir-millet-yok-kurtler-turk-irkindan-geliyor-25557.htm>, Erişim tarihi : 10 Mart 2013.

Minorsky V., Th Bois , D.N. Mac Kenzie (2004). Kürtler ve Kürdistan (4.Baskı). (Çeviren Kamuran Fıratlı). İstanbul: Doz Yayınları.

Miroğlu, Orhan (2015). Çözüm Süreci Söyleşileri Serisi 8. (Söyleşiyi Yapan Hasan Aydın Ömer Uğurlu). İstanbul: UKAM Yayınları.

- Miroğlu, Orhan (Ağustos 2014). Çözüm sürecinde ‘Stratejik Derinlik’ ve IŞİD. <http://haber.star.com.tr/yazar/cozum-surecinde-stratejik-derinlik-ve-isid/yazi-932237>, Erişim Tarihi: 01.01.2015.
- Miroğlu, Orhan (Haziran 2012). Baba biz yabancı mıyız? <http://www.ilkehaber.com/yazi/baba-biz-yabanci-miyiz-4873.htm>, Erişim Tarihi: 09.02.2015
- Neuman, W. L. (2013). Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar Cilt 1 (6.Basım).Çev. Sedef Özge Ankara: Yayınodası
- Oran, Baskın (2014). Kürt Barışında Batı Cephesi “Ben Ege’de Akılken...” İstanbul: İletişim Yayınları,
- Ortaylı, İlber (Kasım 2009). Kürtler için hukuki değil, kültürel düzenleme gerek <http://www.milliyet.com.tr/kurtler-icin-hukuki-degil--kulturel-duzenleme-gerek/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/22.11.2009/1164800/default.htm>, Erişim Tarihi: 23.11.2015.
- Ortaylı, İlber (1985). Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 4,996-1001. İstanbul: İletişim Yayınları
- Ortaylı, İlber (2002). Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi, Türkler. C. X, 216-220. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Öcalan, Abdullah (2013). Abdullah Öcalan’ın Mesajının Tam Metni. http://www.radikal.com.tr/turkiye/abdullah_ocalanin_mesajinin_tam_metni-1318538, Erişim tarihi: 28.05.2015.
- Önder, Mehmet Seyman (2015). Devlet ve PKK İkileminde Korucular. İstanbul İletişim Yayınları
- Özal Anlayışından Farklı Olacağız (Temmuz 2001). <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-251842>, Erişim Tarihi: 01.02.2014.
- Özbudun, Ergun ve Hale William (2010). Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm Ak Parti Olayı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özcan, Nihat Ali ve Gürkaynak Erdem (Şubat 2012). Kim Bu Dağdakiler, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (Tevap), <http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1329236045-1.ARASTIRMA.pdf>, Erişim Tarihi: 06.10.2015.
- Özensel, Ertan (2014). Homojenleştirme ve Ötekileştirme Sürecinde Ötekini Kabul Etmeye: Türkiye’de Farklılıklar ve Birlikte Yaşama Sorunu. (Editör: Köksal Alver). Sosyoloji Divanı. Konya: Çizgi Kitapevi, 149-166.

- Özer, Ahmet (2009). Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler. İstanbul: Hemen Kitap.
- Özer, Ahmet (2012). Çözül(e)meyen Kürt Sorunu. İstanbul: Hemen Kitap.
- Özer, Ahmet (Ocak 2015). Çözüm süreci bu kez oyalamayı kaldıramaz, <http://www.ilkehaber.com/yazi/cozum-sureci-bu-kez-oyalamayi-kaldiramaz-12610.htm>, Erişim Tarihi: 02.02.2015.
- Özer, İnan (2004). Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Özhan, Taha ve Ete, Hatem (2008). Kürt Meselesi Problemler ve Çözüm Önerileri. Seta Analiz. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Özipek, Berat (Kasım 2009).Toplantıya Damga Vuran Sözler <http://www.hurriyet.com.tr/toplantiya-damga-vuran-sozler-12884424>, Erişim Tarihi: 25.06.2015.
- Özkök, Ertuğrul (Şubat 2004) “Kadınların Erdoğan’a Bakışı Değişiyor. <http://www.hurriyet.com.tr/kadinlarin-erdogana-bakisi-degisiyor-205290>, Erişim Tarihi: 12.11.2014.
- Özoğlu, Hakan (2009). Osmanlı Devleti ve Kürt milliyetçiliği. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Perwer AKP’nin Kirli Teklifini Geri Çevirmeli (Şubat 2011). <http://www.yuksekovahaber.com/haber/perwer-akpnin-kirli-teklifini-geri-cevirmeli-45853.htm>, Erişim Tarihi: 04.02.2015.
- Powell, Jonathan (2014). Teröristlerle Konuşmak. (Çeviren: Nuray Önoğlu). İstanbul: Aykırı Yayınları
- Poyraz, Fahrettin (2010). Milli Nizam Partisi’nden AK Parti’ye İslâmi Hareketin Partileri ve Değişim. (Editör: Turgay Uzun). İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler(1.Baskı). Ankara: Orion Kitabevi, 312-338.
- Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun (2011). Resmi Gazete, 27863, 03 Mart 2011
- Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun (1994). T.C. Resmi Gazete, 21911, 20 Nisan 1994.
- Rojava’da Kadınlara ‘Saatlik Nikâh’la Tecavüz (Eylül 2013) <http://www.radikal.com.tr/turkiye/rojavada-kadinlara-saatlik-nikahla-tecavuz-1150096>, Erişim Tarihi 10.09.2013.
- Salem, Abdel Rahman Ahmed (2012). Osmanlı İmparatorluğu’nda Dini Hoşgörünün Kökleri. (Editör: Kemal H Karpat ve Yetkin Yıldırım). Osmanlı Hoşgörüsü. İstanbul: Timaş Yayınları, 57-71.

- Saraçoğlu, Cenk (Şubat 2014). Kurt Meselesinde 2000’li Yıllara Genel Bir Bakış. <http://dars.jadaliyya.com/pages/index/16503/kurt-meselesinde-2000’li-yillara-genel-bir-bakis>, Erişim Tarihi: 02.03.2015.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2005). Milli Nizam Partisi’nin Kuruluşu ve Programının İçeriği. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık, Cilt 6,576-590, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SETA ve POLLMARK (2009). Türkiye’nin Kürt Sorunu Algısı. Ankara: SETA Yayınları.
- Silverman, David (1997). “*Qualitative Research: Theory, Method and Practice*”, London: Sage.
- Şener, Mustafa (2008). Türkiye İşçi Partisi. (Editör: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Sol, Cilt 8, 357-417. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tan, Altan (Kasım 2015). HDP’nin Gücü PKK’ye Yetmedi, <http://www.ilkehaber.com/haber/altan-tan-hdpnin-gucu-pkkye-yetmedi-34633.htm>, Erişim Tarihi: 09.10.15.
- Tan, Altan ‘HDP’nin Gücü PKK’ye Yetmedi’ (Kasım 2015). <http://www.ilkehaber.com/haber/altan-tan-hdpnin-gucu-pkkye-yetmedi-34633.htm>, Erişim Tarihi: 09.10.15.
- Tan, Altan (2009). Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik (4. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tanör, Bülent (1985). Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, 1. Cilt, 10-26. İstanbul İletişim Yayınları.
- Taşkın, Yüksel (2009). Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumu. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekin). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm, Cilt 2,419-448. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşpınar, Ömer (2012). Kapitalizm Eksikliği ile Demokrasi Eksikliği Bağlantılı. (Editör: Ahmet Yıldız). Cumhuriyetin Demokrasiyle İmtihani. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 137-163.
- Tekdemir, Ömer (2014). Kürt Siyasal Üstyapısının AB ve Barış Süreci ile Yeniden Kavramsallaştırılması: “Kavgacı Demokrasi”, Çifte Moment ve Karşı-Hegemonya. (Derleyen: Murat Aktaş). Çatışma Çözümleri ve Barış. İstanbul: İletişim Yayınları, 29-53.
- TESEV (2008). Kürt Sorunu’nun Çözümüne Dair bir Yol Haritası Bölgeden Hükümete Öneriler. (Yayına Hazırlayan: Dilek Kurban, Serkan Yolaçan). İstanbul TESEV Yayınları.

- TESEV (2012). Anayasaya Dair Tanım ve Beklentiler Saha Araştırması. (Yayına Hazırlayan: Özge Genç Pınar Çanga). İstanbul TESEV Yayınları.
- Tezcür, Güneş Murat (2014). Türkiye’de Silahlı Çatışmanın Med Cezirleri ve Zor Bir Barış. (Derleyen: Murat Aktaş). Çatışma Çözümleri ve Barış. İstanbul: İletişim Yayınları, 153-175.
- Topal, Erhan (Şubat 2012). Ana Dilsiz Çözüm Olur mu ?. http://www.zaman.com.tr/yorum_ana-dilsiz-cozum-olur-mu_1242443.html, Erişim Tarihi: 09.02.2015.
- Toprak, Binnaz (1983). Milli Selamet Partisi. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, 2104-2110, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, Zafer (2012). Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji. İstanbul Doğan Kitap.
- Tuli, F., 2010, “*the Basis of Distinction between Qualitative and Quantitative Research in Social Science: Reflection on Ontological, Epistemological and Methodological Perspective*”, Ethiop. J. Educ. & Sc., Vol. 6.
- Tunaya, Tarık Zafer (1988). Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi (2. Baskı). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tuncay, Mete (1992). Kürt Sorunu Aydınlarımız Ne Düşünüyor (Editör: Metin Sever). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerde Yapılacak Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmelik (2004). T.C. Resmi Gazete, 25357, 25 Ocak 2004.
- Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu İle Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2008). T.C. Resmi Gazete, 26918, 26 Haziran 2008.
- Türkone, Mümtaz’er (Ekim 2013). Kürtçe Eğitim Nasıl olacak? , http://www.zaman.com.tr/yazarlar/mumtazer-turkone/kurtce-egitim-nasil-olacak_2146701.html, Erişim Tarihi: 12.12.2015.
- UNESCO: Türkiye’de 15 Dil Tehlikede (Şubat 2009). <http://bianet.org/bianet/bilim/112702-unesco-turkiye-de-15-dil-tehlikede>, Erişim Tarihi: 20.02.2014.
- Uzun, Mehmed (2006). Nar Çiçekleri (12. Basım). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Üstel, Füsun (2010). İmparatorluktan Ulus Devlete Türk milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931) (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Üstündağ, Nazan (2014). “Dünyada Barış Süreçleri ve Çözüme Giden Yolda AKP ve Kürt Hareketi’nin Çatışan Toplumsal Tahayyülleri” Çatışma Çözümleri ve Barış (Derleyen Murat Aktaş). İstanbul: İletişim Yayınları
- Vidich, A. J., and Lyman, S.M., 2000, Qualitative Methods: Their History, in Sociology and Anthropology, In N. K. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research*, 2nd Edition, Thousand Oaks, CA: Sage
- Wallerstein, Immanuel (2002). Tarihsel Kapitalizm. (Çeviren: Necmiye Alpay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2003). Liberalizmden Sonra. (Çeviren: Erol Öz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2004). Modern Dünya Sistemi Kapitalist Tarım Ve 16.Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Temelleri. (Çeviren: Latif Boyacı). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2005). *21. Yüzyılda Siyaset*. (Çeviren: Taylan Doğan ve Ender Abadoğlu). İstanbul: Aram Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2009). Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi. (Çeviren: Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Weapons Transfers And Violations Of The Laws Of War In Turkey (Kasım 1995) <https://www.hrw.org/report/1995/11/01/weapons-transfers-and-violations-laws-war-turkey>, Erişim Tarihi 29.01. 2015.
- Yalsızucanlar, Sadık (2004). 40 Gözaltı Öyküsü ve Diğerleri. İstanbul: Sel Yayıncılık 2004.
- Yalsızucanlar, Sadık (2012). Kürtlerin Ateşle İmtihanı. İstanbul: Hoşgörü Yayınları 2012.
- Yavuz, M. Hakan (2011). Erbakan’dan Erdoğan’a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam. (Çeviren: Leman Adalı). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yayman, Hüseyin (2011). Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası, Ankara: Seta Yayınları.
- Yayman, Hüseyin (Temmuz 2009). Kürt Meselesinin Çözümünde Muhatap Kim Olacak?, http://mobil.zaman.com.tr/yorum_yorum-huseyin-yayman-kurt-meselesinin-cozumunde-muhatap-kim-olacak_871947.html, Erişim Tarihi: 19.02.2015.
- Yayman, Hüseyin (2011a). Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yeğen, Mesut (2011a). Kürt Sorunu İçin Çözüm Önerileri. Stratejik Düşünce Enstitüsü. Ankara: Başak Matbaacılık.

- Yeğen, Mesut (2014). Çözüm Süreci Söyleşileri Serisi 1. (Söyleşiyi Yapan Enver Yalçın, Ömer Uğurlu). İstanbul: UKAM Yayınları.
- Yeğen, Mesut (Nisan 2015). Beyannamelerde Çözüm Süreci: AKP ve CHP. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/beyannamelerde-cozum-sureci-akp-ve-chp>. Erişim Tarihi: 07.07.2015.
- Yeğen, Mesut (2009). Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, Mesut (2011). Devlet Söyleminde Kürt Sorunu (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yekbun, Alp (Kasım 2014). "TRT 6 Yetkililerine Açık Mektup. [www.yeniozgurpolitika](http://www.yeniozgurpolitika.com) com, Erişim Tarihi: 04.02.2015.
- Yeşilkaya, Neşe G. (2009). Halkevleri. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm, Cilt 2, 113-118. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, Ahmet (2009). Kürt Ulusal Hareketinin Üç Tarz-ı Siyaseti: Kemalizm, İslâmcılık ve Sol. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler, Cilt 9, 545-558. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, Ahmet (2012). Cumhuriyetin Demokrasiyle İmtihanı. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Yıldız, Ahmet (2013). "Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938) (5.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları
- Yıldız, M. Cengiz (2013). Sosyolojik Açıdan Din Diyanet ve Din Görevlileri. Ankara: Bizim Büro Yayınları
- Yıllara ve cinsiyete göre il / ilçe merkezleri ve belde/köy nüfusu, 1927-2014, (2014). <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim tarihi: 31.01.15)
- YPG'nin Kadın Militan Sayısı Artıyor (Nisan 2014). <http://www.milliyet.com.tr/ypg-nin-kadin-militan-sayisi/dunya/detay/1874996/default.htm>, Erişim Tarihi 30.04.2015.
- Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Milletvekili Genel Seçimi sonucu (Kasım 2015) <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/2015MVES/96-D.pdf>, Erişim Tarihi: 27.11.15
- Zürcher, Erik Jan (2004). 'Fundamentalizm' (İrtica): Kemalist Türk Milliyetçiliği'nin Dışlama Aracı. (Çeviren: Selda Somuncuoğlu). Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları 20. Yüzyılda Milliyetçilik ve Emek. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, Erik Jan (2011). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

26 Yılın Kanlı Bilançosu (Haziran 2010). <http://www.milliyet.com.tr/26-yilin-kanli-bilancosu/guncel/haberdetay/24.06.2010/1254711/default.htm>, Erişim Tarihi 29.01. 2015

30 Mart 2014 Mahalli İdareler Genel Seçimleri İl-İlçe Seçmen ve Sandık Sayıları, (Mart2014).http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2014MahalliIdareler/Il_Ilce_Secmen_Sa_ndik_Sayilari.pdf, Erişim Tarihi: 01.07. 2014.

5542 Sayılı İl İdaresi Kanununun İkinci Maddesinin (D) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun, (1959). T.C. Resmi Gazete,10210, 21. Mayıs 1959,

63 kişilik tam liste İşte hükümetin belirlediği 'akıl insanlar' (Nisan, 2013). http://www.zaman.com.tr/politika_iste-hukümetin-belirledigi-akil-insanlar_2073366.html, Erişim Tarihi:07.10.2014.

EK 1: ANKET SORULARI

ANKETİN YAPILDIĞI İL:.....

Sayın Katılımcı,

Bu anket formu, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda devam eden doktora tezi için hazırlanmıştır. Anket, Ak Parti hükümetinin Kürt Sorunu'na yönelik politikalarının bölgedeki karşılığını tespit etmeye yöneliktir. Anket **tamamen bilimsel amaçlı olup, anketin her hangi bir idari ve siyasi yönü yoktur. Anket formunda adınızı, soyadınızı ve diğer kişisel bilgilerinizi belirtmeyiniz. Vereceğiniz cevaplar saklı tutularak kimseyle paylaşılmayacaktır. Anket sorularına vereceğiniz eksiksiz cevaplar araştırmanın hedefine ulaşması açısından çok önemlidir.**

Bu ankette toplam 63 soru vardır. Sorulara vereceğiniz cevaplarla araştırmaya yapacağınız değerli katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

Saygılarımla.

Arş. Gör. Fecri ARSLAN, Bingöl Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü Doktora öğrencisi, Tel:05446712523

1. Yaşınız ?

- a) 18-29 b) 30-39 c) 40-49 d) 50-59 e) 60 ve Üstü

2. Cinsiyetiniz ?

- a) Erkek b) Kadın

3. Öğrenim durumunuz ?

- a) Okur-yazar b) İlkokul/ortaokul mezunu c) Lise mezunu d) Üniversite mezunu e) Lisans üstü
f) Okur-yazar değil.

4. Medeni durumunuz ?

- a) Evli b) Bekar c) Eşi ölmüş d) Boşanmış

5. Mesleğiniz Nedir ?

- a) Ev kadını b) İşçi c) İşsiz d) Memur e) Güvenlikçi (Asker, Polis, Bekçi, Güvenlik memuru vs.) f) Eğitimci (Öğretmen, Öğretim elemanı vs.) g) Sağlıkçı (Doktor, hemşire, sağlık teknisyeni vs.) h) Çiftçi ı) Serbest (Esnaf, sanatkar vs.) j) Serbest (Yüksek Öğrenimli: Muhasebeci, avukat, mali müşavir vs.) k) Diğer (belirtiniz).....

6. Ailenizin aylık toplam geliri aşağıdakilerden hangisidir ?

- a) Düzenli bir gelir yok. b) 0- 900 c) 901-1500 d) 1501-3000 e) 3001-5000 f) 5001 ve üstü

7. Hayatınızın büyük bölümünü nerede geçirdiniz?

- a) Köyde b) İl/ilçe merkezine bağlı köyde c) Kasabada/ beldede d) İlçe merkezinde
e) İl merkezinde

8. Haberleri aşağıdaki hangi iletişim araçlarından en çok takip ediyorsunuz, en fazla iki seçeneği belirtiniz ?

- a) TV b) Gazete c) İnternet d) Radyo e) Diğer (belirtiniz).....

9. Haberleri, aşağıdaki hangi gazete(ler)den en çok takip ediyorsunuz, en fazla 3(üç) seçeneği belirtiniz ?

a) Gazete pek okumam	b) Hürriyet Gazetesi	c) Sabah Gazetesi
d) Yenişafak Gazetesi	e) Milliyet Gazetesi	f) Sözcü Gazetesi
g) Birgün Gazetesi	h) Radikal Gazetesi	ı) Zaman Gazetesi
j) Özgür Gündem Gazetesi	k) Bugün Gazetesi	l) Posta Gazetesi
m) Azadiya Welat Gazetesi	n) Akit Gazetesi	o) Türkiye Gazetesi
ö) Taraf Gazetesi	p) Doğruhaber Gazetesi	q) Takvim Gazetesi
r) Aydınlık Gazetesi	s) Cumhuriyet Gazetesi	t) Diğer (belirtiniz).....

10. Haberleri hangi kanal(lar)dan en çok izliyorsunuz, en fazla ilk 3(üç) seçeneği işaretleyiniz?

a) TV pek izlemem	b) CNN Türk	c) Kanal D	d) Kanal 7
e) Show TV	f) ATV	g) NTV	h) Samanyolu (STV) ı)
j) Roj TV	k) Denge TV	l) Bugün	m) Flash TV
ö) Ülke TV	p) TRT	q) Haberturk	r) TV5
t) TV2	u) Star	ü) Diğer (belirtiniz).....	s) Halk TV

11. Toplumsal hayatta etnik kimliğinizi nasıl tanımlıyorsunuz ?

- a) Türk b) Kürt c) Arap d) Zaza e) Diğer (belirtiniz).....

12. Aşağıdaki anlayışlardan hangisi size uygundur ?

a) Kürt milliyetçisi	b) Türk milliyetçisi	c) Demokrat	d) Sosyal demokrat
e) Sosyalist	f) Liberal	g) Atatürkçü	h) İslamcı
ı) Muhafazakâr	j) Müslüman	k) Sadece insanım	l) Diğer (belirtiniz).....

13. Kendinizi hangi siyasi partiye daha yakın görüyorsunuz, neden ?

.....Partisi; çünkü.....

14. Anadiliniz aşağıdakilerden hangisidir ?

- a) Türkçe b) Arapça c) Zazaki d) Kurmanci e) Diğer (belirtiniz).....

15. Evde ve/veya günlük yaşamda hangi dili/dilleri konuşuyorsunuz ?

- 15.1. Evde..... 15.2. Günlük yaşamda.....

16. Evinizde Türkçe bilmeyen var mı ?

- a) Evet (kim(ler) bilmiyor)..... b) Hayır

17. Evinizde Kürtçe bilmeyen var mı ?

- a) Evet (kim(ler) bilmiyor)..... b) Hayır

18. Genel olarak değerlendirildiğinde Kürtçe anadilde eğitimi destekliyor musunuz ?

- a) Evet b) Kararsızım c) Hayır (belirtiniz).....

19'uncu soruyu, 18'inci soruya EVET diyenler cevaplandıracaktır.**19. Sizce eğitimin her aşamasında (ilkokul, ortaokul, lise, üniversite) Kürtçe anadilde eğitim mutlaka olmalı mıdır?**

- a) Kesinlikle tüm eğitim aşamalarında (ilk, orta, lise ve üniversite)
b) Sadece ilkokulda
c) İlkokul ve ortaokulda
d) İlkokul, ortaokul ve lisede
e) Üniversitede

20. KÜRTÇE ANADİLDE EĞİTİM ile ilgili aşağıdaki ifadelere ne derece katılıyorsunuz ?

1.Kesinlikle katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4.Katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum	1	2	3	4	5
1. Kürtlerin kendi dillerinde eğitim alması Türkiye'yi böler.	1	2	3	4	5
2. Kürtlere Kürtçe eğitim verilirse de Kürt Sorunu çözülmez.	1	2	3	4	5
3. Kürtçe eğitim, Kürtlerin toplumun geri kalanıyla uyumunu (entegrasyonunu) zayıflatır.	1	2	3	4	5
4. Kürtçe eğitim, Kürt gençlerinin mezuniyet sonrası iş bulmalarını zorlaştırır.	1	2	3	4	5
5. Kürtçe eğitim, mevcut eğitimin kalitesini düşürür.	1	2	3	4	5
6. Kürtçe eğitim, toplum için risk oluşturur.	1	2	3	4	5
7. Kürtçe eğitim, her şeyden önce, Kürtlere zarar verir.	1	2	3	4	5
8. Kürtçe eğitim verilirse Kürt Sorunu'nun çözümü normalleşir.	1	2	3	4	5
9. Kürtçe eğitimin verilmesi, Kürt Sorunu'nun çözülmesinde tek başına yeterli değildir.	1	2	3	4	5
10. Kürtçe eğitim, Kürtlerin vazgeçilmez hakkıdır.	1	2	3	4	5
11. Kürt Sorunu temelde dil sorunudur. Kürtçe eğitim verilirse Kürt Sorunu da biter.	1	2	3	4	5
12. Kürtlerin kendi dillerini, Kürtçeyi, geliştirmeleri Türkiye'yi güçlendirir. Kürtçe eğitime geçilmelidir.	1	2	3	4	5

21. Sizce Türkiye'de Kürt Sorunu var mı ?

- a) Evet, var. b) Hayır, yok. c) Fikrim yok.

21'inci soruya cevabınız EVET ise 23'üncü soruya geçiniz.**22. Kürt Sorunu'nu çözmeye yönelik gelişmeleri nasıl değerlendiriyorsunuz ?**

- a) Olumlu b)Olumsuz c)Fikrim yok

23. Kürt Sorunu'nu nasıl tanımlıyorsunuz, en önemli gördüğünüz en fazla iki seçeneği belirtiniz ?

- a) Az gelişmişlik sorunudur.
b) Ülkeyi bölmeye yönelik bir sorundur.
c) Yabancı devletlerin çıkarttığı bir sorundur.
d) Kürtlerin kimlik ve kültürel haklarının yasaklanması sorunudur.
e) PKK'nin çıkarttığı bir sorundur.
f) Kürtlerin ayrı bir devlet kurmak istemesinden kaynaklanan bir sorundur.
g) Devletin şu ana kadar uyguladığı politikalarının ortaya çıkardığı bir sorundur.
h) Diğer (belirtiniz).....

21'inci soruya cevabınız HAYIR ise 31'inci soruya geçiniz.**24. Sizce bugün Türkiye'nin en önemli sorunu Kürt Sorunu mudur ?**

- a) Evet b) Hayır c) Fikrim yok

24'üncü soruya cevabınız EVET ise 26'ıncı soruya geçiniz.**25. O halde sizce bugün Türkiye'nin en önemli sorunu nedir ?**

Cevap:.....

26. Size göre Kürt Sorunu'nun en önemli kaynağı nedir ?

- a) Kürtlerin kimlik ve kültürel haklarının ihlal edilmesi b) Dış güçlerin oyunları c) Sosyo ekonomik sebepler
d) Kürt milliyetçiliği e) PKK'nin eylemleri f) Eğitimsizlik
g) Kürtlerin ayrı bir devlet kurmak istemesi h) Diğer (belirtiniz).....

27. Sizce Kürt Sorunu çözülür mü ?

- a) Evet b) Hayır c) Kararsızım

27'nci soruya cevabınız EVET ise 29'uncu soruya geçiniz.

28. Kürt Sorunu neden çözülmez ?

Çünkü:.....

29. KÜRT SORUNU'NUN ÇÖZÜMÜ ile ilgili aşağıdaki ifadelere ne derece katılıyorsunuz ?

1. Hiç katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum	1	2	3	4	5
1. PKK'nin silah bırakmasıyla Kürt Sorunu çözülür.	1	2	3	4	5
2. Kalkınma ve eğitim politikalarını geliştirilmesiyle Kürt Sorunu çözülür.	1	2	3	4	5
3. Kürtlerin kimlik ve kültürel haklarının karşılanmasıyla Kürt Sorunu çözülür.	1	2	3	4	5
4. Bölgesel özerklik ile Kürt Sorunu çözülür.	1	2	3	4	5
5. Mevcut siyasi partilerin ortak bir çözüm geliştirmesiyle Kürt Sorunu çözülür.	1	2	3	4	5
6. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yoğun operasyonlarıyla Kürt Sorunu çözülür.	1	2	3	4	5
7. Seçim barajının kaldırılmasıyla Kürt Sorunu çözülür.	1	2	3	4	5
8. PKK'yi ortadan kaldırmakla Kürt Sorunu çözülür.	1	2	3	4	5
9. Dini ve milli projelerin geliştirilmesiyle Kürt Sorunu çözülür.	1	2	3	4	5
10. Bağımsız Kürdistan'ın kurulmasıyla Kürt Sorunu çözülür.	1	2	3	4	5

30. Sizce Kürt Sorunu'nun çözümünde, öncelikle Kürtlerin hangi kesimi muhatap seçilmelidir, en fazla iki (2) seçeneği işaretleyiniz ?

- a) Yalnızca PKK b) Yalnızca Kürt siyasi partileri c) PKK ve Kürt siyasi partileri d) Kanaat önderleri
e) Halk f) Sivil toplum örgütleri g) Diğer (belirtiniz).....

31. PKK sizin için ne anlam ifade ediyor ?

- a) Terörist bir örgüttür.
b) Bazı odakların veya dış güçlerin çıkarttığı ve kullandığı bir örgüttür.
c) Kürt Sorunu sonucunda ortaya çıkan silahlı bir örgüttür.
d) Diğer (belirtiniz)

32. PKK' ye yönelik yapılan askeri operasyonlarla ilgili aşağıdaki ifadelerin hangisine katılıyorsunuz ?

- a) PKK' ye yönelik operasyonlara eskiden beri onay veriyorum.
b) PKK' ye yönelik operasyonlara eskide onay veriyordum; ama şimdi operasyonları onaylamıyorum.
c) Eskide PKK' ye yönelik operasyonlara onay vermiyordum; ama şimdi operasyonları gerekli görüyorum.
d) PKK' ye yönelik operasyonlara hiç onay vermedim; çünkü Kürt Sorunu silahla çözülmez.
e) Diğer (belirtiniz)

33. Toplumsal alanda kimliğinizi/ etnik kimliğinizi saklamadan yaşıyor musunuz ?

- a) Evet b) Hayır c) Diğer (belirtiniz).....

33'üncü soruya cevabınız EVET ise 35'inci soruyu geçiniz.

34. Neden kimliğinizi yaşa(ya)mıyorsunuz ?

- a) Devlet baskısından dolayı b) Çevre ve mahalle baskısından dolayı c) İstemediğimden dolayı
d) Diğer (belirtiniz).....

35. Size göre bugün Türk-Kürt birlikteliğini sağlayan en önemli ortak nokta/noktalar nedir, en fazla iki (2) seçeneği belirtiniz?

- a) Hukuk b) Kardeşlik c) Din d) Yaşanan ortak tarihe) TC vatandaşlığı
f) Evlilikler g) Kürtlük h) Mecburiyet i) Türklük j) Ortak bir bağ yoktur.
J) Diğer (belirtiniz).....

36. 2000'lere kadar Kürt Sorunu'nda izlenen politikalar nasıl bir anlayışa sahipti ?

- a) Kürt Sorunu güvenlikçi bir algıyla algılandı. b) Kürt Sorunu az gelişmişlik olarak değerlendirildi.
c) Kürt Sorunu Kürtlerin temel hak ve değerleri çerçevesinde görülmedi. d) Kürt Sorunu bölücü bir sorun olarak algılandı.
e) Diğer (belirtiniz).....

37. 2000'den sonra, Ak Parti'yle birlikte, devlet kurumlarında Kürtlere yönelik tutumu nasıl değerlendiriyorsunuz ?

- a) Eskide olduğu gibi devlet nezdinde farklı insanlarız. b) Gelişme var; fakat eskiyi andıran uygulamalar da hâlâ var.
c) Artık farklı bir muamele görmüyoruz, daha rahatız. d) Durum eskisinden de kötüdür.
e) Diğer (belirtiniz).....

38. Sizce 2000 öncesi döneme göre Kürt Sorunu'nun çözümünde ilerleme var mı ?

- a) Evet, var. B) Evet, kısmen var. C) Hayır, yok. d) Fikrim yok.

39. Sizce günümüzde Kürtlere yönelik asimilasyon devam ediyor mu ?

- a) Evet b) Evet, kısmen ediyor. C) Hayır, yok d) Fikrim yok.

40. Hükümetin ve muhalefet partilerinin PKK ile görüşmesini doğru buluyor musunuz ?

- a) Evet b) Hayır c) Fikrim yok.

40'inci soruya cevabınız EVET ise 42'nci soruya geçiniz.

41. Hükümetin ve muhalefet partilerin PKK ile görüşmesini neden doğru bulmuyorsunuz ?

- a) PKK ile görüşmek sonuç vermez. b) PKK bir terör örgütüdür. Devlet, terör örgütü ile görüşemez.
c) PKK dışında kalan ve PKK'yi yöneten güçler var. d) PKK Kürtleri temsil etmiyor.
e) Diğer (belirtiniz).....

42. Ak Parti hükümeti zamanında Kürt Sorunu'na yönelik anlayışın değiştiğine inanıyor musunuz, neden ?

- a) Evet b) Hayır c) Fikrim yok.

43. “KÜRT AÇILIMI” YA DA “DEMOKRATİK AÇILIM” kapsamında aşağıda belirtilen ifadelere ne derece katılıyorsunuz ?

1. Hiç katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum	1	2	3	4	5
1. Demokrasinin geliştirilmesi için hiç bir şey yapılmadı.	1	2	3	4	5
2. “Demokratik Açılım” Kürtleri oyalamaktan başka bir şey değildir.	1	2	3	4	5
3. Ak Parti'nin “Demokratik Açılım” politikası Türkiye'yi bölmekten başka bir şey değildir.	1	2	3	4	5
4. “Demokratik Açılım” kapsamında yapılanlar göstermelik, uygulamada karşılığı pek yok.	1	2	3	4	5
5. “Demokratik Açılım” PKK'nin baskısı sonucunda başladı.	1	2	3	4	5
6. Ak Parti, “Demokratik Açılım”, Avrupa Birliği'ne girmek için başlattı.	1	2	3	4	5
7. “Demokratik Açılım” kapsamında iyiye yönelik icraatlar var; ama yapılanlar az.	1	2	3	4	5
8. 15 sene öncesine oranla “Demokratik Açılım” kapsamında gerçekleştirilen politikalar çok iyi.	1	2	3	4	5
9. Bazı gelişmeler, hemen olmaz. “Demokratik Açılım”, yavaş da olsa sürmelidir.	1	2	3	4	5
10. Ak Parti, tüm engellere rağmen, “Demokratik Açılım” ile çok önemli iş yapıyor.	1	2	3	4	5
11. Açılım politikalarıyla 80 senelik inkâr politikalarını hemen bitirmek zordur; ancak sonunda başarılacaktır.	1	2	3	4	5
12. Ak Parti, “Demokratik Açılım” ile Kürt Sorunu'nun çözülmesine ortam hazırlıyor.	1	2	3	4	5
13. “Demokratik Açılım” sürecinin bitme tehlikesi var.	1	2	3	4	5
14. “Demokratik Açılım” dünyadaki gelişmeler sonucunda başladı. Bu süreç kaçınılmaz.	1	2	3	4	5
15. Ak Parti olduğu sürece “Demokratik Açılım” süreci bitmez.	1	2	3	4	5
16. “Demokratik Açılım” süreci başladı artık, hangi parti gelirse gelsin süreç geri dönmez. Halk bunu istiyor.	1	2	3	4	5
17. “Demokratik Açılım” sürecini Ak Parti başlatmıştır. Ak Parti'den sonra süreç de bitebilir.	1	2	3	4	5
18. “Demokratik Açılım” sürecini Başbakan R. Tayyip Erdoğan başlatmıştır.	1	2	3	4	5
19. “Demokratik Açılım” süreci, R. Tayyip Erdoğan'dan sonra bitebilir.	1	2	3	4	5
20. “Demokratik Açılım” sürecini halk istiyor. Ak Parti giderse de halk bunu devam ettirir.	1	2	3	4	5
21. “Demokratik Açılım” süreci ilerler; çünkü PKK bunu istiyor.	1	2	3	4	5
22. PKK “Demokratik Açılım” sürecini desteklemiyor.	1	2	3	4	5
23. Kürt siyasi partileri “Demokratik Açılım” sürecini desteklemektedir.	1	2	3	4	5
24. Son dönemde sıkça yapılan yol kapatmaları “Çözüm Sürecini” sekteye uğratmaktadır.	1	2	3	4	5
25. Annelerin çocukları için yaptığı eylemler, çözüm sürecini sekteye uğratmaktadır.	1	2	3	4	5
26. “Çözüm Süreci” şeffaf değildir. Neler olup bittiğini bilmiyoruz.	1	2	3	4	5

44. Sizce Ak Parti çözüm sürecini niçin başlattı ?

- a) Güçlü olduğu için. b) Zayıf olduğu için. c) PKK'nin baskısıyla.
d) Dış ülkelerin zoruyla. e) Hem Ak Parti hem de PKK istediği için. f) Halk istediği için.
g) Sorunu çözmek için. h) Diğer (belirtiniz).....

45. Ak Parti'nin çözüm sürecindeki tavrını nasıl buluyorsunuz ?

- a) Buyurgan, sert ve lütfkâr. b) İlmîli, çözüme açık ve hak sahibine hakkını verme. c) Fikrim yok.
d) Diğer (belirtiniz).....

46. Ak Parti tarafında oluşturulmuş olan “Akil İnsanlar” heyetlerini nasıl değerlendirdiniz ?

- a) İnsanların fikirlerini almaları güzel.
b) Topluma açılmaları güzel; fakat pek etkili olduğunu zannetmiyorum.
c) Kürt Sorunu'nun anlaşılması ve insanların sorunu tartışmalarını sağlamıştır. Önemli bir adımdı.
d) “Akil İnsanlar” heyetleri oluşturma, güzel bir düşünceydi ama heyetlere doğru kişiler seçilmedi.
e) Diğer (belirtiniz).....

47. Yeni açılan üniversitelerin Kürt Sorunu üzerindeki etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz ?

- a) Yeni üniversiteler soruna kayıtsız kaldılar.
b) Kürt Sorunun anlaşılmasını sağladılar.
c) Şimdi olmasa da ileride Kürt Sorunun çözülmesinde ve Kürt kimliğinin geliştirilmesinde önemli görevler üstleneceklerdir.
d) Diğer (belirtiniz).....

48. Yerel seçimlerinde farklı dilde halka seslenebilme mümkün hale geldi. Bu konuda aşağıdaki ifadeleri nasıl değerlendiriyorsunuz ?

1. Hiç katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum	1	2	3	4	5
1. On yıl öncesine oranla çok önemli bir gelişmedir; fakat yeterli değildir.	1	2	3	4	5
2. Türkiye'de tekçi anlayış iflas etmiştir.	1	2	3	4	5
3. Devlet, Türk kültürü dışındaki kültürlerle hoşgörü ile yaklaşmaktadır.	1	2	3	4	5
4. Türkiye yavaş da olsa artık kendi problemleriyle yüzleşmektedir	1	2	3	4	5

5. Türkiye’de çokkültürlü hayat anlayışı güçleniyor.	1	2	3	4	5
6. “Demokratik Açılım” sayesinde olmaktadır.	1	2	3	4	5
7. Karşıklığa sebep oluyor. Sadece Türkçe yapılması daha güzel.	1	2	3	4	5
8. Doğu ve Güneydoğu’da Türkçe’nin gelişimini engellemektedir.	1	2	3	4	5
9. Pek önemli bir gelişme değildir.	1	2	3	4	5

49. Ak Parti olmadan da çözüm süreci ilerler mi, neden?

- a) İlerler (sebebini belirtiniz).....
b) İlerlemez (sebebini belirtiniz).....
c) Kararsızım
d) Diğer (belirtiniz).....

50. Ak Parti’nin çözüm sürecindeki tavrı Cumhuriyet döneminin en cesur adımları olarak değerlendirilebilir mi ?

- a) Evet
b) Kısmen değerlendirilebilir.
c) Hayır
d) Fikrim yok.

51. 2014 Türkiye’inde toplumsal alanda Kürtlerle Türklerin eşit haklara sahip olduğunu düşünüyor musunuz, neden ?

- a) Evet (sebebini belirtiniz).....
b) Kısmen (sebebini belirtiniz).....
c) Hayır (sebebini belirtiniz).....
d) Fikrim yok.

52. Size göre Abdullah Öcalan çözüm sürecinde muhatap alınmalı mı, neden ?

- a) Evet, alınmalıdır (belirtiniz).....
b) Hayır, alınmamalıdır (belirtiniz).....
c) Fikrim yok.

53. CHP’nin Kürt Sorunu’na yaklaşımını nasıl buluyorsunuz ?

- a) Doğru
b) Yanlış
c) Kararsızım
d) Diğer (belirtiniz).....

54. MHP’nin Kürt Sorunu’na yaklaşımını nasıl buluyorsunuz ?

- a) Doğru
b) Yanlış
c) Kararsızım
d) Diğer (belirtiniz).....

55. Ak Parti ile karşılaştırıldığında HDP/BDP’nin Kürt Sorunu’na yaklaşımını nasıl buluyorsunuz ?

1. Hiç katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum					
1. Milliyetçi (Kürt milliyetçiliği)	1	2	3	4	5
2. Barış yanlısı	1	2	3	4	5
3. Kürt Sorunun çözümünü daha çok destekliyor.	1	2	3	4	5
4. İstikrarlı	1	2	3	4	5
5. Tutarsız	1	2	3	4	5
6. Muhafazakâr	1	2	3	4	5
7. Başarılı	1	2	3	4	5
8. Başarısız	1	2	3	4	5

56. HDP/BDP ile karşılaştırıldığında Ak Parti’nin Kürt Sorunu’na yaklaşımını nasıl buluyorsunuz ?

1. Hiç katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum					
1. Milliyetçi (Türk milliyetçiliği)	1	2	3	4	5
2. Barış yanlısı	1	2	3	4	5
3. Kürt Sorunun çözümünü daha çok destekliyor.	1	2	3	4	5
4. İstikrarlı	1	2	3	4	5
5. Tutarsız	1	2	3	4	5
6. Muhafazakâr	1	2	3	4	5
7. Başarılı	1	2	3	4	5
8. Başarısız	1	2	3	4	5

57. Kürt Sorunun çözümünde Ak Parti-HDP/BDP ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz ?

- a) Başarılıdır.
b) Çok başarılı olmasa da çözüm odaklıdır.
c) Başarılı bir ilişki yok.
d) Diğer (belirtiniz).....

58. Size göre hükümetin şu ana kadar Kürtlere yönelik en somut adımı nedir, iki tanesini belirtiniz ?

Cevap 1..... Cevap 2.....

59. 17 Aralık 2013'te yapılan ve "17 Aralık" olarak adlandırılan "yolsuzluk" tartışmaları Ak Parti'nin Kürt politikasını etkiledi mi?

- a) Evet, olumsuz olarak etkiledi. b) Evet, olumlu olarak etkiledi (belirtiniz).....
c) Hayır, etkilemedi. d) Fikrim yok.

60. Bir taraftan çözüm süreci olarak ifade edilen gelişmeler olurken, öbür taraftan KCK tutuklamaları çözüm sürecini etkiledi mi?

- a) Evet, olumsuz olarak etkiledi. b) Evet, olumlu olarak etkiledi (belirtiniz).....
c) Hayır, etkilemedi. d) Fikrim yok.

61. Demokratik özerklik hakkında bilginiz var mı, bilgi verebilir misiniz ?

- a) Evet, var (belirtiniz)..... b) Hayır, yok. c) Fikrim yok.

62. Aşağıdaki ifadeleri nasıl değerlendiriyorsunuz ?

1. Çok önemsiz, 2. Önemsiz, 3. Ne önemli ne önemsiz, 4. Önemli, 5. Çok önemli						
1	Kamuda Kürtçe tercüman alımı yapılması	1	2	3	4	5
2	Özel okullarda Kürtçe anadilde eğitimin önü açılması	1	2	3	4	5
3	Yeni açılan üniversitelerde Kürtçenin ders olarak okutulması	1	2	3	4	5
4	Cumhurbaşkanlığı Kültür Sanat Büyük Ödülünün Ahmet Kaya'ya verilmesi	1	2	3	4	5
5	Ak Parti icraatlarını kitaplaştırması ve bu kitabı Kürtçeye de çevirmesi	1	2	3	4	5
6	Q, W ve X gibi harflerin kullanımı yasak olmaktan çıkması ve Türk Tarih Kurumu'nun Kürtçe-Türkçe sözlük çıkartması	1	2	3	4	5
7	"TRT 6 (ŞEŞ)" kanalının, "TRT XEBER" haber sitesinin ve Anadolu Ajansı'nın Kürtçe olarak yayın yapması	1	2	3	4	5
8	2003 yılından itibaren vatandaşların çocuklarına istedikleri ismi verebilmesi	1	2	3	4	5
9	Kültür ve Turizm Bakanlığı Sinema Destekleme Kurulu, ilk kez, içinde yoğun Kürtçe diyalogların geçtiği bir filme –İki Dil Bir Bavul- maddi destek sağlaması	1	2	3	4	5
10	Kültür ve Turizm Bakanlığı, ilk kez Kürtçe bir eseri-Ahmed-i Hani'nin "Mem-u Zin" eseri- Türkçeye çevirmesi	1	2	3	4	5
11	Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü tarafında çeşitli illerde Kürtçe tiyatro oyunları sahnelenmesi	1	2	3	4	5
12	Yerleşim yerlerin isimlerinin değiştirilmesi	1	2	3	4	5
13	Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulması	1	2	3	4	5
14	Hükümet tarafında okullarda andımızın kaldırılması	1	2	3	4	5
15	Bazı yerlerde üstüne "Ne mutlu Türk'üm diyene" yazıları olan tabelaların kaldırılması	1	2	3	4	5
16	Yeni üniversitelerde yapılan sempozyum, panel gibi bilimsel faaliyetlerde Kürt Sorunu'nun tartışılması	1	2	3	4	5
17	Ak Parti'nin Şırnak Hava Alanına Şerafettin Elçi'nin ismini vermesi	1	2	3	4	5
18	Kemal Burkay ve Şivan Perver gibi Kürt düşünür ve sanatçıların Türkiye'ye gelmesi	1	2	3	4	5
19	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Diyarbakır'da, "Kürdistan" demesi	1	2	3	4	5
20	Ak Partili Kürt milletvekillerin Kürt Sorunu konusundaki tavırları	1	2	3	4	5
21	Genel olarak Ak Parti'nin Kürt Sorunu hakkındaki politikaları	1	2	3	4	5
22	Türkiye'de, genellikle Abdullah Öcalan için söylenen, "sayın" gibi ifadelerin artık eskisi gibi dava konusu olmaması	1	2	3	4	5
23	Ak Parti'nin 2023 hedefleri arasında vatandaşların kendi dillerinde kamu hizmetlerine erişebilmesi	1	2	3	4	5
24	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'nın, 2011'de, 1938'de Dersim'de olanlar için, özür dilemesi	1	2	3	4	5
25	Abdullah Öcalan'nın çözüm sürecindeki pozisyonu	1	2	3	4	5

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Fecri ARSLAN
Doğum Yeri:	Taşlıçay
Doğum Tarihi:	10.12.1984
Medeni Durumu:	Evli
Öğrenim Durumu	
Derece:	Okulun Adı:
İlköğretim:	Aşağı Dumanlı İlköğretim Okulu (Taşlıçay/Aşağı Dumanlı Köyü)
Lise:	Taşlıçay Lisesi (Ağrı/ Taşlıçay)
Lisans.	Afyon Kocatepe Üniversitesi (Afyon)
Yüksek Lisans.	Afyon Kocatepe Üniversitesi (Afyon)
Tel:	+90 5446712523 / e mail: fecriarslan@gmail.com
Adres:	Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü